ÉMILE ZOLA

GERMINAL

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN: BERTAN ONARAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

GERMINAL

ÉMILE ZOLA

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:

BERTAN ONARAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ
ÉMILE ZOLA
GERMINAL
özgün adı
GERMINAL
fransızca aslından çeviren
BERTAN ONARAN

editör
ALİ ALKAN İNAL
görsel yönetmen
BİROL BAYRAM
düzelti
MERİH ATAK
grafik tasarım ve uygulama
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, no: 144/4 beyoğlu 34430 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Genel Yayın: 1964

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941

Maarif Vekili

Hasan Âli Yücel

Birinci Bölüm

I

Kara bir mürekkep kadar yoğun ve karanlık gecede, düz ovada, Marchiennes'le Montsou'yu birleştiren ve pancar tarlaları arasında ip gibi uzanan yolda, bir adam tek başına yürüyordu. Bastığı yeri bile göremiyor, engebesiz vadinin uçsuz bucaksızlığını da, ancak denizi döven sağanağı andıran, çırılçıplak tarlaları ve bataklıkları yalayıp gelirken buz kesen mart rüzgârından sezebiliyordu. Göğün tekdüze karanlığını bozan tek bir ağaç gölgesi yoktu, taş döşeli yol karanlık sağanağı içinde bir dalgakıran düzlüğüyle uzayıp gidiyordu.

Adam saat ikiye doğru çıkmıştı Marchiennes'den. Havı dökülmüş pamuklu ceketiyle kadife pantolonu içinde çivi keserek, uzun adımlarla yürüyordu. Çizgili bir mendile sardığı öteberisi epey canını sıkıyordu; bu küçük çıkını kimi zaman sağ, kimi zaman sol koltuğuna sıkıştırıyor, karayelin kamçılaya kamçılaya kanattığı iri ellerini ceplerine sokuyordu. İşsiz güçsüz, yersiz yurtsuz bir işçiydi, kafasında tek bir düşünce, gün ağarınca bu keskin soğuğun yumuşayacağı umudu vardı yalnız. Bir saattir yoldaydı; ansızın solda, Montsou'ya iki kilometre kala birtakım kızıl parıltılar, havada bir yere asılıymış gibi duran üç maltız gördü. Önce yanaşmaya çekindi; ama sonra ince bir sızı halinde yüreğine oturan ellerini ısıtma gereksinmesine dayanamadı.

Patika gittikçe çukurlaşıyordu. Az sonra hiçbir şey göremez oldu. Adamın sağında bir şarampol, kaba tahtalardan yapılmış, demiryolunu gizleyen bir perde vardı; solundaysa, otlar, bunların ardında da, birbirini tutmayan alçacık damlı köy evlerine benzeyen, üçgen biçiminde birtakım karışık karaltılar. Şöyle böyle iki yüz adım yürüdü. Derken, bir köşeyi dönünce maltızlar burnunun dibinde bitiverdi; ama neden böyle tutuşmuş birer ay parçası gibi, kıpırtısız gökyüzünde yandıklarını hâlâ anlayamamıştı. Yalnız aşağıda, yerde, başka bir şey ilişti gözüne. Bir sürü yapının üst üste yığıldığı, ağır bir kütleydi gördüğü, ortasından da bir fabrika bacası yükseliyordu; tozlu ve yağlı pencerelerin kimisinden ışık sızıyordu, dışarıda, karanlıkta pek seçilemeyen upuzun sopalara da beş altı kederli fener asılmıştı; bu karanlık, dumanlı, masalsı görünüm içinde tek bir ses, bir buhar makinesinin nerden geldiği belli olmayan derin ve uzun soluğu duyuluyordu yalnız.

Adam o zaman gördüğü şeyin bir maden ocağı olduğunu anladı. Yine bir eziklik kapladı yüreğini: Gidip sormanın ne yararı vardı? Burada da iş yoktu mutlaka. Yapılara doğru gidecek yerde, çalışanlara ısı ve ışık vermek üzere dökme kazanlarda yakılan üç kömür ateşinin bulunduğu tepeye tırmanmaya karar verdi sonunda. Tesviyeciler geç vakitlere dek çalışmış olmalıydılar, hâlâ cüruf çıkarılıyordu. Şimdi artık kırıcıların asma köprüler üstünde iterek sürdükleri vagonların sesini duyuyor, tepede yanan her kazanın yanında vagonları devirip içindeki taşı toprağı boşaltan canlı gölgeler görüyordu.

— Merhaba, dedi dökme kazanlardan birine yaklaşarak.

Mor bir kazakla tavşan derisi bir kasket giymiş yaşlıca bir adam olan katarcı, sırtını kazana vermiş dikiliyordu; iriyarı sarı beygiriyse, sanki taşlanmış gibi hiç kıpırdamadan, getirdiği altı vagonun boşaltılmasını bekliyordu. Vagonları boşaltacak işçi, kızıl saçlı, çelimsiz delikanlı da hiç acele etmiyor, devirme kolu üstündeki eli mışıl mışıl uyuyordu. Ve tepede esen rüzgâr, buz gibi karayel hızını gittikçe artırıyor, düzenli solukları bir tırpan gibi işliyordu.

— Merhaba, diye karşılık verdi ihtiyar.

Sonra bir sessizlik oldu. Kuşkulu bakışlarla süzüldüğünü hisseden genç adam hemen adını söyledi.

— Adım Etienne Lantier, makineciyim… Buralarda bir iş bulabilir miyim acaba?

Alevlerin şavkı yüzüne vuruyordu, yirmi bir yaşında vardı herhalde, ince ama sağlam yapılı, koyu esmer tenli, yakışıklı bir oğlandı.

Kuşkusu dağılan katarcı başını sallıyordu.

— Makineci için iş mi? Ne gezer… Dün de iki kişi gelmişti. Hiç iş yok.

Kasırganın uğultusu sözünü yarıda kesti. Az sonra Etienne cüruf yığınının dibindeki yapı karaltılarını göstererek sordu:

— Maden ocağı mı bu?

İhtiyar hemen karşılık veremedi. Yaman bir öksürük nöbeti sesini soluğunu kesmişti. En sonunda gırtlağını temizleyip tükürdü, tükürüğü kapkara tozlu toprakta kara bir iz bıraktı.

— Evet, maden ocağı burası, Voreux… İşte, işçi mahallesi de şuracıkta.

Bu sefer de o kolunu uzatmış, karanlıklar içinde, genç adamın az önce çatılarını sezinlediği köyü gösteriyordu. Altı kömür vagonu boşalmıştı, ihtiyar katarın ardına düşmüş, kamçı falan kullanmadan, romatizmadan kaskatı kesilmiş bacaklarını sürüyerek vagonları izliyordu; sarı kadana başını almış gidiyor, tüylerini havaya kaldıran delişmen rüzgâr altında, vagonları demiryolunda ağır ağır çekiyordu.

Voreux, şu anda daldığı uykudan uyanmaktaydı. Kömür kazanı önünde, çatır çatır çatlamış ellerini ısıtayım derken kendinden geçmiş olan Etienne çevresine bakıyor, maden ocağının her parçasını seçebiliyordu artık: Katranla sıvanmış ayıklama odası, kuyunun üstüne yerleştirilmiş kalın direkli çatma, kömür çıkarma işinde kullanılan makinenin yerleştirildiği geniş oda, su tulumbasının bulunduğu kare biçimindeki kule. Tuğladan yapılmış bodur yapılarıyla bir çukurun içine gömülmüş, öldürücü bir gergedan boynuzuna benzeyen bacasını havalara dikmiş olan bu ocak, dünyayı yemek üzere çökmüş, doymak bilmez bir yırtıcı hayvana benziyordu. Bir yandan maden ocağına bakıyor, bir yandan da kendini ve iş aramak için harcadığı sekiz günün sefil yaşamını düşünüyordu; demiryolu işliği geliyordu gözünün önüne, ustasını tokatlayışını, Lille'den kovuluşunu, gittiği her yerden yüz geri edilişini anımsıyordu; cumartesi günü Marchiennes'e gelmiş, burada, demirocaklarında iş var demişlerdi kendisine; oysa ne demirocaklarında, ne Sonneville'de iş bulabilmiş, pazarı bir arabacı dükkânında, kerestelerin altında geçirmiş, sonra bekçi gelmiş, gecenin ikisinde onu oradan atmıştı. Hiçbir şeyi yoktu artık, ne bir kuruş parası, ne de bir lokma ekmeği kalmıştı: Böyle yersiz yurtsuz, karayelden korunacak bir kovuk bile bulamadan, yollarda ne edecekti acaba? Evet, maden ocağıydı burası, orada burada yanan fenerler pencereleri aydınlatıyor, ansızın açılan bir kapı, göz kamaştıran bir aydınlıkta elektrik üreteçlerini gösteriyordu ona. Aralıksız devam eden ve canavarın hırıltılı, derin ve uzun soluğunu andıran buhar makinesinin sesine varana dek her şey yerli yerindeydi.

Vagonları boşaltmakla görevli işçi, omuzlarını kısmış, dönüp Etienne'e bakmamıştı bile; Etienne tam yere düşmüş olan çıkınını almak için eğildiği sırada, bir öksürük nöbeti katarcı ihtiyarın geri geldiğini haber verdi, ihtiyar ağır ağır karanlıktan sıyrıldı, cüruf yüklü yeni altı vagonu çekmekte olan sarı kadana da ardından.

— Montsou'da fabrika var mı? diye sordu genç adam.

İhtiyar yine kara bir tükürük savurdu, sonra rüzgârın uğultusu içinde karşılık verdi:

— Ooo! Fabrikadan çok ne var? Ama sen asıl üç dört yıl öncesini görecektin! Makine gürültüsünden geçilmiyordu, fabrikalara adam yetişmiyordu, hiçbir vakit o zamanki kadar kazanamadık… Ama sonra kemerleri sıkmak zorunda kaldık tabii. Koca memleket acınacak hale geldi, herkese yol verilmeye başlandı, işlikler birbiri ardından kapandı… İmparatorun hiç kusuru yok elbet bunda; ama neden kalkar ta Amerika'ya savaşa gider bilmem ki? Ayrıca insanlarla birlikte, koleradan kırılan onca hayvan da cabası…

Sonra iki adam kısa cümlelerle, solukları kesilerek yakınmaya devam ettiler. Etienne bir haftadır boşu boşuna sağa sola koşuşturmasını anlatıyordu; açlıktan ölsünler miydi yani? Yollar çok geçmeden dilenciyle dolacaktı herhalde. Haklısın, diyordu ihtiyar, bu işin sonu kötüye varacaktı, onca Hıristiyan'ı aç susuz sokak ortasında bırakmak Tanrıdan reva değildi canım.

— Et yüzü gördüğümüz yok.

— Etten geçtik, ekmek bulabilsek bin şükür!

— Doğru, bari ekmek bulabilsek!

Sesleri işitilmez oluyor, kasırga insanın tüylerini ürperten bir uluyuşla sözlerini ağızlarından alıp götürüyordu.

— Bak! diye devam etti ihtiyar katarcı yüzünü güneye dönüp avazı çıktığınca bağırarak, Montsou nah şurada işte…

Elini uzatmış, birtakım adlar sayıyor, karanlıklar içindeki birtakım noktaları gösteriyordu. Şurada Montsou'daki Fauvelle şeker fabrikası hâlâ

çalışıyordu, ama Hoton fabrikası işçilerini azaltmıştı; yalnız Dutilleul un fabrikasıyla maden ocakları için halat yapan Bleuze fabrikası sarsıntıya uğramamıştı. Sonra eliyle geniş bir eğri çizdi, kuzeydeki kocaman ufuk parçasını gösterdi: Sonneville'deki yapı işlikleri eskiye oranla üçte iki az sipariş alıyordu; Marchiennes'deki üç Demirhane'den ancak ikisinin bacası tütüyordu ve nihayet, Gagebois cam fabrikasındaki işçilerin greve gitmesinden korkuluyordu, çünkü ücretlerin düşeceğine ilişkin söylentiler dolaşmaktaydı ortalarda.

— Biliyorum, biliyorum, diyordu genç adam her nokta gösterildikçe. Ben de oradan geliyorum zaten.

— Bizim işler şimdilik yolunda, diye ekledi ihtiyar. Yalnız kömür çıkarma işi yavaşlatıldı. Bak, tam karşında Victoire var, kok fırınlarından yalnız ikisi yanıyor.

Yine tükürdü, uyuklayan beygiri boş kömür vagonlarının önüne koştuktan sonra, ardına düşüp yola çıktı.

Etienne, o anda bütün ovayı görebilecek bir yerdeydi. Karanlık yine öyle kopkoyuydu, ama ihtiyarın ileri uzanan eli bu karanlık denizini, genç adamın bilmeden varlığını hissettiği uçsuz bucaksız boşluğu korkunç dertlerle doldurmuştu sanki. Mart rüzgârının önüne katıp cascavlak ovada tekerlek gibi yuvarladığı şey bir açlık iniltisi değil miydi? Kasırga iyiden iyiye azıtmış, pek çok insanın canına kıyacak bir işsizlik ve açlık getiriyordu adeta. Ve Etienne, bütün bunları hem görmek isteyerek, hem de görürüm diye ödü koparak çevresine bakıyor, karanlıkları yırtmaya çalışıyordu.

Her şey karanlık gecelerin gizi içinde eriyip gitmişti,

Etienne, ta ötelerdeki yüksek fırınlarla kok fırınlarının karaltısını görebiliyordu ancak. Kok fırınları, göğe doğru ip gibi uzayan bacalarından, ufka, kızıl bir çizgi çekiyorlardı; daha solda kalan iki yüksek fırınsa, dev gibi iki meşale halinde, mavi bir alevle yanmaktaydı. İnsan onların karşısında bir yangını seyreder gibi hüzün duyuyordu; bin bir tehlike saklayan ufukta demir kömür fabrikalarının gökyüzüne saldığı kıvılcımlardan başka yıldız yoktu.

— Belçikalısın galiba? diye devam etti geri gelmiş olan ihtiyar.

Bu kez yalnız üç vagon getirmişti. Bunlar da rahat rahat boşaltılabilirdi: Kafesli asansörde bir bozukluk olmuş, somunlardan biri fırlamıştı, en az yarım saat aksayacaktı iş. Cüruf yığınının dibindeki sesler kesilmiş, kömür kırıcılar uzun direkler üstünde duran asma köprülü demiryolunu aralıksız bir tekerlek gürültüsüyle sarsmaz olmuşlardı.

— Hayır, Güneyliyim, diye karşılık verdi delikanlı.

Vagon boşaltan işçi kazaya sevinmiş, üç vagonu devirdikten sonra bir köşeye çökmüştü; ama yine o yabansı suskunluğu devam ediyordu, yalnız bunca laftan canı sıkılmışçasına, iri, donuk gözlerini ihtiyara çevirmişti. Aslında ihtiyar da her zaman böyle çok konuşmazdı. Hem karşısındaki yabancının suratını beğenmiş, hem de yaşlıları zaman zaman kendi kendilerine konuşmaya zorlayan o dayanılmaz iç dökme nöbetlerinden birine tutulmuştu herhalde.

— Ben Montsouluyum, dedi, adım Bonnemort.

— Takma bir ad bu galiba? diyerek şaşkınlığını belirtti Etienne.

İhtiyar gevrek gevrek güldü, sonra Voreux'yü göstererek:

— Evet, öyle, dedi… Tam üç kez ölümün elinden kurtardılar beni, birinde tavuk gibi kızarmıştım, ikincide gırtlağıma dek toprağa batmıştım, üçüncüde karnım davul gibi şişmiş, kurbağa karnına benzemişti yuttuğum sulardan… O zaman, baktılar ki can vermeye niyetim yok, eğlenmek için Bonnemort[1] adını taktılar bana.

Yağsız bir makara gıcırtısına benzeyen kahkahası iyice arttı, sonunda korkunç bir öksürük nöbetine dönüştü. Kazanın şavkı yüzüne vuruyor, ak ve seyrek saçlarla kaplı kocaman kafasını, mavimsi lekelerle dolu, beti benzi uçuk suratını aydınlatıyordu. Kısa boyluydu, boynu kalın, baldırları ve topukları alabildiğine fırlaktı, upuzun kollarının ucunda sallanan köşeli elleri dizlerini dövüyordu. Esen rüzgâra aldırmadan olduğu yerde dikilen at gibi taştandı sanki, ne kulaklarının dibinde vınlayan kasırganın, ne de soğuğun farkındaydı. Öksürmesi bitince, büyük bir gürültüyle gırtlağını temizledi, çıkan balgamı kazanın dibine tükürdü, toprak biraz daha karalaştı.

Etienne bir ihtiyara, bir de tükürüp lekelediği toprağa bakıyordu.

— Uzun süreden beri mi çalışıyorsunuz kömür ocağında? diye sordu.

Bonnemort kollarını iki yana kaldırdı.

— Uzun süreden beri mi? Ohoo!.. Madene, hem de nah şu Voreux'ye indiğimde sekizime bile gelmemiştim, şimdiyse elli sekizindeyim. Var hesapla artık… Her işte çalıştım, önce tumbacı çıraklığı, sonra vagon itecek kadar büyüyünce tumbacılık yaptım; sonra tam on sekiz yıl kazmacılık yaptım. Ondan sonracığıma, şu kör olası bacaklarım yüzünden tesviyeciliğe, toprak doldurup taban düzeltme işine verdiler beni, derken madenden çıkarmak zorunda kaldılar, çünkü doktor, böyle giderse, bir daha çıkamayacağımı söylüyordu. Ve sonra, efendiciğime söyleyim, bundan beş yıl önce katarcı yaptılar… Ee, bakalım! Kırk beşi aşağıda olmak üzere, elli yıl madende çalışmak kolay mı, ha?

O konuşurken, kazandan sıçrayan yanmış kömür parçalarının ışığı kan kırmızısına boyuyordu solgun yüzünü.

— Çekil artık evine diyorlar, diye devam etti. Ama aptal mıyım ben, hiç aldırmıyorum!.. İki yıl daha dişimi sıkıp altmışıma dek çalışacağım, yüz seksen franklık emekli aylığını koparacağım. Şimdi tamam desem, hemen yüz elli frank aylık bağlayacaklar. Hinoğluhin herifler!.. Hem sapasağlam adamım daha, tek derdim şu kör olası bacaklar. Madende o kadar çok ıslandık ki, anlıyorsun ya, su iliğime kemiğime işledi. Gün oluyor, bacağımı nah şöyle oynatırken danalar gibi böğürüyorum.

Yeni bir öksürük nöbeti sözünü yarım bıraktırdı.

— Üstelik öksürük de yapıyor galiba? dedi Etienne.

İhtiyar, başıyla hayır anlamına gelen sert bir hareket yaptı. Sonra konuşacak duruma gelince:

— Yok canım, geçen ay nezle oldum da, diye karşılık verdi. Eskiden hiç öksürmezdim, ama şimdi bir türlü kurtulamıyorum meretten… Asıl garibi, bir tükürüyorum, bir tükürüyorum ki sorma gitsin…

Müthiş bir gürültüyle gırtlağını temizledi, kapkara bir gülle tükürdü yine.

— Kan mı bu? diye sordu Etienne bütün cesaretini toplayarak.

Bonnemort elinin tersiyle yavaş yavaş ağzını siliyordu.

— Hayır, kömür tozu… İçimde ölene dek beni ısıtacak kömür var. Oysa beş yıldır aşağı inmedim. Farkına varmadan içimde biriktirmişim herhalde. Neyse, aldırma canım! Koruyor insanı!

Bir an sustular, ta ötelerde bir çekiç düzenli aralıklarla inip kalkıyor, rüzgâr gecenin derinliklerinden kopan bir açlık ve yorgunluk iniltisine benzeyen uğultusuyla kulaklarının dibinden geçip gidiyordu. İhtiyar, kasırgadan ürküp büzüşen alevler karşısında eski anıları yeniden yaşayarak, daha alçak sesle anlatmaya devam ediyordu. Ah, ah! O ve yakınları daha dün başlamamışlardı madende kazma sallamaya! Bütün aile, kurulduğu günden beri Mantsou Kömür İşletmeleri’ndeydi ve bu iş ta gerilere, yüz altı yıl öncesine uzanıyordu. Dedesi Guillaume Maheu, daha on beş yaşında bir veletken, Réquillart’da işletmenin ana damarlarından birini bulmuştu; Fauvelle Şeker Fabrikası yakınlarına düşen bu eski ocak şimdi artık işletilmiyordu. Bütün dünya biliyordu ki, bu ilk damara dedesinin adı, yani Guillaume adı verilmişti. Kendisi dedesini anımsamıyordu, dediklerine göre, iriyarı, güçlü kuvvetli bir adammış, altmış yaşında eceliyle ölmüş. Sonra babası, kızıl saçlı Nicolas Maheu daha kırkına varmadan, o sıralarda yeni işletmeye açılan Voreux’de can vermişti: Bir göçük sonunda tuzla buz olmuş, izi bile kalmamıştı. Daha sonra amcalarından ikisiyle üç erkek kardeşi de madenin kurbanı olmuştu. Kendisi, yani Vincent Maheu, tutuları bacaklarından başka bir zarara uğramadan postu kurtardığı için, şeytanın ortağı sayılıyordu. İşte böyle! Her şeye karşın çalışmak gerekiyordu. Herhangi bir uğraş gibi, babadan oğula aynı işi sürdürüyorlardı. Şimdi de oğlu Toussaint Maheu, torunları, sözün kısası, nah şuradaki işçi

mahallesinde oturan bütün yakınları madende ömür tüketmekteydi. Yüz altı yıldır, dededen toruna, hep aynı işveren için kazma sallamak: Kentsoylulardan kaçı böylesine açık seçik anlatabilirdi soyunu sopunu, ha?

— Hiç değilse yiyecek bir lokma ekmek buluyorsunuz! diye mırıldandı Etienne.

— Haklısın, insan yiyecek bir lokma ekmek buldu mu, haline şükredip yaşıyor.

Bonnemort, ışıkları teker teker yanmakta olan işçi mahallesine çevirdi gözlerini ve sustu.

Montsou kilisesinin çanı dördü vuruyor, soğuk gittikçe artıyordu.

— Sizin işletme epey zengindir herhalde, öyle değil mi? diye sordu Etienne.

İhtiyar omuz silkti, sonra, bir altın yağmuru altında kalmışçasına kollarını aşağı sarkıttı.

— Hem de nasıl! Hem de nasıl!.. Hemen yanımızdaki Anzin İşletmesi kadar değilse de, birkaç milyonu vardır herhalde. Saymakla bitiremezsin… Tam on dokuz ocak, Voreux, Victoire, Crèvecoeur, Mirou, Saint-Thomas, Madeline,

Feutry-Cantel ve daha birkaçından kömür çıkarılıyor; Réquillart falan gibi altı eski ocak da su boşaltma ve havalandırma işinde kullanılıyor… On bin işçi, altmış yedi bucağı içine alan işletme alanı, günde beş bin tonluk üretim, bütün ocakları birbirine bağlayan bir demiryolu, ayrıca işlikler, fabrikalar!.. Ah, ah; para dediğin tonla adamlarda!

Asma köprü üstündeki raylardan gelen bir tekerlek gürültüsüyle sarı kadana kulaklarını dikti. Aşağıda kafesin onarımı bitmişti herhalde, kırıcılar yeniden işe koyulmuştu. Atı alıp vagonların önüne koşan katarcı hayvana söyleniyordu:

— Seni gidi tembel seni, gevezeliği bırak da yürü bakalım! Bay Hennebeau neyle vakit geçirdiğini bir bilse!

Etienne, dalgın dalgın karanlıklara bakıyordu. Sordu:

— Bay Hennebeau’nun demek bu maden?

— Yok canım, diye karşılık verdi ihtiyar, genel müdürdür Bay Hennebeau. Bizim gibi aylıkla çalışır.

Delikanlı eliyle uçsuz bucaksız karanlığı gösterdi.

— Ee, kimin öyleyse bütün bunlar?

Bu sırada Bonnemort, değil karşılık vermek, soluk almasına bile engel olan yaman bir öksürük nöbetine tutulmuştu. En sonunda tükürdü, dudaklarındaki kara köpüğü sildi, gittikçe şiddetlenen rüzgârın uğultusu içinde:

— Kimin mi? dedi… Ne bileyim ben! Birilerinin işte.

Bunu derken, eliyle gecenin karanlığında belirsiz bir noktayı, bilinmeyen uzak bir yeri, Maheulerin yüz yılı aşan bir süreden beri boğaz tokluğuna keselerini doldurdukları kişilerin yaşadığı yeri gösteriyordu.

Canlarına varana dek her şeylerini verdikleri, ama yüzünü görmedikleri, karnı tok, sırtı pek bir Tanrının çöreklendiği, insanların giremeyeceği kutsal bir tapınaktan söz ediyormuşçasına, bir çeşit dinsel korku belirmişti sesinde.

Konuyla doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmadığı halde, Etienne üçüncü kez:

— Buna karşılık insanın karnı doysa bari, diye tekrarladı.

— Ya, ya! Her gün kamımız doysa, yine bin şükredeceğiz!

Beygir yola koyulmuştu bile, ihtiyar da savaştan sakat çıkmış insanlar gibi ayaklarını sürüye sürüye katarın ardına düştü, karanlığa dalıp gitti. Vagon deviricinin başındaki işçi yerinden bile kıpırdamamış, tortop olup oturmuş, çenesini dizlerinin arasına gömmüş, iri, donuk gözlerini boşluğa dikmişti.

Etienne çıkınını yerden aldı, ama hemen uzaklaşmadı oradan. Göğsü o kocaman ateşle kavrulurken, buz gibi esen yelin sırtını dondurduğunu hissediyordu. Her şeye karşın gidip madene başvurmalıydı: İhtiyar durumu pek iyi bilmiyordu belki; ayrıca çoktan burnu kırılmıştı, ne iş olursa olsun kabul edecekti. İşsizliğin kasıp kavurduğu şu koca ülkede nereye gidebilir, ne yapabilirdi ki? Gidip bir duvar dibinde köpek gibi gebersin miydi yani? Bununla birlikte, yine de bir kararsızlık, zifiri karanlık gecenin örttüğü dümdüz ovanın ortasında Voreux'nün verdiği bir korku vardı içinde. Ufuk gittikçe genişliyormuşçasına, rüzgâr, her esişte daha bir azgınlaşıyordu. Tanın izi bile yoktu ölü gökyüzünde, yalnız kok fırınlarıyla yüksek fırınların bacası tütüyor, karanlığın içindeki gizi ortaya çıkarmamakla birlikte, ufkun o parçasını kızıla boyuyordu. Ve Voreux, yırtıcı bir hayvan gibi, içinde bulunduğu çukura çökmüş, midesine indirdiği insanları sindirmeye uğraşıyor, gittikçe daha derin, daha uzun soluyordu.

II

Buğday ve pancar tarlalarıyla çevrili İki Yüz Kırklar adlı işçi mahallesi, zifiri karanlık gecede uyuyordu. Yan yana sıralanmış küçük evlerden oluşmuş, hastane ya da kışla yapılarını andıran, geometrik biçimli, birbirine koşut üç geniş caddeyle ayrılmış, eşit büyüklükteki bahçelerle bölünmüş, dört büyük blok karanlıkta şöyle böyle seçiliyordu. Issız ovada, çitlerin yerinden kopmuş tahtaları arasında dolaşan rüzgârın iniltisinden başka ses duyulmuyordu.

İkinci blokun 16 numaralı dairesinde oturan Maheulerde, hiçbir şey kıpırdamıyordu. Yoğun karanlık birinci kattaki tek odayı dört bir yandan kaplamış, yorgunluktan bitkin düşmüş, ağızları açık ve üst üste uyudukları hissedilen insanları eziyordu sanki. Dışarıdaki keskin soğuğa karşın buradaki ağırlaşmış havada canlı bir sıcaklık, insan denen hayvanın kokusuyla dolu, en iyi bakılan odalarda bile hissedilen o sıcak boğuculuk vardı.

Zemin kattaki guguklu saat dördü vurdu, ama hiç kimse kıpırdamadı, gürültülü iki horlamayla zayıf solukların ıslığı devam ediyordu. Birden Catherine doğruldu. Yorgunluğuna karşın, sırf alışkanlıkla, döşemeden sızan dört vuruşu duymuş, ama bütünüyle uyanacak gücü bulamamıştı henüz. Bacaklarını yorganın dışına çıkardı, sağı solu yokladı, sonunda bir kibrit çakıp mumu yaktı. Ama oturduğu yerden kalkamıyor, kurşun gibi ağır başı, karşı konmaz bir güçle kendini duyuran yastığa düşme gereksinmesine dayanamayarak arkaya devriliyordu.

Mum, üç yatağın doldurduğu iki pencereli, kare biçimindeki odayı aydınlatıyordu şimdi. Bir giysi dolabı, bir masa, iki eski ceviz iskemle vardı odada. İskemlelerin dumanlı gölgesi açık sarıya boyanmış duvarlara vuruyordu. Odada çivilere asılmış giysilerden, el yüz yıkamakta kullanılan bir toprak kapla toprak testiden başka bir şey yoktu. Soldaki yatakta çocukların en büyüğü olan yirmi bir yaşındaki Zacharie, on bir yaşını süren kardeşi Jeanlin’le birlikte yatıyor; sağdaki yatakta biri altı, öbürü dört yaşında iki yumurcak, Lénore

ile Henri koyun koyuna uyuyor; Catherine'se, kız kardeşi

Alzire’le üçüncü yatağı paylaşıyordu; Alzire dokuz yaşında olmasına karşın öylesine çelimsizdi ki, böğrüne giren kamburu olmasa, Catherine zavallının varlığını duymayacaktı bile. Camlı kapı açıktı, buradan daracık bir sıçanyoluna benzeyen koridor ve ana babanın yattığı dördüncü yatak görünüyordu; yatağın yanına da henüz üç ayını bile doldurmamış son konuğun, Estelle’in beşiğini yerleştirmek zorunda kalmışlardı.

Catherine en sonunda umutsuz bir çaba gösterdi. Geriniyor, alnına ve ensesine dökülen kızıl saçlarında gezdiriyordu ellerini. On beş yaşına göre pek inceydi, yalnızca kömürle dövmelenmişe benzeyen mosmor ayakları ve hep kara sabunla yıkamanın daha şimdiden bozduğu solgun yüzünden kesinlikle ayrılan incecik, süt beyaz kolları çıkıyordu dar geceliğinin dışına. Son bir esneme, hastalıklı diş etlerinin solgunluğu içinde pırıl pırıl parlayan beyaz dişli ağzını biraz daha açtı; çıplak vücudunu yorgunlukla dolduruyora benzeyen gri gözlerinde acılı ve bezgin bir hava vardı, yenmeye uğraştığı uyku yaşartıyordu onları.

Derken, sahanlıktan bir homurtu geldi, Maheu’nün pelte gibi yoğunlaşmış sesi bir şeyler geveliyordu:

— Hay lanet olsun! Vakit gelmiş be… Ocağı sen mi yakıyorsun Catherine?

— Evet, baba… Guguklu saat az önce dördü vurdu.

— Çabuk ol, tembel kız, çabuk ol! Pazar günü daha az dans etseydin, çoktan uyandırırdın bizi… İyice tembel olduk be!

Daha bir süre homurdandı, ama uyku sonunda onu da yendi, suçlayıcı lafları birbirine dolaştı, yeni bir horultu halinde eriyip gitti.

Genç kız, sırtında geceliği, yalınayak odada dolanıyordu. Henri’yle Lénore’un önünden geçerken, kaymış olan yorganı üstlerine çekti; yavrucaklar çocuklara özgü derin uyku içinde yitip gittiklerinden, kıllarını bile kıpırdatmıyorlardı. Alzire gözlerini açmış, olduğu yerde dönmüş, tek söz etmeden, ablasının sıcak yerine kaymıştı.

— Hey, Zacharie! Kalk bakayım! Sen de Jeanlin, hadi uyanın canım! diye yineleyip duruyordu Catherine iki oğlanın yatağı başında; berikilerse,

burunlarını yastığa gömmüş, yattıkları yerde yuvarlanıp duruyorlardı.

Sonunda büyük oğlanı omzundan tutup sarsmak zorunda kaldı; baktı ki olacak gibi değil, ağabeyinin küfürlerine aldırmadan, tutup yorganı üstlerinden aldı. İki oğlanın çıplak bacaklarıyla debelendiklerini görünce, pek hoşlandı, gülmeye başladı.

— Hayvanlık bu, bırak da yatalım! diye homurdandı öfkeyle kalkıp oturan Zacharie. Hiç hoşlanmam böyle şakalardan… Bak sen! Kalkma vakti gelmiş be!

Zayıf, sarsak bir oğlandı, seyrek, bir iki tel sakalın lekelediği, bütün aile gibi kansız ve uzun bir yüzü, sarı saçları vardı. Geceliği karnına çıkmıştı, utancından değil, üşüdüğü için tutup aşağı çekti.

— Aşağıda saat dördü vurdu, diye yineliyordu Cathe-

rine. Hadi bakalım, kalkın! Yoksa babam kızacak.

Büzüşüp tortop olan Jeanlin, gözlerini yumdu:

— Çek git başımdan, uyuyorum! dedi.

Catherine yine kıkırdadı, incecik kol ve bacakları, sıraca yüzünden daha da dışarı fırlamış eklemleriyle öyle küçük bir oğlandı ki, kız tuttuğu gibi kucağına alıverdi onu. Zavallıcık çırpınıyor, kepçe kulaklarıyla daha da genişleyen, iki yeşil gözle oyulmuş, kıvırcık saçlarla süslü soluk yüzü, zayıf olmanın hırsıyla mum gibi sararıyordu. Hiçbir şey demedi, ablasının sağ memesini ısırdı hart diye.

— Pis yumurcak! diye mırıldandı kız dudaklarının ucuna dek gelen çığlığı tutarak ve oğlanı yere bıraktı.

Yorganı çenesine dek çekmiş, sesini çıkarmadan yatan Alzire bir daha uyuyamamıştı. Sakat çocukların zekâ dolu gözleriyle ablasına, giyinmekte olan ağabeylerine bakıyordu. Toprak kabın başında yeni bir patırtı koptu, oğlanlar iteleyip kakaladılar genç kızı, çok uzun süre yıkanıyor diye. Gecelikler uçuşuyor, yüzü gözü uykudan hâlâ şiş üç çocuk, birlikte büyümüş köpek yavrularının rahatlığıyla, hiçbir utanç duymadan itişip kakışıyor, kurtlarını döküyorlardı. Bununla birlikte, ilk Catherine hazırlandı. Madenci pantolonunu çekti ayağına, deri ceketini giydi, mavi çatkısını topuzunun altından bağladı; pazartesi günü giyilen bu tertemiz giysiler içinde küçük bir erkek gibiydi, kalçaların hafif çalkantısı bir yana, kızlığından eser kalmamıştı.

— İhtiyar gelip de yatağı bozuk görünce pek sevinecektir herhalde, dedi Zacharie haince… Biliyor musun, bu işi senin yaptığını söyleyeceğim.

İhtiyar dediği, gece çalışıp gündüz uyuyan büyükbaba, yani Bonnemort'du; böylece yatak hiç soğumuyor, içinde horlayan biri bulunuyordu hep.

Catherine, karşılık vermeden yorganı çekip kenarlarını kıvırmaya koyulmuştu. Bir süreden beri duvarın öte yanından, komşu evden de gürültüler geliyordu. İşletmenin ucuza mal ettiği bu tuğla evler öylesine inceydi ki, soluk alsanız duyuluyordu. Blokların bir başından öbürüne,

koyun koyuna yaşanıyordu ve özel yaşamın hiçbir şeyi gizli kalamıyordu, küçük çocuklar için bile. Lök gibi bir ayak sesi bir merdiveni sarstı, sonra hantal bir gövdenin düşüşüne benzeyen bir ses, ardından da bir oh çekiş duyuldu.

— Tamam! dedi Catherine, Levaque aşağı iniyor, Bouteloup da şimdi gelir, Levaque'ın karısının koynuna girer.

Jeanlin alaylı alaylı güldü, Alzire'in gözleri ışıldadı. Her sabah böyle, komşularının üçlü yaşamıyla eğlenirlerdi; kazmacı ev sahibi, bir tesviyeciyi evine kiracı almıştı, böylece kadının biri gecelik, biri gündüzlük, iki erkeği olmuştu.

Catherine, biraz kulak kabarttıktan sonra:

— Philomène öksürüyor, dedi.

Levaqueların, Zacharie'nin sevgilisi olan on dokuz yaşındaki büyük kızlarından söz ediyordu; kızın iki çocuğu vardı delikanlıdan, ciğerleri pek zayıf olduğundan, madende çalışamıyor, yukarıda ayıklayıcılık yapıyordu.

— Haa, eveet, Philomène! diye karşılık verdi Zacharie, ama kızın öksürüğe falan aldırdığı yok, horul horul uyuyor!.. Saat altıya kadar yatmak çok kıyak iş doğrusu!

Ansızın kafasına takılan bir fikirle pencereyi açtığı zaman pantolonunu giymekteydi. Dışarıda karanlıklar içindeki işçi mahallesi yavaş yavaş uyanıyor, kepenklerin ardında ışıklar birer birer yanıyordu. Derken yeni bir ağız kavgası başladı aralarında: Tam karşıda oturan Pierron'un karısıyla seviştiği söylenen Voreux işçibaşısının evden çıkıp çıkmayacağını görmek için dışarı sarkmıştı; kız kardeşiyse, Pierron'un dünden beri, yükleme yerinde gündüz postasına geçtiğini, onun için de Dansaert'in bu geceyi burada geçirmiş olmasının mümkün olmadığını söylüyordu bağıra bağıra. Soğuk hava hışımla pencereden içeri doluyor, bizimkilerse kendi dediklerinde ısrar ediyor, gittikçe heyecanlanıyorlardı; tam bu sırada bir viyaklamadır yükseldi içeriden. Soğuktan rahatsız olan Estelle, yattığı yerden yaygarayı basmıştı.

Maheu hemen gözlerini açtı. Aman Tanrım! Ne olmuştu böyle kemiklerine? Aylak adamlar gibi, uyandıktan sonra yeniden uyumaya

başlamıştı artık. Öyle bir küfretmeye başladı ki, öbür odadaki çocukların sesi soluğu kesildi. Zacharie'yle Jeanlin, daha şimdiden yorgunluk kokan bir ağırkanlılıkla ellerini yüzlerini yıkadılar. Alzire, fal taşı gibi açık gözleriyle çevresine bakmaya devam ediyordu. Lénore'la Henri, sımsıkı birbirlerine sarılmış, onca patırtıya karşın hiç istiflerini bozmadan yatıyor, aynı anda hafif hafif soluyorlardı.

— Catherine, getir şu mumu bana! diye bağırdı Maheu.

Ceketinin son düğmesini iliklemekte olan Catherine, mumu alıp sahanlığa götürdü ve kardeşleri kapıdan vuran hafif ışıkta, el yordamıyla giyinmek zorunda kaldı. Babası yataktan çıkıyordu. Ama kız durmadı, kalın yün çoraplı ayaklarının ucuna basa basa, tutunarak aşağı indi, kahve pişirmek üzere başka bir mum yaktı. Evdekilerin giydiği bütün tahta ayakkabılar, yemek dolabının altına sıralanmıştı.

Hâlâ ağlayan Estelle'in zırıltısına kızan Maheu:

— Sussana be piç kurusu! diye bağırdı.

O da Bonnemort gibi ufak tefekti, kısacık kesilmiş sarı saçlarının altındaki yassı ve soluk yüzü, taş gibi sağlam kafasıyla tıpkı babasıydı. Çocuk, tepesinde dolaşan o boğum boğum, upuzun kollardan korkmuş, daha çok bağırıyordu.

— Rahat bırak şunu, sen de biliyorsun ki, canı istemedikçe susmaz, dedi Maheude yatağın ortasına doğru kayarak.

O da uyanmış, mızıldanıyordu, şöyle doya doya uyumamak rezaletti canım! Gürültüsüz çıkıp gidemezler miydi acaba! Yorganın altına gömülmüş, yalnız yüzü, yoksulluk içinde geçen yıllardan ve doğurduğu yedi çocuktan sonra daha otuz dokuz yaşında bozulmuş, kırışıklıklarla dolu, ama yine de ağır bir güzelliğe sahip yüzü dışarıda kalmıştı. Erkeği giyinirken, gözlerini tavana dikip ağır ağır konuşmaya başladı. İkisi de ağlayan çocuğun farkında değildi artık.

— Şey, beş param kalmadı, biliyor musun? Üstelik bugün daha pazartesi: İki haftalığı almamıza altı gün var daha yani. O kadar adam, topu topu dokuz frank getiriyorsunuz eve. Oysa on kişiyiz, nasıl kalkarım ben bu işin altından?

— Dokuz frank mı? diye bağırdı Maheu. Zacharie’yle ben üçer frank alıyoruz: Eder altı frank… Catherine’le babam ikişer: Etti mi dört dört, altı daha, eder on… Bir frank da Jeanlin getiriyor, eder on bir.

— On bir olmasına on bir, ama bayramları, çalışmadığınız günleri saymıyorsun hiç… Dokuzdan öteye geçmiyor, anlıyor musun?

Adam yere eğilmiş, kayışını arıyordu, onun için karşılık veremedi. Sonra doğrulurken:

— Yakınmayı bırak hanım, dedi, dua et ki sağlamım. Kırk iki yaşında ıskartaya çıkan nice adam var.

— Doğrusun efendi, doğrusun, ama bu karnımızı doyurmuyor ki… Peki ne halt edeyim şimdi ben, ha? Sende birkaç kuruş yok mu?

— İki meteliğim var.

— Kalsın, kalsın, bir bira içersin onunla… Hey ulu Tanrım, ne halt edeyim ben şimdi? Altı gün bu, kolay kolay geçmez ki. Maigrat’ya altmış frank borcumuz var zaten, iki gün önce gittiğimde kapı dışarı etti beni. Bir kere daha denerim elbet. Ama herif vermem de vermem diye diretiyor…

Maheude mumun hüzünlü ışığında, zaman zaman gözlerini yumarak, başını oynatmadan, tasalı bir sesle konuşmaya devam etti. Yemek dolabının boşaldığını, küçüklerin reçel istediğini, oysa kahvelerinin bile kalmadığını, fazla su içmenin karın ağrısı yaptığını, açlığını bastırmak için günlerdir haşlanmış lahana yediğini anlatıyordu. Sesi gittikçe yükseliyordu, çünkü Estelle’in uluması hepsini bastırmaya başlamıştı. Dayanılmaz hale gelmişti çocuğun çığlıkları. Maheu birden bunun farkına vardı, deli gibi koşup beşikteki kızı kaptı, hırsından sözcükleri birbirine karıştırarak yatağa, anasının yanına fırlattı.

— Al şunu, yoksa ayağımın altına alıp ezeceğim… Hey Tanrının cezası velet, hey! Hiçbir derdi yok, canı çektiği zaman sütünü emiyor, yine de herkesten fazla bağırıyor be!

Dediği doğruydu, Estelle anasının memesine yapışmıştı bile. Yorganın altında, yatağın sıcaklığıyla rahata ermişti, hafif bir ağız şapırtısından başka bir ses duyulmuyordu artık.

Baba bir süre sustuktan sonra devam etti:

— Piolaine Çiftliği'ndeki hanımlar sana gidip kendilerini görmeni söylememişler miydi?

Anne, yüzünde düş kırıklığıyla kuşku karışımı bir hava, dudağını ısırdı.

— Evet, bir kere yolda rastladılar bana, yoksul çocuklara öteberi götürüyorlardı… Başka çare kalmadı zaten, bu sabah Lénore'la Henri'yi alıp onlara götüreceğim. Şöyle yüz metelik verseler, yeter.

Yeniden sustular. Maheu hazırdı. Bir an kıpırdamadan durdu, sonra o boğuk sesiyle devam etti:

— Ne yapalım? Akşama bir şeyler uydur işte… Konuşmanın yararı yok, gidip işe başlamalı.

Mumu söndürdü. Zacharie'yle Jeanlin aşağı inmekteydiler, o da artlarına düştü; keçe kaplı ahşap merdiven ağırlıklarından inliyordu. Küçük sahanlık ve oda yeniden karanlığa gömülmüştü. Küçükler mışıl mışıl uyuyordu, Alzire'in bile gözkapakları ağırlaşmıştı. Ama Estelle, içi geçmiş kadınlarınki gibi sarkan memesine yapışmış kedi yavrusu gibi mırıldanırken, annesi gözlerini karanlığa dikmiş, kıpırdamadan yatıyordu.

Aşağı inen Catherine, önce ateşe bir göz atmıştı; iki yanında birer fırın, ortasında da bir ızgara olan dökme sobada sürekli olarak kömür yanmaktaydı. İşletme her ay aile başına sekiz yüz kilo kömür veriyordu. Damarların üst ve yan duvarlarındaki kalıntılardan meydana gelen bu kömür çok zor yanıyordu, genç kız her akşam ateşin üstünü külle örtüyor, sabahleyin altını eşeliyor, üzerine elle ayıklanmış iri ve yumuşak parçalardan birkaç kürek atıyordu. Izgaranın üstüne çaydanlığı sürdükten sonra, yemek dolabının başına çöktü.

Zemin kattaki bu geniş oda, elma yeşili badanayla boyanmış Flamanlara özgü bir titizlikle temizlenmişti; taş kaplı döşeme kova kova suyla yıkanmış, sonra üstüne ince kum dökülmüştü. Çam ağacından yapılmış cilalı yemek dolabının dışında, mobilya olarak yine çam ağacından bir masa ve birkaç iskemle göze çarpıyordu. Duvarlara süslü püslü bir şeyler, işletmenin verdiği, imparatorla imparatoriçenin, bazı ünlü askerlerin ve ermişlerin resimleri yapıştırılmıştı; yalnız bu resimler, odanın o yeşil

çıplaklığında iyice göze batıyordu; yemek dolabının üstünde süs olarak pembe karton bir kutu ile tiktakları bütün odayı kaplayan, kadranı resimli çalar saat vardı yalnız. Merdiven kapısının hemen yanındaki ikinci kapı bodruma açılıyordu.

Odanın temizliğine karşın, bir gün önceden kalmış yanık soğan kokusuyla hiç eksilmeyen keskin kömür kokusu, ağır ve boğucu havayı zehirlemekteydi.

Catherine, yemek dolabını açmış, kara kara düşünüyordu. Biraz ekmek, biraz beyaz peynir vardı dolapta, ama tereyağı çok azdı; oysa dördüne de öğlen için yağlı ekmek hazırlamak gerekiyordu. Sonunda karar verdi, ekmeği dilimledi, dilimlerden birine yağ sürüp, öbürüne de azıcık peynir koyup üst üste kapatmaya başladı: Böylece, her sabah madene giderken götürdükleri azık sağlanmış oluyordu. Az sonra, babanın kocaman azığından Jeanlin'in minik azığına doğru gittikçe küçülen, keskin adalet kılıcıyla kesilmiş, dört çift ekmek dilimi masaya sıralanmıştı.

Kendini bütünüyle bu işe vermiş gibi görünen Catherine, aslında Zacharie'nin anlattığı öyküyü, işçibaşıyla Pierronne arasındaki gizli sevdayı düşünüyor olmalıydı ki, bir ara kapıya gitti, aralayıp dışarı baktı. Rüzgâr yine aynı hızla esiyor, uykudan uyanan insanların pıtırtılarının geldiği işçi evlerinin pencereleri birbiri ardından aydınlanıyordu. Daha şimdiden birtakım kapılar açılıp kapanıyor, koyu işçi karaltıları gecenin karanlığına karışıp gidiyordu. Kömür vagonlarının kafesli asansöre yüklenmesine göz kulak olan Pierron ancak saat altıda işbaşı yapacağına ve bu saatte mışıl mışıl uyuduğuna göre, kapıda dikilip kıkırdamanın âlemi var mıydı? Catherine bunu bildiği halde kapıdan ayrılamıyor, bahçelerin öte yanında kalan karşıki eve bakıyordu. Birden kapı açıldı, bizimkinin merakı iyiden iyiye alevlendi. Ama çıkan, madene giden Lydie'den, Pierronların küçük kızından başkası değildi.

Çaydanlığın ıslığıyla geri döndü. Kapıyı örtüp koştu: Su kaynamış taşıyor, ateşi söndürüyordu. Kahve bittiğinden, dünden artakalan tortunun üstüne sıcak su dökmekle yetindi; sonra kahvedenliğin içine ham şeker atıp karıştırdı. Tam bu sırada babasıyla kardeşleri de aşağı gelmişti.

— Hay lanet olsun! diye bağırdı Zacharie burnunu kahve fincanına uzatır uzatmaz, bu kahve baş ağrısı falan yapmaz işte!

Maheu her şeyi olduğu gibi kabul eden insanların tavrıyla omuz silkti.

— Boş ver! Hiç olmazsa sıcak ya, sen ona bak.

Jeanlin, azıklardan artakalan ekmek kırıntılarını toplamış, tasına doldurup papara yapmıştı. Kahvesini içip bitiren Catherine, kahvedenlikte kalan kahveyi mataralarına boşalttı. Dördü de ayaktaydı, is çıkararak yanan mumun zayıf ışığında son lokmalarını atıştırıyorlardı.

— Daha bitmedi mi be! dedi baba. Bizi gören de bayağı bir şey yiyoruz sanacak.

Açık bıraktıkları merdiven kapısından bir ses geldi o sırada. Maheude yukarıdan sesleniyordu:

— Ekmeğin hepsini alın, çocuklar için azıcık şehriyem var.

— Tamam, tamam! diye karşılık verdi Catherine. Ateşin üstünü küllemiş, büyükbaba saat altıda gelince sıcak bulsun diye, akşamdan kalan çorbayı ızgaranın bir köşesine sürmüştü. Yemek dolabının altından tahta ayakkabılarını aldılar, mataralarını omuzlarına astılar, azıklarını sırtlarına, ceketle gömlek arasına sıkıştırdılar. Mumu söndürdüler, kapıyı çekip, erkekler önde, kız arkada, dışarı çıktılar. Ev yeniden karanlığa gömüldü.

— Bak hele! Aynı anda çıktık be, dedi komşu evin kapısını çeken biri.

Levaque’tı bu, yanında Jeanlin’in yakın arkadaşı, on iki yaşındaki oğlu Bébert vardı. Birden pek keyiflenen Cathe-

rine makaraları koyuverdi, Zacharie'nin kulağına eğilip fısıldadı: Amma da kıyak iş ha! Bouteloup, artık adamın evden çıkmasını bile beklemiyor demek?

İşçi mahallesindeki ışıklar teker teker sönmekteydi. Derken son bir kapı sesi duyuldu, şimdi artık her şey derin bir sessizliğe gömülmüş, kadınlarla küçük çocuklar genişleyen yataklarda yeniden uykuya dalmıştı. Ve rüzgârın uğultusu içinde, karanlığa bürünen işçi mahallesinden homurtuyla soluyan Voreux'ye doğru bir karaltı akını, kollarını göğüslerinde kavuşturup omuzlarını kıvıra kıvıra bayırdan aşağı inen, madene koşan kömür işçilerinin akını başlamıştı; azıkları hepsinin sırtını kamburlaştırıyordu. Uzayıp giden yola yayılmış bir koyun sürüsü gibi pıtır pıtır yürüyor, incecik giysileri içinde çivi kesmelerine karşın, pek de acele etmiyorlardı.

III

Etienne sonunda yamacı inmiş, Voreux'ye girmişti; iş olup olmadığını sormak üzere yanlarına yaklaştığı insanlar hep başlarını sallıyor, işçibaşını beklemesi gerektiğini söylüyorlardı. Sonra onu yarı aydınlatılmış, kara deliklerle dolu, bir sürü salon ve katlarıyla insanı ürperten binaların ortasında bırakıp gidiyorlardı. Yarı yıkık, karanlık bir merdivenden çıkmış, sallantılı bir asma köprüde bulmuştu kendini; sonra ayıklama hangarından geçmiş, kopkoyu bir karanlığa dalmıştı, bir yere çarpmamak için kollarını uzatmış, yoklaya yoklaya ilerliyordu. Birden önünde beliren iki kocaman sarı göz karanlığı deldi. Gözetleme kulesinin dibinde, maden kuyusunun tam ağzında, çıkan kömürün toplandığı odadaydı.

Temiz yürekli bir jandarmaya benzeyen, kırçıl bıyıklı, iriyarı maden çavuşu Richomme Baba, tam bu sırada kayıt kabul odasına doğru gidiyordu.

— Ne iş için olursa olsun, adama gereksinme yok mu burada? diye sordu yine Etienne.

Richomme az kalsın hayır diyecekti, ama kendini tuttu ve daha öncekiler gibi uzaklaşırken:

— İşçibaşı Bay Dansaert'i bekleyin, dedi.

Dört fener asılmıştı kulenin dibine, bütün ışıklarını kuyuya boşaltan ışıldaklar, güçlü bir ışıkla demir tırabzanları, işaret lambasını, sürgü kollarını, iki kafesli asansörün aralarında gidip geldiği kalın kılavuz direklerini aydınlatıyordu. Bunun dışında kalan ve bir kilise koridoruna benzeyen geniş hangar loştu, oradan oraya dolaşan iri gölgelerle doluydu. Yalnız dipte, lamba odasından zayıf bir ışık sızıyordu; kömürün boşaltıldığı odadaysa, küçük bir fener sönmek üzere olan bir yıldız gibi göz kırpıyordu. Kömür çıkarma işi yeniden başlamıştı; demir levhalarla kaplı döşemede sürekli bir gök gürültüsü vardı, kömür vagonları hiç durmadan yürüyor, kömür kırıcıların başındaki yalnız öne eğik sırtları görünen işçiler durmadan hareket eden bu kara ve gürültülü şeyler arasında gidip geliyorlardı.

Kulakları sağırlaşan, gözleri körleşen Etienne bir an olduğu yerde çakılıp kaldı. Her yanı buz kesmişti, müthiş bir hava akımı vardı hangarda. Derken, pırıl pırıl parlayan makinenin çelik ve bakır kısımları gözüne ilişti, çekimine kapıldı, birkaç adım attı. Makine kuyunun arkasında, yirmi beş metre ötede daha yüksekçe bir odadaydı, tuğladan örülmüş tabanı üstüne öylesine çöreklenmişti ki, dört yüz beygirlik gücüyle homurdanarak çalışmasına karşın, yağlı bir yumuşaklıkla girip çıkan kocaman hareket kolu en küçük bir titreşim yapmıyordu duvarlarda. Makinist, makinenin karşısındaki demire yaslanmış, ayakta zil seslerini dinliyor, gösterge levhasından gözünü ayırmıyordu; levhadaki dikey lamba bütün katlarıyla maden kuyusunu canlandırıyor, birer ipin ucunda sallanan kurşunlar, kafesli kömür asansörlerini gösteriyordu. Makine çalıştırıldığı an, çelik tellerin sarıldığı ya da boşaldığı beş metre çapındaki iki kocaman makara öyle bir hızla dönmeye başlıyordu ki, kül rengi bir toz bulutu haline geliveriyorlardı.

— Dikkat etsene be! diye bağırdı dev gibi bir merdiveni sürükleyen üç işçi.

Etienne az kalsın eziliyordu. Gözleri karanlığa alışmıştı, havada akıp giden çelik tellere bakıyordu; otuz metreyi aşkın çelik tel önce dosdoğru gözetleme kulesine çıkıyor, orada dişli tekerleklere sarılıyor, sonra dimdik kuyuya iniyor, kafesli kömür asansörlerine bağlanıyordu. Çan kulelerindekini andıran bir demir çatma taşıyordu dişli tekerlekleri. Kuş gibi gürültüsüz, gergin uçuyordu çelik tel; saniyede on metrelik bir hızla on iki ton yükü kaldırabilecek, son derece ağır bir halatın sürekli gidiş gelişi, hızlı kaçışıydı bu.

— Hey Tanrım, hey Tanrım, dikkat etsene be adam! diye bağırdı işçiler yeniden; soldaki dişliye bakmak üzere çatmanın öbür ayağına doğru itiyorlardı merdiveni.

Etienne, ağır ağır, çıkarılan kömürün toplandığı hangara döndü. Tepesindeki çelik telin uçuşu başını döndürüyordu. Soğuk hava akımından tir tir titreyerek, kömür vagonlarının kulakları sağır eden gürültüsü içinde, kafesli kömür asansörlerinin inip çıkışını seyre koyuldu. Kuyunun yanında, dipten gelen bir halatın havaya kaldırdığı, sonra bir kütüğün üstüne düşürdüğü kaldıraçlı, ağır bir tokmak hiç durmadan işaret veriyordu. Tek vuruş dur, iki vuruş indir, üç vuruş çek demekti: Bu işaret çekicinin sesi, kocaman tokmağın gürültüsü ve incecik zil sesleri hiç kesilmiyordu; kömür

kırıcının başındaki işçi, elindeki ses borusuyla makiniste birtakım buyruklar verirken, bir yandan da önündeki kola asılıp tokmak sesini artırıyordu. Kafesli kömür asansörleri bütün bu hayhuy içinde inip çıkıyor, dolup boşalıyor, Etienne bu karışık işe bir türlü akıl erdiremiyordu.

Bildiği tek bir şey vardı: Kuyu insanları yirmişer otuzar yutuyordu ve gırtlağı öylesine genişti ki, galiba geçişlerini duymuyordu bile. Saat dört dedi mi, işçiler kuyuya inmeye başlıyordu. Barakadan çıkıyor, elde fener, yalınayak kuyunun başına geliyor, yeterince kalabalık olana dek küçük kümeler halinde bekleşiyorlardı. Çelik kafes, geceleyin dolaşan bir hayvan gibi usulca, sessizce karanlıktan çıkıyor, her birinde içi kömür dolu iki vagon bulunan dört katıyla sürmeler üstüne mayna ediyordu. Ayrı ayrı sahanlıklarda bekleyen işçiler vagonları çekip çıkarıyor, onların yerine ya boş ya da maden kazığı doldurulmuş yeni vagonlar sürüyorlardı. İşçiler de beşer beşer, işte bu boş vagonlara doluşuyor, böylece asansörün dört katında kırk kişi oluyordu. Nefeslikten boğuk, ne olduğu anlaşılamayan bir böğürtü çıkıyor, aşağıya da asansör insan yüklü olarak geliyor diye “et geliyor” işareti veriliyor, yani ip dört kez çekiliyordu. Bundan sonra, küçük bir sarsıntının ardından kafesli asansör sessizce kuyuya dalıyor, arkasında yalnızca çelik telin titrek akışını bırakarak bir taş gibi aşağı iniyordu.

— Derin mi? diye sordu Etienne uykulu gözlerle yanı başında dikilen madenciye.

— Beş yüz elli dört metre, diye karşılık verdi adam. Ama yukarı doğru dört kademe var, birincisi üç yüz yirmi metrede.

İkisi de gözlerini yukarı çıkmakta olan çelik tele dikip sustular. Etienne konuşmaya devam etti:

— Peki ya tel koparsa?

— Haa! İşte o zaman…

Madenci sözünü bir el hareketiyle tamamladı. Sıra kendisine gelmişti, kafesli asansör yorgunluk izi taşımayan bir rahatlıkla geri dönmüştü. İşçi, arkadaşlarıyla birlikte asansörün içine büzüştü, kafes kuyuya daldı, aşağı yukarı dört dakika sonra bir başka kümeyi yutmak üzere yine dışarı fırladı. Kuyu, yarım saat boyunca, işçilerin indikleri kademeye göre az ya da çok sayıda, ama hiç durmadan, bitmez tükenmez bir açlıkla insan yutuyor, her

geleni koca bir kent halkını alacak genişlikteki midesine indiriyordu. Geleni yutuyor, geleni yutuyor, ama karanlık kuyudan çıt çıkmıyor, kafes aynı obur sessizlikle geri dönüyordu.

Etienne en sonunda daha önce çukurun kıyısında duyduğu iç sıkıntısını duydu yine. Neye yarardı direnmek? İşçibaşı da ötekiler gibi atlatacaktı işte onu. Gizli bir korku ansızın yeni bir karar almasına yol açtı: Hızla hangardan çıktı ve ancak jeneratörlerin bulunduğu yapının önüne gelince durdu. Ardına dek açık kapıdan iki ocağın ısıttığı yedi kazan görünüyordu. İşçinin biri beyaz dumanlar içinde, kazanlardan kaçan buharın çıkardığı ıslıklar arasında, ocaklardan birine kömür atıyor, kapağı açık ocağın sıcaklığı ta dışarı vuruyordu; delikanlı yeniden sıcağa kavuşmanın sevinciyle kapıya yaklaşırken, madene gelen yeni bir işçi kümesiyle karşılaştı. Maheulerle Levaquelardı gelenler. En önde yürüyen ve parlak bir oğlana benzeyen Catherine'i görünce, son bir kez talihini denemek geldi içinden.

— Hey arkadaş, adama ihtiyaç yok mu acaba burada? Ne iş olursa yaparım.

Kız karanlığın içinden yükselen bu ses karşısında azıcık ürktü, şaşkın şaşkın delikanlının yüzüne baktı. Catherine'in ardında yürüyen babası da soruyu duymuştu, kızının yerine o karşılık verdi, bir iki laf etti delikanlıyla. Hayır, adama ihtiyaç yoktu. Ne edeceğini, nereye gideceğini bilemeyen bu zavallı işçiye acımıştı. Etienne'den ayrılınca, yanındakilere döndü:

— Yaa! dedi, işte bu duruma düşmek de var işin içinde… Bir yiyip bin şükredelim arkadaş, elin oğlu anamızı belleyen şu işi bile bulamıyor.

İşçiler madene girdi, asma kilitli giysi dolaplarının çevrelediği, duvarları üstünkörü sıvanmış, geniş soyunma odasına yollandı. Odanın tam ortasına yerleştirilmiş, kapaksız dökme soba kıpkırmızıydı, öylesine tıka basa doldurulmuştu ki, kömürler çatırdayarak, dövülmüş toprak zemine kıvılcımlar saçarak yanıyordu. Baraka yalnız sobadaki korlarla aydınlanıyor, kızıl alevlerin şavkı tozdan kapkara kesilmiş tavana, leş gibi pis tahta duvarlara vurup oynaşıyordu.

Maheuler içeri girdiği sırada, barakanın yakıcı sıcaklığında kahkahalar yükselmekteydi. Otuza yakın işçi sobanın başında dikilmiş, sırtlarını ateşe

vermiş, gülüşe oynaşa ısınıyorlardı. Kuyudaki neme dayanabilmek için, aşağı inmezden önce, işte böyle sobanın başında toplanıyor, derilerinde sıcaklık biriktiriyorlardı. Ama o sabah daha bir keyifliydiler, iri memeleriyle kalçaları giysilerinden dışarı fırlayacakmış gibi duran, on sekiz yaşındaki tumbacı kızla, Mouquette'le dalga geçiyorlardı. Kız, at bakıcılığı yapan babası Mouque ve kömür kırıcının başında çalışan erkek kardeşi Mouquet ile birlikte Réquillart'da yaşıyordu; çalışma saatleri ayrı olduğundan, işe yalnız geliyordu ve yazın buğday tarlalarında, kışın bir duvar dibinde, o haftaki sevgilisiyle yaşamın tadını çıkarıyordu. Bütün maden sıradan geçiyordu böylece, yani tam bir nöbetleşmeydi bu, hem de arkadaşça. Bir gün kıza, seni Marchiennesli bir çiviciyle gördük demişlerdi de, hırsından çılgına dönmüş, avaz avaz bağırarak, kendisine saygısı olduğunu, onu kömür işçilerinden başkasının kollarında gördüğünü kanıtlayana kolunun birini vereceğini söylemişti.

— Sırık Chaval'i bıraktın demek? diyordu bir madenci alaylı alaylı. Bu sefer de o bızdığı buldun galiba? Ama oğlanın sana yetişebilmesi için merdiven gerek be!.. Réquillart'ın ardında gördüm ikinizi. Oğlan yol kıyısındaki işaret taşlarından birine çıkmıştı.

— Ee, ne olmuş yani? diye karşılık veriyordu Mouquette, gülerek. Sana ne bundan? Kim dedi gel bizi gözetle diye?

Ve bu temiz yürekli çıkışma hepsini kahkahalara boğuyor, işçiler sobanın başında yarı yarıya ısınmış omuzlarını hoplata hoplata gülerken, kız da aşırı çıkıntılarıyla, insanın içini burkan gülünç bir kırıtmayla edepsizce aralarında dolaşıyordu.

Birden gülüşmeler kesildi, Mouquette Maheu'ye sırık boylu Fleurance'ın artık işe gelemeyeceğini söylüyordu: Bir gün önce yatağında ölü bulunmuştu; kimisi bir inme sonucu kalbinin durduğunu, kimisi de çok hızlı içtiği bir şişe ardıç rakısının ölümüne yol açtığını söylüyordu. Bu arada en çok üzülen Maheu'ydü: Al sana bir talihsizlik daha, tumbacılardan birini yitiriyordu böylece, yerine başkasını da bulamazdı hemen! Götürü çalışıyordu. İşlediği damarda kendisi, Zacharie, Levaque ve Chaval dört ortaktılar. Vagon sürme işinde bir tek Catherine'e kaldılar mı, işler aksayacaktı. Birden sevinçle haykırdı:

— Tamam! Az önce iş arayan oğlan var be!

Tam o sırada Dansaert de barakanın önünden geçmekteydi. Maheu gidip durumu anlattı ona, delikanlıyı işe alabilmek için izin istedi; ayrıca tıpkı Anzin ocağındaki gibi, kadın tumbacıların yerine erkekleri geçirmek isteyen işletmenin niyetini anımsattı. İşçibaşı ilkin bıyık altından güldü buna, kadınları madenden çıkarma tasarısı, aslında kızlarına iş arayan ve ahlak, sağlık falan gibi şeylere hiç mi hiç aldırmayan maden işçilerinin pek hoşuna gitmiyordu çünkü. Buna karşın, biraz düşündükten sonra izin verdi, ama yine de işletme mühendisi Bay Négrel'e soracaktı.

— Güzeel! dedi Zacharie, yalnız işin kötü yanı şu ki, eğer hâlâ öyle koşuyorsa, şimdi epey uzaklardadır bizim delikanlı!

— Yok, dedi Catherine, kazanların başında gördüm onu.

— Ne duruyorsun, tembel kız, koş hadi! diye bağırdı Maheu.

Genç kız ok gibi fırladı; bu sırada bir grup işçi soba başındaki yerlerini başkalarına bırakıp kuyuya yollanıyordu. Jeanlin babasını beklememiş, tombul Bébert'le çelimsiz Lydie'yi alarak lamba odasına gitmişti. Onlardan önce karanlık merdivene dalmış olan Mouquette, sizi gidi pis yumurcaklar sizi, oramı buramı çimdiklemeyin, tokadı yersiniz ha! diye bağırıyordu.

Etienne gerçekten de kazanların başında, ocaklara kömür atan işçiyle konuşmaktaydı. Yine o ıssız, karanlık yollara döneceğini düşündükçe iliklerine dek ürperiyordu. Her şeye karşın yola çıkmaya karar verdiği sırada bir elin omzuna dokunduğunu hissetti.

— Gelin, dedi Catherine, iş bulundu size.

Etienne önce hiçbir şey anlayamadı. Sonra müthiş sevindi, genç kızın ellerine sarılıp heyecanla sıktı.

— Sağ ol kardeşim, sağ ol… Yaman adamsın doğrusu!

Catherine, ikisini de aydınlatan ocağın kızıllığında delikanlının yüzüne bakıp gülmeye başladı. Dal gibi bir kız olduğu, saçını da yazmasının içine topladığı için kendisini erkek sanması pek hoşuna gitmişti. Etienne'se sevincinden gülüyordu; böylece yüzleri alev alev yanarak, bir süre karşılıklı gülüştüler.

Maheu barakada sandığının başına çökmüş, tahta ayakkabılarını yerleştirmiş, uzun konçlu yün çoraplarını çıkarmaya çalışıyordu. Etienne gelince, bir iki cümleyle anlaştılar: Gündeliği otuz metelikti, iş ağırdı, ama kısa zamanda öğrenirdi. Delikanlıya ayakkabılarını çıkarmamasını söyledi, ayrıca kendilerinin kullanmadığı küçük, deri takkeyi, başını yarmasın diye ona ödünç verdi. Aygıtlar sandıktan çıkarıldı, Fleurance'ın küreği de bunlar arasındaydı. Maheu hepsinin tahta ayakkabılarını, çoraplarını ve Etienne'in çıkınını sandığa yerleştirdikten sonra birden telaşlandı.

— Nerde bu hayırsız Chaval be? Yine kim bilir hangi kızı devirmiştir kömür yığınları üstüne!.. Baksana, tam yarım saat geç kaldık işe.

Zacharie'yle Levaque, hiç istiflerini bozmadan sobada omuzlarını ısıtmaktaydılar. Derken, Zacharie ağzını açtı lütfen:

— Chaval'i mi bekliyorsun sen?.. Oğlan geldi de aşağı indi bile.

— Ee? Biliyorsun da neden söylemiyorsun be adam!.. Hadi öyleyse, yürüyün bakalım! Çabuk, çabuk!

Ellerini ısıtmakta olan Catherine, istemeye istemeye artlarına düştü. Etienne kıza yol verdi, merdivenleri ondan sonra çıktı. Çıplak ayakların eski aba terlikler gibi yumuşacık sesler çıkardığı karışık birtakım merdivenlerden, karanlık koridorlardan geçiyorlardı. Derken, camlı lamba odasının parlak ışığı göründü, raflarda bir gün önceden bakılıp temizlenmiş, müşterisi bol bir kilisenin sunağındaki mumlar gibi teker teker yakılmış yüzlerce Davy lambası vardı. Her işçi küçük pencereden üstüne numarası kazılmış lambasını alıyor, şöyle bir gözden geçiriyor, sonra kendi eliyle kapatıyordu; bu sırada masa başındaki kayıt memuru önündeki deftere işçinin madene iniş saatini yazıyordu.

Yeni tumbacının lambasını alabilmek için Maheu'nün araya girmesi gerekti. Yalnız işler burada bitmiyor, işçiler bütün lambaların sıkıca kapatılıp kapatılmadığına bakan bir denetçinin önünden teker teker geçiyorlardı.

— Vay canına, hiç de sıcak sayılmaz burası! dedi soğuktan dişleri takırdayan Catherine.

Etienne başını sallamakla yetindi. Her yanından rüzgâr giren geniş hangarın ortasındaki kuyunun başına gelmişlerdi. Yiğit olmasına yiğitti, ama kulakları sağır eden vagon gürültüsü, nefesliğin boğuk böğürtüsü içinde, büyük bir hızla makaralara sarılıp boşalan çelik tellerin sürekli akışı karşısında heyecandan soluğu kesiliyordu. Kafesler, geceleri dolaşan hayvanlar gibi sessizce inip çıkıyor, gelen insanı lıkır lıkır içip bitiren kuyuya ha bire yem taşıyorlardı. Sıra kendisindeydi, iliği kemiği donmuş, buz kesmişti, sinirli bir suskunluk içindeydi; Zacharie'yle Levaque, hele görüşü sorulmayan Levaque, tanımadıkları birinin işe alınmasına bozulmuş, delikanlının bu haliyle dalga geçiyorlardı. Bu yüzden, babası Etienne'e açıklamalarda bulunmaya başlayınca Catherine epey sevindi:

— Bakın, kafesin tepesinde bir tertibat var, tel koparsa, demir kancalar kılavuz direklerine gömülüveriyor. Bu düzen kendiliğinden çalışıyor, ama her zaman değil elbet… Evet, ne diyordum, ta aşağı kadar tahtayla kaplı kuyu, üç bölmeye ayrılmıştır: En ortada kafeslerin gidip geldiği boşluk, solda merdivenli bölme, yani nefeslik…

Ama lafını yarım bıraktı, sesini pek fazla yükseltmemeye çalışarak söylendi:

— Daha ne duruyoruz be! Hay dinine yandığımın, bizi böyle dondurmaya ne hakları var yahu!

Şişesiz lambasını bir çiviyle madenci şapkasının şeridine tutturmuş olan maden çavuşu Richomme da asansördeydi, onun bu yakınmasını işitti.

— Aman yavaş ol, dedi hâlâ arkadaşlarını tutan eski bir işçinin babacan tavrıyla, yerin kulağı vardır derler! Biliyorsun, yola çıkmadan birtakım manevralar yapılacak… Hah! Geldi işte, al arkadaşlarını da bin bakalım.

Dediği doğruydu, çelik levhalardan yapılmış, bakla biçimindeki demir bir kafesle çevrili asansör gelmiş, sürgüler üstüne yerleşmiş, kendilerini bekliyordu. Maheu, Zacharie, Levaque ve Catherine en alt bölmenin dibindeki vagonlardan birine doluştular; beşinin bir arada bulunması gerektiğinden, Etienne de aralarına sıkıştı; ancak iyi yerler kapıldığından, genç kızın yanına büzüştü, kızın dirseği böğründeydi. Baktılar ki lambasını nereye koyacağını bilemiyor, ceketinin iliklerinden birine tutturmasını salık verdiler. O bunu duymadı, beceriksizce elinde tutmaya devam etti.

Altlarında ve üstlerinde yükleme daha bitmemişti, bir davar sürüsü bir yerlere tıkılıyordu sanki. Bu iş bir türlü biteceğe benzemiyordu, bir terslik mi olmuştu acaba? Dakikalardır bekliyormuş gibi bir duygu vardı içinde. Derken bir sarsıntı oldu ve her şey karanlığa büründü, çevresindeki nesneler uçup gitti; aynı zamanda karın kaslarını çektiren, bunaltıcı bir baş dönmesi duyuyordu. Bu duygu aydınlıkta döne döne uzaklaşan gözetleme kulesinin ayakları arasında, iki indirme bindirme yerini geçene dek sürdü. Sonra kuyunun karanlığına dalınca duyuları işlemez oldu, sersemledi.

— Yola çıktık sonunda, dedi Maheu bağırmadan.

Hepsi çok rahattı. Etienne'se ara sıra, iniyor muyuz, yoksa çıkıyor muyuz diye düşünüyordu. Asansör, kılavuz direkleri arasında hiçbir yere sürtünmeden yağ gibi kayarken durduklarını sanıyor, ama sonra direkler yerinden oynamışçasına ansızın sarsılıyorlar ve Etienne yaklaşan bir felaket varmış gibi korkuyordu. Yüzünü asansörün kafeslerine yapıştırdığı halde, kuyunun iç kaplamalarını da göremiyordu. Madenci lambaları ayaklarının altındaki üst üste yığılmış vücutları bile güçlükle aydınlatıyordu. Yalnız işçibaşının şişesiz lambası yandaki vagonda deniz feneri gibi ışıldıyordu.

— Kuyunun çapı dört metredir, diye devam ediyordu Maheu delikanlıyı aydınlatmak için. Kaplamaların yenilenmesi gerekir aslında, her yandan su sızıyor çünkü… Bak! Sızıntı bölgesine geliyoruz, işitiyor musun?

Nitekim Etienne de şıpırtının nerden geldiğini düşünüyordu tam bu sırada. İlkin birkaç kocaman damla düşmüştü kafesin üstüne, tıpkı bir sağanağın başlarındaki gibi; yağmur gittikçe artıyor, tam bir sel, tufan biçimini alıyordu. Asansörün tepesi de delinmişti herhalde, çünkü ince bir akıntı, omzundan başlayıp içine işleyip ıslatıyordu delikanlıyı. Soğuk gittikçe artıyor, karanlık bir ıslaklığın göbeğine iniyorlardı; tam bu sırada kısa bir süre gözleri kamaştı, birtakım insanlar bir şimşek parıltısı içinde bir kışlada gidip geliyorlardı. Ne olduğunu kavrayamadan geçtiler bu görünümün yanından.

Maheu anlatıyordu:

— Birinci kademe burası. Üç yüz yirmi metredeyiz şimdi… Şu hıza bak!

Lambasını kaldırdı, kılavuz direklerden birini aydınlattı, direk son hızla giden bir trenin altındaki ray gibi kayıyordu ve direğin ötesinde yine hiçbir

şey görünmüyordu. Öbür üç kademe de aynı göz kamaştıran aydınlık içinde geçip gitti. Kulakları sağır eden sağanak karanlıkta devam ediyordu.

— Amma da derin ha! diye mırıldandı Etienne.

Düşüşleri saatlerden beri sürüyordu sanki. Aldığı ters konumun sıkıntısı içinde, özellikle Catherine’in dirseğinden rahatsız oluyor, ama kıpırdamaya cesaret edemiyordu. Kız da hiç sesini çıkarmıyordu; Etienne yalnızca her yanını ısıtan sıcaklığını hissediyordu onun. Asansör en sonunda dipte, beş yüz kırk metrede durunca, inişin topu topu bir dakika sürdüğünü öğrendi ve şaşırdı. Ama kilitlenen sürgülerin sesi, ayağının sağlam yere basması ansızın neşesini yerine getirdi ve dalga geçerek, senli benli konuşmaya başladı Cathe-

rine’le.

— Derinin altında ne var ki bu kadar sıcaksın yahu?.. Ayrıca dirseğin de hâlâ karnımda ha!

Bunun üzerine kız da kahkahayı bastı. Kendisini hâlâ erkek sanacak kadar aptal mıydı acaba? Kördü herhalde!

— Yok canım, karnında değil, gözünde dirseğim, diye karşılık verdi; hepsi kahkahalarla gülüyor, delikanlı bunun nedenini bulamıyordu bir türlü.

Asansör boşalıyordu. İşçiler yükleme salonunu geçtiler; bu, kayalar içinde oyulmuş, tavanı kubbe biçiminde, bol ışıklı, şişesiz üç lambanın aydınlattığı bir yerdi. Yükleyiciler, demir levhalarla kaplı döşemede hızla kömür vagonlarını koşuşturuyorlardı. Duvarlardan bir bodrum kokusu, zaman zaman, komşu ahırdan gelen sıcak hava dalgasıyla karışan güherçile kokulu bir serinlik dökülüyordu. Kocaman dört dehliz ağzı açılıyordu yükleme odasına.

— Bu yandan, dedi Maheu Etienne’e. Daha gelmedik. Rahat rahat iki kilometrelik yolumuz var.

İşçiler birbirlerinden ayrılıyor, küçük kümeler halinde o kara ağızların içinde gözden yitip gidiyorlardı. Sol dehlize on beşe yakın işçi dalmıştı; Etienne, Catherine, Zacharie ve Levaque’ın ardından yürüyen Maheu’yü izliyordu. Güzel bir dehlizdi bu, çok sağlam bir kaya içinde, taş katmanları arasında oyulmuştu, öyle ki, ancak yer yer duvar yapmak gerekmişti. Birerli kolda, ağızlarını açıp tek söz etmeden, lambaların zayıf ışığında ha bire yürüyorlardı. Delikanlı adım başı tökezliyor, ayaklarını raylar arasına kaptırıyordu. Bir süreden beri, gittikçe şiddetlenen ve adeta toprağın derinliklerinden geliyormuşa benzeyen boğuk gürültü, uzak bir fırtınanın gürültüsü yüreğine kaygılar salıyordu. Başları üzerine çökecek ve kendilerini gün ışığından kopup ayıracak bir toprak kaymasının korkunç gürültüsü müydü acaba bu? Derken bir ışık belirdi karanlık dehlizde, çevresindeki kayaların titrediğini hissetti; arkadaşları gibi duvara yapıştı ve bir dizi kömür vagonunu çekmekte olan beyaz bir kadananın önünden geçtiğini gördü. Birinci vagonda, elinde dizginler Bébert oturuyordu; Jeanlin’se, son vagonun kenarlarına yapışmış, yalınayak koşuyordu.

Yeniden yola koyuldular. Daha ileride bir kavşak çıktı önlerine, iki yeni dehliz vardı burada, işçiler yine bölündüler, her biri madenin bir başka köşesine yöneldi. Buradan sonra vagonların geçeceği dehliz destekliydi artık, meşe ağacından kesilmiş payandalar tavanı tutuyor, yıkıldı yıkılacak gibi duran kayalara destek oluyordu; bunların ötesinde, şist damarları, parlak mika damarları ve donuk, kırmızı renkli, kalın kil tabakası göze çarpıyordu.

Karanlıkta pek seçilemeyen, hayalet gibi sessiz yürüyüşlü hayvanlar tarafından çekilen dolu ya da boş vagonlar, gök gürültüsünü andıran bir zangırtıyla hiç durmadan gidip geliyor, birbirleriyle karşılaşıyorlardı. Mola yerindeki iki hattan birinde uzun, kara bir yılan, bir dizi kömür vagonu uyuyordu; dizinin başında duran, sağrısı tavandan düşmüş bir kaya parçasını andıracak kadar karanlığa gömülmüş at hırıltılı bir ses çıkardı. Havalandırma kapıları çarpıyor, ağır ağır kapanıyordu, ilerledikçe dehliz daralıyor, basıklaşıyor, tavan düzeyi değişiyor, yürüyenleri iki büklüm olmaya zorluyordu.

Etienne, küt diye çarptı başını. Deri takke olmasaydı, kafası yarılacaktı. Bununla birlikte, gözünü ayırmadan, lambaların ışığında ancak karaltısı seçilen Maheu’nün hareketlerini izliyordu. İşçilerin hiçbiri başını çarpmıyor, her çıkıntıyı, payanda düğümünü ya da kaya kabartısını ezbere biliyorlardı herhalde. Delikanlı, ayrıca gittikçe ıslanan yerin kayganlığından da yakınmaktaydı. Zaman zaman ancak ayaklarına bulaşan balçıktan hissettiği bataklıklara rastlıyorlardı. Ama asıl şaştığı şey, apansız ısı değişimleriydi. Kuyunun dibi çok soğuktu, madendeki bütün havayı çeken ana dehlizde, duvarların daraldığı yerlerde kasırga halini alan buz gibi bir rüzgâr esiyordu. Ama sonra havalandırmadan koparabildikleri kadar bir pay alabilen yan dehlizlere girilince rüzgâr kesiliyor, kurşun gibi ağır, boğucu bir sıcaklık başlıyordu.

Maheu, nicedir ağzını açmamıştı. Sağdaki yeni bir dehlize saptı, başını çevirmeden:

— Guillaume damarı, dedi Etienne’e.

Onların kömür çıkardığı yer de işte bu damardaydı. Daha adımını atar atmaz, Etienne başını ve dirseklerini çarptı küt diye. Eğilimli tavan öylesine alçalıyordu ki, zaman zaman, şöyle otuz kırk metre, iki büklüm yürümek

zorunda kalıyordu. Yerdeki su ayak bileklerine çıkıyordu. Bu durumda iki yüz metre gittiler, birden Levaque'ın, Zacharie'nin ve Catherine'in yok olduğunu fark etti, önünde açılan daracık bir delikten uçup gitmişlerdi sanki.

— Yukarı çıkacağız, dedi Maheu. Lambayı iliklerinden birine tuttur, sonra direklere yapış.

O da görünmez oldu. Etienne ardından gitmek zorunda kaldı. Damardaki bu baca yalnız kömür çıkaran işçilere ayrılmıştı ve ikinci derecedeki dehlizlere açılıyordu. Bacanın çapı, kömür tabakasının kalınlığı kadar, yani aşağı yukarı altmış santimdi. Bereket versin ince yapılıydı, yoksa acemiliğinden, omuzlarını ve kalçalarını alabildiğine yayarak, direklere yapışıp bilek gücüyle tırmanıyor, boşu boşuna gücünü tüketiyordu. On beş metre sonra ikinci derecedeki dehlizlerden ilkine çıktılar; ama durmadan yollarına devam ettiler, çünkü Maheu'yle ortaklarının kömür çıkardığı yer, altıncı dehlizde, onların deyimiyle cehennemin dibindeydi; dehlizler on beşer metre arayla üst üste sıralanıyor, insanın sırtını ve göğsünü raspalayan bu daracık bacadaki tırmanma bitmek bilmiyordu. Etienne, kayalar olanca ağırlıklarıyla kollarına bacaklarına çökmüş gibi hırıldıyordu, bilekleri kopmuş, bacaklarında derman kalmamıştı, hele havasızlıktan bunalıyor, damarları çatlayacak gibi oluyordu. Dehlizlerden birinde iki karaltı ilişti gözüne, biri küçük ve çelimsiz, öbürü tombul iki yük hayvanı, iki büklüm olmuş, kömür vagonlarını itiyordu: çoktan işe koyulmuş olan Lydie'yle Mouquette'ti bunlar. Daha iki dehliz vardı tırmanılacak! Alnından akan terler gözlerini kör ediyor, kıvrak hareketlerle kayalar arasında kaydıklarını duyduğu arkadaşlarına yetişme umudunu yitiriyordu yavaş yavaş.

— Az kaldı, dayan! dedi Catherine'in sesi.

Yukarı çıktığı an başka bir ses yükseldi damarın dibinden:

— Oho, nerdesiniz be? Kimseye aldırdığınız yok galiba?.. Montsou'dan buraya iki kilometrelik yolum var, yine de hepinizden önce geldim!

Chaval'di bağıran, yirmi beş yaşında, uzun boylu, kemikleri belli olan, yüz çizgileri derin bir delikanlıydı, bekletildiği için kızmıştı. Etienne'i görünce küçümsemeyle karışık bir şaşkınlık içinde sordu:

— Bu da nesi?

Maheu durumu anlatınca, dişlerinin arasından çıkan bir sesle ekledi:

— Erkekler kızların ekmeğine de el uzattı demek!

İki erkek ansızın uyanan o içgüdüsel nefretle yanan gözlerini birbirlerine diktiler. Etienne nedenini anlamamakla birlikte, kendisine sataşıldığını hissetmişti. Sonra derin bir sessizlik çöktü damara, herkes kendi işine başlamak üzereydi. Madenin bütün katlarındaki dehlizlerin sonundaki bütün damarlar doluydu şimdi. Açgözlü kuyu, o günkü payını, yani aşağı yukarı yedi yüz işçiyi yutmuştu; işçiler şu anda o kocaman karınca yuvasında koşuşuyor, toprağı dört bir yanından kazıyor, kurtların yiyip bitirdiği tahtalar gibi delik deşik ediyorlardı. O derin sessizlikte, yoğun toprak tabakalarının altında kulağınızı yere yapıştırırsanız, asansörü aralıksız indirip çıkaran çelik telin çıkardığı sesten tutun da, maden kömürünü ufalayan kırıcıların gürültüsüne dek, türlü işlerde çalışan bu insan-karıncaların bütün hareketlerini işitirdiniz.

Etienne ansızın geri döndü, yine Catherine'e tosladı. Ve bu kez, yavaş yavaş belirmekte olan yuvarlaklıkları mı fark etti, birden ta içine işleyen o sıcaklığın nedenini buldu.

— Aa, demek kızsın sen! diye mırıldandı şaşkın şaşkın.

Kız, en küçük bir utanç duymadan, yine öyle kıkırdayarak karşılık verdi:

— Kızım elbet!.. Eh! Sen de anlayabildin çok şükür!

IV

Dört kazmacı, damar boyunca üst üste uzanmıştı. Kancalarla yan duvarlara tutturulan ve çıkan kömürün birikmesine yarayan tahta bölmelerle birbirlerinden ayrılan kazmacılar, aşağı yukarı dört metrelik bir yerde çalışıyorlardı; damar pek inceydi, kalınlığı elli santimi zor bulduğundan, hepsi tavanla duvar arasında yamyassı uzanıyor, dizleriyle dirsekleri üzerinde ilerliyor, dönmeye kalkınca omuzlarını yaralıyorlardı. Kömür çıkarabilmek için yan yatıp boyunlarını kırmak, kollarını kıvırmak ve kısa saplı kazmayı bu durumda sallamak zorunda kalıyorlardı.

En alt bölmede Zacharie vardı, Levaque'la Chaval onun üstündeydiler, Maheu'yse en yukarıda. Kazmayla önce üstteki şist tabakasını kaldırıyor, sonra diklemesine iki çizgi çekiyor, kazmanın sivri ucunu kömür tabakasının üst yanına sokup kalıp halinde koparıyorlardı. Damar yağlı olduğundan, kalıp dağılıyor, işçinin karnına ve kalçalarına dökülüyordu. Tahta bölmede biriken kömürler sonunda işçiyi örtüyor, kazmacılar o daracık yerde görünmez oluyordu.

En çok sıkıntı çeken Maheu'ydü. Yukarıda sıcaklık otuz beş dereceye çıkıyor, hava akımı kesiliyor, soluk alıp vermek öldürücü bir hâl alıyordu. Daha iyi görebilmek için, lambasını başının yanındaki çiviye tutturmuştu: Lamba kafasını ısıtıyor, kanını beynine çıkarıyordu. Ama başlıca sıkıntısı nemdi. Burnunun dibindeki kayadan su sızıyor, iri ve sürekli damlalar, inatla hep aynı noktaya düşüyordu. Yarım saat içinde tepeden tırnağa ıslanmış, ayrıca terden sırılsıklam olmuştu, her yanından ıslak kumaş kokusu çıkıyordu. Bu sabah tam gözünü nişanlayan damla, doğduğuna doğacağına pişman ediyordu zavallıyı. İşi bırakmak istemiyor, hırsla kazma sallamaya devam ediyordu; böylece iki duvar arasında bir kitabın yaprakları arasına girmiş, yamyassı olmak üzere olan bir çiçek biti gibi bir o yana, bir bu yana savruluyordu.

Hiçbiri konuşmuyordu. Ha bire kazma sallıyorlar, ta derinlerden gelen o boğuk, birbirini tutmaz kazma vuruşlarından başka bir ses duyulmuyordu. Sesler gittikçe boğuklaşıyor, madenin kıpırtısız havasında yankı yapmaz oluyordu. Havaya kalkan kömür tozlarıyla ağırlaşan, hepsinin gözlerini yakan gazla zehirlenen karanlık gittikçe koyulaşıyordu sanki. Madeni

şapkalarına tutturdukları lambalar bu karanlığın içinde kırmızı birer nokta gibi duruyordu. Göz gözü görmüyor, damar gittikçe açılıyor, içinde on kışlık kurum birikmiş, geniş, yassı ve eğimli bir baca gibi yükseliyordu. Korkunç karaltılar dolaşıyordu içinde, lambaların zayıf ışığı yuvarlak bir kalçayı, kasları boğum boğum olmuş bir kolu, köşeli bir başı, suça yatkın insanlarınkini andıran sakallı bir yüzü ortaya çıkarıyordu zaman zaman. Ara sıra da bir billur tabakasından yansıyan ışıkla aydınlanan kömür damarı, bir duvar, sivri bir köşe karanlıktan sıyrılıyor, bir an parlıyordu. Sonra her şey yeniden karanlığa gömülüyor, kısa saplı kazmalar inip kalkıyor, kayalardan dökülen suların şıpırtısı arasında, yalnız körük gibi işleyen ciğerlerin çıkardığı sesle, sıkıntı ve yorgunluğu açığa vuran homurtular duyuluyordu.

Pazardan kalma yorgunluğuyla kolları hamlayan Za-

charie, çok geçmeden, payanda vurma bahanesiyle işi bıraktı; kendinden geçmiş, dalgın bakışlarını karanlığa dikmiş, hafif hafif ıslık çalıyordu. Kazmacıların ardında üç metreye yakın bir boşluk kalmış, tehlikeye aldırmadıkları, boşuna vakit geçirmek istemedikleri için, kayalara destek vurmayı ihmal etmişlerdi.

— Hey, muhallebi çocuğu! diye bağırdı Etienne'e, birkaç direk uzatsana bana.

Catherine'den küreğin nasıl kullanılacağını öğrenmekte olan Etienne, birkaç direk alıp uzatmak zorunda kaldı. Dünden birkaç direk kalmıştı. Aslında her sabah damarın genişliğine göre kesilmiş direkler indirmeleri gerekiyordu.

— Çabuk olsana be tembel herif! diye bağırdı Zacharie, yeni tumbacının salkım saçak kucağına aldığı dört direkle kömür yığını içinde düşe kalka geldiğini görünce.

Kazmasıyla önce tavanda, sonra yan duvarda birer yer açıyor, direği buralara yerleştiriyor, böylece kaya desteklenmiş oluyordu. Öğleden sonra, tesviyeciler geliyor, kazmacıların yollarda bıraktığı toprakları kaldırıyor, kömür vagonlarının gidip gelebilmesi için en üstteki dehlizle en alttakini temizliyorlardı.

Maheu'nün hıhlaması kesildi. Kömür kalıbını koparmıştı sonunda. Ter içinde kalan yüzünü yenine sildi, Zacha-

rie'nin aşağıda neler çevirdiğini öğrenmek için mola verdi.

— Bırak şimdi o işi, dedi. Yemekten sonra bakarız çaresine… Her günkü vagon sayısını tutturmak üzere, kömür çıkarsak daha iyi ederiz.

— İyi ama, tavan çökecek nerdeyse, dedi delikanlı. Bak, şurası çatlamış bile. Korkarım tepemize göçecek.

Ama baba omuz silkti. Pöh! Yıkılsa ne olurdu yani? Hem sonra şimdiye dek çok görmüşlerdi böyle şeyleri, nasıl olsa paçayı kurtarırlardı. Ve sonunda kızdı, oğlunu damarın en ucuna yolladı.

O arada hepsi işi sermişti. Levaque sırtüstü yatmış, düşen bir kumtaşının kanattığı sol başparmağını inceliyor, bir yandan da küfrediyordu. Chaval, daha az terlemek için gömleğini çıkarmıştı. Şimdiden kapkara kesilmiş, vücutlarından fışkıran tere karışıp çamur halinde aşağı süzülen ince bir kömür tabakasıyla örtülmüşlerdi. Önce Maheu başladı kazma sallamaya, bu kez en aşağıda çalışıyor, başı nerdeyse yere değiyordu. Kayadan sızan su, şimdi tam alnının ortasına düşüyor, hem de öyle ısrarla damlıyordu ki, kafatasının delinmek üzere olduğunu sanıyordu.

— Aldırma, dedi Catherine, Etienne'i yatıştırmak için. Hep böyle bağırır bunlar.

Ve iyiliksever bir kız gibi derse devam etti.

Vagonlar dolduruldukları gibi yukarı çıkıyor, üstünde kayıt kabul memurunun görüp tanıyabileceği ve sahibinin adına işleyeceği özel bir işaret bulunuyordu. Onun için vagonları temiz kömürle, tıka basa doldurmak gerekiyordu: Yoksa geri çevrilirdi.

Gözleri karanlığa alışan delikanlı, genç kızın henüz kömüre bulanmamış, kansız cansız, bembeyaz yüzüne bakıyordu; kız öylesine çelimsizdi ki, yaşını sorsalar kestiremez, çok çok on iki derdi. Bununla birlikte daha büyük olduğunu seziyor, hatta o erkeksi rahatlığından, çocuksu dik başlılığından tedirgin oluyordu: Aslında pek hoşlanmıyordu kızdan alnını sıkan yazmasıyla, küçük soytarılarınkini andıran uçuk tenli yüzüyle epey çocuksu buluyordu onu. Ama bu küçük kızın, çoğu da ustalıktan gelen sinirli gücüne şaşıyordu. Vagonu kısa, kesik ve hızlı kürek darbeleriyle

kendisinden önce dolduruyordu; sonra dehlizin alçak kesimlerinden kolayca geçerek, hiçbir engele takılmadan, yavaş, ama kesintisiz bir hareketle vagonu eğilimli dehlizin başına dek sürüyordu. Etienne'se kendini paralıyor, vagonu raydan çıkarıyor, üzgün bir yüzle olduğu yerde kalıveriyordu.

Doğrusu yol da hiç rahat değildi. Kömür çıkarılan noktadan eğimli dehlizin başına dek, şöyle altmış metre vardı; tesviyecilerin henüz düzeltmediği dehliz bir sürü çıkıntıyla doluydu, tam bir sıçanyolu gibi bir daralıp bir genişliyordu: Kimi yerde vagon bile zor geçiyor, tumbacının iki büklüm olması, başını yarmamak için dizüstü yürümesi gerekiyordu. Ayrıca ağaç direkler de yer yer çatlamış, bel vermişti. Boydan boya uzanan yarıklarla, tam ortalarındaki bu çatlaklarla karaya vurmuş gemilere vurulan zayıf payandalara benziyorlardı. Bu çatlaklara takılıp ötesini berisini yırtmaması için epey dikkatli olması gerekiyordu insanın ve bel kalınlığındaki meşe direkleri ezen o korkunç ağırlığın altında, sırtınızda her an bir çatırtının kopmasını bekleyerek yüzüstü ilerliyordunuz.

— Yine mi çıktı! dedi Catherine gülerek.

Etienne'in vagonu en zor geçitte raydan çıkmıştı. Kaygan zeminde ha bire yer değiştiren raylar üzerinde dosdoğru gidemiyordu bir türlü; sonra da kızıp köpürüyor, küfrediyor, harcadığı bütün çabaya karşın yerine oturtamadığı tekerleklerle çılgınca boğuşup duruyordu.

— Dur canım, acele etme, dedi genç kız. Böyle kızıp köpürürsen, hiç olmaz bu iş.

Yılan gibi kaymış, kalçasını vagonun altına sokmuştu; bir bel hareketiyle kaldırdı, tekerlekleri rayın üstüne oturtuverdi. Vagon tam yedi yüz kiloydu. Etienne'in ağzı açık kalmıştı, utana sıkıla özür dilemeye çalışıyordu.

Kız ona sağlam bir dayanak elde edebilmek için bacaklarını nasıl açacağını, ayaklarını dehlizin iki yanındaki direklere nasıl tutturacağını göstermek zorunda kaldı. Kasların, omuz ve kalçaların bütün gücünden yararlanabilmek için, vücut ileri verilmeli, kollar gergin tutulmalıydı. Bir keresinde kızın ardına düştü, elleri sirklerdeki maymunlar gibi dört ayak üstünde yürüyormuş duygusunu verecek kadar aşağıda, karnı gergin, yağ gibi kayıp gidişini seyretti. Boncuk boncuk terliyor, körük gibi soluyor,

eklemleri çatırdıyor, ama böyle iki büklüm yaşamak alnına yazılmışçasına, ağzını açıp yakınmıyordu. Etienne'se bir türlü onun gibi yapamıyor, pabuçları kendisine engel oluyor, böyle iki kat yürümek iflahını kesiyordu. Birkaç dakika sonra durumu işkence halini alıyor, bu korkunç eziyete dayanamıyor, diz çöküyor, belini doğrultup derin bir soluk alıyordu.

Sonra eğilimli dehlize gelince, yeni bir angarya başlıyordu. Kız ona vagonu nasıl kaptırıp aşağı göndereceğini göstermişti. Bütün damarlarla bağlantısı olan bu dehlizin iki başında birer vargelci vardı, yukarıdaki vagonları karşılıyordu. On iki on üç yaşlarındaki bu veletler korkunç küfürlerle sesleniyorlardı birbirlerine; vagon göndereceğiniz zaman işittirebilmek için, onlardan daha hızlı bağırmanız gerekiyordu. Vagonlardan biri boşaltılıp hazır edilince, aşağıdaki oğlan sesleniyor, tumbacı kız yüklü vagonu hızla kaptırıyor, yukarıdaki oğlan freni açtı mı, dolu vagonun ağırlığı boş olanı yukarı çıkarıyordu. Vagonlar en alttaki dehlizde birikiyor, beygirler de bunları alıp kuyu başına götürüyorlardı.

— Hey, Tanrının cezası keratalar! diye bağırıyordu Ca-

therine eğimli dehlizin içine doğru; baştan aşağı payandalanmış aşağı yukarı yüz metrelik bir dehlizdi bu, bağırdığınız zaman, kocaman bir boru gibi çın çın ötüyordu.

Oğlanlar yan gelip yatmışlardı herhalde, ikisinden de ses çıkmıyordu. Madenin bütün dehlizlerinde vagonlar durmuştu. Derken incecik bir kız sesi duyuldu:

— Oğlanlardan biri yine Mouquette'in üstüne çıktı galiba!

Dört bir yandan kahkahalar yükseldi, madendeki bütün tumbacı kızlar kasıklarını tuta tuta gülüyorlardı.

— Kim bu bağıran? diye sordu Etienne.

— Lydie, diye karşılık verdi Catherine; bazı konularda yetişkin kadınlar kadar çok şey bilen ve bir taşbebeğinkileri andıran incecik kollarıyla vagonları onlar kadar rahat iten küçük bir arsızdı bu. Mouquette'e gelince, o da şu anda vargelin başındaki oğlanların ikisini birden idare ediyor olabilirdi.

Derken, aşağıdan, gönderin hadi diye bağıran karşılayıcı oğlanın sesi yükseldi. Maden çavuşlarından biri oralarda dolaşıyordu herhalde. Dokuz katta da vagonlar yeniden gidip gelmeye başladı, bir anda vargelci oğlanların karşılıklı bağrışlarıyla, gereğinden çok yük vurulmuş kısraklar gibi kan ter içinde kalmış tumbacı kızların solumasından başka bir ses işitilmez oldu. Kömür işçilerinden biri, kıçı havada kalçaları pantolonundan fırlayacakmış gibi duran bu kızlardan birine rastladı mı, hayvanca bir şehvet rüzgârı, ansızın arzuları kabaran erkeğin ateşli soluğu dolaşıyordu madende.

Etienne, her seferden sonra aynı boğucu havayı, aynı boğuk ve yorgun kazma sesini, çalışmakta direnen kazmacıların acı iniltisini buluyordu damarda. Dördü de soyunmuş olan kazmacılar toz duman içinde yitip gitmiş, başlarındaki takkeye varana dek kapkara kesilmişlerdi. Bir ara havasızlıktan boğulacak duruma gelen Maheu'yü bacaklarından tutup çekmek, bölmede biriken kömürü almak için tahtaları sökmek gerekti. Zacharie'yle Levaque küfredip duruyorlardı, dediklerine bakılırsa damar gittikçe sertleşiyor, bu da çalışmayı güçleştiriyordu tabii. Chaval da döndü,

sırtüstü yattı, varlığından epey tedirgin olduğu açıkça hissedilen Etienne'e küfretti:

— Hay yılan soyu hay! Karı kadar gücü yok herifin be!.. Hey, tumbacı, durma doldur, doldur! Böylece kollarını da çalıştırmış olursun hem… Ah, dinine yandığımın, ah! Hele bir meteliğimizi kessinler, ben de senin on meteliğini kesmezsem adam değilim!

Delikanlı, aslında kürek mahkûmlarına yaraşan bu işi bulduğuna bin şükrederek, acemi işçiyle usta arasındaki ayrımı kabul ediyor, karşılık vermekten kaçınıyordu. Ama adım atacak hali de kalmamıştı hani, ayakları kan içinde kalmış, kolları bacakları tutulmuş, boynu cendere içindeymişçesine dönmez olmuştu. Neyse ki saat ona gelmişti, işi bırakıp yemeğe oturdular.

Maheu'nün kolunda bir kerecik olsun bakmadığı bir saat vardı. Şu yıldızsız kara kubbe altında şimdiye dek beş dakika bile yanılmamıştı. Hepsi gömlekleriyle ceketlerini giydiler. Sonra aşağı indiler, sırtlarını duvara dayayıp topuklarının üstüne oturdular: Madencilerin geleneksel oturuşuydu bu, yukarıda bile taş ya da direk aramaz, topuklarının üstüne çöküverirlerdi. Azıklarını çıkarmış, sabahki çalışma konusunda ara sıra bir iki laf ederek, kalın ekmek dilimlerine yumuluyorlardı. Önce ayakta dikilen Catherine, sonunda Etienne'in yanına gitti; delikanlı az ötede, sırtını direklerden birine vermiş, raylara uzanmıştı. Yalnız orası kuruydu çünkü.

— Sen yemiyor musun? diye sordu kız, ekmeği elinde, ağzı dolu.

Sonra sabahleyin gördüğü, gecenin karanlığında yollarda dolaşan meteliksiz, belki aç delikanlı geldi gözünün önüne.

— Benimkinin yarısını ister misin?

Delikanlı, kazınan midesinden ötürü çatal çatal çıkan sesiyle acıkmadığını söyleyince, neşeyle devam etti:

— Haa! İğreniyorsun galiba!.. Al canım, ben şu taraftan ısırdım, sana buradan vereyim.

Ekmeği ikiye bölmüştü bile. Delikanlı payına düşeni aldı, bir lokmada yutmamak için kendini zor tuttu; kız titreyişlerini görmesin diye, elleriyle dizlerini bastırıyordu. Ca-therine, kırk yıllık arkadaş gibi gelmiş,

yüzükoyun yanına uzanmıştı, bir eliyle çenesini tutuyor, öbürüyle ağır ağır ekmeğini yiyordu. Aralarına koydukları lambalar ikisini de aydınlatıyordu.

Catherine bir an sessizce delikanlıyı süzdü, ince yüzü, kara bıyıklarıyla herhalde epey yakışıklı buluyordu Etienne'i. Sevincinden hafifçe gülümsedi.

— Makinecisin demek ve demiryollarından kovuldun… İyi ama neden?

— Ustabaşını tokatladım.

Kızın ağzı bir karış açık kaldı, insanın bir üstüne kayıtsız şartsız boyun eğmesi, her isteneni ses çıkarmadan yerine getirmesi gerektiği düşüncesiyle doldurulmuş zihni allak bullak olmuştu.

— Ama şunu da belirteyim, içkiliydim o gün, diye devam etti delikanlı; içtim mi çılgına dönerim, kendimi de, karşıma çıkanı da harcarım… Evet, böyle işte, iki kadeh attım mı, birilerini boğazlamak gelir içimden… Sonra iki üç gün hasta yatarım.

— Öyleyse hiç içmemelisin, dedi kız ciddi ciddi.

— Yoo, korkma canım kendimi bilirim!

Bunu derken başını sallıyordu, aslında nefret ediyordu içkiden, bir ayyaşlar zincirinin son halkasının içkiye duyduğu içgüdüsel tiksintiydi bu; vücudunun her hücresi gırtlağına dek içkiye gömülmüş, akıl ve beden sağlıklarını yitirmiş atalarından kalma acısıyla sızlıyordu. İçkinin bir damlası bile zehirdi artık onun için.

— Bir tek anam için üzülüyorum işten atıldığıma, diye ekledi ağzındaki lokmayı yuttuktan sonra. Pek hali vakti yerinde değildir anamın, ara sıra birkaç metelik yollarım ona.

— Nerde şimdi?

— Paris'te?.. Goutte-d'Or sokağında çamaşırcılık yapıyor.

Bir an sustular. Bunlar aklına geldi mi, kara gözleri, buğulanır, bakışları donuklaşır, delikanlı sağlamlığının altında yatan gizli bozukluğun üzüntüsü kaplardı yüreğini. Gözlerini madenin karanlıklarına dikip bir süre öylece kaldı; yerin yedi kat dibinde, binlerce ton ağırlığındaki toprak altında,

madenin o bunaltıcı havasında çocukluğu geliyordu gözünün önüne: Daha pek genç ve güzelken babası tarafından yüzüstü bırakılan, başka biriyle evlendikten sonra yine eski kocasına dönen, bu iki erkek arasında eriyip biten, onların şarap ve pislik dolu dünyasında yuvarlanıp giden annesi. Oturdukları sokağı anımsıyor, bir sürü küçük şey geliyordu aklına, dükkânın ortasında bekleyen dağ gibi çamaşırlar, evi leş gibi kokutan içki âlemleri, suratlarda patlayan tokatlar.

— Buradan alacağım otuz meteliğin neresini yollayabilirim ona… Açlıktan ölüp gidecek herhalde.

Umutsuzca omuz silkti, bir lokma kopardı elindeki ekmekten.

— İçmez misin? diye sordu matarasının kapağını açan Catherine. Korkma canım, içki değil, kahve bu… Susuz yiyince lokmalar insanın boğazına diziliyor da…

Ama Etienne içmek istemedi: Ekmeğinin yarısını almıştı zaten, bu kadarı fazlaydı. Kız, büyük bir açıkyüreklilikle ısrar ediyordu.

— Peki, peki, madem bunca naziksin, ben içeyim önce… Ondan sonra hayır diyemezsin artık, ayıp olur.

Ve matarayı uzattı. Doğrulmuş, dizlerinin üstünde oturuyordu ve Etienne iki lambanın ışığında iyice yakından görüyordu onu. Neden önce pek çirkin bulmuştu acaba kızı? Şimdiyse, ince bir kömür tabakasının kapladığı kapkara yüzüyle epey çekici görünüyordu gözüne. Bu gölgeli yüzde geniş ağzın içindeki bembeyaz dişler ışıldıyor, bir dişi kedininkini andıran gözler büyüyor, yeşil yeşil yanıyordu. Yazmasının altından fırlayan bir tutam saç kulağına düşüyor, gıdıklayıp güldürüyordu kızı. Şimdi eskisi kadar küçük durmuyordu, yaşı rahat rahat on dörttü herhalde.

— Seni kırmamak için içiyorum ha, dedi Etienne mataradan iki yudum alıp geri uzatırken.

Kız bir yudum daha içti, hadi paylaşalım diyerek, delikanlıya uzattı yeniden; ağızdan ağza gidip gelen incecik matara eğlendiriyordu onları. Delikanlı birden, kollarıma alıp öpsem mi diye düşündü. Kızın uçuk pembe, etli dudakları, yüzündeki kömür tozundan ötürü daha da canlı görünüyor ve oğlanın içine gittikçe büyüyen bir ateş düşürüyordu. Ama şimdiye dek topu

topu iki kızla, hem de Lille’deki en aşağılık yosmalardan ikisiyle yattığı ve ailesinin dizinin dibinden ayrılmamış bir işçi kıza nasıl davranmak gerektiğini bilemediği için utanıp sıkılıyor, düşüncesini eyleme dökmeye cesaret edemiyordu.

— On dört yaşında falansın galiba? diye sordu elindeki ekmeği dişlerken.

Kız şaşırdı, hatta biraz da öfkelendi.

— On dört mü! Ne on dördü be, tam on beş yaşındayım!.. Gerçi haklısın, pek gelişemedim. Bizim burada kızlar kolay kolay büyüyemiyor.

Delikanlı soruyor, kız da utanıp sıkılmadan, bilgiçlik taslamadan karşılık veriyordu. Kadın erkek konusunda bilmediği yoktu, ama Etienne, madenin zehirli havası ve aşırı yorgunluk yüzünden erginleşememiş, çocuk kalmış, temiz yürekli bir kız olduğunu hissediyordu. Delikanlı bir ara konuyu Mouquette’e getirince, genç kız onu yüreklendirebilmek için, dingin ama neşeli bir sesle müthiş şeyler anlatmaya başladı. Ohoo! Ne cevizler kırardı bu kış, ne cevizler! Etienne, senin de sevgilin var mı diye sorunca, biraz da dalga geçerek, annesini üzmek istemediğini, ancak günün birinde elbet bir sevgili bulacağını söyledi. Omuzlarını kısmış, terden sırılsıklam olmuş giysilerinin içinde tir tir titriyor, yüzünde insanların ve nesnelerin etkisini kabule hazır, yazgısına boyun eğmiş kişilerin yumuşaklığı dolaşıyordu.

— Kız erkek bir arada yaşayınca, ister istemez bir sevgilisi olur insanın, öyle değil mi?

— Elbette.

— Hem sonra kimseye zararı yoktur ki bunun… Papaza da söylemezsin, olur biter.

— Papaz mı? Ona aldıran kim canım!.. Ama Kara Adam’dan korkarım işte.

— Kara Adam mı?

— Evet, ara sıra madende boy gösteren ve kötü kızların boynunu koparan eski madenci.

Etienne, kendisiyle dalga geçip geçmediğini anlamak için, kuşkuyla kızın yüzüne bakıyordu.

— Bütün bu martavallara inanıyorsan, hiçbir şey bilmiyorsun demektir.

— Hiç de değil, okuma yazma bile biliyorum… Epey de işime yarıyor, anamla babamın zamanında bu da yoktu çünkü.

Temiz yürekli bir kız olduğuna kuşku yoktu. Ekmeğini bitirir bitirmez kollarına alıp o etli dudaklarından öpecekti. Tam bir utangaç davranışıydı bu, düşüncesinin etkisiyle sesi titriyordu. Şu erkek giysileri, yumuşacık teni üzerindeki şu ceketle pantolon hem canını sıkıyor, hem de kışkırtıyordu onu. Kendisi son lokmayı da yutmuştu. Mataradan bir yudum daha aldı, geri kalanı, bitirsin diye, kıza uzattı. Harekete geçmenin sırasıydı, kaygılı bir bakışla ötekilerin bulunduğu yana bir göz attı ve tam o anda bir gölge belirdi dehlizde.

Chaval, bir süreden beri az ötede durmuş, onları seyrediyordu. Biraz daha geldi, geri dönüp Maheu'nün kendisini görüp görmediğini araştırdı; sonra eğildi, kıçüstü oturan Catherine'in omuzlarına yapıştı, başını yatırdı, Etienne'i görmezlikten gelerek hiç telaşsız, sert bir öpücük kondurdu dudaklarına. Bir sahiplenme, bir çeşit kıskançlık vardı bu öpüşte.

Ama genç kız debelenmeye başlamıştı bile.

— Bırak beni, bırak diyorum sana!

Chaval kızın başını tutmuş, dimdik gözlerinin içine bakıyordu. Kartal gagasına benzeyen kocaman bir burnun kapladığı yüzünde kızıl sakalıyla bıyığı ışıl ışıl yanıyordu. En sonunda kızı bıraktı, tek söz etmeden çekip gitti.

Etienne'in eli ayağı buz kesilmişti. Ne büyük salaklıktı böyle eli kolu bağlı beklemiş olmak. Şimdi artık ölse öpemezdi kızı, çünkü öbür oğlan gibi fırsattan yararlandığını sanabilirdi. Özsaygısı yaralanmış, müthiş bir umutsuzluğa kapılmıştı.

— Neden bana yalan attın? dedi alçak sesle. Bu oğlan sevgilin işte.

— Hayır, yemin ederim ki değil! diye bağırdı kız. Hiçbir ilişki yok aramızda. Ara sıra sırf dalga geçmek için böyle densizlikler eder… Hem

buralı da değil, Pas-de-Calais'den geldi altı ay önce.

Ayağa kalkmışlardı, az sonra işbaşı yapacaklardı. Kız onu böyle soğuk görünce, kederlenir gibi oldu. Chaval'den daha yakışıklı buluyordu Etienne'i, sorsalar onu yeğlerdi. Bir şeyler yapmak delikanlıyı yatıştırmak arzusuyla yanıp tutuşuyordu; delikanlının şaşkın bakışlarla, mavi mavi yanan, yaygın ve solgun alevli lambasına baktığını görünce, hiç değilse eğlendirmek istedi.

— Gel bak, ne göstereceğim sana, diye fısıldadı candan bir dostlukla.

Elinden tutup dehlizin dibine götürdü, kömür tabakasındaki bir oyuğu gösterdi. Kuş cıvıltısı gibi ince bir ses, hafif bir hışırtı duyuluyordu.

— Uzat elini de bak, esintiyi hissediyor musun?.. Grizu bu işte.

Delikanlının ağzı açık kaldı. Yerin altını üstüne getiren şey buydu demek? Kız yine gülümsüyor, bugün lambaların alevi mavileştiğine göre, grizunun her zamankinden çok olması gerektiğini söylüyordu.

— Hey, tembeller, doymadınız mı gevezeliğe? diye bağırdı Maheu'nün korkunç sesi.

Catherine ile Etienne hemen koşup küreklere yapıştılar, vagonları doldurup, dehlizin çıkıntılı tavanı altında iki büklüm olarak, bellerine sancılar gire gire, vargelin başına götürmeye başladılar. Daha ikinci seferde sırılsıklam terlediler, iterken kemikleri çatırdıyordu.

Kazmacılar çoktan işe koyulmuştu. Terleri fazla soğumasın diye, çoğu kez pek kısa tutuyorlardı yemek molasını ve gün ışığından uzakta, sessiz bir açgözlülükle yenen bu ekmek kurşun gibi çöküyordu midelerine. Yine yan yatıyor, gittikçe artan bir hırsla kazma sallıyorlardı, birkaç vagon daha doldurmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Bu amansız yarışta insanlıkla ilgili her şey ortadan siliniyordu. Tavandan sızan ve her yanlarını şişiren suyu, iki büklüm çalışmanın doğurduğu damar sertleşmelerini, içinde bodruma atılmış bitkiler gibi sararıp soldukları boğucu karanlığı, kısacası her şeyi unutuyor, ha bire kazma sallıyorlardı. Oysa saatler ilerledikçe madendeki hava, lambaların dumanı, ciğerlerden çıkan vebalı soluklarla ve grizuyla hem ısınıyor, hem zehirleniyor, örümcek ağına benzer bir perde çekiyordu gözlerinin önüne; ancak bütün bir gece süren havalandırma çekip

götürebiliyordu bu zehri. Ve onlar bu köstebek yuvasında, toprağın yüzlerce metre altında, ciğerleri havasızlıktan yanıp tutuşa tutuşa, durmadan kazma sallıyorlardı.

V

Maheu, ceketinde bıraktığı kol saatine bakmadan işi bıraktı ve:

— Saat bir oldu bile, dedi… Bitirdin mi Zacharie?

Delikanlı bir süredir yine payanda vuruyordu. İşin yarısında durmuş, sırtüstü yatmış, bir gün önce koyduğu direklere bakıp düş kuruyordu. Derken uyandı, karşılık verdi:

— Evet, şimdilik yetişir, yarın çaresine bakarız.

Ve aşağı inip damardaki yerini aldı. Levaque'la Chaval da kazmalarını bırakmışlardı. Bir süre dinlendiler. Hepsi çatlayan şistli tavana bakıp alınlarında biriken teri yenlerine siliyordu. Yalnız işlerinden konuşuyorlardı.

— Böyle un gibi ufalanan toprağa çatmak da ayrı bir talih! diye mırıldandı Chaval. Pazarlıkta bunu hesaba katmazlar ama.

— Dolandırıcılar! diye homurdandı Levaque. Bizi buraya tıkmaktan başka bir şey düşündükleri yok zaten.

Zacharie gülmeye başladı. İşe falan aldırdığı yoktu, ayrıca işletmeye küfredildi mi zevkinden bayılırdı. Maheu, her zamanki dingin sesiyle toprağın yirmi metrede bir değiştiğini anlattı. Haksızlık etmemek gerekirdi, kimse önceden bilemezdi bunun böyle olacağını. Sonra iki delikanlı yöneticileri çekiştirmeye devam edince, birden kaygılandı, çevresine bakındı.

— Şişşt! Yeter be!

— Haklısın, dedi Levaque sesini alçaltırken. Hiç tekin değildir bu konuşmalar.

Sanki işletme ortaklarının duvarda da kulakları varmış gibi, beş yüz metre derinlikte bile hafiye korkusundan kendilerini kurtaramıyorlardı.

— Olsun, diye ekledi Chaval meydan okurcasına yüksek sesle, eğer Dansaert domuzu gelir de benimle geçen günkü gibi konuşursa, tuğlanın birini karnına yapıştırırım… Ben onun yumuşak tenli sarışınlarla gönül eğlendirmesine karışıyor muyum?

Bu kez kahkahayı bastı Zacharie. İşçibaşıyla Pierronne arasındaki sevda sürekli alay konusuydu madende. Aşağıda küreğine yaslanıp konuşulanları dinleyen Catherine bile kasıklarını tuta tuta gülmeye başladı; bir ara iki sözcükle durumu Etienne'e de anlattı; Maheu'yse, saklamaya gerek duymadığı bir korkuyla hepsine kızmaktaydı.

— Hey, bana bak, susacak mısın sen?.. Başını derde sokmak istiyorsan, bekle de, yalnız kalınca söyle ne söyleyeceksen.

Tam bunları söylerken, üst dehlizden bir ayak sesi geldi. Az sonra, işçilerin bızdık Négrel dediği maden mühendisi, yanında işçibaşı Dansaert'le birlikte damarın tepesinde belirdi.

— Ben size demedim mi! diye mırıldandı Maheu. Her zaman burnumuzun dibinde bunlardan biri vardır, topraktan fışkırır meretler.

M. Hennebeau'nun yeğeni olan Paul Négrel, yirmi yaşında, kıvırcık saçlı, kumral bıyıklı, ince uzun, yakışıklı bir delikanlıydı. Sivri burnu, ışıltılı gözleri sevimli bir yabangelinciği havası veriyordu yüzüne; her şeyden kuşkulanan zekâsı, özellikle işçilerle ilişkilerinde yıkıcı bir sertlik biçimine giriyordu. Onlar gibi giyinmiş, onlar gibi kömür tozuna bulanmıştı; kendini saydırabilmek için, dökülen topraklar, patlayan grizular arasında hep en başta yürür, en dar yerlerden geçer, gözünü budaktan esirgemeyen bir yüreklilik gösterirdi.

— Geldik mi Dansaert? diye sordu.

Yassı yüzlü, iri ve şehvetli burunlu işçibaşı, abartılmış bir incelikle karşılık verdi:

— Evet Bay Négrel… Bu sabah işe aldığımız adam da şu.

İkisi de yukarıki dehlizden aşağı kaymışlardı. Etienne'i çağırdılar. Mühendis lambasını kaldırdı, hiçbir şey sormadan yüzüne baktı.

— Peki, dedi sonunda. Her gelenin işe alınmasından hoşlanmam pek… Bir daha olmasın.

Ve işin aksamaması gerektiğini, tumbacı kadınların yerine erkekleri geçirme konusundaki kararı anımsatmaya çalışan Dansaert'i dinlemedi bile.

İşçiler tam kazmalarına sarılacakları sırada, o tavanı incelemeye koyuldu. Birden bağırdı:

— Bana bak Maheu, sizin hiç kimseye aldırdığınız yok galiba!.. Hepiniz burada geberip kalırsınız be it soyu!

— Yok canım! Sağlamdır o, diye karşılık verdi işçi hiç istifini bozmadan.

— Neresi sağlam!.. Kayalar bel vermeye başlamış bile, üstelik umursamaz bir tavırla iki, iki buçuk metrede bir vurmuşsunuz payandaları! Ah, ah! Hepiniz aynı bokun soyusunuz zaten, payanda işine vakit ayırıp damarı bırakmaktansa, beyninizin yamyassı olmasına razısınızdır!.. Hemen şimdi payandalayın lütfen. Direkleri iki katına çıkarın, anlıyor musunuz!

Ve kendi güvenliklerini düşünecek kadar akıllı olduklarını söyleyerek tartışmaya giren işçilerin kötü niyeti karşısında kızıp köpürdü.

— Hadi, hadi! Kafanız yamyassı olunca zararını siz mi çekersiniz sanki? Yoo! Size ya da ailenize maaş bağlamak zorunda kalan işletmeye düşer hep cereme… Biliriz biz sizi! Akşam iki vagon fazla elde edebilmek için canınızı verirsiniz hepiniz.

Maheu yavaş yavaş artan öfkesine karşın, aynı dingin sesle:

— Adam gibi para verseler, biz de daha iyi payanda vururduk, dedi.

Mühendis karşılık vermeyip omuz silkti. Damarın alt yanına inmişti, orada bağladı sözünü:

— Bir saat vaktiniz var, hepiniz işe koyulun; ayrıca işletmenin üç frank cezası vardır, anımsatırım.

Bu sözler kazmacıların boğuk homurtusuyla karşılandı. Yalnızca astlık üstlük saygısı, tumbacı çırağından işçibaşına dek hepsine birbirinin önünde boyun eğdiren o askerce saygı tutuyordu onları. Bununla birlikte, Chaval’le Levaque öfkeli birer hareket yaptılar, ama Maheu bakışlarıyla onları yatıştırdı; Zacharie’yse, alaycı alaycı omuz silkiyordu. İçlerinde en çok sinirlenen belki de Etienne’di. Şu cehenneme gireli beri, usul usul bir başkaldırı uyanıyordu içinde. Öne eğilmiş, yazgısına razı bir insan gibi bekleyen Catherine’e baktı. Şu kapkara dünyada, böylesine amansız bir iş

için kendini tüketmek ve sonunda ekmek parası bile çıkaramamak olacak şey miydi?

O sırada Négrel, konuşmanın başından beri sürekli olarak kafasını sallayarak her dediğini onaylayan Dansaert'le birlikte uzaklaşıyordu. Derken yine sesleri işitildi: Durmuşlar, kazmacıların kömür çıkarılan noktadan geriye doğru on metrelik bölümüne bakmakla yükümlü oldukları dehlizin payandalarını inceliyorlardı.

— Bunların dünyaya aldırdığı yok diyorum da, inanmıyorsunuz! diye bağırıyordu mühendis. Ya siz it soyları! Siz bu adamları denetlemiyor musunuz?

— Denetliyorum elbet, diye kekeliyordu işçibaşı. Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti.

Mühendis avazı çıktığı kadar bağırdı:

— Maheu! Maheu!

Hepsi aşağı indi. Mühendis bağırmaya devam ediyordu:

— Şuraya bak, şuraya! Tutar mı bu?.. Ne kadar baştan savma yapılmış. Şu başlığa bak, öyle aceleye gelmiş ki, şahmerdanlar daha şimdiden ayrılmış… Hay canına yandığımın! Şimdi anlıyorum onarım işinin bize neden bu kadar tuzluya patladığını. Bütün iş, dehlizin sizin sorumluluğunuz altındayken dayanabilmesi, öyle değil mi? Derken bir de bakarsın her şey yerle bir olmuş, ondan sonra işletme koskoca bir onarımcı ordusu tutmak zorunda kalır… Şuraya bakın canım, felaket, gerçekten felaket.

Chaval konuşmaya yeltendi, ama susturuldu.

— Sus, sus, ne diyeceğini biliyorum. Daha yüksek ücret verilsin, öyle değil mi ha? Bakın, şimdiden haber veriyorum, sonunda yeni bir karar almaya zorlayacaksınız yönetim kurulunu: İsteğinize uyarak payanda işi için ayrı para verilecek, buna karşılık vagon başına düşen ücret de epey indirilecek. Bakalım kim kazançlı çıkacak… Ama siz hemen payandalayın şurayı. Yarın gelip göreceğim.

Ve gözdağının yarattığı şaşkınlık içinde uzaklaştı. Mühendisin önünde süt dökmüş kedi gibi duran Dansaert birkaç saniye daha kaldı ve işçilere

kabaca:

— Bana bakın, kötü duruma düşürüyorsunuz beni, dedi… Dikkat edin! Öyle üç franklık cezayla yetinmem ben!

O gidince, Maheu patladı:

— Hay dinine yandığım! Bir şey neyse, odur birader. Ben serinkanlılığı severim, anlaşabilmenin en iyi yolu serinkanlı olmaktır çünkü, ama bu herifler de sonunda kanını beynine çıkarıyor insanın… Duydunuz mu ne diyor? Vagon ücreti inecek, payandalama için ayrı para verilecekmiş! Yani bizlere düşük yevmiye vermenin bir başka yolu daha!.. Hey Tanrım, hey Tanrım!

Çatacak birini arıyordu, tam bu sırada ellerini kollarını sallayarak dolaşan Catherine’le Etienne ilişti gözüne.

— Şuradan direk versenize be! Hiç umurunuzda değil, değil mi?.. Şimdi tekmeyi patlatacağım bilmem nerenize.

Etienne, bu kabalığa hiç alınmadan, direk getirmeye gitti; kendisi de şeflere öylesine kızmıştı ki, onların yanında çocuk gibi buluyordu madencileri.

Öte yandan Levaque’la Chaval küfredip içlerini boşaltmışlardı. Hepsi, hatta Zacharie bile, kıza köpüre payanda vuruyordu. Aşağı yukarı yarım saat, koca tokmaklarla yerlerine oturtulan direklerin takırtısı duyuldu yalnız. Ağızlarını açmıyor, hırsla soluyor, kayaya kızıp duruyorlardı, ellerinden gelse, bir omuz vurup kaldıracak, eski yerine getireceklerdi.

— Yeter bu kadar! dedi sonunda öfke ve yorgunluktan bitkin düşen Maheu. Saat bir buçuk oldu… Eh, harika bir gün doğrusu! Elli metelik bile alamayacağız!.. Ben gidiyorum arkadaş, midemi bulandırıyor bu iş.

Paydosa daha yarım saat olmasına karşın giyindi. Ötekiler de aynı şeyi yaptı. Damara bakmak akıllarını başlarından almaya yetiyordu. Kız vagonlardan birini itmeye başlayınca, seslenip onu da çağırdılar, acarlığına sinirlenmişlerdi, kömürün ayakları varsa, kendi başına çıksındı yukarı. Ve altısı da aletlerini koltuklarına kıstırıp, sabah geçtikleri iki kilometrelik yoldan kuyunun başına yollandılar.

Bacada, kazıcılar hızla aşağı kayarken, Catherine’le

Etienne biraz durdular. Küçük Lydie'ye rastlamışlardı, kız onlara yol vermek için kıyıya çekildi ve ayaküstü, yaman bir burun kanamasına tutulup bir saatten beri bilmem nerde yüzünü yıkayan Mouquette'in ortadan kayboluşunu anlattı. Bizimkiler yanından ayrılınca, yavrucak, çok ağır bir yükle cebelleşen kapkara, incecik bir karınca gibi, o dal gibi kol ve bacaklarını gererek yeniden vagonunu itmeye başladı. Ca-

therine'le Etienne'se sırtlarını duvara yaslayıp aşağı kayıyor, alınlarının derisini soydurmamak için, omuzlarını iyice geri çekiyorlar ve işçilerin kıçlarıyla pırıl pırıl cilalanmış duvarlar boyunca öyle bir hızla iniyorlardı ki, kendi deyimleriyle kıçları tutuşmasın diye, zaman zaman direklere tutunup durmak zorunda kalıyorlardı.

Aşağı indiklerinde kimsecikler kalmamıştı ortalıkta. İlerde, dehlizin bir dönemecinde kırmızı yıldızcıklar gözden yitmekteydi. Neşeleri bir an sürdü, kız önde, oğlan arkada, yorgun adımlarla yürümeye başladılar. Lambalar kararıyor, Etienne, sisli karanlık içinde, güçlükle seçebiliyordu kızı ve kız olduğunu düşündükçe canı sıkılıyor, sarılıp öpemediğine kızıyor, öbür oğlanın bunu engelleyişine bozuluyordu. Kendisine yalan söylemişti canım; öteki oğlan sevgilisiydi, önlerine gelen kömür yığını üstünde yattıklarına kuşku yoktu, kızın kalçaları daha şimdiden yosmalarınkini andırıyordu. Yok yere, sanki kendisini aldatmış gibi surat asıyordu kıza. Kızsa iki adımda bir dönüyor, bir engeli haber veriyor, onu sevimli olmaya çağırıyordu adeta. İyice yollarını şaşırmışlardı işte, candan iki dost gibi doya doya eğlenebilirlerdi şimdi! Sonunda, kömür vagonlarının sıra sıra dizildiği büyük dehlize geldiler ve delikanlı içinde yüzdüğü kararsızlıktan kurtuldu; kızsa geriye dönüp son bir kez baktı oğlana, bir daha ele geçiremeyecekleri bir mutluluğun acısı vardı kederli bakışlarında.

Şimdi artık yeraltı yaşamı dört bir yanlarında uğulduyor, çavuşlar oradan oraya koşuyor, vagonlar, koca kadanaların ardında durmadan gidip geliyordu. Lambalar karanlığı yıldızlıyordu. Duvara yaslanmak, soluklarını yüzlerinde hissettikleri at ve insan gölgelerine yol vermek zorunda kalıyorlardı. Jeanlin, yalınayak vagonların ardından koşarken, korkunç tekerlek gürültüsü içinde işitemedikleri bir küfür savurdu onlara. Ha bire yürüyorlardı, genç kız artık konuşmuyor, delikanlı sabahleyin geçtikleri yolları ve kavşakları anımsayamıyor, kızın kendisini iyice derinlere sürüklediğini sanıyordu; en çok yakındığı şey, damardan çıkar çıkmaz yakasına sarılan ve kuyuya yaklaştıkça dişlerini daha büyük bir hızla takırdatan soğuktu. Daracık duvarlar arasında esinti yine fırtına biçimini almıştı. Tam kuyuya varmaktan umudunu kesmişti ki, birden yükleme odasında buldular kendilerini.

Chaval, dudakları güvensizlikle büzülmüş, ters bir bakış gönderdi onlara. Ötekilerse, ter içinde, onun gibi ağızlarını açmadan, buz gibi esintide dikiliyor, kızgın homurtularını ağızlarında geveleyip yutuyorlardı. Çok erken gelmişlerdi, yarım saatten önce yukarı çıkaramayız sizi diyorlardı, ayrıca bir atı indirmek üzere, epey karışık manevralara girmişlerdi şu anda. Yükleyiciler, kulakları sağır eden bir demir gürültüsü içinde kömür vagonlarını yokuş aşağı kaptırmaya devam ediyor; asansörler yukarıdan dökülen yağmur altında kuyunun karanlıklarına dalıp gidiyordu. Dipteki, akan suların oluşturduğu on metrelik çukur da çamurlu bir nem veriyordu havaya. Birtakım adamlar, giysilerini sırılsıklam eden serpinti içinde kuyunun çevresinde döneniyor, işaret halatlarına, makine kollarına asılıyorlardı. Duvarlara kocaman hareketli gölgeler düşüren üç lambanın kızılımtrak ışığı bu yeraltı salonuna bir çağlayanın dibindeki bir haydut yatağı, bir çapulcu mağarası havası veriyordu.

Maheu son bir denemeye girişti. Saat altıda işbaşı yapmış olan Pierron’a yanaştı.

— Bana bak, istesen pekâlâ yukarı çıkarırsın bizi. Ama çocuk yüzlü, güçlü kuvvetli, yakışıklı bir delikanlı olan yükleyici, korku dolu bir el hareketiyle reddetti:

— Olmaz, git işçibaşından izin iste… Yoksa ceza yazarlar bana.

Homurtular yine ağızlarda gevelenip yutuldu. Catherine, Etienne’in kulağına eğildi:

— Gel sana ahırı göstereyim, dedi. Orası iyidir işte!

Ve kimseye görünmeden sıvışmak zorunda kaldılar, ahıra girmek yasaktı çünkü. Ahır solda, kısa bir dehlizin sonundaydı. Kayalar içinde oyulup duvarları tuğla örülmüş yirmi beş metre uzunluğunda, dört metre yüksekliğindeki bu kovuk yirmi beygir alabilirdi. Burası gerçekten iyiydi, canlı bir hayvan sıcaklığı, temiz tutulan, taze ot dolu bir hayvan yataklığı kokusu vardı içeride. Tavandaki tek fener bir gece lambasını andırıyordu. Dinlenmeye bırakılan hayvanlar, başlarını çevirip iri, çocuksu gözleriyle gelenlere bakıyor, sonra herkes tarafından sevilen bu semiz ve sağlıklı emekçiler hiç acele etmeden, yine yemliklerine dönüyorlardı.

Catherine, yemliklerin üstündeki çinko levhalara kazılmış adları yüksek sesle okurken, ansızın karşısına biri dikildi, hafif bir çığlık attı. Yattığı ot yığınından fırlayan Mou-

quette'ti bu, gürültüye uyanmış, korkudan beti benzi uçmuştu. Pazar oyunlarından çok yorgun çıkmışsa, pazartesileri bir yumruk atıp burnunu kanatır, su arama bahanesiyle işi bırakır, buraya gelir, hayvanlarla birlikte sıcacık ahırda yatardı.

Kızına pek düşkün olan babası, başını derde sokma pahasına sesini çıkarmazdı.

Tam bu sırada Mouque Baba içeri girdi; kısa boylu, kel kafalı, işten iflahı kesilmiş, ama elli yaşındaki eski bir kömür işçisinde pek az görülecek derecede tombul bir adamdı. At uşağı olalı beri öyle bir tütün çiğnemeye başlamıştı ki, kapkara ağzındaki diş etleri durmadan kanıyordu. Kızının yanında bizimkileri görünce kızdı:

— Ne halt ediyorsunuz burada? Hadi, yollanın bakayım! Kaltaklar, oğlanı alıp buraya gelmişler!.. Yiyeceğiniz haltlar için benim otlarımdan başka yer bulamadınız mı ha!

Mouquette bu işe bayılmış, kasıklarını tuta tuta gülüyordu. Ama Etienne'in canı sıkılmıştı, yüzüne bakıp sırıtan Catherine'i alarak ahırdan çıktı. Tam yükleme odasına girecekleri sırada Bébert'le Jeanlin sökün etti bir dizi vagonun başında. Asansörün gelmesini beklerken bir süre durdular, bu arada genç kız vagonların önündeki ata yaklaştı, bir yandan onu arkadaşına tanıtırken, bir yandan da okşamaya başladı. Adı Bataille'dı, on yıldır madende çalışan bir kır at, madenin efendisiydi. On yıldır bu mağarada yaşıyor, ahırda hep aynı yere bağlanıyor, güneş yüzü görmeden, her gün, karanlık dehlizlerde aynı işi yerine getiriyordu. Pek semiz ve parlak tüylüydü, çocuksu bir hali vardı, yeryüzü dertlerinden uzak, bilgece yaşıyordu sanki. Ayrıca bu karanlık evrende büyük bir ustalık kazanmıştı. Çalıştığı dehlizi öylesine iyi bellemişti ki, kapıları başıyla itiyor, alçak yerlerde, kafasını çarpmamak için eğiliyordu. Bundan başka, seferlerini de sayıyordu herhalde, kendine düşen sayıyı doldurdu mu, öldürsen gitmiyor, alıp yemliğine götürmek zorunda kalıyorlardı. Ama yaşlanıyordu artık, kedi gözü gibi keskin gözlerine karanlık bir perde iniyordu zaman zaman. Belki de bu karanlık düşler içinde, uzaktan uzağa, doğduğu yeri, Marchiennes yakınlarında Scarpe deresinin kıyısına oturtulmuş, çevresi yeşilliklerle kaplı, başı rüzgârlı değirmeni anımsıyordu. Tavanda bir şey, o hayvansı

belleğinin kavrayamadığı kocaman bir fener yanıyordu. Ve o, güneşi anımsamak için verimsiz çabalar harcayarak, başı yerde, titrek bacaklarının üstünde dikiliyordu.

Bu sırada kuyudaki manevralar devam ediyordu. İşaret çekici dört kez vurmuş, at aşağı indiriliyordu; at indirmek her seferinde büyük bir heyecan yaratırdı, çünkü kimi zaman aşırı bir korkuya kapılan hayvan ölü olarak indirilirdi asansörden. Yukarıda, ağ içinde delice çırpınırdı; sonra ayağının altındaki toprağın yok olduğunu hissedince, taş kesilir, kılı kıpırdamadan durur, gözlerini ardına dek açar, bir noktaya bakardı. Bu seferki pek iri bir hayvandı, kılavuz direklerinin arasından geçemeyeceği için asansörün altına bağlamış, başını da yan yatırıp bir iple böğrüne tutturmuşlardı.

İniş şöyle böyle üç dakika sürdü, bir kazaya meydan vermemek için, ikide bir yavaşlatıyorlardı asansörü. Aşağıdakiler de gittikçe heyecanlanıyordu. Ne oluyordu acaba? Yoksa yarı yolda, karanlıklar içinde askıda mı bırakacaklardı hayvancağızı? Zavallıcık, korkudan fal taşı gibi açılıp bir noktaya dikilmiş gözleri, taş kesilmiş vücuduyla göründü nihayet. Çok çok üç yaşında doru bir attı bu, adı Trompette'ti.

— Dikkat edin be! diye bağırıyordu hayvanı kamçılamakla görevli Mouque Baba. Biraz daha indirin, sakın çözmeyin şimdi.

Trompette, az sonra bir et yığını gibi yatırıldı demir levhalarla kaplı döşemeye. Hâlâ kıpırdamıyor, o sonu gelmez, kapkara kuyunun, korkunç gürültülü, derin yükleme odasının korkulu düşleri içinde yüzüyordu sanki. İplerini çözmeye başladıkları sırada, bir süreden beri başıboş bırakılmış olan Bataille yaklaştı, yerde yatan arkadaşını koklamak üzere boynunu uzattı, işçiler dalga geçerek halkayı genişlettiler. Eh, kim bilir ne güzel kokuyordu yeni gelen arkadaş? Ama Bataille bu dalgalara kulak asmıyor, gittikçe canlanıyordu. Herhalde açık havanın güzelim kokusunu, güneşin çimenlerde yarattığı unutulmuş kokuyu buluyordu onda. Birden neşeli bir müziği andıran, tiz bir kişneme duyuldu, Bataille sevinçten hıçkırıyordu sanki. Hoş geldin kişnemesiydi bu, şu anda yeniden kokularını duyduğu o eski şeylerin sevinciyle, buradan ancak ölüsü çıkacak yeni arkadaşı karşısındaki üzüntüsünü dile getiriyordu.

— Ah, ah! Ne hayvandır şu bizim Bataille! diye bağrışıyordu işçiler; gözdelerinin yaptığı oyunlara bayılmışlardı. Bakın nasıl da konuşuyor

arkadaşıyla.

İpleri çözülen Trompette hâlâ kıpırdamıyordu. Korkudan ayakları tutulmuş, hâlâ ağın içindeymiş gibi, kıpırdamadan yatıyordu. Sonunda bir kamçı vurup ayağa kaldırdılar, bacakları titredi, fırlayıp kalktı, neye uğradığını şaşırmıştı. Ve Mouque Baba, arkadaşlığa başlayan iki hayvanı alıp ahıra götürdü.

— Eh, şimdi artık sıra bize gelmiştir herhalde? diye sordu Maheu.

İlkin asansörleri boşaltmak gerekiyordu, ayrıca çıkış saatine daha on dakika vardı. Yavaş yavaş, bütün işlikler boşalıyor, bütün dehlizlerden akın akın işçi geliyordu. Daha şimdiden elliye yakın adam toplamıştı, hepsi sırılsıklamdı, göğüsleri körük gibi inip çıkıyor, soğuktan tir tir titriyorlardı. Pierron, o çocuksu yüzüne karşın, yaman bir tokat attı kızı Lydie’ye vaktinden önce işi bıraktı diye. Zacharie, sırf ısınmak için, gizli gizli Mouquette’i çimdikliyordu. Bu arada hoşnutsuzluk artıyordu, çünkü Chaval’le Levaque mühendisin verdiği gözdağını anlatıyor, vagon ücretlerinin düşeceğini, payandalama için ayrı para verileceğini söylüyorlardı ve bu taşan itirazlarla karşılanıyor, yerin hemen hemen altı yüz metre dibinde, bu daracık yerde bir başkaldırı tomurcuğu filizleniyordu. Az sonra sesler iyice yükseldi, kömüre bulanmış, asansör beklerken buz kesmiş insanlar, işletmeyi, işçilerinin yarısını madende, yarısını da açlıktan öldürmekle suçlamaya başladılar. Etienne, heyecandan titreyerek dinliyordu söylenenleri.

Maden çavuşu Richomme:

— Çabuk olun, çabuk! diye bağırıyordu yükleyicilere.

Kimseye kötü davranmak istemediği için, konuşulanları duymazlıktan geliyor, işçilerin yukarı çıkışını hızlandırmaya çalışıyordu. Bununla birlikte, homurtular öyle bir hâl aldı ki, sonunda lafa karışmak gereğini duydu. Arkasında adamın biri, bu işin böyle yürümeyeceğini, günün birinde dükkânın havaya uçacağını söylüyordu bağıra bağıra.

— Sen akıllı adamsın, dedi Maheu’ye, sustur şunları. İnsan güçlü olmadığı zaman akıllı olmak zorundadır.

Ama heyecanı yatışmış, hatta kaygılanmaya başlamış olan Maheu’nün araya girmesine gerek kalmadı. Birden bütün sesler kesildi. Denetlemelerini bitiren Négrel’le Dansaert, herkes gibi kan ter içinde dehlizlerden çıkmışlardı. İşçiler alışkanlıkla iki yana açılıp yol verdiler, mühendisse hiç konuşmadan aralarından geçiyordu. Vagonlardan birine yerleşti, işçibaşı da öbürüne; işçilerin deyimiyle, büyük parçanın gelişini haber vermek üzere, beş kez çekildi halat ve asansör tatsız bir sessizlik içinde çekip gitti.

VI

Dört arkadaşıyla asansörlerden birine doluşarak yukarı çıkmakta olan Etienne, uçsuz bucaksız yollarda aç susuz dolaşmayı göze aldı, çekip gitmeye karar verdi. Onca eziyetten sonra ekmek parasını bile çıkaramadığı şu Tanrının cezası madene inmektense, aç kalıp bir an önce geberip gitmek çok daha iyiydi. Altında kalan Catherine'in insanı uyuşturan sıcaklığını da duymuyordu şimdi. Etienne bu saçma sapan şeylerle uğraşmamak, alıp başını uzaklaşmak istiyordu; biraz daha fazla eğitilmiş olduğundan, sonunda yöneticilerden birinin gırtlağına sarılacaktı mutlaka.

Birden gözleri karardı. Öyle tez çıkmışlardı ki, ansızın beliren gün ışığı karşısında serseme dönmüş, hemen hemen unuttuğu parlak ışık gözlerini kamaştırmıştı. Kafesin sürgüler üstüne oturuşunu hissettiği an bir ferahlık duydu. Kırıcılardan biri kapıyı açmış, kömür işçileri akın akın asansörden çıkıyordu.

— Bana bak Mouquet, diye fısıldadı Zacharie kırıcının kulağına, bu gece Volcan'a kaçıyor muyuz, ha?

Volcan, Montsou'daki çalgılı kahveydi. Mouquet otuz iki dişini birden göstererek sessizce güldü. Babası gibi kısa boylu, toparlacık bir oğlandı, ertesi günü düşünmeden, elindekinin hepsini bir gecede yiyip bitiren akılsız insanların havası vardı suratında. Tam bu sırada kız kardeşi Mouquette çıkıyordu kafesten, oğlan kardeşliğin verdiği hakla yaman bir şaplak yapıştırdı kızın kıçına.

Etienne, gece fenerlerin loş ışığında pek kaygı verici bulduğu, yüksek tavanlı, uzun boşaltma odasını güçlükle tanıyabildi. Boş ve pis bir hangardı burası. Tozlu pencerelerden kurşun renginde bir ışık süzülüyordu. Yalnız hangarın dibindeki makinenin bakırları pırıl pırıldı; yağlı çelik teller, mürekkebe batırılmış kurdeleler gibi, durmadan gidip geliyorlardı; tepedeki dişliler, onları taşıyan kalın direkler, kafesler, kömür vagonları, bütün bu madeni eşya, o paslı görünüşleriyle insanın içini karartıyordu. Aralıksız sürüp giden tekerlek gürültüsü demir levhalarla kaplı döşemeyi titretiyor; durmadan oradan oraya taşınan kömürden, yerleri, duvarları, hatta kalın direkli çatmanın kirişlerini kapkara eden ince bir toz bulutu yükseliyordu.

Kayıt kabul memurunun camlı, küçük yazıhanesindeki çizelgeye bir göz atan Chaval, köpürmüş olarak geri geldi. Biri istenen ölçüde doldurulmadığı, öbürünün de kömürü temiz olmadığı için iki vagonları sayılmamıştı.

— Oh ne ala! diye bağırdı. Yirmi metelik içerideyiz yine! Kollarını domuz kuyruğu gibi sallamaktan başka bir işe yaramayan ipsiz sapsızları işe alırsan böyle olur işte!

Ve Etienne'e yöneltiği ters bakışlar, bunları kime söylediğini açıkça gösteriyordu. Beriki bu saldırıya yumrukla karşılık vermeye niyetlendi önce. Ama sonra, madem çekip gideceğim, değmez diye düşündü. Bu son olay, verdiği kararı pekiştirmişti.

Hemen hepsi sinirliydi, çatacak birini arıyorlardı. Fenerlerini bırakmak için lamba odasına gittiklerinde, Levaque lambasını iyi temizlemediği için kendisine çıkışan memurla kapıştı. Sobası gürül gürül yanan soyunma odasında yatışabildiler azıcık. Tıka basa doldurulmuş soba kıpkırmızı kesilmiş, penceresiz, kocaman baraka, duvarları kana boyayan akkorların yalazıyla tutuşmuş gibi duruyordu. Soba herkesin keyfini yerine getirdi, ateşe verilen sırtlar ısınıyor, çorba tenceresi gibi buram buram tütüyordu. Sırtlar yanınca, karınlar ısıtılıyordu. Mouquette, terden ıslanan gömleğini kurutmak üzere hiç çekinmeden pantolonunu aşağı indirmişti. Delikanlılar dalga geçmeye başlayınca, en büyük hakaretini yaptı, dönüp kıçını gösterdi hepsine ve bir kahkahadır koptu.

— Ben gidiyorum arkadaş, dedi aletlerini alelacele çantasına tıkıştıran Chaval.

Kimse oralı olmadı. Yalnız Mouquette, ben de Mont-

sou’ya gidiyorum nasıl olsa diyerek ardından seğirtti. Geride kalanlar yeniden alaya başladılar, delikanlının onu istemediği biliniyordu çünkü.

Bu arada Catherine babasına heyecanla bir şeyler anlatıyordu. Beriki önce şaşırmış, sonra başını sallayarak onaylamıştı; konuşmaları bilince Etienne’i çağırıp çıkınını verdi:

— Şey, diye fısıldadı kulağına, paran yoksa, iki haftalığı alana dek açlıktan kıkırdarsın… Sana biraz para bulayım mı bir yerlerden?

Delikanlı bir an ne diyeceğini şaşırdı. Kendisi de zaten o günkü yevmiyesini isteyip yola çıkmaya niyetleniyordu. Ama genç kızdan utandı, bir şey söyleyemedi. Genç kız, iri gözlerini dikmiş ona bakıyor, belki de işten korktuğunu sanıyordu.

— Ama yanlış anlama sakın, diye devam etti Maheu, ille de bulurum demek istemiyorum. Ancak deneriz bir kere, isteyenin bir yüzü kara, vermeyenin iki.

Bu öneriye hayır diyemedi Etienne, nasıl olsa kimse para vermezdi. Ayrıca alacağı iki kuruşla bağlanmış da olamayacaktı, iki lokma bir şey yedikten sonra, yine çekip gidebilirdi pekâlâ. Derken Catherine’e takıldı gözü, o çocuksu sevincini, kendisine yardım etmiş olmanın mutluluğu içinde tatlı tatlı gülümsediğini, dostça baktığını görünce, baştan hayır demediğine pişman oldu. Ne yararı vardı bütün bu oyunların?

Maheuler, içinden tahta ayakkabılarını alıp alet sandıklarını kapattıktan sonra, sırtları ısınır ısınmaz teker teker barakadan ayrılan arkadaşlarının ardına düşüp dışarı çıktılar. Etienne en geriden geliyordu, Levaque’la oğlu da koşup onlara katıldılar. Ayıklama odasından geçerken gördükleri korkunç sahne hepsini oldukları yere çiviledi.

Ayıklama, aralıklarından fırtına gibi bir yel giren kocaman kepenkli, kirişleri kömür tozundan kapkara kesilmiş geniş bir hangarda yapılıyordu. Kayıt kabul odasından çıkan kömür vagonları doğruca buraya geliyor, sacdan yapılmış uzun hunilere boşaltılıyordu otomatik makinelerle; buradan yine sac oluklara dökülen kömürü olukların sağ ve solundaki iskelelere çıkmış ayıklayıcı kızlar, ellerindeki kürek ya da tırmıklarla karıştırıyor,

kayaları çekip çıkarıyor, temiz kömürü aşağı itiyorlar, kömür de alt yandaki ikinci huniden aşağıda, demiryolunda bekleyen vagonlara dökülüyordu.

Öksürdükçe ağzından kan gelen, ince uzun boylu, ablak suratlı, solgun benizli Philomène Levaque da burada çalışıyordu. Başını yünlü bir bez parçasıyla sarmış, eli yüzü kapkara, yaşlı bir cadının, Pierronne'un anasının alt yanında kömür ayıklıyordu; işçilerin Yanık Karı dedikleri bu kadın, kukumav kuşunu andıran patlak gözleri ve bir cimri kesesi gibi büzülmüş ağzıyla insana korku veriyordu. Philomène'le durmadan kavga ediyorlar, genç kız cadı karıyı kendi taşlarını yürütmekle, tam on dakikada sepetini doldurmasına engel olmakla suçluyordu. Sepet başına para aldıklarından, burada kavganın sonu gelmezdi. Topuzlar havalarda uçuşur, pembe yüzlerde kapkara ellerin izi kalırdı.

— Ver şunun ağzının payını! diye seslendi Zacharie, oynaşma.

Ayıklayıcı kızlar bu laf üzerine kahkahayı bastılar. Yanık Karı, bu kez kızı bırakıp oğlana saldırdı.

— Bana bak, bok herif! Sen önce adam ol da, peydahladığın iki velede sahip çık!.. Ayakta zor duran, daha on sekizine basmamış bir kızla oynaşmak için kimden izin aldın ha!

Maheu, gidip şu cadı karının boyunun ölçüsünü alayım diyerek merdivenlere saldıran oğlunun önünü kesmek zorunda kaldı. Gözetmenlerden biri koşarak geliyordu, tırmıklar kömürün içinde dolaşmaya başladı hemen. Şimdi artık, kömür tablasının bir başından öbürüne, taşları kapmak için birbirleriyle yarışan, öne yatmış kadınların kalçaları görünüyordu yalnız.

Dışarıda rüzgâr ansızın dinmiş, gri gökten nemli bir soğuk yağıyordu. Kömür işçileri omuzlarını kıstı, kollarını kavuşturdu, giysilerinin ince kumaşı altında iri kemiklerini belli eden hareketlerle, sallana sallana ayrı ayrı yollara düştüler. Gün ışığında, yüzleri balçıkla sıvanmış zencilere benziyorlardı. Bazıları azıklarını bitirmemişlerdi, ceketle gömlek arasına sıkıştırılan ekmek sırtlarını kamburlaştırıyordu.

— Şuraya bakın, şuraya! Bouteloup geliyor, dedi Zacharie alaylı bir sesle.

Levaque, yürüyüşünü kesmeden, insanda soğukkanlı ve dürüst bir adam izlenimi uyandıran, otuz beş yaşlarında, iriyarı, esmer kiracısıyla bir iki laf etti.

— Çorba hazır mı Louis?

— Hazır galiba.

Onlar çıkarken yeni işçi kümeleri, tesviyeciler geliyor, sırayla madene iniyorlardı. Üç postasıydı bu gelenler, kuyu yine insan yutmaya başlamıştı, tesviyeciler, bölük bölük ayrılıp, kazmacıların yerini alacaklardı madende. Maden hiçbir zaman boş kalmazdı zaten, pancar tarlalarının altı yüz metre aşağısında, gece gündüz kayaları oyan insan-böcekler bulunurdu.

Çocuklar en öndeydi. Jeanlin Bébert'e tütün aşırabilmek için hazırladığı karışık tasarıyı anlatıyor; Lydie de saygılı bir yüzle, biraz açıktan onları dinliyordu. Onların ardında, Za-charie ve Etienne'le birlikte yürüyen Catherine vardı. Hiçbiri konuşmuyordu. Maheu'yle Levaque, Avantage'ın önünde yetiştiler onlara.

— Geldik, dedi Maheu, Etienne'e. Girmez misin?

Kafile burada dağıldı. Catherine bir an durdu, pırıl pırıl bir kaynağı andıran yeşil gözleriyle son kez delikanlıya baktı; yüzünün karalığı gözlerindeki parıltıyı daha da artırıyordu. Gülümsedi, sonra ötekilerle birlikte yola koyuldu. İşçi mahallesine giden yokuşun ardında görünmez oldu.

Meyhane köyle maden arasında, tam yol kavşağındaydı. Pencere kıyılarına gök mavisi geniş birer çizgi çekilmiş, beyaz badanalı, iki katlı, kâgir bir yapıydı. Kapının üstündeki kare biçimindeki tabelaya sarı harflerle: Avantage, Rasseneur'ün Meyhanesi yazılmıştı. Evin arkasında yeşil çitle çevrili bir bahçe vardı, kuka oynanırdı burada. Uçsuz bucaksız toprakları içindeki bu küçücük yeri alabilmek için elinden geleni yapmış olan işletme, Voreux'nün çıkış kapısında, pancar tarlaları ortasında dikilen bu meyhaneye çok bozuluyordu.

— Gir, gir, diye yineledi Maheu.

Salon küçüktü, duvarları beyaz badanalıydı, üç masası, bir düzineye yakın sandalyesi ve çam ağacından yapılmış, bir yemek dolabı kadar kocaman

tezgâhıyla yarı çıplaktı. Tezgâhın üstünde dokuz on bira bardağı, üç likör şişesi, bir sürahi, sarı musluklu çinko bir bira fıçısı vardı: Bunun dışında hiçbir şey yoktu ortalıkta, ne bir resim, ne bir raf, ne de bir oyun takımı. Pırıl pırıl parlayan yaldızlı sobada yeni atılmış kömür ağır ağır yanıyordu. Yerdeki ince kum, su içinde yüzen bölgenin sürekli nemini alıyordu.

— Bir bira versene, dedi Maheu tezgâhtaki iriyarı, sarışın kıza; komşulardan birinin kızıydı, ara sıra gelip barda çalışıyordu. Rasseneur burada mı?

Kız, bira fıçısının musluğunu çevirirken, patronun az sonra geleceğini söyledi. Madenci, boğazında biriken kömür tozunu temizlemek için birayı kafasına dikti, bir solukta ağır ağır yarısını içti. Arkadaşına bir şey ısmarlamadı. Meyhanenin tek müşterisi, üstü başı ıslak, sakallı madenci, masalardan birine çökmüş, dalgın dalgın birasını yudumluyordu. Derken bir üçüncüsü geldi, eliyle bir bira istedi, içip parasını ödedi, ağzını açıp tek söz etmeden çıkıp gitti.

Derken, otuz sekiz yaşlarında, toparlak yüzlü, tıraşlı bir adam, keyifli keyifli gülerek kapıda belirdi. İşletmenin üç yıl önce bir grev sonunda yol verdiği eski kazmacılardan Rasseneur'dü bu. İyi bir işçiydi, güzel konuşur, kimin bir derdi olsa hemen öne düşer, çaresini arardı, madendeki ayaklanmacıların başıydı. Karısı birçok madencinin eşi gibi eskiden bir meyhane işletiyormuş; işten atılınca meyhaneyi Rasseneur üstüne almış, bir yerlerden ödünç para bulmuş, işletmeye kafa tutarcasına dükkânını getirip tam Voreux'nün karşısına oturtmuştu. İşi gittikçe büyüyordu, evi bir toplantı merkezi olmuştu, eski arkadaşlarının öfkesini körükleyerek zenginleştikçe zenginleşiyordu.

— Bu sabah işe aldım şu delikanlıyı, diyerek hemen konuya girdi Maheu. Boş odan var mı? Ayrıca on beş gün için birkaç metelik verebilir misin?

Rasseneur'ün yüzünde ansızın büyük bir hoşnutsuzluk belirdi. Göz ucuyla Etienne'i süzdü, üzülüyormuş gibi yapma zahmetine bile girmeden, dobra dobra karşılık verdi:

— Odaların ikisi de dolu. Öbür iş de olanaksız.

Delikanlı bunu bekliyordu: Ama yine de üzüldü ve ansızın depreşen o çekip gitme isteğinin şiddeti karşısında kendisi bile şaşırdı. Neyse, otuz

meteliği alır almaz yola çıkacaktı nasıl olsa. Masada bira içen işçi gitmişti. Daha başkaları teker teker gırtlaklarını temizlemeye geliyor, biralarını içtikten sonra yine aynı bezgin adımlarla çıkıp gidiyorlardı. Hiçbir haz ya da tutku duymadan yapılan bir boğaz çalkalamaydı bu, belli bir gereksinmenin sessizce giderilmesiydi.

— Ee, ne var ne yok bakalım? diye sordu Rasseneur birasını yudumlayan Maheu'ye; sesi değişmişti.

Beriki çevresine bir göz attı, Etienne'den başka kimsenin kalmadığını görünce:

— Yine dalaştık bizimkilerle, dedi… Şu musibet payanda işi yüzünden.

Sonra olayı anlattı. Meyhanecinin suratı kıpkırmızı kesilmişti, kanından gelen coşkunluk alev alev teninden ve gözlerinden fışkırıyordu. En sonunda patladı.

— Güzeel! Ücretleri indirmeye kalktıkları an ayvayı yerler!

Etienne rahatça konuşmasına engel oluyordu. Bununla birlikte yan gözle oğlana baka baka sözüne devam etti. Üstü kapalı laflarla konuşuyor, adlarını anmaksızın Bay Hennebeau'dan, karısından, yeğeni bızdık Négrel'den söz ediyor, bu işin böyle sürüp gitmeyeceğini, günün birinde mutlaka bir yerden patlayacağını söylüyordu. Geçim sıkıntısı arttıkça artmıştı, bir sürü fabrika kapanmış, sayısız işçi sokakta kalmıştı Bir ayı aşkın süreden beri, günde üç ekmekten fazla dağıtıyor, yine de yetiştiremiyordu. Bir gün önce komşu ocaklardan birinin sahibi olan Bay Deneulin'in artık iyiden iyiye pusulayı şaşırdığını anlatmışlardı kendisine. Ayrıca Lille'den kaygı verici haberlerle dolu bir mektup almıştı.

— Biliyor musun, diye fısıldadı Maheu'nün kulağına, hani geçen gün burada gördüğün adamdan geliyor mektup.

Ama lafı ağzında kaldı. Karısı girmişti salona, sivri burunlu, yanakları mora çalan, kara kuru, ateşli bir kadındı. Siyaset dedin mi, kocasından daha hızlıydı.

— Pluchart'ın mektubundan söz ediyorsunuz galiba, dedi. Ah, ah! Bu adam işçibaşı olacaktı ki, görecektiniz işler nasıl kısa zamanda düzelirdi!

Etienne bir süredir konuşulanlara kulak misafiri olmaktaydı, sorunu kavramış, yoksulluk, öç alma laflarını duyunca heyecanlanmıştı.

Ansızın ortaya atılan bu ad tepeden tırnağa titretti onu. Yüksek sesle, adeta elinde olmaksızın:

— Tanırım Pluchart'ı, dedi.

Hepsi ona bakınca eklemek zorunda kaldı:

— Evet, makineciyim ben, o da Lille'de ustabaşımdı… Gerçekten yaman adamdır, sık sık oturup konuşmuşuzdur.

Rasseneur yeniden incelemeye başlamıştı delikanlıyı; apansız bir değişme oldu yüzünde, bir duygudaşlık belirdi. En sonunda karısına dönüp:

— Bu bayı Maheu getirdi bana, yeni tumbacısıymış, boş odamız olup olmadığını, ayrıca iki haftalık ödünç verip veremeyeceğimizi soruyordu.

Bundan sonra bir iki cümleyle sorun çözüldü. Odalardan biri boştu, kiracısı bu sabah gitmişti. Ve işte o zaman meyhaneci iyice heyecanlanıp, kendini kapıp koyuverdi, başladı veriştirmeye, üstelik de ben bu heriflerden olmayacak şeyler değil, yapılabilecek şeyler istiyorum diyordu. Karısıysa onun bu laflarına omuz silkiyor, hakkım neyse, eksiksiz isterim diye karşılık veriyordu.

— Neyse, size iyi akşamlar, diyerek sözlerini kesti Maheu. Bütün bunlar işçilerin madene inmesine engel olmuyor azizim, eh, madene inildikçe, birtakım kurbanlar da verilecek elbet… Bak, madenden çıktın, üç yıl içinde neşen yerine geldi be!

— Haklısın, epeyce toparlandım, dedi Rasseneur haktanır bir sesle.

Etienne, teşekkür edip kapıya dek geçirdi Maheu'yü; ama beriki teşekkürlere karşılık vermedi, başını sallamakla yetindi; delikanlı onu geçirdikten sonra kapıda durdu. İşçi mahallesine giden yokuşu güçlükle çıkışını seyretti. Müşterilere hizmet eden Bayan Rasseneur bir ara yanına geldi, az sonra kendisini alıp odasına çıkaracağını, orada soyunup dökünebileceğini, tıraş olup yıkanabileceğini söyledi. Kalsa mıydı acaba? Kararsızlık içindeydi, yüreğinde bir sıkıntı vardı, kendi başına buyruk olmanın sevinciyle seve seve katlanılan açlığı, susuzluğu, yakıcı güneş

altındaki bitmez tükenmez yolları arar gibiydi. Kulaklarında uğuldayan kasırgalar arasında cüruf yığınına çıkışıyla, toprak altında, o karanlık dehlizlerde sürünerek geçirdiği saatler arasında yüzyıllar geçmişti sanki. Aynı yere dönmek istemiyordu, insafsız ve zor bir işti bu, gözleri bağlandıktan sonra ayaklar altına alınıp ezilen bir hayvan yerine konduğunu düşündükçe bütün insanlık onuru ayağa kalkıyordu.

Etienne böyle içten içe kendisiyle savaşırken, uçsuz bucaksız ovaya bakan gözleri yavaş yavaş, baktıkları şeyi fark etti. Şaşırdı, ihtiyar Bonnemort gece bir el hareketiyle toptan gösterdiği zaman, ufkun böylesine geniş olabileceğini aklının köşesinden geçirmemişti. Bir çukura yerleşmiş olan Voreux, tahta ve tuğlalarla yapılmış binaları, duvarları ziftli ayıklama odası, üstü kayağan taşlarla örtülü kulesi, makine odası ve soluk kırmızı tuğlalardan örülmüş kocaman bacasıyla karşısındaydı şimdi. Bu arada, yapıların çevresindeki alan da alabildiğine genişti, onun bu denli büyük olabileceğini düşünemememişti; kömür yığınları kapkara bir mürekkep gölünü andırıyor, onların üstünde raylı asma köprüler uzanıyor, koskoca bir ormanı kökünden kazıyıp oraya yığmışsınız gibi, sayısız ağaç direk bir köşede bekliyordu. Sağ yanda madenden çıkan cürufların birikmesiyle oluşmuş dev gibi tepe görüşü engelliyordu, eski kısımlarını çoktan ot bürümüştü, öbür ucuysa bir yıldır koyu bir duman çıkararak yanıyordu; ateş yüzeydeki gri şist ve kumtaşı tabakalarında kan renginde pas izleri yaratmıştı. Öte yanda bu mevsimde çırılçıplak kalan, uçsuz bucaksız buğday ve pancar tarlaları, kalın kabuklu bitkilerle kaplı bataklıklar, birkaç cılız söğüt ağacıyla incecik kavak dizilerinin bunlardan ayırdığı çayırlar. Çok çok ötelerdeki kara noktalar kentleri gösteriyordu. Mar-

chiennes kuzeyde, Montsou güneydeydi; doğudaki Vandame ormanıysa, yapraksız ağaçlarıyla morumsu bir çizgi çekiyordu ufka. Ve bu kış ikindisinin yere değecekmiş gibi alçalan koyu gri göğü altında, Voreux'nün bütün karası, bütün kömür tozları ovaya çökmüş, ağaçları pudralamış, yollara kara kum, tarlalara kara tohum saçmıştı sanki.

Etienne çevresine bakmaya devam ediyordu, asıl şaştığı şey, gece göremediği kanal, yani akışına yön verilmiş Scarpe deresiydi. Kanal göz alabildiğine uzayıp giden yeşil yamaçları, içinde zencefil renkli yelkenleriyle şalupaların süzüldüğü bulanık suyuyla, kimi yerde toprak düzeyini aşan, iki yanı ulu ağaçlarla kaplı geniş bir yol, koyu gümüşi bir kurdele gibi dümdüz Voreux'den Marchiennes'e uzanıyordu. Maden ocağının hemen dibinde bir iskele, iskeledeyse, asma köprülerden gelen vagonların boşaltıldığı mavnalar vardı. Kanal daha ileride bir dirsek yapıyor, bataklığın yanından dolaşıyordu ve şu engebesiz ovanın canı, tam ortasından geçen, demir ve kömür taşıyan bu atardamara bağlıydı sanki.

Etienne'in bakışları kanaldan sonra, tepenin ardında kalan ve yalnız kırmızı kiremitlerini görebildiği işçi mahallesine kaydı. Sonra yine Voreux'ye döndü, killi yokuşun dibindeki, hemen oracıkta pişirilmiş tuğlaların oluşturduğu iki kocaman yığına takıldı. İşletmenin döşediği demiryolu kömür ocağının bulunduğu çukurun yanından dolaşıyor, bir tümseğin ardında gözden yitiyordu. Şu anda en son tesviyeci grubu madene indiriliyordu herhalde. Birkaç kişinin ittiği bir kömür vagonu acı acı gıcırdıyordu. Karanlığın gizlediği bilinmeyen şeyler, anlaşılmaz gürültüler, göz kırpan adsız yıldızlar yoktu artık. Ta ötelerdeki yüksek fırınlarla kok fırınları şafakla birlikte parıldamaz olmuşlardı. Şimdi artık, gün ışığında kurşuniye çalan rengini görebildiği, hiçbir şeyin doyuramayacağı koca bir dev gibi uzun uzun, derin derin soluyan, homurdanan makinenin sesi işitiliyordu yalnız.

Etienne, birden kararını verdi. Belki de yukarıda, işçi mahallesine giden yokuşun başında Catherine'in duru yeşil gözlerini görmüştü. Ya da daha doğrusu, Voreux'den esen başkaldırı yeli değmişti yüzüne. Kısacası, bu kararın nedenini bilmiyordu, ama acı çekmek ve savaşmak üzere madene inmek istiyor. Bonnemort'un sözünü ettiği, on bin aç işçinin, yüzünü bile

görmeden canıyla kanıyla beslediği o karnı tok, sırtı pek canavarı düşünüyordu, hem de dişlerini gıcırdatarak.

İkinci Bölüm

I

Grégoireların çiftliği Piolaine, Montsou'dan iki kilometre uzakta, Joiselle yolu üzerinde doğuya doğruydu. On dokuzuncu yüzyıl başında yapılmış, üslupsuz, kare biçiminde bir evdi bu. Bir zamanlar ellerinde bulunan geniş topraklardan şimdi kala kala duvarlarla çevrili, işlenmesi kolay, otuz hektarlık bir parça kalmıştı. Bütün bölgede aranan ürünler veren, çevrenin en güzel meyve ve sebze bahçeleri onlarındı. Parkları yoktu, küçük bir ağaçlık tutuyordu onun yerini. Bahçe kapısıyla evin önündeki basamaklı seki arasındaki üç yüz metrelik yaşlı ıhlamur ağaçlarıyla süslü yol, Marchiennes'den Beaugnies'ye uzanan bu çorak, büyük ağaçları parmakla sayılacak kadar az ülkede dillere destandı.

Grégoirelar o sabah sekizde kalkmışlardı. Aslında uykuyu çok sevdiklerinden, saat dokuzdan önce yerlerinden kıpırdamazlardı; ama geceki fırtına sinirlerini bozmuştu. Kocası kalkar kalkmaz rüzgârın bahçelere zarar verip vermediğini görmeye gittiği sırada, Bayan Grégoire, pamuklu sabahlığı ve puf terlikleriyle mutfağa inmişti. Kısa boylu, şişman, elli sekiz yaşında bir kadındı, bembeyaz saçlarının altında taş bebek gibi, şaşkın bir yüzü vardı.

— Mélanie, dedi aşçı kadına, hazır hamur varken, bu sabah bir yumurtalı çörek yapsanız. Küçükhanım yarım saatten önce kalkmaz, hazır olursa, kakaosuyla yerdi… Beklenmedik bir şey olurdu bu onun için, ne dersiniz ha!

Otuz yıldır yanlarında çalışan kara kuru aşçı kadın gülmeye başladı.

— Evet, doğru, gerçekten hiç ummadığı bir şey olur bu… Ocağım yandı, fırınım ısınmıştır herhalde; ayrıca Honorine de bana yardım eder azıcık.

Küçükken alınıp evde büyütülen, yirmi yaşlarındaki Honorine oda hizmetçiliği yapıyordu. Evde bu iki kadından başka, bir de ayak işlerine koşan arabacı Francis vardı. Bahçıvanla karısı da sebzelere, meyvelere, çiçeklere bakıyor, tavuklarla uğraşıyorlardı. Bütün hizmetler aile içindeymiş gibi ataerkil bir saygıyla görüldüğünden, hepsi kardeşçe geçiniyordu.

Yumurtalı çörek işini daha yatakta kafasına koymuş olan Bayan Grégorie, çörek fırına atılana dek başında durdu. Mutfak çok büyüktü ve aşırı

temizliğinden, dört bir yanı kaplayan tencerelerden, kap kacaktan, güveçlerden evin önemli yerlerinden biri olduğu anlaşılıyordu. Yemekler mis gibi kokuyordu. Çekmeceler, dolaplar erzak doluydu.

— Aman iyi kızarsın ha! dedi Bayan Grégoire yemek odasına geçerken.

Bütün evi ısıtan kaloriferden başka, bir de kömür sobası yanıyordu bu odada. Ama hiç de şatafatlı değildi: Büyük bir yemek masası, iskemleler, maun kaplı bir dolap; yalnız iki rahat koltuk açığa vuruyordu keyfe düşkünlüğü, yemeklerden sonraki şekerleme saatlerini. Hiçbir zaman oturma odasına geçmezler, hep birlikte burada otururlardı.

Bay Grégoire da tam o sırada içeri giriyordu; yarı pamuklu, yarı ipekli dokumadan yapılmış uzun bir ceket giymişti, altmış yaşına karşın epey dinç, bembeyaz kıvırcık saçlarının altında uzun, temiz ve tatlı yüz çizgileri olan bir adamdı. Arabacıyla bahçıvanı görmüştü: Önemli bir hasar yoktu, yalnız bacanın künklerinden biri yıkılmıştı. Her sabah, başını derde sokacak kadar geniş olmayan, ama ona mülk sahibi olma zevkini tattıran Piolaine’e bir göz atardı.

— Peki Cécile nerde, diye sordu, bugün kalkmıyor mu yoksa?

— Hiç bilmiyorum doğrusu, diye karşılık verdi karısı. Ama kıpırtısını duydum gibi geldi az önce.

Sofra kurulmuş, beyaz masa örtüsünün üstüne üç kâse yerleştirilmişti. Honorine’i yolladılar küçükhanımın odasına. Ama kız az sonra geri geldi, sanki yukarıda, küçükhanımın odasındaymış gibi, gülmemeye çalışarak, sesini kısarak:

— Ah, ah! Beyefendiyle hanımefendi gelip bir baksalar küçükhanıma! dedi. Aman Tanrım, melekler gibi uyuyor, melekler!.. Böylesi görülmemiştir canım, insan bakmaya doyamıyor.

Anneyle baba tatlı tatlı bakıştılar. Adam gülümseyerek:

— Gidip bakalım mı? dedi.

— Ah sevgili yavrum! diye mırıldandı kadın. Gidelim tabii.

Ve birlikte yukarı çıktılar. Evin tek görkemli odasıydı bu, perdeleri ve örtüleri mavi ipeklidendi, her dileği yerine getirilen şımarık bir kızın isteğine uyularak, kenarları mavi çizgili, beyaz lake mobilyalarla döşenmişti. Genç kız, aralanan perdeden sızan hafif ışıkta griye çalan beyaz yatakta yanağını çıplak koluna dayamış, mışıl mışıl uyuyordu. Güzel değildi, ama çok sağlıklı, kanlı canlı, on sekiz yaşında olgunlaşmış bir kızdı; süt gibi beyaz harika bir teni, kestane rengi saçları, yuvarlak bir yüzü ve elmacık kemikleri arasında yitip giden, küçük ama inatçı bir burnu vardı. Yorgan üstünden kaymıştı, öyle yavaş soluk alıp veriyordu ki, daha şimdiden irileşmiş göğüsleri belli belirsiz inip kalkıyordu.

— Şu Tanrının cezası fırtına yavrumu uyutmadı herhalde, dedi anne yavaşça.

Baba, bir el hareketiyle susturdu onu. İkisi de eğilmiş, hayran hayran, yıllarca bekledikleri ve tam umut kestikleri sırada sahip olabildikleri bu yarı çıplak, el değmemiş kıza bakıyorlardı. Hiç kusursuz buluyorlardı onu, asla şişman değildi ve hiçbir zaman yeterince beslenmiyordu. Ve kız yüzleri yüzüne değecek kadar burnunun dibine geldiklerini hissetmeden uyuyordu hâlâ. Bununla birlikte, hafif bir dalgalanma oldu kıpırtısız yüzünde. Uyanacak diye ödleri patladı, ayaklarının ucuna basa basa uzaklaştılar.

— Şişşt! dedi Bay Grégoire kapıda. Gece uyumadıysa, bırakalım dinlensin.

— Canım benim, isterse akşama kadar uyusun, diye destekledi Bayan Grégoire. Bekleriz.

Aşağı indiler, yemek odasındaki koltuklara yerleştiler; bu sırada hizmetçiler, küçükhanımın uzun uykusuyla dalga geçiyor, kakaoyu ocağın üstünde tutuyorlardı. Baba gazetesini almıştı; anne ayaklarına örtmek için uzun bir örtü örüyordu. Oda fırın gibiydi, tek bir çıtırtı çıkmıyordu evden.

Aşağı yukarı kırk bin frankı bulan Grégoireların yıllık geliri, bütünüyle Montsou'daki kömür madenlerine yatırılmıştı. İşletmenin doğusuyla at başı giden bu servetin kaynağını büyük bir gönül rahatlığı içinde anlatırlardı.

Son yüzyılın başlarında Lille'den Valenciennes'e dek, bir kömür arama çılgınlığı kaplamıştı her yeri. Daha sonra Anzin Kömür İşletmesi'ni kuracak olan arama izni sahiplerinin başarısı herkesin aklını başından

almıştı. Her bucakta kazılar yapılıyor; işletmeler birbirini izliyor, bir gecede bir sürü ortaklık kuruluyordu. Ama o çağın direngen insanları arasında, özellikle Baron Desrumaux'nun yiğit akıllılığı unutulmuyordu. Tam kırk yıl, türlü engellere karşın, bir an bile gevşemeden savaşmıştı: Boşa giden ilk aramalar, aylarca süren çalışmalardan sonra terk edilen kuyular, açılan dehlizleri tıkayan toprak kaymaları, yığınla işçiyi alıp götüren apansız su baskınları, toprağa gömülen binlerce frank: Ayrıca yöneticilerin hoşnutsuzluğu, hissedarların korkuya kapılıp dağılışı, ilkin kendileriyle anlaşmadıkça, kralın verdiği arama izinlerini tanımaya yanaşmayan toprak sahipleriyle savaş. Desrumaux en sonunda, Montsou bölgesindeki kömürleri çıkarmak üzere, Fauquenois ve Ortakları İşletmesi'ni kurmuştu; bu sırada Cougny Kontu'nun malı olan Cougny'deki işletme ile, Comille ve Jenard ortakların malı olan Joiselle İşletmesi amansız bir yarışla az kalsın eziyorlardı onu. Neyse ki, 25 Ağustos 1760'da üç işletme arasında bir anlaşma yapılmış, üçü birleşip tek bir işletme kurmuşlardı. Böylece bugünkü Montsou Kömür Madenleri İşletmesi kurulmuştu. O zamanki paraya göre, bütün mülk seksen hisseye bölünmüştü, bu hisselerin her biri ayrıca birer dinarlık on iki parçaya ayrılıyordu; böylece iki yüz seksen sekiz dinarlık hisse senedi elde edilmiş oluyordu; bir dinar on bin frank ettiğine göre, anapara aşağı yukarı üç milyondu. Bu işten yengiyle çıkan, ama sıfırı tüketmek üzere olan Desrumaux yetmiş beş dinarlık hisse almıştı.

O yıllar üç yüz hektarlık toprağı olan Piolaine, baronun malıydı ve Cécile'in babası Leon Grégoire'in dedesinin dedesi Picardieli Honoré Grégoire, baronun yanında kâhya olarak çalışıyordu. Montsou anlaşması sırasında, biriktirdiği elli bin franka yakın parayı bir çorabın içinde saklayan Honoré Grégoire, dizleri titreye titreye, efendisinin sarsılmaz inancına boyun eğmişti. Çil çil liracıklardan on binini çoraptan çıkarmış, çocuklarının nafakasını çalmanın korkusu içinde, gidip bir dinarlık hisse senedi almıştı. Oğlu Eugéne bu işten pek az kâr sağlamış; kentsoylu gibi yaşamaya başladığı ve babadan kalma kırk bin frankı da zarar eden bir işe yatırdığından, epey yoksul bir yaşam sürmüştü. Ama hisse senedinin getirisi gittikçe yükseliyordu, Félicien'le birlikte servet birikmeye başlamış ve oğlan, baronun eski kâhyası olan dedesinin çocukluğundan beri gönlünde beslediği düşü gerçekleştirmişti; parçalara bölünen Piolaine Çiftliği'ni, devletten, yok fiyatına almıştı. Ama sonraki yıllar pek tatsız geçmiş, devrim denen felaketin bir çözüme bağlanmasını, sonra Napolyon'un kanlı

düşüşünü beklemek gerekmişti. Ve babasının dedesinin dedesinin çekine çekine yaptığı o küçücük yatırımdan, hem de şaşırtıcı bir hızla yararlanan Leon Grégoire olmuştu. O on bin frankcık, işletmeyle birlikte büyüyor, genişliyordu. 1820'de yüzde yüz getiri sağlamaya, yani on bin frank kazandırmaya başlamıştı hisse senedi. 1840'da bu yirmi bine çıktı; 1850'de kırk bin oldu. İki yıl önce de yıllık pay korkunç bir ölçüye varmış, elli bin frank olmuştu: Bir dinarlık hisse senedi, ki Lille Borsası'ndaki değeri bir milyondu, yüz yıl içinde yüz katına çıkmıştı.

Bay Grégoire, hisse senedi bir milyona çıktığı zaman gelip kendisine senedini satmasını salık verenlere, o babacan gülüşüyle, hayır demişti. Altı yıl sonra bir sanayi buhranı patlak veriyor, bir dinarlık hisse senedi altı yüz bin franka düşüyordu. Ama o yine gülüyor, hiçbir şeye yanmıyordu, çünkü madenlerine sarsılmaz bir inancı vardı Grégoireların. Hisse senedi yeniden yükselecekti. Tanrı o kadar katı yürekli değildi. Ayrıca bu dinsel inancın yanında, yüz yıldan beri hiçbir şey yapmadıkları halde aileyi yaşatan bir değere duyulan köklü güven de vardı. Bencilliklerinin birtakım ayinlerle bezediği bir tür tapılacak nesneydi bu, yuvalarının koruyucu meleğiydi, tembel tembel yattıkları yatakta sallar, tıka basa yedikleri masada semirtirdi onları. Babadan oğula böylece sürüp gidiyordu: Kuşkulanıp da talihi küstürmenin ne gereği vardı? Ve bu bağlılıklarının temelinde, boş inanca dayanan bir korku vardı aslında, paraya çevirdikleri ve bir çekmeceye koydukları an, bir dinarlık hisse senedinin karşılığı olan bir milyonun ansızın eriyip gitmesi korkusu. Toprakta daha bir güvenlik içindeydi para, babadan oğula devam eden madenci kuşakları, her gün gereksinmelerini karşılayacak kadarını çıkarıyordu bu paranın.

Ayrıca mutluluk yağıyordu evin üstüne. Bay Grégoire, daha pek gençken Marchiennesli bir eczacının meteliksiz, çirkin kızıyla evlenmişti, bayılıyordu kıza, buna karşılık kız da onu her yönden mutlu ediyordu. Evine kapanmıştı, kocasına bakıp kendinden geçiyor, istemini onunkine bağlıyordu; beğenileri hiçbir zaman çatışmıyor, aynı rahatına düşkünlük onları birbirine bağlıyordu, karşılıklı sevecenlik ve ilgi gösterileri içinde, kırk yıldır gül gibi geçinip gidiyorlardı. Çok düzenli bir yaşamdı bu, kırk bin frankı gürültüsüz patırtısız yiyorlar, artanı Cécile'e harcıyorlardı; umduklarından çok daha geç gelen bu kız, doğumuyla bir an sarsmıştı bütçelerini. Bugün de bir dediğini iki etmiyorlardı: İkinci bir at, iki yeni araba ve Paris işi giysiler alıyorlardı ona. Ve bunları yaparken büyük bir

sevinç duyuyorlar, gösterişçiliğe duydukları tiksintiyle hâlâ gençliklerindeki gibi giyinen bu insanlar, sıra kızlarına geldi mi, giyim beğenmez oluyorlardı. Zaten onlar için, işe yaramayan harcamalar aptallıktı.

Birden kapı açıldı, bir bağrış duyuldu:

— Ee, yemeği bensiz mi yiyorsunuz artık!

Gelen Cécile'di, yataktan fırladığı gibi aşağı koşmuştu, gözleri hâlâ şişti. Saçlarını azıcık toplayıp sırtına bir sabahlık geçirmekle yetinmişti.

— Yok canım, dedi anne, görüyorsun ki seni bekliyoruz… Geceki fırtına seni uyutmadı galiba yavrum?

Genç kız, şaşkın şaşkın annesine baktı.

— Fırtına mı vardı?.. Hiç farkında değilim, deliksiz uyudum bu gece.

Bu iş pek tuhaflarına gitti, üçü birden gülmeye başladılar; yemeği getirmekte olan hizmetçiler de katıldı buna, küçükhanımın böyle on iki saat uyumuş olması neşeye boğmuştu evi. Yumurtalı çörek daha büyük bir sevinç getirdi yüzlere.

— Ne! Çörek pişirdiniz demek? deyip duruyordu Cécile. Yine bir oyun oynadınız bana!.. Aman Tanrım, sıcak kakaoya batıra batıra yemesi ne hoş olacak kim bilir!

Sonunda masaya oturdular, taslara boşaltılan kakao buram buram tütüyordu, yemek boyunca yumurtalı çörekten konuştular. Mélanie'yle Honorine masanın başında durmuş, çöreği nasıl pişirdiklerini anlatıyor, ağızları sulana sulana onları seyrediyor, efendilerin böylesine iştahla mideye indirdikleri çörekleri yapmanın büyük bir zevk olduğunu düşünüyorlardı.

Tam bu sırada köpekler kızgın kızgın havladı, pazartesi ve cuma günleri Marchiennes'den gelen piyano öğretmenini haber verdiklerini sandılar. Ayrıca bir de edebiyat öğretmeni vardı. Böylece genç kızın bütün öğrenimi, mutlu bir bilgisizlik içinde, paşa gönlüne göre Piolaine'de yapılıyor, bir soruya canı sıkıldı mı, kitabı kaldırıp pencereden fırlatıyordu.

— Bay Deneulin geldi, dedi Honorine içeri girerek.

Arkasından, Bay Grégoire’in, eski süvari subayı yürüyüşlü, özgür davranışlı, yüksek perdeden ve el kol hareketleri yaparak konuşan yeğeni Deneulin göründü. Yaşının elliyi geçmiş olmasına karşın, kısa kesilmiş saçlarıyla gür bıyıkları hâlâ simsiyahtı.

— Evet, ben geldim, günaydın… Sakın rahatsız olmayın!

Aile bağrışırken, o geçip bir yere oturmuştu. Sonunda bizimkiler yine kakaolarına döndüler.

— Bana söyleyecek bir şeyin mi var? diye sordu Bay Grégoire.

— Yok canım, diye karşılık verdi Deneulin acele acele. At gezintisine çıktım da, buradan geçerken, uğrayıp hatır sorayım dedim.

Cécile, kızları Jeanne’la Lucie’yi sordu. Çok iyiydiler, ilki resim sehpasının başından ayrılmaz olmuştu, büyük kızsa, sabahtan akşama ses eğitimi yapıyordu piyanonun başında. Bunları söylerken, hafif bir titreme, neşeli tavırlarını altında gizlemeye çalıştığı bir sıkıntı vardı Deneulin’in sesinde.

Yine Bay Grégoire aldı sözü:

— Peki, madende işler iyi mi?

— Canı cehenneme! Şu Tanrının cezası bunalım yüzünden arkadaşlarla kapıştım… Ah, ah! O verimli yılların bedelini ödüyoruz şimdi! Harika bir üretime gideceğiz umuduyla gereğinden çok fabrika kurduk, demiryolu döşedik, yatırım yaptık. Ve bugün paralar yatırdığımız yerde uyuyor, işleri harekete geçirmek için ne yapacağımızı bilemiyoruz. Neyse, bütün umutlar sönmüş değil henüz, her şeye karşın paçayı kurtaracağım.

Amcaoğlu gibi, onun da bir dinarlık hissesi vardı Montsou madenlerinde. Ama o, krallara layık bir hazineye kavuşma düşleri içinde yüzen girişimci bir mühendis olduğundan, bir milyona çıktığı zaman, hemen koşup satmıştı hisse senedini. Aylardır, bir tasarı üzerinde çalışıyordu. Amcalarından biri, karısına Vandame bölgesi arama iznini miras bırakmıştı; burada yalnızca iki kuyu açılmıştı: Jean-Bart ve Gaston-Marie; ama kuyular öyle bakımsız, araç ve gereçler öylesine döküktü ki, çıkarılan kömür masrafı zor karşılıyordu. Deneulin Jean-Bart’ı onartmak, makineleri değiştirmek, daha derine inebilmek üzere kuyuyu genişletmek, Gaston-Marie’yi de ancak bu

ocaktaki kömür tükenince işletmek istiyordu. Oradan kürek kürek altın çıkaracağız, diyordu. Fikir yerindeydi. Yalnız, eldeki milyon bu onarım ve genişletme işine gitmiş ve tam kâra geçmek üzereyken, sanayi bunalımı patlak vermişti. Öte yandan, kötü bir yönetici olan Deneulin işçilerine pek yumuşak davranmaya başlamıştı, karısının ölümünden sonra kendini bırakmış, dizginleri kızlarının eline vermiş, yavaş yavaş bir çöküşe girmişti; büyük kız operaya girmekten dem vuruyordu, küçük daha geçenlerde üç resimle katılmak istediği Yıllık Sergi'ye kabul edilmemişti; ancak ikisi de neşelerini yitirmemişti, tepelerinde dolaşan yoksulluk, onların ne kadar becerikli ve ince birer ev hanımı olduklarını ortaya çıkarmıştı.

— Biliyor musun Leon, diye devam etti titrek ses, hisse senedini benimle birlikte satmamakla hata ettin. Şimdi her şey sallantıda, bakarsın… Oysa paranı bana verseydin, Vandame'da, kendi ocağımızda neler yapabileceğimizi görürdün!

Bay Grégoire, hiç acele etmeden kakaosunu içiyordu.

— Asla!.. Sen de biliyorsun ki, mal ve para biriktirmekten hoşlanmam. Şurada kafamı dinleyerek yaşayıp gidiyorum işte, bu sürü kaygıyla zihnimi karıştırmak budalaca bir şey olur. Montsou kömür madenlerine gelince, hisse senetleri dilediği kadar düşsün, nasıl olsa bize yetecek kadar bir şeyler kazanırız. Cehennemin dibine girsin para, insan o kadar açgözlü olmamalı canım! Hem sonra, dinle beni, asıl sen pişman olacaksın günün birinde, çünkü Montsou madenleri hisse senetleri nasıl olsa yükselecek ve değil Cécile, Cécile'in çocuklarının çocukları bile rahat rahat geçinecekler onun geliriyle.

Deneulin, tedirgin bir gülümsemeyle dinliyordu onu.

— Yani, gel şu benim işe yüz bin frank yatır desem geri mi çevireceksin beni? diye mırıldandı.

Ama Grégoireların allak bullak olan suratlarını görünce, bu denli ileri gittiğine pişman oldu, borç istemeyi başka bir zamana, daha umutsuz günlere bıraktı.

— Yok canım! Korkmayın, daha o duruma düşmedim! Şaka yaptım… Gerçekten, belki de sen haklısın: İnsan, başkalarının sırtından daha kolay semiriyor galiba.

Konuyu değiştirdiler. Cécile, uğraştıkları işler kendisini hem şaşırtan, hem de ilgisini çeken yeğenlerinden söz açtı yine. Bayan Grégoire, hava açar açmaz kızını alıp bu sevimli çocukları görmeye götürmeye söz verdi. Bay Grégoire'sa hiç oralı değildi, konuşulanları dinlemiyor, dalgın dalgın düşünüyordu. Sonunda yüksek sesle:

— Senin yerinde olsam, dedi, daha çok direnmez gider Montsou Kömür İşletmesi'yle pazarlığa otururdum… Yeni ocaklar açmaya niyetleri var, böylece sen de yeniden parana kavuşurdun.

Montsou Kömür İşletmesi'yle Vandame arasındaki eski çekişmeyi ima ediyordu. Vandame Kömür İşletmesi pek küçük olmasına karşın, güçlü komşusu, altmış yedi bucağı kaplayan arama bölgesi içindeki bu beş on kilometre karelik madene ifrit oluyordu; bir süre öldürmeye çalışmış başaramayınca, zayıf anını yakalayıp düşük fiyatla satın almayı tasarlamaya başlamıştı. Savaş aralıksız sürüyor, her iki işletme açtığı dehlizleri, birbirlerinin iki yüz metre yakınına dek getirip bırakıyordu; yöneticilerle mühendisler arasında pek kibar ilişkiler bulunmasına karşın, kıyasıya bir kavgaydı bu.

Deneulin'in gözleri parlamıştı. Bu kez de o:

— Asla! diye bağırdı. Ben yaşadıkça, Montsou Van-

dame'ı alamayacak… Perşembe gecesi yemekte Hennebeaulardaydım, dört döndü çevremde. Daha geçen sonbaharda kodamanlar yönetim kurulunun başına geldikleri zaman, canım ciğerim diye ha bire sırtımı sıvazladılar… Evet, evet, çok iyi tanırım ben bu markileri, dükleri, generalleri ve bakanları! Gözünüzün içine baka baka, sırtınızdaki gömleği bile çekip alacak haydutlardır hepsi!

Durmadan veriştiriyordu artık. Bay Grégoire da Montsou Kömür İşletmeleri yönetim kurulunu savunmuyordu zaten; 1760 antlaşmasıyla işbaşına getirilen altı yönetici işletmeyi zorbaca yönetiyor ve içlerinden biri öldü mü, geri kalan beşi, güçlü ve zengin hissedarlardan birini üyeliğe getiriyordu. Akıllı uslu zevkleri olan Piolaine Çiftliği sahibine göre, bu baylar paraya aşırı düşkünlükleri yüzünden ara sıra ölçüyü kaçılıyorlardı.

Melaine sofrayı toplamaya gelmişti. Dışarıda köpekler yine havlamaya başladı; tam Honorine kapıya yöneldiği sırada, sıcaktan ve yemekten bunalan Cécile yerinden kalktı.

— Hayır, sen dur, gelen öğretmenimdir herhalde. Deneulin de kalkmıştı.

Gülümseyerek baktı odadan çıkan kızın arkasından.

— Ee, şu bızdık Négrel'le evlilik ne zaman bakalım?

— Henüz ortada kararlaştırılmış bir şey yok, dedi Bayan Grégoire. Şimdilik şöyle bir düşünce yalnızca… Düşünmek gerekiyor.

— Elbette, diye devam etti Deneulin neşeli bir gülüşle. Bana öyle geliyor ki, yeğenle teyze… Asıl kafamı karıştıran nokta Bayan Hennebeau'nun Cécile'e kıyasıya düşman oluşu.

Bay Grégoire öfkelendi. Onun gibi seçkin, üstelik de yeğeninden on dört yaş büyük bir kadın! Olacak şey değildi canım, ayrıca yanında bu gibi şeylerin konuşulmasından hoşlanmıyordu. Deneulin, dudaklarında aynı soğuk gülümseme, el sıkıp çıktı.

— O değilmiş, dedi geri dönen Cécile. Hani şu iki çocuklu kadın gelmiş, biliyorsun ya anne, geçen gün yolda rastladığımız madenci eşi… İçeri alalım mı?

Bir an duraksadılar. Çok pis miydiler acaba? Hayır, pek değillerdi, ayrıca tahta ayakkabılarını kapı önünde bırakırlardı. Anayla baba kocaman, rahat koltuklarına gömülmüşlerdi bile. Yediklerini sindiriyorlardı. Hava değişir korkusuyla karar vermek zorunda kaldılar.

— Alın şunları içeri, Honorine.

Bunun üzerine Maheu’nün karısı, yanında soğuktan mosmor kesilmiş, karnı aç, şu sıcacık ve mis gibi çörek kokan odaya girmenin verdiği korkuyla tir tir titreyen iki yavrusu olduğu halde içeri alındı.

II

Kapısı kapalı odada, tahta kepenkler gri gün ışığını aralardan içeri sızdırıyor ve bunlar yelpaze gibi tavana yayılıyordu; odanın havası gittikçe ağırlaşıyor, bizimkiler bütün gece doyamadıkları uykuya devam ediyorlardı: Lénore'la Henri yine koyun koyuna, Alzire'se kamburuna yaslanıp başını geriye devirerek uyuyor; Bonnemort Baba da Zacha-

rie’yle Jeanlin’in yatağına yayılmış, ağzı açık horluyordu. Küçük odadaysa çıt çıkmıyordu, Maheude, Estelle’i emzirirken dalıp gitmiş, memeleri iki yana sarkmıştı; süte boğulduktan sonra kendisi gibi uyuyup kalan kızı göğsünde yatıyor, pörsük memeler arasında pişiyordu.

Aşağıdaki çalar saat altıyı vurdu. Uzayıp giden işçi evlerinin önünde ilkin çarpan kapıların, sonra kaldırımlarda tıkırdayan tahta ayakkabıların sesi dolaştı; ayıklayıcı kadınlar işe gidiyordu. Sonra saat yediye dek yine bütün sesler kesildi. Yedide kepenkler açıldı, komşu evlerden esneme ve öksürükler yükseldi. Bir kahve değirmeni uzun süre gıcırdadı, ama bizimkilerin hiçbiri yerinden kıpırdamadı.

Derken, ta ötelerden gelen bir tokat ve ağlama sesi, Al-

zire’i yerinden fırlattı. Saatin farkına vardı, yalınayak, annesini uyandırmaya koştu.

— Anne, anne, hadi kalk artık, çoktan sabah oldu. Biliyorsun, çarşıya çıkacaksın… Aman dikkat et! Estelle’i ezeceksin.

Tutup çocuğu çekti, soluğunu kesen iri memelerin arasından kurtardı.

— Aman Tanrım! diye geveliyordu Maheude gözlerini ovuşturarak, yorgunluktan canımız çıkmış, bıraksalar bütün gün yatacağız be… Koş, hemen giydir Lénore’la Henri’yi, dışarı götüreceğim; Estelle’e sen bakarsın, hayır hayır onu da sürüklemek istemiyorum, bu pis havada üşür hasta olur sonra.

Telaşla yataktan fırladı, eski mavi eteğini giydi, en temizi buydu, sırtına da daha dün iki yama vurduğu, gri yün bir kazak geçirdi.

— Hay lanet olsun, asıl dert akşam yemeği! diye söylendi yeniden.

Annesi sağa sola çarparak aşağı inerken, Alzire zırlamaya başlayan Estelle’i alarak odasına döndü. Küçük kızın yaygarasına alışıktı, daha sekiz yaşında onu susturup oyalayacak birtakım kurnazlıklar öğrenmişti. Usulca hâlâ sıcaklığını yitirmemiş yatağına yatırdı onu, emsin diye parmağını verip uyuttu. Tam zamanıydı, çünkü o sırada yeni bir patırtı koptu odada; en sonunda uyanan Lénore’la Henri’nin çaresine bakmak gerekiyordu. Bu iki çocuk hiç geçinemiyor, ancak uyurken birbirlerinin boynuna sarılıyorlardı. Altı yaşındaki kız, kendisinden iki yaş küçük, dolayısıyla karşılık veremeden ha bire dayak yiyen kardeşinin üstüne çullanıyordu yataktan kalkar kalkmaz. İkisinin de sarı saçlarla kaplı, pompa ile şişirilmişe benzeyen kafaları vardı. Alzire kavgayı yatıştırabilmek için kız kardeşinin koluna yapıştı, bırak, yoksa döve döve kıçının derisini yüzerim diye bağırdı. Derken, el yüz yıkama sırasında yeni bir çıngar çıktı, giyinirken de öyle. Bonnemort Baba’yı uyandırmamak için kepenkleri açmıyorlardı. O da çocukların korkunç patırtısına karşın, horul horul uyuyordu.

— Yemek hazır! diye bağırdı Maheude, hâlâ işiniz bitmedi mi?

Kepenkleri indirmiş, ateşi karıştırmış, üstüne yeniden kömür atmıştı. Bütün umudu, dedenin akşamdan kalan çorbanın hepsini içmemiş

olmasındaydı. Ama küçük kabı bomboş buldu, bunun üzerine, üç gündür sakladığı şehriyeyi pişirdi. Yağ yoktu, sade suya olacaktı çorba; dünkü balıktan da bir şey kalmamıştı herhalde; Catherine'in azıkları hazırlarken, ceviz büyüklüğünde iki parça artırdığını görünce, epey şaştı. Ancak bir de baktı ki, ekmek kutusu boş: Hiçbir şey kalmamıştı evde, ne bir dilim ekmek, ne pişirilecek bir kuru sebze, ne de bir kemik parçası. Maigrat veresiye vermezse, Piolaine Çiftliği'nden de eli boş dönerse, halleri ne olacaktı? Erkeklerle kız madenden dönünce, bir şeyler yemek isteyeceklerdi elbet: Ne yazık ki, yemeden yaşamanın yolu bulunmamıştı daha.

— Hey, iniyor musunuz, inmiyor musunuz? diye bağırdı öfkeyle. Şimdiye kadar yola çıkmış olmalıydım.

Alzire'le küçükler aşağı inince çorbayı üçe böldü, minicik tabaklara boşalttı. Dediğine göre, kendisi aç değildi. Catherine'in o işi daha önce yapmış olmasına karşın, dünden kalan kahve tortusunun üzerine sıcak su koydu ve kahveden çok bulaşık suyuna benzeyen bu nesneden üst üste iki tas içti. İyi kötü açlığını bastırırdı.

— Bana bak, diyordu Alzire'e, bırak deden uyusun, Estelle'e göz kulak ol, kafasını gözünü yarmasın; eğer uyanıp zırlamaya başlarsa şu şekeri suda eritir, kaşık kaşık verirsin… Akıllı kızsındır, bunu senin yemeyeceğini bilirim.

— Ya okul, anne?

— Dursun, başka gün gidersin… Bugün sana ihtiyacım var.

— Geç kalırsan, çorbayı ben pişireyim mi?

— Çorba mı? Haa, çorba… Hayır, hayır, beni bekle.

Alzire, sakat kızlara özgü ustalığıyla pek güzel çorba pişirirdi. Durumu anladı herhalde, ısrar etmedi. Şimdi artık bütün işçi mahallesi ayaktaydı, çocuklar kümeler halinde, tahta ayakkabılarını sürüye sürüye okula gidiyorlardı. Derken saat sekizi vurdu, yandan, yani Levaquelardan sürekli bir konuşma geliyordu. Kadınların günü başlıyordu, kahve ibriklerinin çevresinde, ellerini bellerine dayayıp, değirmen taşı gibi aralıksız döndürüyorlardı dillerini. Kalın dudaklı, yassı burunlu biçimsiz bir kelle gelip cama dayandı ve bağırdı:

— Hey komşu, yeni haberlerim var, gel de anlatayım!

— Yok, yok, sonra anlatırsın! diye karşılık verdi Maheude. İşim var şimdi.

Ve önüne çıkaracakları sıcacık kahveye kanıp kalıvermemek için, Lénore'la Henri'yi ağızlarına burunlarına tıkıştırarak besledi, yanına alıp evden çıktı. Bonnemort Baba yukarıda evi sarsan, düzenli bir sesle hâlâ horlamaktaydı.

Maheude dışarıda akşamki korkunç rüzgârın kesildiğini görünce şaşırdı. Soğuk ansızın kırılmıştı, gökyüzü toprak gibi kapkaraydı, duvarlar yeşilimsi yosunlarla, yollar da çamurla örtülüydü; maden bölgelerine özgü, kömür tozlarını karıp yoğurmuşsunuz gibi, tahta ayakkabıları tuttu mu bırakmayan, koyu, kara bir çamurdu bu. Az sonra Lénore'a bir tokat atmak zorunda kaldı; kız kürekmiş gibi ayakkabılarının uçlarını çamurlara daldırıp duruyordu çünkü. İşçi mahallesinden çıkmış, cüruf yığınının geçmiş, kanal boyunca yürümüş, daha kestirmeden gidebilmek için, yosunlu tahta perdelerin dışında kalan ıssız tarlalara vurmuşlardı. Hangarlar, uzun fabrika yapıları, çıkardıkları kara dumanla bütün o sanayi bölgesini kirleten dev gibi bacalar birbirini kovalıyordu. Bir sıra kavak ağacının ardında, Réquillart'ın yalnız kalın direkleri ayakta kalmış kulesi görünüyordu. Maheude sağa sapınca anayolda buldu kendini.

— Dur hele, domuzun dölü! diye bağırdı, şimdi gösteririm ben sana top oynamayı!

Bu kez Henri bir avuç çamur almış, top yapıyordu. Ayrım gözetmeden tokatlanan iki çocuk hizaya girdi, ama çamurlu yolda bıraktıkları izleri görebilmek için, yarı dönüyor, gözlerini kısıp arkaya bakıyorlardı. Ayakkabılarını çamurdan çekip kurtarabilmek için harcadıkları güçle daha şimdiden yorulup bitmiş, çamur içinde kalmışlardı.

Yolun Marchiennes yakasında kalan iki kilometrelik kesimi makine yağına bulanmış, taş döşeli dümdüz bir şerit halinde killi topraklar arasında uzanıp gidiyordu. Daha sonra ovanın geniş dalgalanmalar yaptığı kesimde Montsou'nun içinden geçiyor, döne döne aşağı iniyordu. Sanayi kasabaları arasında ip gibi uzanan, tatlı dönemeçli, hafif engebeli bu kuzey yolları yavaş yavaş yapılmakta, bütün bölgeyi kocaman bir işçi mahallesi haline

getirmekteydi. Göze hoş görünsün diye kimisi sarıya, maviye, kimisi de kömür tozlarından önce davranılarak siyaha boyanmış tek katlı kâgir evler yolun iki yanında, yokuşun sonuna dek, kıvrıla kıvrıla uzanıyordu. Birbirini kovalıyora benzeyen bu küçük işçi evlerinin arasında, yer yer fabrika yöneticilerinin iki katlı evleri göze çarpıyordu. Evler gibi tuğladan yapılmış kilise, daha şimdiden kömür tozuna bulanmış, köşeli çan kulesiyle bir yüksek fırını andırıyordu. Şekerciler, halatçılar, uncular arasında birincilik birahanelerde, küçük kahvelerle çalgılı meyhanelerdeydi, öyle ki bin evin beş yüzü meyhaneydi.

Maheude, ambarlarla işliklerin bulunduğu işletme işliklerine yaklaşırken, Henri'yle Lénore'u ellerinden tutmaya karar verdi, birini sağına, birini soluna aldı. İşliklerin arkasında işletme müdürü Bay Hennebeau'nun evi vardı: Demir parmaklıkla yoldan ayrılmış, arkasındaki kocaman bahçede birtakım cılız ağaçlar göze çarpan, ahşap bir dağ eviydi bu. Tam o sırada, konağın kapısında duran arabadan, göğsü nişanlarla dolu bir beyle kürk mantolu bir hanım inmekteydi, az önce Paris'ten gelmiş, Marchiennes garında arabaya binmişlerdi herhalde; üstü örtülü kapı önüne çıkan Bayan Hennebeau, sevincini ve şaşkınlığını gösteren bir çığlık kopardı.

— Yürüyün be sümsükler! diye homurdandı Maheude kendilerini artık iyiden iyiye çamurlara bırakan iki küçüğün kollarına asılarak.

Maigrat'ın dükkânına gelmişti, heyecandan yüreği küt küt atıyordu. Maigrat, müdürün kapı komşusuydu, yalnız bahçe duvarı vardı aralarında; aynı zamanda dükkân olarak kullandığı upuzun bir yapıydı bu, camekânı falan da yoktu. Baharattan tutun da salam sosis çeşitlerine ve meyveye varana dek her şey bulunurdu dükkânda, ekmek, bira, kap kacak da satılırdı. Eski bir maden gözetmeni olan Maigrat, küçük bir kantinle başlamıştı işe; sonra işletme yöneticilerinin desteğiyle dükkânı büyütmüş, hemen bütün Monsou'yu avucunun içine almıştı. Malları toptan getirtip biriktiriyor, böylece hem başkalarından ucuza satarak, hem de uzun süreli veresiye vererek işçi mahallesinin hiç de azımsanmayacak müşterilerini kendine bağlıyordu. Kendisi de işletmenin boyunduruğu altındaydı, evi de, dükkânı da yapan işletmeydi çünkü.

Maheude, Maigrat'yı kapı önünde buldu, utana sıkıla:

— Ben yine geldim. Bay Maigrat, dedi.

Adam karşılık vermeden kadının yüzüne baktı. Soğuk yüzlü, şişman, ama kibarlığa özenen bir adamdı, verdiği karardan kafasını kesseler dönmeyeceğini söyleyerek övünürdü.

— Şey, diye devam etti Maheude, dünkü gibi eli boş göndermeyin beni ne olur. Cumartesiye kadar aç oturacak değiliz ya… İki yıldır bir türlü ödeyemediğimiz şu altmış frankı unutmuş değiliz elbet.

Kesik kesik konuşuyor, cümlelerin sonunu zor getiriyordu. Son grev sırasında yaptıkları eski bir borçtu bu. Belki yirmi kez ödeyeceğiz diye söz vermiş, ama başaramamışlardı, iki haftada bir, değil beş on frank, kırk metelik bile ödeyemiyorlardı. Üstelik iki gün önce yeni bir felaket gelmişti başına, hepinizi içeri tıktırırım ha diye gözdağı veren iplikçiye yirmi frank bayılmak zorunda kalmıştı. İşte bu yüzden meteliksizdiler şimdi. Yoksa bütün arkadaşları gibi, cumartesiye kadar idare edebilecekti pekâlâ.

Maigrat, göbeğini ileri uzatmış, kollarını kavuşturmuş, kadının yalvarmalarına başıyla hayır diyordu.

— Bakın Bay Maigrat, bütün istediğim iki ekmekçik. O kadar sersem değilim elbet, kahve falan istemiyorum… Günde yedi yüz gramcık ekmek verin yeter.

— Olmaz! diye bağırdı Maigrat avazı çıktığınca.

Bu sırada karısı çıktı kapıya, bütün gününü bir hesap defteri başında geçiren, gözlerini kaldırıp çevresine bakmaya bile cesaret edemeyen, kara kuru bir kadıncağızdı. Zavallı Maheude’ün yalvaran bakışlarına dayanamayıp hemen içeri kaçtı. Yatağını müşterilerin tumbacı kızlarıyla paylaştığı söylenirdi. Herkes bilirdi ki, kömür işçilerinden biri borcunun ertelenmesini istedi mi, karısını ya da kızını Maigrat’ya göndermesi yetişirdi, güzel ya da çirkin olmaları önemli değildi, yeter ki adamın gönlünü hoş etsinlerdi.

Bakışlarıyla hâlâ Maigrat’ya yalvaran Maheude, bakarken insanı soyan o çipil gözlerdeki parıltı karşısında sıkıldı. Kafası kızdı, gençliğinde yedi çocuk doğurmadan önce olsa anlardı. Çöplüğe atılmış ceviz kabuklarını toplayıp içlerine bakan Lénore’la, Henri’nin kollarına yapıştı, sürükleyerek çekip götürdü.

— Unutmayın Bay Maigrat, sizin de yanınıza kalmaz bu yaptığınız!

Şimdi artık Piolaine’de oturan kentsoylulardan başka umudu kalmamıştı. Eğer onlar da bir iki kuruş vermezlerse, yatıp açlıktan ölmeyi beklemekten başka çare kalmayacaktı. Kömür işletmeleri yönetim yeri hemen orada, tam kavşaktaydı; tuğladan örülmüş görkemli bir saraydı bu, Parisli kodamanlar, prensler, generaller, bakanlar her sonbahar gelir, büyük şölenler verirlerdi burada. Maheude hem yürüyor, hem de daha şimdiden alacağı parayı nasıl harcayacağını tasarlıyordu; önce ekmek ve kahve, sonra sabah çorbasıyla akşam yahnisi için iki yüz elli gram yağla bir lenger patates alacaktı; artarsa, biraz da jambon, dedenin et yemesi gerekiyordu çünkü.

Montsou papazı Rahip Joire, patilerini çamurlamaktan korkan besili bir ev kedisi gibi, cüppesinin eteklerini toplamış, seke seke geliyordu. Suya sabuna dokunmayı sevmeyen bir adamdı, işçileri de işverenleri de darıltmamak için toplumsal dertlerle hiç mi hiç ilgilenmezdi.

— Günaydın rahip efendi.

Rahip hızını kesmedi, çocuklara bir gülücük gönderdi, kadını da yolun ortasında bırakarak geçip gitti. Maheude’ün dinle pek alışverişi yoktu, ama birden, rahibin kendisine yardım edebileceği umuduna kapılmıştı.

Ve o kapkara, yapışkan çamur deryasındaki boğuşma yeniden başladı. Daha iki kilometrelik yolları vardı, çocuklar artık oynamayı falan bırakmış, yorgunluktan suratları asılmıştı, olanca ağırlıklarıyla annelerinin eline bırakmışlardı kendilerini. Yolun iki yakasında, tahta perdelerle çevrili ıssız tarlalar, kömür tozuna belenmiş, upuzun bacalı fabrikalar göz alabildiğine uzayıp gidiyordu. Derken toprak düzleşti, mor bir çizgi halinde görünen Vandame ormanına dek uzanan, ağaçsız, bitkisiz, çırılçıplak tarlalar ortaya çıktı.

— Annee, kucak.

Sırayla kucağına almaya başladı çocukları. Yolda yer yer su birikintileri vardı, çiftliğe çamur içinde girmemek için zaman zaman eteklerini toplamak zorunda kalıyordu. Üç kez düşme tehlikesi geçirdi, Tanrının cezası kaldırım taşları öylesine kaygandı. Neyse, en sonunda çiftliğe vardılar, basamaklı sekiye yaklaştıkları sırada, iki iri köpek avazları

çıktığınca uluyarak üstlerine saldırdı, çocuklar korkup ağlaşmaya başladı. Ancak bir kamçı kapıp gelen arabacı uzaklaştırabildi köpekleri.

— Ayakkabılarınızı çıkarıp girin, diye yineledi Honorine.

Kadınla çocukları, yemek odasına girince, o müthiş sıcaklığın, rahat koltuklara gömülmüş yaşlı hanımla beyin bakışlarının yarattığı şaşkınlık içinde oldukları yere çakılıp kaldılar.

— Hadi yavrum, dedi Bayan Grégoire kızına, ne yapacaksan yap.

Grégoirelar, yoksullara yardım işini Cécile'e bırakmışlardı. İyi bir çocuk yetiştirmenin böyle olacağına inanıyorlardı, insan dediğin din kardeşlerine yardım etmeliydi, evlerinin bütün Tanrı kullarına açık olduğunu söylerlerdi. Ayrıca sürekli bir aldatılma, gereksinmesi bulunmayana yardım edip günah işleme korkusu içinde, iyiliği bile akıllıca yapmakla övünürlerdi. Onun için de, asla para vermezlerdi yoksullara! Tek bir metelik vermezlerdi, çünkü herkesin de bildiği gibi, yoksullar ellerine geçen parayı içkiye harcardı. Bu yüzden yardımlarını hep eşya olarak yapar, özellikle kışın yoksul çocukları ısıtacak giysiler dağıtırlardı.

— Vah zavallıcıklar, vah! diye bağırdı Cécile, soğuktan mosmor kesilmişler! Honorine, git, giysi dolabındaki paketi getir bana.

Hizmetçiler bile, karnı tok, sırtı pek insanların acıma duygusuyla seyrediyorlardı bizim garipleri. Oda hizmetçisi yukarı çıkarken, aşçı kadın sofrayı toplamayı falan unutmuş, artan çörekleri masaya bırakmış, kollarını sarkıtmış, ağzı bir karış açık, onlara bakıyordu.

— Neyse ki, iki yünlü elbiseyle birkaç ufak tefek var, diye devam ediyordu Cécile… Yavruları giydirmeye yetecek sanırım!

Maheude'ün dili çözüldü sonunda, kekeleyerek:

— Sağ olun bayan, dedi… Çok, çok iyisiniz…

Gözleri dolmuştu, parayı daha şimdiden cebinde sayıyor, yalnız çıkarıp vermezlerse nasıl isteyeceğini düşünüyordu. Hizmetçi kız gelmek bilmiyordu, sıkıntılı bir sessizlik çöktü odaya. Küçükler, annelerinin eteklerine gömülmüş, fal taşı gibi gözlerle çöreklere bakıyorlardı.

— Yalnız iki çocuğunuz mu var? diye sordu Bayan Grégoire sessizliği bozmak üzere.

— Oho, bu kadar olur mu, hanımefendi? Tam yedi taneler!

Gazetesine dalmış olan Bay Grégoire, şaşkınlıkla sıçradı.

— Yedi tane mi! İyi ama neden bu kadar çok kadınım, neden?

— Büyük akılsızlık doğrusu, diye mırıldandı yaşlı hanım.

Maheude, eliyle özür diler gibi bir hareket yaptı. N’eylersiniz, oluyordu işte, ama pek öyle uğraştırmıyorlardı canım, kendi başlarına büyüyüp gidiyorlardı. Üstelik büyüdükten sonra çalışıp eve bakıyorlardı. Nitekim, kötürümleşen büyükbaba olmasa, çocuklardan da yalnız iki oğlanla büyük kız madene inecek yaşta bulunmasa, pekâlâ geçinip gideceklerdi. Oysa yemekten başka bir işe yaramayan şu yumurcaklara bakmak gerekiyordu şimdi.

— Uzun süredir mi madende çalışıyorsunuz? dedi Bayan Grégoire.

Sessiz bir gülüş aydınlattı Maheude’ün solgun yüzünü.

— Hem de yıllardır… Yirmi yaşına dek, ben de indim madene. İkinci çocuğu doğurduğumda, doktor böyle giderse ölün çıkar buradan dedi, maden kemiklerime bilmem ne yapıyormuş da… Zaten tam o sırada evlendim, eh, evde bir sürü iş çıktı elbet.. Ama kocamın ailesi yüz bilmem kaç yıldır bu işte. Dedesinin dedesi bile kömür işçisiymiş, sizin anlayacağınız hanımefendi, maden kurulalı beri, Réquillart’a ilk kazma vurulalı beri oradalar.

Bay Grégoire, dalgın bakışlarla, yozlaşa yozlaşa ufalmış, açlıktan insanın içini burkacak kadar çirkinleşmiş bu sapsarı benizli, sapsarı saçlı, kansız cansız, zavallı kadınla çocuklarını seyrediyordu. Yine bir sessizlik çökmüştü odaya, çıtırdayarak yanan maden kömürünün sesinden başka çıt çıkmıyordu. Nemli odada kentsoylu evlerinin dört bir yanına sinen o ağır rahatlık vardı.

— Nerde kaldı bu kız? diye söylendi sabırsızlanan Cécile. Melaine, yukarı çık da, paketin giysi dolabının solunda, en dipte olduğunu söyle şuna.

O sırada Bay Grégoire, bu zavallı aç insanların kafasında uyandırdığı düşünceleri yüksek sesle dile getirdi:

— Eeh, yeryüzünde birtakım dertler var elbet, ancak şunu da kabul etmek gerekir ki kadınım, işçiler de uslu durmuyor… Çiftçiler gibi kara gün için birkaç kuruş biriktirecek yerde, ellerine geçeni içkiye veriyor, gırtlağa dek borca batıyor, sonunda evine barkına bakamaz oluyorlar.

— Haklısınız beyefendi, diye karşılık verdi Maheude sakin sakin. Pek hesabımızı bilmiyoruz. Ben de hep bunu derim zaten aylak aylak oturan, sonra da sızlanan adamlara… Şükür Tanrıya, ben talihliyim bu konuda, kocam ayyaş değildir. Gerçi pazar günleri düğün falan varsa, azıcık ölçüyü kaçırır; ama yine de çok ileri gitmez. Asıl garibi, haşa huzurunuzdan, benimle evlenmezden önce domuzlar gibi içermiş… Ne çare ki, onun böyle akıllı uslu yaşaması da bir işe yaramıyor. Gün oluyor, tıpkı bugünkü gibi evin altını üstüne getirseniz bir lokma ekmek bulamıyorsunuz.

Onlara parasız kaldıklarını hissettirmek istiyordu, bellerini büken borcu anlatarak devam etti, önce sıkılıyordu, derken açıldıkça açıldı, iki haftada bir aksatmadan ödüyorlardı. Ama bir taksit aksadı mı, ondan sonra iki yakaları bir araya gelmiyordu. Delik gittikçe büyüyor, erkekler borçlarını bile ödemeye yetmeyen bu işten soğuyorlardı. Eh, istersen kıçını yırt ondan sonra! Ömür boyu boktan kurtulamıyordun artık. Hem azıcık anlayışlı olmak gerekirdi canım: Akşama dek anası bellenen bir maden işçisinin, boğazını temizlemek üzere şöyle bir bardak bira yuvarlaması çok doğaldı aslında. İşte böyle azdan başlıyor, dertler çoğaldıkça meyhaneden çıkmaz oluyorlardı. Kimseden yakınmak gibi olmasındı ama, belki de işçilerin kazancı yetersizdi.

— İşletmenin sizlere birer evle yakacak verdiğini sanıyorum, dedi Bayan Grégoire.

Maheude, sobada çıtır çıtır yanmakta olan maden kömürüne baktı yan yan.

— Evet, evet, damarda kalan artıkları toplayıp veriyorlar, pek iyi bir şey değil, ama yine de yanıyor işte… Eve gelince, kirası altı frank: Az gibi görünüyorsa da, çoğu zaman bunu bile güçlükle veriyoruz… Örneğin

bugün kıtır kıtır kesseniz, beş metelik çıkaramazsınız benden. Olmayınca olmuyor işte.

Tatlı bir gevşeklik içinde koltuklarına gömülmüş olan beyefendiyle hanımefendi, gözlerinin önüne serilen bu korkunç yoksulluk karşısında yavaş yavaş sıkılıyor, rahatsız olmaya başlıyorlardı. Maheude onları incitmekten korktu, yaşamı olduğu gibi kabul eden kadınların o dingin ve dürüst tavrıyla ekledi:

— Ama sızlanıyorum falan sanmayın! Dünya böyle, her şeyi olduğu gibi kabul etmekten başka çare yoktur; ayrıca bizim gibi zayıf kulların elinden bir şey gelmez ki… En iyisi Tanrının nasip ettiği işte dürüstlükle çalışmaktır, öyle değil mi beyefendi?

Bay Gregoire, bütün gönlüyle onayladı bu sözü.

— Bak, kadınım, insan böyle temiz duygularla her talihsizliği yener işte.

Honorine’le Mélanie, sonunda bohçayı getiriyorlardı. Cécile bohçayı aldı, iki elbise çıkardı içinden. Sonra iki atkıyla birkaç çorap, hatta birkaç çift de tek parmaklı eldiven kattı bunlara. Hepsi çok işlerine yarayacaktı. Çabuk çabuk saldırıyordu, piyano öğretmeni gelmişti çünkü; bir yandan da çocuklarla annelerini kapıya doğru itiyordu.

— Şey küçükhanım, diye kekeledi Maheude, pek parasız kaldık, şöyle küçük bir yardım…

Cümlesi boğazında düğümlenip kaldı, Maheular onurlu insanlardı, şimdiye dek kimseden para dilenmemişlerdi. Cécile, kaygıyla babasının yüzüne baktı; ama beriki kutsal bir ödevi yerine getirircesine, kesinlikle reddetti.

— Hayır, hayır, böyle bir adetimiz yok. Veremeyiz.

Bunun üzerine annenin allak bullak olan yüzüne bakıp duygulanan genç kız, hiç değilse çocukların gönlünü almak istedi. Küçükler, gözlerini dikmiş, hâlâ yumurtalı çöreğe bakıyorlardı; iki parça alıp ellerine tutuşturdu.

— Alın bakayım! Cici cici yiyin.

Sonra vazgeçti, börekleri ellerinden kaptı, eski bir gazete istedi.

— Durun bakalım, evde kardeşlerinizle paylaşırsınız, dedi.

Ve anasıyla babasının duygulu bakışları altında, üçünü de odadan çıkardı. Evlerinde yiyecek bir lokma ekmeği bile bulunmayan zavallı çocuklar, soğuktan davul gibi şişmiş elleriyle çöreğe yapıştılar, kutsal bir şey taşıyormuşcasına, saygılı saygılı yola koyuldular.

Maheude taş döşeli yolda çocuklarını ellerinden tutmuş sürüklüyor, ne ıssız tarlaları, ne yerdeki çamuru, ne de tepesinde dönmekte olan koyu kurşuni göğü fark ediyordu. Montsou'yu geçti, kararlı bir tavırla Maigrat'nın dükkânına daldı ve öyle bir yalvarıp yakardı ki, sonunda iki ekmek, kahve, tereyağı, hatta bir frank da para kopardı: Adam, kısa vadeyle para da verirdi. Maigrat kendisini değil, kızı Ca-therine'i istiyordu: Başka bir şey gerekirse, kızını gönder deyince anladı bunu. Avucunu yalardı. Hele bir yaklaşmaya kalksın, daha o an tokadı yerdi Catherine'den.

III

İki Yüz Kırklar mahallesindeki kilisenin çanı on biri vuruyordu; Rahip Joire'ın pazar günleri vaaz vermeye geldiği, duvarları tuğla, küçük bir kiliseydi bu. Kilisenin yanındaki kâgir okuldan, soğuk dolayısıyla pencereleri kapalı olmasına karşın beceriksizce ilahi söyleyen çocukların sesi geliyordu. Birbirine tıpatıp benzeyen dört büyük blok arasında uzayıp giden, sırt sırta vermiş küçük bahçelerin çevrelediği geniş caddelerde kimsecikler yoktu; kışın dımdızlak bıraktığı bahçeler, son sebzelerin yer yer lekeleyip engebelendirdiği kireçli topraklarıyla insana hüzün veriyordu. Bütün evlerde yemek pişiriliyor, bacalar tütüyor, en uçtaki evlerden birinin kapısında bir kadın görünüp kayboluyordu. Yağmur falan yağmadığı halde, parke döşenmiş kaldırımda, su borularının altına dizilmiş fıçılara aşırı nemden ötürü şıpır şıpır su damlıyordu. İki günde oracığa oturtulmuş, yas simgesi kurdelelere benzeyen kapkara yollarla bölünmüş bu işçi evlerinde, iç açıcı olarak, sağanakların sık sık yıkadığı, ip gibi uzayıp giden kırmızı kiremitlerden başka bir şey yoktu.

Maheude mahalleye gelince doğruca eve gitmedi, biraz patates almak üzere, maden ocağı gözetmenlerinden birinin evine yollandı; kadının elinde, yetiştirdiği patateslerden hâlâ biraz vardı. Bu engebesiz ovanın belli başlı ağaçları olan kavak kümesinin ardında, kendilerininki gibi bahçelerle çevrili, dörder evli ayrı bir mahalle vardı. İşletme bu yeni evleri yalnız maden çavuşlarına verdiğinden işçiler buraya İpek Çorap Mahallesi adını takmışlardı; kendi mahallelerineyse, yoksulluğunu alaya alan temiz yürekli çocuklar gibi, Anadan Doğma Borçlular Mahallesi diyorlardı.

Kolu koltuğu paket dolu Maheude, yorgunluktan bitmiş, ayakları tutulmuş Lénore'la Henri'yi kapıdan içeri iterken:

— Öff be! Şükür gelebildik, dedi.

Estelle soba başında, Alzire'in kucağında avaz avaz bağırarak ağlıyordu. Alzire'cik, şeker bitip de ne yapacağını şaşırınca, susturmak için, meme verir gibi kızı aldatmayı kararlaştırmıştı. Çoğunlukla işe yarıyordu bu oyun. Ama bu kez elbisesinin önünü açıp çocuğun ağzını sekiz yaşın o kupkuru memesine dayaması işe yaramamıştı, küçük kız memeyi dişliyor, emecek bir şey bulamayınca yaygarayı basıyordu.

— Ver şunu bana, diye bağırdı anne, elindeki paketleri bırakır bırakmaz. Nasıl olsa konuşturmayacak bizi.

O tulum gibi sarkan memesini çıkarıp zırlak kızın ağzına tıktıktan ve ağlama bıçakla kesilmiş gibi dindikten sonra konuşabildiler ancak. Her şey yolundaydı, küçük ev hanımı sobayı temizlemiş, odayı süpürüp yerleştirmişti. Sessizlik içinde yukarıdan hâlâ uyuyan büyükbabanın düzenli horultusu geliyordu.

— Yaşasın, bir sürü şey gelmiş! dedi gülerek masanın üstündekilere bakan Alzire. İstersen çorbayı ben yapayım anne.

Masanın üstü paket doluydu: Eski giysiler, iki ekmek, patates, tereyağı, kahve, hindiba ve iki yüz elli gram jambon.

— Ne dedin? Çorba mı, haa! dedi Maheude yorgun yorgun, gidip biraz kuzukulağı toplamak gerek, bahçeden de birkaç pırasa… Yok, yok, kalsın şimdi, erkeklerin çorbasını ben pişiririm az sonra… Sen patatesleri koy da haşlansın, tereyağıyla yeriz… Aman, kahve! Kahveyi unutma sakın.

Birden yumurtalı çörek geldi aklına. Yorgunluklarını çoktan unutmuş, alt alta üst üste boğuşan Lénore'la Henri'nin ellerine gitti bakışlar. Aman Tanrım, bu açgözlü veletler yolda gizlice, çöreğin hepsini mideye indirmişlerdi demek! Hırsla yerinden fırladı, ikisine de birer tokat yapıştırdı, tencereyi ateşe koymaya hazırlanan Alzire araya girdi, anasını yatıştırmaya çalıştı.

— Boş ver anne. Benim için üzülüyorsan, bilirsin hiç düşkün değilimdir yumurtalı çöreğe. Onca yoldan sonra acıkmıştır zavallıcıklar.

Saat on ikiyi vurdu, okuldan dönen çocukların tahta ayakkabılarının sesi işitildi. Patatesler haşlanmış, içine konan hindiba ile koyulaştırılan kahve insanın kulağını okşayan bir şapırtıyla süzgeçten süzülüyordu. Masanın bir köşesini boşalttılar, ama yalnız anne oturabildi masaya, üç çocuk yerde, kucaklarında yediler; açgözlü küçük oğlan, yemek boyunca, pırıl pırıl parlayarak ağzının suyunu akıtan jambondan ayırmadı gözlerini.

Bonnemort Baba aşağı indiğinde, Maheude yemeğini bitirmiş, ısınsınlar diye iki eliyle kahve tasına yapışmış, azar azar yudumluyordu. Büyükbaba genellikle çok daha geç kalkar, yemeği ateşte beklerdi. O gün çorba yok

diye homurdanmaya kalkıştı. Ama gelini her zaman istediğimizi pişiremeyiz deyince, oturdu, sessizce patateslerini yedi. Ara sıra kalkıyor, evi kirletmemek için, gidip sobanın altındaki küllere tükürüyordu; sonra geri dönüyor, iskemlesine çöküyor, gözlerini yumup başını eğiyor, patatesleri atıştırıyordu.

— Ah! Anne dedi Alzire, söylemeyi unuttum, komşu kadın seni aradı.

— O karı da canımı sıkmaya başladı artık! diye sözünü kesti annesi.

Bir gün önce borç vermemek için parasızlığından dem vurup sızlanan Bayan Levaque’tan gizli gizli hınç alıyordu böylece; oysa biliyordu, eli rahattı bugünlerde, kiracısı

Bouteloup'dan iki haftalığını peşin almıştı. Ama töre böyleydi, işçi mahallesinde kimse kimseye borç vermezdi.

— Hah! İyi aklıma getirdin, diye devam etti Maheude, bir değirmenlik kahve sar bakayım… Pierronne'a götüreyim, iki gün önce ödünç almıştım.

Kız paketi hazırlayınca, erkeklerin çorbasını pişirmek üzere az sonra döneceğim dedi. Sonra kucağında Estelle, evden çıktı; bu sırada Bonnemort Baba son patatesleri atıştırıyor, Lénore'la Henri yere düşen patates kabukları için kavga ediyorlardı.

Maheude, Levaque'ın karısı görüp de çağırmasın diye, evlerin önünden geçeceğine, dosdoğru bahçelere daldı. Zaten Pierronlarınkiyle kendilerininki sırt sırtaydı; iki bahçeyi ayıran kafesli çitte, gidip gelmelerine yarayan bir delik vardı. Dört evin yararlandığı kuyu da buradaydı. Yanda, bir leylak kümesinin ardında, bütün eski alet edevatın konduğu, basık bir arabalık vardı; burada bayramlarda yemek üzere, birer ikişer tavşan beslerlerdi. Saat biri vuruyordu, kahve saatiydi bu, ne kapılarda, ne pencerelerde insan kalmıştı. Yalnız işbaşı saatini bekleyen bir tesviyeci, iki büklüm olmuş, yanına yöresine bakmadan sebzelerini çapalıyordu. Maheude, karşıki eve vardığında, kilisenin önünde bir beyle iki hanım gördü, şaşırdı. Bir an durdu, dikkatle baktı, gelenleri tanıdı: bunlar Bayan Hennebeau ile işçi mahallesini göstermeye getirdiği, Parisli, madalyalı beyle kürklü hanımdı.

— Aman kardeş, neden zahmet ettin! diye bağırdı Pierronne Maheude'ün getirdiği kahveyi görünce. Hiç acelesi yoktu.

Yirmi sekiz yaşındaki bu kadın, esmer teni, dar alnı, iri gözleri ve ince dudaklarıyla mahalle güzeli sayılıyordu: Ayrıca hoppaydı, kedi gibi temizdi, çocuk doğurmadığı için, göğüsleri bozulmamıştı. Madende can vermiş bir kazmacıdan dul kalan annesi Yanık Karı, bir daha kömür işçisiyle evlenmeyeceğine yemin etmiş, kızını bir fabrikaya yerleştirmiş, ondan sonra boyasız gezmez olmuştu; kızı da sonradan, sekiz yaşında bir kız çocuğu olan dul bir erkekle evlenmişti. Aile bütün dedikodulara, kocanın geniş yürekliliği, kadının âşıkları üstüne söylenen masallara karşın, gül gibi yaşayıp gidiyordu: Hiç borçları yoktu, eve haftada iki kez et giriyordu; kadın öyle temizdi ki, tencereleri ayna yerine kullanabilirdiniz. Ayrıca

işletme Pierronne'un evde şekerleme ve bisküvi satmasına izin vermişti; şeker ve bisküvi kutularını camın ardına yerleştirdiği iki raf üzerinde sergiliyordu. Günde altı yedi metelik kazanıyor, pazarları on iki meteliğe bile çıkıyordu satış. Bu mutlu yaşam içinde, erkeğinin öcünü işverenlerden almaya yemin etmiş anası, eski devrimci Yanık Karı'nın küfürlerinden ve bütün aile kavgalarının sonunda kabağın başında patladığı zavallı Lydie'den başka dertleri yoktu.

Pierronne, Estelle'e gülücükler yaparak:

— Nasıl da büyümüş! dedi.

— Ah, ah! diye karşılık verdi Maheude, bilsen ne zahmet veriyor bana! Şükret ki çocuğun yok. Hiç olmazsa evin temiz durur.

Kendi evinin de derli toplu olmasına ve her hafta cumartesi günü çamaşır yıkamasına karşın bu tertemiz, pırıl pırıl odaya hasetle bakıyordu; temizliğin dışında, süslüydü de, yemek dolabının üstünde yaldızlı bir iki vazo, duvarda süslü bir ayna, çerçeveli birkaç resim vardı.

O saatte, evdeki herkes madende olduğundan, Pierronne oturmuş, tek başına kahvesini içiyordu.

— Benimle bir kahve içersin artık dedi.

— Yoo, teşekkür ederim, şimdi içtim de geldim.

— Olsun canım, ne zararı var?

Gerçekten hiç zararı yoktu. Oturup ağır ağır kahvelerini içtiler. Şeker ve bisküvi kavanozları arasından, karşıki evler görünüyor, yan yana sıralanmış pencerelerdeki perdelerin beyazlığı ev hanımlarının titizlik derecesini ortaya vuruyordu. Bayan Levaque'ın perdeleri leş gibiydi, görenler tencere dibi silmeye yarayan eski paçavraları perde diye asmış sanırdı.

— Böyle pislik içinde nasıl yaşanır bilmem ki? diye mırıldandı Pierronne.

Bundan yüreklenen Maheude, açtı ağzını yumdu gözünü. Ah, ah! Bouteloup gibi kiracısı olsaydı, görürlerdi ev nasıl idare edilir! İşini bilen kadın için kiracı bulunmaz nimetti canım. Ama yatak faslına yoktu işte. Yalnız, kadın da pek haksız sayılmazdı hani, herif gece gündüz içiyor,

karısını dövüyor, Montsou'daki çalgılı kahve sürtükleriyle düşüp kalkıyordu.

Pierronne'un yüzünde büyük bir tiksinti belirdi. Bu şarkıcı kızlar her türlü hastalığı bulaştırırdı adama. Joiselle'de böyle bir kız bütün madeni hasta etmişti.

— Asıl şaştığım şey, oğlunun böyle bir ailenin kızıyla yatıp kalkmasına göz yummuş olman kardeş.

— Ah, ah! Nasıl engel olacaksın, a canım!.. Bahçelerimiz yan yana. Yazın Zacharie'yle Philomène her dakika bir aradaydı, leylakların ardında, hatta arabalığın tepesinde sevişirlerdi, ne zaman su almaya gitsem, hep koyun koyuna bulurdum ikisini.

İşçi mahallesindeki gizli sevişmeler hepsinin ortak konusuydu, genç kızlarla oğlanlar aynı zamanda baştan çıkıyor, mahalle halkının damına seriyorlardı postu. Tumbacı kızlar, Réquillart'ın avlusuna ya da buğday tarlalarına gitmeye üşendiler mi, ilk burada gebe kalıyorlardı. İşler çoğunlukla tatlıya bağlanıyor, gençler, kısa bir süre sonra evleniyorlardı; bu kez de analar bozuluyordu, evlenen çocuğun eve yararı dokunmuyordu çünkü.

— Senin yerinde olsam, bu işi burada bitirirdim, diye devam etti Pierronne bilgece. Zacharie iki kere karnını şişirdi kızın, böyle giderse, sımsıkı yapışacaklar birbirlerine… İşte o zaman paracıklar da gitti demektir.

Maheude, hırsla kollarını havaya kaldırdı.

— Hele bir yapışsınlar, verdiğim sütü haram ederim… Zacharie benim ve babasının sözünü dinlemek zorunda. Bize bir sürü emeğe ve masrafa mal oldu, öyle değil mi? Eh, gidip karının birine tutulmadan bunları bize ödemesi gerekir… Doğru değil mi kardeş? Çocuklarımız gider de ele güne çalışırsa, nice olur halimiz, ha? Geberip gidelim daha iyi!

Derken yatıştı.

— Neyse, yine de aldırma sen, laf olsun diye söylüyorum bunları, ne olacağını kimsecikler bilemez… Kahven de pek güzel olmuş: Kararını çok iyi biliyorsun canım.

Ve böyle bir çeyrek gevezelik ettikten sonra, ama erkeklerin çorbası pişmedi daha diyerek kalktı. Dışarıda çocuklar okula dönüyor, birkaç kadın kapı önüne çıkmış, konuklarına işçi mahallesini gezdiren Bayan Hennebeau'ya bakıyordu. Bu ziyaret yavaş yavaş bütün mahalleyi ayaklandırmıştı. Tesviyeci bile bir an elindeki çapayı bıraktı, iki tavuk korkuyla bahçelere kaçıştı.

Maheude, tam evinin önünde Doktor Vanderhaghen'i yakalamak üzere dışarı fırlamış bulanan Bayan Levaque'la burun buruna geldi; Vanderhaghen işletme doktoruydu, kısa boylu, telaşlı, işinin çokluğundan, hastalarıyla yolda ayaküstü görüşen bir adamdı.

— Doktor Bey, diyordu Bayan Levaque, geceleri gözüme uyku girmiyor, her yanım ağrıyor… Ama böyle de olmaz ki, şöyle oturup anlatmalıyım size bütün bunları.

Doktor hepsiyle senli benliydi, yürürken karşılık verdi:

— Boşuna kafamı şişirme, çok kahve içiyorsun, ondandır.

— Aman bayım, diye atıldı Maheude, bir gün gelip şu kocama baksanız… Bacaklarının ağrısı hâlâ geçmedi.

— Geceleri fazla çalıştırıyorsundur zavallıyı, hadi hadi, çekil bakayım yolumdan.

İki kadın, koşarak uzaklaşan doktorun ardından bakakaldılar.

İkisi birden omuz silkti, sonra Bayan Levaque:

— Girsene, dedi komşusuna. Biliyor musun, bir sürü yeni havadisim var sana… Hem de bir kahve içersin. Şimdi pişirdim.

Karşı koymak elinden gelmedi Maheude'ün. Eh, hatır için bir fincan kahve içecekti artık. Eve girdi.

Oda pislikten kapkaraydı, döşeme ve duvarlar yağ lekesi, yemek dolabıyla masanın üstü de bir karış toz içindeydi; yıllanmış bir soğan kokusu insanın genzini yakıyordu. Otuz beş yaşında olmasına karşın daha genç gösteren Bouteloup soba başındaki bir iskemleye çökmüş, dirseklerini masaya dayamış, başını tabağa gömmüş, iriyarı insanların dinginliğiyle

çorbasını kaşıklıyordu; Philomène'in üç yaşına basmış ilk çocuğu Achille'se, yanı başında durmuş, karnı aç bir hayvanın sessiz ve yalvaran bakışıyla onu seyrediyordu. Kumral sakallı, yumuşak yüzlü kiracı, ara sıra etinden bir lokma veriyordu oğlana.

Bayan Levaque, hemen gidip ham şeker attı kahve ibriğine.

— Şekeri önceden atayım da, öyle içelim, dedi.

Kocasından altı yaş büyük olan Bayan Levaque, son derece çirkin, yıpranmış bir kadındı, memeleri karnında, karnıysa dizlerindeydi, tarak yüzü görmeyen, kirden yapışmış saçlarına ak düşmüştü. Bouteloup, tıpkı çorbasıyla yatağı gibi, pek ince eleyip sık dokumadan kabullenmişti kadının kendisini de: Oysa çorbasından saç çıkar, yatak çarşaflarını da üç ayda bir değişirdi. Kirada kadın da vardı; kocaysa, hesaplar düzgün oldu mu, dostluk da bozulmaz, der dururdu.

— Bana bak komşu, dedi, en yeni haberim şu: Dün akşam, İpek Çorap Mahallesi'nde görmüşler Pierronne'u. Oynaşı, Rasseneur'ün evinin ardında bekliyormuş onu, kol kola girip kanala doğru yürümüşler… Evli bir kadın için pek kıyak bir iş, ne dersin?

— Vay canına! dedi Maheude. Pierron, bu karıyla evlenmezden önce, her hafta bir tavşan götürürdü işçibaşına; eh, karısını peşkeş çekmek daha ucuza geliyor sanırım.

Bouteloup, kocaman sesiyle bir kahkaha attı, sonra yemeğin suyuna batırılmış bir lokma ekmek tıkıştırdı Achille'in ağzına. İki kadın veryansın ediyorlardı Pierronne'a, aşiftenin biriydi işte, üstelik güzel olsa yürekleri yanmayacaktı, sabahtan akşama, yüzündeki kusurları örtmek, yıkanmak, orasına burasına krem sürmekle vakit geçirirdi. Neyse, sesi çıkmadığına göre, kocasının bileceği işti bu. Bazı insanlar öyle hırslıydı ki, şeflerin ağzından bir aferin koparabilmek için, gider adamların kıçını bile silerlerdi. Dedikodu faslı komşu kadınlardan birinin gelişine dek sürdü; kadının kucağında dokuz aylık bir kız, Philomène'in ikinci çocuğu vardı: Kız öğle yemeklerini ayıklama odasında yediği için, komşulardan biriyle anlaşmış, bebeği oraya getirtiyor, kömür yığınları üstünde emziriyordu.

Maheude, kucağında uyuyan Estelle'e bakarak:

— Bense şu hınzırı bir an bile yalnız bırakamıyorum, hemen yaygarayı basıyor, kardeş, dedi.

Ama bir süredir üstünden ayrılmayan Bayan Levaque'ın o ısrarlı bakışlarından kurtaramadı kendini.

— Bana bak komşu, dedi beriki, bu işin bir çaresine bakalım artık.

İki ana önceleri oturup konuşmaya gerek duymadan, bu işi pek ileri gitmeden önleme konusunda anlaşmışlardı. Za-charie'nin anası oğlunun iki haftalıklarından daha uzunca süre yararlanmayı ne denli istiyorsa, Philomène'in anası da kızının kazancından olmamayı öylesine arzuluyordu. Hiç acelesi yoktu evlenmelerinin, hatta Bayan Levaque ilk çocuğa bakmaya bile razı olmuştu; ama çocuk büyüyüp de tencereye ortak olunca, hele bir de ikinci gelince ne yapacağını şaşırmış, eloğlu için kendini harcamaya niyetli olmadığından, evlilik de evlilik diye tutturmuştu.

— Bak komşu, senin Zacharie ipin ucunu kaçırdı, artık bu işin duru durağı yok… Söyle bakalım, düğün ne zaman?

— Aman komşu, daha rahat bir zamana bırakalım bu işi canım! diye karşılık verdi Maheude. Çok tatsız şeyler bunlar! Sersemler, böyle bir halt yemek için evlenmeyi bekleyemezlerdi sanki!.. Ah, ah! Catherine'in böyle bir budalalık ettiğini duysam, kendi ellerimle gebertirim inan olsun!

Bayan Levaque omuz silkti.

— Hadi, hadi, nasıl olsa o da bu yoldan geçecek! Bouteloup, babasının evindeymiş gibi kalktı, yemek dolabını açtı, ekmek baktı. Levaque'ın çorbasına atılacak sebzeler, belki on kez ele alınmış, yarısı soyulup bırakılmış patatesler, pırasalar, dedikodunun sonu gelmediği için, masanın üstünde sürünüp duruyordu. Kadın, tam işe koyulmuşken, yine bıçağı atıp pencereye koştu.

— Aa! Şuraya bak, şuraya… Bayan Hennebeau birileriyle gelmiş. Pierronne'un evine giriyorlar.

Bir anda her şeyi unutup Pierronne'u çekiştirmeye başladılar. Pöh! Karının evinden insan eksik olmazdı ki! İşletme, işçi mahallesini göstermek istedi mi, konuk, doğruca bu eve getirilirdi temiz diye. Ama gelenlere, işçibaşıyla evin hanımı arasındaki öykü anlatılmıyordu elbet, insanın ayda

üç bin frank kazanan sevgilisi oldu mu, dilediği yerde oturur, evini istediği gibi temizler, herkesten çok ısınır, ayrıca bir sürü armağan alırdı. Dıştan temizdi, ama bir de altına bakmalıydı. Ve gelenler karşıki evde kaldığı sürece, bizimkiler verip veriştirdiler.

— Hah, çıkıyorlar işte, dedi Bayan Levaque en sonunda. O yandan dolaşıyorlar… Aa, baksana ayol, senin eve gidiyorlar.

Maheude'ün etekleri tutuştu. Alzire'in masayı toplayıp toplamadığını Tanrı bilirdi. Üstelik çorba da pişmemişti daha! Yarım yamalak bir "hoşça kal" dedi, koşarak dışarı fırladı, sağa sola bakmadan kendi evine daldı.

Ama korkusu boşunaydı, her şey yerli yerindeydi. Annesinin geciktiğini gören Alzire, beline bir önlük bağlamış, ciddi bir yüzle çorbayı pişiriyordu. Bahçedeki son pırasaları sökmüş, kuzukulağı toplamış, oturmuş bunları ayıklıyordu; sobanın üstünde, gelince yıkansınlar diye erkekler için bir kazan su ısınıyordu. Lénore'la Henri nasılsa dövüşmüyor, eski bir takvimin başına çökmüş, uslu uslu onu yırtıyorlardı. Bonnemort Baba da sessizce piposunu tüttürüyordu.

Maheude'ün soluk almasına kalmadan, Bayan Hennebeau kapıya dayandı.

— Girebiliriz, değil mi güzelim?

Kırk yaşın görkemli olgunluğu içinde, hafif yağlanmış, uzun boylu, sarışın bir kadındı, bronz renkli ipekli giysisini, onun üstüne geçirdiği siyah kadife harmaniyi kirletirim diye ödü kopuyor, ama bu korkuyu belli etmemek için zorla gülümsemeye çalışıyordu.

— Girin, girin, dedi konuklarına. Kimseyi rahatsız etmiyoruz. Nasıl, burası da temiz, değil mi? Üstelik tam yedi çocuğu var bu hanımın! Bütün işçi evleri böyle zaten… Daha önce de söylediğim gibi, işletme altı frank kira karşılığında veriyor bu evleri kendilerine. Zemin katta büyük bir oturma odası, yukarıda iki yatak odası, bodrum ve bahçe.

Daha bu sabah Paris treninden inmiş olan süslü püslü, madalyalı beyle kürklü hanım, gözlerini açmış, alık alık çevrelerine bakıyorlardı, ansızın karşılaştıkları şeyler şaşkına çevirmişti onları.

— Yaa, bir de bahçesi var! diye yineledi kürklü hanım. Doğrusu, yenir, içilir ve yaşanır böyle bir yerde! Ne sevimli, değil mi?

— Yakabileceklerinden fazla kömür veriliyor kendilerine, diye devam ediyordu Bayan Hennebeau. İşletme doktoru haftada iki kez gelir bakar hepsine ve yevmiyelerinden hiçbir şey kesilmediği halde, emekliye ayrılınca epeyce aylık alırlar.

— Tam bir Thebaili gibi konuşuyorsunuz azizem! diye mırıldandı madalyalı bey, kendinden geçmiş bir halde. Burası da bir masallar ülkesi, cennet sanki!

Maheude koşup birer iskemle getirdi. Hanımlar oturmadılar. İçinde yaşadığı sürgünlüğün verdiği sıkıntıyla sirk kılavuzluğuna çıkan, bu oyunla bir süre avunan, ama bilerek seçtiği girilebilecek evlerin temizliğine karşın, bütün işçi mahallesini kaplayan yoksulluğun keskin kokusundan tiksinen Bayan Hennebeau yavaş yavaş yorulmaktaydı. Çevresindeki sürünen, acı çeken emekçi yığınlarına en küçük bir ilgi duymuyor, birtakım beylik laflar geveleyip duruyordu.

— Aman ne şeker şeyler bunlar! diye mırıldandı kürklü hanım çocuklara bakarak, oysa sapsarı saçları, kocaman kafalarıyla pek çirkin buluyordu onları.

Maheude çocukların yaşını söylemek zorunda kaldı, berikiler de, sırf incelik olsun diye, Estelle hakkında bir şeyler sordular. Bonnemort Baba, saygı gereği, piposunu ağzından çekmişti; bununla birlikte, madende harcanmış kırk yıldan sonra, biçimsiz suratı, tutuk bacakları ve eriyip bitmiş vücuduyla hepsinin huzurunu kaçırmaktaydı; tam bu sırada korkunç bir öksürük nöbetine tutuldu; kapkara balgamın konukları rahatsız edeceğini düşünerek, tükürmek için dışarı çıktı.

En büyük ilgiyi Alzire gördü. Aman, aman, belinde önlüğüyle ne de sevimli bir ev hanımıydı bu böyle! Bu kadar akıllı ve becerikli bir kız yetiştirdiği için anayı da kutladılar. Sıkıntılı bir acımayı dile getiren bakışlar dönüp dönüp kızın kamburuna takılmasına karşın, hiç kimse bundan söz etmiyordu.

— Eh, dedi Bayan Hennebeau, Paris’te işçi mahallelerimizi sorarlarsa, rahatça karşılık verebilirsiniz artık… Hiçbir zaman bundan fazla gürültü

olmaz mahallede, geleneklerine sıkıca bağlıdırlar, gördüğünüz gibi, hepsi mutlu ve sağlam insanlardır; bu temiz havadan, dingin yaşamdan hoşlandıysanız, ara sıra dinlenmeye gelin buralara.

— Harika, harika! diye haykırdı madalyalı bey son bir hayranlık gösterisi içinde.

Panayırlardaki mucizeler çadırından çıkıyorlarmışçasına ağızları kulaklarında ayrıldılar evden; Maheude onları geçirdikten sonra kapıda kaldı; berikiler de bağıra çağıra yola koyuldular, ağır ağır yürümeye başladılar. Sokak kalabalıklaşmıştı, mahalleyi gezdiklerini duyup dışarı uğrayan kadınlar arasından geçiyor ve artlarından sürüklüyorlardı kalabalığı.

Bayan Levaque, konukların nereye gittiklerini merak edip görmeye gelen Pierronne'u tam kendi evlerinin kapısı önünde yakalamıştı. İki kadın düzmece bir şaşkınlık gösterisindeydiler. Aa, şu işe bak! Gelenler geceyi Maheulerde geçireceklerdi galiba. Eh, hiç de kötü olmazdı hani!

— O kadar kişi çalışırlar, yine de parasızdırlar kardeş! Eh, böyle har vurup harman savurmaya para mı dayanır?

— Bu sabah, Piolaine Çiftliği'ne para dilenmeye gitmiş, işittiğime göre, Maigrat önce ekmek falan vermek istememiş, ama sonra vermiş… Eh, Maigrat'nın insana nasıl mal verdiğini de bilirsin…

— Karşılığını ondan mı alacak sanıyorsun? Yok canım! O kadar midesiz mi herif?.. Catherine'dedir gözü, Cathe-

rine’de.

— Ah ayol! Demin de gelip bana, Catherine biriyle bir halt ederse, kızı kendi elleriyle geberteceğini söylemez mi!.. Sırık Chaval, kızı çoktan arabalığın üstüne atmamış gibi!

— Şişşt!.. Konuklar geliyor.

Bunun üzerine, Bayan Levaque’la bayan Pierronne seslerini kestiler, fazla meraklı görünüp kabalık etmemek için, göz ucuyla konukları seyre koyuldular. Berikiler uzaklaşınca, telaşla el edip Estelle’i kucağından bırakmayan Ma-

heude’ü yanlarına çağırdılar. Sonra üçü birden gözlerini dikip hiç kıpırdamadan uzaklaşmakta olan Bayan Henne-

beau’yle konuklarının sırtındaki giysileri izlediler. Konuklar otuz adım kadar uzaklaşınca, dedikodu bütün şiddetiyle yeniden başladı.

— Breh, breh, şu sırtlarındaki şeylere bak ayol! Kendilerinden çok daha değerli olduğuna yemin ederim!

— Aa, elbette canım, elbette… Öbürünü bilmem ama, bizim müdürün karısına o hantal vücuduyla beş para vermem doğrusu. Öyle şeyler duydum ki hakkında…

— Aa? Neler duydun ayol, söylesene!

— Bir sürü âşığı varmış canım… En başta mühendis…

— O çelimsiz oğlan mı? Aa, pek küçük ayol, karı çarşaflar arasında yitirir onu!

— Sana ne canım, ya karı bundan hoşlanıyorsa? Bak kardeş, bir kadın hiç durmadan suratını ekşitiyorsa ve bulunduğu yerden hoşlanmıyormuş gibi duruyorsa, bu işin altında bir bit yeniği var demektir… Şuna bak Tanrını seversen, şuna; hiçbirimizi adam yerine koymuyormuş gibi nasıl da kıvırıyor kıçını! Güzel mi yani şimdi bu karı?

Gezinenler, konuşa konuşa, ağır ağır yürüyorlardı; derken üstü açık bir fayton geldi, kilise önünde durdu. Kırk sekiz yaşlarında, sımsıkı vücuduna oturan, siyah bir redingot giymiş, koyu esmer tenli, sert ve ciddi yüzlü bir bey indi içinden.

— Kocası! diye mırıldandı Bayan Levaque, on bin işçisine korkulu bir saygı aşılamış olan müdür duyacakmış gibi alçaltmıştı sesini. Haklısın kardeş, boynuzlu adam suratı var bu herifte!

Bütün mahalle sokaktaydı şimdi. Kadınların merakı gittikçe artıyor, küçük kümeler birbirlerine yaklaşıyor, her gelen küme daha önce birikmiş olan kalabalığın içinde eriyordu; bu arada sümüklü çocuk sürüleri şapşal şapşal ortalarda dolaşıyordu. Bir ara okulu çevreleyen çitin ardından eğitmenin başı göründü. Toprak belleyen adam da bahçelerin ortasında bir ayağını küreğine dayamış, gözlerini açmış, olup biteni izliyordu. Dedikodu

yapan kadınların mırıltısı, yaprakları kurumuş ağaçlar arasında esen yele benzer bir sesle, bir kaynana zırıltısı gibi gittikçe yükseliyordu.

Hele Levaqueların kapısında büyük bir kalabalık birikmişti. Önce iki üç kadın gelmiş, derken onu, yirmiyi bulmuştu toplaşanlar. Dinleyen kulak sayısı arttığından, Pierronne, her zamanki kurnazlığıyla sesini kesmişti. Mahallenin ender akıllılarından biri olan Maheude onları seyretmekle yetiniyordu; o arada Estelle uyanıp zırlamaya başladığından, hiç istifini bozmadan buzağılamış inek memesini andıran memesini çıkarmış, kızını emziriyordu; meme, içindeki bitmez tükenmez sütün ağırlığıyla bir şarap tulumu gibi aşağı sarkıyordu. Bay Hennebeau hanımları arabanın arkasına yerleştirip Marchiennes'e doğru yola çıktıkları anda geveze ağızlar son bir hızla açıldı, kadınlar çomak sokulmuş karınca yuvası kargaşası içinde hep bir ağızdan bağrışıyor, ellerini kollarını sallıyorlardı.

Derken saat üçü vurdu. Tesviyeciler ve o arada Boute-

loup, madene yollanmışlardı bile. Ansızın kollarını kavuşturup kamburlarını çıkararak yürüyen, terden sırılsıklam kesilmiş, kapkara yüzlü ilk kömür işçileri belirdi kilisenin köşesinde. Bunun üzerine bir kaçıştır başladı kadınlar arasında, hepsi evlerine koşuyor, kahve ya da dedikodu faslı çok uzayıp da işler yarım kaldığından, büyük bir korku geçiriyorlardı. Ve şimdi müthiş kavgalara gebe bir çığlık duyuluyordu yalnız sokakta:

— Aman Tanrııım! Çorba! Çorba pişmedi daha!

IV

Etienne'i Rasseneur'ün orada bırakan Maheu, eve döndüğünde, Catherine, Zacharie ve Jeanlin'i masa başında, çorbalarını bitirmek üzere buldu. Madenden dönüşte insanın karnı öylesine acıkmış oluyordu ki, el yüz yıkamadan, sırttaki ıslak giysiler çıkarılmadan sofraya çökülüyordu ve kimse kimseyi beklemiyor, sabahtan akşama dek kurulu duran masada, çalışma saatlerine göre, her an yemek yiyen biri bulunuyordu.

Maheu, daha kapıdayken gördü alınan öteberiyi. Bir şey demedi, ama tasalı yüzü aydınlandı. Sabahtan beri o havasız madende kazma sallarken hep boş yemek dolabını, kahvesiz ve yağsız evini düşünmüş, bu yoklukların acısı çökmüştü yüreğine. Karısı ne yapacaktı acaba? Ya eli boş dönerse, halleri nice olacaktı? Oysa şimdi bir de bakıyordu ki, her şey alınmış. Karısı öyküyü daha sonra anlatırdı nasıl olsa. İçi rahatlamış, gülüyordu.

Catherine'le Jeanlin çorbalarını bitirip kalkmış, kahvelerini ayakta içiyorlardı; çorbayla doymayan Zacharie, koca bir dilim ekmek kesmiş, yağ sürüyordu. Tabağın birinde yatan jambonu görüyor, ama el süremiyordu, babanındı o, başkası dokunamazdı. Hepsi çorbanın üstüne birer bardak da soğuk su içmişlerdi: İkinci haftanın sonlarına doğru başlıca içkileri suydu çünkü.

— Biramız yok, dedi Maheude kocası sofraya oturunca. Elimde biraz para kalsın istedim… Ama istersen, küçük kız koşup alsın.

Adam şaşkın şaşkın karısının yüzüne bakıyor, kulaklarına inanamıyordu. Nasıl! Birkaç kuruş da artırmıştı demek?

— Yok canım, istemez, dedi. Gelirken bir bardak içtim, yeter.

Ve Maheu, tabak yerine kullandığı çanağa doldurduğu, içine ekmek doğranmış patatesli, pırasalı, kuzukulaklı çorbayı ağır ağır kaşıklamaya başladı. Maheude, kucağında Estelle, Alzire'le birlikte koşuşuyor, kocasının bir eksiği kalmasın diye uğraşıyor, tereyağı ve jambon tabağını önüne sürüyor, iyice ısınsın diye kahve ibriğini sobanın üstüne çekiyordu.

O arada soba başında ortasından kesilip leğen haline getirilmiş bir fıçıda yıkanma faslı başlamıştı. En önce yıkanan Catherine fıçıyı ılık suyla

doldurmuş, usul usul soyunuyor, başındaki yemeniyi çözüyor, ceketini, pantalonunu ve gömleğini çıkarıyordu, sekiz yaşından beri aynı işi yaptığından, ne utanıyor, ne de sıkılıyordu. Yalnız, yıkanırken yüzünü sobaya döndü, kapkara bir arapsabunuyla iyice sabunlandı. Zaten hiçbiri ona bakmıyordu, Henri'yle Lénore bile vücudunu merak etmez olmuşlardı. Arınınca, ıslak gömleğiyle öbür giysilerini öbek halinde orada bırakıp çırılçıplak yukarı çıktı. O anda iki kardeş arasında kavga patladı. Zacharie daha yemeğini bitirmedi diyen Jeanlin fıçıya dalmıştı; büyük oğlan kardeşini itip kakıyor, kibarlık edip ilk sırayı Cathe-

rine’e veriyorsak da, böyle kopillerin ardından yıkanacak değiliz ya diye bağırıyordu; haklıydı da, Jeanlin’in yıkandığı su, mürekkep diye öğrenci hokkalarına doldurulabilirdi hani. Sonunda ikisi birden girdi fıçıya, yüzlerini sobaya dönüp yıkandılar, hatta birbirlerinin sırtını bile ovdular.

Maheude, yere atılan giysileri toplarken:

— Bulaşık bezine çeviriyorlar şunları, diye söyleniyordu. Alzire, şu yerleri kurulasana azıcık!

Ama komşu evden gelen gürültü patırtı lafını yarıda kesti. Bir erkek küfrediyor, bir kadın ağlıyor, duvara çarpan su kabağını andıran boğuk tokat sesleri arasında bir patırtı, bir gürültüdür gidiyordu.

Çanağın dibini sıyırmakta olan Maheu, dingin bir sesle durumu saptadı:

— Levaque’ın karısı zılgıtı yiyor galiba. Hayret doğrusu, oysa Bouteloup yolda, çorba hazır demişti.

— Yaa, ne demezsin! Az önce bütün sebzeler masanın üstünde duruyordu, hem de ayıklanmamış olarak, diye karşılık verdi Maheude.

Bağrışmalar gittikçe artıyordu, derken duvarları sarsan korkunç bir itişme oldu, sonra bütün sesler kesildi. Bunun üzerine, son kaşığı mideye indiren madenci, sakin bir sesle yargısını verdi:

— Ee, çorba hazır değilse, adam haklı arkadaş.

Ve bir bardak su yuvarladıktan sonra jambona geçti. Küçük parçalar kesiyor, çatal falan kullanmadan, bıçağının ucuyla alıyor, ekmeğinin üstüne koyup yiyordu. Baba yemek yerken hiçbiri konuşmuyordu. O da sessizce atıştırıyor, yediği jambonun Maigrat’nınkine benzemediğini hissediyordu, başka bir yerden alınmıştı herhalde; bununla birlikte hiçbir şey sormuyordu karısına. Yalnız bir ara, babam hâlâ yukarıda mı? dedi. Hayır, büyükbaba her zamanki gibi yürüyüşe çıkmıştı. Bundan sonra, yine bir sessizlik kapladı odayı.

Ancak jambon kokusu, yere dökülen sularla oynayan Lénore’la Henri’nin burunlarına ulaşmıştı. Geldiler, oğlan önde, kız arkada, babalarının karşısına dikildiler. Gözler her lokmayı izliyor, umutla tabaktan kalkışına

bakıyor, sonra, kederli bir yüzle babalarının ağzına girdiğini görüyorlardı. Derken baba, çocukların soluğunu kesen, ağızlarının suyunu akıtan iştahın farkına vardı.

— Çocuklar bundan yedi mi? diye sordu.

Karısı duraksayınca:

— Bilirsin, hiç hoşlanmam böyle haksız işlerden, diye devam etti. Böyle yalvaran gözlerle karşıma dikildiler mi, ne iştah kalıyor bende, ne bir şey.

— Yediler canım, yediler! diye bağırdı kadın öfkeyle. Ohoo! Onlara bakarsan, kendi payını da, bizimkileri de versen, gık demeden mideye indirirler… Sen söyle Alzire, hepimiz jambon yemedik mi, ha?

— Yedik elbet, diye karşılık verdi küçük kambur, böyle tehlikeli anlarda büyükler gibi gözünü kırpmadan yalan söylerdi.

Lénore'la Henri şaşkınlıktan ağızları bir karış açık, oldukları yerde kalakalmışlardı, doğru söylemedikleri zaman eşek sudan gelene dek dövülen zavallıcıklar, bu kuyruklu yalan karşısında içgüdüyle başkaldırıyorlardı. O minicik yürekleri cendere içindeymiş gibi sıkışıyor, karşı çıkmak, ötekiler jambon yerken kendilerinin orada olmadığını söylemek istiyorlardı.

— Çekilin oradan bakayım! diyerek odanın öbür köşesine itiyordu anneleri onları. Ayıp, ayıp, nerdeyse babanızın tabağına düşeceksiniz be. Hem yalnız o yese bile, hakkı değil mi? Siz haylazlar ha bire tıkınırken, o gidip ölesiye çalışmıyor mu, ha? Ah, açgözlüler, ah! Dünyayı yeseniz doymazsınız!

Maheu çocukları yanına çağırdı. Lénore'u sol dizine, Henri'yi de sağ dizine oturttu ve jambonu birlikte bitirdiler. Sırayla birer lokma veriyor, çocuklar da, ağızları kulaklarında, geleni yutuyorlardı.

Yemek bitince:

— Yok, kahvemi şimdi koyma, dedi karısına. Önce yıkanayım… Yalnız yardım et de şu suyu dökelim.

Fıçının kulplarına yapıştılar, götürüp kapı önündeki arka döktüler: Bu sırada Jeanlin, daha ağabeyinin sırtındayken renkleri atmış kocaman bir pantolonla kısa kollu bir gömlek giymiş olarak aşağı indi. Kapıdan gizlice sıvışmak üzere olduğunu gören annesi koşup koluna yapıştı.

— Nereye böyle?

— Şuraya.

— Şurası neresi?.. Bana bak, akşam yemeğine yabani hindiba toplayacaksın, anladın mı? Hele bir toplamadan gel, görürsün gününü.

— Tamam, tamam!

Jeanlin elleri cebinde, tahta ayakkabılarını sürüye sürüye uzaklaştı; incecik kalçalarıyla, daha on yaşında, yaşlı bir madenci gibi yürüyordu. Derken Zacharie aşağı indi, kardeşine oranla daha bakımlıydı, mavi çizgili kara bir kazak giymişti. Babası, akşama geç kalma diye bağırdı, oğlan karşılık vermedi, piposunu ağzından çekmeyip başını sallamakla yetindi.

Fıçı yeniden ılık suyla doldurulmuştu. Maheu, ağır ağır ceketini çıkarıyordu. Alzire, anasının bir bakışı üzerine Lénore'la Henri'yi alıp dışarı götürdü. Baba, işçi ailelerin çoğundaki gibi, herkesin önünde yıkanmaktan hoşlanmazdı. Kimseyi suçladığı yoktu, ama ancak çocukların birlikte yıkanabileceğini söylerdi.

— Kız ne yapıyorsun orada? diye bağırdı Maheude merdiven başında.

— Dün yırtılan elbisemi dikiyorum, diye karşılık verdi Catherine.

— Peki… Sakın aşağı inme, baban yıkanacak.

Bunun üzerine Maheu'yle karısı yalnız kaldılar. Maheude Estelle'i bir iskemleye bırakmaya karar verdi; küçük kız sobanın sıcaklığından hoşlandığı için olacak, bir mucize sonucu zırlamıyor, düşünmeye başlamamış yaratıkların anlamsız gözleriyle anasına babasına bakıyordu. Adam çırılçıplak soyunmuş, gerdelin önünde diz çökmüş, arapsabunuyla önce başını yıkıyordu; bu sabun babadan oğula saçları sapsarı yapıyordu. Sonra fıçıya girdi, göğsünü, karnını, kollarını bacaklarını sabunladı, iki eliyle ovundu. Karısı ayakta dikilmiş, onu seyrediyordu.

— Bana bak efendi, diye söze başladı, geldiğin zaman suratını gördüm… Madende için içini yiyordu, değil mi? Ama gelip de paketleri görünce yüzün güldü… Yalnız inanır mısın, Piolaineliler on para vermediler; ama neme lazım, yine de iyi insanlar, çocukları giydirdiler, para isterken bilsen ne çok utandım, yerin dibine geçtim, hiç alışık değilim çünkü böyle şeylere.

Bir an sustu, yere yuvarlanmak üzere olan Estelle'i düzeltti. Baba ovunmaya devam ediyor, epey merak etmesine karşın birtakım sorular sorup öyküyü hızlandırmaya kalkmıyor, her şeyi ayrıntısıyla anlamaya çalışıyordu.

— Maigrat'nın beni yine eli boş çevirdiğini söylemeye gerek var mı bilmem? Ne taş yürekli herif be! Köpek kovar gibi kovuyor insanı… O zaman ne hale girdiğimi tahmin edersin herhalde! Yünlüler insanı sıcak tutuyor, ama açlığa faydası yok ki!

Adam yine hiçbir şey demeden başını kaldırıp karısına baktı. Piolaine'den de, Maigrat'dan da eli boş dönmüştü: Ee, sonra? Bu arada kadın kollarını sıvamış, her zamanki gibi, adamın erişemediği yerleri ovup yıkamaya girişmişti. Adam sırtının sabunlanmasına, her yanının bastıra bastıra ovulmasına bayılırdı. Kadın sabunu aldı, omuzlarından başlayıp sabunladı; arada Maheu de az sonraki keselenmeye dayanabilmek üzere gerdelin kenarlarına sıkıca yapışmıştı.

— Ondan sonra Maigrat'nın dükkânına döndüm, açtım ağzımı yumdum gözümü… İnsanda vicdan diye bir şey olmalı, dedim; Tanrı adaleti diye bir şey varsa, sonunda bu yaptıklarını kat kat ödeyeceğini söyledim… Herif müthiş sıkılıyordu bunları dinlerken, hani elinden gelse, hemen sıvışacaktı…

Sırtı bitirip kalçalara inmişti; hızını almış, en ince kıvrımlarına varana dek bütün vücudu sabunluyor, büyük temizliğe giriştiği cumartesi günleri yaptığı gibi, pırıl pırıl parlatıyordu adamı. Ama bu korkunç çabanın sonunda kan ter içinde kalmış, eğilip kalkmak soluğunu kesmişti, lafları zor söylüyordu.

— En sonunda, hay yapışkan karı hay dedi bana… Cumartesiye kadar yiyeceğimiz var şimdi; ama işin asıl güzel yanı, yüz metelik de borç para kopardım… Yağı, kahveyi, şekeri ondan aldım, jambonla patatesi de

alacaktım ya, baktım homurdanıyor, vazgeçtim… Jambona yedi metelik, patatese de on metelik verdim, bir haşlamayla bir güvece yetecek para, yani senin anlayacağın üç frank yetmiş beş metelik kaldı elimde… Nasıl, günü boşa geçirmemişim, değil mi?

Bir havlu almış, kocasını kuruluyor, eli en gereksiz yerlerde dolaşıyordu. Adam borcu harcı unutmuş, gevrek gevrek gülüyor, dizlerini döven kollarıyla karısına sarılıyordu.

— Bırak beni, hayvan! Su içindesin daha, her yanımı ıslatıyorsun… Yalnız bütün korkum Maigrat’nın birtakım yanlış umutlara kapılması…

Catherine’den söz edecekti, vazgeçti. Babayı yok yere işkillendirmenin ne gereği vardı? Ondan sonra evin bütün huzuru kaçardı artık.

— Ne umudu? diye sordu adam.

— Ne umudu olacak canım, bize kazık atmaya kalkar belki! Catherine hesap defterine bir göz atsa iyi olur.

Adam yeniden sarıldı kadının beline ve bu kez bırakmadı. Yıkanma faslı hep böyle sona ererdi, kadın kolunun bütün gücüyle ovar, havluyu olur olmaz yerlerde dolaştırıp göğsündeki kılları, koltuk altlarını gıdıklayarak uyandırırdı adamı. Zaten işçi mahallesinin azgınlık saatiydi bu, istenmeyen çocuklar hep bu vakitlerde düşerdi anaların rahmine. Geceleri herkes evde olurdu çünkü. Kadını masaya doğru itiyor, günün biricik zevkini tadan bu dürüst ve yiğit insan, alçak sesle kıkırdıyordu; yemeğin üstüne yenen tatlı diyordu bu işe ve tatlı, doğrusu pek ucuza geliyordu. Kadın da tombul göğüslerini sarkık karnını hoplata hoplata gülüyor, cilve olsun diye az buçuk direniyordu.

— Hey Tanrım, hey Tanrım! Deli misin ayol? Estelle gözümüzün içine bakıyor! Dur da, çocuğun başını öteye çevireyim bari!

— Pöhh! Üç aylık çocuk ne anlar bu işlerden?

Maheu, işini bitirdikten sonra, yalnız kuru bir don geçirdi ayağına. Yıkandıktan ve karısıyla oynaştıktan sonra en büyük zevki, bir süre çıplak dolaşmaktı. Genç kız derisine benzeyen bembeyaz teninde birtakım sıyrık ve yaralar, madencilerin deyimiyle “tırmıklar” vardı; o bu tırmıklarla övünür, mavi damarlı, beyaz mermer gibi ışıldayan geniş göğsünü ve

kollarını gerip öne çıkarırdı. Yazın, bütün maden işçileri, bu kılıkta kapı önüne dökülürlerdi. Maheu havanın nemli ve soğuk olmasına karşın yine kapıya çıktı, bahçelerin öte yakasında aynı şekilde çıplak vücutla dolaşan bir arkadaşına okkalı bir küfür savurdu. Derken, daha başkaları belirdi kapılarda. Kaldırımlarda sürten çocuklar başlarını kaldırıyor, işçilerin açıkhavaya çıkarılmış yorgun vücutlarına bakıp gülüşüyorlardı.

Maheu, yine öyle gömleksiz oturup kahvesini içerken, mühendisin payandalama işine kızışını anlattı karısına. Sabahki siniri geçmiş, yatışmıştı, başını sallayarak, bu gibi durumlarda sakin ve akılcı yargılara varan karısını dinliyordu. Kadın her zamanki gibi, işletmeyle kapışmanın hiçbir işe yaramayacağını söylüyordu. Sonra Bayan Hennebeau’nun ziyaretini anlattı. Bir şey demediler, ama ikisinin de bu işten övünç duyduğu belliydi.

— İnebilir miyim? diye sordu Catherine merdiven başından.

— Gel, gel, baban işini bitirdi, kuruyor.

Genç kız bayramlık elbisesini giymişti, rengi atmış, kat yerleri aşınmaya başlamış, kalın mavi poplin bir giysiydi bu, başına da kara tülden yapılmış, süssüz bir şapka geçirmişti.

— Hele, hele! Kız bu ne süs böyle?.. Nereye gidiyorsun yine?

— Montsou’ya inip şapkama kurdele alacağım… Eskisini söktüm, çok kirlenmişti.

— Yaa, paran var demek?

— Yok canım, Mouquette birkaç metelik ödünç verecek.

Anne, kızın gidişine engel olmadı. Ama tam kapıdan çıkarken seslendi:

— Bana bak, sakın Maigrat’dan alma kurdeleyi… hem kazık atar, hem de bolluk içindeyiz sanır.

Ensesini ve koltuk altlarını kurutmak üzere sobanın başına çökmüş olan baba:

— Çok geç kalma, demekle yetindi.

Maheu, öğleden sonra bahçede çalıştı azıcık. Patatesleri, fasulyeleri, bezelyeleri çoktan ekmişti; bir gün önce daldırdığı lahana ve marulları da o gün ekti. Bahçenin bir köşesi sebze gereksinmelerini karşılıyor, ama patates hiçbir zaman yetmiyordu. Maheu bahçeyle uğraşmaya bayılıyor, hatta komşuların gereksiz saydıkları enginarı bile yetiştiriyordu. Fideleri tutturacağı tahtaları hazırlarken, Levaque da bahçeye çıktı, bir gün önce Bouteloup'nun diktiği Romen marullarını incelemeye başladı; bir yandan da piposunu tüttürüyordu; kiracının çapa sevgisi olmasa, bahçede ısırgan otundan başka bir şey bitmeyecekti. İki arkadaş çitin üstünde hoşbeşe koyuldular. Karısını dövmekten bıkan ve sinirleri bozulan Levaque, Maheu'yü Rasseneur'ün meyhanesine götürmeye çalıştı, ama boşuna. Bir bardak biradan mı korkuyorsun birader? diyordu. Bir el kuka oynar, arkadaşlarla şöyle azıcık dolaşır, akşam yemeğine eve dönerlerdi. Madenden çıktıktan sonra yapılan işler bunlardı zaten. Dediği şeyde bir kötülük yoktu elbet, ama Maheu gelmek istemiyordu, marullarını bugün dikmezse, yarına dek kururlardı. Aslında daha başka bir nedenden ötürü reddediyor, karısından bira parası istemeyi kendine yediremiyordu.

Saat beşi vururken Pierronne geldi, Lydie'nin Jeanlin'le birlikte mi sıvıştığını sordu. Levaque, öyle galiba diye karşılık verdi, Bébert de ortalarda yoktu çünkü; bu üç yaramaz hep birlikte sürterlerdi. Maheu, yabani hindiba işini anlatarak ikisini de yatıştırdıktan sonra, iki erkek açık saçık laflarla kadına takılmaya başladılar. Kadın bunlara hem kızıyor, ellerini beline dayayıp sertçe karşılık veriyor, hem de hoşlandığı için bir türlü oradan ayrılamıyordu. Hırsından lafları ağzının içinde geveleyen ve sesi tavuk gıdaklamasını andıran zayıf bir kadın Pierronne'un yardımına koştu. Daha başka bazı kadınlar, ötelerde kapıdan kapıya dedikodu taşıyorlardı. Okul kapanmış, bütün yumurcaklar sokağa dökülmüştü, dört bir yan cıvıldaşan, alt alta üst üste boğuşan çocuklarla dolmuştu; kahveye gitmeyen babalarsa, tıpkı madendeki gibi üçer beşer duvar diplerine çökmüş, zaman zaman bir iki laf ederek pipolarını tüttürüyorlardı. Levaque, kalçalarının göründüğü kadar dolgun olup olmadığını anlamaya yeltenince, Pierronne kovalayan varmışçasına koşarak uzaklaştı; bunun üzerine Levaque da Maheu'yü bahçede bırakıp tek başına Rasseneur'ün meyhanesine gitmeye karar verdi.

Hava birden kararmıştı, Maheu de lambayı yaktı, kızın da oğlanların da hâlâ dönmemiş olmasına sinirlenmişti. Yok canım, hiçbir zaman toplanıp

ailecek yemek yiyemeyeceklerdi! Ayrıca salata için hindiba bekliyordu. Hey ulu Tanrım! Şu çocuk ne toplayacaktı bu saatten sonra? Üstelik ateşin üstünde kaynamakta olan patatesli, pırasalı, kuzukulaklı, soğanlı sebze çorbası salatayla ne de güzel gidecekti! Bütün ev kavrulmuş soğan kokuyordu, yoksul evlerin bacalarından kapkara dumanla birlikte çıkan ve bütün mahalle kiremitlerine bulaşan bu koku, yüzlerce metre öteden duyulurdu.

Karanlık bastırınca, Maheu işi bıraktı, gelip iskemlelerden birine çöktü, başını duvara dayadı ve daldı. Akşamları oturur oturmaz uyurdu. Çalar saat yediyi vurdu, Alzire'e yardım etmeye kalkan Lénore'la Henri tabaklardan birini kırdığı sırada Bonnemort Baba içeri girdi, yemek yiyip madene dönmek zorunda olduğundan, hemen sofraya oturalım dedi. Bunun üzerine, Maheude kocasını uyandırdı.

— Eh, biz yiyelim bari!.. Evin yolunu bulacak kadar büyüdüler nasıl olsa. Ama salatanın gelmeyişi kötü işte!

V

Rasseneur'ün meyhanesinde Etienne bir çorba içtikten sonra, Voreux'ya bakan tavanarasındaki odasına çıkmış, yorgunluktan bitkin bir halde kendini yatağa atmıştı. Karanlık basarken uyandığında, nerede bulunduğunu anımsayamadı, bir an şaşkın şaşkın çevresine bakındı; öylesine yorgundu, başı öylesine ağrıyordu ki, akşam yemeğini yiyip yatmazdan önce çıkıp azıcık hava almak üzere güçlükle yerinden kalktı.

Dışarıda hava gittikçe yumuşuyor, kapkara gök, bakır rengine dönüşüyor, havanın sıcaklığından yaklaşmakta olduğu hissedilen kuzeyin o sonu gelmez yağmurunu taşıyan iri iri bulutlar toplanıyordu. Karanlık kapkara dumanlar halinde çöküyor, ovanın en uzak köşelerini kaplıyordu. O uçsuz bucaksız kırmızı toprak denizinin üstünde, gök yavaş yavaş çözülüp kara bir toz haline geliyor, bu toz bulutunu kıpırdatan küçük bir esinti bile duyulmuyordu. Kefenlenişin o bembeyaz, ölümcül hüznü çökmüştü ovaya.

Etienne amaçsızca, rastgele yürüdü, bütün dileği içini saran yangını söndürmekti. Daha şimdiden karanlığa bürünmüş olan ve henüz tek bir feneri bile yanmayan Voreux'nün önünden geçerken işçilerin çıkışını seyretmek üzere bir an durdu. Saat altı olmalıydı, kömür kırıcılar, vagon yükleyiciler, at bakıcıları, karanlıkta güle oynaya yürüyen ayıklayıcı kızlarla birlikte uzaklaşıyorlardı.

İlkin Yanık Karı'yla damadı Pierron çıktı. Ayıkladığı taşın hesabında gözetmenlerden biriyle tartışırken kendisini desteklemediği için damadına bağırıp duruyordu.

— Yürü be, gevşek herif sen de! Güya erkek olacaksın, iliğimizi kemiğimizi sömüren bu sersemlerin karşısında bel kırıp etek öpüyorsun!

Pierron, karşılık vermeden kaynanasını izliyordu. Sonunda dayanamadı:

— Sana kalsa, şefin üstüne saldırtacaksın adamı. Yok azizim! Başımız yeterince dertte zaten!

— İyi, uzat kıçını öyleyse! diye bağırdı kadın. Hey Tanrı cezanı versin! Ah, ah, kızım olacak sersem beni dinleseydi!.. Erkeğimi öldürdükleri

yetmedi, bir de gidip teşekkür edeyim istiyorsun galiba. Hayır, asla, göreceksin; sonunda derilerini yüzeceğim namussuzların!

Sesler uzaklaştı. Etienne onun kartal burnu, havada uçuşan bembeyaz saçları, sağa sola savurduğu incecik kollarıyla uzaklaşmasını seyretti. Derken, arkadan gelen bir konuşmaya takıldı kulağı. Konuşan iki delikanlıyı tanımıştı, Zacharie bir köşede bekliyor, dostu Mouquet de tam o sırada yanına geliyordu.

— Şükür, gelebildin mi? diye sordu Mouquet. İki lokma bir şey yer, sonra doğruca Volcan'a kaçarız.

— Daha sonra, işim var şimdi.

— Ne işi be?

Kömür kırıcı delikanlı geri döndü, ayıklama odasından çıkan Philomène'i gördü. Anladığını sandı.

— Haa! Anlaşıldı, tamam… Peki, ben önden gideyim.

— Olur, ben sana yetişirim.

Mouquet yola koyuldu, Voreux'den çıkmakta olan babası ihtiyar Mouque ile karşılaştı; iki erkek birbirlerine iyi akşamlar demekle yetindiler, oğul anayola çıktı, baba da kanal boyuna yollandı.

Zacharie de bütün direnmelerine karşın, aynı tenha yola doğru itiyordu Philomène'i. Kızın işi vardı, başka zaman deyip duruyordu ve iki genç kırk yıllık karı koca gibi, sokak ortasında çekişiyordu. Özellikle kışın, toprak ıslak olduğu ve üstünde yatabilecekleri ekinler bulunmadığı zaman, böyle dışarıda buluşmanın hiç tadı yoktu.

— Yok be, sorun o değil, diye mırıldandı delikanlı sabırsız bir sesle. Başka bir şey diyeceğim sana.

Beline sarılmış, usul usul götürüyordu kızı. Cüruf yığınının gölgesine girince, paran var mı diye sordu.

— Ne yapacaksın? dedi kız.

Bu soru üzerine oğlanın dili dolaştı, ailesinin canını sıkan iki franklık borçtan söz açtı.

— Hadi oradan sen de!.. Mouquet'yi gördüm, şarkıcı pis karıların çalıştığı Volcan'a gidiyorsun yine.

Oğlan kendini savundu, göğsünü yumrukladı, yemin etti. Sonra baktı ki kız hiç oralı değil ansızın:

— Peki, istersen sen de gel, dedi… Görüyorsun ya, senden rahatsız olmuyorum. Ne yapacakmışım ben şarkıcı karıları!.. Hadi, geliyor musun?

— Peki ya çocuk? diye karşılık verdi kız. Durmadan ağlayan bir çocukla yerinden kıpırdayabilir mi insan? Bırak eve döneyim, yemin ederim çoktan sofraya oturmuştur bizimkiler.

Ama delikanlı kızın koluna yapıştı, yalvarmaya başladı. Bak şimdi, söz vermişti bir kere, rezil olacaktı Mouquet'nin önünde. Erkek dediğin her akşam tavuk gibi erkenden yatağa girmezdi ya. Kız sonunda yenildi, eteğinin ucunu kaldırdı, dikişini söktü, içinden iki tane onar metelik çıkardı. Anası çalmasın diye, madendeki ek saatlerin parasını buraya saklıyordu.

— Görüyorsun ya, beş tane hepsi. Üçünü sana vereceğim, ama sen de bizi evlendirmesi için ananı kandıracağına yemin et bakalım. Bıktım böyle havada yaşamaktan! Anam yediğim her lokmayı başıma kakıyor… Yemin et, önce yemin et bakayım.

Tutkusu olmayan, yalnızca sürdüğü yaşamdan bıkmış, hastalıklı, yaşlı bir kız gibi konuşuyordu. Oğlan yemin etti, bu işe çoktan karar verdiğini, taş çatlasa yerine getireceğini söyledi; paraları alınca tutup kızı öptü, gıdıkladı, güldürdü, hatta Philomène bu işten hiçbir zevk alamayacağını tekrarlamasaydı, hazır şu ıssız yere gelmişken işi daha da ileri götürecekti. Kız tek başına mahalleye döndü oğlan da, arkadaşına yetişmek için kestirmeye vurdu.

Etienne, olup biteni anlamamış, basit bir buluşma sanıp, kendiliğinden arkalarına düşmüştü. Kömür ocaklarında kızlar erken açılırdı; Lille'de, fabrikanın arkasında beklediği işçi kızları anımsıyordu; yoksulluktan on dördünde bozulan o garip kızları. Derken başka bir gruba rastladı, bu kez daha çok şaşırdı. Durdu.

Cüruf yığınının dibinde, koca kayalarla dolu bir çukurda küçük Jeanlin, bir yanına Lydie'yi, öbür yanına da Bébert'i almış, sertçe azarlıyordu.

— Ne diyorsunuz siz be?.. Biraz daha ileri giderseniz, ikinizin de payına birer şamar eklerim ha… Söyleyin bakalım, fikir kimden çıktı, haa?

Gerçekten de yaman bir fikir gelmişti Jeanlin'in aklına, iki arkadaşıyla birlikte, kanal boyundaki tarlalarda bir saat yabani hindiba topladıktan sonra, epey topladıklarını görmüş, bunların hepsini yiyemeyiz diye düşünmüştü ve eve dönecek yerde Montsou'ya inmiş, Bébert'i gözcü dikmiş, Ly-

die'yi de kentsoyluların kapılarını çalmaya yollamıştı. Bu işlerde epey deneyimi olduğundan, bir kızın dilediği her şeyi satabileceğini söylerdi. Satış pek hızlı gitmiş, eldeki bütün hindibalar bitmişti; küçük kızın eline on bir metelik geçmişti. Şimdi oturmuş, kârı paylaşıyorlardı.

— Haksızlık bu! dedi Bébert. Üçe bölmek gerek… Yedi meteliği sen alırsan, bize kala kala ikişer metelik kalır.

— Neymiş haksız olan! diye karşılık verdi Jeanlin, kafası iyice kızmıştı. Bir kere ikinizden fazla hindiba topladım!

Beriki korku dolu bir hayranlıkla, onu her seferinde okka altına düşüren bir saflıkla, hemen her zaman boyun eğerdi. Daha büyük, daha güçlü olduğu halde, çoğu kez dayak bile yerdi. Ama bu sefer para direnmeye itiyordu onu…

— Öyle değil mi, Lydie? Hakkımızı yiyor, değil mi?.. Eşit paylaştırmazsa, gidip annesine söyleriz.

Jeanlin, hemen yumruğunu burnuna dayadı çocuğun.

— Bir daha söyle bakayım şunu. Asıl ben sizin eve gidip annemin salatasını sattığınızı söylerim… Hem sonra, koca sersem, on bir metelik üçe bölünür mü, ha? Madem o kadar akıllısın, sen böl bakalım… Alın işte, ikinize de ikişer metelik, çabuk alın, yoksa onları da cebe indireceğim.

Yenilen Bébert iki meteliği kabullendi. Tir tir titreyen Lydie ağzını açıp tek laf etmemişti, kocasından her gün dayak yiyen küçük bir kadın gibi, hem korku, hem sevgi duyuyordu Jeanlin'in karşısında. Oğlan iki meteliği uzatınca, dudaklarında uysal bir gülüşle avucunu açtı. Ama çocuk birden ayıldı.

— Dur be! Ne yapacaksın bunları?.. Saklayamazsın, anan alır mutlaka… En iyisi bende dursun. Para gerekince, gelir benden istersin.

Ve iki metelik cebe indi. Jeanlin kızın ağzını kapatmak için Lydie'ye sarılmış, alt alta üst üste yuvarlanıyorlardı. Küçük karısıydı kız onun, evlerinde, bölmelerin ardında, kapı aralıklarında görüp işittikleri sevda oyunlarını, karanlık köşelerde yineliyorlardı. Her şeyi biliyor, ama çok

küçük olduklarından, bir şey beceremiyor, yaramaz köpek yavruları gibi, birbirlerini mıncıklayarak saatlerce oynaşıyorlardı. Oğlan buna “ana babacılık oyunu” diyordu; tutup götürdüğü zaman, kız koşa koşa geliyor, içgüdüsel bir titremeyle kendini mıncıklatıyor, çoğu kez kızıp köpürüyor ve bir türlü gelmeyen bir şeyleri bekliyordu.

Bébert, oyunlara karıştırılmadığı ve Lydie’ye el sürmeye kalktığı an şamarı yediği için, öbür iki çocuk oynaşırken, can sıkıntısı, öfke ve rahatsızlık içinde bir köşede bekliyor, berikilerse ona aldırmıyorlardı bile. Bu yüzden, tek bir düşüncesi vardı: Gören var diyerek onları korkutmak, rahatsız etmek.

— Hah, ayvayı yedik, adamın biri bizi gözetliyor!

Bu sefer yalan söylemiyordu: Etienne yoluna devam etmeye karar vermişti. Çocuklar ok gibi fırlayıp sıvıştılar; Etienne de yaramazların korkusuna gülerek tepeyi döndü, kanal boyunca yürümeye başladı. Yumurcaklar boylarından büyük halt yiyorlardı; ama n’eylersin? Öyle şeyler görüyor, öyle şeyler duyuyorlardı ki, engel olabilmek için ancak bir kazığa bağlamak gerekirdi. Gerçi dudaklarında gülümseme vardı, ama aslında gönlüne bir keder düşmüştü Etienne’in.

Daha yüz adım gitmeden, başka çiftlere rastladı. Réquillart’a gelmişti, burada, yıkıntı halindeki eski ocağın çevresinde bütün Montsoulu kızlar sevgilileriyle gezerlerdi. Genel buluşma yeriydi burası, gözden ırak, ıssız bir yerdi, tumbacı kızlar, bu işi eski arabalığın üstünde yapmaya cesaret edemediler mi, ilk çocuklarına burada gebe kalırlardı. Yer yer kırılmış tahta perdeler, eskiden maden kömürünün yığıldığı alana girmelerine izin veriyordu; avlu şimdi bomboştu, içinde yıkılıp gitmiş iki büyük hangarın kalıntılarıyla hâlâ ayakta duran kocaman çatmalar vardı yalnız. Terk edilmiş kömür vagonları sağda solda yatıyor, yarı çürümüş payandalar, küçük tepecikler halinde bir köşede bekliyordu: O arada taze bir bitki örtüsü belirmişti eski madende, gür çimenler, epey güçlenmiş çalılar dört bir yanı sarmıştı. Onun için her kız kendini evinde hissediyordu burada, hepsine ayrı bir delik vardı, delikanlılar onları kalın direklerin üstüne, payandaların arkasına, kömür vagonlarının içine yatırıyordu. Yan yana, hatta dirsek dirseğe yatıyor, ama dönüp birbirlerine bakmıyorlardı. Ve kazanları sönmüş makinenin çevresinde, kömür kusmaktan yorulmuş kuyunun başında yeni

bir yaratış başlıyor, özgür sevişme, içgüdünün kamçısı altında, daha kadın olamamış bu kızların karnını şişiriyordu.

Ama bir bekçisi vardı madenin; işletme yarı yıkık kulenin altına oturtulmuş, her an düşmesi beklenen kalın direklerin tehdit ettiği iki odacık bırakmıştı ihtiyar Mouque'ye. Odalar öylesine haraptı ki, tavanın bir kısmını payandalamak zorunda kalmıştı; ailesiyle birlikte güzel güzel yaşıyordu burada, odalardan birinde oğlu Mouquet ile kendisi, öbüründe de kızı Mouquette kalıyordu. Pencerelerde tek bir cam kalmadığından, tahta çakmıştı hepsine: Gerçi pek ışık girmiyor, ama sıcak oluyordu. Zaten o da aslında bir şeyi beklemiyor, Voreux'deki atlara bakıyor, Réquillart'ın kalıntısıyla hiç ilgilenmiyordu; işletme de burayı, yalnızca komşu ocağı havalandırmaya yarayan kuyusu için elde bulunduruyordu.

Böylece Mouque Baba, sevişmeler arasında yaşlanıp gidiyordu. Mouquette on yıldır yıkıntının her köşesinde bacak açmıştı, üstelik Lydie gibi çiçeği burnunda, ürkek bir kız gibi değil, sakallı oğlanların dişine göre, etli butlu bir kız halinde. Baba sesini çıkarmıyordu, çünkü kız saygılı davranıyor, sevgililerini eve getirmiyordu. Ayrıca böyle şeylere alışıktı adamcağız. Voreux'ye gidip gelirken, adım atsa, otlar arasında sevişen bir çifte basıyordu; hele çorbası için odun ya da tavşanı için ot toplamaya çıktı mı, işler daha da kötüleşirdi: O zaman, bütün Montsoulu kızların şehvetli burunlarının birer birer dikildiğini görür, yerlerde uzanan bacaklara takılmamaya dikkat ederdi. Zamanla bu karşılaşmalar hiç kimseyi, ne düşmemeye çalışan Mouque Baba'yı, ne de doğal şeyler karşısında tepki göstermeyen bir bilge gibi küçük adımlarla, ayaklarının ucuna basa basa uzaklaşarak işlerini bitirmelerine göz yumduğu genç kızları rahatsız etmez olmuştu. Armut bahçelerinde oynaşan çapkınlar nasıl herkesçe bilinirse, kızlar bu saatte gelenin o olduğunu, o da kızların avluda olduklarını bilirdi. Hey gidi gençlik, hey! Bir türlü doymak bilmez, tepetaklak şehvete dalardı hep! Ara sıra karanlıklar içinde hızlı hızlı soluyan, fazla gürültü çıkaran yosmaları görmemek için başını çevirir, sessiz bir üzüntüyle başını sallardı. Bir tek şeye canı sıkılırdı: İki sevdalı odasının duvarına yaslanıp öpüşmeyi alışkanlık haline getirmişti. Gerçi bu uyumasına engel değildi, ama öyle abanıyorlardı ki, sonunda duvarı yıkacaklardı.

Ak saçlı Mouque, her akşam yemekten önce alışılmış yürüyüşüne çıkan Bonnemort Baba tarafından ziyaret edilirdi. İki eski madenci, bir arada

geçirdikleri yarım saat süresince pek konuşmaz, topu topu on çift laf ederlerdi. Ama böyle bir arada olmak, konuşmaya gerek duymaksızın kafalarında canlandırdıkları ortak anıları düşünmek hoşlarına giderdi. Réquillart'da kalın bir direğin üstüne yan yana oturur, iki laf eder, sonra gagalarını toprağa dikip düşlere dalarlardı. O anda yeniden gençleşeceklerine kuşku yoktu. Yanlarında yörelerinde delikanlılar sevgililerini yere yatırıp uçkurlarına el atar, bir gülüşme, bir öpüşmedir başlar, ezilen taze çimenlerden sıcak genç kız kokusu yükselirdi. Bonnemort Baba da bundan tam kırk üç yıl önce, kömür ocağının arkasında sahip olmuştu karısına: Tumbacı kızlardan biri olan kadıncağız öyle çelimsizdi ki, rahatça öpebilmek için kömür vagonlarından birinin üstüne oturturdu onu. Ah, ah! Hey gidi günler, hey! Ve iki ihtiyar, sonunda kimi zaman birbirlerine iyi akşamlar bile dilemeden, başlarını sallayarak ayrılırlardı.

O akşam tam Etienne gelirken eve dönmek üzere oturduğu direkten kalkan Bonnemort Baba:

— Hadi iyi akşamlar, babalık! diyordu Mouque'ye. Kızıl saçlı dilberi tanır mıydın sen?

Mouque bir an sustu, hafifçe omuzlarını oynattı, sonra evin yolunu tutarken:

— Hadi iyi akşamlar babalık, iyi akşamlar! dedi.

Onlar gidince, Etienne gelip oturdu kalktıkları direğe. Nedendir bilinmez, kederi gittikçe artıyordu. Uzaklaşmasını izlediği ihtiyar adamın sırtı, sabahleyin buraya gelişini, gittikçe azıtan rüzgârın bu suskun adamda kopardığı laf fırtınasını anımsatıyordu ona. Hey ulu Tanrım, ne büyük bir yoksulluktu bu! Ya şu kızlar, ne aptaldı hepsi, bütün gün yorgunluktan canları çıktığı halde, akşam gelip, burada yeni varlıklar, yani çalışıp acı çekecek yeni et yığınları yaratıyorlardı! Karınlarını böyle yeni yeni açlarla şişirdikçe, bu işin sonu gelmeyecekti. Oysa tersine, tıpkı yaklaşan bir felaket karşısında yaptıkları gibi, bellerine egemen olmaları, uçkurlarına sıkı birer düğüm atmaları gerekmez miydi? Belki de sırf yalnız olduğu, herkes kızlı erkekli zevk peşine giderken tek başına kaldığı için aklından geçiriyordu bu karamsar düşünceleri. Havanın yumuşaklığı onu boğuyor, henüz tek tük düşen yağmur damlalarını ateş gibi yanan ellerinde

hissediyordu. Evet, bütün dert işte bu yangındaydı, akıl falan kâr etmiyordu buna.

Tam bu sırada Montsou'dan inip Réquillart'ın terk edilmiş avlusuna dalan bir çift, farkında olmaksızın, karanlıkta hiç kıpırdamadan direğin üstünde oturan Etienne'e sürtündü. Körpecik bir şey olduğu hissedilen genç kız, gitmemek için direniyor, bir yandan alçak sesle yalvarıyor, bir yandan da çırpınıyordu; erkekse hiç karşılık vermiyor, içine küflü halatların yığıldığı, hâlâ ayakta duran eski hangarın karanlık bir köşesine doğru itiyordu kızı. Catherine'le sırık Chaval'dı bunlar. Etienne yanından geçtikleri sırada onları tanıyamamıştı, arkalarından bakıyor, ansızın içine düşen ve düşüncelerinin akışını değiştiren bir şehvet ateşiyle, çekişmenin nereye varacağını gözlüyordu. Neden araya girsindi? Kızlar biraz hırpalanmak istedikleri için, önce hayır derlerdi.

Catherine İki Yüz Kırklar Mahallesi'nden ayrıldıktan sonra, parke yoldan Montsou'ya inmişti. On yaşından, yani para kazanmaya başladığından beri, kömür havzasında yaşayan ailelere özgü o sınırsız özgürlük içinde, bir köyden öbürüne tek başına giderdi hep; on beş yaşına geldiği halde hiçbir erkeğin kendisine saldırmamış olması, ergenliğinin gecikmesindendi, aylık kanamaları hâlâ başlamamıştı. İşletme işliklerine gelince karşıya geçti bir temizleyiciye girdi; Mouquette'i burada bulacağından emindi, çünkü kız sabahtan akşama dek birbirlerine kahve ısmarlamakla vakit geçiren kadınlarla birlikte orada yaşıyordu. Kızı buldu, ama epey üzüldü, çünkü ısmarlama sırası kendisine gelince elindekini kahveye yatıran Mouquette, vaat ettiği on meteliği veremedi ona. Gönlünü almak için, bir kahve de ona ısmarladılar, ama boşuna. Arkadaşının başka bir kadından ödünç alıp kendisine vermesine de yanaşmadı. Yine bir tutumluluk kaygısı düşmüştü yüreğine, boş inançlara dayanan bir korkuydu bu, kurdeleyi şimdi alırsa başına bir felaket geleceğine emindi.

Koşarak köyün yolunu tuttu, tam Montsou'dan çıkmak üzereyken, Piquette'in kapısında dikilen bir erkek arkasından seslendi:

— Hey, Catherine! Nereye böyle koşa koşa?

Sırık Chaval'dı seslenen. Kızın canı sıkıldı, delikanlıdan hoşlanmadığı için değil, o anda şaka edecek durumda olmadığından.

— Gel bir şey iç… Şöyle tatlı bir şarap, ha?

Kız kibarca reddetti: Akşam olmak üzereydi, evdekiler beklerdi. Delikanlı ilerlemiş, yolun ortasında alçak sesle yalvarıyordu kıza. Nicedir aklı fikri Piquette'in üstündeki, ev eşyası olarak yalnızca kocaman bir yatağı olan odasına atmaktaydı onu. Kendisinden korkuyor muydu ki, hep hayır diyordu? Genç kız temiz yüreklilikle gülüyor, bu işin sonunda çocuk olmadığı zaman çıkarım odana diyordu. Derken, nasıl olduğunu anlayamadan, satın alamadığı mavi kurdeleye getirdi sözü.

— Hey Tanrım, ben alırım sana, olmaz mı? diye bağırdı oğlan.

Genç kız kıpkırmızı kesildi, buna da hayır demekle iyi edeceğini hissediyor, ama içten içe kurdeleyi de istiyordu. Ödünç almak geldi yeniden aklına, harcayacağı parayı geri vermek koşuluyla kabul etti. Bunun üzerine yine dalgaya başladılar: Genç kızın ancak delikanlıyla yatmazsa parayı geri vermesi kararlaştırıldı. Oğlan Maigrat'dan söz edince yeni bir güçlük çıktı ortaya.

— Hayır, Maigrat'dan olmaz, annem bana oraya gitme dedi.

— Boş ver canım, nereye gittiğini söylemek zorunda mısın?.. Montsou'nun en güzel kurdeleleri onda!

Maigrat, sırık Chaval'la Catherine'in çeyiz düzen iki sevdalı gibi kurdele almaya geldiklerini görünce kıpkırmızı kesildi, alaya alınan adamların kızgınlığıyla gösterdi kurdeleleri. Gençler alacaklarını alıp çıktıktan sonra, kapıya geldi, karanlıklar içinde uzaklaşmalarına baktı; karısı gelip çekine çekine bir şey sorunca, öfkesini ondan aldı, küfretti, bağırıp çağırdı, hepsi yerlerde sürünse, ağlayarak ayaklarını öpse bile günün birinde bütün bu iyilikbilmez insanlara göstereceğini söyledi.

Sırık Chaval yolda Catherine'e eşlik ediyordu. Kollarını sallaya sallaya yanında yürüyor, yalnız kalçasıyla itiyor, çaktırmadan istediği yana götürüyordu kızı. Catherine birden anayoldan ayrıldıklarını, Réquillart'a giden dar yola saptıklarını fark etti. Ama kızmaya vakit bulamadı; delikanlı beline sarılmış, birbiri ardından gelen tatlı sözlerle serseme çeviriyordu kızı. Aptal mıydı, ne vardı korkacak! Onun gibi çıtı pıtı, ipek gibi yumuşak bir kıza kötülük eder miydi hiç? Bunları söylerken kulağına doğru eğiliyor, soluğuyla kızın ensesini okşuyor, tepeden tırnağa titretiyordu zavallıyı. Kız

heyecandan boğulacak gibi oluyor, ne diyeceğini bilemiyordu. Doğrusu, kendisini seviyor gibiydi oğlan. Cumartesi akşamı, mumu söndürüp yattıktan sonra kendi kendine, Chaval gelip belime sarılsa ne olur diye düşünmüştü ve uykuya dalarken, zevkin doğurduğu bir korkaklık içinde, hayır diyemediğini düşlemişti. Peki neden bugün aynı şey karşısında bir tiksinti, hatta bir çeşit pişmanlık duyuyordu acaba? Delikanlı bıyığıyla ensesini tatlı tatlı gıdıklarken, gözlerini yummuş, başka bir erkeği, sabahleyin gördüğü oğlanı düşünüyordu.

Catherine ansızın daldığı düşlerden uyanıp çevresine baktı. Chaval Réquillart yıkıntıları arasına getirmişti onu, orası burası çökmüş hangarın karanlığından ürktü.

— Yoo, hayır, hayır! diye mırıldandı, yalvarırım, bırak beni!

Erkeğin verdiği korku içini ürpertiyordu, kızların yatmak istedikleri zaman bile, kendilerini elde etmek üzere olan erkek karşısında duydukları, vücutlarını bir anda taşlaştıran korkuydu bu. Gerçi bu konuda öğreneceği hiçbir şey yoktu, ama el değmemişliği bozulacak, acısını bilmediği bir yara alacakmışcasına ürküyordu.

— Hayır, hayır, istemiyorum! Daha çok küçüğüm diyorum sana… Söz veriyorum! İlerde, kadın olunca…

Delikanlı boğuk bir sesle homurdandı:

— Aptal sen de! Ne var korkacak… Ne zararı var bu işin sana?

Daha fazla konuşmadı. Sıkıca beline sarılmış, hangarın üstüne düştü sırtüstü, karşı koymaktan vazgeçti, aynı soydan gelen madenci kızları daha ergenliğe bile varmadan şehvet denizine yuvarlayan o geleneksel boyun eğişle kendini erkeğe teslim etti. Korkulu sızıldanmaları kesildi, yalnızca erkeğin ateşli soluğu kaldı ortada.

Bu arada Etienne yerinden kıpırdamaksızın onları dinlemişti. Hah işte, biri daha atılıyordu! Bu kez oynanan oyunu da görmüştü, yüreğinde bir sıkıntı, gittikçe öfkeye dönüşen bir çeşit kıskançlık, oturduğu yerden kalktı. Artık utanıp sıkılmıyor, kalasların üstünden rahatça geçiyordu, bizimkiler o anda rahatsız olmayacak kadar meşguldüler çünkü. Şöyle yüz adım gittikten sonra geri dönüp bakınca, kızla oğlanın da kalktıklarını ve galiba kendisi

gibi köye doğru yürüdüklerini gördü, pek şaştı. Erkek kızın beline sarılmış, duyduğu gönül borcunu göstermek üzere, hâlâ ensesine doğru konuşuyordu; kızsa acele ediyor, çabucak eve dönmek istiyor gibiydi, özellikle geç kaldığı için kızmış bir hali vardı.

O zaman gidip kızla oğlanın yüzlerini görme isteği uyandı Etienne'in içinde. Çok budalaca bir istekti bu, boyun eğerim korkusuyla adımlarını sıklaştırdı. Ama ayakları geri geri gidiyordu, sonunda dayanamadı, ilk sokak lambasının yanında durdu, karanlığa çekilip gizlendi. Yanından geçerlerken Catherine'le sırık Chaval'ı tanıyınca, olduğu yere çivilendi. Önce gözlerine inanamadı: Şu kalın, mavi kumaştan yapılmış giysi içindeki genç kız gerçekten o muydu? Sabahleyin kısa pantalonla, başında yemeniyle gördüğü sokak çocuğu bu muydu? Kim olduğunu keşfedemediği halde, az önce kendisine sürtünüp geçen oydu demek? Ama artık kuşkusu kalmamıştı, gözlerini, bir kaynak suyu kadar duru ve derin yeşil gözlerini tanımıştı. Vay kaltak, vay! Ve Etienne, hiç nedeni yokken, hor görerek kızdan öç alma gereksinmesi duyuyordu, hem de delice. Kız gibi giyinmek yaraşmamıştı sürtüğe: Korkunç çirkin olmuştu.

Catherine'le Chaval ağır ağır geçmişlerdi. Gözetlendiklerini bilmiyor, delikanlı kızın beline sarılmış, kulağının arkasından öpüyor, kız da bu öpücüklerle fıkırdıyor, gittikçe gevşeyip yürüyüşünü yavaşlatıyordu. Arkada kalan Etienne, onları izlemek zorundaydı artık, yolu kapadıkları için sinirleniyor, kendisini çileden çıkaran şeyleri seyretmeye devam ediyordu. Sabahleyin yemin vererek söylediği doğruydu demek: Henüz hiç kimsenin sevgilisi değildi kız; kendisiyse kıza inanmamış, öbür oğlan gibi davranmamak için, elini sürmekten kaçınmıştı! Üstelik kızı göz göre göre başkasının kollarına teslim etmiş, büyük bir sersemlikle, gidip yatmalarını seyretmişti! Düşündükçe deliye dönüyor, yumruklarını sıkıyordu, zaman zaman gelen o nöbetlerden birine tutulmuş, gözü öylesine dönmüştü ki, çiğ çiğ yiyebilirdi oğlanı.

Gezinti yarım saat kadar sürdü. Chaval'la Catherine Voreux'ye yaklaştıkları zaman adımlarını daha da ağırlaştırdılar, kanal boyunda iki kez, cüruf yığını dibinde üç kez durdular; şimdi pek neşeliydiler artık, birtakım küçük oyunlarla eğleniyorlardı. Etienne görülme korkusuyla, her durdukları yerde durmak zorunda kalıyordu. Çılgın bir kızgınlıkla yetinmeye çalışıyordu: Kızlara efendice yanaşmanın cezasını çekip aklını

başına devşirmeliydi artık. Voreux'yü geçip anayola çıktıkları zaman, Rasseneur'ün meyhanesine gidip karnını doyurabileceği halde onları izlemeye devam etti. İşçi mahallesine kadar artlarından yürüdü, bir gölge seçip tam on beş dakika Chaval'ın Catherine'i eve bırakmasını bekledi. Ayrıldıklarına kesinlikle emin olunca yola koyuldu, Marchiennes'e doğru yürüdü, ayağını sürüyor, hiçbir şey düşünmüyordu, girip bir odaya kapanamayacak kadar sıkkın ve kederliydi.

Etienne ancak bir saat sonra, yani dokuzda ertesi sabah saat dörtte ayakta olmak istiyorsa, yemek yiyip yatması gerektiğini düşünerek geri döndü. Köy çoktan uykuya varmış, gecenin karanlığına gömülmüştü!. Sımsıkı kapalı kepenklerden tek bir ışık sızmıyor, bloklar horuldayan kışlaların ağır uykusu içinde uzayıp gidiyordu. Bomboş bahçelerden bir kedi çıktı karşısına, koşarak geçti gitti. Gün sona ermiş, işçiler tıka basa doldurdukları midelerinin verdiği ağırlık ve yorgunlukla külçe gibi masadan yatağa atmışlardı kendilerini.

Rasseneur'ün orada, aydınlık salonda gündüz çalışan bir makinistle iki işçi bira içiyorlardı. Etienne, içeri girmeden önce son bir kez durmuş, dönüp karanlıklara bakmıştı. Sabahleyin, korkunç fırtınada geldiği zaman gördüğü o uçsuz bucaksız karanlıklar vardı yine karşısında. Tam önünde Vo-

reux kömür ocağı, birkaç fenerin aydınlığıyla tekdüzeliği bozulan diz çökmüş, belli belirsiz, kocaman bir yırtıcı hayvanı andırıyordu. Cüruf yığını üstündeki üç kömür kazanı alev alev yanıyor, uzaktan kıpkırmızı birer aya benziyor, Bonnemort Baba ile sarı kadanasının karaltısı zaman zaman ufka düşüyordu. Aşağıda karanlık bütün ovayı kaplamıştı, Montsou, Marchiennes, Vandame ormanı ve üzerinde uzaktan birer deniz fenerini andıran yüksek fırınların mavi aleviyle kok fırınlarının kızıl alevinden başka bir şey görülmeyen uçsuz bucaksız pancar ve buğday tarlaları karanlığa bürünmüştü. Gece yavaş yavaş ıslanıyor, hafiften başlayarak ağır, sürekli bir yağmur, o tekdüze şapırtısı içine gömüyordu bu hiçlik evrenini; yalnız bir tek ses duyuluyordu şimdi, gece gündüz homurdanan makinenin ağır ve kocaman soluğu.

Üçüncü Bölüm

I

Ertesi ve daha sonraki günler madendeki işine devam etti Etienne. Gittikçe alışıyor, başlangıçta pek ağırlaşan yaşamı bu işe ve onun getirdiği yeni alışkanlıklara göre biçimleniyordu. İlk iki haftanın tekdüzeliği tek bir olayla bozuldu: Geçici, ama yaman bir ateş kırk sekiz saat yatırdı onu, kolu kanadı kırılıyordu, başı zonkluyor, yarı uyur yarı uyanık, bir türlü sığamadığı daracık bir dehlizde vagon iterken görüyordu kendini. Çıraklık dönemi hastalığından, aşırı yorgunluktan başka bir şey değildi tabii, çabucak geçti.

Böylece günler günleri, haftalar haftaları, aylar ayları kovaladı. Şimdi artık arkadaşları gibi saat üçte kalkıyor, kahvesini içiyor, Bayan Rasseneur'ün gündüzden hazırladığı azığını alıp yola çıkıyordu. Madene giderken, her gün hiç şaşmamacasına eve dönmekte olan Bonnemort Baba'yla, geri gelirken de Bouteloup ile karşılaşıyordu. Madenci takkesini başına, deri pantolonunu ayağına, yün ceketini sırtına geçirmiş oluyor, yolda titriyor, soyunma odasındaki soba da sırtını kavuruyordu. Sonra kuyu ağzında bıçak gibi esintiler içinde bekleme faslı geliyordu. Yer yer bakır levhalarla kaplı, kocaman çelik kısımları karanlıklar içinde ışıldayan makineyle ilgilenmiyordu artık, kara kanatlarını sessizce çırpan bir gece kuşu gibi gidip gelen çelik teller, demir levhalarla kaplı döşemeyi inleten kömür vagonlarının, boruyla ona buna verilen emirlerin, inip kalkan işaret çekicinin çıkardığı korkunç gürültü arasında durmadan bir şeyler taşıyan kafesler de ilgisini çekmiyordu. O Tanrının cezası lambacı iyi temizlemediği için, lambası kimi zaman pek kötü yanıyordu ve ancak şakacı Mouquet, kızların kıçında şaklayan tokatlarla hepsini asansöre kışladığı zaman yerinden kıpırdıyordu. Asansör sürgülerden kurtuluyor, bırakılan bir taç gibi kuyuya düşüyordu; Etienne geride kalan aydınlık dünyaya artık bakmıyordu bile. Hiçbir zaman tel kopar da aşağı uçar mıyız diye düşünmüyor, şıpır şıpır dökülen sular altında indikçe, evinde gibi hissediyordu kendini. Aşağıda Pierron dalkavuklara özgü düzmece yumuşaklığıyla hepsini asansörden indiriyor, koyun sürüsü pıtırtısı yeniden başlıyor, kömür işçileri ayaklarını sürüye sürüye kendi damarlarına yollanıyorlardı.

Etienne artık Montsou sokaklarından daha iyi tanıyordu madendeki dehlizleri, nerde sapılacağını, nerde eğilmek, hangi su birikintisinden sakınmak gerektiğini biliyordu. Yeraltındaki iki kilometrelik yola öylesine alışmıştı ki, lambasız, elleri cebinde gidebiliyordu artık. Ve her seferinde aynı insanlarla karşılaşıyordu: Maden çavuşlarından biri onlar geçerken lambasını kaldırıp yüzlerine tutuyor, Mouque Baba atlardan birini ahıra götürüyor, Bébert aksıran Bataille'ı sürüyor, Jeanlin katarın ardında koşup havalandırma kapılarını örtüyor, tombul Mouquette'le çelimsiz Lydie kömür vagonu itiyorlardı.

Etienne zamanla madenin neminden ve havasızlığından daha az rahatsız olmaya başlamıştı. Bacadan çok kolay çıkıyordu artık, kemikleri yumuşayıp erimiş, eskiden elini bile sokamayacağı deliklerden geçebilecek duruma gelmişti sanki. Kömür tozu yüklü havayı rahatça alıp veriyor, rahatça terliyordu, günün yirmi dört saatinde terden sırılsıklam olmuş giysilerle dolaşabilecek rahatlığa ermişti çünkü. Ayrıca eskisinden çok daha az güç harcıyordu, öyle çabuk ustalaşmıştı ki, bütün arkadaşları şaşıyordu. Üç hafta içinde madenin en iyi tumbacılarından biri olup çıkmıştı: Hiç kimse vagonunu vargelin başına dek onun gibi kesiksiz itemiyor, hiç kimse vagonunu onun kadar hızlı ve kusursuz dolduramıyordu. Kısa boyu işe yarıyor, her yere girip çıkabilmesine izin veriyordu; kadın koluna benzeyen beyaz ve ince kolları aslında çelik gibiydi, vızır vızır iş görüyorlardı. Onuruna düşkün olduğundan, soluk soluğa kaldığı zaman bile ağzını açıp sızlanmıyordu. Tek kusuru, şakadan pek anlamıyordu, biri omuzuna dokunacak olsa küplere biniyordu. Bununla birlikte kendini herkese kabul ettirmiş, insanı ezen, makineleştiren bu rezil işi göğüsleyişteki yiğitliği yüzünden bütün arkadaşlarınca iyi bir madenci sayılır olmuştu.

Özellikle Maheu tutuyordu Etienne'i, iyi işe saygısı vardı çünkü. Ayrıca bütün öbür işçiler gibi, delikanlının kendisinden bilgili olduğunu da hissediyordu: Okuyup yazıyor, birtakım taslaklar çiziyor, kendisinin varlığından bile habersiz olduğu şeylerden söz ediyordu. Buna pek şaşmıyordu üstelik, madenciler makinecilere oranla daha kalın kafalı olurdu çünkü; şu ufak tefek delikanlının açlıktan ölmemek için nasıl gık demeden madene indiğini düşünüyor, yiğitliğine bayılıyordu. Sokaktan toplanan işçiler arasından işe böylesine kolay ısınan çıkmamıştı. Nitekim, kömür çıkarma işi sıkışıp da Maheu kazmacılarından birini gözden çıkarmak

istemedi mi, temiz ve sağlam çalışacağından emin, hemen ona veriyordu payandalamayı. Yöneticiler de hep şu Tanrının cezası payandalama yüzünden kafa ağrıtıyorlardı zaten, mühendis Négrel'in, ardında Dansaert'in her an çıkagelmesinden, bağırıp çağırmasından, işi yeni baştan yaptırmasından korkuyordu; bu adamlar aslında hiçbir zaman hiçbir şeyi beğenmezler, işletmenin sonunda ciddi önlemler alacağını söyleyip dururlardı, ama yeni tumbacının diktiği direklerin daha çok hoşlarına gittiğini fark etmişti. Ama işler günden güne bozuluyor, madendeki hoşnutsuzluk içten içe büyüyor, serinkanlı bir insan olan Maheu bile yumruklarını sıkmaya başlıyordu.

Zacharie'yle Etienne ilk günler hiç geçinememişlerdi. Bir akşam birbirlerini tokatlamaya bile kalkmışlardı. Zacharie yiğit çocuktu aslında, yalnız hemen her şeyle dalga geçerdi; ısmarlanan bir bardak bira ile yatışmış, kısa bir süre sonra yeni işçinin üstünlüğünü kabul etmişti. Levaque bile delikanlıya artık güler yüz gösteriyor, oturup onunla siyaset konuşuyor, fikirlerinin aynı olduğunu söylüyordu. Bütün takım içinde yalnız sırık Chaval'in gizliden gizliye kendisine düşman olduğunu seziyordu Etienne; oysa dargın falan değildiler, tam tersine iyi arkadaştılar, ancak birlikte eğlendikleri zaman bile bakışlarıyla birbirlerini yiyorlardı. Cathe-

rine iki erkek arasında, yine o eski bezgin, yazgısına boyun eğmiş kız havasına bürünmüş, iki büklüm olup vagonunu itiyor, artık kendisinden yardım gördüğü tumbacı arkadaşına nazik davranmakla birlikte, sevgilisinin isteklerine de uyuyor, açıkça okşamasına ses çıkarmıyordu. İlişkileri artık herkesçe biliniyor, hiç kimse bu duruma bir şey demiyordu. Chaval her akşam Catherine'i alıp cüruf yığınının ardına götürüyor, sonra getirip eve bırakıyor, bütün mahallenin gözü önünde son bir kez öpüyordu. Bu işten artık iyice elini eteğini çektiğini sanan Etienne, akşam gezintilerinden ötürü genç kıza takılıyor, madendeki bütün gençlerin yaptığı gibi, şaka olsun diye iğneleyip duruyordu; kız da aynı biçimde karşılık veriyor, hınzırlığından sevgilisiyle aralarında geçenleri anlatıyor, ama delikanlıyla göz göze gelince allak bullak oluyor, sararıyordu. O zaman ikisi de başlarını öteye çeviriyor, içlerine gömdükleri, hiç ağızlarına almadıkları gizli duyguların verdiği kızgınlıkla bir iki saat birbirleriyle konuşmuyorlardı.

İlkbahar gelmişti. Bir gün madenden çıkarken, ılık nisan havası, taze toprak, çimen ve temiz hava karışımı tatlı koku çarpmıştı Etienne'in yüzüne; şimdi artık, hiçbir yazın kurutamadığı nemli karanlıkta, madenin sonsuz kışında geçen altı saatlik çalışmadan sonra, her çıkışta ilkbaharın kokusu ve sıcaklık artıyordu. Günler de uzuyordu, mayısta güneş doğarken kıpkızıl göğün Voreux'yü şafak perisinden alınmış altın tozlarıyla yıkadığı, pistonlardan kaçan buharın pembe pembe göğe doğru yükseldiği saatte madene inmeye başlamıştı. Artık titremiyorlar, ovanın derinliklerinden ılık bir esinti geliyor, ta tepelerde dolaşan çayırkuşları cıkır cıkır ötüşüyorlardı. Ve saat üçte, bir karış kömür tozuyla kaplı kiremitleri kırmızılaştıran, ufku tutuşturan kızgın güneşin göz kamaştıran parlaklığıyla yüz yüze geliyordu. Haziranda ekinler epey boylanmıştı, pancarların koyu yeşilinden ayrılan mavi-yeşil bir renkleri vardı. Göz alabildiğine uzayıp giden her gün biraz daha büyüdüklerini fark ettiği, ufacık bir esintiyle dalgalanan uçsuz bucaksız bir denizdi bu ekinler, kimi zaman öğleyin çıktığında sabahkinden daha yeşil bir denizle karşılaşıp şaşıyordu. Kanal boyundaki kavaklar yapraklanmıştı. Cüruf yığınında otlar bitmiş, bütün ova çiçeğe bürünmüştü, toprağın her yanında tomurcuklar, yani yeni bir yaşam fışkırıyor, Etienne'se yorgun, yoksul, bu yemyeşil tarlaların altında inliyordu.

Etienne, akşamları gezintiye çıktığında yalnız cüruf yığını ardında rastlamıyordu artık sevgililere. Ekinler arasında izlerini görüyor, sararan

başaklarla gelinciklerin kıpırtısından, çapkın kuşların nerde yuvalandıklarını anlıyordu. Za-charie'yle Philomène sırf alışkanlıkla geliyorlardı tarlalara; Lydie'yi aramaya çıkan ninesi Yanık Karı hep Jeanlin'in yanında buluyordu kızı, ama öyle derin kovuklara giriyorlardı ki, ancak bilmeden üstlerine basarsanız dışarı çıkıyorlardı; Mouquette'e gelince, her yerde yuva yapıyor, nerden geçseniz, bacakları havada, başı bir ot yastıkta, birisiyle sevişirken görüyordunuz. Ama bütün bunlar olağan şeylerdi, delikanlı ancak Catherine'le Chaval'e rastladığı akşamlar suçluyordu sevişenleri.

İki kez gördü onları, iki genç Etienne'i görünce ekinlerin arasına attılar kendilerini ve buradaki saplar sonradan yatık kaldı. Bir keresinde de bir patikada yürüyordu. Catherine'in parlak gözleri ekinler arasında belirdi, sonra hemen yok oldu. Böyle anlarda koskoca ova Etienne'e dar geliyor, Rasseneur'ün orada, Avantage'da oturmayı yeğliyordu.

— Bayan Rasseneur, bir bira lütfen… Hayır, bu akşam yürüyüş yok, bacaklarım bitik çünkü.

Sonra genellikle dipteki masalardan birine oturup başını duvara dayayan bir arkadaşına sesleniyordu.

— Hey Suvarin, sen de bir tane içmez misin?

— Hayır, teşekkür ederim, içmem.

Etienne bu evde tanımıştı Suvarin'i. Voreux'nün makine ustalarından biriydi, yukarıda, kendi odasının yanındaki dayalı döşeli odada kalıyordu. Otuz yaşlarında, ince uzun, sarışın bir adamdı, kız gibi ince bir yüzü, gür saçları, küçük bir sakalı vardı. Beyaz ve sivri dişleri, incecik dudakları, sivri burnu, pembe yanaklarıyla kıza benziyordu, yumuşak ama inatçı bir havası vardı, sert bakışlı gri gözlerinde şimşekler çakıyordu sanki. Yoksul odasında bir sandık dolusu kitap ve kâğıttan başka bir şey yoktu. Rus asıllıydı, kendisinden hiç söz etmez, hakkında uydurulan masallara ses çıkarmazdı. Yabancılar karşısında pek kuşkulu olan kömür işçileri kadın eline benzeyen pamuk gibi ellerine bakıp başka bir sınıftan olduğunu anlamış, ona hemen bir serüven yakıştırmış, birini öldürdüğü ve ceza yemek istemediği için yurdundan kaçtığı yargısına varmışlardı. Sonra kendilerine karşı kardeşçe davrandığını, büyüklük taslamadığını, eline geçen bütün parayı işçi

çocuklarına dağıttığını görünce, bu kez de siyasal göçmen sıfatını yapıştırıp öylece kabul etmişlerdi Suvarin'i; bu belirsiz sıfatta hem bir özür, hem bir suç, hem de bir çile arkadaşlığı görüyorlardı.

Etienne ilk haftalar korkunç derecede içine kapanık bulmuştu onu. Nitekim, yaşamöyküsünü de çok sonra öğrenmişti. Suvarin, Tula ilinin soylu ailelerinden birinin en küçük oğluydu. Petersburg'ta hekimlik yaparken, o sıralar bütün Rus gençliğini saran sosyalist tutku ona da bulaşmış, halka karışmak, halkı yakından tanıyıp kardeşçe yardım edebilmek için bir el zanaatı öğrenmeye, makineci olmaya karar vermişti. İmparatora yöneltilen ve başarısızlığa uğrayan bir öldürme girişiminden sonra Rusya'dan kaçıp buraya gelmiş, işte bu işle yaşıyordu: Kaçmazdan önce, tam bir ay bir meyvecinin bodrumunda gizlenmiş, yolun altına bir tünel kazmış, evle birlikte havaya uçmayı göze alıp bombalar yerleştirmişti. Ailesi onu reddetmiş, parasız pulsuz kalmış, Rus casusudur diye bütün Fransız işyerlerince kara listeye alınmış, tam açlıktan ölmek üzereyken Montsou Kömür İşletmeleri bir saatlik sorgudan sonra ona iş vermişti. Bir yıldır işletmedeydi, az konuşur, çok iş yapardı, iyi bir işçiydi, bir hafta gece postasında, bir hafta gündüz postasında çalışıyordu. Öyle titizdi ki, bütün yöneticiler onu örnek diye gösteriyordu.

— Yahu hiç susamaz mısın sen? diye soruyordu Etienne gülerek.

O da hemen hemen vurgusuz, yumuşak bir sesle karşılık veriyordu:

— Yemek yerken susarım.

Etienne ona kızlar konusunda takılıyor, kendisini tumbacı kızlardan biriyle İpek Çorap Mahallesi'nin oralarda, tarlalarda dolaşırken gördüğünü söylüyordu. Suvarin umursamaz bir tavırla omuz silkiyordu. Tumbacı kızla mı? O da niyeydi ki! Onun gözünde kadın, kardeşçe sevmeyi bildiği, yiğitlik gösterebildiği zaman erkek arkadaştan ayrılmazdı. Yoksa neden boşu boşuna yeni bir korku kaynağı ekleyecekti yüreğine? Ne kadın istiyordu, ne de dost, kimseye bağlanmaya niyeti yoktu, hem kendi canı, hem de başkalarının canı yönünden özgürdü şu anda.

Etienne, her akşam saat dokuza doğru meyhane boşaldığı zaman oturup Suvarin'le hoşbeş ediyordu. Etienne birasını yudumluyor, Suvarin de zamanla incecik parmaklarını sapsarı etmiş sigaralarını tüttürüyordu birbiri

ardından. Gizemcilerinkini andıran dalgın bakışları sigara dumanları arasında birtakım düşleri izliyordu; boşta kalan sol eli avunmak için sinirli sinirli sağı solu yokluyor ve genellikle evin içinde başına buyruk yaşayan, karnı hep yüklü, kocaman evcil tavşanı kucağına alıp okşuyordu. Polonya adını taktığı bu dişi tavşan Suvarin'e hayrandı, gelip bacaklarına sürtünür, arka ayakları üstünde dikilir, şımarık bir çocuk gibi kucağa alınana dek tırım tırım tırmalardı. Kucağa alındıktan sonra adama iyice sokulur, kulaklarını sarkıtır gözlerini yumardı; Suvarin de bilinçsiz bir hareketle, durmadan onun sırtını okşar, bu ılık ve canlı yumuşaklıktan büyük bir haz duyardı.

— Biliyor musunuz, dedi bir akşam Etienne,

Pluchart’dan mektup aldım.

Meyhanede Rasseneur’dan başka kimse kalmamıştı. Son müşteri de uykuya dalmakta olan işçi mahallesine yollanmıştı az önce.

— Deme yahu! diye bağırdı meyhaneci, gelip iki kiracısının başına dikilerek. Ne âlemdeymiş bizim Pluchart?

Etienne, Lille’deki ustasıyla iki aydır mektuplaşıyordu; ona, Montsou’da iş bulduğunu yazmış, Pluchart da madenciler arasında propaganda yapabileceğini düşünerek, işlemeye başlamıştı delikanlıyı.

— Örgüt çok iyi gidiyormuş. Dünyanın dört bir yanından üye yağıyormuş galiba.

— Peki, sen ne diyorsun bu işe? diye sordu Rasseneur Suvarin’e.

Polonya’nın başını kaşımakta olan Suvarin sigarasının dumanını havaya üfledi, her zamanki dinginliğiyle mırıldandı;

— Yeni bir sersemlik daha!

Etienne’se heyecandan yerinde duramıyordu. Ufacık bir başkaldırma umudu belirdi mi, bilgisizliğin verdiği düşçülükle, hemen kapitalizme savaş açmaya kalkıyordu. Söz konusu örgüt, Londra’da kurulmuş olan Enternasyonal’di. Harika bir çaba, toplumsal adaleti gerçekleştirecek bir girişim değil miydi bu? Ulusal sınırlar yıkılmıştı artık, bütün dünya emekçileri ayağa kalkmış, işçi emeğini güvenlik altına alabilmek üzere birleşiyordu. Üstelik örgütün kuruluşu da son derece yalın, ama güçlüydü: En altta belli bir işkolu sendikası, sonra bir bölgedeki bütün kolları toplayan bir federasyon, onun üstünde ulusal federasyon, en tepede de her ulusun bir yazmanla temsil edildiği genel kurul, yani tüm insanlık. Altı aya kalmadan bütün dünya ele geçirilecek, işverenler iyilikle yola gelmezlerse, bu iş zorla yapılacaktı.

— Sersemlik bütün bunlar! dedi Suvarin. Karl Marx’ınız hâlâ doğal güçleri harekete geçirme umudunda, değil mi? Siyaset yok, gizli kapaklı iş yok, öyle değil mi? Her şey ortada olacak, zaten bütün istenen de ücretlerin artırılması… Hadi canım siz de, devriminizin de canı cehenneme, sizin de!

Kentleri ateşe verin, insanları kırıp geçirin, her şeyi kökünden kazıyın, bu çürümüş dünyadan hiçbir şey kalmadığı zaman yerine daha iyisi biter belki.

Etienne gülmeye başladı. Arkadaşının sözlerine akıl erdiremiyor, şu yakıp yıkma kuramı gösteriş gibi geliyordu ona. Görmüş geçirmiş, durmuş oturmuş bir adam olan Rasseneur, bu sözlere kızmaya bile gerek duymadı. Yalnız sorunu yerli yerine oturtmak istiyordu.

— Peki, sen diyorsun bakalım? Montsou'da bir sendika mı kuracaksın yani?

Kuzey Federasyonu genel yazmanı Pluchart'ın dileği buydu. Mektubunda özellikle, günün birinde greve giderlerse, örgütün kendilerine yapacağı yardım üzerinde duruyordu. Etienne'se grevi kaçınılmaz görüyordu: Payandalama işinin sonu kötüye varacak, işletme biraz daha üsteledi mi, bütün ocaklar başkaldıracaktı.

— Ancak şu üyelik ödentileri tatsız, diye buyurdu Rasseneur bir yargıç edasıyla. Yılda yirmi metelik federasyona, iki frank da bölge sendikasına vermeleri gerek, aslında pek bir şey değil, ama çoğunun buna yanaşmayacağına bahse girerim.

— Ayrıca, diye ekledi Etienne, gereğinde kullanmak üzere bir de yardım sandığı kurmalıyız… Sözün kısası, bu işleri ele alma zamanı geldi artık. Arkadaşlar kabul ederse, ben dünden hazırım.

Bir an üçü de sustu. Gaz lambası tezgâhın üstündeydi. Ardına dek açık kapıdan Voreux'deki makineyi besleyen buhar kazanlarından birine kömür atan ocakçılardan birinin küreğinin gürültüsü geliyordu, hem de açık seçik.

— Her şey ateş pahası! dedi Bayan Rasseneur, az önce salona girmiş, kaygılı bir yüzle konuşulanları dinlemeye koyulmuştu, sırtından çıkarmadığı kara elbisesi içinde daha da uzun boylu görünüyordu. Yumurtanın tanesini iki meteliğe aldım desem inanır mısınız? Yok azizim, yok; bu iş böyle gitmez, önünde sonunda patlar.

Üç erkek şimdi aynı görüşteydiler işte. Sözleri birbirlerinin ağzından kaparak yakınmaya başladılar. İşçi buna dayanamazdı canım; devrim emekçinin yoksulluğunu artırmaktan başka bir işe yaramamıştı, 1789'dan sonra, bugüne dek parsayı toplayan hep kentsoylu sınıf olmuştu, hem de

öyle bir açgözlülükle ki, zavallı işçiye sıyırmak üzere tabağın dibi bile kalmıyordu. Gören Tanrı aşkına söylesindi! Emekçiler yüz yıldır hızla artan zenginlik ve rahatlıktan paylarını alabilmişler miydi? Hadi bakalım, özgürsünüz artık diyerek bir köşeye atmışlardı zavallıları: Evet, açlıktan ölme özgürlüğüne sahiptiler, onlar da bol bol kullanıyorlardı bu özgürlüğü. Seçildikten sonra gidip göbeğini şişiren, yoksulları eski pabucundan bile az düşünen ensesi kalınlara oy vermek kimsenin karnını doyurmuyordu. Hayır, hayır, bu iş böyle sürüp gidemezdi, yasalar yoluyla, kimsenin burnunu kanatmadan, dostça bir anlaşmaya vararak mı olurdu, yoksa her şeyi yakıp yıkarak, birbirlerini yiyerek, vahşice mi, mutlaka bir çözüm yolu bulmak gerekiyordu. Kendileri değilse bile çocukları görecekti o günleri, içinde bulundukları yüzyıl sona ermeden yeni bir devrim, hem de bu kez işçi devrimi olacak, toplum temelinden sarsılıp yıkılacak, sonra onun yerine daha temiz, daha adil bir toplum kurulacaktı.

— Evet arkadaş, bu iş bir yerde patlayacak! diye yineledi Bayan Rasseneur heyecanlı bir sesle.

— Evet, evet, mutlaka patlayacak! diye bağrıştı üç erkek.

Suvarin şimdi Polonya’nın kulaklarını okşuyor, hayvanın zevkten burnu titriyordu. Bakışları yine dalgındı, kısık bir sesle kendi kendine konuşuyormuşcasına mırıldandı:

— Ücretleri yükseltmek kolay mı? Çelik gibi bir kâr yasası onları en alt düzeyde, yani işçilerin ölmemesini ve bol bol çocuk yapmasını sağlayacak düzeyde tutuyor… Biraz daha düşürseler işçiler açlıktan geberir, yeni gelen işçilerse daha yüksek ücret ister. Biraz yükseltmeye kalksalar, işsiz sayısının çokluğu buna engel olur… Boş kursaklar dengesidir bu, arkadaş, işçilerin tepesinde dolaşan açlık tehlikesinin doğurduğu bir dengedir.

Zaman zaman böyle kendini tutamayıp, suskunluğunu bozup sosyalist bilgiye dayanan konulara girdi mi, Etienne’le Rasseneur tedirgin oluyor, onun bu umut kırıcı lafları karşısında şaşırıyor, ne diyeceklerini bilemiyorlardı.

Yine o dingin tavrıyla bizimkilerin gözünün içine bakarak:

— Anlıyor musunuz? Her şeyi kökünden yıkıp yerle bir etmedikçe, açlık sonsuza dek sürüp gidecektir! diye devam etti. Evet, azizim! Anarşi, başka

bir şey değil, yalnız anarşi! Yeryüzü kanla yıkanıp yangınla temizlenmeli!.. Bak ondan sonra neler olur!

— Beyefendi haklı, dedi Bayan Rasseneur, devrimci konular açılınca coşar, ama inceliği elden bırakmazdı.

Bilgisizliğine bozulan Etienne, daha fazla tartışmak istemedi. Ayağa kalktı:

— Hadi bakalım, gidip yatalım artık, dedi. Bütün bu işler sabah üçte kalkmamıza engel değil.

Suvarin, dudağının köşesine yapışmış sigarasının sonunu üfleyip attı, koca tavşanı karnından yakalayıp yere bıraktı. Rasseneur de o arada meyhaneyi kapatmıştı. Sessizce odalarına dağıldılar, o geceki sorunlar zihinlerini iyice yormuştu, hepsinin kulakları uğulduyordu.

Şu çıplak meyhanede, her akşam Etienne'in bir saatte mideye indirdiği bira bardağının çevresinde hep aynı konuşmalar yapılıyordu. Etienne'in kafasında uyuyan birtakım karanlık, belli belirsiz düşünceler harekete geçiyor, dünyası genişliyordu. Yeni şeyler öğrenmek için yanıp tutuştuğu halde uzun süre oda komşusundan kitap istemeye çekinmişti: Ayrıca Suvarin'de yalnız Rusça ve Almanca kitaplar vardı. En sonunda kooperatifçilik konusunda Fransızca bir kitap almıştı ondan; Suvarin'e sorarsanız, şu kooperatifçilik denen nesne de sersemlikten başka bir şey değildi; Etienne ayrıca arkadaşına gelen, Cenevre'de yayımlanan anarşist Le Combat[2] gazetesini okuyordu; gece gündüz bir arada yaşamalarına karşın, Suvarin'in kapalı hali bir türlü değişmiyordu, malla mülkle, çıkarla, duygularla alışverişi yokmuş, dünyaya konuk gelmiş gibi bir hali vardı.

Etienne ancak temmuz başında harekete geçebildi. Madende geçen yaşamın tekdüzeliği bir kaza sonucu bozuldu: Guillaume damarında çalışan işçiler toprak katmanlarının birbirine karıştığını görmüşlerdi günün birinde, demek ki bir çökme olmuştu; nitekim, çok geçmeden kayan katmanla yüz yüze gelmişlerdi, bölgenin yapısını çok iyi bilmelerine karşın, mühendislerin bundan haberleri yoktu. Haber çabucak yayılmış, madendeki bütün işçiler artık yalnızca kayan katmanın ardında kalan damardan söz eder olmuştu. Eski madenciler kömür avına çıkmış tazılar gibi daha şimdiden sağı solu koklayıp duruyorlardı. Ancak damar yitip gitti diye

işlikler boş kalacak değildi ya! Nitekim birkaç gün sonra duvarlara asılan duyurular, işletmenin bazı yeni damarlarını açık eksiltmeye çıkardığını duyurdu.

Maheu, bir gün madenden çıkışta Etienne'le yürüdü ve ona başka bir işliğe geçen Levaque'ın yerine kazmacı olup olamayacağını sordu. Delikanlıdan pek hoşnut görünen mühendisle ve işçibaşıyla konuşup işi yoluna koymuştu bile. Onun için Maheu'nün kendisine gösterdiği ve gün geçtikçe artan saygıya sevinen Etienne'e bu apansız ilerlemeyi kabul etmekten başka bir iş kalmamıştı.

Hemen o akşamüstü madene gidip duyurulara baktılar. Açık eksiltmeye çıkarılan yeni işlikler Voreux'nün kuzey kesiminde, Filonnière damarındaydı. Yeni işler pek de iç açıcı değildi, delikanlı eksiltme koşullarını okudukça Maheu başını sallıyordu. Ertesi gün madene indikleri zaman doğruca adı geçen damara gittiler, Maheu yükleme yerine uzaklığını, toprağın kumlu, kömür tabakasının ince ve çökmeye yatkın olduğunu gösterdi delikanlıya. Ama yaşayabilmek için çalışmak zorundaydılar. Bu yüzden pazar günü soyunma barakasında yapılan ve bölge mühendisi orada olmadığı için maden mühendisinin yönettiği eksiltmeye gittiler. Beş altı yüz işçi gelmiş, bir köşeye yerleştirilen küçük kürsünün başına toplanmıştı; eksiltme öyle hızlı gidiyordu ki, barakayı dolduran bir mırıltıdan ve bunu bastıran birtakım rakam seslerinden başka bir şey duyulmuyordu.

Maheu bir ara işletmenin eksiltmeye çıkardığı kırk işlikten hiçbirini alamayacağını sandı. Eksiltmeciler, kulaktan kulağa dolaşan sanayi bunalımı ve işsizlik söylentisinin verdiği korkuyla durmadan fiyat düşürüyorlardı. Mühendis Négrel de hiç acele etmiyor, fiyatın düşebildiğince düşmesini bekliyor, işleri kızıştırmak isteyen Dansaert'se maval okuyor, yeni damarları övüp duruyordu. Maheu, elli metrelik bir işliği en az kendisi kadar direnen bir arkadaşının elinden zor kurtardı; vagon başına düşen ücreti sırayla birer metelik düşürüyorlardı; gerçi damar sonunda kendisine kaldı, ama fiyatı öylesine indirmişti ki, arkasında duran maden çavuşu Richomme bile kendini tutamayıp bir dirsek attı Maheu'ye, dişlerinin arasından öfkeli bir sesle, bu ücretle işin altından nasıl kalkacaksın be! diye homurdandı.

Eksiltmeden çıktıklarında Etienne'in kafası iyice bozuktu, küfürler edip duruyordu. Baba ölüm kalım savaşı verirken kızı Catherine'i alıp tarlaları

oynaşmaya gitmiş olan Chaval'i görünce açtı ağzını yumdu gözünü.

— Hay dinine yandığımın! diye bağırdı, düpedüz boğazlaşma bu be!.. Şimdi de işçileri birbirlerine kırdıracak herifler!

Bunun üzerine Chaval de heyheylendi; ben olsam asla bu kadar inmezdim dedi. Olup biteni merak edip yanlarına gelmiş bulunan Zacherie, amma boktan iş ha! diyerek görüşünü belirtti. Etienne en sonunda gizli bir şiddeti açığa vuran bir el hareketiyle hepsini susturdu.

— Elbet bunun da sonu gelecek, günün birinde suyun başına biz geçeceğiz!

Barakadan çıkalı beri ağzını açmamış olan Maheu, bu laf üzerine uykudan uyanır gibi oldu. Delikanlının lafını yineledi:

— Suyun başına geçmek ha… Ah! Dinine yandığımın kara talihi, nerede o günler?

II

O gün temmuzun son pazarı Montsou’da bayram günüydü. Ev hanımları, daha cumartesiden oturma odalarını yıkamış, kova kova su dökerek döşemeyi ve duvarları yıkamışlardı; daracık bütçelerine tuzluya patlayan bir masrafla yere ince kum döktükleri halde, döşeme hâlâ nemliydi. Gün epey sıcak geçeceğe benziyordu, kurşun gibi ağır ve fırtına yüklü gök, kuzeyin düz ve çıplak ovalarına çökmüş, soluk aldırmıyordu.

Pazar günleri Maheulerin kalkış saati değişirdi. Baba yine saat beşte uyanıp bir süre yatakta sağa sola döndükten sonra kalkıp giyindiği halde, çocuklar dokuza dek uyurdu. O gün de erkenden yataktan fırlayan Maheu, önce bahçeye çıkıp pipo içti, sonra dayanamadı, ötekileri beklemeden bir şeyler atıştırdı. Ondan sonra kıvır zıvır işlerle öğleyi etti: Su sızdıran gerdeli onardı, guguklu saatin altına okulda çocuklara dağıtılmış olan kralın oğlunun resmini yapıştırdı. O arada ev halkı da teker teker aşağı iniyordu, Bonnemort Baba bir iskemle alıp güneşlenmeye çıkmış, Alzire’le anası yemeğe girişmişlerdi. Az sonra Lénore’la Henri’yi de giydirip önüne katmış olan Catherine göründü; Zacharie’yle Jeanlin, uyumaktan gözleri davul gibi şişmiş, esneye esneye aşağı indiklerinde saat on biri vuruyor, ocakta kaynayan patatesli tavşanın kokusu bütün evi dolduruyordu.

O saatte bütün işçi mahallesi ayaktaydı artık. Bayramın verdiği heyecanla, yiyecekleri nefis öğle yemeğini düşünen erkekler küme küme Montsou’ya iniyorlardı. Çocuklar sokaklarda oynuyor, kasabaya inmemiş gömlekli erkekler, tatil gününün tembelliği içinde, terliklerini sürüye sürüye dolaşıyorlardı. Havanın güzelliğinden ötürü ardına dek açılmış kapı ve pencerelerden yan yana uzayıp giden oturma odaları görünüyordu; hepsinde sağa sola seğirten, bağrışan insanlar göze çarpıyordu. Blokların bir başından ötekine yayılan tavşan kokusu, o gün evlerin içine işlemiş yanık soğan kokusunu bastırmaya çalışıyordu.

Maheuler tam on ikide yemek yediler. Kapı ağızlarında gevezelik eden, bağrışan, bir şeyler alıp veren kadınların, bir tokatla ayak altından kovulan ya da döve döve getirilen çocukların şamatası arasında, hiç konuşmadan atıştırıyorlardı. Zacharie’yle Philomène’in evliliği yüzünden üç haftadır Levaquelarla araları açıktı. Bu dargınlık Pierronne’la dostluklarını

artırmıştı. O gün Pierronne kocasıyla kızı Lydie’yi anasına bırakmış, Marchiennes’deki amca kızına gitmişti; yalnız bu amca kızı sakallıydı, Voreux’de işçibaşı olarak çalışmaktaydı. Maheude böyle bayram günü evini bırakıp gitmenin çok ayıp olduğunu söylüyordu.

Maheulerin sofrasında, tam bir aydır eski arabalıkta besledikleri tavşanla haşlanmış patatesten başka, yağlı bir çorba ve sığır eti de vardı. İki haftalıklarını bir gün önce almışlardı. Doğrusu, böyle zengin bir sofra ömürlerinde görmemişlerdi. İşçilerin üç gün tatil yaptığı son Sainte-Barbe yortusunda bile, yedikleri tavşan böylesine yağlı ve yumuşak değildi. Bu yüzden, dişleri yeni yeni çıkmaya başlayan Estelle’den tutun da, ağzında hemen hiç diş kalmamış Bonnemort Baba’ya dek, on çift çene durmadan işliyor, zavallı tavşanın kemiği bile kalmıyordu. Et iyi şeydi canım! Ama yüzünü öyle ender görüyorlardı ki, midelerine oturuyordu. Neyse, yine de her şeyi silip süpürdüler, akşama azıcık et suyu kaldı yalnız. Çok acıkırlarsa tereyağlı ekmek katarlardı yanına.

İlk Jeanlin tüydü evden. Bébert okulun arkasında onu bekliyordu. Yanık Karı’nın sokağa bırakmayıp evde tutmaya karar verdiği Lydie’yi de takıma alana dek sokaklarda epey sürttüler. Büyükanne kızın sıvıştığını anlayınca o çırpı gibi kollarını sallayarak bağırmaya başladı; bu şamataya canı sıkılan Pierron, o sırada karısının da eğlendiğini bilen bir kocanın huzuru içinde dolaşmaya çıktı.

İkinci olarak Bonnemort Baba ayrıldı evden, Maheu de karısına aşağı gelip gelmeyeceğini sorduktan sonra, çıkıp şöyle bir hava almaya karar verdi. Karısının gelecek hali mi vardı? Başının derdiydi şu yumurcaklar; ama belli olmaz, belki gelirdi, gelince de nasıl olsa buluşurlardı. Maheu evden çıkınca bir an durakladı, sonra Levaque hazır mı değil mi diye bakmak üzere komşu eve daldı. Bir de baktı ki, Zacharie gelmiş, Philomène’i bekliyor, Bayan Levaque da temcit pilavına dönen eski defteri açmış, kimsenin kendisini iplemediğini, şimdi gidip Maheude’le bu işi konuşacağını söylüyordu bağıra bağıra. Bu da yaşamak mıydı canım! Kız sevgilisiyle fingirdemeye gidiyor, anası oturup onun piçlerine bakıyordu! Philomène kılını kıpırdatmadan şapkasını başına geçirince, Zacharie anası isterse, kendisinin evlenmeye çoktan razı olduğunu söyleyerek kızı aldı çıktı. Levaque çoktan tüymüştü, Maheu Bayan Levaque’ı karısına yollayıp hemen oradan sıvıştı. Dirseklerini masaya dayamış, önündeki peyniri

bitirmekte olan Bouteloup, Maheu’nün bira içme önerisine inatla hayır dedi: Evine bağlı bir erkek gibi, oynaşının yanında kalacaktı.

Bu sırada işçi mahallesi yavaş yavaş boşalıyor, erkekler birbiri ardından yola koyuluyorlardı; kapıda durup babalarını gözleyen kızlar, onlar uzaklaşır uzaklaşmaz, sevgililerinin koluna girip ters yöne yollanıyorlardı. Babası kiliseyi dönünce, kendisini bekleyen Chaval’i gören Catherine de sokağa fırladı, birlikte Montsou’ya doğru yürüdüler. Azgın yumurcaklar arasında tek başına kalan annenin yerinden kıpırdayacak hali yoktu, bir tas kahve daha doldurmuş, ağır ağır yudumluyordu. Mahallede kadınlardan başka kimse kalmamıştı, onlar da birbirlerine sesleniyor, hâlâ sıcak ve yağlı duran sofraların başında kahve ibriklerini boşaltıyorlardı.

Maheu Levaque’ın Avantage’da olduğunu biliyordu, hiç acele etmeden Rasseneur’ün meyhanesine yollandı. Gerçekten de Levaque oradaydı, meyhanenin arkasındaki çitle çevrili bahçede arkadaşlarıyla kuka oynuyordu. Oyuna katılamayan Bonnemort Baba ile ihtiyar Mouque bir köşede durmuş, büyük bir dikkatle demir gülleyi izliyor, heyecandan birbirlerine dirsek vurmayı bile akıl edemiyorlardı. Kızgın güneş tam tepelerindeydi, duvar dibindeki incecik çizgiden başka sığınacak gölge yoktu; Etienne’se Suvarin’in kendisini yalnız bırakıp odasına çekilmesine bozulmuş, masalardan birinde birasını yudumluyordu. Suvarin hemen her pazar odasına kapanır, mektup yazar ya da kitap okurdu.

— Sen de katılıyor musun? diye sordu Levaque Maheu’ye.

Ama beriki hayır dedi. Çok terlemiş, susuzluktan ölmüştü.

— Rasseneur! diye bağırdı Etienne. Bir bira daha getirsene.

Sonra Maheu’ye döndü:

— Bu sefer biralar benden, dedi.

Şimdi hepsi senli benli davranıyordu. Rasseneur’ün başı öylesine kalabalıktı ki, birayı getirtebilmek için tam üç kez seslenmeleri gerekti; sonunda yine Bayan Rasseneur getirdi ılık birayı. Delikanlı alçak sesle evden yakınıyordu: Karı koca ikisi de iyi insanlardı gerçi, kafaları da iyiydi; ama biraları beş para etmezdi, hele o korkunç yemekler! Uzaklığı olmasa,

çoktan Montsou'ya taşınacaktı. Sonunda işçi mahallesinde bir ailenin yanına kiracı girmek zorunda kalacaktı herhalde.

— Haklısın, diyordu Maheu sakin sakin, aile yanında daha rahat edersin elbet.

Derken bir kıyamettir koptu, Levaque bir vuruşta bütün kukaları devirmişti. Mouque ile Bonnemort onca şamata arasında gözlerini yere dikmiş, sessizce başlarını sallayarak elde edilen büyük başarıyı onaylıyorlardı. Neşe dalgası sonunda şakalaşmaya dönüştü, hele çitin ardında Mouquette'in güleç yüzü belirince… Kızcağız bir saattir oralarda volta vuruyordu, gülüşmeleri duyunca meyhaneye yaklaşma yürekliliğini göstermişti.

— Aa! Yalnız mısın kız? diye bağırdı Levaque. Ee, hani âşıkların?

— Âşıklarım mı? Iskartaya çıkardım hepsini, diye karşılık verdi genç kız arsız bir neşeyle. Yenisini arıyorum.

Hepsi birden, beni al, beni al diye bağrışmaya, kaba şakalarla kıza takılmaya başladılar. Genç kız başıyla olmaz diyor, her öneriye katıla katıla gülüyor, naz ediyordu. Babasıysa, gözlerini bir vuruşta yıkılan kukalardan ayırmadan bu oyunu izliyordu.

— Hadi, hadi, dedi Levaque Etienne'i gösterip gülerek, bana kalırsa gözün şunda!.. Ama nafile kızım, onu ele geçirmek için zor kullanmak gerek.

Bunu duyan Etienne de keyiflendi. Gerçekten tumbacı kız bir süredir çevresinde dönenip duruyordu. Delikanlı bunu sezdiği halde, sırf dalga olsun diye nazlanıyormuş gibi yapıyor, ama aslında gerçekten hiç arzulamıyordu kızı.

Mouquette birkaç dakika daha çitin ardında dikildi, iri gözlerini dikip delikanlıya baktı; sonra ağır ağır uzaklaştı, güneş çarpmış gibi suratı asılmıştı.

Etienne'se Maheu'ye dönmüş, alçak sesle yine o eski öyküyü, Montsou kömür işçilerinin bir yardımlaşma sandığı kurma işini anlatıyordu.

— İşletme bizi bu konuda özgür bıraktığını söyleyip durduğuna göre, neden korkuyoruz birader. Düşünsene, işletmenin verdiği emekli aylığından başka dayanağımız yok aslında, verse bile onu da kendi keyfine göre ayarlıyor. Bu yüzden işletmenin keyfine bağlı kalmayıp bu sandığı kurmalıyız, dar zamanda hiç değilse bir dayanağımız olur.

Sonra ayrıntılara geçiyor, örgütün nasıl kurulacağını, nasıl çalışacağını anlatıyor, işlerin hepsini üstüne almaya söz veriyordu.

— Ben varım, dedi en sonunda bu işe aklı kesen Maheu. Ama benimle iş bitmez ki… Sen asıl onları kandırmaya bak.

Levaque oyunu kazanınca, bahçedekiler gelip bira bardaklarının başına çökmüştü. Maheu ikinciyi içmeye yanaşmadı: Akşama çok vardı, daha sonra içecekti. O sırada Pierron geldi aklına. Pierron olsa olsa Lenfant'daydı. Etienne'le Levaque'ı da kandırdı, üçü birden Montsou'ya yollandılar; o sırada yeni bir grup Avantage'ın bahçesinde kuka oyununa girişiyordu.

Anayola çıkınca, geçerken önce Casimir birahanesine, sonra Progrés meyhanesine uğramak zorunda kaldılar. Kapılar ardına dek açıktı, arkadaşlar seslendi mi, hayır diyebilmek olanaksızdı. Her meyhanede birer tane yuvarlıyor, karşılık vermeye kalkarlarsa, bardaklar ikileşiyordu. On dakika oturuyor, iki laf ediyor, kalkıp çıkıyor, az ileride aynı şeyi ister istemez yineliyorlardı; neyse ki içtikleri biraydı, sık sık çişe gitmekten başka sıkıntısı yoktu, o da bir süre sonra sidikten çok dere suyuna benziyordu. Pierron, tahmin ettikleri gibi Lenfant'daydı, ikinci birasını bitirmek üzereydi, arkadaşlarını kırmamak için bir tane daha yuvarladı tabii. Bizimkiler de birlikte dört kişiydiler şimdi, Za-

charie Tison’da mıdır diye bakmaya çıktılar. Meyhane bomboştu; oğlanı beklerken birer tane daha içtiler. Sonra, Saint-Eloi geldi akıllarına, oraya gidip maden çavuşu Ri-

chomme’dan birer bira daha yuvarlayınca ipin ucunu kaçırdılar, bahane falan aramadan, sırayla bütün meyhaneleri dolaşmaya başladılar.

Yavaş yavaş kafayı bulan Levaque birden:

— Volcan’a, gidelim arkadaş! dedi.

Berikiler önce gülüştüler, sonra bayram dolayısıyla sokaklara dökülen ve gittikçe artan kalabalık arasında arkadaşlarının ardına düştüler. Volcan dar ve uzun bir meyhaneydi, en dipteki sahnede Lilleli sokak kızlarının en döküntülerinden beşi hemen hemen anadan doğma bir durumda, çirkin hareketlerle oynayıp şarkı söylüyordu; müşteriler canları istedi mi, parasını sayıp kızlardan birini sahne gerisindeki odalardan birine atıyordu. Meyhanede özellikle tumbacılar, kömür kırıcı delikanlılar, hatta on üç on dört yaşındaki vargelci oğlanlar göze çarpıyordu ve tabii burada biradan çok ardıç rakısı içiliyordu. Aile düzeni bozuk, uçkuruna düşkün bazı yaşlı madenciler de gençler arasına katılma yürekliliğini göstermişti.

Küçük bir masaya çöker çökmez, Etienne Levaque’ı yanına çekti, yardımlaşma sandığını anlatmaya başladı. Bir işi kendilerine görev edinmiş yeni dindarların sabrıyla anlatıyordu.

— Her üye ayda yirmi meteliği rahatça verebilir, diye yeniliyordu bilmem kaçıncı kez. Bu yirmi metelikler dört beş ayda epeyce bir para tutar; paran oldu mu da hiçbir şeyden korkmazsın, öyle değil mi?.. Ee, sen ne dersin bu işe, ha?

— Olmaz demem arkadaş, diye karşılık verdi Levaque, ağzı kulaklarında. Ama istersen sonra konuşalım bu işi.

Sarışın, iri kıyım oyuncu kız içini gıcıklıyordu; Maheu ile Pierron biralarını bitirdikten sonra ikinci şarkıyı beklemeden kalktıkları zaman, o ben kalıyorum arkadaş dedi.

Etienne dışarı çıkınca yine Mouquette’le yüz yüze geldi, kız arkalarından ayrılmıyordu besbelli. Tam karşıda durmuş, iri gözlerini dikmiş, o temiz yürekli gülüşüyle: “Hadi, var mısın?” der gibi bakıyordu. Delikanlı azıcık eğlendi kızla, sonra dosdoğru yürüdü geçti. İşte o zaman kız da bozuldu, öfkeli bir el hareketi yaptı, kalabalığın arasına dalıp uzaklaştı.

— Chaval nerde be? diye sordu Pierron.

— Yaa, oğlan ortalarda yok gerçekten, dedi Maheu. Piquette'tedir mutlak… Hadi yürüyün Piquette'e gidelim.

Piquette'e varınca, kapı ağzındaki kavga içeri girmelerine engel oldu. Zacharie, kısa boylu, kansız cansız Belçikalı bir çivicinin burnuna yumruğunu dayamış, çiğ çiğ yerim seni be! diye bağırıyordu; Chaval'se elleri cebinde, onları seyrediyordu.

— Hah, Chaval burada işte! dedi Maheu o dingin sesiyle. Catherine de yanında.

Tumbacı kızla sevgilisi, tam beş saattir sokaklarda sürtüyorlardı. Önce Montsou yolunda dolaşmışlardı, alçak damlı, renk renk evlerle çevrili, yılan gibi kıvrılarak aşağı inen bu geniş yolda, engebesiz ovanın çıplaklığı içinde karınca sürülerine benzeyen bir kalabalık kızgın güneş altında aşağılara doğru akıp gidiyordu. Hiç kurumayacakmış duygusunu veren çamur kurumuş, kapkara bir toz bulutu halinde havaya kalkıyor, bir fırtına bulutu gibi sağa sola savruluyordu. Yolun iki yakasındaki birahaneler hıncahınç doluydu, kaldırımlara da masa koymuşlardı; yine iki yandaki kaldırımlarda bir pazar kurulmuş, tezgâhlarda kızlar için aynalar, atkılar, erkekler için çakı ve kasket, ayrıca bisküvi ve şekerleme satılıyordu. Kilisenin önünde bileğine güvenenler yay çekiyordu. İşliklerin tam karşısında gülle oyunu oynanıyordu. Kömür işletmelerinin hemen yanında, Joi-

selle sokağının köşesinde, tahta perdeyle çevrili küçük bir alanda horoz dövüştürülüyordu; çelik pençeli, ibiklerinden kan damlayan iri, kırmızı iki horoz paralanırcasına dövüşüyordu. Daha ileride, Maigrat'nın dükkânında bilardo masasında önlük ya da pantolonlar kazanılıyordu. Ve aşağı yukarı her yer sessizdi, kalabalık gürültü etmeden birasını içiyor, bir şeyler atıştırıyordu; açıkta kızaran patateslerin daha da artırdığı korkunç sıcak altında içilen biralar, yenen patatesler sindiriliyordu.

Chaval, Catherine'e, on dokuz meteliğe bir ayna, üç franka da bir atkı almıştı. Her gidiş gelişte, bayram yerini görmeye gelmiş olan ve tutuk bacaklarını sürüye sürüye dolaşan Mouque ile Bonnemort'a rastlıyorlardı. Derken başka bir tanıdığa rastladılar, bu kez epey canları sıkıldı: Jeanlin, boş bir arsanın kıyısına kurulmuş açıkhava meyhanesinden ardıç rakısı çalmak üzere Bébert'le Lydie'yi kışkırtıyordu. Catherine kardeşine iki tokat atana dek, küçük kız içki şişesini kapmış, tabanları yağlamıştı bile. Bu yumurcakların sonu hapishaneydi canım!

Tete-Coupée birahanesine geldiklerinde, Chaval sevgilisini içeride yapılacak ispinoz yarışmasına götürmeyi düşündü; yarışmanın duyurusu sekiz gündür kapıdaydı. Ellerinde on, on iki kafesle, Marchiennesli on beş çivici kız ve oğlan gelmişti yarışmaya; ispinozlar çevrelerini göremesinler diye beze sarılmış küçük kafesler birahanenin avlusundaki tahta perdeye asılmıştı. Bir saat içinde en çok öten kuş birinci olacaktı. Çiviciler kafeslerinin arkasına geçmiş, ellerinde birer taş tabla, tebeşirle kendi kuşlarının ötüşlerini işaretliyor, öbür yarışmacıları gözlüyor, bu arada kendileri de gözleniyordu tabii. İspinozlar şakımaya başlamıştı, “chichouieu”ler yumuşak, “batisecouic”lerse tiz sesle ötüyorlardı; önce kesik kesik, çekine çekine şakımaya başlamışlar, derken birbirlerinin sesinden heyecanlanmış, kendilerini kapıp koyuvermişlerdi, bazıları öylesine coşuyor, öyle uzun ötüyordu ki, sonunda baygın yere seriliyordu. Çiviciler de kendi kuşlarını kışkırtıyor, Wallon lehçesiyle bağırıp çağırıyor, biraz daha, biraz daha ötmelerini istiyorlardı; sayıları yüze yaklaşan seyircilerse, yüz seksen ispinozdan kurulu orkestranın değişik zamanlarda yinelediği bu teması aynı, cehennemi musiki ortasında, heyecandan solukları kesilerek, ses çıkarmadan yarışmayı izliyorlardı. Birincilik ödülü olan dökme kahve ibriğini bir “batisecouic” kazandı sonunda.

Catherine'le Chaval yarışmayı izlerken, Zacharie'yle Philomène girmişti içeri. El sıkıştıktan sonra birlikte seyre koyulmuşlardı. Derken Zacharie'nin kanı beynine sıçramıştı, arkadaşlarıyla birlikte yarışmayı izlemeye gelmiş bir çivicinin kız kardeşine çimdik attığını görmüştü; Catherine'se böyle basit bir çimdik yüzünden kavga çıkmasını, onca çivicinin Chaval'in tepesine çullanmasını, birbirlerini boğazlamalarını istemediği için, heyecandan kıpkırmızı kesilmiş bir yüzle kardeşini yatıştırmaya çalışmıştı. Aslında adamın yaptığı sarkıntılığa kavga çıkmasın diye ses etmemişti. Neyse ki, Chaval işi ciddiye almamış, adamla alay etmekle yetinmiş, dışarı çıkmışlar, sorun kapanır gibi olmuştu. Sonra birer bira içmek üzere Piquette'e girecekleri sırada bir de bakmışlardı ki, çivici gelmiş, meydan okuyan bir tavırla burunlarının dibinde dolaşıyor. Aile onuruna pek düşkün olan Zacharie bozulmuş, yüzsüz herifin üstüne yürümüştü.

— Ulan domuz herif, kız kardeşim o benim!.. Dur ulan, şimdi ben sana öğretirim genç kızlara saygı göstermeyi!

Birkaç kişi koşup iki erkeğin arasına girmişti; Chaval de hiç istifini bozmadan hâlâ:

— Bırak canım, benim işim bu, deyip duruyordu… Boşver şu serseme, aldırma!

Maheu de takımıyla birlikte, işte tam bu sırada gelmişti, zırıl zırıl zırlayan Catherine'le Philomène'i yatıştırdı. Sonra hep birlikte kahkahayı bastılar, onları gören çivici bir anda toz olmuştu çünkü. Bu tatsız olayı unutturmak isteyen, Pi-

quette’i kendi evi sayan Chaval, herkese bira ısmarladı. Etienne Catherine’le kadeh tokuşturmak zorunda kaldı, baba, kız, kızın sevgilisi, oğul, oğulun sevgilisi, hep birlikte: “Sağlığımıza!” diyerek biraları diktiler. Sonra Pierron, birer tane de benden içeceksiniz diye tutturdu. Tabii bu öneriye hayır diyen çıkmadı; yalnız tam bu sırada arkadaşı Mouquet’yi gören Zacharie yeniden öfkelendi. Hadi gidip şu çivicinin hesabını, görelim diyerek oğlanı yanına çağırdı.

— Geberteceğim namussuzu! diye bağırıyordu. Bana bak Chaval, Philomène Catherine’in yanında kalsın azıcık. Şimdi dönerim ben.

Bu kez ısmarlama sırası Maheu’deydi. Eh, oğlan kız kardeşinin öcünü almak istiyorsa, bunda şaşacak bir şey yoktu canım. Ağlamayı çoktan kesmiş olan Philomène’se, daha Mouquet’yi görür görmez başını sallamaya başlamıştı. Bu iki hınzır doğruca Volcan’a gitmişlerdi şimdi.

Bayram gece Bon-Joyeux’de yapılan bir eğlenceyle sona ererdi. Désir’in dul karısı işletiyordu bu meyhaneyi; elli yaşlarında, güçlü kuvvetli, fıçı gibi bir kadındı, geçkin yaşına karşın hızlıydı, tam altı âşığım var diyerek övünürdü, her gün birini alırdı koynuna, pazar günleriyse altısını birden. Otuz yıldır işkembelerine boşalttığı fıçılar dolusu biranın verdiği sevecenlikle, bütün maden işçilerine yavrum derdi; ayrıca bütün tumbacı kızların önce kendi birahanesinde dans edip kurtlarını döktükten sonra gebe kaldıklarını söyleyerek şişinirdi. Bon-Joyeux’de iki salon vardı: Biri tezgâhla masaların bulunduğu meyhane salonu, öbürü de geniş bir kapıyla buraya açılan, orta kesimi tahta kaplı, kenarlarıysa tuğla döşeli, geniş dans salonuydu. Bu salon süslüydü, kâğıt çiçeklerden yapılmış iki kordon bir köşeden öbürüne çaprazlama uzanıyor, tam ortada yine çiçeklerden yapılmış taçla birleşiyordu; duvarlarda da üstlerine ermiş adları yazılmış yaldızlı armalar vardı: Demiryolu işçilerinin Saint-

Eloi’sı, kunduracıların Saint-Crépin’i, kömür işçilerinin Sainte-Barbe’ı, sizin anlayacağınız, bütün loncalar için bir ermiş. Tavan öyle basıktı ki, ancak bir dua kürsüsü kadar yüksek olan sahnedeki üç çalgıcı iki büklüm durmak zorundaydı. Akşamları salonu aydınlatmak üzere dört köşeye birer gaz lambası asılıyordu.

O pazar dans saat beşte, pencerelerden giren gün ışığının aydınlığında başlamıştı. Ama salonlar ancak yediye doğru doldu. Dışarıda fırtına başlamıştı, delice esen rüzgâr kömür tozlarını dört bir yana savuruyor, tozlar insanların gözünü kör ediyor, patates tavalarına dolup cazırdıyordu. Oturmak üzere içeri giren Maheu, Etienne ve Pierron, Bon-Joyeux’da dans ederken buldular Catherine’le Chaval’i; Philomène’se bir köşede durmuş, onları seyrediyordu. Levaque’la Zacha-rie’den haber yoktu daha. Pistin çevresinde oturacak sıra falan bulunmadığı için, Catherine her danstan sonra gelip babasının masasında dinleniyordu. Philomène’i de çağırdılar, ama kız, ayakta daha iyiyim diyerek gelmedi. Hava kararmak üzereydi, çalgıcılar kendilerinden geçmiş çılgınca çalıyor, salonda kimin olduğu pek seçilmeyen, bir o yana bir bu yana gidip gelen kalça ve göğüslerden başka bir şey görülmüyordu. Gaz lambaları büyük bir sevgi gösterisiyle karşılandı, bir anda her şey aydınlandı, kıpkırmızı yüzler, dağılmış, terden yapış yapış olmuş saçlar, vücutlardan çıkan ten kokusunu süpürerek savrulan etekler ortaya çıktı. Maheu, ince uzun bir kömür kırıcının kollarında fırıl fırıl dönen ve kocaman bir yağ tulumunu andıran Mouquette’i gösterdi Etienne’e. Derdini unutmuş, kendine bir erkek bulmuştu demek.

Saat sekizde kucağında Estelle, ardında Alzire, Henri ve Lénore’la Maheude çıkageldi. Yanılma korkusu duymadan, doğruca oraya gelmiş, kocasını eliyle koymuş gibi bulmuştu. Mideler bira ya da kahveyle şişirildiği için, hiçbirinin karnı aç değildi, arkasında daha başka kadınlarla birlikte Bayan Levaque’ı görünce, alçak sesle dedikoduya başladılar hemen; kadının yanında Bouteloup vardı, Philomène’in veletleri Achille’le Desirée’yi ellerinden tutmuş getiriyordu. Görünüşe göre, iki komşunun arası pek iyiydi, Maheude ara sıra dönüp Bayan Levaque’la konuşuyordu. Yolda uzun boylu görüşmüşler, Maheude büyük oğlunun gelirinden yoksun kalacağına üzülmesine karşın, onu daha fazla yanında alıkoymanın haksızlık olacağını düşünerek Zacharie’nin evliliğine evet demişti. Gerçi

yüzü gülüyordu, ama içi kan ağlıyor, tam bir ev kadını gibi, bütçenin temel direklerinden biri gidince iki yakasını nasıl bir araya getireceğini düşünüyordu kara kara.

Maheu, Etienne’le Pierron’un bira içtikleri masanın yanındaki masayı göstererek:

— Otur bakalım komşu, dedi.

— Bizim efendi burada değil mi? diye sordu Bayan Levaque.

Üç kafadar, az sonra gelecek diyerek uyuttular kadını. Bouteloup, ufaklıklar ve bizimkiler iç içeydi şimdi, salon öyle kalabalıktı ki, iki masayı bitiştirmek zorunda kalmışlardı. Biralar ısmarlandı. Anasıyla çocuklarını gören Philomène de yanlarına geldi. Uzatılan iskemleyi altına çekti, düğün haberini alınca sevinir gibi oldu; sonra Zacharie nerde diye sorulunca o mıy mıy sesiyle:

— Bilmem, buralardadır herhalde, ben de onu bekliyorum zaten, diye karşılık verdi.

Maheu karısına baktı. Razı oluyordu demek? Birden yüzü asıldı, sessizce sigarasını tüttürmeye başladı. Birer birer çekip giden, analarını babalarını piç gibi ortada bırakan bu çocukların iyilik bilmezliği karşısında onun da yüreğine geçim kaygısı düşmüştü.

Pistte dans devam ediyor, son notaları çalınan kadril salonu ince, kızıl bir toza boğuyordu; gazinonun duvarları çatırdıyor, trompet, kederli bir lokomotif gibi, tiz sesler çıkarıyordu; oyun bittiğinde herkes kan ter içindeydi.

Bayan Levaque Maheude’ün kulağına eğildi:

— Hatırlar mısın komşu? dedi, onunla bununla oynaşırsa, Catherine’i kendi ellerinle geberteceğini söyledin!

Chaval, oyundan sonra Catherine’i babasının masasına getirmiş, iki genç Maheu’nün arkasında durmuş, ayakta biralarını yudumluyorlardı.

— Ohoo! diye mırıldandı Maheude alınyazısına boyun eğmiş insanların tavrıyla, biz öyle deriz ama, onlar yine bildiklerini okur… Yalnız şükür ki

çocuğu olmaz daha; işte buna kalıbımı basarım komşu!.. Düşünsene ayol, o da bir velet doğursa, sonra çekip gitse, halimiz nice olurdu!..

Trompet şimdi yeni bir polkaya başlamıştı; kulakları sağır eden gürültü salonu yeniden doldurduğu sırada, Maheu eğildi, karısının kulağına bir şeyler fısıldadı. Neden bir kiracı almasınlardı? Örneğin, oda arayan Etienne'i… Zacharie evden ayrılacağına göre, onun yeri boşalacaktı, böylece yitirdikleri gelirin bir kısmını geri almış olurlardı. Ma-

heude’ün yüzü ışımıştı: İnan olsun çok iyi bir fıkirdi bu, hemen çaresine bakmalıydılar. Hey ulu Tanrım, bu sefer de açlıktan kurtuluyorlardı galiba, birden öyle keyiflendi ki, herkese bira ısmarladı.

Bu sırada Etienne de Pierron’u yanına çekmiş, yardım sandığı tasarısını anlatıyor, kandırmaya çalışıyordu. Tam sandığa üye almaya razı etmişti ki, büyük bir düşüncesizlikle asıl amacını açıklayıverdi.

— Düşünsene, işi bırakırsak nasıl destek olur bu sandık, işletmeye rahatça kafa tutar, direnebilmek için sırtımızı sandığa yaslarız… Öyle değil mi? Tamam mı, katılıyorsun, değil mi?

Pierron’un beti benzi uçmuş, gözlerini yere çevirmişti. Kekeledi:

— Şey, bilmem ki, hele bir düşüneyim de… Bana sorarsan, en iyi yardım sandığı akıllı uslu davranmaktır azizim.

Tam o sırada Maheu Etienne’in koluna yapıştı, lafı dolandırmadan, evlerine kiracı gelip gelmeyeceğini sordu. Madenci arkadaşlarına daha yakın olabilmek için zaten işçi mahallesine taşınmaya can atan Etienne hemen kabul etti bunu. İki cümleyle anlaştılar, yalnız Maheude, çocuklar evlenene dek beklemek gerekeceğini söyledi.

Derken, yanında Mouquet ile Lavaque olduğu halde, Zacharie sökün etti. Üçü de buram buram Volcan kokuyordu hâlâ: Ağızlarında ardıç rakısının, üstlerinde başlarındaysa suya düşman sokak kızlarının o keskin, yapmacıklı kokusu vardı. Zilzurna sarhoştular, kikirdiyor, birbirlerini dirsekleyip duruyorlardı. Zacharie artık evlendirileceğini duyunca öyle bir gülmeye başladı ki, nerdeyse kasıkları çatlayacaktı. Philomène, yine o mıy mıy sesiyle, bu oğlanı böyle gülerken göreceğime, ağlarken görsem daha çok sevinirdim dedi. Başka iskemle olmadığı için, Bouteloup yana çekilmiş, Levaque’ı yanına almıştı. Ailesini böyle topluca görüp duygulanan Levaque herkese bira ısmarladı. Bir yandan da:

— Hay dinine yandığımın! Kırk yılda bir böyle eğleniyoruz be! diye bağırıyordu avaz avaz.

Saat ona dek oturdular. Kocalarıyla eğlenmeye ya da onları alıp eve götürmeye gelen kadınlar girip çıkıyordu hâlâ gazinoya, hem de arkalarında

sürü sepet çocukla; analar utanıp sıkılmayı bir yana bırakmış, yem torbasına benzeyen uzun, sarı memelerini çıkarmış, tombul yanaklı bebelerini emziriyorlardı; yürümeye başlamış olanlarsa, yüzleri gözleri bira içinde, kedi gibi masa altlarında dolaşıyor, çişleri geldi mi çekinmeden altlarına ediyorlardı. Désir'in dul karısının meyhanesinde fıçılar açılmış, bira kabaran bir deniz gibi köpürüyor, ağızlardan, burunlardan ve daha başka yerlerden dere gibi akıyordu. Öylesine şişmişlerdi ki, herkesin bir dizi ya da dirseği yanındakinin kolunda kucağındaydı, ama keyifler yerindeydi, kimsenin bu iç içelikten yakındığı yoktu. Ağızlar hiç kapanmıyor, herkes durmadan gülüyordu. Salon fırın gibiydi, herkes yanıp pişiyor, yakasını bağrını açıyor, kalın pipo dumanları arasında iyice sarılaşan etlerini ortaya döküyordu; can sıkan tek şey yerinden kıpırdamaktı, ara sıra kızlardan biri kalkıyor, dipteki su tulumbasının yanına gidiyor, eteklerini toplayıp işini görüyor, sonra geri geliyordu. Köşeden köşeye uzanan çiçekli kâğıt kordonların altında tepinen kızlarla oğlanlar öylesine bitkindiler ki, terden birbirlerini bile göremiyorlardı artık; bu kargaşa, vargelci oğlanların tumbacı kızları bir kalça vurup yere yıkmasına izin veriyordu. Civelek kızlardan biri erkek arkadaşıyla yere yuvarlansa bile trompet çılgınca böğürtüsüyle bu düşüşü bastırıyor, kızla oğlan bütün gazino tepelerine çökmüş gibi, ayaklar altında kalıyordu.

Adamın biri yanlarından geçerken, Lydie'nin kapı önünde, kaldırımda uyuduğunu söyledi Pierron'a. Aşırdıkları şişeden payını çekmiş, oracıkta sızıp kalmıştı; Pierron hemen dışarı fırladı, kızını sırtlayıp eve yollandı; Lydie'den daha dayanıklı olan Jeanlin'le Bébert'se, pek gülünç buldukları bu taşınışa güle güle onların ardına düştüler. Bu olay kalk borusu yerine geçti, herkes yavaş yavaş Bon-Joyeux'den ayrılmaya başladı, Levaquelarla Maheuler de eve dönmeye karar verdiler. Tam o sırada, Bonnemort Baba ile ihtiyar Mouque de Montsou'dan ayrılmaktaydı, her zamanki gibi inatla susuyor, eski günleri düşleyerek, aynı uykulu adımlarla, hiç konuşmadan yürüyorlardı. Bayram yerini son kez geçip hep birlikte eve döndüler, patates tavaları soğumakta, meyhanelerde içilen dereler gibi bira ta kaldırımlara taşmaktaydı. Havada yine fırtına belirtisi vardı, ışıkları yanan son evleri geride bırakıp uçsuz bucaksız karanlığa çıktıklarında tarlalardan gelen kahkahaları işittiler. Yakıcı bir yel esiyordu olgun başaklardan doğru, o gece pek çok kız gebe kalacaktı mutlaka. Perperişan vardılar mahalleye. Ne

Lavaquelarda, ne de Maheulerde yemek yiyecek hâl kalmıştı, bizimkiler öğleden kalan et suyunu uyuklaya uyuklaya içtiler.

Etienne, Chaval'i alıp Rasseneur'ün oraya götürmüştü. Arkadaşı yardım sandığı işini anlatınca, Chaval:

— Varım be! dedi. Yaman herifsin doğrusu, ver şu elini!

Hafifçe başı dönmeye başlayan Etienne'in gözleri çakmak çakmaktı.

— Evet arkadaş, birleşelim artık, diye bağırdı… Biliyor musun, hak yoluna her şeyi, içkiyi de, kızları da gözden çıkarırım ben. Tek bir aşk vardır benim gönlümde: Şu kentsoylu kerataları günün birinde yeryüzünden temizleme umudu!

III

Etienne ancak ağustos ortalarına doğru, Zacharie evlenip de Philomènele iki çocuğu için işletmeden ayrı bir ev koparınca taşınabildi Maheulere ve ilk günler epey sıkıldı Catherine'in karşısında.

Her an iç içeydiler, büyük oğlanın yerini almış, Cathe-

rine’in tam karşısında, Jeanlinle aynı yatakta yatıyordu. Yatıp kalkarken, kızın gözü önünde soyunup giyinmek zorundaydı, kız da öyle tabii. En son iç eteklik de çıkarılıp yere bırakılınca, kızın sarışınlara özgü o kansız cansız, süt beyaz vücudu gözler önüne seriliyordu ve Etienne derisi çoktan bozulmuş elleriyle yüzüne hiç mi hiç benzemeyen bu kar gibi vücudu görünce heyecanlanıyordu; bedenin aklığı, boyunda güneş yanığının oluşturduğu amber rengi bir gerdanlıkla kesiliyordu. Sözümona başını öteye çeviriyor, ama gün geçtikçe bütün özelliklerini öğreniyordu: Yere çevrik gözleri önce kızın ayaklarını bellemiş, sonra yatağa girerken kaçamak bakışlarla dizlerini görmüş; daha sonra sabahları gerdele eğilip elini yüzünü yıkarken aşağı sarkan küçük, ama sert memeleriyle tanışmıştı. Kızsa ona hiç bakmadan, on saniyede soyunuyor, yılan gibi kıvrılarak Alzire’in yanına uzanıyor, daha Etienne pabuçlarını çıkarmadan yorganı kafasına çekiyor, sırtını dönüp yalnız ağır topuzunu açıkta bırakıyordu.

Bununla birlikte, hiçbir zaman kızın canını sıkmadı. O yatarken elinde olmaksızın bakmasına karşın, el ve dil şakalarından titizlikle kaçınıyordu. Üstelik kızın anası babası da oradaydı ve delikanlı Catherine’e bir türlü arzuyla bakamıyor, dostluk ve hınç karışımı bir duygu besliyordu ona; hem de yıkanmadan yemeğe ve işe dek her an yan yana olmalarına, ortak yaşamın getirdiği yüz göz oluşa, birbirlerinin en gizli saklı gereksinmelerini öğrenmiş bulunmalarına karşın. Ailenin bütün kaçgöçü günlük yıkanmaya indirgenmişti: Genç kız şimdi tek başına yukarıda yıkanıyor, erkeklerse sırayla aşağıda yapıyorlardı bu işi.

Bir ay sonra, akşamları mumu söndürüp yatmazdan önce, soyunup dökünmüş olarak odada dolaşırlarken bile birbirlerini fark etmeyecek hâle gelmişlerdi. Genç kız telaşı bir yana bırakmış, yine eskisi gibi saçlarını toplayıp topuz yapmaya başlamıştı, kollarını havaya kaldırınca, geceliği kasıklarına çıkıyordu; delikanlıysa kimi zaman donla, yere düşen tokalarını aramasına yardım ediyordu. Alışkanlık çıplaklığın verdiği utancı yenmişti, artık çok doğal buluyorlardı bu durumu, hem kötü bir şey yapmıyorlardı, hem de evde tek bir yatak odası bulunuşu onların suçu değildi. Bununla birlikte, akıllarından en küçük şeytanlık geçmediği halde, ansızın tepeden tırnağa ürperiyorlardı. Delikanlı genç kıza bilmem kaç gece dikkat bile etmiyor, ama birden yine öyle kar gibi karşısında buluyor, eli ayağı titriyor, beline sarılmamak için hemen arkasını dönüyordu. Başka zamansa, ortada

belli bir neden yokken bu sefer genç kız heyecanlanıyor, delikanlının elleri vücudunda dolaşıyormuşcasına kaçıyor, telaşla yorganın altına gömülüyordu. Mum söndükten sonra da uyumadıklarını, korkunç yorgunluğa karşın birbirlerini düşündüklerini anlıyorlardı. Ertesi gün huzurları kaçıyor, suratları asılıyordu, rahat hareket ettikleri, birbirlerine arkadaş gözüyle baktıkları geceler çok daha iyiydi çünkü.

Etienne’in tek derdi, av köpeği gibi durduğu yerde duramayan Jeanlin’di. Alzire hafifçe horlayarak uyuyor, Lé-

nore'la Henri'yse sabaha dek, sarmaş dolaş, kıpırdamadan yatıyordu. Karanlığa bürünen evde birbiri ardından düzenli aralıklarla işleyen iki demirci körüğüne benzeyen Maheu'yle karısının horultularından başka ses duyulmuyordu. Etienne burada Rasseneur'ün evinden çok rahattı yine de, yatak pek kötü değildi, çarşaflar ayda bir değiştiriliyordu. Yemekler de iyiydi, yalnız etin yüzünü pek ender görüyordu. Ama bütün ev halkı aynı durumdaydı, kırk beş franklık kira karşılığında her gün tavşan eti isteyemezdi ya. Bu para aileye yardımcı oluyor, birtakım borçlarla iyi kötü her ayı çıkarıyorlardı; Maheular kiracılarından hoşnuttular, çamaşırı yıkanıyor, sökükleri, düğmeleri dikiliyor, derlenip toparlanıyordu; kısacası, yanında yöresinde bir kadın elinin getirdiği temizlik ve özeni duyuyordu Etienne.

İşte tam bu sıralarda Etienne'in kafasında birtakım düşünceler uyanmaya başladı. O güne dek arkadaşlarının alttan alta büyüyen sessiz öfkesine katılıyor, yalnızca içgüdüsel bir başkaldırı duyuyordu. Bir sürü değişik soru dolaşıyordu zihninde; neden insanların bir bölüğü yoksul, bir bölüğü aşırı zengindi? Neden birinciler ikincilerin çizmesi altında eziliyor, bir gün onların yerine geçebilme umudu beslemeden ha bire acı çekiyordu? İlk iş olarak bilgisizliğini fark etti. Bunun üzerine gizli bir utanç, bir acı yerleşti yüreğine; köklü hiçbir şey bilmediği için, canla başla bağlandığı konulardan, insanların eşitliğinden, dünya nimetlerinin bütün insanlara hakça dağıtılması gerektiğinden söz açmaya cesaret edemiyordu. Ve tabii bilgisiz kişilerin yol yöntem tanımayan, gelişi güzel öğrenme aşkına tutuldu. Kendisine oranla daha çok şey bilen, sosyalist harekete çok önce katılan Pluchart'la daha sık mektuplaşmaya başladı. Ondan kitaplar istedi, bu yarım yamalak bilgiler daha da ateşli yaptı onu: hele Kömür İşçisi Sağlığı adlı el kitabından pek etkilendi; Belçikalı bir hekim bu kitapta kömür ocaklarında çalışan insanların canına okuyan hastalıkları özetlemişti; ayrıca kupkuru bir dille yazılmış, iyice anlayamadığı iktisadi incelemeler, kafasını allak bullak eden anarşist kitapçıklar, yapacağı tartışmalarda çürütülmez kanıtlar olarak ileri sürmek üzere sakladığı birtakım gazeteler alıyordu. Suvarin de bazı kitaplar veriyordu, bunların içinde kooperatifçiliği anlatan biri, tam bir ay, parayı ortadan kaldıran, bütün toplumsal yaşamı emek üstüne oturtan evrensel bir takas örgütünün düşünü kurdurmuştu

Etienne'e. Bilgisizliğin verdiği çekingenlik yavaş yavaş gidiyor, düşünmeye başladığını hissedeli beri, azar azar gururlanmaya başlıyordu.

Etienne ilk aylarda, yoksulları ezenlere alabildiğine kızarak, ezilenlerin pek yakında zafere kavuşacağını düşleyerek, inandığı ülküye yeni insanlar kazanmakla yetindi. Okuduğu gelişigüzel kitaplar arasından yeni bir düzen çıkaracak durumda değildi daha. Rasseneur'ün somut günlük istekleriyle, Suvarin'in yıkıcılığını uzlaştırıyordu kafasında; hemen her akşam Avantage'a inip onlarla birlikte işletmeyi çekiştiriyor, birahaneden çıktıktan sonra yolda düşlere dalıyor, bir damla kan akıtmadan, tek bir cam kırmadan insanların öz ve biçim değiştireceği günü düşlüyordu. Yalnız bu işin nasıl yapılacağını pek bilmiyordu, bir kez yola çıktıktan sonra her şeyin kendiliğinden çözüleceğini düşünmekle yetiniyordu, yeni bir dünya kurmaya kalktı mı zihni karışıyordu çünkü. Bu konuda ılımlı ve çelişik birtakım düşünceleri vardı, aralarında yaşadığı şu ağırkanlı kömür işçilerine zaman zaman bilmem nerden kaptığı ve söylenmesinde yarar gördüğü beylik bir lafı tekrarlıyor, toplumsal sorunlarla siyasetin birbirine karıştırılmaması gerektiğini söylüyordu.

Maheuler artık yemekten sonra yarım saat daha oturuyorlardı aşağıda. Etienne hep aynı konuyu açıyordu. Bilgisi arttıkça, işçi mahallesindeki bu iç içelikten daha çok rahatsız olmaya başlıyordu. Hayvan mıydılar ki, böyle tarlalarda, herkesin gözü önünde çiftleşiyor, orasını burasını göstermeden gömlek bile değiştiremeyecek kadar üst üste yaşıyorlardı? Üstelik sağlığa da zararlıydı bu yaşayış, kızlar da, oğlanlar da genç yaşta bozulup gidiyordu!..

— Ah, dinine yandığımın, ah! diye karşılık veriyordu Maheu, biraz daha paramız olsa epey rahatlardık elbet… Ama haklısın, böyle üst üste yaşamak kimseye yaramıyor aslında. Sonunda daha çocukken kızların karnı şişiyor, erkekler de ayyaş olup çıkıyor.

Sonra bütün aile söze karışıyor, her kafadan bir ses çıkıyor, o arada gaz lambası da kavrulmuş soğan kokusundan oturulmayan odanın havasını iyice zehirliyordu. Yok canım, bu da yaşamak mıydı yani! Eskiden ancak kürek mahkûmlarına gördürülen Tanrının cezası bir işte hayvan gibi çalışıyor, çoğu kez genç yaşında geberip gidiyor, buna karşılık akşamları sofrada et yüzü bile göremiyorlardı. Gerçi aç kalmıyor, iyi kötü bir şeyler yiyorlardı, ama yetmiyordu işte, açlıktan ölmeyecek kadar besleniyor, üstelik gırtlağa

dek borca batarak, sanki şu bir lokmayı da alınlarının teriyle kazanmıyorlar, ondan bundan çalıyorlarmış gibi sürekli bir polis korkusu içinde yaşıyorlardı. Pazar günleri eğlenecek yerde, yorgunluktan bitkin bir halde yatıp uyuyorlardı. Biricik eğlenceleri ya gidip fıçı gibi içmek ya da karılarının karnını bir kez daha şişirmekti; bira göbek yapıyor, çocuksa büyüdü mü insanın başına dert oluyordu. Yok azizim, yok, çekilir şey değildi bu yaşam.

Derken Maheude söze karışıyordu.

— İşin asıl kötü yanı şu ki, bu düzenin değişmeyeceğine inanıyoruz… İnsan gençken, günün birinde rahata ereriz sanıyor; ama yoksulluğun sonu gelmiyor, bir türlü bu çemberden çıkamıyorsun… Tanrı da biliyor ya, kimseden bir alıp veremediğim yok, ama zaman zaman bunca haksızlığa dayanamıyorum.

Odaya derin bir sessizlik çöküyor, hepsi bu demir cenderenin verdiği sıkıntı içinde oflayıp puflamaya başlıyordu. Yalnız eğer evdeyse Bonnemort Baba şaşkınlıkla gözlerini açıp bakıyordu, onun zamanında böyle şeyler ağza bile alınmazdı çünkü, insanoğlu kömür tozları içinde dünyaya gelir, ömrünü kömür damarında kazma sallamakla geçirir, gerisine karışmazdı; şimdiyse madencilere birtakım umutlar veren bir hava esiyordu ortalıkta.

— Çirkefe taş almamalı, diye söyleniyordu. Onu bilir, onu söylerim, bir bardak buz gibi bira, biradır işte… Şef dediğinse eşek sürüsü; ama şu, ama bu, başımızda hep biri bulunacak ya, sen ona bak! Ee, ne diye kafa patlatıyoruz öyleyse?

Bunun üzerine Etienne parlıyordu. Ne demek yani! İşçinin düşünmesine de mi engel olacaklardı? Hayır, hayır! Yakında her şey değişecekti, çünkü işçi artık düşünmeye başlamıştı. Büyükbabanın zamanında kömür işçisi bir mağara adamı gibi ömrünü madende geçiriyor, yeryüzünde olup bitenlere gözünü kulağını kapatıyordu. Onun için de zenginler aralarında anlaşıyor, işçiyi diledikleri gibi alıp satıyor, iliğini kemiğini sömürüyorlardı; işçiyse bunun farkına bile varmıyordu. Ama şimdi artık emekçi de uyanıyor, toprağın derinliklerinde kıpırdayan bir tohum gibi baş veriyordu; bir sabah bir de bakacaklardı ki, tarlalardan birinin ortasında bitivermiş: Evet, evet, yerden insan fışkıracak ve bu işçi ordusu hakkı adaleti yerine getirecekti. Devrimden sonra bütün insanların eşit olduğu kabul edilmemiş miydi?

Herkes oy verdiğine göre, işçi neden işverenin kölesi olsundu? Büyük işletmeler, makineleriyle her şeyi, herkesi eziyor, ama bu haksızlığa karşı eski loncaların yaptığı gibi birleşip hak aramak bile mümkün olmuyordu. Hay canına yandığımın! İşte bundan ve daha başka nedenlerden ötürü, bilginin yardımıyla günün birinde her şey allak bullak olacaktı. Bu sözün doğruluğunu anlamak için, işçi mahallesine bakmak yetişirdi: Büyükbabalar elifi görse mertek sanırken, babalar hiç değilse imzasını atabiliyor, oğullarsa birer yazman gibi okuyup yazıyorlardı. Ah, ah! Yavaş yavaş bir sürü insan yetişiyor, güneş altında olgunlaşıyordu! Herkes bulunduğu yere ölesiye yapışmaktan vazgeçip, başkasının yerine göz diktiği an, en güçlü olabilmek için neden iş yumruğa dökülmesindi, ha?

Bu laflarla inançları sarsılan Maheu, yine de büyük bir kuşku duyuyordu.

— İyi ama birader, azıcık kıpırdayayım desen tezkereni eline veriyorlar. Büyükbaba haklı, onca eziyete karşılık ara sıra şöyle bir koyun budu bile yiyemeden hep kömür işçisi çekecek acıyı.

Bir süredir ağzını açmayan Maheude, daldığı düşlerden uyanıp:

— Papazların anlattığı doğru olsa da, bu dünyada acı çekenler öbür dünyada rahat etse bari, diyordu.

Lafı kahkahalarla kesiliyor, sokakta büyüdükleri için Tanrıya falan inanmayan, madende dolaşan hortlaklardan korktukları halde bomboş gökyüzüyle dalga geçen çocuklar bile analarının bu sözüne gülüyorlardı.

— Ya, ya, tam buldun! diye bağırıyordu Maheu. Papazlar o anlattıklarına kendileride inanmış olsa, daha az yiyip daha çok çalışarak yukarıda kendilerine daha iyi bir yer tutmaya uğraşırlardı… Yok azizim, yok; bir kez öldün mü, her şey bitti demektir.

Bunun üzerine Maheude, ta derinden bir:

— Hey Tanrım, hey Tanrım! çekiyordu.

Sonra ellerini dizlerine koyuyor, bütün umutlarını yitirmiş bir halde ekliyordu:

— Bizler hepten ayvayı yedik desene!

Hepsi birbirinin yüzüne bakıyor, Bonnemort Baba mendiline tükürüyor, Maheu sönen piposunu ağzında unutuyordu. Alzire başlarını masaya dayayıp uyumuş Lénore’la Henri’nin ortasında, dikkatle konuşulanları dinliyordu. Hele Catherine iri, parlak gözlerini dikiyor, heyecanla bağırıp çağıran, inançlarını onlara aktarmaya çalışan, kurduğu toplumsal düşün büyülü geleceğini anlatan Etienne’i dinliyordu. Mahallede herkes yatmış oluyor, ta ötelerden gelen bir çocuk ağlaması ya da eve geç gelen bir sarhoşun karısıyla kavgasından başka bir şey duyulmuyordu. Oturma odasındaki guguklu saat ağır ağır çalışıyor, havanın boğucu sıcaklığına karşın, kumla kaplı döşemeden nemli bir serinlik yükseliyordu.

— Şunların düşündüklerine bak hele! diyordu delikanlı. Bu dünyada mutlu olabilmek için Tanrıya, cennete cehenneme ne gerek var canım? Kendi mutluluğunuzu kendiniz kuramaz mısınız?

Heyecanlı bir sesle durmadan konuşuyordu. O konuştukça çember yarılıyor, bu zavallı insancıkların dünyasına açılan delikten azıcık ışık sızıyordu. Sonu gelmeyen yoksulluklar, hayvanca çalışmalar, koyun sürüsü gibi yalnız yününden değil, beylerin keyfi istedi mi canından bile oluşlar, bütün bu felaketler, kızgın güneş altında eriyen kar gibi bir anda yok oluyordu ve adalet perisi gözleri kamaştıran bir aydınlık içinde gökten yere iniyordu. Tanrı Baba öldüğüne göre yeryüzüne eşitliği ve kardeşliği adalet perisi getirecek, insanları o mutlu kılacaktı. Tıpkı peri masallarındaki gibi, bir günde yepyeni bir toplum doğuyor, her yurttaşın emeğiyle yaşadığı ve zevklerini paylaştığı, son derece güzel, düzenli bir dünya kuruluyordu. Eski çürümüş dünya toz olup uçuyor, günahlarından arınmış, gencecik insanlık birleşip tek bir ulus oluşturuyor, onun yaşama ilkesi herkese hak ettiği oranda pay, yaptığı iş oranında değer oluyordu. Ve bu düş durmadan genişliyor, güzelleşiyor, olanaksızı olabilir kıldığı oranda çekicilik kazanıyordu.

Gizli bir korkuya kapılan Maheude, önce bütün bunları dinlemek bile istemiyordu. Hayır, hayır, olacak şey değildi bu, insan kendini böyle düşlere kaptırmamalıydı, yaşamı allak bullak olur, rahata ereyim derken yıkılıp giderdi. İnançtan sarsılan, yarı yarıya kandırılan Maheu’nün gözlerinin ışıldadığını görünce, Etienne’in sözünü kesip bağırıyordu:

— Hayır efendi, hayır, dinleme sen bu adamı! Görüyorsun ki bir sürü masal anlatıyor bize… Kentli kasabalı beyler bizim gibi çalışmaya razı olur

mu hiç?

Ama yavaş yavaş o da büyüleniyordu. Düş gücü kıpırdıyor, o harikalar dünyasına dalıp gülümsemeye başlıyordu. Bir saat için de olsa, içinde yaşadıkları şu üzücü gerçeği unutmak öyle tatlıydı ki! İnsan, hayvan gibi yerlerde süründüğü zaman, hiçbir vakit elde edemeyeceği şeyleri kendisine veren tatlı bir yalan bulunmalıydı yaşamında. Maheude'ü asıl coşturan, delikanlıdan yana çıkaran şey, adalet düşüncesiydi.

— Haa, bu konuda haklısın işte! diye bağırıyordu. Doğruluk için, hak ve adalet için seve seve canımı veririm!.. Günün birinde bizim de şöyle zevkini çıkararak yaşamamız hakça olur doğrusu!

Maheu, ancak o zaman azıcık açılma yürekliliğini gösterebiliyordu.

— Hay dinine yandığımın! Ne malım var, ne mülküm, ama ölmeden o günleri görebilmek için her şeyimi verirdim be… Amma da kıyak iş olurdu ha! Peki, yakında olur mu dersin bu ve bize ne yapmak düşer acaba?

Bunun üzerine, Etienne yeniden anlatmaya başlıyordu. Eski düzen çatırdıyordu, ona sorarsanız, üç aydan fazla dayanamazdı. Ancak düzenin nasıl değiştirileceği konusunda pek kesin görüşleri yoktu, bütün okuduklarını birbirine karıştırıyor, bu bilgisiz insanların önünde kendisinin bile pek anlayamadığı birtakım açıklamalara girişiyordu. Kolayca elde edilecek bir zaferin, sınıf çatışmasını bir anda yok edecek tatlı bir öpücüğün yumuşattığı bütün dizgeler giriyordu bu açıklamalara; işverenlerle kentsoylular arasından çıkacak dikbaşlılara da pek önem verilmiyordu, bunlar nasıl olsa zorla yola getirilirdi. Ve Maheuler delikanlıyı dinliyor, söylenenlerin hepsini anlıyormuş gibi başlarını sallıyor, çürüyen eski dünyanın oluşturduğu gübre yığınından çıkacak yetkin toplumu dört gözle bekleyen ilk Hıristiyanların kör inancıyla, bütün büyülü çözümleri kabul ediyorlardı. Alzire bile ara sıra lafa karışıyor, mutluluğu çocukların sereserpe oynadıkları, tıkabasa yemek yedikleri sıcacık bir ev olarak canlandırıyordu kafasında. Catherine çenesi avucunda, gözlerini

Etienne'den ayırmıyor, delikanlı sustuğu zaman sararıyor, açıkta kalmış gibi ürperiyordu.

Derken, Maheu'nün gözü saate takılıyordu.

— Aa, saat dokuzu geçmiş be! Hadi yatağa, yoksa sabah kalkamayız.

Ve ansızın huzurları kaçan, umutsuzluğa düşen Maheuler istemeye istemeye masadan kalkıyorlardı. Sanki az önce zengin olmuşlar da, sonra daldıkları düşlerden uyanınca kendilerini yine aynı yoksulluk içinde bulmuşlar gibi bir duyguya kapılıyorlardı. Madene yollanan Bonnemort Baba bu masalların eve bir kaşık çorba getirmeyeceğini söylüyordu homurdanarak; ötekiler de duvarlardaki nemi, havanın boğuculuğunu yeniden fark ediyor, birerli kolda yukarı çıkıyorlardı. Yukarıda Etienne bütün işçi mahallesini kaplayan ağır uyku içinde, mumu söndürdükten sonra yatağa giren Catherine'in bir türlü uyuyamayıp sağa sola döndüğünü işitiyordu.

Bu konuşmalara çoğu kez komşular da katılıyordu, paylaşma düşüncesine bayılan Levaque'la, işletmeye saldırı başlayınca ne olur ne olmaz diyerek sıvışan Pierron da bunlar arasındaydı. Ara sıra Zacharie de şöyle bir görünüyor, ama siyasetten pek hoşlanmıyor, Avantage'a inip bir bira yuvarlamayı yeğliyordu. Chaval'sa pek ateşliydi, ille de kan dökülsün istiyordu. Hemen her akşam Maheulerdeydi, bir saate yakın oturuyordu; bu düzenli gelişte açığa vurulmayan bir kıskançlık, Catherine'in elden gitmesi korkusu vardı aslında. Yavaş yavaş bıkmaya başladığı genç kız, geceleri yanında dilediği zaman onunla sevişebilecek bir erkek yatmaya başlayalı beri birden değerlenmişti.

Etienne'in etkisi gittikçe genişliyor, yavaş yavaş bütün mahalleye aşılıyordu devrimci düşüncelerini. Gizli bir propagandaydı bu, ayrıca çok daha güvenliydi, böylece çevreden gördüğü saygı da büyüyordu çünkü. Maheude ev kadınlığının verdiği sakınıma karşın, kirasını tıkır tıkır ödeyen, içkisi kumarı olmayan, başını kitaplardan kaldırmayan delikanlıyı yürekten sayıyordu: Gidip konu komşuya okumuşluğunu övüyor, berikiler de bunu kötüye kullanıyor, bütün mektuplarını ona yazdırıyorlardı. İşadamı gibi bir şey olup çıkmıştı, haberleşmeleri yürütüyor, ince konularda herkese öğüt veriyordu. Böylece eylül ayında o ünlü yardım sandığını kurmayı başardı;

gerçi başlangıç epey zayıftı, yalnız kendi mahallesindekiler katılmıştı sandığa; ama kısa zamanda bütün kömür ocaklarında çalışanları üye yapabileceğini umuyordu, hele şimdiye dek hiç sesini çıkarmamış olan işletme canını sıkmazsa… Sandığa yazman seçmişlerdi onu, ayrıca yazdığı mektuplardan ufak tefek bir şeyler kazanmaya da başlamıştı. Böylece eli epey rahatlamıştı. Evli bir kömür işçisinin iki yakası bir araya gelmezdi ama, kimsesi olmayan, tutumlu bir delikanlı iyi kötü birkaç kuruş biriktirebilirdi.

Ondan sonra Etienne'de büyük bir değişim baş gösterdi. Yoksulluk yüzünden ortaya çıkamayan kendini beğendirme ve rahatlık eğilimleri yavaş yavaş uyanmaya başladı, pahalı giysiler aldı. Ayağına da bir çift ince bot çekince bir anda önder oldu, bütün işçi mahallesini çevresine topladı. Tabii bütün bunlar müthiş hoşuna gitti, ünlü kişi olmanın tadını tattı: Kendisi gibi gencecik, daha dün işe başlayan birinin hepsine önderlik etmesi, sözünü dinletmesi koltuklarını kabartıyor, yakında patlak verecek devrimde önemli roller oynama konusundaki umutlarını körüklüyordu. Yüzü bile değişti, ciddileşti, sözlerini ölçüp biçer oldu; bu arada yeni yeni uyanan hırsları devrimci kuramlarını daha ateşli hale getiriyor, onu çatışma fikrine doğru itiyordu.

Sonbahar ilerlemiş, ekim soğukları işçi mahallesindeki küçük bahçeleri soldurmuştu. Vargelci oğlanlar tumbacı kızları kurumuş leylakların ardındaki eski arabalığın damına atamaz olmuştu; bahçelerde yalnız kış sebzeleri, inci gibi çiğ tanecikleriyle süslü lahanalar, pırasalar ve turşuluk hıyarlar kalmıştı. Sağanaklar yeniden başlamıştı, kırmızı kiremitli damları döven yağmur suları seller halinde oluklardan akıp kocaman fıçılara dökülüyordu. Evlerde tıka basa kömür doldurulan sobalar artık hiç sönmüyor, kapıları bacaları örtülü odaları ise boğuyordu. Korkunç bir yoksulluk başlamıştı yine.

Ekim sonlarına doğru mevsimin ilk buzlu gecelerinden birinde, alt katta yaptığı konuşmaların heyecanıyla Etienne'i uyku tutmadı. Catherine'in mumu söndürüşünü, sonra gelip yatağa süzülüşünü seyretmişti. O gece kız da epey heyecanlı görünüyordu, zaman zaman tutulduğu nöbetlerden biri içindeydi yine, acele edeyim derken iyice açılıp saçılmıştı soyunurken. Karanlıkta ölü gibi kıpırdamadan yatıyordu; ama Etienne onun da uyumadığını, kendisini düşündüğünü seziyordu: Varlıklarının sessiz

konuşması hiçbir zaman böylesine sarsmamıştı onları. Dakikalar geçti, ne o, ne de kız kıpırdıyor, yalnız bütün çabalarına karşın tutamadıkları solukları gittikçe hızlanıyordu. İlk kez kalkıp kızı kucaklayacak hale geldi. Birbirlerini böylesine isteyip de sevişmemek büyük sersemlikti aslında. Neden isteklerine aykırı davranıyorlardı acaba? Çocuklar uyuyordu, kızın o anda sevişmek istediğine, soluk soluğa kendisini beklediğine, yanına gider gitmez, hiç karşı koymadan, dişlerini sıkarak boynuna sarılacağına kuşkusu yoktu. Aşağı yukarı bir saat böyle beklediler. Ne delikanlı kalkıp kızın beline sarıldı, ne de kız çağrı yerine geçer korkusuyla sağa sola döndü. Böyle burun buruna yaşadıkça utanıp sıkılmaların, tiksinmelerin, açıklayamadıkları bir dostluğun yarattığı çekingenlikler aşılmaz bir perde çekiyordu aralarına.

IV

— Efendi, dedi Maheude kocasına, madem bugün para almaya Montsou’ya iniyorsun, gelirken yarım kilo kahveyle bir kilo şeker getir bana.

Maheu, ayakkabıcıya götürmemek için, pabuçlarından birini dikiyordu. İşini bırakmadan:

— Peki! diye mırıldandı.

— Ayrıca kasaba da uğrarsın… Şöyle bir parça dana eti al, ha? Nicedir et yüzü görmedik.

Bu kez başını kaldırdı.

— Sen beni para babası sanıyorsun galiba… Tanrının cezası herifler, ikide bir işe ara vererek bizim haftalıkları kuşa çevirdiler zaten.

Sustular. O gün ekim ayının son cumartesisiydi, öğle yemeğinden yeni kalkmışlardı. İşletme para ödeme bahanesiyle o gün de bütün ocaklarda kömür çıkarma işini kesmişti. Gittikçe ciddileşen sanayi bunalımı karşısında korkuya kapılan işletme, epeyce yüklü olan stoktaki kömürleri artırmamak için, on bin işçisini her fırsatta işsiz bırakıveriyordu.

— Biliyorsun, Etienne Rasseneur’ün orada bekleyecek seni, diye devam etti Maheude. Onu yanından ayırma, fazla saatlerinizi hesaba katmazlarsa, Etienne senden kolay halleder işi.

Maheu başını salladı.

— Bir de şu babanın durumunu konuş yöneticilerle. Doktor müdürlükle anlaşıyor besbelli… Doktor yalan söylüyor, daha birkaç yıl çalışırsınız, öyle değil mi baba?

Bonnemort Baba, kendi deyimiyle bacakları tutulduğundan tam on gündür oturduğu yerden kalkamıyordu. Kadın soruyu yinelemek zorunda kaldı, bunun üzerine ağzında yuvarlayarak karşılık verdi:

— Çalışırım elbet. Bacaklarımız hasta diye ölmedik ya. Bütün bunları yüz seksen frank emekli aylığı bağlamamak için yapıyorlar zaten.

Maheude, büyükbabanın bundan böyle belki de hiç getiremeyeceği kırk meteliği düşünüp derin bir ah çekti.

— Hey Tanrım, hey Tanrım! Böyle giderse, hepimiz açlıktan nalları dikeriz yakında.

— Korkma, dedi Maheu, öldükten sonra açlık falan da kalmaz.

Pabucuna bir iki çivi daha çaktı, sonra yola çıktı, İki Yüz Kırklar Mahallesi ancak saat dörde doğru alırdı parasını. Bu yüzden erkekler hiç acele etmiyor, sağda solda oyalanıyor, birer birer Montsou'ya iniyorlardı, karıları da arkalarından koşuyor, parayı alır almaz eve dönmeleri için yalvarıyorlardı. Birahanelerde çöreklenip kalmasınlar diye, hemen hepsi bir şeyler ısmarlıyordu kocalarına.

Etienne Rasseneur'ün meyhanesine geldiğinde birtakım haberlerle karşılaşmıştı. Bazı söylentiler dolaşıyor, işletmenin payandalama işini gittikçe daha büyük bir sorun haline getirdiği anlatılıyordu. İşçilere durmadan ceza kesiliyor, böylece çatışma kaçınılmaz hale geliyordu. Üstelik bu, anlaşmazlığın dışa vuran yanıydı, aslında daha başka gizli ve ciddi bir neden vardı.

Etienne içeri girdiğinde, Montsou'dan dönen biri birasını yudumlarken, veznenin yanına bir duyuru asıldığını anlatıyordu; ama kâğıtta neler yazdığını bilmiyordu. Derken başka biri, sonra bir üçüncüsü girdi içeri; her gelen yeni bir haber getiriyordu. Yalnız kesin olan bir şey varsa, işletme yeni bir karar almıştı.

— Sen ne diyorsun bu işe? diye sordu Etienne Suvarin'in yanına, üstünde yalnız bir paket tütün bulunan masaya otururken.

Makineci hiç istifini bozmadı, sigarasını sarmaya devam etti ve ancak işini bitirdikten sonra karşılık verdi:

— Ne diyeceğim? Böyle olacağı belliydi. Sonuna dek kışkırtacaklar sizi.

Durumu çözümleyebilmek için bir tek onun kafası soğukkanlılıkla işliyordu. Her zamanki serinkanlılığıyla anlatmaya başladı. Sanayi bunalımının etkisinde kalan işletme batmamak için harcamalarını kısmak zorundaydı; kemerleri sıkma işi de işçilere düşecekti elbet, işletme türlü

bahanelerle ücretlerini kesecekti. Çıkarılan kömür tam iki aydır olduğu yerde duruyordu, bütün fabrikalar kapanmıştı çünkü.

Araç ve gereçlerin boşta kalıp bozulmasından korktuğu için ocakları kendi eliyle kapatmaya cesaret edemeyen işletme, daha az zararlı bir yol tasarlıyor, işçilerin işi bırakmasını bekliyordu; grev patlak verirse hem işçilerin burnu kırılacak, hem de kendisi harcamaları kısmış olacaktı. İşletme bu arada ilerisi için büyük bir tehlike olmaya başlayan yardım sandığından da ürküyordu; grev olursa sandık da palazlanmadan boşalıverecekti.

Rasseneur de gelmiş, Etienne’in yanına oturmuştu, ikisi birden can kulağıyla Suvarin’i dinliyorlardı. Yüksek sesle konuşabilirlerdi artık, meyhanede tezgâhın başındaki Bayan Rasseneur’den başka kimse kalmamıştı.

— Bunu da nerden çıkardın canım! diye mırıldandı meyhaneci. Ne gereği var bütün bunların? Grev ne işletmenin işine yarar, ne de işçilerin. En iyisi oturup anlaşmaktır.

Doğrusu, akıllıca bir laftı bu. Zaten Rasseneur hep ölçülü isteklerden yanaydı. Hatta eski kiracısının artan ünü karşısında, adım adım ilerleme yöntemine sımsıkı sarılmış, her şeyi birden elde etmeye kalkanın hiçbir şey sağlayamayacağını söylüyordu. Voreuxlü kömür işçileri meyhanesine uğramaz, gelip kendisine akıl danışmaz olalı beri, sabahtan akşama bira içen göbekli Rasseneur’ün saflığı gizli kıskançlığa dönüşmeye başlamıştı; bu yüzden kimi zaman işten atılmış eski bir madenci olduğunu unutup işletmeyi savunmaya bile kalkıyordu.

— Sen greve karşı mısın yani? diye bağırdı Bayan Rasseneur tezgâhın arkasından.

Kocası evet diye karşılık verince, heyecanlı bir sesle haykırıp susturdu onu.

— Bak hele! Korkak sen de, bırak da beyler konuşsun bari!

Etienne, gözlerini kadının getirdiği bira bardağına dikmiş düşünüyordu. Sonunda başını kaldırdı.

— Arkadaşımızın sözleri doğru olabilir, dedi, ancak fazla kışkırtırlarsa işi bırakmak zorunda kalırız… Pluchart da bu konuda çok ilginç şeyler yazdı bana. O da greve karşı, bundan işveren kadar işçi de zarar görür, ayrıca kesin bir şey de elde edilmez diyor. Yalnız öte yandan da grevin bütün işçileri Enternasyonal'e sokabilmek için iyi bir fırsat olacağını düşünüyor… Ben de boşu boşuna lafı uzatıyorum canım, alın, mektubu okuyun.

Dediği doğruydu, Montsoulu kömür işçilerinin uluslararası örgüte gösterdikleri ilgisizliğe canı sıkılan Pluchart, işletme ile çatışırlarsa toptan üye olacakları umudundaydı. Etienne, bütün çabalarına karşı, tek bir üye bulamamış, ayrıca kendisi de ağırlığını, daha olumlu karşılanan yardım sandığını geliştirmekte kullanmıştı. Ama sandık henüz öylesine zayıftı ki, Suvarin'in dediği gibi iki günde eriyip giderdi; işte o zaman darda kalan işçiler bütün dünya emekçilerinden yardım görebilmek üzere, ister istemez Enternasyonal'e koşacaklardı.

— Kaç parası var sandığın? diye sordu Rasseneur.

— Çok çok üç bin frank, diye karşılık verdi Etienne. Biliyorsunuz, iki gün önce müdürlük beni çağırttı. Yoo, son derece kibar davrandılar, işçilerin böyle bir yardım sandığı kurmasına karşı olmadıklarını söylediler. Yalnız anladığıma göre, sandığı denetlemek istiyorlar… Sözün kısası, bu yüzden de bir çatışma var aramızda.

Meyhaneci, bütün bunları küçümseyen bir tavırla, ıslık çalarak gezinmeye başladı. Üç bin frank ha! Ne yapılırdı bu kadar parayla? Altı gün ekmek almaya bile yetmezdi, hele yabancılara, örneğin İngiltere'deki emekçilere güvenerek yola çıkmak zırdelilikti, o zaman bugünden kendini kefenlenmiş sayabilirdin. Yok azizim, yok, çok aptalca bir işti bu grev.

Bunun üzerine, genellikle sermaye düşmanlığı konusunda yüzde yüz anlaşan bu iki insan ilk kez sert bir tartışmaya girişti.

— Ee, sen ne diyorsun bakalım? diye sorusunu yineledi Etienne Suvarin'e dönerek.

Beriki her zamanki gibi küçümseyen bir tavırla karşılık verdi:

— Grev mi? Sersemlikten başka bir şey değil!

Sonra bu söz üzerine salonda esen sinirli hava içinde ekledi:

— Neyse canım, ille de istiyorsanız, ben hayır demem: Kimisi yıkılır, kimisi ölür, eh bu da bir temizliktir… Yalnız bu gidişle dünyayı değiştirmek tam bin yıl sürer. Bana sorarsanız, siz işe içinde yaşadığınız şu zindanı havaya uçurmakla başlayın!

İncecik elini uzatmış, açık kapıdan görünen Voreux'yü gösteriyordu. Ama beklenmedik bir felaket sözünü yarım bıraktı: Kocaman dişi tavşanı Polonya bir ara nasılsa dışarı çıkma yürekliliğini göstermiş, vargelci oğlanların taş yağmuru altında koşarak geri geliyordu; müthiş korkmuş, kulaklarını kısmış, kuyruğunu bacaklarının arasına sıkıştırmıştı, gelip Suvarin'in bacaklarının arasına sığındı, tırmalamaya, kucağına alması için yalvarmaya başladı. Suvarin tavşanı alıp dizlerine yatırdı, iki eliyle örttü ve her zamanki gibi, yumuşacık, sıcacık tüylerini okşamaya başlar başlamaz düşlere daldı.

O sırada Maheu girdi içeri. Satıcı gibi değil de, ev sahibi gibi davranan Bayan Rasseneur'ün bütün sevimli üstelemelerine karşın bira içmek istemedi. Etienne de kalkmıştı zaten, birlikte Montsou'ya yollandılar.

İşletmenin ödeme yaptığı günler, Montsou bayramdaki gibi anababa gününe dönerdi. Bütün mahallelerden akın akın işçi gelirdi. Vezne odası pek küçük olduğundan kapı önünde bekler, kaldırımda kümelenir, hiç durmadan yenilenen uzun bir kuyruk yaparlardı. Gezgin satıcılarda bunu fırsat bilir, tekerlekli arabalarıyla gelir, porselen takımlardan tutun da salam sosis çeşitlerine dek bir sürü şeyi satarlardı. Ama özellikle birahanelerle meyhaneler iyi iş yapardı, madenciler sıralarını beklerken gelip buralarda dinlenir, para aldıktan sonra da hemen koşup ıslatırlardı. Eh, aslında gidip hepsini Volcan'da tüketmediklerine şükretmek gerekirdi!

Maheu'yle Etienne, küçük kümelerin arasından geçerken, o gün herkesin içten içe kaynadığını hissettiler. Ele geçen paranın hesaplanmadığı, fazlalıkların birahanelerde kırpıldığı günlere benzemiyordu bu. Yumruklar sıkılıyor, herkesin dudaklarından öfkeli sözler dökülüyordu.

Maheu, Piquette'in önünde rastladığı Chaval'e sordu:

— Yine birtakım bokluklar yapmışlar galiba, haa?

Chaval, Etienne'e ters ters bakıp homurdanmakla yetindi, işliklerin açık eksiltmeye çıkarılışından beri, geleli iki gün olmadığı halde bütün işçi

mahallesini kendisine kul köle eden Etienne’e duyduğu kıskançlıktan ötürü onlardan ayrılmış, başka bir takıma girmişti. İşin içinde bir de sevda kıskançlığı vardı tabii, Catherine’i alıp Réquillart’a ya da cüruf yığınının ardına götürdü mü, kızı önce anasının kiracısıyla yatmakla suçluyor; ama sonra içini yakan arzuya dayanamayıp çılgınca okşamaya başlıyordu.

Maheu bir soru daha sordu delikanlıya:

— Sıra Voreux’ye geldi mi acaba?

Chaval başıyla evet deyip arkasını dönünce, bizimkiler de İşlikler’e girmeye karar verdiler.

Vezne, parmaklıkla ikiye ayrılmış, dikdörtgen biçiminde, küçük bir odaydı. Duvar boyunca yerleştirilmiş sıralarda beş altı işçi bekliyor, vezne memuru küçük bir oğlanın yardımıyla, elinde kasketi, gişe önünde dikilen işçiye para veriyordu. Soldaki sıranın üst yanında, gri duvara aykırı düşen, yeni yapıştırılmış sarı bir kâğıt vardı; bütün işçiler sabahtan beri işte bu kâğıdın önünden geçip duruyorlardı, ikişer üçer geliyor, sarı duyurunun önünde dikiliyor, sonra bellerine bir tekme yemiş gibi, omuzlarını kısıp, titreye titreye çıkıp gidiyorlardı.

O sırada iki kömür işçisi vardı duyurunun önünde, biri genç, ilkel insanlar gibi daracık alınlı, öbürüyse yaşlı, alık suratlı, kara kuru bir adamdı. İkisi de okuma yazma bilmiyor, genç olan harfleri teker teker heceliyor, yaşlı olansa alık alık bakmakla yetiniyordu. Birçokları işte böyle hiçbir şey anlamadan bakmaya geliyordu.

— Oku bakalım şunu, dedi Maheu arkadaşına, kendisi de pek iyi okuyamazdı çünkü.

Bunun üzerine Etienne kâğıdı okumaya başladı. Bütün kömür işçilerine seslenen bir duyuruydu bu. İşletme payandalama işine gösterilen kayıtsızlık karşısında para cezası kesmekten yorulmuş, çıkarılan kömüre yeni bir ücret uygulamaya karar vermişti. Bundan böyle belli bir ölçü temel alınacak, madene indirilip kullanılan direklerin metre küpüne göre, payandalama işine ayrı yevmiye verilecekti. Bu arada damarın niteliğine, yükleme yerine yakınlık ya da uzaklığına göre, çıkarılan kömürün vagonu da kırk elli santim düşürülecekti. Ancak işletme bu yeni ücret uygulamasının yararını

anlayabilmeleri için işçilere zaman bırakıyor, kararını gelecek pazartesiden, yani l Aralık’tan sonra uygulayacağını bildiriyordu.

— Hey, biraz daha yavaş okuyun! diye bağırdı vezne memuru. Konuştuğumuzu duyamaz olduk.

Etienne bu uyarıya aldırmadan, bildiği gibi okudu sarı kâğıdı. Okurken sesi titriyordu, bitirdiği zaman hepsi birden, büyük bir dikkatle hâlâ duyuruya bakıyorlardı. Yaşlı madenciyle yanındaki delikanlının sözün arkasını bekler gibi bir halleri vardı; sonunda omuzlarını sarkıtıp, bellerini bükerek oradan uzaklaştılar.

— Hay dinine yandığımın! diye mırıldandı Maheu.

Arkadaşıyla birlikte sıralardan birine çökmüşlerdi. Sarı kâğıdın önündeki geçit devam ederken, onlar başlarını önlerine eğmiş, kara kara düşünüyorlardı. İşletme kendileriyle alay mı ediyordu ne! Payandalama işiyle, vagon başına düşen on santimlik zararı hiçbir zaman geri alamayacaklardı. Payandalamadan günde çok çok sekiz santim kazanabilirlerdi; dolayısıyla işletme ikişer santimlerini çalmış olacaktı; payandalamayı beğendirebilmek için harcayacakları zaman da çabasıydı. Böylece gizli ücret indiriminin amacı da ortaya çıkıyordu! İşletme, yine işçilerinden keserek harcamaları kısıyordu.

— Hay dinine yandığımın! dedi Maheu başını yerden kaldırırken. Bu kararı kabul ettiğimiz gün ayvayı yedik demektir!

O sırada gişe boşalmıştı, parasını almak için yanaştı. Takım başları gişeye yalnız geliyor, aldıkları parayı arkadaşlarına onlar dağıtıyor, böylece ödemede zaman kazanılmış oluyordu.

— Maheu ve arkadaşları, dedi yardımcı çocuk, Filonnière damarı, yedi numaralı kazı yeri.

Maden çavuşlarının her gün çıkarılan vagon sayısını ocaklara göre işaretledikleri tutanaklara bakılarak düzenlenen çizelgede gelenin adını arıyordu. Bir daha bağırdı:

— Maheu ve arkadaşları, Filonnière damarı, yedi numaralı kazı yeri… Yüz otuz beş frank.

Vezne memuru söylenen rakamı ödedi.

— Affedersiniz, diye kekeledi heyecandan dili tutulan kazmacı, yanılmadığınıza emin misiniz bayım?

Sırtından soğuk terler boşanıyor, elini sürmeye cesaret edemeden bu bir avuç paraya bakıyordu. Alacakları paranın düşeceğini biliyordu, ama bu kadarını ummamıştı, mutlaka bir yanlışlık vardı. Zacharie'nin, Etienne'in ve Chaval'in yerine giren kazmacının parasını verdikten sonra, kendisine, babasına, Catherine'e ve Jeanlin'e kala kala elli frank kalacaktı.

— Hayır efendim, hayır, yanlışlık falan yok! dedi vezne memuru, iki pazarla çalışamadığınız dört günü çıkarırsak, geriye dokuz iş günü kalır.

Maheu bu hesabı izliyor alçak sesle topluyordu: Dokuz iş günü kendisine aşağı yukarı otuz frank, Catherine'e on sekiz, Jeanlin'e de dokuz frank getirirdi. Bonnemort Baba yalnız üç gün çalışmıştı. Ancak Zacharie'yle öbür iki arkadaşın doksan frankı eklenince, yine de daha fazla tutması gerekiyordu.

— Kesilen cezaları unutmayın, diye ekledi yardımcı oğlan. Kötü payandalamadan ötürü yirmi frank ceza kesildi.

Kazmacı umutsuz bir el hareketi yaptı. Yirmi frank ceza, işsiz geçen dört gün! Eh, bu hesaba göre tamamdı. Hey gidi günler, hey! Bonnemort Baba çalışırken, Zacharie ayrı ev açmazdan önce, iki haftanın sonunda eve tam yüz elli frank getirirdi!

— Ee ama, hadi alın şu paranızı! diye bağırdı sabırsızlanan vezne memuru. Görüyorsunuz ki sırada bekleyenler var… İstemiyorsanız, söyleyin de bilelim.

Maheu titreyen kocaman eliyle paraları toplamaya başladığı sırada memur bileğine yapıştı.

— Durun bakayım, listede sizin de adınız var galiba.

Toussaint Maheu, değil mi? Genel yazman sizinle görüşmek istiyordu. Girin, şu anda kimse yok yanında.

Şaşkına dönen işçi, yıpranmış maun eşyayla döşeli, boyası atmış yeşil halıyla kaplı bir odada buldu kendini. Ve tam beş dakika, oturduğu yerden, masanın üstündeki kâğıt yığınları arasından kendisine bir şeyler anlatan iriyarı genel yazmanı dinledi. Kulaklarının uğultusu söylenenleri anlamasına engel oluyordu. Yine de babasının emekliğinden söz edildiğini, konunun işletmece ele alındığını, kırk yılını madende geçirmiş ellilik bir insan oluşu göz önünde bulundurularak kendisine yüz elli frank aylık bağlanacağını anlayabildi. Sonra genel yazmanın sesi sertleşmeye başladı sanki. Gözdağı veriliyor, siyasetle uğraştığı söyleniyordu, şu ünlü yardım sandığına ve kiracısına imada bulunuldu, son olarak da, onun gibi iyi bir işçinin bu gibi tatsız şeylere burnunu sokmaması gerektiği anımsatıldı. Karşılık vermek istedi, anlaşılmayan birtakım laflar gevelemekten başka bir şey yapamadı, titreyen parmaklarıyla kasketini büküp kıvırdı, kekeleyerek geriledi:

— Baş üstüne efendim… Yemin ederim ki efendim.

Dışarıda Etienne'in yanına gelince dayanamayıp patladı.

— Hay lanet olsun, öküzün biriyim ben, karşılık vermeliydim şu herife!.. Yiyecek bir lokma ekmek bile bulamıyoruz, sonra kalkıp hâlâ sersemlik ediyoruz! Tahmin edeceğin gibi derdi günü sensin, işçileri zehirlediğinden dem vurdu… Ama elden ne gelir? Ah, dinine yandığımın, ah! Boyun eğmekten, sağ ol demekten başka çaremiz yok galiba. Herif haklı, en doğrusu bu.

Maheu yarı öfkeden, yarı korkudan sustu. Etienne'se kara kara düşünüyordu. Yolu dolduran işçi kümeleri arasından geçtiler. Kızgınlık artıyordu, sakin görünen bir halkın kızgınlığıydı bu, o yoğun insan kitlesinin üstünde el kol hareketlerinden yoksun, ama gittikçe yaklaşan fırtınayı haber veren bir uğultu dolaşmaktaydı. Hesaptan anlayanlar işlemi yapmıştı, işletmenin payandalamadan kazanacağı iki kuruş ağızdan ağıza dolaşıyor, en kalın kafalıları bile çileden çıkarıyordu. Ama özellikle ücretlerin düşüşü doğuruyordu kızgınlığı, aç insanların işsizliğe ve haksız cezalara başkaldırışıydı bu. Şimdi bile doğru dürüst beslenemiyorlardı, ya

yevmiyeleri biraz daha düşünce halleri nice olacaktı? Kızgınlık birahanelerde bağırıp çağırma biçimini alıyor, bağırmaktan gırtlaklar kuruyunca, eldeki paranın bir kısmı daha tezgâhlarda kalıyordu.

Maheu'yle Etienne, Montsou'dan eve gelene dek ağızlarını açmadılar. Maheu içeri girince, çocuklarla oturan karısı adamcağızın eli boş döndüğünü fark etti.

— Eh, pek kibarsın doğrusu! Hani benim kahve, şeker ve etim? Azıcık dana etiyle yıkılmazdın ya!

Adam içine attığı öfkeyle boğazı düğümlenmiş, karşılık falan veremiyordu. Derken yüzünde, madende geçen yılların sert çizgilerle doldurduğu yüzünde büyük bir umutsuzluk belirdi, gözlerinde biriken iri yaşlar yanaklarından süzülmeye başladı. Koskoca adam iskemlelerden birine çökmüş, elli frankı masanın üstüne atmış, çocuk gibi hıçkırıyordu.

— Al işte, hepsi bu! diye kekeledi… Hepimizin kazancı bu.

Maheude Etienne'in yüzüne bakıp, onu da suskun ve üzüntülü görünce başladı ağlamaya. Dokuz kişi elli frankla iki hafta nasıl geçinirdi? Büyük oğlan evden ayrılmış, dedenin bacakları tutulmuştu: Bu gidişle yakında hepsi açlıktan geberirdi artık. Anasının ağlamasına dayanamayan Alzire koşup boynuna sarıldı. Estelle cıyak cıyak bağırıyor, Lé-

nore’la Henri de ağlaşıyordu.

Az sonra bütün işçi mahallesinden aynı korkunç yoksulluk çığlığı yükseldi. Erkekler eve dönmüş, her aile o kuş kadar para karşısında dövünüyordu. Kapılar açıldı, feryatları evlere sığmıyormuş gibi, bütün kadınlar dışarı uğradı. Çiseleyen yağmura aldırış etmeden kaldırımlara döküldüler, birbirlerine sesleniyor, avuçlarını açıp kocalarının getirdiği parayı gösteriyorlardı.

— Şu hale bakın a dostlar! Kocama vere vere bunu vermişler! İnsanla alay etmek değil mi bu?

— Siz asıl benimkine bakın! Elimdeki para on beş gün ancak ekmek almaya yeter.

— Ya benim, ya benim! Alın sayın isterseniz, bu gidişle sırtımdaki gömleğimi bile satacağım herhalde.

Maheude de öbür kadınlarla birlikte dışarı fırlamıştı. En çok bağıran o olduğu için, Bayan Levaque’ın çevresinde küçük bir halka meydana gelmişti; ayyaş kocası görünürlerde yoktu, kadıncağız az da olsa eline geçen parayı Volcan’da yiyip geleceğini seziyordu. Zacharie aldığı paranın bir kısmını yok etmesin diye, Philomène de Maheu’nün yolunu gözlemişti. Mahallede yalnız Pierronne’un keyfi yerindeydi, o alçak Pierron ne yapıp ediyor, her zaman kendi kartına arkadaşlarınınkinden çok saat yazdırıyordu. Ama damadının bu tutumunu alçakça bulan Yanık Karı gelmiş, kara kuru vücuduyla kadınların arasına karışmış, Montsou’ya doğru yumruk sallıyordu.

— Ah canına yandığımın alçakları, diye bağırdı Hennebeauları ima ederek, hizmetçilerini faytonda gördüm bu sabah!.. Düşünün a dostlar, aşçı karı iki atlı arabaya binmiş, Marchiennes’e balık almaya gidiyordu!

Korkunç bir gürültü koptu, herkes bir anda küfretmeye başladı. Efendilerinin arabasına binip kasabaya alışverişe giden beyaz önlüklü aşçı hepsini çileden çıkarmıştı. İşçiler açlıktan geberirken, beylerimiz balıksız edemiyordu demek? Ama dur sen, bu iş böyle gitmez, her zaman papaz pilav yemezdi: Günün birinde talih yoksullara da gülecekti elbet. Böylece Etienne’in ektiği tohumlar yeşeriyor, bir başkaldırı çığlığı halinde

filizleniyordu. O güzel günlerin bir an önce gelmesini isteyen insanların sabırsızlığı, bir mezar gibi dört bir yanlarını çeviren şu kör olası yoksulluktan sıyrılıp, kendilerine düşen yeryüzü mutluluğunu tatmak isteyen kişilerin heyecanıydı bu. Haksızlık dayanılmaz hale gelmişti, yedikleri bir lokma ekmeğe bile göz dikildiğine göre, kendi haklarına sahip çıkmak zorunda kalacakları gün yaklaşıyor demekti. Hele kadınlar, yoksulluğun kökünün kazınacağı o masallar ülkesine bir an önce varabilmek için, bıraksanız hemen saldırıya geçeceklerdi. Karanlık bastığı, yağmur da gittikçe hızlandığı halde, onlar sularda oynaşan çocuk sürüleri arasında hâlâ sokaklardaydılar.

O akşam Avantage'da toplanıp grev kararı aldılar, Rasseneur karşı çıkmaktan vazgeçmişti, Suvarin'se büyük kavganın başlangıcı sayıyordu bunu. Etienne bir cümleyle durumu özetledi; işletme mademki işin bırakılmasını istiyordu. İsteği yerine getirilecekti.

V

Bir hafta daha geçti, çatışmanın patlak vermesini beklerken, çalışma kuşkulu ve tatsız bir hava içinde sürüyordu.

Maheulerde iki haftalık yevmiye bu kez daha da düşük olacağa benziyordu. Onun için bütün ölçülülük ve sağduyusuna karşın, Maheude gittikçe kezzaplaşıyordu. Bu arada kızı Catherine de bir gece dışarıda yatmaz mı? Ertesi sabah pek bitkin, pek hasta gelmiş, madene gidememişti; zırıl zırıl ağlıyor, bu işte bir suçu bulunmadığını, Chaval'in yerinden kıpırdamaya kalktığın an gebertirim diyerek kendisini alıkoyduğunu anlatıyordu. Oğlan gittikçe çılgınlaşıyor, kızın Etienne'in yatağına dönmesine engel olmaya çalışıyordu; dediğine göre, ailesi bile bile delikanlının koynuna sokuyordu Catherine'i. Kanı beynine çıkan Maheude, kızının bu canavar herifle görüşmesini yasakladıktan sonra, Montsou'ya gidip oğlanı tokatlıyacağını söylemişti. Sonunda bir iş günü böylece güme gitmişti; ama kızcağız nasıl olsa elde var diye, sevgili değiştirmeye yanaşmıyordu pek.

Bu olaydan iki gün sonra başka bir şey çıktı. Pazartesi, salı günleri uslu uslu Voreux'ye çalışmaya gidiyor sanılan

Jeanlin, Bébert’le Lydie’yi de alarak, sazlıklara ve Vandame ormanına kaçtı. Ötekileri de kandırmıştı, kimbilir ne çapulculuklar etmiş, ne tehlikeli oyunlar oynamışlardı. Yaramaz oğlan güzel bir ceza yedi, annesi korkudan gözleri fal taşı gibi açılan bütün mahalle çocukları önünde, temiz bir sopa çekti ona. Görülmüş şey miydi bu? Doğdukları günden beri bir sürü masrafa mal olan ve artık eve para getirmesi gereken veletleri bunu yapsındı ha! Ve bu çığlıkta kendi dertli gençliğinin, her yeni çocuğu eli iş tutar tutmaz bir kazanç aracı durumuna getiren geleneksel yoksulluğun acısı vardı.

O sabah kızla erkekler madene yollanırken, Maheude yattığı yerde doğruldu:

— Bana bak, dedi Jeanlin’e, bir daha böyle bir halt yersen derini yüzerim!..

Maheu’nün yeni damarında iş çok zordu. Filonnière damarının bir bölümü öyle dardı ki, kazmacılar kömür çıkarırken, yan duvarlarla tavan arasında sıkışıp dirseklerini yaralıyorlardı. Ayrıca çalıştıkları damar gittikçe nemleniyor, her saat kayaları yaran, insanları sürükleyip götüren o korkunç sellerden biriyle karşılaşmaktan korkuyorlardı. Bir gün önce Etienne küçük kazmasını sallayınca bir kaynak fışkırmıştı suratına; ama bu bir uyarıdan başka bir şey değildi, damar biraz daha ıslanmış, biraz daha havasızlaşmıştı, o kadar. Ancak artık onun da tehlike falan düşünecek hali kalmamıştı, arkadaşlarıyla birlikte kendinden geçip gidiyordu. Grizu içinde yaşıyorlar, gazın gözkapaklarına çöken ağırlığını, kirpiklerde yarattığı örümcek ağını fark etmiyorlardı bile…

Ara sıra lambaların alevi sönükleşiyor, mavileşiyor, o zaman grizu akla geliyor, işçilerden biri kulağını duvara dayıyor, her yarıkta duyulan o hafif gaz fısırtısını dinliyordu. Ama asıl tehlike toprak çökmesiydi: Çabucak çırpıştırılan payandaların yetersizliği bir yana, sürekli ıslanan toprak da tutmuyordu artık.

Maheu o gün tam üç kez payandaları sağlamlaştırmak zorunda kalmıştı. Saat iki buçuktu, işçiler az sonra yukarı çıkacaklardı. Etienne yarı yatmış, son kömür parçasını koparmaya çalışıyordu, tam bu sırada uzaklardan gelen bir gümbürtü bütün madeni inletti.

— Bu da nesi? diye bağırdı, kazmasını bırakıp kulak kabartarak.

Hemen arkasındaki bütün dehlizlerin çöktüğünü sanmıştı. Bir de baktı, Maheu kendini damardan aşağı bırakmış bile; hem kayıyor, hem de:

— Göçük var, göçük… Çabuk kaçın, çabuk! diyordu.

Korku dolu bir kardeşlik duygusu içinde, hepsi apar topar aşağı kaydılar, koşuşmaya başladılar. Madeni kaplayan ölüm sessizliğinde, yalnız ellerindeki lambalar dans ediyordu; dehlizler boyunca birerli kolda hayvanlar gibi dört ayak üstünde dörtnala gidiyorlardı sanki; bir yandan da birbirlerini sorguya çekiyor, sonra bunlara kısacık yanıtlar yetiştiriyorlardı: Nerdeydi acaba? Yan damarlarda belki? Hayır, hayır, ses aşağıdan gelmişti, eğimli dehlizden; damarları birbirine bağlayan bacaya gelince, hemen içine doluştular, oramızı buramızı yaralarız diye aldırmadan, üst üste yığıldılar.

Bir gün önce yediği dayaktan kıçının derisi hâlâ sızlayan Jeanlin, o gün madenden kaçmamıştı. Yalınayak, vagonların ardında koşuyor, havalandırma kapılarını birer birer örtüyor, çavuşlardan birine rastlama tehlikesi yoksa, en son vagona atlıyordu, oysa içinde uyuyup kalır diye yasaklamışlardı bunu yapmasını. Ama asıl eğlencesi, başka bir katara yol vermek için durdukları zaman, ata kılavuzluk eden Bébert’in yanına gitmekti. Lambasını bırakıp gizlice geliyor, arkadaşını etinden kan çıkaracak gibi çimdikliyor, sapsarı saçları, kocaman kulakları, karanlıkta ışıl ışıl yanan küçük yeşil gözlerinin aydınlattığı ince uzun yüzüyle, bin bir türlü şeytanlık buluyordu. Hastalıklı bir erken gelişme içinde, insanın atası maymunlar gibi, karanlık bir zekâya, buna karşılık korkunç bir beden kıvraklığına sahipti.

Öğleden sonra Mouque, angarya sırası gelen Bataille’ı getirmişti katarcı oğlanlara; hayvan konaklama yerlerinden birine durup solumaya başlayınca, Bébert’in yanına kaymış olan Jeanlin arkadaşına sordu:

— Nesi var bu uyuzun, böyle zınk diye durdu? Bacaklarımı kıracak be!

Bébert karşılık veremedi, başka bir katarın yaklaştığını hissettikçe coşan Bataille’ı yola getirmeye uğraşıyordu çünkü. Hayvan daha uzaktan, kokusundan arkadaşı Trompette’i tanımıştı; madene indirilişini gördüğü günden beri büyük bir sevgi besliyordu bu ata. Buna sevgiden çok, genç dostuna yazgısına boyun eğip sabretmeyi öğretmeye, böylece acılarını

hafifletmeye çalışan gün görmüş bir ihtiyarın sevecen acıması demek daha doğru olurdu; çünkü Trompette bir türlü madene alışamıyor, kömür vagonlarını istemeye istemeye çekiyor, başını yerden kaldırmıyor, o karanlık evrende hep güneşi özlüyordu. Bu yüzden de Bataille, ona her rastlayışında başını uzatıyor, kişniyor, yüreklendirici bir yalama ile boynunu ıslatıyordu.

— Hey Tanrım, hey Tanrım! dedi Bébert, yine birbirlerini yalamaya başladı bunlar!

Sonra Trompette uzaklaşınca, Bataille konusunda şunları ekledi:

— Bu ihtiyara bakma sen, canına düşkündür kerata!.. Böyle durdu mu, tatsız bir şey, bir kaya ya da bir çukur hissetmiş demektir, o zaman durur, kendine çekidüzen verir, hiçbir tarafını kırmak istemez çünkü… Bugün de şu kapının ardında ne var bilmiyorum. Burnu ile itiyor, sonra olduğu yerde çakılıyor, bir adım ileri gitmiyor… Sen bir şey duydun mu?

— Yoo, dedi Jeanlin. Su var yalnız, şöyle dizlerime kadar çıkıyor.

Katar yeniden yola koyuldu. İkinci seferde Bataille bir kafa vurup kapıyı açtı, yine kişnemeye, tir tir titremeye başladı ve yürümek istemedi. Sonra karar verdi, hızla ileri atıldı.

Kapıyı örten Jeanlin biraz geride kalmıştı. Eğildi, içinde yüzdükleri su birikintisine baktı; sonra lambasını kaldırdı, payandaların, tavandan sızan sular yüzünden gevşediğini gördü. Tam bu sırada, doğum yapmakta olan karısını görmek için işi erken bırakıp yola çıkan, adı Berloque olduğu halde Chicot diye çağrılan bir madenci geldi yanına. O da durdu, payandaları gözden geçirdi. Ve küçük oğlan tam katarına yetişmek üzere koşacağı sırada, korkunç bir çatırtı duyuldu, çöken toprak işçiyle çocuğu altına almıştı.

Sonra büyük bir sessizlik kapladı her yanı. Çöküntünün yarattığı esintiyle havaya kalkan toz bulutu bütün dehlizlere yayılmıştı. Madenin her köşesinden ellerinde bu köstebek yuvasında koşuşan kapkara insancıkları şöyle böyle aydınlatan, bir o yana, bir bu yana sallanan lambalarıyla, tozdan gözleri görmez olan, soluk alıp veremeyen madenciler sökün etmeye başlamıştı. Göçükle ilk karşılaşanlar hemen bağırıp arkadaşlarını çağırdılar. Madenin içlerinden gelen ikinci küme çöken ve dehlizi tıkayan toprağın öte

yanında kalmıştı. Kısa zamanda tavanın çok çok on metrelik kısmının çöktüğü saptandı. Zarar pek büyük değildi. Ancak yıkıntılar arasında can çekişen birinin sesi yükselince hepsinin yüreği cendereye sokulmuş gibi oldu.

Bébert, katarını bırakmış, bağırarak koşuyordu:

— Jeanlin toprak altında kaldı! Jeanlin toprak altında kaldı!

Maheu tam bu sırada Zacharie ve Etienne'le birlikte bacadan inmekteydi. Korkunç bir umutsuzluğa kapıldı, tek bir lafı yinelemeye başladı:

— Hay dinine yandığımın! Hay dinine yandığımın!

Maheu'nün ardından koşup gelen Catherine, Lydie ve Mouquette de karanlığın artırdığı kargaşanın ortasında ağlayıp sızlamaya koyuldular, işçiler kızları yatıştırmaya çalışıyor, ama kayaların altından gelen her hırıltıda berikiler yaygarayı basıyordu.

Ne mühendis Négrel'in, ne de Dansaert'in madende oluşuna canı sıkılan maden çavuşu Richomme da koşarak gelmişti. Kulağını kayalara dayamış dinliyordu; sonunda bu iniltilerin bir çocuktan gelemeyeceğine karar verdi. Mutlaka bir adam vardı burada. Maheu belki yirmi kez Jeanlin'e seslenmişti. Ama ne bir ses, ne bir nefes. Yavrucak tuz buz olmuştu herhalde. Bu arada can çekişen adamın hırıltısı devam ediyordu. Adama sesleniyor, adını soruyorlardı. Karşılık olarak yalnız hırıltı geliyordu.

— Aman elimizi çabuk tutalım! diyordu Richomme, daha önce de böyle kurtarma çalışmaları düzenlemişti çünkü. Ondan sonra bol bol konuşuruz.

Madenciler kazma küreklerle iki yandan saldırmıştı çöken toprağa. Chaval, Maheu'yle Etienne'in hemen yanı başında tek söz etmeden çalışıyordu; Zacharie'yse çıkarılan toprağın taşınması işini yönetiyordu. Madenden çıkış saati gelmiş, hiçbiri ağzına bir lokma koymamıştı; ama arkadaşları tehlikede oldu mu, kimsenin aklına yemek gelmezdi. Yalnız bu arada hiç kimsenin dönmediğini görünce bütün mahallenin ayağa kalkacağını düşündüler, kadınların eve gönderilmesi önerildi. Ancak olup biteni öğrenmek için yanıp tutuşan ve çıkarılan toprağın taşınmasına yardım eden kızların hiçbiri, ne Catherine, ne Mouquette, hatta ne de Lydie gitmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Levaque meydana gelen ve şu anda giderilmekte

olan küçük kazayı yukarı çıkıp haber verme işini üzerine aldı. Saat dörde çeyrek vardı, işçiler bir saatten daha kısa sürede bir günlük iş yapmışlardı: Tavandan yeni kayalar düşmese, şimdiye dek toprağın yarıdan çoğu kaldırılmış olacaktı. Maheu büyük bir hırsla çalışıyor, biri yanaşıp yerini almaya kalktı mı, korkunç bir bakışla adamı kovuyordu.

— Yavaş olun! dedi Richomme sonunda. Yaklaşıyoruz… Kurtaralım derken, işlerini bitirmeyelim.

Gerçekten de hırıltı gittikçe belirginleşiyordu. Zaten madencilere yol gösteren de bu hırıltıydı; şimdi tam küreklerin altından geliyordu sanki. Derken ansızın kesildi.

Hepsi sessizce birbirinin yüzüne baktı, o karanlık evrende ölümün kendilerine sürtünerek geçtiğini hissedip tepeden tırnağa titrediler. Kan ter içinde, kaslarını koparırcasına ha bire kürekliyorlardı. Bir bacağa rastladılar, bundan sonra toprağı artık elle kaldırdılar, vücudun öbür öğeleri yavaş yavaş ortaya çıkarıldı. Adamın başına bir şey olmamıştı. Lambalar uzadı yüzüne doğru, Chicot adı ağızdan ağıza dolaştı. Vücudu daha sıcaktı, kayalardan biri belkemiğini kırmıştı.

— Battaniyeye sarıp, kömür vagonlarından birine yerleştirin, dedi maden çavuşu. Hadi, tez olun, şimdi sıra ufaklıkta.

Maheu son bir kürek salladı ve bir delik açıldı, öte yakadaki işçileri gördüler. Adamlar bizimkilere seslendi, iki bacağı kırılan, ama hâlâ soluk alıp veren Jeanlin’i baygın olarak bulmuşlardı. Baba koşup oğlanı kucağına aldı; çenesini sımsıkı kenetlemiş, acısını azaltmak için, hay dinine yandığımın deyip duruyordu; Catherine’le öbür kadınlarsa Jeanlin’i görür görmez ulurcasına ağlayıp sızlamaya başlamışlardı.

Hemen bir katar düzenlediler. Bébert, Bataille’ı getirmiş, iki kömür vagonunun önüne koşmuştu: Birinci vagonda

Etienne'in tuttuğu Chicot'nun cesedi vardı, ikinciye de kucağında havalandırma kapılarının birinden sökülmüş keçeye sarılı baygın Jeanlin'le Maheu binmişti. Kuyruk olup yola koyuldular. Her vagonun üstünde kırmızı bir yıldız, yani bir fener göz kırpıyordu. Şimdi artık yorgunluk omuzlarına binmiş, bulaşıcı hastalığa tutulmuş koyun sürüsünün yaslı havası içinde ayaklarını sürüye sürüye, çamurlarda kayarak ilerliyorlardı. Toprak altında, karanlıklarda uzayıp giden bu kervanın sonu gelmiyor, dehlizler boyunca kıvrılıp bükülüyor, dönüyor, dönüyordu.

Yükleme odasında, önden gelen Richomme, kafesli asansörlerden birinin hazır bekletilmesini emretmişti. Pierron hemen iki vagonu asansöre yükletti. Maheu kucağında küçük yaralısıyla yine birinci vagondaydı; Etienne'se rahat tutabilmek için Chicot'nun cesedini kucaklamıştı. İşçiler de öbür katlara yerleşince asansör yola koyuldu. İki dakikada yukarı çıktılar. Kuyudan damlayan sular buz gibi yağıyordu sırtlarına, bir an önce ışığa kavuşmak isteyen madenciler gözlerini yukarı dikmişlerdi.

Doktor Varderhagen'in evine gönderilen bir katarcı çocuk talih eseri adamı evde bulmuş, alıp getirmişti. Jeanlin'le ölen işçi yılın her günü gürül gürül ateş yanan maden çavuşlarının odasına taşındı. Sıcak su kovaları ayak yıkanan yerin başına dizildi; döşemeye iki battaniye serildi, işçiyle çocuk bunların üzerine yatırıldı. Yalnız Maheu'yle Etienne girdi odaya. Dışarıda tumbacı kızlar, madenciler, haberi duyup koşan katarcı oğlanlar birikmiş, alçak sesle konuşuyorlardı.

Doktor, Chicot'ya şöyle bir göz attı ve mırıldandı:

— Bunun işi bitmiş!.. Götürüp yıkayabilirsiniz.

İki gözetmen, çalışırken kan ter içinde kalıp kirlenmiş, kapkara kesilmiş cesedi soyup süngerle yıkadılar.

Jeanlin'in yattığı battaniyeye diz çöken doktor:

— Başına bir şey olmamış, diye devam etti. Göğsüne de… Haa! Bacakları ezilmiş.

Çocuğu kendisi soyuyor, bir sütanne titizliğiyle, başındaki deri takkeyi çözüyor, ceketini çıkarıyor, pantolonuyla gömleğini sıyırıp çekiyordu. Az

sonra zavallıcığın kan lekeleriyle ebrulaşmış, kara kömür tozu ve sarı toprakla kirlenmiş, çırpı gibi vücudu ortaya çıktı. Sünger gezdirildikçe daha da zayıflıyordu sanki, teni öyle sarı, öyle saydamdı ki, kemikleri görünüyordu. Bir yoksullar ailesinin yozlaşmış bu son örneği, kayalar altında hemen hemen tuz buz olmuş, acılar içinde kıvranan bu insan taslağı gerçekten içler acısıydı. Temizlenince bacaklarındaki ezikler beyaz teni üzerindeki kırmızı iki leke halinde ortaya çıktı.

Ayılan Jeanlin acıdan inledi. Maheu battaniyenin ayakucunda dikilmiş, kollarını iki yana sarkıtmış, ona bakıyordu; derken iri iri yaşlar süzüldü yanaklarından.

— Bana bak, sen misin bu oğlanın babası? dedi doktor başını kaldırarak. Ağlayıp durma, görüyorsun ki ölmedi… Ağlayacağına, gel bana yardım et.

Basit kırıklar olduğunu saptadı. Yalnız sağ bacak canını sıkıyordu: Herhalde kesmek gerekecekti.

Tam bu sırada, sonunda haberdar edilen mühendis Né-grel'le Dansaert, Richomme'un önünde çıkageldiler. Mühendis, kızgın kızgın, maden çavuşunun açıklamasını dinliyordu. Sonunda patladı: Hep şu Tanrının cezası payandalamaydı bunlara neden! Yüz kere söylememiş miydi bu işin sonunda birkaç kişinin başını yiyeceğini! Üstelik hayvan herifler payandalamayı daha sağlam yapmaya zorlandıkları an işi bırakacaklarını söylüyorlardı! Ama asıl can sıkan şey, işletmenin bütün zararı sineye çekmek zorunda kalmasıydı. Bay Hennebeau buna pek sevinecekti doğrusu!

Sonra bir çarşafa sarılmakta olan cesedin önünde sessizce dikilen Dansaert'e dönüp:

— Kimmiş? diye sordu.

— Chicot, en iyi işçilerimizden biri, diye karşılık verdi işçibaşı. Üç çocuğu var… Zavallıcık!

Doktor Vanderhaghen Jeanlin'in hemen eve taşınmasını istedi. Saat altıya geliyordu, hava kararmaya başlamıştı bile, cesedi alıp götürseler iyi olurdu; mühendis yük arabasının koşulmasını, bir de sedye getirilmesini istedi. Yaralı çocuk sedyeye yerleştirildi, battaniyeye sarılı ceset de yük arabasına kondu.

Tumbacı kızlar kapıda işin sonunu öğrenmek için bekleşen madencilerle konuşuyordu hâlâ. Maden çavuşlarının kaldığı odanın kapısı açılınca, topluluğa derin bir sessizlik çöktü. Yine bir kervan kuruldu, yük arabası önde, sedye onun arkasında, en geride de meraklılar. Kasım ayının ilk soğukları uçsuz bucaksız ovayı kurutup cascavlak bırakmıştı; geceyse koyu gri gökyüzünden inen bir kefen gibi yavaş yavaş üzerlerine çöküyordu.

Bu sırada Etienne Maheu'nün kulağına eğilip, apansız etki yapmasın diye Catherine'i yollayıp karısına haber verdirmesini söyledi. Bitkin bir halde sedyeyi izleyen baba, başıyla olur dedi; genç kız eve koştu, nerdeyse varacaklardı zaten. Ama yük arabasının, herkesin çok iyi tanıdığı o kara habercinin gelişi mahalleye yayılmıştı bile. Kadınlar çılgınca sokağa fırlıyor, kimisi büyük bir sıkıntı içinde, başlarına bir şey geçirmeyi falan unutarak arabaya doğru koşuyordu. Kısa zamanda otuzu, kırkı, elliyi buldu sayıları, hepsi aynı korku ile çılgına dönmüştü. Bir ölü vardı demek? Kimdi acaba? Levaque'ın anlattığı öykü önce yüreklerine su serpmiş, ama sonradan yine korkulu bir düş haline dönüşmüştü: Ölenler bir değil, tam on kişiydi ve yük arabası hepsini böyle teker teker taşıyacaktı.

Catherine, anasını bir önsezinin tedirginliği içinde buldu; daha kız iki laf edemeden kadın haykırdı:

— Baban öldü!

Kızcağız şiddetle hayır diyor, Jeanlin'in durumunu anlatmaya çalışıyordu. Ama Maheude'un laf dinleyecek hali yoktu, sokağa fırlamıştı. Kilisenin köşesini dönen yük arabasını görünce, beti benzi uçmuş, bayılacak gibi olmuştu. Kadınlar kapı önlerinde birikmiş, sessizce başlarını uzatıp bakıyor, koşup gelenlerse kervanı izliyordu; hepsi arabanın hangi kapı önünde duracağını düşündükçe tir tir titriyordu.

Araba geçip gitti; Maheude onun arkasında, sedyenin yanında yürüyen Maheu'yü fark etti. Sedye kapısına bırakılıp da Jeanlin'in yaşadığını, yalnız bacaklarının kırıldığını görünce beklemedik bir tepki gösterdi, gözyaşı falan dökmeksizin birden kızıp köpürdü, kekelemeye başladı:

— Hah! Şimdi sıra çocuklarımızı sakatlamaya geldi demek!.. Hey ulu Tanrım, iki bacağı birden! Ne yapayım şimdi ben?

— Sus, sus! dedi Jeanlin’in yaralarını sarmak için sedyeyi izlemiş olan Doktor Vanderhaghen. Toprak altında kalsa daha mı iyi olurdu?

Ama Maheude, Alzire, Lénore ve Henri’nin ağlayıp sızlamaları arasında gittikçe öfkeleniyordu. Bir yandan yaralının yukarı çıkarılmasına yardım ediyor, doktora gereken şeyleri getiriyor, bir yandan da kara yazgısına küfürler yağdırıyor, bütün bu sakatlara bakmak için parayı nerden bulayım ben diye soruyordu. Dede yetmemiş, şimdi de şu hınzır velet yürüyemez duruma gelmişti! O böyle söylenirken, komşu evlerden birinden de korkunç bağrışmalar, yürek parçalayıcı ağlaşmalar yükseliyordu: Chicot’nun cesedi üstüne kapanıp hıçkıran karısıyla çocuklarıydı bunlar.

Zifiri karanlık bir geceydi, yorgunluktan canları çıkan madenciler sonunda sofraya oturmuş, korkunç çığlıklardan başka bir şeyin duyulmadığı, kederli bir sessizliğe gömülmüş mahallede yemeklerini yiyorlardı.

Üç hafta geçti. Kesilme tehlikesi atlatılmış, Jeanlin’in iki bacağı da kurtarılmıştı, ama topal kalacaktı. İşletme bir soruşturmadan sonra, çocuğun ailesine elli franklık yardım yapmaya razı olmuştu. Ayrıca iyileşir iyileşmez, sakat kalan oğlan için yukarıda bir iş bulmaya söz vermişti. Ama yine de işleri düzelmiş sayılmazdı, çünkü bu olaydan epey sarsılan baba, ateşli bir hastalığa tutulmuştu.

Maheu perşembeden beri yeniden madene inmeye başlamıştı, o günse pazardı. O akşam Etienne işletmenin verdiği kararı yerine getirip getirmeyeceğini merak ederek yaklaşmakta olan l Aralık’tan söz açtı. Chaval’in yanında olduğuna kuşku bulunmayan Catherine’i bekleyip saat ona dek oturdular. Ama kız dönmedi. Maheude tek laf etmeden, hırsla yerinden kalktı, kapıyı içeriden kilitledi. Etienne, Al-

zire'in azıcık yer kapladığı boş yatağın verdiği tedirginlikle uzunca bir süre uyuyamadı.

Ertesi gün kız yine ortalarda yoktu; Maheuler ancak iki gün sonra madenden dönüşte, Chaval'in Catherine'i alıkoyduğunu öğrendiler. Delikanlı öyle çok tatsızlık çıkarıyordu ki, kızcağız onun evine yerleşmeye karar vermişti. Suçlamalardan kurtulmak için, ansızın Voreux'den Bart'a geçmiş, Chaval'in yanında vagonculuğa başlamıştı. Yeni çift Montsou'da, Piquette meyhanesinin üstünde, Chaval'in eski odasında oturuyordu.

Maheu ilkin gidip oğlanı pataklamayı, kızını da döve döve eve getirmeyi düşündü. Sonra vazgeçti: Neye yarardı ki? Hep böyle biterdi bu işlerin sonu, canları istedi mi, kızların gidip birine yapışmalarına engel olamazdın. En iyisi uslu uslu evlenmelerini beklemekti. Ama Maheude sorunu bu açıdan ele almıyordu.

— Söylesenize Tanrı aşkına, Chaval'le sevişmeye başladığı zaman sövüp saydım mı ona? diye bağırıyordu, bembeyaz bir yüzle, sesini çıkarmadan kendisini dinleyen Etienne'e. Hadi, cevap verin, akıllı adamsınız, siz söyleyin bakalım!.. Hiç sesimizi çıkarmadık, öyle değil mi ha? Çünkü Tanrı da biliyor ya, nasıl olsa bütün kızlar aynı yolun yolcusudur burada. Nitekim babam beni de gebeyken evlendirdi. Ama ben anamın babamın evinden kaçmadım, alnımın teriyle kazandığım parayı götürüp elin herifine vermeyi aklımın köşesinden geçirmedim… Ah, ah! İğrenç gerçekten, iğrenç! Görüyor musunuz, insanın çocuk yapmaya tövbe edesi geliyor.

Etienne'in başını sallamaktan başka bir şey yapmadığını görünce, üsteledi:

— Düşünün, her akşam dilediği yere giden bir kız bu! Nesi var ki! Başımızı dertten kurtarana dek evine yardım etseydi de, sonra bir güzel evlendirsek olmaz mıydı, ha? Boşuna doğurmadık ya onu, bize yardım etmesi gerekmez miydi? Ama hayır canım, kabahat bizde, fazla yumuşak yüzlü davrandık, elin herifiyle oynaşmasına izin vermeyecektik. Yüz verdin mi, astarını da isterler zaten.

Alzire başını sallayarak onaylıyordu anasını. Lénore'la Henri bu apansız fırtına karşısında korkuya kapılmış, usul usul ağlıyor, anaları da başlarına

gelen felaketleri sıralıyordu: Önce Zacharie'yi evlendirmek zorunda kalmışlardı, sonra nah şurada iskemleye mıhlanıp kalan Bonnemort Baba'nın bacakları tutulmuştu, öte yandan kemikleri ters kaynayan Jeanlin on günden önce odasından çıkamayacaktı ve üstüne üstlük şu kaltak Catherine herifin biriyle kaçmıştı! Aile yıkılıyordu canım. Bir tek baba kalmıştı çalışan. Estelle'i saymazsan, tam yedi kişi babanın getireceği üç kuruşla nasıl yaşarlardı? Gidip kendini kanala atmak çok daha iyiydi gerçekten.

— Kendini yiyip bitirmenin bir yararı yok, dedi Maheu boğuk bir sesle. Durumumuz o kadar karanlık değildir belki.

Gözlerini döşemeye dikmiş olan Etienne başını kaldırdı, dalgın bakışlarını görünmeyen bir geleceğe çevirdi ve mırıldandı:

— Evet, evet! Bu işin zamanı geldi artık!

Dördüncü Bölüm

I

O pazartesi Hennebeaular, Grégoirelarla kızları Cécile'i öğle yemeğine çağırmışlardı. Çok önceden tasarlanmış bir gündü bu; sofradan kalkınca Paul Négrel hanımlara elden geçirilip şatafatlı bir biçimde düzene sokulan Saint-Thomas kömür ocağını gezdirecekti. Ama toplantının asıl nedeni daha tatlıydı. Bayan Hennebeau, Cécile'le Paul'ün evliliğini çabuklaştırmak için düzenlemişti bu yemeği.

Oysa, o pazartesi sabah dörtte grev başlamıştı. İşletme

1 Aralık’ta yeni ücret uygulamasını yürürlüğe koyunca, madenciler hiç ses çıkarmamıştı. İki hafta geçmiş, ödeme günü de hiçbiri mırın kırın etmemişti. Genel müdürden tutun da, en küçük gözetmene dek bütün yöneticiler yeni tarifenin kabul edildiği kanısındaydılar ve o sabah bir bomba gibi patlayan, tek elden yönetildiğini gösteren bir birlik ve düzen içinde başlayan bu apansız savaş karşısında şaşkınlıkları büyük olmuştu.

Saat beşte Dansaert gelip Bay Hennebeau’yu uyandırmış, Voreux’de bir tek kişinin bile madene inmediğini haber vermişti. İki Yüz Kırklar’ı dolaşmış, herkesin mışıl mışıl uyuduğunu görmüştü. Müdür uykulu gözlerle yataktan fırlamış, neye uğradığını şaşırmıştı: Her on beş dakikada bir, dört bir yandan haber yağıyor, masanın üstünde öbek öbek telgraf birikiyordu. Önce başkaldırının Voreux dışına taşmayacağını ummuştu; ama gelen haberler gittikçe ciddileşiyordu: Mirou ile Crèvecoeur de greve katılmıştı, Madeleine’de yalnız at bakıcıları işbaşı yapmıştı, işlerin görece iyi gittiği Victoire’la Feu-try-Cantel’de bile işçilerin üçte biri madene inmemişti, yalnız Saint-Thomas eksiksiz işbaşındaydı ve şimdilik hareketin dışında görünüyordu. Saat dokuza dek dört bir yana, Lille valisine, işletme yönetim kuruluna telgraflar çekti, yetkilileri uyardı, yapılması gerekeni sordu. Négrel’i de bütün ocakları dolaşıp kesin bilgi toplamaya göndermişti.

Derken, öğle yemeği geldi Bay Hennebeau’nun aklına; toplantının ertelendiğini bildirmek üzere tam arabacıyı Grégoirelara yollayacağı sırada, az önce birkaç buyrukla savaş birliklerini düzene sokan kendisi değilmiş gibi, ansızın bir isteksizlik çöktü içine, vazgeçti. Hizmetçi kız tarafından saçları taranmakta olan Bayan Hennebeau’nun yanına çıktı. Kadın, kocasının anlattıklarını dinledikten sonra:

— Yaa! İşi bıraktılar demek? dedi umursamaz bir tavırla. Olsun şekerim, bize ne bundan?.. Adamlar işi bıraktı diye yemek yemeyecek değiliz ya!

Ve erkeğin bütün ısrarlarına, yemeğin tatsız geçeceğini, Saint-Thomas’ya inemeyeceklerini söylemesine karşın direndi: Her şeye bir karşılık buluyordu, ateşin üstündeki yemek neden boşa gitsindi canım? Madenin gezilmesine gelince, sakıncalıysa bundan vazgeçilebilirdi. Hizmetçi kızı savdıktan sonra da:

— Ayrıca bu insanları neden yemeğe çağırdığımı biliyorsunuz, diye devam etti. Bu evlilik işçilerinizin sersemliklerinden daha çok ilgilendirmeli sizi. Neyse, ben istiyorum canım, hayır demeyin lütfen.

Adam ürpererek baktı karısına, bu astığı astık kestiği kestik insanın sert ve ciddi yüzünde kırılan bir kalbin gizli acısı dolaştı. Kadının omuzları çıplaktı, yaşı geçkinceydi, ama tarım tanrıçası Ceres'inkine benzeyen dolgun vücuduyla ömrünün sonbaharında bile göz kamaştıran, insanın içini gıcıklayan bir dişiydi.

Haz düşkünü bir kadının izlerini taşıyan, insanın başını döndüren kokularla dolu şu ılık odada bir an gidip kadının beline sarılmak, çekinmeden ortaya serdiği memelerinin arasına başını gömmek istedi; ama kendini tuttu, on yıldır yatak odalarını ayırmışlardı.

— Peki, dedi odadan ayrılırken. Programı bozmayalım.

Bay Hennebeau, Ardenne dağlık bölgesinde doğmuştu. Genç yaşında öksüz ve yoksul kalan, Paris kaldırımlarına düşen bir çocuğun bütün sıkıntılarını çekmişti. Maden Mühendisliği Okulu'nu güçlükle bitirdikten sonra, yirmi dört yaşında Grand-Combe bölgesindeki Sainte-Barbe ocağında işe başlamıştı. Üç yıl sonra Pas-de-Clais'de Marles Kömür Ocakları'na bölge mühendisi olmuştu ve orada madenciliğin kaçınılmaz kuralı uyarınca başına talih kuşu konmuş, Arras'da iplik fabrikası işleten bir adamın kızıyla evlenmişti. Karı koca tam on beş yıl aynı küçük taşra kasabasında yaşamışlar, tekdüze yaşamları hiçbir şeyle, hatta bir doğumla bile bozulmamıştı. Para sevgisi içinde yetiştirilmiş olan, ıkına sıkına birkaç kuruş kazanan kocasını hor gören ve genç kızlık düşlerinin hiçbirini gerçekleştiremeyen Bayan Hennebeau, gittikçe artan bir öfkeyle eşinden uzaklaşmıştı. Bay Hennebeau aşırı dürüstlüğünden hiçbir dolap çevirmiyor, tam bir asker gibi yürütüyordu işleri. Aralarındaki anlaşmazlık, en ateşli insanları bile soğutup buzdolabına çeviren o garip beden uyuşmazlığının etkisiyle daha da artmıştı: Adam karısına hayrandı, ama kadın bütün açgözlü sarışınlar gibi şehvete düşkündü, sonunda tedirgin olmuşlar, gururları kırılmış, odalarını ayırmışlardı. Bunun üzerine kadın gizli bir sevgili edinmişti. Adam karısını hoşnut edebilmek için, Pas-de-Calais'den ayrılmış, bir büro işi bulup Paris'e yerleşmişti. Ama başkent kopmayı hızlandırmış, Bayan Hennebeau daha ilk oyuncak bebeğinden beri düşünü gördüğü Paris'te bir haftada taşrayı unutmuş, giyime kuşama, çağın türlü

çılgınlıklarına dalmıştı. Burada geçirdikleri on yıl Bayan Hennebeau'ya yeni bir sevda getirmiş, bir erkekle açıktan açığa ilişki kurmuş, adam kendisini bırakıp gidince büyük bir çöküntü geçirmişti. Bu kez koca da durumu öğrenmiş, korkunç kavgalardan sonra, mutluluğu bulabildiği yerden alan bu kadının kaygısız sorumsuzluğu karşısında kolu kanadı kırılmış, yazgısına boyun eğmişti. Kadının sevgilisiyle bozuşmasından sonra ayrılık acısına dayanamayıp hastalandığını görünce, o çorak ve kapkara ülkede iyileştiririm umuduyla Montsou Kömür İşletmeleri'nin yöneticiliğini kabul etmişti.

Hennebeaular, Montsou'ya yerleştikten sonra, evliliklerinin ilk yıllarındaki sinir bozucu can sıkıntısına düşmüşlerdi yeniden. Kadın önceleri bu uçsuz bucaksız ovanın tekdüzeliğinden hoşlanmış, o büyük dinginlik içinde iyileşir gibi olmuştu; eve kapanmış, gönül serüvenlerinin bittiğini ileri sürerek dünyayla ilgisini kesmiş, şişmanlamaya bile aldırmaz olmuştu. Derken, bu kayıtsızlık gösterisinin altında son bir yangın, son bir yaşama kudurganlığı belirmiş, altı ay müdürlük konağını keyfine göre yeniden dayayıp döşeyerek avunmuştu. Pek korkunç buluyordu konağı, onun için ünü ta Lille'e varan bir sürü sanat yapıtıyla, halı ve bibloyla doldurmuştu evini. Şimdi artık bu kasabadan da sıkılıyor, sonsuza dek uzanan anlamsız tarlalar, kıyısında tek bir ağaç bulunmayan kapkara yollar, bu yollarda kaynaşan kapkara insanlar hem tiksinti veriyor, hem de ürkütüyordu onu. Derken sürgünden yakınmaya başlamıştı; kocasını evi geçindirmeye bile yetmeyen kırk bin franklık aylık uğruna kendisini buralara sürüklemekle suçluyordu. Başkaları gibi yapıp kârdan pay isteyemez, birkaç hisse senedi koparamaz, bir şeyler beceremez miydi yani? Kocasına yüklü bir drahoma getirmiş şımarık kızlar gibi, acımasız bir ısrarla bu konu üzerinde duruyordu. Dürüstlükten ayrılmayan Bay Hennebeau bu saldırılar karşısında aldatıcı işadamı ciddiliğine sığınıyor, ama aslında ileri yaşlarda beliren, gün geçtikçe şiddetlenen bir arzuyla istiyordu bu belalı yaratığı. Hiçbir zaman sevgilisi olamamıştı karısının, aklı fikri günün birinde ondan âşığıymış gibi yakınlık görebilmekteydi. Her sabah kalktığında bu akşam gönlünü kazanırım diye umutlanıyordu; ama sonra o buz gibi bakışlarını görünce, karısının bütün varlığıyla kendisini ittiğini seziyor, elini bile sürmekten kaçınıyordu. İşçilerine karşı takındığı sert yüzün altında onulmaz bir acı, evinde mutluluğa erememiş yumuşak huylu bir insanın gizli can çekişmesinin acısı yatmaktaydı. Altı ay sonra

konağın dayanıp döşenmesi bitince Bayan Hennebeau yine işsiz kalmış, müthiş canı sıkılmaya başlamıştı, bu sürgün onu yiyip bitirecekti canım, keşke geberip gitsem deyip duruyordu.

Tam bu sırada Paul Négrel gelmişti Montsou'ya. Taşralı bir yüzbaşından dul kalan ve Avignon'da kocasının bıraktığı küçük aylıkla yaşayan annesi, kuru ekmeğe razı olup oğlunu Teknik Okul'a yollamıştı. Oğlan kötü bir dereceyle okulu bitirmiş, dayısı Bay Hennebeau onu ilk çalıştığı yerden çıkarmış, mühendis olarak Voreux'ye, yanına almıştı. Öz çocukları gibi davrandılar ona, hatta evde bir oda bile verdiler, orada yiyip içmeye, orada yatıp kalkmaya başladı; böylece üç bin franklık aylığının yarısını annesine gönderebiliyordu. Bay Hennebeau bu aşırı yakınlığın asıl nedenini gizlemek üzere, genç bir erkeğin işletmenin mühendislere ayırdığı küçük evde yaşayabilmesinin güçlüğünden dem vuruyordu. Bayan Hennebeau daha ilk günden sevecen yenge rolünü benimsemiş, yeğeniyle senli benli olmuş, rahatı için çalışıp didinmeye başlamıştı. Hele ilk aylar tam bir ana gibi davrandı, her fırsatta öğütler verdi. Ancak her şeye karşın kadındı, farkına varmadan yakınmaya başlayıveriyordu. Yaşamı en somut yanından alan, sevda konusunda birtakım filozofça düşünceler taşıyan bu gencecik, zeki ve kaygısız oğlan, sivri burunlu yüzüne daha bir incelik veren onulmaz kötümserliğiyle pek hoşuna gidiyordu. Ve tabii, delikanlı bir gece kadının kollarında buluvermişti kendini; yenge gönlündeki ateşin söndüğünü, bu işlerden elini eteğini çektiğini, kendisiyle yalnız dost olmak istediğini söyleyerek, sırf iyilik etmek için kucak açmıştı ona. Gerçekten de kıskançlık gösterilerine falan girişmedi, Négrel'in tiksindiği tumbacı kızlar konusunda iğneli laflar ediyor, ama kendisine anlatacak gönül serüveni olmadığı için adeta surat asıyordu oğlana. Derken onu evlendirmeyi taktı kafasına, bunu iş edindi, zengin bir kız bulup delikanlıyla evlendirme tasarıları kurmaya başladı. O arada ilişkileri sürüyordu elbet, boş zamanlarını dolduran bir oyuncaktı Négrel; Bayan Hennebeau içi geçmiş aylak kadınların en son ateşiyle sarılmıştı oğlana.

Böylece iki yıl geçti. Bir gece Bay Hennebeau kapısının önünden geçen çıplak ayakların sesini duyar gibi oldu. İşkillendi. Yoo, işte buna, hem de ana oğul yaşındaki insanlar arasındaki ilişkiye dayanamazdı artık! Ancak karısı hemen ertesi gün yeğenleri için Cécile Grégoire'ı seçtiğini haber verdi ona. Kadın bu evliliği öylesine candan yürekten istiyordu ki, adamcağız böyle korkunç şeyler düşündüğü için kendi kendisinden utandı.

Delikanlıya da gelişiyle evin kederli havasını değiştirdiği için minnet duymaya başladı.

Bay Hennebeau karısının odasından çıkıp aşağı inince eve dönmüş olan Paul'le karşılaştı. Delikanlı greve pek sevinmişe benziyordu.

— Ee, ne var ne yok bakalım? diye sordu dayısı.

— İşçi mahallelerini dolaştım. Hepsi uslu uslu evlerinde oturuyorlar… Yalnız sana elçi gönderecekler sanırım.

Tam bu sırada Bayan Hennebeau'nun sesi geldi üst kattan.

— Sen misin Paul?.. Gel de olup biteni anlat kuzum. Büyük bir rahatlık içinde yaşayan şu insanların başkaldırmaya kalkması ne gülünç, değil mi?

Ve karısı habercisini çekip aldığı için, müdür ondan başka bir şeyler öğrenmekten umudunu kesmek zorunda kaldı. Yeni gelen telgraflarla dolu masasının başına çöktü.

Grégoirelar saat on birde geldiler, kapıda bekleyen Hippolyte'in kaygılı bakışlarla iki yana göz attıktan sonra, kendilerini alelacele bahçeye itişine pek şaştılar. Oturma odasının tüm perdeleri çekilmişti, doğruca çalışma odasına aldılar konukları. Bay Hennebeau kendilerini burada ağırladığı için özür diledi; oturma odası caddeye bakıyordu, durup dururken herifleri kışkırtmanın gereği yoktu. Konukların şaşkınlığını görünce:

— Nasıl! Haberiniz yok mu? diye sordu.

Bay Grégoire, en sonunda işin bırakıldığını öğrenince, her zamanki gibi kayıtsızca omuz silkmekle yetindi. Pöhh! Hiçbir şey olmazdı canım, halk dürüsttü çünkü. Bayan Grégoire gagasını sallayarak, kömür işçilerinin yüzlerce yıllık yumuşak başlılığına güvenini belirtiyordu; o gün pek keyifli olan, Latin çiçeği renginde giysisi içinde güzelden çok sağlıklı görünen Cécile'se, işçi mahallelerine öteberi dağıtışını anımsatan grev sözcüğü karşısında sırıtıp duruyordu. Derken, baştan aşağı karalara bürünmüş olan Bayan Hennebeau, ardında Négrel kapıda göründü.

— Zarar yok hanımefendi, burada otururuz, diye karşılık verdi Bay Grégoire kibarca. Bizim için ikisi de aynı derecede zevkli.

Paul, Cecil'le annesini selamlamakla yetinmişti. İşleri böyle ağırdan alışına sinirlenen yengesi, şimşek gibi bir bakışla onu kızın üstüne saldı; sonra birlikte gülüştüklerini görünce, tatlı bir bakışla ikisini de uzaktan kucakladı.

O arada Bay Hennebeau telgrafları okudu, birkaç karşılık yazdı. Ötekilerse hemen yanı başında konuşuyor, karısı çalışma odasıyla ilgilenmediğini anlatıyordu; gerçekten de oda hâlâ o eski ve solmuş duvar kâğıtları, ağır maun eşyası ve yıpranmış dosya dolabıyla duruyordu. Üç çeyrek sonra, tam sofraya oturacakları sırada uşak Bay Deneulin'in geldiğini bildirdi. Pek sinirli ve heyecanlı olan Deneulin içeri girdi, eğilip Bayan Hennebeau'yu selamladı. Grégoireları görünce:

— Bak hele! Siz de buradaydınız demek? dedi.

Sonra müdüre döndü, heyecanlı bir sesle sordu:

— En sonunda olan oldu, ha? Ben de bizim mühendisten öğrendim durumu… Bizim ocakta bu sabah herkes işbaşı yapmış. Ama grev onlara da sıçrayabilir. Hiç de rahat değilim doğrusu… Anlatın bakalım, siz ne durumdasınız?

Arkasından atlı kovalıyormuş gibi konuşuyor, sesinin yüksekliği, el kol hareketlerinin sertliği kaygısının büyüklüğünü açığa vuruyor, ona emekli bir süvari subayı havası veriyordu.

Hippolyte gelip yemek odasının kapısını açtığı sırada Bay Hennebeau ona son durumu anlatmaya başlamıştı. Bunun üzerine konuşmayı kesti:

— Hadi gelin, yemeği birlikte yiyelim, dedi. Yemekten sonra anlatırım gerisini.

— Hayhay, nasıl isterseniz, diye karşılık verdi Deneulin; aklı fikri grevde olduğundan, o anda ne söyleseniz kabul edecekti.

Ama az sonra yaptığı kabalığı fark etti, Bayan Hennebeau'ya dönüp özür diledi. Bayan Hennebeau da kendisini bağışlamak lütfunda bulundu. Masaya bir takım daha koydurduktan sonra konuklarını yerleştirdi: Bayan Grégoirela Deneulin de kendisinin sağ ve soluna oturacaktı, Paul'üyse genç kızla babasının arasına verdi. Mezelere saldırdıkları sırada tatlı bir gülüşle:

— Beni bağışlayacağınızı umarım, dedi, sizlere bugün istiridye yedirmek istiyordum… Bilirsiniz, her pazartesi Mar-chiennes’e yeni mal gelir, aşçı kadını arabayla göndermeyi tasarlamıştım… Ama sonra taşa tutarlar diye gitmek istemedi kadın…

Hepsi birden neşeli kahkahalarla ev sahibesinin sözünü kestiler. Pek eğlenceli bulmuşlardı bu öyküyü.

— Ne yapsalar, şu güzelim jambonun yüzünü göremeyecekler işte, diye bir laf yumurtladı Bay Grégoire.

Yine gülüştüler, ama bu kez daha pes perdeden. Konuklar Flaman halılarıyla kaplı, meşe ağacından yapılmış eski biçim mobilyalarla döşeli bu odada gittikçe rahatlıyorlardı. Camlı dolaplardaki gümüş sofra takımları ışıldıyor, tavandan sarkan büyük bakır avizenin parlatılmış kısımlarına Endülüs işi çini saksıda yetiştirilen palmiye ile ev zambağı yansıyordu. Dışarıda tam aralık ayına yaraşan, buz gibi bir karayel vardı. Ama bunun en küçük kırıntısı bile içeri sızmıyor, yemek odasında, kesilip bir billur kaba konmuş ananasın misk gibi kokusuyla tatlı bir çiçek serası havası dolaşıyordu.

— Perdeleri açsak mı? diye öneride bulundu Grégoireları korkutmaya bayılan Négrel.

Uşağa yardım etmekte olan hizmetçi kız bunu bir buyruk saydı, gidip perdeleri açtı. Bunun üzerine ardı arkası gelmeyen şakalar başladı: Çatallar, kaşıklar ya da bardaklar büyük bir dikkatle kaldırılıp konuyor, her yemek, ele geçirilen bir kentte üleştirilen ganimetin unutulmuş değerli bir parçasıymış gibi büyük şamatalarla karşılanıyordu; ama bu zoraki neşenin ardında, bir alay aç insan sokakta durmuş sofraya bakıyormuş gibi, ikide bir elde olmaksızın pencereye kayan gözlerin açığa vurduğu bir korku yatıyordu.

Mantarlı yumurtadan sonra alabalık geldi sofraya.

Konu dönmüş dolaşmış, on sekiz aydır süren sanayi bunalımına gelmişti.

— Ee, böyle olacağı besbelliydi, dedi Deneulin, son yılların aşırı refahı bizi ister istemez bu noktaya getirecekti… Demiryollarına, limanlara, kanallara yatırılıp işlemez hale sokulan korkunç paraları, çılgınca biriktirip

adeta toprağa gömülen parayı düşünün canım. Bizim bölgede bile, sanki yılda üç ürün alınacakmış gibi, sayısız şeker fabrikası kuruldu… Eh, elde avuçta bir şey kalmayınca, şimdi sağa sola yatırılan milyonların kârını beklemekten başka çare yok elbet: İşlerin bugünkü durgunluğu, öldürücü tıkanıklığı da buradan geliyor zaten.

Bay Hennebeau bu sava karşı çıktı, ama bolluk yıllarının işçiyi şımarttığını kabul etti.

— Bu heriflerin bizim kömür ocaklarında şimdikinin iki katı, yani günde aşağı yukarı altı frank kazandıkları yılları düşünüyorum da! diye bağırdı. Keyifleri yerindeydi, hatta yavaş yavaş şatafata bile alışıyorlardı… Eh, bugün yine o eski, gösterişsiz sofraya dönmek zorlarına gidiyor elbet.

— Bay Grégoire, lütfen bir balık daha almaz mısınız? diyerek araya girdi Bayan Hennebeau… Pek nefis, değil mi?

Müdür bey devam ediyordu:

— Tanrı aşkına söyleyin, suç bizim mi? Biz de sıkıntılar içindeyiz… Fabrikalar birer birer kapandığı için elimizdeki kömürü nereye satacağımızı şaşırdık, siparişler azaldıkça maliyeti düşürmek zorunda kalıyoruz… Ama işçiler işte bunu anlamak istemiyor bir türlü.

Derken bir sessizlik oldu. Uşak fırında pişirilmiş keklik dağıtırken, kız da konukların kadehine kırmızı Chambertin şarabı dolduruyordu.

— Hindistan’da açlık baş göstermiş, diye devam etti Deneulin alçak sesle, kendi kendine konuşuyormuşcasına. Amerika dökme demir ve demir siparişlerini kesmekle demir çelik sanayimize büyük zarar verdi. Her şey birbirine bağlı azizim, dünyanın bir ucundaki sarsıntı bütün dünyayı etkiliyor… İmparatorluksa sanayimizin o hızlı gelişimiyle övünüp duruyordu!

Kekliğin kanadını dişledi. Sonra sesini yükselterek:

— Yalnız işin kötü yanı şu ki, dedi, maliyeti düşürebilmek için mantıksal olarak daha çok kömür çıkarmak gerekir: Yoksa işçi ücretleri düşer, adamlar da ceremeyi kendilerinin çektiklerini söylemekte haklı olur.

İçten gelen bu itiraz hızlı bir tartışmaya yol açtı. Hanımların canı sıkılmaya başlamıştı. Ayrıca erkekler de gittikçe açılan iştahlarıyla tabaklarındaki yemeklere yumulmuştu. Bu sırada uşak içeri girdi, bir şeyler söyleyecek gibi oldu, duraksadı.

— Ne var? diye sordu Bay Hennebeau. Telgraf geldiyse hemen ver, yukarıdan yanıt bekliyorum çünkü.

— Hayır efendim. Bay Dansaert geldi, aralıkta bekliyor… Rahatsız etmekten çekindiği için giremiyor.

Müdür özür dileyerek işçibaşını içeri aldırdı. Beriki geldi, masanın birkaç adım ötesinde dikildi; masa başındakiler yemeği bırakmış, hep birlikte, getirdiği haberlerin heyecanıyla soluğu kesilmiş bu iriyarı adama bakıyorlardı. İşçi mahalleleri sakindi, ama aralarından birkaç temsilci seçip gönderecekleri söyleniyordu. Belki de birkaç dakika sonra burada olurlardı.

— Peki, teşekkür ederim, dedi Bay Hennebeau. Sabah akşam durum hakkında bilgi istiyorum, anlaşıldı mı?

Dansaert çıkınca yeniden şakalaşmaya başladılar, aman tabakta kalmasın, diyerek Rus salatasına saldırdılar. Ağızlar kulaklardaydı. Négrel hizmetçi kızdan ekmek isteyip de kadıncağız ardında yakıp yıkmaya, ırza geçmeye hazır bir çapulcu alayı varmış gibi sesini alçaltarak, korkuyla: “Peki efendim!” diye karşılık verince, Bayan Hennebeau:

— Yüksek sesle konuşabilirsiniz, dedi neşeli bir yüzle. Gelmediler daha.

Müdür, getirilen bir deste telgraf ve mektup arasından birini yüksek sesle okumak istedi. Mektup Pierron’dandı, adam son derece saygılı cümlelerle, kötü gözle bakılmamak için arkadaşlarına katılmak zorunda kaldığını, hatta onaylamadığı halde elçi kuruluna seçildiğini bildiriyordu.

— Alın size çalışma özgürlüğü! diye haykırdı Bay Hennebeau.

Bunun üzerine yine direnişten söz etmeye başladılar, müdüre bu konuda ne düşündüğü soruldu.

— Pöh! diye karşılık verdi beriki, çok gördük biz böyle şeyleri… Geçen seferki gibi birkaç hafta aylak oturacaklar, meyhaneden çıkmayacaklar, ama karınları acıkınca kuzu kuzu ocaklara dönecekler.

Deneulin başını salladı:

— Benim içim pek rahat değil… Bu sefer iyi örgütlenmişe benziyorlar. Bir yardım sandıkları yok mu?

— Var, var, topu topu üç bin frankı olan bir sandıkları var: Ne yapabilirler o kadarcık parayla? Etienne Lantier diye birinin önderleri olduğundan kuşkulanıyorum. İyi bir işçi, bir zamanlar yol verdiğimiz, şimdi bozguncu düşünceleri ve birasıyla Voreux'yü zehirleyen Rasseneur gibi onu da sepetlemek hiç hoşuma gitmeyecek doğrusu… Neyse, bir hafta sonra adamların yarısı işbaşı yapar, on beş gün sonraysa on bini de madene inmiş olur.

Bu konudaki inancı tamdı. Tek kaygısı işletmenin direnişin sorumluluğunu kendine bırakması, başarısızlık halinde gözden düşmesiydi. Bir süredir pek beğenilmediğini seziyordu. Bu yüzden, eline aldığı Rus salatası kaşığını bırakmış, Paris'e çektiği telgrafların yanıtlarını okuyor, her sözcük üzerinde durup anlamını iyice kavramaya uğraşıyordu. Konuklar da bunu hoş görüyor, böylece sofra hazırlık ateşlerinden önceki karargaha dönüyordu.

Artık hanımlar da karışmıştı konuya. Bayan Grégoire bu zavallı aç insanlara acıyor; Cécile'se daha şimdiden et ve ekmek karneleri dağıtmaya hazırlanıyordu.

Bayan Hennebeau'ysa Montsou kömür işçilerinin yoksulluğundan söz edildiğini duydukça şaşkınlıklar içinde kalıyordu. Neleri eksikti canım, son derece mutlu değil miydiler? İşletmenin verdiği evlerde oturan, işletmenin kömürünü yakan, işletmenin sırtından geçinen insanlardı hepsi! Hayvan sürüsü gibi gördüğü bu insanlara karşı kayıtsızdı, işçiler konusunda ballandıra ballandıra anlatırken Parisli konuklarını hayran bıraktığı, önceden ezberletilmiş birtakım peri masallarından başka bir şey bilmiyordu; papağan gibi yineleye yineleye kendisi de inanmıştı bu masallara, onun için halkın nankörlüğüne müthiş kızıyordu şimdi.

Bu arada Négrel Bay Grégoire'ı korkutmaya devam ediyordu. Cécile'i pek çirkin bulmuyorsa da, aslında yengesinin gönlünü hoş etmek için evleniyordu kızla; ancak kendi deyimiyle, duygularına kapılmayan, görmüş geçirmiş bir erkek olduğu için, kızın çevresinde de dönenmiyordu.

Cumhuriyetçi geçinirdi, ama bu, işçilere çok sert davranmasına ve hanımların yanında onlarla ince ince alay etmesine engel değildi.

— Ben dayım kadar iyimser değilim, dedi. Korkarım büyük patırtılar kopacak… Onun için Bay Grégoire, beni dinlerseniz, Piolaine'in kapısına çifte kilit vurun. Bakarsınız malınızı mülkünüzü talan ederler.

Bay Grégoire tam bu sırada yüzündeki sevimli gülüşü kesmeden, babacan bir tavırla, kömür işçilerine acıyan karısını desteklemekteydi.

— Malımı mülkümü talan mı ederler? diye haykırdı şaşkın şaşkın. Peki ama neden?

— Montsou Kömür İşletmeleri'nde hisseniz yok mu? Demek ki, hiçbir iş yapmadan, başkalarının sırtından yaşıyorsunuz. Kısacası, o alçak para babalarından birisiniz; eh, bu da yeter işte… İnanın bana efendim, devrim olursa, servetiniz çalınmış bir para gibi, zorla elinizden alınacaktır.

Adamcağız içindeki çocuksu erinci, bilinç rahatlığını bir anda yitirdi. Kekelemeye başladı:

— Ne! Benim servetim mi? Çalınmış para? Dedemin dedesi alnının teriyle kazanmadı mı madene yatırılan parayı, ha? İşletmenin atlattığı bütün tehlikelere yiğitçe göğüs germedik mi? Ve bugün elime geçen kazancı başkaları gibi kötüye mi kullanıyorum, ha?

Anayla kızın da bembeyaz kesildiğini görüp telaşlanan Bayan Hennebeau hemen araya girdi:

— Aman beyefendi, üzülmeyin rica ederim, Paul şaka yapıyor, dedi. Ama Grégoireların akılları başlarından gitmişti. Uşak ıstakoz çanağını uzatınca Bay Grégoire farkında olmadan üç tane aldı, hayvanların kıskaçlarını dişleriyle kırıp yemeğe başladı.

— Eveet! Kazancını kötüye kullanan ortaklar da var elbet. Örneğin bazı bakanların işletmeye yaptıkları yardımlar karşılığında rüşvet olarak hisse senedi aldıklarını işittim. Şimdi adını vermek istemediğim bir dük bunlardan biridir işte, en büyük hisse senetleri onundur, ömrü türlü rezilliklerle geçmekte, sokak kadınlarına, yemekli şölenlere ve gereksiz gösterişlere milyonlar harcamaktadır… Ama bizler, kendi kabuğunda, hiçbir gösterişe kaçmadan yaşayan bizler! Her gün artan bir hırsla mal mülk

biriktirmediğimiz gibi, elimizdekinden yoksullara da bir pay ayırarak, akıllı uslu yaşayıp gidiyoruz şuracıkta!.. Hadi canım sen de! Gelip evimizden bir toplu iğne alabilmeleri için, işçilerinizin gerçekten çapulcu olmaları gerekir!

Onun bu öfkesine bayılan Négrel, baktı ki iş kötüye gidiyor, şakadan vazgeçip adamcağızı yatıştırmak zorunda kaldı. Istakoz çanağı elden ele dolaşıyor, odada kabuk çatırtısından geçilmiyordu; bu sırada söz siyasete dökülmüştü. Hâlâ tir tir titreyen Bay Grégoire, her şeye karşın liberal olduğunu söylüyor, özlemle Louis-Philippe'i arıyordu. Deneulin'se güçlü bir hükümetten yanaydı. İmparatorun halka tehlikeli ödünler vermekte olduğunu söylüyordu.

— 89'u anımsayın canım, dedi. Düşünsel yenilikler ardında koşarak aslında, soylular yol açtı devrime… Kentsoylu sınıf da şimdi o çılgınca liberalizm, yakıp yıkma hevesi ve halkın sırtını sıvazlayışıyla, aynı budalaca oyunu oynuyor… Evet, evet, hepimiz gelip bizi yutsun diye canavarın dişlerini biliyoruz. Hiç korkmayın, dileğimizi yerine getirip çiğ çiğ yiyecek hepimizi!

Kadınlar bu tatsız konuşmayı kestiler, kızlarının hatırını sorarak konuyu değiştirdiler. Lucie Marchiennes'deydi, kız arkadaşlarından biriyle müzik çalışıyordu; Jeanne'sa yaşlı bir dilencinin baş resmini yapıyordu. Bunları anlatırken aklı başka yerdeydi, konuklarını unutup heyecanla telgrafları okuyan müdürden gözünü ayıramıyordu. O incecik kâğıtların ardında Paris'in varlığını duyuyor, grevin gidişini belirleyecek yönetim kurulu buyruklarını seziyordu. Az sonra kendini tutamayıp sordu:

— Ee, ne karara varılmış?

Bay Hennebeau irkildi, sonra sudan bir cümleyle karşılık verdi.

— Durun bakalım, daha belli değil.

— Eh, temeliniz sağlam, rahatça bekleyebilirsiniz, diye yüksek sesle düşünmeye başladı Deneulin. Oysa direniş Vandame'a sıçradığı an benim işim bitiktir. Jean-Bart'ı yenileştirmek de işe yaramaz, gece gündüz durmadan kömür çıkarsak ancak kalkarım bu yükün altından… Yok azizim, yok! İnanın hiç iyi görmüyorum sonumu!

Bilmeden yapılan bu itiraf Bay Hennebeau’yu sıçrattı. Hem dinliyor, hem de kafasında birtakım tasarılar kuruyordu: Grev kötüye giderse neden bundan yararlanmasın, komşu ocağın çökmesini bekleyip elindeki arama iznini düşük fiyatla almasındı? Yıllardır Vandame’ı ele geçirmeyi düşleyen yönetim kurulunun güvenini kazanmanın en kesin ve kestirme yolu buydu.

— Mademki Jean-Bart böylesine canınızı sıkıyor, neden onu bize bırakmıyorsunuz? dedi gülerek.

Deneulin, yakındığına, yakınacağına pişman olmuştu.

— Asla! diye haykırdı.

Onun bu şiddetli çıkışıyla eğlendiler, sıra tatlıya geldiğinde işçi direnişi unutulmuştu. Elmalı pasta coşkun övgülerle karşılandı. Sonra hanımlar, doğrusu gerçekten pek nefis olan ananaslı kremanın tarifine daldılar. Son olarak sofraya getirilen üzüm ve armutlar, bu tantanalı yemeğin verdiği gevşekliği tamamladı. Tatlı bir uyuşukluk çökmüştü hepsine, hep bir ağızdan konuşuyorlardı, o arada uşak da pek sıradan buldukları şampanyanın yerine Rhin şarabı dolduruyordu kadehlere.

Ve tabii, pastanın yarattığı tatlı hava içinde, Paul’le Cé-

cile’in evliliği de tatlı bir adım attı. Yengesi bir ara öyle ısrarlı bakmıştı ki, delikanlı sevimli bir yüz takınmış, az önceki yağma öyküleriyle ödlerini patlattığı Grégoirelerın, gönlünü almaya çalışıyordu. Bay Hennebeau karısıyla yeğeninin sıkı fıkılığında, gizli bakışmalarında sevdaya benzer bir şey yakalar gibi olmuş, yine o eski ve korkunç kuşku uyanmıştı içinde. Ama orada, gözünün önünde sağlama bağlanan evlilik işi yüreciğine su serpmişti.

Hippolyte kahveleri dağıtırken, hizmetçi kız alı al moru mor içeri girdi.

— Geldiler efendim, geldiler!

Elçi kurulu gelmişti. Kapılar açılıp kapandı, yan odalarda buz gibi bir serinlik dolaştı.

— Oturma odasına alın onları, dedi Bay Hennebeau.

Masa başındakiler kaygılı gözlerle bakıştılar. Bir anlık sessizlik oldu. Sonra yine eskisi gibi şakalaşmak istediler: Artan şekeri alıp ceplerine doldurmaya, yemek takımlarını saklamaya çalıştılar. Ama baktılar ki müdürün yüzü gülmüyor, bunun üzerine tatsız şakalar da kesildi, konuşmalar fısıltı halini aldı; o sırada yan odaya alınan işçi temsilcilerinin ağır adımları halıları ezmekteydi.

Bayan Hennebeau sesini kısarak:

— Kahvenizi içer öyle gidersiniz herhalde, dedi kocasına.

Sinirliydi, en küçük gürültüye kulak kabartıyor, ama hiç oralı değilmiş gibi davranmaya çalışıyor, yalnız elindeki kahve fincanıyla ilgileniyordu. Paul’le Cécile yerlerinden kalkıp kapıya gitmişler, delikanlı kızı kışkırtıp anahtar deliğinden bakmaya zorlamıştı. Gülmekten kırılıyor, fısır fısır konuşuyorlardı.

— Adamları görüyor musunuz?

— Evet… En önde iriyarı biri var, daha küçük biriyse onun arkasına sığınmış.

— Nasıl, yüzleri çok korkunç değil mi?

— Yok canım, pek sevimli insanlar hepsi.

Bay Hennebeau ansızın kalktı, kahvenin çok sıcak olduğunu, daha sonra içeceğini söyledi. Çıkarken de parmağını dudaklarına götürüp, gürültü etmemelerini istedi. Hepsi yerlerine oturmuştu, bütün konuşma boyunca kıpırdamadılar, güçlü erkek seslerinin verdiği huzursuzluk içinde, kulak kesilip dinlediler.

II

Etienne’le arkadaşları Rasseneur’ün meyhanesinde yaptıkları toplantıda daha bir gün önceden müdüre gidecek elçi kurulunu seçmişlerdi. Akşam kocasının da gidecekler arasında bulunduğunu öğrenen Maheude pek üzüldü, işten atılmak mı istiyorsun? diye sordu kocasına. Aslına bakarsanız, Maheu de bu işi istemeye istemeye kabul etmişti. Yoksulluklarının dayanılmaz adaletsizliğine karşın, eylem saati gelip çattığında, karı koca yine soydan gelen kaderciliğin etkisinde kalıyor, yarın korkusuyla boynu bükük yaşamaya razı oluyorlardı. Maheu ömrü boyunca, genellikle pek iyi öğütler veren karısının sözünden çıkmamıştı. Ama bu kez nasıl olduysa onun sözlerine bozuldu, üstelik içten içe kendisi de aynı korkuları beslediği için daha çok hırslandı.

— Rahat bırak beni canım! deyip yattı ve arkasını döndü karısına. Arkadaşları yarı yolda mı bırakaydım yani? Erkekliğe sığar mıydı bu! Üstüme düşeni yapıyorum, o kadar.

Kadın da yattı. İkisi de konuşmuyordu. Uzun bir sessizlikten sonra karşılık verdi kadın:

— Haklısın. Ama şurası da ortada ki efendi hapı yuttuk.

Öğle yemeğinden kalktıklarında saat on ikiyi vuruyordu, birde Avantage’da buluşacaklar, oradan Bay Henne-

beau'nun konağına gideceklerdi. Yemekte haşlanmış patates vardı. Tereyağ pek az kaldığından kimse elini sürmedi. Akşama yağlı ekmek yerlerdi hiç olmazsa.

Etienne ansızın:

— Bana bak, müdürle konuşma işinde sana güveniyoruz, dedi Maheu'ye. Berikinin heyecandan sesi soluğu kesildi, buz gibi dondu kaldı.

— Yoo, bu kadarı da fazla artık! diye bağırdı Maheude. Hadi sizinle birlikte gitsin, ama böyle başı çekmesine karşıyım… Hem sonra neden başkası değil de, bizim efendi konuşacakmış, ha?

Bunun üzerine Etienne açtı ağzını yumdu gözünü, başladı tumturaklı sözler döktürmeye, Maheu madenin en sevilen, en sayılan, sağduyu örneği diye gösterilen, gözde işçisiydi. Bu yüzden işçi istekleri onun ağzında yabana atılmaz bir ağırlık kazanacaktı. İlkin Etienne'in konuşması istenmişti, ama pek yeniydi Montsou'da. Eskiden beri burada yaşayan birinin sözü daha geçerli olurdu. Sonunda bütün arkadaşlar çıkarlarının savunulmasını bu işe en çok layık olana vermişlerdi: Hayır diyemezdi, döneklik olurdu.

Maheude umutsuz bir el hareketi yaptı.

— Peki, peki, hadi git, başkaları için harca kendini. Ne yapalım, alnımıza yazılan neyse o olur!

— İyi ama birader, ne diyeceğimi şaşırırım ben, diye kekeledi Maheu. Saçmalamaya başlarım.

Onu kandırdığına sevinen Etienne, dostça omuzuna vurdu.

— İçinden geleni söylersin, göreceksin çok etkili olacak.

Bacaklarının şişi inmekte olan Bonnemort Baba bir yandan tıkınıyor, bir yandan da başıyla Etienne'i onaylıyordu. Bir an hepsi birden sustular. Patates yendiği günler çocuklar tıkanıyor, hiç sesleri çıkmıyordu. İhtiyar ağzındaki lokmayı yuttuktan sonra ağır ağır homurdandı:

— Ne söylesen boş oğul… Hey gidi hey! Bunun gibi nicelerini gördük biz! Kırk yıl önce müdürlüğe gittik mi, süngüyle kapı dışarı ediyorlardı bizi! Sizi içeri alırlar belki, ama nah şu duvardan ses gelir, onlardan gelmez!.. Pöh! Para kendilerinde oldukça kimseye aldırmaz bunlar!

Yeniden sustular, Maheu'yle Etienne kalktı, ailenin öbür üyelerini boş tabaklar önünde kara kara düşünür bıraktılar. Pierron'la Levaque'a uğradılar, dördü birlikte Rasseneur'ün meyhanesine yollandılar; öbür işçi mahallelerinden gelen temsilciler de toplanıyordu. Elçi kurulunun yirmi üyesi hazır olunca işletmeye sunulacak dilekler saptandı; bu iş de bitince Montsou'ya yürüdüler. Yaman bir karayel taş döşeli yolu süpürüyordu. Müdürün konağına vardıklarında saat ikiyi vurdu.

Uşak önce, bekleyin deyip kapıyı suratlarına örttü; az sonra geri geldi, hepsini oturma odasına aldı, keten perdeleri açtı. Kabartma dantel perdelerden süzülen zayıf ışık doldurdu odayı. Hepsi sabahtan tıraş olmuş, yıkanmış, bayramlıklarını giymişti, sarı saçlar ve bıyıklar tertemizdi; yalnız kalınca ne yapacaklarını şaşırdılar, bir yere ilişmeyi göze alamadılar. Kasketlerini parmakları arasında evirip çeviriyor, eskiye düşkünlüğün moda haline getirdiği birbirini tutmaz bir sürü eşya ile dolu odaya bakıyorlardı: II. Henri koltukları, XV. Louis iskemleleri, on yedinci yüzyıl tarzı İtalyan yazı masası, on beşinci yüzyıl tarzı bir İspanyol sayaç, ocağın üstündeki saçakları tutan ve kiliselerdeki sunağın ön yüzüne benzeyen nesne, kapılara çakılmış eski papaz kaftanlarına benzer bin bir renkli perdeler. Bütün bu sırmalar, yıpranmış ipekliler, kilise görkemi tedirgin etmişti hepsini. Doğu işi halılar, uzun tüyleriyle ayaklarına dolanıyordu sanki. Ama asıl şaştıkları şey, soğukta buz kesmiş yanaklarında alev alev hissettikleri, her yanlarını sarıp soluklarını kesen ve kaloriferden çıkıyormuş duygusunu veren sıcaklıktı. Böylece beş dakika geçti. Bu varlıklı, müthiş rahatlığıyla dış dünyaya kapalı odada huzursuzlukları gittikçe artıyordu.

Derken Bay Hennebeau girdi içeri, askerler gibi, ceketinin bütün düğmelerini iliklemişti, redingotunun yakasında, almış olduğu onur nişanı göze çarpıyordu. İlk o konuştu:

— Ee, geldiniz demek!.. Başkaldırmışsınız galiba…

Cümlesini yarım bıraktı, ince bir buyurganlıkla:

— Oturun, dedi, ben de zaten sizlerle görüşmek istiyordum.

Kömür işçileri sağa sola bakınıp ilişecek bir yer aradılar. Bazıları yiğitlik gösterip sandalyelere çöktü; geri kalanlarsa işlemeli ipek kaplamalardan çekinip ayakta durdu.

Bir an karşılıklı sustular. Koltuğunu ocağın önüne çekmiş olan Bay Hennebeau gelenleri sayıyor, yüzlerini bellemeye çalışıyordu. En arkalara saklanan Pierron'u tanımıştı, sonra gözleri tam karşısında oturan Etienne'e takıldı.

— Peki, nedir istediğiniz? diye sordu.

Delikanlının konuşmasını bekliyordu. Maheu'nün bir adım öne çıktığını görünce öyle şaşırdı ki, kendini tutamayıp:

— Nasıl, siz ha? dedi, sizin gibi sağduyu sahibi, ataları madenin kurulduğu günden beri kazma sallayan, Mont-

sou’nun en eski işçilerinden biri… Oo! Bu kötü işte, yakınanların başında olmanıza üzüldüm doğrusu!

Maheu gözlerini yere dikmiş, ses çıkarmadan dinliyordu. Sonra boğuk bir sesle, dura dura konuşmaya başladı.

— Müdür bey, pek kusuru bulunmayan, sakin bir adam olduğum için beni seçti arkadaşlar. Bundan da anlayacağınız gibi, kurulu düzeni değiştirmek isteyen, ortalığı bulandırmaya çalışan birtakım kötü niyetlilerin, gürültücülerin başkaldırması değil bu. Bizler yalnız adalet istiyoruz, açlıktan bıktık, hiç değilse her gün karnımızı doyuracak kadar kazanabilmek üzere oturup anlaşmanın zamanı geldi sanıyoruz.

Sesi gittikçe düzeliyordu. Başını yerden kaldırmıştı, müdürün gözlerine baka baka devam etti:

— Bildiğiniz gibi, yeni ücret düzeninden hoşnut değiliz… Payandalama işini hafife almakla suçluyorsunuz bizi. Doğrudur, bu işe gereken zamanı ayıramıyoruz. Ancak ayırmaya kalktık mı yevmiyeler düşüyor, şimdi bile geçinemediğimize göre, aldığımız ücret düştüğü gün hapı yuttuk demektir, ondan sonra hepimizin üstüne bir çizgi çekebilirsiniz rahatça. Daha iyi para verin, biz de payandalamayı daha iyi yapalım, gelir getiren biricik işe, kömür çıkarmaya harcayacağımız zamanın bir bölümünü buna ayıralım. Başka yolu yok bunun, iyi iş istiyorsanız, iyi para verin… Düşünün rica ederim, eski düzenin yerine kafamızın ermeyeceği büyük bir şey mi buldunuz yani? Vagon fiyatlarını indiriyor, buna karşılık payandalamaya ayrı ücret vereceğinizi söylüyorsunuz. Bu dediğiniz yapılsa bile, bizlerin hakkı yenmiş olacak, payandalama daha çok vakit alıyor çünkü. Ama asıl kafamızı kızdıran şey, bu lafın bile doğru olmayışı: İşletmenin bizlere bir şey verdiği yok, yalnızca vagon başına fazladan iki santim kâr ediyor, o kadar!

Bay Hennebeau’nun Maheu’nün lafını kesmeye niyetlendiğini gören işçiler, hep bir ağızdan:

— Evet, evet, doğru söylüyor, diye homurdandılar.

Maheu de müdürü konuşturmadı zaten. Şimdi artık hızını almıştı, sözcükler ip gibi birbiri ardından geliyordu. Ara sıra sanki konuşan kendisi

değil de, içindeki bir yabancıymış gibi, kendi sesine kulak veriyordu. Yüreğinin ta derinlerinde birikmiş şeylerdi bunlar, kendisinin bile farkında olmadığı, birikip birikip de bir anda kabarıp taşan şeyler. Hepsinin boynunu büken yoksulluğu, o korkunç çalışma düzenini, hayvanca yaşayışı, evde açlıktan ağlaşan kadınlarla çocukları anlatıyordu. Cezalar ve boş geçen günler yüzünden kuşa dönen son ücretleri alışlarını, bunun gözyaşları arasında evlere götürülüşünü anlattı.

— Onun için müdür bey, diyerek sözünü bağladı; çalışarak geberip gitmektense, hiçbir iş yapmadan ölmeye karar verdiğimizi söylemeye geldik. Hiç değilse yorulmayız… İşi bıraktık. İşletme öne sürdüğümüz koşulları kabul etmedikçe madene inmeyeceğiz. Siz vagon fiyatlarını düşürmek, payandalamaya ayrı para vermek istiyorsunuz. Bizse ödemenin eskisi gibi kalmasını, ayrıca vagon başına beş santim zam yapılmasını istiyoruz… Şimdi artık karar sizin, görelim bakalım haktan adaletten yana mısınız?

İşçiler arasından yine birtakım sesler yükseldi.

— Evet, evet… Doğru konuştu, hepimizin düşüncesini dile getirdi… Biz her şeyin akla uygun olmasını istiyoruz, o kadar.

Geri kalanlarsa hiçbir şey demeden başlarını sallayarak arkadaşlarını onaylıyorlardı. Bu görkemli, allı pullu odada bütün o sırmalar, işlemeler, gizemli eşyalar silinip gitmişti şimdi; ağır ayakkabılarıyla ezdikleri halıyı bile hissetmiyorlardı artık.

Yavaş yavaş kafası kızan Bay Hennebeau sonunda kendini tutamayıp:

— Bırakın da karşılık vereyim, diye bağırdı. Bir kere işletmenin vagon başına fazladan iki santim kazanıldığı doğru değil… Gelin, hep birlikte hesaplayalım.

Bunun üzerine içinden çıkılmaz bir tartışma başladı. Müdür işçileri bölmek için Pierron'u yanına çağırdı, beriki anlaşılmaz bir iki laf geveleyerek reddetti. Levaque en saldırganlardan biriydi, her şeyi birbirine karıştırıyor, bilmediği konularda fikir yürütüyordu. Onca erkeğin çıkardığı gürültü odanın çiçek serası sıcaklığında, maun kaplamalar arasında boğulup gidiyordu.

— Böyle hep bir ağızdan bağırırsanız, hiçbir zaman işin içinden çıkamayız, diye devam etti Bay Hennebeau.

Yukarıdan buyruk alan ve aldığı buyrukları uygulamaya kararlı bir yöneticinin sert ama saldırganlıktan uzak inceliğine kavuşmuş, heyecanını yenmişti şimdi. Konuşmanın başından beri gözlerini Etienne'den ayırmamıştı, delikanlının ağzını açtırabilmek için türlü oyunlar çeviriyordu. Birden iki santim üzerinde yürütülen tartışmayı bırakıp konuyu genişletti.

— Hayır, hayır, şunu itiraf edin ki, birtakım iğrenç kışkırtmalara kapılmış bulunuyorsunuz. Son zamanlarda bütün işçilere bulaşan, en iyi adamlarımızı baştan çıkaran bir salgın bu… Yoo! Aslında itirafa falan da gerek yok, sizler gibi akıllı uslu insanların bile değiştirildiğini kolayca görüyorum. Ekmek yerine çörek yiyeceksiniz, şimdi artık efendi olmak sırası sizde dediler, öyle değil mi? Sözün kısası, hepiniz şu ünlü Enternasyonal'den, amacı toplumun altını üstüne getirmek olan o çapulcu sürüsünden emir alıyorsunuz…

Etienne artık dayanamadı.

— Yanılıyorsunuz müdür bey, dedi. Henüz Montsoulu tek bir kömür işçisi üye olmadı örgüte. Ama zorlanırlarsa, topluca katılacaklarına kuşkunuz olmasın. Her şey işletmenin elinde.

Bundan sonra odada başka kimse yokmuş gibi tartışma yalnız Bay Hennebeau ile Etienne arasında sürdü.

— İşçiler için bulunmaz nimettir işletme, onu suçlamakla haksızlık ediyorsunuz. Bu yıl işçi konutları için tam üç yüz bin frank harcandı, üstelik de işletmeye iki paralık kâr getirmeyen bir alana yatırım yapıldı; bağlanan emekli aylıklarını, verilen ilaç ve yakacağı es geçiyorum. Siz zeki bir insana benziyorsunuz delikanlı, kısa sürede en iyi işçilerimizden biri oldunuz, birtakım kötü kişilerle düşüp kalkacağınıza, gidip arkadaşlarınıza asıl bu doğruları anlatsanız daha iyi olmaz mı? Evet, tahmin ettiğiniz gibi, ocaklarımızı o Tanrının cezası sosyalizm salgınından korumak üzere işine son verdiğimiz Rasseneur'den söz ediyorum… Hep bu adamın meyhanesinde görüyorlarmış sizi, şu yardım sandığı fikrini de o ortaya atmıştır mutlaka; bu sandık da basit bir yardım aracı olarak kalsa, kurulup gelişmesine ses çıkarmazdık elbet ama onun işletmeye dönük bir silah

olduğunu, direniş giderlerini karşılamak üzere kurulduğunu bal gibi biliyoruz. Sırası gelmişken şunu da belirteyim ki, işletme bu sandığı denetlemeye kararlıdır.

Etienne hiç sesini çıkarmıyor, gözlerinin içine baka baka, müdürün dudakları heyecandan hafifçe titreyerek konuşmasına izin veriyordu. Son cümle üzerine gülümsedi ve:

— Bu da yeni bir istek galiba, dedi. Müdür beyimiz bugüne dek böyle bir denetimi akıllarına getirmemişlerdi çünkü… Yalnız talihsizliğe bakın ki, bizim dileğimiz de işletmenin işlerimize burnunu sokmaması, koruyucu meleklikten vazgeçip, bugüne dek el koyduğu haklarımızı vermesi, bizlere daha insanca davranmasıdır. Sizce her sanayi bunalımında hissedarların kârını kurtarmak üzere işçilerin açlığa mahkûm edilmesi dürüstlük müdür acaba? Pek sayın müdür bey ne derlerse desinler, yeni ücret uygulaması gizli bir ücret indirimidir ve biz de buna başkaldırıyoruz, işletmenin harcamaları kısmaya gereksinmesi varsa, bunu işçilerin sırtından yapmakla çok kötü bir yol tutulduğu kanısındayız.

— Hay lanet olsun, yine aynı noktaya geldik! diye bağırdı Bay Hennebeau. Böyle beylik bir laf edip, bizleri halkı aç bırakıp onun sırtından geçinmekle suçlayacağınızı bekliyordum zaten! Anaparanın bütün sanayi dallarında özellikle madencilikte karşılaştığı büyük tehlikeleri bilen sizin gibi bir insan nasıl böyle sersemce laf edebilir anlamıyorum! Tam donanımlı bir kömür ocağı, bugün bir buçuk iki milyona mal olmaktadır; üstelik toprağa gömülen bunca paradan ufacık bir kâr sağlayana dek ne acılar çekilmektedir! Fransa'daki kömür işletmelerinin hemen yarısı batmıştır… Öte yandan, başarıya ulaşan insanları katı yüreklilikle suçlamak düpedüz salaklıktır, işçiler acı çektiği zaman işveren de onlarla birlikte acı çekmektedir. Bugünkü bunalımda işletmenin de en az sizin kadar zarara uğramayacağını mı sanıyorsunuz? Piyasa işletmenin keyfine bağlı değil ki, yıkılıp gitmemek için, yürürlükteki yarış koşullarını ister istemez kabul etmek zorundadır. Kızacaksanız olaylara kızın, işletmeye değil… Ama sizin hiçbir şey dinlemek, hiçbir şey anlamak istediğiniz yok aslında!

— Tam tersine, dedi delikanlı, bu gidişle bizler için hiçbir iyileşme olmayacağını pek güzel anlıyoruz ve zaten günün birinde işçiler toptan harekete geçerlerse, işte bunun için, çarkın başka türlü dönmesini sağlamak için yapacaklardır bu işi.

Aslında pek sıradan bir laf olan bu cümle, bağırmadan, ama öyle bir inançla söylenmişti ki, bir süre çıt çıkmadı odada. Düşüncelere dalan insanların üzerinde bir sıkıntı, bir korku dalgası dolaştı. Konuşulanlardan pek bir şey anlamayan işçi temsilcileri, arkadaşlarının bu sıcak ve rahat odada kendilerine düşen rahatlık payını istediğini seziyorlardı; sıcaklığı emmiş maun kaplamalara, rahat koltuklara, en küçük parçası bile kendilerini bir ay geçindirmeye yetecek o görkemli eşyaya ters ters bakmaya başlamışlardı.

Bay Hennebeau, bir süre düşündükten sonra, elçi kurulunu uğurlamak üzere ayağa kalktı. Temsilciler de tabii.

Etienne dirseğiyle Maheu'yü dürtmüştü; beriki çoktan tutulmuş o beceriksiz diliyle:

— Peki bayım, dedi, cevabınız bu demek?.. Arkadaşlara isteklerimizi reddettiğinizi söyleyeceğiz.

— Bana bak aslanım, diye bağırdı müdür, benim bir şey reddettiğini yok!.. Ben de sizin gibi bir ücretliyim, vargelci oğlanlardan fazla sözüm geçmez burada. Yukarsı birtakım buyruklar verir, benim işim bunların eksiksiz yerine getirilmesine çalışmaktır. Doğru bildiğim şeyleri söyledim size, ama karar vermek bana düşmez… İsteklerinizi yazar getirirsiniz. Yönetim kuruluna iletir, alacağım karşılığı da sizlere bildiririm, o kadar.

Heyecana kapılmaktan kaçınan, kusursuz bir yönetici gibi, basit bir kapıkulunun ince kuruluğuyla konuşuyordu. Ve kömür işçileri şimdi bu adama güvensizlikle bakıyor, nerden geldiğini, yalan söylemekle neler elde ettiğini, işverenle aralarına girerek nelere konduğunu düşünüyorlardı. Belki de dolapçının biriydi, hem işçi gibi parayla çalıştığını söylüyor, hem de şu görkemin içinde yaşıyordu, olacak iş miydi bu!

Etienne, yeniden söz almak cesaretini gösterdi.

— Görüyorsunuz ya müdür bey, derdimizi anlatacak kimse bulamamak çok üzücü. Yoksa pek çok şeyi açıklayabilir, sizin görmekten kaçındığınız birtakım şeyleri gösterebilirdik… Yalnız oturup konuşacak birini bulabilseydik!

Bay Hennebeau bu lafa hiç alınmadı. Tersine hafifçe gülümsedi.

— Haa, şimdi işler çatallaştı işte! Bana güveninizi yitirdiğiniz an yapılacak şey kalmıyor demektir… O zaman kalkar, oraya gidersiniz.

İşçi temsilcileri pencereye doğru uzanan elinin belirsiz hareketini bakışlarıyla izlemişlerdi. Neresiydi orası? Paris herhalde. Ama onlar bunu kesinlikle yakalayamıyor, orası denen yer insana korku verecek kadar uzaklara gidiyor, otağının karanlık köşesine çöreklenmiş bilinmeyen bir Tanrının yönettiği, yanına yaklaşılmaz, kutsal bir ülke olup çıkıyordu. Onlar bu Tanrıyı hiçbir zaman göremeyeceklerdi, ama ta uzaklardan, Montsoulu

on bin kömür işçisinin omuzlarına çöken ağırlığını duyuyorlardı. Ve müdür konuşurken, arkasında gizlenip mucizeler yaratan bu güce dayıyordu sırtını.

Birden cesaretleri kırıldı, Etienne bile omuz silkmekle yetindi, en iyisi çıkıp gitmek diye düşündü: Bu arada Bay Hennebeau, Maheu'nün koluna girmiş, dostça Jeanlin'in hatırını soruyordu.

— Bakın, ne kötü bir ders oldu bu sizin için! Oysa şimdi kalkmış, bu kötü payandalamanın savunmasını yapıyorsunuz! Hadi dostlarım, gidip düşünün, göreceksiniz ki direniş çok kötü bir silahtır, sonunda hepimizi vurur. Bir haftaya kalmadan açlıktan kırılırsınız, nasıl başa çıkacaksınız bu işle?.. Ama ben sizlerin bilgeliğine güveniyorum en geç pazartesi madene inmiş olacağınızı umarım.

Hepsi omuzlarını kısmış, yola gelecekleri konusunda beslenen umuda karşılık vermeden, koyun sürüsü gibi ayaklarını sürüye sürüye odadan çıkıyorlardı. Onları geçirmekte olan müdür, durumu özetlemek zorunda kaldı: İşletme yeni tarifeyi uygulamak istiyor, işçilerse vagon başına beş santim zam bekliyordu. Daha şimdiden umutlarını kırmak için, yönetim kurulunun bu isteği geri çevireceğini tahmin ettiğini söyleme gereğini duydu. Bir yandan da suskunluklarının verdiği kaygıyla:

— Herhangi bir budalalık etmeden oturup iyice düşünün, deyip duruyordu.

Kapı aralığında Levaque kasketini başına geçiriyormuş gibi yapıp selam verirken, Pierron yerlere dek eğilerek hoşça kal dedi müdüre. Maheu, veda için uygun bir sözcük ararken, Etienne bir dirsek daha attı adamcağıza. Ve işçiler gözdağı kokan bir suskunluk içinde evden çıktılar. Sessizlikte kapanan kapının gürültüsü duyuldu yalnız.

Bay Hennebeau yemek odasına döndüğünde, konuklarını içki kadehlerinin önünde, konuşmadan, kıpırdamadan oturur buldu. Bir iki cümleyle durumu Deneulin'e aktardı, adamcağızın suratı iyice asıldı. Sonra soğuyup buz gibi olmuş kahvesini yudumlarken, konuyu değiştirmeye çalıştılar. Ama şimdi artık Grégoireların bile aklı fikri direnişteydi, işçilerin böyle toptan işi bırakmasına engel olacak yasaların bulunmayışına şaşıyorlardı. Paul, Cécile'i yatıştırmaya uğraşıyor, jandarmaya haber verildiğini, yakında gelmeleri gerektiğini söylüyordu.

Bayan Hennebeau bir ara uşağı çağırdı.

— Hippolyte, dedi, biz oraya geçmeden pencereleri açın da havalandırın oturma odasını.

III

On beş gün geçmişti; üçüncü haftanın başında müdürlüğe gönderilen yoklama kâğıtlarında madene inen işçi sayısında yeni bir azalma olduğu görülüyordu. O sabah işbaşı yapılacağı umuluyordu, ama yönetim kurulunun dilekleri yerine getirmeye yanaşmayışı işçilerin sabrını taşırıyordu. Çalışmayan ocaklar yalnız Voreux, Crèvecoeur, Mirou ve Madeleine değildi artık; Victoire ve Feutry-Cantel'de de şimdi ancak işçilerin dörtte biri madene iniyordu; grev Saint-Thomas'ya bile bulaşmıştı. Direniş yavaş yavaş genelleşiyordu.

Voreux'ye ağır bir sessizlik çökmüştü. Çalışmanın uykuya vardığı büyük işliklerin kendi başına bırakılmışlığı ve boşluğu, ölü bir fabrika havası vardı her yanda. Aralık ayının gri göğü altında, kocaman asma köprülerde unutulmuş üç dört kömür vagonu, nesnelerin sessiz hüznünü dile getiriyordu. Daha ötede, çatmanın ayakları dibindeki kömür yığınları yavaş yavaş eriyor, çıplak ve kara toprak ortaya çıkıyordu; üst üste yığılmış payanda direkleriyse sağanaklar altında çürüyüp gidiyordu. Kanaldaki iskelede, bulanık suda uyukluyora benzeyen yarı yüklü bir şalupa bekliyordu; içindeki kükürtler yağmura karşın yanmaya devam eden ıssız cüruf yığını üstünde bir yük arabası, hüzünle kollarını havaya dikmişti. Ama özellikle binalar oldukları gibi donmuş kalmışlardı, kepenkleri sımsıkı kapalı ayıklama odası, biriken kömür sesinin işitilmediği kule, buz gibi olmuş jeneratör odası ve ara sıra çıkan incecik dumanlara pek geniş gelen kocaman baca. Çıkarma makinesinin kazanları yalnız sabahları yakılıyordu. İspirler atlara yem indiriyor, çavuşlar yeniden işçi olmuş, azıcık kendi haline bırakıldı mı harap olan dehlizlerdeki yıkımı önlemek için, tek başlarına çalışıyorlardı; saat dokuzdan sonraysa ara bölmelerdeki geri kalan hizmetler görülüyordu. Ve kapkara kömür tozları altında yatan binaları saran bu ölüm sessizliği içinde, yalnız su pompasının uzun ve kocaman soluğu duyuluyordu; o soluk da kesildi mi, sular maden ocağını yıkıp götüreceği için, biricik yaşam kalıntısı buydu.

Tam karşıdaki İki Yüz Kırklar Mahallesi de ölü gibi sessizdi. Lille valisi koşarak gelmiş, jandarmalar sokaklarda devriye gezmeye başlamıştı; ama direnen işçilerin dinginliğini görünce, vali de, jandarmalar da geldikleri yere dönmeye karar vermişlerdi. İşçi mahallesi koskoca ovada, güzel bir

barış ve dayanışma örneği gibiydi. Erkekler meyhaneye gitmemek için bütün gün uyuyor; kahveyi kendi kendilerine karneye bağlayan kadınlar daha akıllı uslu olmuş, şimdi çok daha az gevezelik ve kavga ediyorlardı; hatta yaramaz çocuk sürüleri bile büyük bir bilgelikle durumu kavramış gibiydi, yalınayak koşup oynuyor, gürültü çıkarmadan kavga ediyorlardı. Hiç durmadan yinelenen, ağızdan ağıza dolaşan buyruk şuydu: Akıllı uslu olmak gerekiyordu.

Bu arada Maheu'nün evi yol geçen hanına dönmüştü, girip çıkanın haddi hesabı yoktu. Etienne yardım sandığı yazmanı olduğundan üç bin frankı gereksinme duyan ailelere dağıtmıştı; daha sonra yeni üyelerden toplanan birkaç yüz frank gelmişti sandığa. Ama şimdi artık bütün kaynaklar kurumuş, madencilerin elinde grevi destekleyecek para kalmamış, açlık tehlikesi zebella gibi tepelerine dikilmişti. Önce on beş günlük hesap açmayı vaat eden Maigrat bir hafta sonra ansızın caymış, veresiyeyi kesmişti. Genellikle işletmeden buyruk alırdı; işletme belki de işçileri aç bırakarak bu işi bir an önce bitirmek istiyordu. Ayrıca Maigrat da tam bu zorba gibi davranıyor, gönderilen kızın suratına bakarak ya ekmek veriyor ya da vermiyordu; Catherine'le yatamayışının öcünü almak için, özellikle Maheude'ü kapıdan çeviriyordu. Üstüne üstlük, havalar çok soğuk gidiyor, ev hanımları eldeki kömürün günden güne eridiğini görüyor, erkekler madene inmedikçe yerine yenisinin konmayacağını biliyorlardı. Açlıktan kırıldıkları yetmiyormuş gibi bir de soğuktan kıkırdayacaklardı.

Maheulerde, daha şimdiden her şey suyunu çekmişti. Levaquelar Bouteloup'nun ödünç verdiği yirmi frankla bir lokma bir şey yiyorlardı hâlâ. Pierronlarınsa her zaman parası vardı; ama herkes gibi sıkıntı çekiyormuş görünmek ve borç para vermekten kurtulmak için, Pierronne eteğini açsa bütün dükkânı içine boşaltabilecek Maigrat'dan veresiye alıyorlardı. Cumartesi gecesi pek çok aile akşam yemeği yemeden yatmıştı. Ve henüz yeni yeni başlayan sıkıntılı günleri düşünen mahalle halkı büyük ve dingin bir yüreklilikle verilen buyruğa uyuyor, ağzını açıp tek bir acılı laf etmiyordu. Mutlak bir güven, körü körüne inananlara vergi dinsel inançtı bu. Mademki hak ve adalet çağı gelecek demişlerdi, evrensel mutluluğu ele geçirebilmek üzere her türlü acıya katlanmaya hazırdılar. Açlık başlarını döndürüyor, yoksulluğun temelsiz düşlere saldığı bu zavallı insancıkların daracık ufku ilk kez hafifçe aralanıyor, başka bir dünya görünüyordu. Gözleri açlıktan karardığı zaman, orada, şu epeyce yakına gelmiş olan,

kardeşçe sevişen insanları, altın değerindeki emeği ve ortaklaşa yenen ekmeğiyle gerçeğe benzeyen, düşlerin o erişilmez, ülküsel kentini görüyorlardı. Sonunda oraya girecekleri konusundaki inançlarını hiçbir şey sarsamıyordu. Yardım sandığındaki para tükenmişti, işletme yola geleceğe benzemiyordu, her geçen gün durum daha da kötüleşecekti, ama onlar hâlâ umutluydu, olgulara küçümseyen bir gülümsemeyle bakıyorlardı. Ayaklarının altındaki yer yarılsa bile, bir mucize onları kurtaracaktı. Bu inanç karınlarını doyuruyor, sırtlarını ısıtıyordu. Maheulerle komşuları sade suya çorbalarını hızla mideye indirdikten sonra, hep aynı yarım baş dönmesine, kurbanları bile bile havyanlara yem eden daha iyi yaşama umudunun verdiği coşkunluğa kaptırıyorlardı kendilerini.

Etienne, tartışmasız önderleriydi artık. Akşam konuşmalarında, görüşlerini incelten ve keskinleştiren kitapların yardımıyla mucizeler yaratıyordu. Sabahlara dek okuyor, aldığı mektuplar gün geçtikçe artıyordu; hatta Vengeur[3] adlı küçük bir sosyalist Belçika gazetesine abone olmuştu, işçi mahallesine giren bu ilk gazete, arkadaşları arasında, büyük bir saygınlık kazandırmıştı ona. Gittikçe artan ünü başını döndürüyordu. Bir sürü insanla mektuplaşmak, taşranın dört bir yanındaki kömür işçilerinin yazgısı konusunda tartışmak, Voreuxlü madencilere öğütler vermek, hele herkesin ilgi merkezi olmak, dünyanın kendi çevresinde döndüğünü hissetmek, onun gibi eski bir makinistin, şimdiki yağlı ve kapkara elli kazmacının boş gururunu okşayan bir şeydi. Toplumsal sınıflanmada bir basamak yükseliyor, kendi kendisine bile itiraf etmediği özlemleriyle, tiksindiği kentsoylu sınıfa geçiyordu. Tek bir sıkıntısı vardı şimdi, redingotlu bir beyin karşısına çıkar çıkmaz elini ayağını birbirine dolaştıran bilgi eksikliği. Gerçi kendini eğitmeye devam ediyor, eline geçeni okuyordu, ama yöntemsizlik özümlemeyi yavaşlatıyor, aklı karışıyor, kafası çok iyi anlamadığı bir sürü şeyle doluyordu. Bu yüzden de sağduyusunun egemen olduğu anlarda, yüklendiği görev konusunda kaygılanıyor, beklenen adam olamamaktan korkuyordu. Belki de bir hukukçu, arkadaşlarını tehlikeye atmadan konuşup davranabilecek bir bilgin gerekliydi? Ama içinden gelen başkaldırma duygusu çok geçmeden bu kaygıları yok ediyordu. Hayır, hayır, hukukçu falan istemezdi, hepsi it sürüsüydü bunların, halkın sırtından palazlanmak için kullanırlardı bilgilerini! İşler olacağına varırdı, emekçiler kendi dertlerini kendileri çözmeliydiler. Ve bir halk önderi olma düşlerine dalıp gidiyordu yeniden:

Montsou hemen ayaklarının dibinde, Paris biraz daha ötelerde, sisler içerisindeydi ve kim bilir, bakarsın günün birinde milletvekilliği, görkemli salondaki kürsü; Millet Meclisi'ne girmiş ilk işçi milletvekilinin daha ilk söylevinde kentsoylulara yıldırımlar yağdırışı.

Etienne, birkaç gündür ne yapacağını bilemiyordu. Pluchart mektup üstüne mektup yazıyor, grevcileri kızıştırabilmek için Montsou'ya gelmeyi öneriyordu. Gizli bir toplantı düzenlenecek, buna Pluchart başkanlık edecekti; asıl amaç grevden yararlanmak, o güne dek güvensizlik gösteren kömür işçilerini Enternasyonal'e çekmekti. Etienne patırtı çıkmasından korktuğu halde, Rasseneur şiddetle karşı koymasaydı, yine de Pluchart'ın oraya gelmesine izin verecekti. Delikanlı bütün gücüne karşın, bu konuda epey emeği geçmiş olan ve belli başlı grevcileri müşteri olarak elinde tutan Rasseneur'le iyi geçinmek zorundaydı. Bu yüzden Pluchart'a ne yanıt vereceğini bilemiyor, düşünüp duruyordu.

Pazartesi günü saat dörde doğru bir mektup daha geldi Lille'den; Etienne bu sırada aşağıdaki odada Maheude'le yalnızdı. Aylaklıktan patlayan Maheu balığa gitmişti: Alevere havuzunun alt yanında iyi bir balık yakalayabilirse satıp ekmek alacaklardı. Bonnemort Baba ile küçük Jeanlin sakatlıkları giden bacaklarını sınamak üzere evden sıvışmışlar; çocuklar da cüruf yığınında saatlerce yanmamış kömür parçası arayan Alzire'le birlikte çıkmışlardı. Artık canlandırmayı göze alamadıkları zayıf ateşin başında oturan Maheude, gömleğinin kopçalarını açmış, beline dek sarkan memesini çıkarmış, Estelle'i emziriyordu.

Delikanlı mektubu okuyup yeniden dörde katlayınca sordu:

— İyi haberler var mı? Para gönderecekler mi bize?

Delikanlı başıyla hayır dedi, kadın devam etti:

— Bu hafta ne yapacağız bilmem… Ama yine de dayanacağız elbet, insan haklı oldu mu, yüreğine kuvvet geliyor, bileği kolay kolay bükülmüyor, öyle değil mi ha?

Şu anda grevden yanaydı, hem de aklıyla. İşi bırakmadan işletmeyi adil olmaya zorlasalar daha iyi olurdu gerçi. Ama mademki bir kez bırakmışlardı, haklarını almadan işbaşı yapmamalıydılar. Şaşmaz bir

kararlılık gösteriyordu bu konuda, insan haklı olduğu zaman haksız gibi görünmektense, ölümü göze almalıydı.

— Ah, ah! diye bağırdı Etienne, şöyle bir kolera salgını falan çıksa da, bütün şu sömürücülerden kurtarsa bizi!

— Yok, yok, hiç kimsenin ölümünü isteme, diye karşılık verdi kadın. Sizin işinize yaramaz böylesi, her ölüm başka ölümlere yol açar… Ben yalnız bu heriflerin akıllarının başlarına devşirmelerini isterim, üstelik umutluyum da, her yanda dürüst insanlar vardır çünkü… Biliyorsunuz, siyasetinizden hiç hoşlanmıyorum.

Gerçekten de delikanlının şiddet isteyen sözlerini beğenmiyor, kavgacı bir insan olarak görüyordu onu. İnsanın emeğinin karşılığını istemesi çok iyi bir şeydi; ama neden kalkıp da üstüne vazife olmayan bir sürü başka şeyle, kentsoylularla, hükümetle uğraşsın, neden başkasının işine burnunu soksundu? Bunun sonu hep kötüye varır, insan yok yere hırpalanırdı. Bununla birlikte yine de saygı besliyordu delikanlıya, çünkü hiç sarhoş olmuyor, ayrıca kırk beş franklık kirasını da aksatmadan ödüyordu. İnsanın hâl ve gidişi iyi oldu mu, bazı kusurlarına göz yumulabilirdi.

Bunun üzerine Etienne herkese aş ekmek sağlayacak Cumhuriyet’ten söz açtı. Ama Maheude böyle boş laflara kanmak istemiyor, hayır anlamında başını sallıyor, kocasıyla kendisini evliliklerinin daha ilk yıllarında dımdızlak ortada bırakan o uğursuz 1848’i anımsıyordu. Kendini kaptırmış, boynunu ileri uzatmış, gözlerini bir noktaya dikmiş, kederli bir sesle o sıralarda çektikleri sıkıntıları anlatıyor, kızı Estelle’se yapıştığı memeyi bırakmaksızın, dizlerinde uyuyordu. Etienne de dalgın bakışlarla, kadının sapsarı, çökmüş yüzüne aykırı düşen kocaman pembe memeye bakıyordu.

— Meteliğe kurşun atıyorduk, diye mırıldanıyordu kadın, yiyecek bir lokma ekmeğimiz kalmamıştı, bütün ocaklar kapanmıştı. Ama ne oldu sonunda? Bugünkü gibi, yine fakir fukara kırıldı:

Tam bu sırada kapı açıldı, Catherine’i görünce ikisinin de ağzı açık kaldı. Genç kız Chaval’e kaçalı beri işçi mahallesine adım atmamıştı. Öyle heyecanlıydı ki, ağzını açıp tek söz etmiyor, tir tir titriyordu, kapıyı kapatmayı bile unuttu. Anasını yalnız bulacağını ummuştu, delikanlının orada oluşu yolda hazırladığı cümleyi söylemesini engelliyordu.

— Ne bok yemeye geldin buraya? diye bağırdı Maheude oturduğu yerden. Gözüm görmesin seni, yıkıl git karşımdan!

Bunun üzerine Catherine hazırladığı lafları anımsamaya çalıştı.

— Şey, anne, biraz kahveyle şeker getirdim… Çocuklar için… Şey, birkaç saat fazla çalıştım da, onları düşünerek…

Ceplerinden iki yüz elli gram kahve, iki yüz elli gram şeker çıkardı, masanın üstüne bırakmak cesaretini gösterdi.

Jean-Bart ocağında çalışmaya devam ederken, aklı fikri

Voreux grevindeydi, anasıyla babasına yardım edebilmek için çocuklara getirdim demekten başka yol bulamamıştı. Ama bu iyi yürekliliği anasını yumuşatamadı, kadın:

— Böyle ağzımıza bir parmak bal çalacağına yanımızda kalıp ekmek parası kazansaydın daha iyi ederdin, diye karşılık verdi.

Bir aydır ardından söylediklerinin hepsini suratına çalarak kızı yerden yere vurdu. İçini döktü. Arkada sıkıntı içinde kıvranan bir aile bırakıp on altı yaşında evden kaçmak, gidip elin herifine yapışmak ha! Bunu yapabilmek için insanın soysuzun soysuzu olması gerekirdi. Her insanın birtakım kusurları bağışlanabilirdi, ama bir ana böyle bir oyunu asla unutamazdı. Üstelik hani kendisini iple eve bağlasalardı, yüreciği yanmayacaktı! Tam tersine, hava kadar özgürdü, bütün istedikleri eve yatmaya gelmesiydi.

— Söylesene kız? Bu yaşta ne oldu sana böyle?

Catherine masanın başında durmuş, başını önüne eğmiş, ses çıkarmadan dinliyordu, ergenliği gecikmiş bütün kızlarınki gibi incecik kalmış vücudu zangır zangır titriyor, kesik cümlelerle karşılık vermeye çalışıyordu.

— Sanki keyfimden böyle yapıyormuşum, bu işte karar vermek yalnız bana bağlıymış gibi laf ediyorsun… Kararı veren o. o istedi mi, sözünü dinlemekten başka ne yapabilirim, ha? Biliyorsun, bütün güç onun elinde… Bu işlerin nereye varacağı biliniyor mu ki? Neyse, olan oldu artık, ha o, ha bir başkası. Beni almak zorunda şimdi.

Çok küçük yaşta erkeğe boyun eğen kızların edilgin uysallığıyla, başkaldırmadan karşılık veriyordu anasına. Ortak yasa değil miydi bu? Kendini bildi bileli, cüruf yığını arkasında zorla kadın olacağını, on altı yaşında çocuk doğuracağını, sevgilisi kendisiyle evlenirse, bin bir yoksullukla dolu bir aile yaşamı süreceğini biliyordu. Varlığı canını sıkan, umutsuzluğa düşüren delikanlının önünde kendisine sokak kızı dendiği için utanıp kızarıyor, titriyordu.

Oysa Etienne ana kızın hesaplaşmasını kolaylaştırmak için, küllenen ateşi karıştırma bahanesiyle oturduğu yerden kalkmış, sobanın başına gitmişti. Hiç istemediği halde göz göze geldiler, alabildiğine hırpalanmış, beti benzi

solmuş buluyordu Catherine’i, ama gittikçe esmerleşen yüzünü süsleyen açık renk gözleriyle yine de güzeldi; ansızın garip bir duygu belirdi içinde, hıncı geçmişti, şimdi artık kendisine yeğlediği adamla mutlu olmasından başka bir şey istemiyordu. Onunla yeniden ilgilenmek, Montsou’ya gidip sevgilisi olacak herifi kıza saygılı davranmaya zorlamak gereğini duyuyordu. Genç kızsa kendisine sunulan bu sevecenlikte yalnızca acıma duygusu gördü, böyle çekinmeden yüzüne bakabildiğine göre, Etienne onu alabildiğine hor görüyordu herhalde. Bunun üzerine öyle heyecanlandı ki, yüreği cendere içindeymiş gibi sıkıldı, özür dilemek için başka bir söz bulamadı.

— İşte böyle, diye devam etti öfkesi yatışmayan Maheude, çeneni tut daha iyi. Kalmak için geldinse, ne ala; yoksa bas git, dua et ki işim var, yoksa bilmem nerene tekmeyi yerdin.

Derken bu gözdağı gerçekleşti, Catherine büyük bir şaşkınlık içinde öyle bir tekme yedi ki, acıdan gözleri yaşardı. Açık bırakılan kapıdan içeri dalan Chaval, yırtıcı bir hayvan gibi atılmıştı kızın üstüne. Birkaç dakikadır, dışarıdan onu gözetliyordu.

— Vay sersem kız, vay! diye uludu, ardına düşüp geldim, nasıl da biliyordum kulağının arkasına varana dek düzülmek için buraya geleceğini! Üstelik parasını da kendin veriyorsun demek! Benim paramla herife kahve ziyafeti çekiyorsun ha!

Şaşkına dönen Maheude’le Etienne oldukları yerde kalakalmışlardı. Chaval deli gibi kapıya doğru itiyordu Catherine’i.

— Çıkacak mısın, Tanrının cezası, çıkacak mısın!

Kız köşelerden birine sığınınca, bu kez anaya saldırdı.

— Oh ne ala meslek, kız yukarıda ele güne bacak kaldırırken, sen burada otur evi bekle!

Catherine’in bileğine yapışmış, hırsla sarsıyor, dışarı sürüklemeye çalışıyordu. Kapı ağzında yeniden durdu, geri dönüp iskemlesine çivilenmiş gibi duran Maheude’ün yüzüne baktı. Kadıncağız memesini içeri sokmayı unutmuştu. Estelle burnunu yünlü etekliğe gömmüş, mışıl mışıl uyuyor; güçlü bir inek memesini andıran göğüs öylece çırılçıplak aşağı sarkıyordu.

— Kız evde olmadı mı, anası düzdürüyor kendini, diye bağırdı Chaval. Hadi, hadi, çekinme, göster her yerini! Senin o sersem kiracın iğrenmez böyle şeylerden!

Etienne o an arkadaşını tokatlamak istedi. Kavga çıkarıp bütün mahalleyi ayağa kaldırırım korkusuyla oğlanın elinden alamamıştı Catherine'i. Ama gittikçe kafası kızıyordu, derken gözü dönmüş iki erkek burun buruna geldiler. Nicedir ortaya vurulamayan bir kıskançlık, eski bir kindi bu. Şimdi birinden birinin öbürünü yenmesi gerekiyordu artık.

— Dikkat et! diye homurdandı Etienne dişlerinin arasından. Derini yüzerim.

— Dene bakalım! diye karşılık verdi Chaval.

Birkaç saniye daha göz göze bakıştılar, birbirlerine öylesine yakındılar ki, kızgın soluklarını yüzlerinde hissediyorlardı. Sonunda Catherine sevgilisinin eline yapıştı, yalvara yalvara sürükleyip götürdü. Onu işçi mahallesinin dışına doğru çekiyor, ardına bakmadan kaçıyordu.

— Hayvan herif! diye mırıldandı Etienne hırsla kapıyı örterken; öyle sinirlenmişti ki, oturmak zorunda kaldı.

Tam karşısında oturan Maheude'se kılını bile kıpırdatmamıştı. Eliyle şöyle boş ver anlamına gelen bir hareket yaptı, sonra zihinlerinden geçirip de birbirlerine söyleyemedikleri şeylerle yüklü, acı bir sessizlik çöktü odaya. Bütün çabasına karşın gözleri kadının memesine, parlaklığı canını sıkan o bembeyaz et yığınına kayıyordu. Gerçi kırk yaşındaydı ve fazla çocuk doğurmuş bütün kadınlar gibi biçimi bozulmuştu; ama iriyarı, sağlam yapısı, eskiden güzel bir kız olduğunu açığa vuran ince uzun yüzüyle hâlâ birçok erkeğin içini gıcıklıyordu. Kadın memesini tutmuş, ağır ağır içeri sokuyordu. Pembe bir köşe içeri girmemekte direniyordu, kadın parmaklarıyla bunu da itti, düğmelerini ilikledi; meme yeniden karalara bürünmüş, yıpranmış yeleğinin içinde gevşeyip yayılmıştı.

— Domuzun biri bu herif, dedi en sonunda. Ancak bir domuz böyle iğrenç şeyler düşünebilir… Ama vız gelir bana böyle şeyler! Cevap vermeye değmezdi.

Sonra gözlerini delikanlıdan ayırmaksızın, içtenlikle ekledi:

— Benim de bir sürü kusurum var elbet, ama böylesi yok… Bugüne dek iki erkeğin eli değdi bana. İlkin on beşimdeyken bir vagoncunun, sonra da Maheu'nün. Kocam da beni birinci herif gibi ortada bıraksaydı, halim nice olurdu bilemem! Ayrıca onunla evleneli beri dürüst yaşadım diye böbürlenecek de değilim, çünkü insan kötülük yapmıyorsa, fırsat çıkmadığındandır… Yalnız diyeceğim o ki, komşu karıların pek çoğu aynı şeyi söyleyemez, öyle değil mi ha?

— Doğru, çok doğru, dedi Etienne ayağa kalkarken:

Sonra dışarı çıktı, kadın da uyuyan Estelle'i iki iskemle üzerine yatırıp sobayı alevlendirmeye koyuldu. Baba bir balık yakalar da satarsa, çorba pişirirlerdi.

Dışarıda karanlık çoktan basmış, buz gibi bir gece başlamıştı; Etienne başını önüne eğmiş, kapkara bir keder içinde yürüyordu. Şimdi artık ne oğlana duyduğu öfke, ne de horlanan kıza duyduğu acıma kalmıştı içinde. Kavga sahnesi yavaş yavaş silinip gidiyor, yerini bütün işçilerin çektiği acıya, yoksulluğun getirdiği korkunç şeylere bırakıyordu. Yiyecek ekmek bile bulamayan zavallı insanlar, o akşam ağızlarına lokma girmeyecek kadınlarla çocuklar, aç karnına savaşan halk geliyordu gözünün önüne. Zaman zaman zihninde uyanan kuşku, karanlığın getirdiği korkunç karamsarlık içinde, o ana dek tatmadığı ölçüde sıkıntı veriyordu yüreğine. Ne müthiş bir sorumluluk yüklenmişti! Paraları pulları, veresiye alacak olanakları kalmadığı zaman da onları kışkırtacak, direnmeye zorlayacak mıydı? Hiçbir yerden yardım gelmezse, açlık hepsinin cesaretini kırarsa ne olacaktı? Ansızın korkunç bir yıkım canlanıyordu kafasında: Açlıktan ölen çocuklar, hıçkıran analar ve madene inen bir deri bir kemik kalmış erkekler. Yürümeye devam ediyor, ayakları taşlara takılıyor, işletmenin üstün geleceğini, arkadaşlarının yıkımına yol açacağını düşündükçe, dayanılmaz kaygılar kaplıyordu yüreğini.

Başını kaldırınca Voreux'nün tam karşısında olduğunu gördü. Binalar kapkara bir yığın halindeydi gittikçe kararan gecede. Kıpırtısız gölgelerle kaplı ıssız avlunun ortasında kendi haline bırakılmış bir kale vardı sanki. Su pompasını çalıştıran makine durdu mu, duvarların canı da çekiliyordu. Gecenin bu saatinde canlı hiçbir şey, tek bir fener, tek bir ses kalmıyordu maden ocağında; su pompasından kaçan buharın çıkardığı ses bile bütün

ocağı kaplayan o hiçleşme içinde ta uzaklardan gelen bir hırıltıya dönüşüyordu.

Etienne çevresine bakıyor, baktıkça yüreği cenderedeymiş gibi sıkışıyordu: İşçiler açlıktan geberirken, işletme milyonlarına milyonlar eklemeye devam ediyordu. Emeğin paraya karşı giriştiği bu savaşta neden en güçlü o olsundu? Yengi işletmede kalsa bile, çok pahalıya patlayacaktı bu ona. Utkudan sonra oturup ölülerini sayacaktı. Yine bir kavga hırsı, ölüm pahasına da olsa, yoksulluğa son verme gereksinmesi belirmişti içinde. Aslına bakarsan, açlık ve haksızlıkla yavaş yavaş ölmektense, bir anda geberip gitmek çok daha iyiydi. İyice özümleyemediği kitaplardan birtakım yiğitlik örnekleri, düşmanı durdurabilmek için kentlerini kendi elleriyle ateşe veren halklar, çocuklarını kölelikten kurtarmak için taşa çalıp beyinlerini dağıtan analar, zorba ekmeği yemektense açlıktan ölmeyi göze alan erkekler geliyordu gözünün önüne. Bunlar Etienne’i coşturuyor, o kapkara hüznün yerini kıpkırmızı bir neşe alıyor, içindeki kuşkuyu kovup bir saatlik korkaklığından utanıyordu. Ve canlanan inancıyla, içinden yeni gurur dalgaları yükseliyor, onu daha yücelere çıkarıyor, önder olmanın, adamlarından en büyük özveriyi isteyip dilediğini yaptırabilmenin sevincini tadıyor, zafer gecesi iyice artacak gücünün düşünü görüyordu. Daha şimdiden basit bir büyüklük gösterisi tasarlıyor, iktidarı elinin tersiyle itişini, başa geçtikten sonra bütün yetkiyi halka bırakışını düşlüyordu.

Ama birden uyandı, o gün talihinin yaver gittiğini, kocaman bir alabalık yakalayıp üç franka sattığını anlatan Maheu’nün sesiyle irkildi. O akşam sıcak bir çorba içebileceklerdi. Sen git ben arkandan geliyorum diyerek onu eve yolladı; kendisi de Avantage’a girip bir masaya çöktü, içerideki tek müşteri de çıkıp gittikten sonra, bir mektup yazıp Plu-

chart'ı hemen buraya çağıracağını açıkladı Rasseneur'e. Kararı kesindi, gizli bir toplantı düzenlemek istiyor, Montsoulu kömür işçilerinin topluca Enternasyonal'e katıldıkları an mutlaka yengiye ulaşacaklarına inanıyordu.

IV

Gizli toplantı perşembe günü saat ikide, Bayan Désir'in meyhanesi Bon-Joyeux'de yapıldı. Bayan Désir, yavrularına, yani kömür işçilerine çektirilen sıkıntılara müthiş bozuluyordu, hele meyhanesi boş kalmaya başlayalı beri… Hiçbir grev böylesine kuru geçmemişti, en azılı ayyaşlar bile, aman uslu oturun, sorun çıkarmayın öğüdüne aykırı davranmamak için evlerinden dışarı adım atmıyorlardı. Bu yüzden bayram günleri insandan geçilmeyen geniş Montsou yolu ıssız, sessiz, hüzünlü ve renksiz uzayıp gidiyordu. Tezgâhlar ve mideler birayla yıkanmaz olmuş, dereler kurumuştu. Yol üstündeki Casimir birahanesiyle Progres meyhanesinde kaygılı bakışlarla müşteri bekleyen solgun yüzlü meyhaneci kızlardan başka kimsecikler yoktu; daha ötede Montsou içindeki Piquete'le Tete-Coupée'den tutun da, Lenfant ile Tison'a dek bütün meyhane ve birahaneler sinek avlıyordu; yalnız maden çavuşlarının devam ettiği Saint-Eloi'da birkaç bardak bira satılıyordu; Volcan bile boşalmıştı, burada çalışan kadınlar durum dolayısıyla on franklık ücreti beş franka düşürdükleri halde aylak aylak oturuyorlardı. Bütün bölgeyi saran kapkara bir yastı bu.

— Ah, kör olasılar, ah! diye bağırıyordu Bayan Désir elleriyle kalçalarını döverek, hep jandarmaların suçu bu! İsterlerse tutup kodese atsınlar beni, ama bu heriflerin rahatını kaçırmazsam, bana da Désir demesinler!

Onun sözlüğünde bütün yetkililer, bütün işverenler jandarmaydı, bu küçümseyici sözcük bütün halk düşmanlarını kapsıyordu. Etienne'in toplantı önerisini uçarak kabul etmişti: Evi madencilerindi, salonu onlara parasız verecek, hatta yasalara göre gönderilmesi gerekli olan çağrı mektuplarını kendi eliyle postalayacaktı. Ama keşke yasaları çiğneselerdi! Canavarın o pis suratı ortaya çıkardı hiç değilse. Etienne hemen ertesi gün işçi mahallesindeki okuma yazma bilen komşulara çoğalttırdığı elli çağrı getirip imzalattı ona; sonra bunları her ocaktaki işçi temsilcileriyle güvendikleri kimselere gönderdiler. Gündemdeki konu, grevin devam edip etmemesiydi; ama asıl sorun Pluchart'ın yapacağı konuşmaydı, işçilerin topluca Enternasyonal'e katılmalarını sağlayacağına inanıyorlardı.

Perşembe sabahı, daha önce telgraf çekerek çarşamba akşamı orada olacağını bildirmiş olan eski ustasının hâlâ ortalarda görünmeyişi Etienne'i

kaygılandırmıştı. Ne olmuştu acaba? Toplantıdan önce oturup görüşememek canını sıkıyordu. Saat dokuzda kalkıp Montsou'ya indi, makineci belki Voraux'ye uğramadan doğruca kasabaya inmiştir diye düşünüyordu.

— Hayır, dostunuzu görmedim, diye karşılık verdi Bayan Désir. Ama her şeyi hazırladım, gelin bakın isterseniz.

Delikanlıyı alıp dans salonuna götürdü. Salondaki süsler olduğu gibi duruyordu; tavanda bir köşeden öbürüne uzanan, kesiştikleri yere renkli kâğıtlardan yapılmış bir çelenk oturtulmuş kâğıt kordonlar, duvarlarda da üstlerine kadınlı erkekli çeşitli ermiş adları yazılmış yaldızlı kartonlar vardı yine. Yalnız çalgıcıların çıktığı tahta set kaldırılmış, onun yerine köşeye doğru üç iskemleyle bir masa konmuştu; salonun geri kalan kesimi de çaprazlama yerleştirilmiş sıralarla doldurulmuştu.

— Çok güzel, dedi Etienne.

— Biliyorsunuz, eviniz sayılır burası. Dilediğiniz gibi bağırıp çağırın… Jandarmalar gelirse hiç korkmayın, beni çiğnemeden içeri giremezler.

Etienne içini kemiren kaygıya karşın hafifçe gülümsemekten kendini alamadı, kadın gerçekten kapı gibiydi, memelerinin her biri bir adama yeterdi; nitekim son zamanlarda âşıklarını ikişer ikişer koynuna aldığı söyleniyordu.

Ama Etienne asıl Rasseneur'le Suvarin'i görünce şaşırdı; dul meyhaneci bizimkileri ıssız salonda bırakıp çekilirken o kendini tutamayıp haykırdı:

— Şu işe bak, siz ha!

Makineciler greve katılmadığı için gece postasında çalışan Suvarin sırf merakından gelmişti. Rasseneur'se kaç gündür büyük bir sıkıntı içindeydi, yağlı, tombul yüzündeki gülümseme silinip gitmişti.

— Pluchart hâlâ ortalarda yok, bayağı kaygılanıyorum, diye devam etti Etienne.

Meyhaneci gözlerini ondan kaçırdı, dişlerinin arasından homurdandı:

— Bunda şaşılacak bir şey yok, ben onu beklemiyorum zaten.

— Nasıl beklemiyorsun?

Bunun üzerine açık konuşmaya karar verdi, arkadaşının yüzüne bakarak yiğitçe:

— Doğrusunu istersen, senin arkandan ben de bir mektup yazdım, gelmemesini rica ettim, dedi… Evet, kendi başımızın çaresine bakmamız gerektiği inancındaydım, yabancıları karıştırmayalım bu işe.

Etienne çılgına dönmüş, tir tir titriyor, gözlerini arkadaşının gözlerine dikmiş kekeliyordu:

— Bunu da yaptın ha! Bunu da yaptın ha!

— Evet, yaptım! Üstelik Pluchart'a ne denli güvendiğimi bilirsin! Çok zeki, sağlam bir insandır, onunla çekinmeden iş yapılır… Ama ben sizin siyasal fikirlerinize katılmıyorum arkadaş! Benim bütün dileğim, işçinin biraz daha insanca yaşaması. Tam yirmi yıl çalıştım madende yorgunluktan, yoksulluktan anam ağladı; sonunda hâlâ orada ömür tüketen zavallılar için bir şeyler koparmaya yemin ettim; oysa şimdi çok iyi seziyorum ki, bütün o masallarınızla hiçbir yere varamayacak, işçinin alınyazısını daha da kötüleştireceksiniz… Açlık canına tak deyip madene inmek zorunda kaldığı gün acımadan cezalandırılacak: İşletme, kaçtıktan sonra yakalanan ve dövüle dövüle kulübesine sokulan it gibi, zam yerine meşe sopası verecek zavallıya… Yoo, işte ben buna engel olacağım arkadaş!

Göbeğini çıkarmış, tombul bacaklarını germiş, gittikçe daha çok bağırıyordu. İçindeki akıllı uslu, sabırlı kişilik, hiç zorlamadan, birbiri ardından akıp giden cümlelerle dışa vuruyordu. Dünyanın bir anda değişebileceğine, işverenlerin yerine işçilerin geçebileceğine, adamların parasının elma üleştirir gibi paylaştırılabileceğine inanmak budalalık değil miydi? Hayır, hayır, bu işin gerçekleşebilmesi için daha binlerce yıl gerekliydi. Öyle mucizeye falan da aklı ermezdi onun! Dolayısıyla yapılacak en akıllıca iş, doğru yoldan ayrılmamak, yapılabilecek şeyler istemek, işçinin yaşama düzeyini her fırsatta biraz daha yükseltmekti. Örneğin, şimdi kendisi işletmeyi zorla yola getirebileceğini, daha iyi koşullar sağlayabileceğini sanmakla büyük bir yanılgıya düşüyordu; nah şuraya yazıyordu, böyle zora başvurmakla, değil iyiye gitmek, sonunda hep birlikte ayvayı yiyeceklerdi!

Bu sözler karşısında duyduğu tiksintiden dili tutulan Etienne, lafını bitirmesini beklemişti. Sonunda haykırdı:

— Hey ulu Tanrım! Senin damarlarında kan yok mu be adam?

Az kalsın üstüne çullanıp pataklayacaktı adamı; kendini tutabilmek için, kocaman adımlarla salonu arşınlamaya başladı, hırsını aralarından geçtiği sıralardan alıyor, sağa sola tekme savuruyordu.

— Kapıyı örtün bari, dedi Suvarin. Tartışmayı herkesin duymasına gerek yok.

Kendisi gidip örttü kapıyı, sonra ağır ağır gelip masa başındaki iskemlelerden birine çöktü. Sigarasını sarmış, dudaklarında hafif bir gülümseme, küçük, tatlı gözleriyle bizimkileri izliyordu.

— Kızıp köpürmek işe yaramaz, diye devam etti Rasseneur aklı başında adam havasıyla. Önceleri akıllı uslu bir adam sandım seni. Arkadaşlara sakin olmalarını salık vermen, onları evde oturmaya zorlaman, elindeki gücü düzen kurmak için harcaman iyiydi elbet. Ama şimdi sonu belirsiz bir kargaşaya atmak üzeresin onları!

Etienne, sıralar arasındaki koşuyu tamamlayıp önüne geldikçe meyhanecinin omuzlarına yapışıyor, hızla sarsıyor, bağıra bağıra karşılık veriyordu.

— Hay dinine yandığımın! Sinirimi bozmamak sakin kalmak istiyorum elbet! Evet, onları düzene sokan benim! Hâlâ da, sakın yerinizden kıpırdamayın diyorum! Ama sonunda hepimizi boş bir çuval gibi kaldırıp bir köşeye atmalarını da istemem!.. Böyle kollarını kavuşturup beklemek senin hoşuna gidebilir. Bense zaman zaman çaresizlikten deliye dönüyorum.

Etienne için beklenmedik bir itiraftı bu. Bir acemi çaylağın beslediği umutlara, hakkın ve adaletin kısa zamanda gerçekleşeceği, insanların kardeşçe yaşayacağı bir dünyanın kurulacağı konusundaki düşlere veda etmişti artık, insanların dünyanın sonuna dek kurtlar gibi birbirlerini yemelerine razıysak, kollarını kavuşturup beklemek gerçekten en iyi yoldu. Ama hayır! Bu işe dur demek gerekiyordu, yoksa haksızlık sonu gelmemecesine sürüp gidecek, zenginlikler hiç durmadan yoksulların kanını

emecekti. Bunun için de bir zamanlar ettiği bir sözü, toplumsal sorunlarla siyasetin birbirine karıştırılmaması gerektiği sözünü sersemlik diye görüyor, böyle bir yanılgıya düştüğü için kendini bağışlayamıyordu. Şimdi artık düşünceleri değişmişti, bir sisteme kavuştuğunu söyleyerek övünüyordu. Ama bu sistemi pek iyi açıklayamıyor, konuşurken gelmiş geçmiş, ileri sürülüp bırakılmış bütün kuramlar bir salata gibi dökülüyordu ağzından. En tepede Karl Marx'ın görüşü vardı: Sermaye soyguna dayanıyor, bu çalınmış serveti geri almak da emeğin hem hakkı, hem ödevi oluyordu. Uygulamada ise Proudhon'un ardından gidip, ilkin aracıları ortadan kaldırma, kredileri halka geniş örgütlü bir banka eliyle dağıtma hayaline kaptırmıştı kendini; sonra Lasalle'in ortaya attığı, yeryüzünü kocaman bir sanayi kenti haline getirecek devlet kooperatiflerine gönül vermiş, ama denetleme güçlüğü yüzünden bundan da bıkmıştı; bir süredir tüm üretim araçlarının kamulaştırılmasını öngören kollektivizme bağlanmıştı. Ama bu yeni düşünce de henüz aydınlığa kavuşmamıştı, bu düşü nasıl gerçekleştireceğini bilemiyor, aklının ve duyarlığının verdiği kaygılarla, bölücü, mutlak görüşler ileri süremiyordu. Yalnız her şeyden önce işbaşına gelmek gerektiğini söylüyordu. Ondan sonra Tanrı bilirdi.

Gelip yeniden meyhanecinin karşısına dikildi ve:

— İyi ama, ne oldu sana? Neden böyle ansızın kentsoylulardan yana geçtin, ha? diye bağırdı. Arkadaş, bu iş bir yerde patlak verir! diyen sen değil miydin?

Rasseneur hafifçe kızardı.

— Evet, benim. Üstelik bu dediğim olur da, barut fıçısı ateş alırsa, yiğitlikte kimseden geri kalmayacağımı görürsün… Ancak okkalı bir balık avlamak için suları bulandırmaya çalışanlara da yardımcı olamam doğrusu.

Bu kez öfkesinden Etienne kıpkırmızı kesildi. Aralarındaki ben yarışının verdiği soğuklukla kezzaplaşan, kötüleşen iki erkek bundan sonra birbirlerine bağırmadılar artık. Aslında birini devrimciliğin en aşırısına, öbürünüyse sözüm ona ölçülülüğe zorlayan, ikisini de seçimi ellerinde olmayan toplumsal rollerinden ötürü gerçek düşüncelerinin çok çok ötesine geçiren, tutulacak yol konusundaki görüşlerini böylesine çalıştıran, hep şu temeldeki ben yarışıydı. Onları dinleyen Suvarin'in bir kızınkini andıran

ince yüzünde kurbanlık taşlamadan, adsız bir halk kahramanı gibi can vermeye hazır insanların sessiz, ama ezici hoşgörüsü belirdi.

— Bana mı söylüyorsun bu lafı? diye sordu Etienne. Kıskanıyorsun galiba!

— Neyini kıskanacakmışım? diye karşılık verdi Rasse-neur. Ben büyüklük taslamıyor, genel yazman olmak için Montsou'da Enternasyonal'in şubesini açmaya kalkmıyorum ki!

Beriki sözünü kesecek gibi oldu, ama o devam etti:

— Daha içten davran bari! Senin Enternasyonal'e falan aldırdığın yok, asıl amacın başımıza geçmek, ünlü Kuzey Bölgesi İşçileri Federasyonu'yla mektuplaşan adam olmak!

Bir süre ikisi de sustu. En sonunda Etienne heyecandan tir tir titreyerek karşılık verdi:

— Peki… Bense hiç kusurum yok sanıyordum, ikide bir gelip sana akıl danışıyordum, çünkü senin benden çok önce, uzun yıllar bu uğurda savaştığını biliyordum. Ama madem artık kimseyi yanına almak istemiyorsun, ben de tek başıma hareket ederim… Yalnız şunu belirteyim, Pluchart gelmese de bu toplantı yapılacak ve arkadaşlar istesen de istemesen de Enternasyonal'e üye olacak.

— Pöh! diye mırıldandı meyhaneci, üyelik konusu pek belli değil henüz… Önce katılım payını ödemeleri gerekir.

— Hiç de değil. Örgüt grevdeki işçilerden ödenti almıyor. Ödentilerimizi daha sonra vereceğiz, ama örgüt hemen yardımımıza koşacak.

Rasseneur birden kızdı.

— Hadi bakalım, görürüz!.. Toplantına ben de katılıyorum, üstelik kürsüye çıkıp konuşacağım. Evet, arkadaşların aklını başından almana izin vermeyeceğim, gerçek çıkarlarını anlatacağım onlara. Hangimizin sözünü dinleyeceklerini göreceğiz, onları tam otuz yıldır tanıyan benim mi, yoksa bir yıl içinde her şeyi allak bullak eden senin mi? Hayır, hayır, benden bu kadar arkadaş! Bundan sonra kıran kırana vuruşacağız!

Bunu dedikten sonra, kapıyı vurup çıktı. Öyle hızlı çarpmıştı ki, tavandaki kâğıt süsler sarsıldı, duvardaki yaldızlı kartonlar yerinden fırladı. Sonra, derin bir sessizlik çöktü salona.

Suvarin masa başında her zamanki serinkanlılığıyla sigarasını içiyordu. Bir süre konuşmadan gezinen Etienne kendi kendine söylenmeye başladı. Şu koca tembeli üstüne saldılarsa, suç onun muydu? Sırf üne ermek için çalışıp didinmediğini söylüyor, bütün bu oyunlara akıl erdiremediğini, nasıl olup da işçi mahallesinin gönlünü, madencilerin güvenini kazandığını, işçiler üzerindeki yetkisinin nerden geldiğini bilemediğini ileri sürüyordu. Bulanık suda balık avlamak üzere ortalığı karıştırmakla suçlandığı için kızıp köpürüyor, göğsünü yumrukluyor, kardeşlikten, dayanışmadan dem vuruyordu.

Birden gelip Suvarin'in karşısına dikildi:

— İnanır mısın, diye bağırdı, tek bir arkadaşın burnunu kanatacağımı bilsem, hemen buralardan kaçar, Amerika'ya giderdim!

Makineci omuz silkti, hafif ve alaylı bir gülümseme incecik dudaklarını bir çizgi haline getirdi.

— Kan mı? İyi ama kan aksa ne olur kuzum? diye mırıldandı. Toprağın da kana gereksinmesi var.

Etienne yatışmıştı, bir iskemle çekip Suvarin'in karşısına oturdu, dirseklerini masaya dayadı. Dalgın bakışları zaman zaman kızıl bir alevle parlayan bu sarışın yüz onu kaygılandırıyor, üzerinde garip bir etki yapıyordu. Arkadaşı ağzını açıp tek laf etmese bile, onun suskunluğuna kapılan Etienne yavaş yavaş etkilendiğini seziyordu.

— Peki, benim yerimde olsan, sen ne yapardın? diye sordu. Harekete geçelim derken haklı değil miyim?.. En iyi yol Enternasyonal'e girmek değil mi?

Suvarin, ciğerlerindeki dumanı ağır ağır dışarı üfledikten sonra, her zamanki sözleriyle karşılık verdi:

— Pöh, sersemlik bütün bunlar, ama şimdilik yapacak başka bir şey yok… Öte yandan, Enternasyonal de yakında düzene girecek sanırım. Bizimki bu işi ele almış çünkü.

— Sizinki de kim?

— O canım!

Bunu doğuya bakarak, sesini alçaltarak, adeta dinsel bir saygıyla söylemişti. Büyük söz ustasından, amansız Bakunin'den söz ediyordu.

— Öldürücü yumruğu ancak o indirebilir, diye devam etti, evrim falan diye birtakım laflar geveleyen bütün o bilginler aslında korkaktır… Onun buyruğuna giren Enternasyonal'in üç aya kalmadan, eski düzeni yerle bir edeceğine kuşkum yok.

Etienne kulak kesilmiş onu dinliyordu. Makinecinin bütün gizleri kendine saklamak istercesine, ancak zaman zaman ve üstü kapalı sözlerle değindiği yakıp yıkma öğretisini öğrenmek için yanıp tutuşuyordu.

— Peki, anlat bakalım… Amacınız nedir?

— Her şeyi yok etmek… Ne ulus kalacak ortada, ne hükümet, ne mal, ne mülk, ne Tanrı, ne tapınma.

— Anlıyorum. Yalnız nereye varır bu işin sonu?

— Şimdiki dar kalıplarından sıyrılmış ilkel topluma, yeni dünyaya, her şeyin yeniden başlayacağı noktaya.

— Peki araçlar? Nasıl başaracaksınız bu işi?

— Ateşle, zehirle, hançerle. Senin eşkiya dediğin adam aslında gerçek kahramandır, halkın öcünü alan insandır, kitapların boş masallarına aldırmayıp eyleme geçen adamdır. Bir dizi ünlü kişiyi öldürerek yöneticileri ürkütmek, halkı uyandırmak yeter.

Suvarin konuştukça korkunçlaşmıştı. Ayağa kalkmış, çekik gözlerinden gizemci alevler fışkırıyor, incecik parmaklarıyla masanın kenarını kıracakmış gibi sıkıyordu. Etienne korkulu gözlerle ona bakıyor, zaman zaman ağzından kopardığı itirafları düşünüyordu: Çar sarayı altında açılan tünel, yerleştirilen dinamitler, yabandomuzu gibi şişlenen polis müdürleri, ömür boyu sevdiği tek kadının Moskova'da yağmurlu bir sabah vakti asılışı, kendisinin halk arasında uzakta durup onu gözleriyle son bir kez öpüşü.

— Hayır, hayır! diye mırıldandı Etienne eliyle bu korkunç sahneleri kovarak, bizler daha o noktaya gelmedik. Adam öldürmek, her yanı ateşe vermek ha? Asla! Korkunç bir şey bu, tepeden tırnağa haksız bir şey, bütün arkadaşlar birleşir, böyle bir şeye kalkışanı elleriyle boğarlar!

Ayrıca bu işe hiç mi hiç aklı ermiyor, yeryüzünün bir çavdar tarlası gibi kökünden kazınışını, bu korkunç sahneyi düşündükçe tüyleri diken diken oluyor, özünden başkaldırıyordu. Peki sonra ne olacaktı, kırıp geçirilen onca insanın yerine yenisi nerden bitecekti? Açık seçik karşılık istiyordu bu sorulara.

— Tasarılarını anlat bakalım. Nereye gittiğimizi bilmek isteriz.

Bunun üzerine Suvarin o dalgın ve buğulu gözleriyle sakin sakin devam etti:

— Geleceğe ilişkin tasarılar boşunadır, kusurludur, katkısız yıkımı önler, devrimin yürümesine engel olur, hızını keserler.

Bu kargaşa yüzünden sırtından buz gibi terler akarken Etienne kendini tutamayıp acı acı güldü. Her şeye karşın bu düşünlerin doğru yanlarını seziyor, korkunç yalınlıklarına kapıldığını söylemekten çekinmiyordu. Ancak kalkıp arkadaşlara bunları anlatmak, Rasseneur’ün ekmeğine yağ sürmek olurdu. Şimdilik en önemli şey uygulamada başarılı olmaktı.

Bu sırada Bayan Désir geldi, öğle yemeği vereyim mi dedi. Kabul ettiler, hafta ortasında bir paravanayla dans salonundan ayrılan meyhane bölümüne geçtiler. Omlet ve peynirle karınlarını doyurduktan sonra makineci gitmek üzere ayağa kalktı; Etienne koluna yapışınca da:

— Kalkıp da ne yapayım? dedi, oturup sizin o beş para etmez saçmalıklarınızı mı dinleyeyim?.. Gına geldi artık. Hadi hoşça kal!

Ağzında sigarası, o yumuşak ama inatçı yüzüyle çıkıp gitti.

Etienne gittikçe kaygılanıyordu. Saat bire gelmişti, Plu-

chart'ın verdiği sözde duramayacağı besbelliydi. Bir buçuğa doğru işçi temsilcileri gelmeye başladı, işletmenin her zamanki gibi aralarına casus sokmasından korktuğu için, gelenleri denetlemek üzere kapıya kendisi dikildi. Çağrı mektuplarını inceliyor, gelenlerin yüzlerine bakıyordu; birçoğu mektup göstermeden giriyor, kapının açılması için işçiyi kendisinin tanıması yetiyordu. Saat ikide Rasseneur göründü; meyhaneci içeri girdi, doğruca tezgâhın başına gitti, sakin bir tavırla çevresindekilerle hoşbeşe, o arada piposunu tüttürmeye başladı. Altında sinsi bir alay yatan bu rahatlık Etienne'in kafasını bozdu, hele sırf dalga olsun diye gelen Zacharie, Mouquet falan gibilerini görünce, cinleri tepesine çıktı: Bu hınzırlar direnişe falan aldırış etmiyor, aylak oturdukları için bayram yapıyorlardı; masalardan birine çökmüş, ceplerindeki son parayı da biraya yatırıyor, öteyle beriyle dalga geçiyor, az sonra konuşmalardan kafaları şişecek, duyacakları şeyler karşısında küçük dillerini yutacak direnişçi arkadaşlarıyla eğleniyorlardı.

Bir çeyrek daha geçti. Salondakiler sabırsızlanmaya başlamıştı. Pluchart'dan umudunu kesen Etienne eliyle ne olursa olsun anlamında bir işaret yaptı. Tam içeri gireceği sırada, başını uzatıp kapıdan dışarıyı seyretmekte olan Bayan Désir:

— Hah, beklediğiniz adam geldi galiba! diye bağırdı.

Gerçekten de gelen Pluchart'dı. Toza toprağa belenmiş bir atın çektiği bir arabaya binmişti. Hemen arabadan atladı, ince uzun boylu, kocaman ve köşeli kafalı, yakışıklıca bir adamdı, siyah redingotuyla, bayramlıklarını giymiş, hali vakti yerinde bir işçiye benziyordu. Beş yıldır eline eğe almamıştı, kürsülerde elde ettiği başarının verdiği titizlikle temiz pak giyiniyor, saçlarını özenle tarıyordu: Ama kolları bacakları yine eskisi gibi kaskatıydı, demirlerin yiyip bitirdiği küt tırnakları bir türlü uzamıyordu. Çok hareketli bir insandı, inandığı düşünceleri yaymak için bütün taşrayı dolaşıyor, böylece tutkularını doyuruyordu.

— Ah, ah! Geç kaldım, ama sakın bana kızmayın! diyerek bütün suçlama ve soruların önünü aldı. Dün sabah Preuily'de konuşma, akşam Valençay'de toplantı. Bugün, Marchiennes'de, Sauvagnat ile öğle yemeği… Kendimi şu

arabaya dar attım. Görüyorsunuz ya, konuşmaktan sesim kısıldı. Ama zararı yok, yine de konuşurum.

Tam Bon-Joyeux’ye girmek üzereyken ayıldı.

— Hey Tanrım, az kalsın kartları unutuyordum! Onlarsız iyi iş görürdük doğrusu!

Arabacının ahıra çekmekte olduğu arabaya gitti, içindeki sandıktan küçük bir çekmece çıkardı, koltuğunun altına sıkıştırdı.

Etienne ağzı kulaklarında, onun ardında yürüyor, gelişine müthiş canı sıkılan Rasseneur’se hoş geldin demek için elini bile uzatmıyordu. Ama beriki koşup onun eline yapıştı, bir iki cümleyle mektubuna değindi: O ne gülünç fikirdi öyle! Toplantı neden yapılmasındı? Tam tersine, elden geldiğince çok toplanıp konuşmalıydılar. Bayan Désir bir şeyler sunmak istedi, ama Pluchart reddetti. Hiç gereği yoktu! Genellikle içmeden konuşurdu. Yalnız acelesi vardı, akşam Joi-

selle’e uğrayıp Legoujeux ile görüşmek istiyordu. Bunun üzerine, hep birlikte salona girdiler. Biraz gecikmiş olan Ma-

heu’yle Levaque da arkalarına takıldı. Ve iyice güvenlik içinde olabilmek üzere kapıyı kilitlediler, bu da dalgacılara fırsat verdi, Zacharie oturduğu yerden Mouquet’ye, hep birlikte bir şeyler yumurtlayacağız galiba! diye bağırdı.

Döşemesinden son eğlencenin sıcak ter kokuları yükselen havasız salonun sıralarında yüze yakın işçi vardı. Son gelenler boş yerlere otururken, kulaktan kulağa bir fısıltı dolaştı, başlar gelenlere çevrildi. Lilleli baydan gözlerini ayıramıyor, siyah redingotu karşısında hem şaşkınlık, hem de sıkıntı duyuyorlardı.

Etienne’in önerisiyle, vakit geçirmeden başkanlık kurulu seçildi. O birtakım adlar söylüyor, işçiler de ellerini kaldırarak onaylıyordu. Pluchart’ı başkan, Etienne’le Maheu’yü de yardımcı üye seçtiler. Bir iskemle gürültüsü oldu, başkanlık kurulu yerini aldı; bir ara başkanı yitirdiler, koltuğunun altından ayırmadığı küçük, kara çekmeceyi oturduğu iskemlenin altına yerleştirmek için eğilirmiş meğer. Doğrulunca dikkati çekmek üzere yumruğuyla hafifçe masaya vurdu; sonra kısık sesle konuşmaya başladı:

— Yurttaşlarım…

Salonun küçük kapısı açılınca, sözünü yarım bırakmak zorunda kaldı. Bayan Désir mutfaktan dolaşmış, tepsi içinde altı bardak bira getiriyordu.

— Sakın rahatsız olmayın, diye mırıldandı. İnsan konuşurken boğazı kurur.

Maheu hemen kadını savdı, Pluchart konuşmasına devam etti. Montsoulu emekçilerin kendisini böyle sıcak bir ilgiyle karşılamasından duyduğu sevinci belirtti, yorgunluğuna ve sesinin kısıklığına dikkati çekti, geç kaldığı için özür diledi. Sonra sözü parmak kaldıran yurttaş Rasseneur’e verdi.

Rasseneur gelmiş, masa başında, bira bardaklarının önünde dikiliyordu. Arkası dönük bir iskemleyi kürsü diye kullanıyordu. Çok heyecanlı görünüyordu, bağıra bağıra konuşmaya başlamadan önce bir iki kez öksürdü:

— Arkadaşlar…

Kömür işçileri üzerindeki etkisi, konuşmasının yalınlığından, büyük bir içtenlikle, yorulmadan, saatlerce konuşabilmesinden geliyordu. El kol hareketi yapmıyor, lök gibi olduğu yerde duruyor, hep gülümsüyor, çevresindekileri lafa boğuyor, şaşkına çeviriyor ve sonunda: “Evet, evet, doğru söylüyorsun, yüzde yüz haklısın!” dedirtiyordu. Oysa şimdi daha ağzını açar açmaz, sessiz bir direnmeyle karşılaştığını sezmişti. Onun için de sakına sakına ilerliyordu. Yalnız direnişin sürdürülmesi üzerinde duruyor. Enternasyonal’e saldırıya geçmezden önce alkış toplamak istiyordu. İnsanlık onuru, işletmenin haksız isteklerine boyun eğmeyi engelliyordu elbet; ama içine düştükleri yoksulluğa bakındı bir! Daha çok direnirlerse, kim bilir ne korkunç sıkıntılar bekliyordu kendilerini! Teslim olalım demiyor, ama hepsinin umudunu kırıyor, açlıktan kırılan işçi mahallesini anlatıyor, direnişden yana olanların hangi kaynaklara dayanacaklarını soruyordu. Üç dört yakın dostu sözlerini onaylamaya kalkınca, konuşmasını beğenmediklerini belli eden büyük çoğunluğun o buz gibi suskunluğu daha da arttı. Bunun üzerine onları kandırmaktan umudunu kesti, öfkelendi, dışarıdan gelen kışkırtmalara kapılırlarsa başlarına sayısız felaketin gelebileceğini anımsattı.

İşçilerin üçte ikisi ayağa fırlamış, kendilerini karar verme yetisinden yoksun birer çocuk yerine koyduğu için, konuşmasına engel olmak istiyorlardı. Rasseneur’se bir yandan önündeki birayı yudumluyor, bir yandan da avazı çıktığınca bağırıp, gürültü patırtı arasında, uyancılık görevini yerine getirmesine engel olacak yiğidin anasının karnından çıkmadığını söylüyordu.

Pluchart da ayağa kalkmıştı, elinde çıngırak bulunmadığı için masayı yumrukluyor, kısık sesiyle:

— Yurttaşlarım… yurttaşlarım… deyip duruyordu.

Sonunda görece bir sessizlik sağladı, oylama yapıldı, toplantıya katılanlar Rasseneur’ün konuşmasını yeterli buldular. Müdürle yapılan görüşmede kömür ocaklarını temsile gitmiş olan işçiler, açlıktan anaları ağlamış, yeni umutlara susamış arkadaşlarına öncülük ediyordu. Sonucu daha başından belli bir oylamaydı bu.

Levaque, yumruğunu sıkıp Rasseneur'e doğru uzatarak:

— Direniş falan vız geliyor sana, karnın tok, sırtın pek çünkü! diye bağırdı.

Etienne de başkanın arkasından eğilmiş, bu iki yüzlü konuşmaya bozulan, kıpkırmızı kesilen Maheu'yü yatıştırmaya çalışıyordu.

— Yurttaşlarım, dedi Pluchart, izin verirseniz ben konuşacağım.

Bir anda bütün sesler kesildi. Pluchart konuşmaya başladı. Sesi boğuktu, güçlükle çıkıyordu; ama o buna alışkındı, hiç durmadan oradan oraya koşuyor, gırtlak yangısını da yanında gezdiriyordu. Yavaş yavaş sesini yükseltiyor, o boğuk sesten sarsıcı etkiler elde ediyordu. Kollarını açıyor, cümlelerin ritmine uyarak omuzlarını sallıyor, vaaz veren papazlar gibi ağır ağır konuşuyor, cümle sonlarında sesini alçaltıyor, tekdüze bir mırıltı haline gelen cümleler dinleyenleri iyice etkiliyordu.

Bir süre sonra sözü Enternasyonal'in büyüklüğüne, yararlarına getirdi, ilk kez kürsüye çıktığı yerlerde işlediği gözde konu buydu. Örgütün başlıca amacının emekçilerin özgürlüğünün sağlanması olduğunu anlattı; küçük kasabalardan başlayıp bütün bir bölgeye, oradan ulusa, ulustan insanlığa uzanan o büyük kuruluşun resmini çizdi. Kolları ağır ağır deviniyor, örgütün katlarını birer birer çıkıyor, yarınki dünyanın uçsuz bucaksız katedralini kuruyordu. Sonra iç yönetime geçti: Tüzükler okudu, kurultaylardan söz açtı, işin gittikçe artan önemine, genişleyen çalışma programına değindi: İlkin ücret artışı için girişilen pazarlıklardan yola çıkılmış, bugün ücretli çalışmayı ortadan kaldıracak toplumsal düzen değişikliğine gelinmişti. Ulus falan yoktu artık, bütün dünya emekçileri en sonunda ortaklaşa bir adalet gereksinmesi çevresinde birleşecek, kentsoylu sınıfın pisliklerini temizleyecek, çalışmayanın kazanamayacağı özgür bir toplum yaratacaktı! Artık düpedüz böğürüyor, soluğu tavandan sarkan kâğıt süsleri sallıyor, sesi, sigara dumanı dolmuş salonu çınlatıyordu.

Bir anda büyük bir kaynaşma oldu, bazıları:

— Tamam, tamam! Varız bu işe! diye bağırıyordu.

Ama o konuşmasını sürdürüyordu. Üç yıla kalmadan bütün dünyayı ele geçireceklerdi! Şimdiden kazanılmış ulusları saydı. Dört bir yandan üye

yağıyordu. Hiçbir din ortaya çıktığı an böylesine çok insanı bir araya toplayamamıştı. İşbaşına geçtikten sonra işverenlere birtakım yasalar konacak, bu kez onlar sıkıya girecekti.

— Evet! Evet… Biraz da onlar insin madene!..

Bir el hareketiyle hepsini susturdu. Şimdi direniş konusuna geliyordu. İlke olarak grevden yana değildi, çok ağır işleyen bir yoldu bu, emekçilerin acılarını artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Ama şimdilik, başka çare kalmayınca, bu yola başvurmak gerekiyordu, her grev sermayenin düzenini biraz daha bozuyordu çünkü, işte o zaman Enternasyonal'in işçiler için bulunmaz bir nimet olduğunu söylüyor, örnekler veriyordu: Paris'te demir çelik işçilerinin direnişine örgütün yardım gönderdiğini haber alan işveren, korkuya kapılıp işçilerin bütün isteklerini yerine getirmişti; örgüt Londra'da işletmenin çağırdığı Belçikalı kömür işçilerini yol paralarını kendi kasasından ödeyerek geri göndermiş, böylece madencileri korumuştu. Örgüte üye oldunuz mu, işletmeler tir tir titremeye başlıyor, böylece işçiler kapitalist toplumun kölesi olarak kalmaktansa, birbirleri için ölümü göze alıp büyük emekçi ordusuna katılıyorlardı.

Alkışlarla sözü kesildi. Maheu'nün uzattığı bira bardağını eliyle itmiş, alnında biriken terleri mendiliyle siliyordu. Yeniden konuşmaya başlayacağı sırada alkışlar bir kez daha sözünü kesti.

— Tamam! dedi Etienne'e dönerek. Kıvama geldiler… Hemen kartları dağıtalım!

Yeniden masanın altında kayboldu, az sonra küçük kara çekmeceyle göründü.

— Yurttaşlarım! diye bağırdı gürültüyü bastıran bir sesle, işte üyelik kartları. Temsilcileriniz yaklaşsın, kartları kendilerine vereyim, sizlere dağıtsınlar… Ayrıntıları daha sonra düşünürüz.

Rasseneur ileri fırladı, yine karşı çıktı. Beri yandan arkadaşlarına bir söylev çekmek isteyen Etienne de bağırıp duruyordu. Bir curcunadır başladı. Levaque biriyle kavga edecekmiş gibi, yumruklarını sıkıp havaya doğru sallıyordu. Maheu bağırıp çağırıyor, ama bir tek lafı bile anlaşılmıyordu. Bu korkunç gürültü arasında yerden, eski eğlencelerden

kalma, odanın havasını zehirleyen, tumbacı kızlarla delikanlıların döşemeye sinmiş ter kokusuyla karışık bir toz bulutu kalkıyordu.

Birden küçük kapı açıldı, Bayan Désir'in o kocaman karnı, iri göğüsleri göründü, gök gürültüsünü andıran sesi işitildi:

— Susun be Tanrının cezaları!.. Jandarmalar geldi!

Gerçekten biraz geç de olsa, bölge komiseri toplantıyı dağıtıp kovuşturma açmaya gelmişti. Yanında da dört jandarma vardı. Dul meyhaneci tam beş dakikadır, burası benim evim be, dostlarımı çağırıp toplantı yapmaya hakkım var! diyerek oyalamıştı adamları. Sonunda, kadını itip içeri girmişler, o da yavrularına haber vermeye koşmuştu.

— Bu yandan kaçın, diye devam etti. Pis jandarmanın biri avluda bekliyor. Ama aldırmayın, benim odunluğun kapısı sokağa bakar… Hadi durmayın, tüyün!..

Komiser ara kapıyı yumruklamaya başlamıştı bile, ses çıkmayınca, açın yoksa kırarım! diye bağırdı. Muhbirin biri gidip gammazlamıştı herhalde, komiser toplantının yasalara aykırı olduğunu, içeride çağrılmadan gelen bir sürü madenci bulunduğunu söylüyordu çünkü.

Salonda karışıklık artmıştı. Olacak iş miydi bu, daha ne üyelik için, ne de direnişin sürdürülmesi için oylama yapılmıştı! Herkes bir ağızdan konuşmakta ısrar ediyordu. En sonunda başkanın aklına açık oylama yapmak geldi. Kollar havaya kalktı, temsilciler hazır bulunmayan arkadaşları adına örgüte katılmayı kabul ettiklerini bildirdiler. Böylece Montsoulu on bin kömür işçisi Enternasyonal'e giriverdi.

O arada kaçış başlamıştı. Dost kuvvetlerin çekilmesini sağlamak üzere Bayan Désir gidip koca gövdesiyle, jandarmaların dipçiklediği kapıya yaslanmıştı. Madenciler sıraların üzerinden atlıyor, mutfak ve odunluktan geçip sıvışıyorlardı. Rasseneur ilk tüyenlerden biriydi, az önce savurduğu küfürleri unutan ve kendine gelebilmek için yuvarlayacağı bir bardak biranın düşünü gören Levaque da ikinci. Etienne, küçük çekmeceyi kapmış, en son çıkmayı bir onur sayan Maheu ve Pluchart'la birlikte bekliyordu. Tam onlar da sokağa çıktığı anda kapı kırıldı, komiser kocaman göbeği, iri memeleriyle hâlâ yolu tıkayan dul meyhanecinin önünde buldu kendini.

— Boşu boşuna kapımı bacamı kırdınız! diye bağırdı. Görüyorsunuz ya, kimsecikler yok.

Komiser ağırkanlı bir adamdı, hiç yoktan başına iş açmaktan hoşlanmazdı, çok konuşma, tutar seni içeri tıkarım ha demekle yetindi. Sonra tutanak düzenlemek üzere, arkadaşlarının bir anda kayıplara karışması karşısında ağızları açık kalmış olan jandarmaları da iplemeyen Zacharie'yle Mouquet'nin alayları arasında adamlarını toplayıp çıktı.

Küçük çekmeceyle pek rahat koşamayan Etienne, arkadaşlarını da ardına takıp arka sokaklara daldı. Birden Pierron geldi aklına, neden bugün ortalarda yok diye sordu; Maheu koşarken, hasta olduğunu söyledi: Tatlı bir hastalığa, beladan kaçma hastalığına tutulmuştu. Pluchart'ı biraz daha alıkoymak istediler; ama beriki koşuya ara vermeden, hemen Joiselle'e gitmesi gerektiğini, Legoujeux'nün kendisinden haber beklediğini bildirdi. Bunun üzerine ona iyi yolculuklar dilediler, hızlarını kesmeden, doğruca Montsou'ya yollandılar. Soluk soluğa hem koşuyor, hem bir şeyler anlatmaya çalışıyorlardı. Etienne'le Maheu arkadaşlarının güvenini kazanmış olmaktan, ötekilerse daha şimdiden torbada keklik saydıkları mutlu günlerden ötürü sevinçliydiler: Enternasyonal yardım gönderince, işletme gelip ayaklarına kapanacak, işbaşı yapmaları için yalvaracaktı. Ama bu umut dolu koşuda sokağın taşlarını inleten kocaman tahta ayakkabıların gümbürtüsünde daha başka bir şey, karanlık ve korkunç bir şey, ülkenin dört bir yanındaki işçi mahallelerini saracak bir şiddet kasırgası gizliydi.

V

Bir on beş gün daha geçti. Ocak ayının ilk günleriydi, buz gibi sisler çöküyordu uçsuz bucaksız ovaya. Yokluk daha da artmıştı, işçi mahalleleri gittikçe büyüyen kıtlık yüzünden her saat ölüme yaklaşmaktaydı. Enternasyonal'in Londra'dan gönderdiği dört bin frank ekmek parasına bile yetmemişti. Ayrıca onun da arkası gelmemişti. Bu büyük umut da sönünce, bütün umutlar kırılmıştı. Emekçi kardeşler bile yüz çevirdikten sonra kime güveneceklerdi? Karakış ortasında dünyadan kopmuş, yapayalnız hissediyorlardı kendilerini.

Salı günü, İki Yüz Kırklar Mahallesi'nde her şey suyunu çekti. Etienne, işçi temsilcilerinden birkaç yardımcı seçmişti kendine: Komşu kentlerden, hatta Paris'ten yeni üyeler buluyorlardı; yardım paraları toplanıyor, konferanslar düzenleniyordu. Ama bütün bu çabalar bir işe yaramıyor, ilk günler biraz heyecanlanmış olan kamuoyu, direniş heyecan verici olaylardan yoksun, sakin sakin uzayıp gittikçe, ilgisini yitiriyordu. Toplanan üç beş kuruş, en yoksul aileleri ayakta tutmaya ancak yetiyordu. Ötekiler, eskileri rehin vererek, ev eşyasını teker teker satarak yaşıyorlardı. Döşeklerin yünü, mutfak eşyası, hatta mobilyalar yavaş yavaş eskicilere akıyordu. Maigrat'nın işlerini bozduğu Montsoulu küçük esnaf onun müşterilerini kapmak üzere veresiye vermeye başlayınca, işçiler bir an kurtulduklarını sanmışlardı; bakkal Verdonck'la fırıncı Carouble ve Smelten bir hafta açık hesap çalıştılar; ama güçleri tükenince, onlar da veresiyeyi kestiler. Bu işe en çok icra memurları sevindi, işçilerin sırtına uzun süre kalkmayacak bir borç yükü binmişti çünkü. Artık ne veresiye alacak bir yer, ne satacak çanak çömlek kalmıştı, bir köşeye çekilip uyuz köpekler gibi can vermekten başka çare yoktu.

Etienne elinden gelse etini satacaktı. Yardım sandığından aldığı aylıktan vazgeçmiş, Maheulerin tenceresini birkaç gün daha kaynatabilmek için, Marchiennes'e gidip redingotuyla pantalonunu satmıştı. Yalnız çizmeleri kalmıştı, hiç değilse ayakları sağlam dursun diye sakladığını söylüyordu. Direniş, yardım sandığı daha dolmadan, pek erken başladığı için üzülüyordu. Bozgunun biricik nedeni diye bunu görüyordu, çünkü işçiler bir köşede direnmelerine izin verecek paraları olduğu gün, mutlaka

işverenleri dize getireceklerdi. Suvarin'in, Yardım sandığında biriken paraları eritmek için işletme direnişi körüklüyor deyişini anımsıyordu.

İşçi mahallesini, yiyeceksiz, yakacaksız kalmış zavallı insanları gördükçe içi kan ağlıyordu. Dışarı çıkıp uzun uzun yürüyerek yorulmayı yeğliyordu. Bir akşam eve dönerken Réquillart yakınlarında, yol kıyısında, baygın bir yaşlı kadına rastladı. Zavallı açlıktan ölüyordu herhalde; kadını kaldırdıktan sonra tahta perdenin öte yanında gördüğü genç kıza seslenmişti.

— Sen ha! dedi Mouquette'i tanıyınca. Yardım et de, bir yudum su içirelim şuna.

Mouquette kadını görünce ağlamaklı oldu, babasının yıkıntılar arasından çıkarıp hale yola koyarak yerleştiği barakaya koştu. Az sonra elinde bir testi ardıç rakısıyla bir parça ekmek, geri geldi. Ardıç rakısı yaşlı kadını kendine getirdi, zavallıcık ayılır ayılmaz, tek laf etmeden, hırsla ekmeğe saldırdı. Madencilerden birinin annesiydi bu, işçi mahallesinin

Cougny’ye bakan kesiminde oturuyordu; kız kardeşinden birkaç kuruş borç almaya Joiselle’e gitmiş, eli boş dönerken düşüp bayılmıştı. Ekmeği yiyip bitirdikten sonra, neye uğradığını anlayamamış insanların şaşkınlığı içinde kalktı gitti.

Etienne, yıkık dökük hangarlarını böğürtlenler bürümüş Réquillart ocağının ıssız avlusunda kalakalmıştı.

— Ee, girip bir kadeh bir şey içmez misin? diye sordu Mouquette gülerek.

Sonra, duraksadığını görünce:

— Yoksa benden mi korkuyorsun? dedi.

Kızın gülüşüne kapılan Etienne ardına düştü. Büyük bir eli açıklıkla verdiği ekmek epey duygulandırmıştı delikanlıyı. Kız onu babasının odasına almak istemedi, kendi odasına götürdü ve hemen iki bardak ardıç rakısı doldurdu. Oda tertemizdi, Etienne ev hanımlığından ötürü kızı övdü. Ayrıca ailenin hiçbir eksiği yoktu galiba: Baba Voreux’deki işine, at bakıcılığına devam ediyordu; kız da eli kolu bağlı oturmamak için çamaşırcılığa başlamış, günde rahatça otuz metelik kazanıyordu. İnsan erkeklerle düşüp kalksa da boş oturamazdı ya!

— Söylesene bana? diye mırıldandı ansızın gelip sevimli bir yüzle delikanlının beline sarılarak, neden beni sevmek istemiyorsun?

Kız bunu öyle tatlı bir yüzle söylemişti ki, delikanlı gülmekten alamadı kendini.

— Hayır, ben severim seni, diye karşılık verdi.

— Yok, yok, öyle değil… Biliyorsun, yanıp tutuşuyorum senin için. Hadi, var mısın? Bilsen ne sevineceğim!

Doğruydu, tam altı aydır bunu istiyordu. Delikanlı vücudunu vücuduna yapıştıran kıza bakıyordu, heyecandan titreyen kollarını beline dolamış, başını öylesine yalvaran bir tavırla geri yatırmıştı ki, içi burkuldu. Kömür tozlarının harap ettiği sapsarı kocaman suratında hiçbir güzellik yoktu; ama gözleri alev alev yanıyor, vücudundan ona taptaze bir hava veren, tenini

pembeleştiren bir çekicilik, bir titreşim yayılıyordu çevreye. Delikanlı böylesine alçakgönüllü, böylesine ateşli bir arzuya dayanamadı.

— Ah! Sen de istiyorsun! diye kekeledi genç kız, kendinden geçmiş bir halde, sen de istiyorsun!

Ve sanki hiç erkek yüzü görmemiş, bu işi ilk kez yapıyormuş gibi, baygınlıklar geçirerek, büyük bir acemilikle kendini Etienne'e teslim etti. Delikanlı kollarından sıyrıldığı zaman minnet gösterilerine boğdu onu: Teşekkür etti, ellerine sarılıp öptü.

Etienne talihin böylesi karşısında azıcık utandı, insan Mouquette'le yattım diye övünemezdi pek. Evden çıkarken de bir daha böyle bir şey yapmayacağına yemin etti. Bununla birlikte tatlı bir anı götürüyordu belleğinde, yiğit bir kızdı Mouquette.

Ayrıca işçi mahallesine döndüğü zaman öğrendiği ciddi şeyler bu serüveni çabucak unutturdu ona. İşçi temsilcileri müdürle yeni bir görüşme yaparlarsa, işletmenin direnmekten vazgeçeceği söylentileri dolaşıyordu ortalıkta. Daha doğrusu, maden çavuşları böyle bir haber çıkarmışlardı. İşin doğrusu, sürüp gitmekte olan savaş sırasında madencilerden çok maden zarara uğruyordu. Direniş iki yanda da yıkıma yol açıyordu: Emekçiler açlıktan kırılıyor, sermaye de eriyip gidiyordu. Boş geçen her gün binlerce franka mal oluyordu. Duran makine ölmüş demekti. Araç ve gereçler oldukları yerde çürüyor, çalışmayan para, kuma dökülen su gibi uçup gidiyordu. Ocakların elindeki zayıf stoklar tükendikçe, müşteriler Belçika'ya başvurmaktan söz ediyorlardı ve bu laf gelecek için ciddi bir tehlikeydi aslında. Ama işletmenin büyük bir titizlikle sakladığı asıl korkusu, dehliz ve damarlardaki gittikçe artan zarar ziyandı. Çavuşlar onarım işine yetişemiyor, ağaç destekler kırılıyor, madenin dört bir yanında göçükler oluşuyordu. Zarar kısa zamanda öylesine büyümüştü ki, kömür çıkarmaya yeniden başlamadan önce aylarca onarım gerekecekti. Daha şimdiden birtakım öyküler anlatılmaya başlamıştı: Crèvecoeur'de üç yüz metrelik dehliz çökmüş, Cinq-Paumes damarının ağzını kapatmıştı; Madeleine ocağında Maugrétout damarı patır patır dökülmekte, içine su dolmaktaydı. Müdürlük bu haberleri doğrulamaya yanaşmıyordu, ama birbiri ardına patlak veren iki kaza, ansızın durumu açıklamak zorunda bıraktı onu. Bir sabah Piolaine Çiftliği yakınlarında, kuzeydeki Mirou dehlizinin üstüne rastlayan tarlanın bir gün önceki göçük yüzünden ikiye

ayrıldığı görüldü; ertesi gün de Voreux'de öyle şiddetli bir göçük oldu ki, sarsıntıdan mahallenin bir köşesindeki iki ev az kalsın toprağa gömülüyordu.

Etienne'le işçi temsilcileri, yönetim kurulunun eğilimini öğrenmeden yeni bir görüşmeye yanaşmak istemiyorlardı. Bu konuda sorguya çektikleri Dansaert karşılık vermekten kaçındı: Hiç kimse anlaşmazlıktan hoşlanmıyordu elbette, bir anlaşmaya varmak için elden gelen bir şey yapılacaktı; ama kesin bir şey söylemiyordu. Günah bizden gitsin diye Bay Hennebeau'ya gitmeye karar verdiler sonunda; ileride kusurlarını kabul edebilmesi için işletmeye fırsat vermemiş olmakla suçlanmak istemiyorlardı. Yalnız en küçük bir ödün vermemeye, yüzde yüz haklı olan koşullarında direnmeye yemin ettiler.

Görüşme, işçi mahallesinin tam anlamıyla aç kaldığı gün, salı sabahı yapıldı. Ve birinciden daha düşmanca geçti. İlkin Maheu konuştu, yönetici beylerin söyleyecek yeni bir şeyleri olup olmadığını anlamak üzere gönderildiklerini anlattı. Bay Hennebeau önce pek şaşırmış gibi yaptı: Hiçbir yeni buyruk almamıştı, kömür işçileri bu iğrenç başkaldırıya devam ettikleri sürece hiçbir değişiklik olamazdı; müdürün buyurgan sertliği öylesine ters tepki yarattı ki, işçiler uzlaşmak üzere kalkıp gelmiş olsaydılar bile, bu karşılanış daha çok direnmeye itebilirdi hepsini. Bundan sonra müdür karşılıklı ödün verme çarelerini araştırmak lütfunda bulundu: Şöyle ki, işçiler payandalamaya ayrı ücret verilmesini kabul edecekler, işletme de kendilerinden çalındığını ileri sürdükleri ikişer santimi geri verecek, payandalamaya zam yapacaktı. Ayrıca bu konuda verilmiş bir karar bulunmadığını, ama Paris'i kandırabileceklerini söylüyor, bu önerinin kendisinden geldiğini söyleyerek övünüyordu. Ama işçi temsilcileri buna hayır dediler ve eski isteklerini tekrarladılar: İlk ücret uygulaması olduğu gibi kalacak, yalnız vagon başına beş santim zam yapılacaktı. Bunun üzerine müdür, önerdiği şeyi hemen uygulayabileceğini açıkladı, açlıktan ölen çoluğunuzun çocuğunuzun başı için gelin kabul edin dedi. Ve işçiler, gözleri yerde, başları önde, korkunç bir yüzle iki yana sallanarak, hayır, olmaz! dediler. Taraflar hayratça ayrıldı. Bay Hennebeau kapıları çarpıyordu. Etienne, Maheu ve arkadaşları da sabırlarının son kertesine dek kışkırtılan yenik insanların kızgınlığı içinde, topuklarını sokağın taşlarına vura vura uzaklaşıyorlardı.

Saat ikiye doğru mahalle kadınları da Maigrat'ya gidip talihlerini denemeye karar verdiler. O taş yürekli adamı yumuşatmak, bir haftalık veresiye koparmak için son umut buydu. Bu da insanların iyiliğine gereğinden çok güvenen Maheude'ün fikriydi. Yanık Karı ile Levaque'ın karısını kendisiyle birlikte gelmeye razı etti; Pierronne'sa özür diledi, bir türlü iyileşmek bilmeyen Pierron'un başından ayrılamayacağını ileri sürdü. Yolda daha başka kadınlar da katıldı bizimkilere, sayıları yirmiyi buldu. Montsoulu kentsoylular onların böyle karanlık yüzlerle, yoksulluk içinde, bütün yolu kaplayarak geldiklerini görünce kaygıyla başlarını sallamaya başladılar. Kapılar kapandı, kadının biri koşup gümüş takımlarını sakladı. Onları ilk kez böyle sokaklarda görüyorlardı ve çok kötü bir belirtiydi bu: Kadınlar sokağa döküldü mü, işler sarpa sarardı. Maigrat'nın dükkânında bir kızılca kıyamettir koptu. Adam, borçlarını ödemeye gelmişler gibi, dalga geçerek içeri almıştı onları: Aman ne iyiydi böyle anlaşıp, hep birlikte para getirmek. Sonra Maheude söze başlar başlamaz, küplere binmiş gibi yaptı. El âlemle dalga mı geçiyordular ne? Yeniden veresiye ha! Ocağına incir dikmeye gelmişlerdi besbelli? Hayır, hayır, tek bir patates, bir lokma ekmek bile veremezdi artık! Kendilerini ona buna peşkeş çektiklerine göre, bakkal Verdonck'a, fırıncı Carouble ile Smelten'e gitmeliydiler! Kadınlar korkulu bir alçakgönüllülükle dinliyor, yumuşayıp yumuşamadığını anlamak için gözlerinin içine bakıyor, özür diliyorlardı. Beriki yeniden alaya başladı, kendisini sevgili olarak kabul ederse, dükkânını bütünüyle Yanık Karı'ya vereceğini söyledi. Hiçbiri ötekinden iyi değildi elbet, onun için bu aşağılık şakaya güldüler; hatta Bayan Levaque açık artırmaya girdi, kendisinin bu alışverişe hazır olduğunu söyledi. Bunun üzerine Maigrat kabalaştı, hepsini kapıya doğru iteledi. Kadınlar direnince, içlerinden birini tartakladı. Kadınlar şimdi kaldırımda durmuş, satılık herif diye bağırıyorlar, Maheude'se hınçla kollarını kaldırmış, böyle bir adamın yaşamaya hakkı yoktur, gebertelim şunu diyordu.

Mahalleye dönüş pek hüzünlü oldu. Kadınların eli boş döndüğünü gören erkekler, önce şöyle bir yüzlerine baktılar, sonra başlarını önlerine eğdiler. Her şey bitmişti artık, gün bir kaşık çorba içmeden sona erecekti; ayrıca en küçük bir umut parıltısı taşımayan karanlık günler vardı önlerinde. Kendileri istemişti bunu, hiçbiri teslim olmayı düşünmüyordu. Bu korkunç sıkıntı daha dik başlı yapıyordu onları, köşeye kıstırılmış av hayvanları gibi, gömüldükleri çukurdan çıkmaktansa, geberip gitmeyi göze alıyorlardı. Kim

cesaret edebilirdi boyun eğmekten söz etmeye? Arkadaşlarla birlikte direnmeye yemin etmişlerdi ve tıpkı göçük olduğu zaman madende yaptıkları gibi, hep birlikte direneceklerdi. Başka çare yoktu, alınlarına yazılana rıza göstermeyi öğrenecekleri bir okuldu bu: On iki yaşından beri ateşle, suyla burun buruna yaşayan bu insanlar, sekiz on gün kemerleri sıkabilirdi pekâlâ: Ve bu kendini adayışa uğraşlarıyla övünen, günlük ölüm kalım savaşlarına bir özveri böbürlenmesi katan insanların askerce gururu ekleniyordu.

Maheuler korkunç bir gece geçirdiler. Son kömür tozlarının yandığı sobanın başında hep birlikte susuyorlardı. Döşeklerdeki yünü avuç avuç sattıktan sonra, bir gün önce, guguklu saati de üç franka okutmaya karar vermişlerdi; o alışılmış tik tak da gidince oda çıplak bir mezara dönmüştü sanki. Şimdi artık yemek takımlarının konduğu dolabın üstünde süs diye kala kala Maheu'nün bir zamanlar karısına armağan ettiği, kadının da bir mücevher gibi sakladığı pembe karton kutu kalmıştı. Sağlam iki iskemle de gittiğinden, Bonnemort Baba ile çocuklar bahçeden getirilen kaba bir sıraya sığınmışlardı. Yavaş yavaş çökmekte olan koyu kurşuni karanlık soğuğu artırıyordu adeta.

— Ne yapmalı bilmem ki? deyip duruyordu fırının başına çökmüş olan Maheude…

Etienne ayakta durmuş, duvara yapıştırılan imparatorla imparatoriçenin resimlerine bakıyordu. Süstür diye el sürdürmeyen aile olmasa, çoktan söküp atacaktı onları oradan. Yine de dişlerinin arasından mırıldandı:

— Üstelik açlıktan kıvranışımızı seyreden şu meretleri götürüp satsan iki metelik etmez!

Kadıncağız bir an duraladıktan sonra:

— Acaba götürüp kutuyu mu satsam? diye söylendi.

Masanın kıyısına oturup başını göğsüne sarkıtmış olan Maheu birden dikildi.

— Hayır, olmaz, istemiyorum!

Maheude güçlükle oturduğu yerden kalktı, şöyle bir dolaştı odada. Hey Tanrım, hey Tanrım, olacak iş miydi bu! Dolapta bir lokma ekmek, evde

satacak tek bir şey kalmamıştı, nerden ekmek bulabileceklerini de bilmiyorlardı! Az sonra ateş de sönecekti! Sabahleyin cüruf yığınına yanmamış kömür parçaları toplamaya gönderdiği ve işletme bu işi yasakladığı için, eli boş dönen Alzire'den aldı öfkesini. Kim aldırırdı işletmeye? Hırsızlık yapmıyorlardı ki, nihayet işe yaramaz kömür parçalarını topluyorlardı! Küçük kız umutsuz bir yüzle adamın birinin kendisini dövmeye kalktığını anlatıyordu; ayrıca dövülmek pahasına da olsa ertesi gün yeniden gideceğine söz verdi.

— Ya şu Jeanlin ne cehennemin dibinde, ha? diye bağırdı anne. Güya salata getirecekti de, yabani hayvanlar gibi otlayacaktık! Göreceksiniz, eve dönmeyecek. Ne haltlar çevirdiğini bilmem ama, hınzırın karnı tok galiba.

— Belki yoldan para topluyordur, dedi Etienne.

Kadın bir anda yumruğunu sıkıp kızgınlıkla salladı.

— Hele bir göreyim!.. Benim çocuklarım dilencilik yapacak ha! Önce onları, sonra kendimi öldürürüm!

Masanın başında oturan Maheu yine çökmüş, iki büklüm olmuştu. Yemeğe oturulmadığını görüp epey şaşıran Lénore'la Henri mızıldanmaya başlamışlar, Bonnemort Baba'ysa açlığını unutmak için dilini bilgece ağzında döndürüp duruyordu. Bundan sonra hiçbiri konuşmadı artık, azan romantizmaları sıvı toplamasına yol açan, öksürdükçe kömür gibi kapkara bir şey tüküren büyükbaba, dizleri su toplayıp şişen astımlı baba, atadan gelme kansızlık ve sıracanın pençesinde kıvranan ana ve çocuklar, hepsi gittikçe artan sıkıntılar altında eziliyordu. Tuttukları uğraşın gereği buydu herhalde: Ancak açlık analarını bellediği zaman yakınıyorlardı; işçi mahallesinde oturanlar daha şimdiden sapır sapır dökülüyordu. Ne yapıp edip bir kaşık çorba bulmak gerekiyordu. Ne yapmalıydılar. Ulu Tanrım, nereye başvurmalıydılar?

Bir süredir gittikçe artan bir hızla odayı hüzne boğan karanlığın içinde bocalamakta olan Etienne, sonunda dayanamadı:

— Durun bakayım, dedi. Bir yere gidip geleceğim.

Ve çıktı, Mouquette gelmişti aklına. Bir parça ekmeği vardı ve bunu seve seve ona verirdi herhalde. Yine Réquillart'a dönmek zorunda kaldığı için

canı sıkılıyordu: Kız her zaman olduğunca, iyi bir hizmetçi gibi ayaklarına kapanacak, ellerini öpecekti mutlaka; ama insan dostlarını sıkıntıda bırakamazdı, gerekirse yine nazik davranacaktı kıza.

— Ben de bir yere gidiyorum, dedi Maheude. Çok aptalca bir şey böyle eli kolu bağlı oturmak.

Delikanlının ardından kapıya koştu, ev halkını Alzire'in az önce yaktığı bir parçacık mumun zayıf ışığında sessiz ve kıpırtısız bırakıp, hışımla çıkıp gitti. Dışarıda kısa süre durup düşündü. Sonra Levaquelara daldı.

— Geçen gün sana bir ekmek vermiştim, onu geri versen, dedi.

Ama sözünü bitiremedi, gördüğü manzara hiç de iç açıcı değildi çünkü: Levaqueların durumu kendisininkinden çok daha kötüydü.

Bayan Levaque gözlerini dikmiş, sönmüş sobaya bakıyor, çivicilerle içip sarhoş olan kocasıysa, aç açına masaya başını koymuş, uyuyordu. Duvara yaslanan Bouteloup, elinde avucunda ne varsa vermiş, parasız pulsuz kalmış iyi yürekli bir iblis şaşkınlığı içinde, robot gibi durmadan omuzlarını ovuşturuyordu.

— Ekmek mi? Ah komşum, ah! diye karşılık verdi Levaque'in karısı. Ben de şimdi senden ikinci bir ekmek ödünç almaya gelecektim!

Sonra uykusunun arasında acı acı inleyen kocasının kafasını tuttu, masaya yapıştırdı.

— Sus, domuz herif, sus! Dilerim bağırsakların yanar tutuşur! Ona buna içki ısmarlatacağına, arkadaşlarının birinden yirmi metelik istesen olmaz mıydı?

Ve nicedir bakmaz olduğu, bu yüzden de döşemesinden dayanılmaz bir koku yükselen leş gibi odada küfretmeye, içini dökmeye devam etti. Dünya başına yıkılsa vız gelirdi artık! Oğlu, namussuz Bébert de sabahtan beri ortalarda yoktu ve kadın, keşke geri gelmese de kurtulsam diye bağırıyordu. Sonra gidip yatacağını söyledi. Hiç değilse üşümekten kurtulurdu. Geçerken Bouteloup'yu dürttü.

— Hadi yürü, yukarı çıkalım… Ateş söndü, boş tabakları görmek için mum yakmaya değmez… Hey, Louis geliyor musun, gelmiyor musun?

Yatacağız dedim ya. Birbirimize sarılırız, açlığı ve üşümeyi unutturur adama… Şu Tanrının cezası ayyaş herif de kıkırdasın burada!

Maheude dışarı çıkınca bahçeler arasından dosdoğru

Pierronlara yöneldi. Gülüşmeler geliyordu içeriden. Kapıyı çaldı, birden bütün sesler kesildi. Ancak bir iki dakika sonra kapı açıldı.

— Bak hele sen misin? diye bağırdı Pierronne yalancı bir şaşkınlıkla. Ben de hekim geldi sanmıştım.

Maheude'ün konuşmasına izin vermeden devam etti, büyük kömür sobasının başında oturan Pierron'u gösterdi.

— Ah kardeş, ah! Durumu hiç iyi değil, bir türlü düzelemiyor. Yüzüne bakarsan turp gibi, ama bütün iş karnında. Bu yüzden sıcağa ihtiyacı var, elimizdeki kömürü doldurduk sobaya.

Gerçekten de Pierron'un keyfi yerindeydi, yüzü nar gibi kızarmış, teni pırıl pırıl parlıyordu. Hastaymış gibi görünmek için boşu boşuna numara yapıyor, hızla soluyordu. Ayrıca daha içeri adımını atar atmaz, nefis bir tavşan kokusu çarpmıştı Maheude'ün burnuna; yemek tabağı hemen uçurulmuştu elbet. Yalnız ekmek kırıntıları vardı masanın üstünde; tam ortada unutulmuş bir şişe şarap ilişti gözüne.

— Annem ekmek bakmaya Montsou'ya indi, diye devam etti Pierronne. Dört göz onu bekliyoruz.

Ama sesi boğazında düğümlendi, komşusunun bakışlarını izlemiş, masadaki şarap şişesini o da görmüştü. Hemen kendini toparladı, öyküyü anlattı: Evet, şaraptı bu, hekim Bordeaux şarabı içmesini salık verdiğinden, Piolaine Çiftliği sahipleri getirmişti bu şişeyi. Ve o arada bu insanlara nasıl teşekkür edeceğini bilemiyor, övdükçe övüyordu: Aman ne iyi kentsoylulardı bunlar! Hele kızları, küçükhanım! Burnu hiç büyük değildi, işçi evlerine giriyor, getirdiği yardımı kendi elleriyle dağıtıyordu!

— Evet, bilirim onları, dedi Maheude.

İyiliğin hep en az yoksul olanlara yapıldığını düşündükçe yüreği burkuluyordu. Hiç şaşmıyordu bu kural, Piolaineli hanımlarla beyler ancak akan dereye su taşıyorlardı. Peki ama, nasıl olmuş da işçi mahallesinde hiç görmemişti onları? Belki bir şeyler koparırdı.

— Ben de zaten sizin evin durumuna bakmaya gelmiştim, diye açıkladı sonunda… Geri getirmek üzere azıcık şehriye verebilir misin bana?

Pierronne ansızın umutsuz bir yüz takındı.

— Nerde şekerim, zerresi yok. İrmik bile yok… Annemin hâlâ dönmemiş olması da ekmek bulamadığını gösteriyor. Akşam yemeği yemeden yatacağız herhalde.

Bu sırada boğuk çığlıklar geldi bodrumdan, Pierronne kızdı, kapıyı yumrukladı. Dediğine göre, bütün gün sürttükten sonra saat beşte eve döndüğünden cezalandırmak için bodruma kapattığı hınzır Lydie'ydi bağıran. Kızı bir türlü tutamıyorlardı, ikide bir yok olup gidiyordu.

Maheude bir türlü çıkıp gidemiyor, ayakta dikilip duruyordu. Harlı ateş vücuduna acı bir rahatlık veriyor, bu evde yemek yendiğini düşündükçe midesi iyice kazınıyordu. Hiç kuşku yoktu, tavşanı rahatça yutabilmek üzere kocakarıyı savmış, küçük kızı da bodruma kapatmışlardı. Ah, ah! Kim ne derse desin, bir kadın kötü davranmaya başladı mı, evine rahatlık geliyordu!

— İyi akşamlar, dedi ansızın ve çıktı.

Dışarıda karanlık iyice bastırmıştı, ay bulutların ardından hafif bir aydınlık gönderiyordu yeryüzüne. Maheude dosdoğru bahçelerin içinden geçecek yerde, eve dönmeye cesaret edemediği için yoldan dolaşmayı yeğledi. Uzayıp giden blok boyunca bütün kapılardan açlık kokusu geliyor, bütün evler boş bir fıçı gibi ses veriyordu. Onun bunun kapısını çalmak neye yarardı? Hep aynı yoksulluk, hep aynı dert ortaklığı vardı koskoca mahallede. Haftalardır yemek pişmediği için, işçi mahallesini ta uzaklardan belli eden o keskin soğan kokusu bile silinip gitmişti; şimdi artık yalnızca içinde insan yaşamayan küflü bir bodrum kokusu vardı ortalıkta. Boğuk hıçkırıklar, sağdan soldan yükselen küfürler yavaş yavaş kesiliyor ve ağır ağır çöken sessizlikte boş kursakların yarattığı korkulu düşlerle dolu uykunun, yataklara serilmiş yorgun vücutların baygınlığına benzer açlık uykusunun gelişi duyuluyordu yalnız.

Kilisenin önünden geçerken bir gölgenin hızla geçip gittiğini gördü. İçinde uyanan bir umutla adımlarını hızlandırdı, pazarları mahalle kilisesine gelip vaaz veren Montsou rahibi Joire'ı tanımıştı: Bazı işler için uğradığı

kutsal eşya odasından çıkıyordu herhalde. Herkesle iyi geçinmek isteyen tatlı sözlü, tombul bir adamdı, kamburunu çıkarmış, bir yerlere doğru koşuyordu. Böyle gece yarısı işe gelmesi, işçilerle başını derde sokmamak isteyişindendi. Ayrıca görevinde yükseltildiği söyleniyordu. Hatta yerine atanan, gözleri akkor gibi yanan, kara kuru bir papazla dolaşırken görülmüştü.

— Rahip efendi, rahip efendi, diye kekeledi Maheude.

Ama rahip hızla yoluna devam etti.

— İyi akşamlar kadınım, iyi akşamlar.

Maheude evinin önüne gelmişti. Ayakları daha ileri gitmek istemiyordu. İçeri girdi.

Hiç kimse yerinden kıpırdamamıştı. Maheu bitkin bir halde hâlâ masa başında oturuyordu. Bonnemort Baba ile küçükler biraz ısınabilmek için sıranın üzerinde iyice birbirlerine sokulmuşlardı. Bu arada ağızlarını açıp tek laf etmemişlerdi, yalnız mum yanmış ve öylesine küçülmüştü ki, çok geçmeden ışıksız da kalacaklardı. Kapı açılınca çocuklar hemen o yana baktılar; ama analarının eli boş döndüğünü görünce azarlanmaktan korktukları için ağlama isteklerini içlerine atarak yine yere diktiler gözlerini. Maheude eski yerine, sönmekte olan sobanın başına çökmüştü. Hiçbiri bir şey sormadı, sessizlik devam etti. Hepsi durumu anlamıştı, konuşarak daha çok yorulmanın yararı yoktu; şimdi artık umutsuz, tüketici bir bekleyiş, belki de Etienne'in bir yerlerden bulup getireceği en son yardımın beklenişi başlamıştı. Dakikalar geçiyor, yavaş yavaş ondan da umudu kesiyorlardı.

Etienne geri geldiğinde elindeki çıkında bir düzineye yakın haşlanmış, soğuk patates vardı.

— Ancak bunları bulabildim, dedi.

Mouquette'in evinde de ekmek yoktu: Kızcağız bütün yüreğiyle teşekkürler etmiş, ellerini öperek zorla eline tutuşturmuştu bu çıkını.

Etienne kendisine düşen patatesleri uzatan Maheude'e:

— Teşekkür ederim, dedi. Ben orada yedim.

Yalan söylüyor, kederli gözlerle, yiyeceğe saldıran çocuklara bakıyordu. Onlara biraz daha kalsın diye, anneyle baba da işi ağırdan alıyorlardı: Ama dede büyük bir açgözlülükle önüne geleni atıştırıyordu. Alzire'ı verebilmek için patatesin birini elinden almak zorunda kaldılar.

O arada Etienne birtakım haberler öğrendiğini söyledi, işçilerin direnişine kızan işletme en çok göze batan madencileri işten çıkaracaktı. Kıyasıya bir kavga istiyordu herhalde. Ayrıca daha ciddi bir haber dolaşıyordu ortalıkta, işletme bazı işçileri işbaşı yapmaya razı ettiğini söyleyerek övünüyordu: Yarın Victoire ve Feutry-Cantel ocakları topluca işbaşı yapacaktı güya; hatta Madeleine'le Mirou'da bile adamların üçte biri ocağa inecekti. Maheuler çılgına döndüler bu haberler karşısında.

— Hay dinine yandığımın! diye bağırdı baba, aramızdan birtakım alçaklar çıkarsa, hesaplarını görüveririz!

Ve ayağa fırladı, çektiği acıların verdiği taşkınlıkla:

— Yarın akşam ormanda buluşuruz arkadaş! diye bağırdı. Mademki Bon-Jopeux'de toplanmamıza engel oluyorlar, biz de ormana gideriz.

Bu haykırış, oburca atıştırdığı patateslerin etkisiyle uyuklamaya başlamış olan Bonnemort Baba'yı sıçrattı. Bir zamanlar kralın askerlerine karşı koyan kömür işçilerinin parolası, toplanma borusuydu bu.

— Evet, evet, Vandame'da buluşalım! Herkes kabul ederse, ben varım bu işe!

Maheude kararlı bir tavırla kolunu kaldırdı.

— Hepimiz gideceğiz. Bitsin artık bu haksızlık ve alçaklık!

Etienne, toplantının ertesi akşam yapılmasını ve bütün işçi mahallelerine haber verilmesini kararlaştırdı. Zaten Levaquelardaki gibi soba sönmüş, sonra mum da bitivermişti. Artık ne kömür, ne de gazyağı vardı, insanın derisini ısıran keskin soğukta el yordamıyla çıkıp yatmak gerekiyordu. Çocuklar ağlaşıyordu.

VI

Jeanlin ayaklanmış, dolaşmaya başlamıştı; ama kemikleri öyle ters kaynamıştı ki, iki bacağı da topallıyordu; öyle ördek gibi paytak paytak yürüyüşü, her an bir kötülük yapmaya, şunu bunu aşırmaya alışkın kurnaz bir tilki gibi eskisinden daha hızlı seğirtişi görülecek şeydi doğrusu.

Jeanlin o akşam üstü, karanlık basarken yanından ayrılmayan kafadarları Bébert ve Lydie'yle birlikte Réquillart yolunda pusuya yatmıştı. Bir keçiyolunun dönemecine oturtulmuş eğri büğrü bakkal dükkânının karşısındaki arsayı çevreleyen tahta perdenin arkasına gizlenmişlerdi. Dükkânı işleten yarı kör yaşlı kadın, kömür tozundan kapkara kesilmiş üç dört fasulye ve mercimek çuvalı koymuştu kapı önüne; Jeanlin'se ince birer çizgi haline gelmiş kedi gözlerini kapıda sallanan, sinek pisliğine belenmiş kuru morina balığına dikmişti. Bébert'i tam iki kez balığı koparmaya yollamış, ama her seferinde köşebaşından birtakım insanlar çıkmıştı. Tanrı cezasını versin, şöyle rahatça iş görülemezdi zaten!

Derken bir atlı çıktı köşeden, gelenin Bay Hennebeau olduğunu gören çocuklar hemen perdenin arkasına attılar kendilerini. Müdürün direniş başlayalı beri böyle sık sık, başkaldıran işçi mahallelerine geldiği görülüyordu, durumu kendi gözleriyle, görmek istemesi gerçekten büyük bir yüreklilikti doğrusu. Şimdiye dek bir tek taş vızıldamamıştı kulağının dibinde, yalnız kibarca kendisini selamlayan sessiz, ağırbaşlı insanlarla karşılaşıyor, çoğu kez de siyasete falan boş verip günlerini gün etmeye çalışan sevdalılara rastlıyordu. Kimseyi rahatsız etmemek için dönüp bakmıyor, kısrağını tırısa kaldırıp uzaklaşıyor, ama doymak bilmeden, sereserpe sevişen bu çiftler karşısında yüreğindeki doyurulmamış arzular yeniden alevleniyordu. Geçerken, tahta perdenin dibinde küçük kızı aralarına alıp yatan bizim yumurcakları da gördü. Şu bir karışlık veletler bile o çelimsiz vücutlarını birbirlerine sürtüyordu ha! Gözleri nemlendi, askerce iliklenmiş redingotu içinde dimdik uzaklaşıp gitti.

— Hay aksi şeytan, hay! dedi Jeanlin, bu işi bitiremeyeceğiz galiba… Hadi Bébert! Koş getir şu morinayı!

Ama yine iki kişi çıktı köşeden, Jeanlin ağabeyi Zacharie'nin sesini duyunca, dilinin ucuna gelen küfürü zor yuttu; Zacharie, Mouquet'ye

karısının eteğine diktiği kırk meteliği nasıl bulup aşırdığını anlatıyordu. İki delikanlı kıkır kıkır gülüyor, neşeyle birbirlerinin omuzuna vuruyorlardı. Mouquet'nin aklına ertesi gün büyük bir çevgen partisi yapmak geldi: Saat ikide Avantage'ın önünden oyuna başlar, Marchiennes yakınlarındaki Montoire tepesine giderlerdi. Zacharie hemen kabul etti bu öneriyi. Onlara neydi direnişten? İş miş de olmadığına göre, keyiflerine bakabilirlerdi! Tam köşeyi dönecekleri sırada kanal boyundan gelen Etienne'le karşılaştılar, delikanlı onları tutup bir şeyler anlatmaya başladı.

— Ee, burada yatacaklar herhalde! diye söylendi bu işe müthiş canı sıkılan Jeanlin. Akşam oldu, kocakarı çuvalları içeri taşımaya başladı bile.

Başka bir madenci Réquillart'a doğru iniyordu. Etienne onunla birlikte uzaklaştı, tahta perdenin önünden geçerlerken Jeanlin bir orman lafı duydu, bütün mahallelere haber veremedikleri için buluşma ertesi güne bırakılmıştı.

— Eheyy! dedi arkadaşlarına dönerek, yarın büyük şenlik var demektir! Biz de katılmalıyız buna. Öyle yemeğinden sonra tüyeriz, ha?

Yol sonunda boş kalmıştı, hemen Bébert'i gönderdi.

— Hadi, koş! Asıl şu balığın kuyruğuna! Ama dikkat et, cadı karının süpürgesi var!

Talihlerine o gece hava zifiri karanlıktı. Bébert yıldırım hızıyla koştu, balığın kuyruğuna asıldı, ipi kopardı. Bu ipe yapıştı, balığı uçurtma gibi uçurarak koşmaya devam etti, dörtnala kalkan ötekiler de ardına düştüler. Neye uğradığını şaşıran dükkâncı kadın dışarı çıktı, olup biteni kavrayamamış, karanlıklara karışan yumurcaklarıysa hiç görememişti.

Bu üç yumurcak bütün bölgenin başına bela kesilmişti. Bir çapulcu alayı gibi yavaş yavaş dört bir yana kol salmışlardı. Önceleri Voreux avlusundan dışarı çıkmıyor, kömür yığınları üstünde boğuşuyor, zenciler gibi kapkara olana dek alt alta üst üste yuvarlanıyor, yedek payanda kümeleri arasında saklambaç oynarken kendilerini balta girmemiş ormanlarda sanıyorlardı. Bir süre sonra cüruf yığınına geçmişlerdi, için için yanan ateşlerle kızmış, çıplak, bitkisiz kesimlerde kıçüstü kayıyor, sönmüş kesimlerde bitmiş böğürtlenler arasına dalıyor, minicik sıçan yavruları gibi akşama dek uslu uslu oynuyorlardı. Sonra bununla yetinemez oldular, fetihlerini genişlettiler,

tuğla yığınları üstünde taş kavgasına, çeşitli sütlü bitkileri yiyerek çayırlarda koşmaya, kanaldaki sandalları talan etmeye, buldukları balıkları çiğ çiğ yutmaya başladılar; kimi zaman daha da ileri gidip kilometrelerce yol tepiyor, Vandame ormanı kıyısındaki fundalıklara dek uzanıyor, ilkbaharda yabançileği, yazın fındık ya da yabanmersini arıyorlardı. Çok geçmeden bütün ova onların olmuştu.

Ama onları, gözleri ışıl ışıl yanan küçük kurt yavruları gibi, Montsou’dan Marchiennes’e dek bütün ovayı talan etmeye zorlayan şey yaramazlık değil, gittikçe büyüyen beslenme gereksinmesiydi. Bu çapulcukların önderi her zamanki gibi Jeanlin’di, çetesini önlerine çıkan her şeyin üstüne salıyor, soğan tarlalarını silip süpürüyor, meyve bahçelerini talan ediyor, sergilere hücum ediyorlardı. Herkes direnişteki işçileri suçluyor, düzenli bir hırsız çetesi var sanıyordu. Hatta bir gün Lydie’yi zorlayıp kendi evinden bir şeyler aşırttı;

Pierronne’un penceredeki raflardan birinde kavanoz içinde sakladığı çubuk şekerlerden çaldırdı; küçük kız oğlandan öylesine korkuyordu ki, eşek sudan gelene dek dayak yediği halde adını vermedi. Yalnız işin kötü yanı şu ki, aslan payını hep o alıyordu. Bébert bile elde ettiği ganimeti getirip ona vermek zorundaydı, sonra kendisine verilene şükretmek zorundaydı, hiçbir şey alamadığı gibi, bir temiz sopa da yiyebilirdi çünkü.

Jeanlin bir süredir gücünü kötüye kullanıyordu. Lydie’yi nikâhlı karısıymış gibi dövüyor, aslında kendisinden güçlü olan ve istese bir yumrukta pestilini çıkarabilecek koca Bébert’i şamar oğlanına çeviriyor, en tatsız işlere yollayıp arkasından eğleniyordu. İkisini de hor görüyor, onlara köle gibi davranıyor, tanıştırılmaya layık olmadıkları bir sevgilisi bulunduğunu söylüyordu. Gerçekten de bir haftadır korkunç bir sesle eve dönmelerini söyledikten sonra, bir sokak başında, bir dönemeçte ya da buna benzer bir yerde sırra kadem basıyordu. Gitmeden önce ganimete el koymayı unutmuyordu tabii.

O akşam da aynı şey oldu Réquillart yakınlarındaki bir dönemece geldiklerinde:

— Ver bakayım şunu! diyerek arkadaşının elinden kaptı morinayı.

Bébert karşı çıktı.

— İyi ama, ben de istiyorum. Biliyorsun, ben çaldım onu.

— Ne?! diye bağırdı Jeanlin, ben ne verirsem onu alacaksın, üstelik şimdi değil yarın, kalırsa tabii.

Sonra Lydie’yle oynaştı azıcık, geçit törenindeki askerler gibi ikisini yan yana getirdi, arkalarına geçti ve:

— Şimdi hiç arkanıza bakmadan, beş dakika böyle duracaksınız, dedi… Geri dönerseniz canavarlar gelip sizi yer!.. Beş dakika sonra dosdoğru eve; Bébert yolda Ly-

die’ye sataşırsa kargalar bana haber verir, işte ondan sonra karışmam artık!

Sözünü bitirince kedi gibi sessizce karanlıklara dalıp gitti, ayak sesini bile işitmediler, iki çocuk bilinmeyen bir yerden gelecek tokatın korkusuyla tam beş dakika kıpırdamadan beklediler. Bu ortak korku içinde yavaş yavaş büyük bir yakınlık doğuyordu aralarında: Oğlan kıyıda kollarına almak, büyüklerin yaptığı gibi sımsıkı sarılmak istiyor, kız da buna can atıyordu, böyle uslu uslu okşanmak daha başka türlü olacaktı herhalde. Ama ikisi de verilen emirden çıkmaya cesaret edemiyorlardı. Yolda her yan zifiri karanlık olmasına karşın öpüşmediler, birbirlerine dokundukları an komutanın arkadan gelip enselerinde boza pişireceğinden emin, yürekleri sızlaya sızlaya, umutsuzca eve doğru yürüdüler.

Etienne de tam bu sırada Réquillart’ın avlusuna girmişti. Mouquette bir gün önce yine gelmesi için yalvarmıştı, kendisine peygamber gibi tapan kızı arzulayışına hem şaşıp, hem utanarak isteğini yerine getiriyordu. Ama bu sefer kararlıydı, işi kesip atacaktı. Kızı görecek, arkadaşları arasında hoş karşılanmadığı için, bir daha çevresinde dolaşmamasını isteyecekti. Bayramda değillerdi ki, herkes açlıktan kırılırken böyle zevke, eğlenceye dalmak dürüstlüğe sığmazdı. Ama kızı evde bulamadı, beklemeye karar verdi, oturup yoldan geçen karaltıları gözlemeye başladı.

Yarı yıkık çatmanın altındaki eski kuyu, yarı kapalı ağzını açmış, bir canavar gibi yatıyordu. Ayakta kalmış olan ve ucunda bir çatı parçası sallanan kalın direk darağacına benziyordu; kuyu ağzını çevreleyen duvarlar çatlamış, toprağın derinliklerinden fışkırıyormuş duygusunu veren bir yabani üvezle bir çınar her yana dal budak salmıştı. Kendi haline bırakılmış bir doğa parçası yıkılan direklerle tıkanmış, ilkbaharda çalıkuşlarının yuva yaptığı akdikenlerle, çakalerikleriyle kaplı, her yanını otlar bürümüş bir gayya kuyusuydu bu. Yüklü bakım masraflarından kurtulmak isteyen işletme, tam on yıldır bu ölü ocağı doldurmayı düşünüyordu: Ama bunun için daha önce Voreux’ye bir vantilatör yerleştirmek istiyordu, birbirine komşu iki ocağın havalandırma bacası Réquillart ocağındaydı: Eski kurutma kuyusu havalandırma bacası olarak kullanılıyordu. Kuyuya kimse inip çıkmasın diye çaprazlama direkler yerleştirmekle yetinmiş, yalnız en dipteki dehlizin bakımını üstlenmiş, onun dışındakileri kendi hallerine bırakmışlardı; kuyunun dibinde cehennem

kazanı denen kocaman bir maltız yanıyor; yanarken çektiği hava komşu ocakta fırtınalar estiriyordu. Ne olur ne olmaz, günün birinde madene inmek gerekir diye, nefesliğin onarılması kararlaştırılmıştı; ama kimse bununla ilgilenmiyordu, merdivenler aşırı nemden çürümeye başlamıştı, bazı sahanlıklar çöküp gitmişti bile. En yukarıda, nefesliğin ağzında kocaman bir böğürtlen yığını bitmişti; ilk basamakları çürümüş olan merdivenin sağlam basamaklarına erişebilmek için üvez ağacının köklerinden birine yapışmak, kendini rastgele karanlığa sallandırmak gerekiyordu.

Bir çalılığın ardına gizlenmiş olan Etienne sabırla bekliyordu, ansızın böğürtlenler arasında bir hışırtı duydu. İlkin kendisinden korkup kaçan bir karayılan sandı bunu. Ama sonra bir kibrit çakılınca şaşırdı, hele bununla bir mum yakıp karanlık kuyuya dalan Jeanlin'i görünce ağzı bir karış açık kaldı. Öyle meraklandı ki, dayanamayıp kuyunun ağzına yaklaştı: Ancak oğlan görünürlerde yoktu, yalnız ikinci sahanlıktan zayıf bir ışık geliyordu. Bir an duraksadı, sonra köklere asılarak kendini aşağı bıraktı; aşağı yukarı beş yüz metre derinliğindeki kuyunun dibini boylamasının işten bile olmadığını düşündüğü sırada ayağı basamaklardan birine değdi. Bunun üzerine yavaş yavaş inmeye başladı, Jeanlin hiçbir şey duymamıştı. Etienne altındaki ışığın durmadan indiğini görüyordu, oğlanın kocaman ve ürkünç gölgesi çarpık bacaklarından ötürü bir o yana bir bu yana gidip geliyordu. Basamakların çürüdüğü yerlerde tıpkı bir maymun gibi elleriyle, ayaklarıyla hatta çenesiyle tutunuyor, bacaklarını oradan oraya atıyordu. Merdivenlerin arası yedişer metreydi, kimisi hâlâ sağlamdı, kimisiyse sallanıyor, çatırdıyor, ha kırıldı ha kırılacak gibi duruyordu; daracık sahanlıklar birbirini izliyordu, çürümüş ve yosun bağlamışlardı, insan köpük yığını içinde yürüyormuş duygusuna kapılıyordu; indikçe sıcaklık artıyordu, kömür çıkarılan kuyunun içi fırın gibiydi; direniş sırasında sıcaklık epey düşmüştü, ocağın çalıştığı zamanlar günde beş ton taşkömürü yiyen bu cehennem kazanının kaynadığı bacaya giren kavrulurdu aslında.

— Hey Tanrının cezası velet! diye söyleniyordu Etienne bunaltıcı sıcak içinde, ne cehenneme gidiyor acaba?

İki kez az kalsın boşluğa yuvarlanıyordu. Tahtalar nemli olduğundan ayakları kayıyordu. Oğlan gibi elinde ışık da yoktu; her dakika bir yere çarpıyor, ancak aşağıda uzaklaşan belli belirsiz ışığa bakarak yolunu

buluyordu. Yirminci merdivene geldikleri halde durmadan iniyorlardı. Ondan sonra saymaya başladı: Yirmi bir, yirmi iki, yirmi üç, ama saymakla bitmiyor, indikçe iniyorlardı. Başı alevler içinde yanıyor, külhana düştüm galiba diye düşünüyordu. En sonunda bir yükleme yerine geldiler, bir de baktı, ışık dehlizlerden birinde ilerliyor. Otuz merdiven inmişlerdi, aşağı yukarı iki yüz on metre yani.

— Daha ne kadar dolaşacak acaba? diye düşünüyordu. Herhalde ahıra gidip yatacak bu hınzır.

Oysa soldaki ahıra giden dehliz bir göçük sonucu tıkanmıştı. Devam ettiler, bu kez daha zor yürünen, daha tehlikeli bir yola dalmışlardı. Ürken yarasalar sağa sola kaçışıyor, gidip yükleme yerinin tavanına yapışıyorlardı. Işığı yitirmemek için adımlarını sıklaştırdı, oğlanın girdiği dehlize daldı: Ama yumurcağın yılan gibi kayıp geçtiği yerlerden, o ancak ötesini berisini yırtarak, çürüterek geçebiliyordu. Bu yol bütün eski dehlizler gibi toprağın sürekli ağırlığı altında daralmıştı, her geçen gün biraz daha daralıyordu; kimi yerde daracık bir boğaz haline gelmişti, çok yakında bu delik de kapanacaktı herhalde. Yolun darlığı yetmiyormuş gibi, çatlayan, yarılan payandalar da sürekli tehlike yaratıyor, kılıç gibi sivri kıymıklarıyla derisini çizmek, orasını burasını yaralamak için bekliyorlardı. Kararlamadan, sağı solu yoklayarak, emekleyerek ya da sürünerek ilerliyordu. Derken, bir sıçan sürüsü hızla ensesinden bacaklarına doğru geçip gitti.

— Hay dinine yandığımın, hâlâ gelmedik mi be! diye homurdandı; yorgunluktan kasıkları çatlamış, soluğu kesilmişti.

Gelmişlerdi. Bir kilometre gittikten sonra sıçanyolu genişliyor, genişçe bir boşluğa açılıyordu. Eski raylı dehlizin sonuydu burası, katmanlar arasında enlemesine oyulmuştu, doğal bir mağaraya benziyordu. Etienne durmak zorunda kaldı, uzaktan çocuğun elindeki mumu iki kaya arasına yerleştirdiğini, evine dönmüş insanların huzur ve rahatı içinde kendini yere attığını görüyordu. Dehliz eni konu döşenmiş, rahat bir eve benzemişti. Bir köşeye atılan ekin saplarıyla yumuşak bir döşek yapılmıştı; birleştirilip masa haline getirilen eski payandaların üstünde ekmekten tutun da, elma armuda, bir fıçı ardıç rakısına dek her şey vardı: Tam bir kırk ambardı burası, haftaların biriktirdiği ganimet göze çarpıyordu, hatta sırf çalma zevki için aşırılmış sabun, ayakkabı boyası gibi şeyler bile vardı. Ve hınzır

oğlan ganimetlerinin arasında haydutluğunun keyfini tek başına çıkarıyordu.

— Bana bak, kendinden başka kimseyi düşünmez misin sen? diye bağırdı Etienne azıcık soluk aldıktan sonra. Biz yukarıda açlıktan geberirken, burada yan gelip keyfine bakmaya utanmıyor musun?

Jeanlin bir köşeye büzüşmüş, tir tir diriyordu. Ama gelenin Etienne olduğunu görünce korkusu geçti.

— Akşam yemeğine buyursana! dedi sonunda. Bak, şöyle bir parça morina ızgarasına ne dersin, ha?.. Dur, ben sana yapayım da gör!

Morinayı masa üstüne yatırmış, elindeki yepyeni çakıyla üstündeki sinek pisliklerini temizliyordu: kemik saplı, sapına birtakım şeyler yazılan sustalı çakılardandı bu. Onunkinde yalnız "Aşk" sözcüğü vardı.

— Güzel bir çakın var, dedi Etienne.

— Lydie'nin armağanı, diye karşılık verdi Jeanlin, ama kızın bunu, kendi isteği üzerine Montsou'da, Tete-Copée birahanesinin karşısındaki bir tezgâhtan aşırdığını söylemedi.

Morina balığının üstündeki pislikleri temizlemeye devam ederken övünerek:

— Nasıl, benim ev iyi değil mi, ha? dedi. Yukarıdan daha sıcak, ayrıca çok daha güzel.

Bu işin aslını merak eden Etienne de bir köşeye çökmüştü. Kızgınlığı geçmiş, bütün kusurlarına karşın, bu yiğit ve çalışkan yumurcağa ısınmaya başlamıştı. Gerçekten de rahat bir yerdi kovuğu: Isı pek yüksek değildi, yukarıda sert kış rüzgârları insancıkların yüzünü gözünü çatlatırken, burada mevsim dışı, ılık bir hamam sıcaklığı vardı. Dehlizler zamanla zehirden arınmış, bütün grizu çekilmiş, geriye hafif bir karanfil kokusuyla karışık eter kokusunu andıran o çürümüş tahta kokusu kalmıştı. Açık sarı renkleriyle mermere benzeyen, beyaz yosunlarıyla inci ve ipekli kumaşlarla süslüymüş gibi duran payandalar gerçekten pek hoştu. Kimisini mantarlar bürümüştü. Güneş yüzü görmemiş bir sürü böcek, beyaz kelebekler, kar beyazı sinek ve örümcekler uçuşuyordu havada.

— Peki, korkmuyor musun burada? diye sordu Etienne.

Jeanlin şaşkın şaşkın delikanlının yüzüne baktı.

— Neden korkacakmışım? Benden başka kimse yok ki burada!

Morina balığının ayıklanması bitmişti. Birkaç odun yaktı, kor haline gelince bunları yaydı, balığı kızarttı. Sonra bir somunu ikiye böldü. Müthiş tuzlu bir yemekti bu, ama aç ve sağlam mideler için tam bir şölen sayılırdı.

Etienne kendine düşen parçayı almıştı.

— Şimdi anlıyorum biz yukarıda iğne ipliğe dönerken senin semirişinin nedenini. Biliyor musun, domuzluk bu senin yaptığın!.. Peki, böyle tıkınırken evdekileri düşünmüyor musun hiç?

— Bak sen! Neden düşünecekmişim? Sersemlik edeceklerine akıllarını başlarına devşirsinler!

— Ama bu işi gizli yapmakta haklısın, baban hırsızlık ettiğini duysa derini yüzer herhalde.

— Sanki kasabalı beyler bizi soymuyor, değil mi! Sen kendin söylüyordun öyle olduğunu. Ben şu ekmeği Mai-

grat'dan aşırdım, ama o da daha önce bizden çalmıştır elbet.

Delikanlının ağzı dolu, zihni allak bullaktı, hiç sesini çıkarmadı. Karşısındaki kavruk, karanlık zekâlı, ama tilki gibi kurnaz, yavaş yavaş yozlaşıp ilk atamız maymuna benzemiş, basık burunlu, yeşil gözlü, kepçe kulaklı oğlana bakıyordu. Onu bu hale getiren kömür ocağı sonunda iyice hesabını görmüş, iki bacağını da sakat bırakmıştı.

— Peki, ara sıra Lydie'yi getiriyor musun buraya? diye sordu Etienne.

Jeanlin, küçümseyen bir tavırla, alaylı alaylı güldü.

— Bizim küçüğü mü? Yok canım… Kadınların çenesi durmaz ki!

Lydie'yle Bébert aklına gelmiş, korkunç bir horgörüyle sırıtmaya başlamıştı. Böyle sersem çocuklar görülmemişti yeryüzünde! Uydurduğu bütün masallara kandıklarını, kendisi bu sıcacık yerde morina balığını gövdeye indirirken, eli boş eve döndüklerini düşündükçe zevkinden kıkır kıkır kıkırdıyordu. Sonra küçük bir felsefeci gibi, büyük bir ciddilikle ekledi:

— Hem yalnız olmak daha iyidir, insan o zaman dilediği gibi karar verir.

Etienne ekmeğini bitirmişti. Bir yudum ardıç rakısı yuvarladı. Bir ara tutup oğlanı yukarı çıkarmak ya da babana söylerim ha diyerek çapulculuk etmesine engel olmaya kalkmakla kendisine gösterdiği konukseverliğe aykırı davranmış olup olmayacağını düşündü. Ama sonra bu yeraltı sığınağı konusunda yeni bir fikir geldi aklına: Yukarıda işler kötüye giderse, günün birinde belki de ona ya da arkadaşlarına yarardı burası. Çocuğa bundan böyle geceyi dışarıda geçirmeyeceğine, bu ot yatakta uyuyup kalmayacağına ant içirdi, sonra mumun bir parçasını aldı, öteyi beriyi toplaması için onu orada bırakıp yola çıktı.

Mouquette keskin ayaza karşın, direklerden birine oturmuş, sabırsızlıkla kendisini bekliyordu. Onu görünce koşup boynuna sarıldı: Delikanlı bundan böyle kendisiyle görüşmeyeceğini söyleyince yüreğinden vurulmuşa döndü. İşe bak, bu da nerden çıkmıştı şimdi? Gösterdiği sevgi yeterli değil miydi yoksa? Etienne belki dayanamayıp içeri girerim diye kızı yola doğru sürüklüyor, en tatlı sesiyle, kendisini arkadaşlarının gözünde zor duruma

düşürdüğünü, siyasal eylemine zarar verdiğini anlatmaya çalışıyordu. Kız bu lafı duyunca şaşırdı, ne zararı vardı bunun siyasete? Sonunda delikanlının kendisiyle ortalarda görünmekten utandığı geldi aklına; hiç mi hiç alınmadı, çok doğal bir şeydi bu; hatta herkese ayrılıyorlarmış izlenimi vermek üzere, elin günün ortasında kendisini dövmesini önerdi. Çılgınca yalvarıyor, herkesten kaçacağını, eve geldiği günler onu beş dakikadan fazla tutmayacağını söylüyor, yeminler ediyordu. Bu duruma pek duygulanan Etienne durmadan karşı koyuyor, hayır olmaz diyordu. Ayrılmaları gerekliydi. Gitmeden önce hiç değilse son bir kez sarılıp öpmek istedi kızı. Yürüye yürüye Montsou dışındaki evlere gelmişlerdi, dolunayın parlak aydınlığında birbirlerine sarıldılar, tam o sırada bir kadın geçti yanlarından, kadın onları görünce bir kayaya toslamış gibi sıçradı.

— Bu da kim? diye sordu işkillenen Etienne.

— Catherine diye karşılık verdi Mouquette. Jean-Bart’dan dönüyor herhalde.

Catherine, başını önüne eğmiş, bitkin bir halde, bacakları titreye titreye uzaklaşıyordu. Genç adam da bu durumda görülmüş olmanın üzüntüsü içinde, nedensiz bir pişmanlık duygusuyla arkasından bakıyordu. İyi ama, o da başka bir erkekle yaşamıyor muydu? Üstelik aynı yerde, yine bu Ré-quillart yolunda herifin kollarına teslim olduğu gün az mı acı çektirmişti kendisine? Buna karşın içi rahat değildi, aynı biçimde karşılık vermiş olmak müthiş canını sıkıyordu.

— Ben sana bir şey söyleyeyim mi? diye mırıldandı

Mouquette giderayak. Başka birini sevdiğin için beni bırakıyorsun sen.

Ertesi gün hava harikaydı, gökte tek bir bulut yoktu, kaskatı toprağın ayağınızın altında çıtır çıtır ettiği o güzelim kış günlerinden biriydi bu. Jeanlin saat birde evden kaçmıştı; kilisenin ardında buluştular Bébert'le, anası yine bodruma kapattığından, az kalsın Lydie'siz yola çıkacaklardı. Neyse ki daha sonra kızı bodrumdan çıkarmış, koluna bir sepet takmış, akşama bunu hindiba doldurmadan gelirsen bütün gece sıçanlarla koyun koyuna yatarsın demişlerdi. Zavallı kız öylesine korkmuştu ki, hemen gidip hindiba toplamak istiyordu. Jeanlin bırakmadı: Daha sonra hep birlikte toplarlardı. Rasseneur'ün kocaman dişi tavşanı bir süredir zihnini kurcalıyordu; tam Avantage'ın önünden geçerken, bir de baktılar Polonya dışarıda. Jeanlin hemen kulaklarından tutup küçük kızın sepetine soktu hayvanı, sonra üçü birden tabanları yağladılar. Aman ne eğlenecekler, ne eğleneceklerdi şimdi! Tavşanı salacak, kızı gibi ormana dek koşturacaklardı.

Yarı yolda durdular, Zacharie'yle Mouquet'nin oyununu seyre daldılar; iki kafadar tam o sırada iki arkadaşlarıyla bir gün önceden kararlaştırdıkları iddialı çevgen oyununa hazırlanıyorlardı. Ödül olarak yepyeni bir kasketle kırmızı bir yemeni konmuş, armağanlar Rasseneur'e bırakılmıştı. Dört oyuncu iki takıma ayrıldı, ilk aşama olarak, aşağı yukarı üç kilometre tutan Voreux ile Paillot Çiftliği arası seçildi ve ilk eli Zacharie kazandı, bu arayı ancak sekiz vuruşta alabileceğini öne süren Mouquet'ye karşılık, o yedi vuruş yeter demişti. Şimşir ağacından yapılmış, yumurta biçimindeki küçük topu sivri ucu yukarı gelecek biçimde oturttular. Hepsinin elinde birer çevgen vardı; bu, düz, uzun bir sopaydı, ucuna dik olarak bir demir tokmak takılmış, sapına sımsıkı bir ip sarılmıştı. Onlar oyuna başladıklarında saat ikiydi. Zacharie üç vuruşluk birinci el için şişine şişine topun başına geçti, pancar tarlalarına doğru vurdu, top dört yüz metreden daha uzağa düştü; birkaç kişinin ölümüne yol açtığı için, köy içinde ve anacaddelerde oynamak yasaktı. Zacharie gibi sağlam yapılı bir delikanlı olan Mouquet geçti topun başına, bir vuruşta aşağı yukarı yüz elli metre geri attı. Ondan sonra oyun böylece sürüp gitti, takımın biri topu ileri gönderiyor, öbürü geri atıyor, bütün bu işler koşarak yapılıyor, sürülüp bırakıldıktan sonra donmuş, kaskatı kesilmiş topraklar ayakları perişan ediyordu.

Jeanlin, Bébert ve Lydie önce büyük vuruşların heyecanına kapılıp bir süre oyuncuların ardında koştular. Sonra sepetin içinde sallayıp durdukları Polonya geldi akıllarına; yarı yolda oyundan vazgeçtiler, dişi tavşanı çıkardılar, umdukları kadar hızlı koşup koşmadığını anlamak için tarlalara bırakıverdiler. Tavşancık fırladı, bizimkiler de ardından ve tam bir saat sürekli yön değiştirerek ha babam koştular, tavşanı korkutmak için naralar attılar; yakalamak için kollarını açıp atlıyor, ama her seferinde yalnız havayı kucaklıyorlardı. Zavallı hayvan her zamanki gibi gebe olmasaydı, ömürlerinin sonuna kadar da yakalayamazlardı.

Yorgunluktan dilleri bir karış dışarı uğradığı sırada, birtakım küfürler işitip başlarını çevirdiler. Yine çevgen oynayanlara rastlamışlardı, Zacharie az kalsın kardeşinin kafasını yarıyordu. Dördüncü eldeydiler: Paillot Çiftliği'nden Quatre-Chemins'e, oradan Montoire'a gitmişler, şimdi de altı vuruşta Pré-Des-Vaches'ı tutmayı düşünüyorlardı. Yani bir saatte iki buçuk fersah gelmişlerdi: Bu arada Vincent meyhanesiyle Trois-Sages birahanesine uğrayıp susuzluklarını da gidermişlerdi. Zacharie'nin iki vuruşu kalmıştı, kazanacağından öylesine emindi ki, bir yandan arkadaşıyla dalga geçerken sağ kolunu kaldırdı, sopayı büyük bir ustalıkla salladı, top havalandı, gidip derin bir çukura düştü. Mouquet'nin takım arkadaşı onu oradan çıkaramayınca kıyamet koptu. Dördü birden bağrışıyordu, berabere durumda olduklarından oyun iyiden iyiye kızışmıştı, şimdi işe yeni baştan başlamak gerekiyordu. Pré-des-Vaches'tan Herbes-Rousses'a çok çok iki kilometre çekerdi: Yani beş vuruş. Orada Lerenard'a uğrayıp serinleyeceklerdi.

Bu arada başka bir fikir gelmişti Jeanlin'in aklına. Onları kendi hallerine bıraktılar, bizimki cebinden bir ip çıkardı, Polonya'nın sol arka bacağına bağladı. Sonuç pek eğlenceli oldu, tavşancık önde koşuyor, ip engel olduğundan öne doğru uzuyor ve kalçasını öyle gülünç bir biçimde sallıyordu ki, üç haylaz gülmekten kırılıyordu. Sonra daha rahat koşabilsin diye ipi boynuna geçirdiler; zavallı hayvan yorulup durunca, bu kez bir araba gibi karın ya da sırtüstü yerlerde sürüklemeye başladılar. Bir bir buçuk saattir koşuyorlardı, hayvan soluk soluğa kalmıştı; tam o sırada Cruchot ormanı yakınlarında üçüncü kez çevgencilerle karşılaşınca tavşanla oynamayı bırakıp sepete tıktılar.

Zacharie, Mouquet ve öbür iki kişi şimdi artık kilometreleri yutuyor, ara sıra birer bira yuvarladıkları birahanelerin dışında, bir saniye bile mola vermiyorlardı. Herbes-Rousses'tan Buchy'ye, oradan Croix-de-Pierre'e, oradan da Chamblay'e geçmişlerdi. Buz üstünde kayan topu izleyen ayaklar güm donmuş topraktan ses getiriyordu. Tam oyun mevsimiydi bu, pabuçlar çamura gömülmüyor, düşüp bacakları kırma tehlikesinden başka sakıncayla karşılaşılmıyordu. Her vuruş kuru havada tüfek gibi patlıyordu. Damarlı eller sopaların sapına yapışıyor, bütün vücut bir öküz gebertecekmişcesine geriliyordu ve bu koşu saatlerce sürüyor, çukurlar, çitler, yol kıyısındaki tümsekler, tarlaları çeviren alçak duvarlar atlanıyor, koskoca ova bir baştan bir başa geçiliyordu. Buna dayanabilmek için insanda körük gibi bir ciğer, çelik gibi bir dizkapağı olmalıydı. Kazmacılar madende uyuşan vücutlarını işte bu oyunla açarlardı. Yirmi yirmi beş yaşındaki bazı çılgınlar, kimi zaman tam on fersah koşardı. Yaş kırkı buldu mu, çevgen oyunu bırakılırdı, vücut ağırlaşırdı çünkü.

Saat beşte karanlık çökmeye başlamıştı. Kasketle kırmızı yemeniyi kimin kazanacağını anlamak üzere, Vandame ormanına dek bir el daha oynamaya karar verdiler; o arada Zacharie her zamanki gibi dalgasını geçiyordu: Orada toplantı yapan arkadaşlar arasına düşmek pek eğlenceli olacaktı doğrusu. Jeanlin'se evden çıkalı beri, tarlalarda koşmaca oynamak bahanesiyle adım adım ormana yaklaşıyordu. Akşama yiyeceği dayaktan korkan ve onlarla oynamaya geldiğine bin pişman olan Lydie, Voreux'ye dönüp hindiba toplamak isteyince, küçümseyen bir sesle payladı kızı: Aralarındaki birliği bozacak mıydı yani? Kendisi büyüklerin konuşacaklarını duymak istiyordu. Bir yandan da Bébert'i ormana doğru iteliyordu; geri kalan yolu neşeli bitirebilmek üzere Polonya'yı sepetten çıkarmayı, taş ata ata ormana dek kovalamayı önerdi. Asıl amacı hayvanı öldürmek, Réquillart'daki inine götürüp mideye indirmekti. Tavşan yine kulaklarını kıstı, burnunu oynata oynata koşmaya başladı; taşlardan biri sırtının derisini yüzdü, başka biri kuyruğunu yaraladı; bizim yaramazlar fundalığın dibinde dikilen Etienne'le Ma-

heu’yu görmeselerdi, zavallı hayvan artan karanlığa karşın oracıkta can verecekti. Hemen koşup tavşanın üstüne kapandılar, alelacele sepete tıktılar. Tam bu sırada, Zacharie, Mouquet ve öbür iki delikanlı da son vuruşu yapmışlar, yuvarlanan top çalılığın birkaç metre ötesinde durmuştu. Böylece hiç istemeden toplantı yerine gelmişlerdi.

Karanlık çöker çökmez, bütün yollarda, ağaçsız tarlalarda ormanın morumsu karaltısına doğru süzülen tek ya da toplu gölgeler belirmişti. Bütün işçi mahalleleri boşalıyor, kadınlarla çocuklar bile, ayın aydınlattığı gecede gezintiye çıkar gibi, ormana yollanıyordu. Yollar artık iyiden iyiye kararmıştı, aynı amaca doğru çığ gibi akmakta olan insan seli görünmüyor, yalnız aynı inançta birleşmiş kişilerin ayak sesi işitiliyordu. Gecenin karanlığında çitler, çalılar arasından hep aynı hafif hışırtı, aynı fısıltı geliyordu.

Bay Hennebeau de tam o saatte, kulağı bu garip seslerde, kısrağıyla eve dönüyordu. Bu güzel kış gecesinde yine sevdalı çiftlere, ağır ağır gezinen insanlara rastlamıştı. Sevdalılar duvar diplerinde dudak dudağa yaşamın zevkini çıkarıyorlardı. Önüne gelen çukurun dibinde bacaklarını havaya kaldıran şu kızlar, beş parasız zevklerle günlerini gün eden şu baldırı çıplak oğlanlar değil miydi her Tanrının günü rastladıkları? Ve bu sersem insanlar yaşamın biricik mutluluğuna, sevişme olanağına sahip bulundukları halde yakınırlardı. Yeryüzündeki kadınlardan biri, işte böyle taş toprak üzerinde, ama bütün benliğiyle kendisine teslim olsa, her şeye yeniden başlayabilir, açlığı da, ölümü de göze alabilirdi. Hayır, hayır, derdinin çaresi yoktu, aslında kıskanıyordu bu yoksul insanları. O uçsuz bucaksız karanlık ovayı kaplayan, kendisinin içlerinden yalnız dudak şapırtılarını seçebildiği o sayısız gürültü arasında atın başını bırakmış, umutsuzluktan çökmüş, ağır ağır evine dönüyordu.

VII

Toplantı yeri ormanın içinde ağaçları yeni kesilmiş, Plan-des-Dames adını verdikleri bir açıklıktı. Tatlı bir eğimle aşağı doğru uzanan bu alan, yosunların yer yer yeşile boyadığı, dümdüz ve upuzun gürgenlerin oluşturduğu bembeyaz bir duvarla çevriliydi; yeni devrilmiş dev gibi ağaçlar otlar arasında yatıyor, solda da kesilip biçilmiş, geometrik biçimler verilmiş kereste yığınları duruyordu. Hava karardıkça serinlik artıyor, buz tutan yosunlar ayaklar altında çıtırdıyordu. Toprak zifiri karanlıktı, ağaçların en uç dalları, yavaş yavaş yükselerek yıldızları söndürmekte olan dolunayın aydınlattığı donuk beyaz gökyüzüne kara gölgeler halinde düşüyordu.

Aşağı yukarı üç bin kömür işçisi gelmişti toplantı yerine, uğultulu bir kalabalık, kadınlı, erkekli, çocuklu bir insan yığını ağaçsız alanı dolduruyor, gürgenlerin altına taşıyordu; gecikmiş olanlar da teker teker geliyor, karanlıkta pek iyi seçilemeyen insan ormanı, baltalık ağaçlara dek uzanıyordu. Bu soğuk ve kıpırtısız alanı dolduran kalabalıktan fırtına uğultusuna benzer bir ses yükseliyordu.

En yukarıda, yamacın başında, yanında Maheu ve Rasseneur'le Etienne duruyordu. Yine tartışıyorlar, sessizlikte bomba gibi patlayan sesleri işitiliyordu. Çevrelerindekiler de onları dinliyordu: Levaque, yumruklarını sıkmış, içinden küfrediyordu; Pierron'sa hastalık numarasını daha çok uzatamamanın verdiği sıkıntıyla sırtını tartışmacılara dönmüştü; Bonnemort Baba'yla yaşlı Mouque de oradaydı tabii, bir ağaç kütüğüne oturmuş, kara kara düşünüyorlardı. Onların hemen ardında sırf gırgır olsun diye gelmiş olan Zacharie, Mouquet ve arkadaşları vardı; kilisedeymişcesine ciddi ve düşünceli duran kadınlarsa, hep bir araya toplanmışlardı. Maheude, Levaque'ın pes perdeden savurduğu küfürleri, ağzını açmadan, başıyla onaylıyordu. Kışın başından beri öksürükten kurtulamayan Philomène yine öksürüp duruyordu. O arada Mouquette, kızına verip veriştiren, pişirdiği tavşanı tek başına mideye indirebilmek için beni başından savan soysuz! Kocasının korkaklığından yararlanıp kendini ona buna peşkeş çeken kaltak diye bağıran Yanık Karı'nın laflarına katıla katıla gülüyordu. Jeanlin'se Lydie'yi önüne, Bébert'i ardına katmış, tomruk yığınına çıkmıştı, böylece üç yaramaz herkesten yükseğe, ta tepeye tünemiş oluyordu.

Tartışmayı her zamanki gibi Rasseneur çıkarmıştı, toplantıdan önce, kural gereğince bir başkanlık kurulu seçmek istiyordu. Bon-Joyoux'deki bozgun çılgına çevirmişti adamı: Öç almaya yemin etmişti, işçi temsilcilerinin değil, işçilerin karşısına çıkabildiği an eski yetkisini kazanacağından emindi. Küplere binen Etienne'se, ormanda başkanlık kurulu seçmenin sersemlik olduğunu ileri sürüyordu. Mademki onlara yırtıcı birer kurt gözüyle bakılıyordu, öyleyse bütün kuralları çiğneyip tam bir devrimci gibi vahşice davranmalıydılar.

Tartışmanın sonunu alamayacağını anlayınca, ağaç kütüklerinden birine fırladı:

— Arkadaşlar! Arkadaşlar! diyerek kalabalığı susturdu.

Maheu, Rasseneur'ün sesini kesmeye çalışırken, alandaki karmakarışık topluluğun gürültüsü de uzun bir iç çekiş biçiminde eriyip gitti. Etienne ortalığı çınlatan bir sesle devam ediyordu:

— Arkadaşlar, mademki kasabada konuşmamıza engel oluyor, tehlikeli haydutlarmışız gibi jandarmaları üstümüze salıyorlar, biz de burada toplanır konuşuruz! Burada özgürüz, kendi evimizdeyiz! Nasıl kuşlarla yırtıcı hayvanları kimsecikler susturamazsa, bizi de burada kimse susturamayacak!

Gök gürültüsünü andıran çığlıklar ve alkışlar karşılık verdi Etienne'e.

— Evet, evet, burası bizimdir, dilediğimiz gibi konuşuruz ormanda!.. Hadi durma, konuş!

Etienne bir an hareketsiz durdu kütüğün tepesinde. Henüz ufuk çizgisine pek yakın olan ay yalnız en yukarıdaki dalları aydınlatabiliyordu ve ilk heyecanı yatışan kalabalık karanlıklar içinde sessizce bekliyordu. Onlar gibi karanlık bir gölgeden başka bir şey olmayan Etienne yamacın başında, kalabalığın üstünde kalan bir karaltı gibi görünüyordu.

Kolunu yavaş yavaş havaya kaldırdı ve konuşmaya başladı; ama bu kez bağırmıyor, halka hesap veren basit bir yönetici gibi soğukkanlılıkla konuşuyordu. Komiserin Bon-

Joyeux’de yarım bıraktırdığı söylevi tamamlıyordu; bilimsel yöntemi seçti, yalnız olgulardan söz etmek üzere grevin kısa tarihçesiyle başladı konuşmasına. Önceleri greve karşı olduğunu söyledi: Kömür işçileri direnmek istememiş, ama müdürlük ille de yeni ücret uygulamasına gideceğim diyerek onları buna zorlamıştı. Sonra işçi temsilcilerinin müdür beyin evine gidişini, yönetim kurulunun gösterdiği kötü niyeti, daha sonra işçilerin ikinci bir uzlaşma olanağı arayışını, işletmenin ancak iş işten geçtikten sonra, cebine indirmeyi tasarladığı on santimi geri vermeye razı oluşunu anlattı. Şimdi durum şuydu: Yapılan yardımlardan ötürü yardım sandığı boşalmıştı. Enternasyonal’den gelen yardım da dağıtılmıştı. Pluchart’la arkadaşları bütün dünya emekçilerini bir araya toplama kaygısına düştüklerinden, kendilerine daha fazla yardımda bulunamayacaklardı, onlar adına arkadaşlarından özür diliyordu. Kısacası durum günden güne kötüleşiyor, işletme hoşlanmadığı kişilere yol veriyor, Belçika’dan işçi getirteceğini söyleyerek onlara baskı yapıyordu; bu gözdağı işe yaramış, kişiliği zayıf olanlar madene inmişti. Bütün bu kötü haberleri hep aynı tekdüze sesle veriyor, açlığın ağır bastığını, bütün umutların kırıldığını, kavganın en sağlam yüreklileri bile yıldırdığını söylüyordu. Derken, yine aynı sakin sesle sözünü bağlayıverdi:

— İşte arkadaşlar, bu akşam, bu koşullar içinde bir karara varmak zorundasınız. Direnişi sürdürmek istiyor musunuz? İstiyorsanız, işletmeyi dize getirmek için ne yapmayı düşünüyorsunuz?

Yıldızlı gökyüzünden derin bir sessizlik indi kalabalığın üstüne. Karanlıkta yüzleri seçilmeyen bu insanlar, kendilerini yüreklerinden yaralayan son sözler karşısında ezilmiş, susuyorlardı; ağaçlar arasında dolaşan umutsuz soluklarından başka bir ses işitilmiyordu.

Ama Etienne değişik bir sesle yeniden konuşmaya başlamıştı bile. Şimdi yardım sandığı yazmanı değil, çete başkanı, insanlara doğru yolu gösteren havari konuşuyordu artık. Verdikleri sözden dönecek alçaklar var mıydı aralarında? Bir aydır çektikleri acı boşa mı gidecekti yani? Başlarını öne eğip madene dönecekler ve o ardı arkası kesilmeyen yoksulluk yeniden mi başlayacaktı? İşçiyi açlıktan öldüren sermayenin tiranlığını yıkmaya çalışırken ölmek daha iyi değil miydi? Hem açlık yüzünden başkaldırmak, hem sonra yine açlık yüzünden boyun eğmek! Hayır, hayır, artık bitmeliydi

bu ahmakça oyun! Ve bunları söylerken parmağını uzatmış, piyasa çekişmeleri üretim fiyatının düşürülmesini gerektirdiği an bunun ceremesini tek başına çeken, bir lokma ekmeğe hasret kalan zavallı kömür işçilerini gösteriyordu. Hayır! Payandalamaya ayrı para verilmesi kabul edilecek şey değildi, gizli bir kesintiydi bu, her işçiden aşağı yukarı bir saatlik ücretinden fazlasını kesmek istiyorlardı. Bıçak kemiğe dayanmıştı artık, sabırları taşırılan yoksulların hak ve adaleti sağlayacakları gün yaklaşıyordu.

Sözünü bitirdiğinde, kolları havada kaldı. Bu hak ve adalet sözcüğü karşısında heyecanla titreyen kalabalık, kuru yaprak hışırtısını andıran bir sesle ormanın içerlerine doğru yayılan bir alkış kopardı. Kimisi de avazı çıktığınca bağırıyordu:

— Adalet isteriz!.. Hak ve adalet istemenin zamanı geldi!

Etienne gittikçe kızışıyordu. Rasseneur gibi rahat konuşan, ağzı kalabalık bir insan değildi. Çoğu kez aradığı sözcüğü bulamaz, ıkınıp sıkınır, ancak bir el kol hareketiyle çıkardı başladığı cümlenin içinden. Yalnız bu sürekli teklemeler sırasında hepsini etkileyen, çarpıcı benzetmeler buluyor, bunları birer balyoz gibi tepelerine indiriyordu; çalışan işçininkini andıran el kol hareketleri, dirseklerini önce kendine doğru çekişi, sonra yumruklarını sıkıp ileri uzatışı, bir şeyleri ısıracakmış gibi çenesini ansızın öne verişi, arkadaşları üzerinde büyük bir etki yaratıyordu. Hepsi aynı görüşteydi zaten, büyük adam değildi, ama sözünü dinletmesini biliyordu.

— Ücretli çalışma köleliğin bir başka biçimidir, diye devam etti gittikçe tizleşen bir sesle. Maden ocağı maden işçisinin olmalıdır, tıpkı denizin balıkçının, toprağın da çiftçinin malı oluşu gibi… Anlıyor musunuz! Kömür ocağı yüz şu kadar yıldır kanla, terle bedelini ödemiş olan sizlerin, hepimizin malıdır!

Ondan sonra birtakım karışık hukuksal sorunlara, aslında kendisinin bile içinden çıkamadığı özel maden yasalarına geçti. Toprak üstü zenginlikleri gibi, bütün toprakaltı zenginlikleri de tüm ulusun malıydı: Ancak iğrenç bir ayrıcalık veriyordu bunları işletmelerin tekeline; ayrıca Montsou bölgesindeki maden arama izinlerinin yaşattığı da eski Hainaut töresine göre arazi sahipliğinin bir insandan öbürüne geçişini düzenleyen anlaşmalarla karman çorman olmuştu. Onun için madencilerin yapacağı şey, eski mallarına el koymaktı; bunu söylerken, kollarını uzatmış, ormanın

ötesindeki bölgenin tümünü gösteriyordu. Tam bu sırada yükselen ay ağaçların tepesinden sıyrıldı, Etienne'i aydınlattı. Hâlâ karanlıkta duran topluluk onu böyle ay ışığında, ellerini açıp dört bir yana servet dağıtırken görünce heyecanlandı, dakikalarca alkışladı.

— Evet, evet, doğru söylüyor! Yaşasın Etienne!

Bunun üzerine Etienne en gözde sorununa, üretim araçlarının kamulaştırılması sorununa girdi hemen; her zaman tek bir cümle halinde yinelerdi bunu ve söylerken vahşi bir zevk duyardı. Kafasının içindeki evrim tamamlanmıştı artık. Hıristiyan dinine girmeye hazırlananların o sevecen kardeşliğinden, ücret artışından yola çıkmış, sonunda ücretin ortadan kaldırılmasını savunan siyasal kurama varmıştı. Bon-Joyeux toplantısından sonra, o zamana dek insancılığa dayanan ve belli bir biçim verilmemiş olan kollektivizmi, karmaşık bir program haline gelip belirlenmiş, bu programın her maddesi üzerinde bilimsel olarak ayrı ayrı durmaya başlamıştı. Özgürlüğün ancak devletin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşebileceğine inanıyordu artık. Halk bir kez işbaşına geldikten sonra, gereken bütün dönüşümler yapılırdı nasıl olsa: İlkel insan topluluklarının kollektivizme dönüşümü, ahlaksal törelere dayanan baskıcı ailenin yerine eşitliğe ve özgürlüğe dayanan ailenin geçirilmesi, siyasal, ekonomik ve medeni haklar konusunda eşitliğin sağlanması üretim araçlarıyla üretilen şeylerin kamulaştırılması, böylece bireysel bağımsızlığın güvenlik altına alınması, son olarak da ortak mülkiyete dayanan ücretsiz mesleki eğitim. Böylece eski çürümüş toplum tepeden tırnağa değiştirilmiş oluyordu; evliliğe, mirasa saldırıyor, herkesin varlığını düzenliyor, yüzyılların diktiği haksızlık anıtını en gözde kol hareketiyle, olgun ekinleri biçen bir orakçı gibi kökünden kesip atıyordu; sonra öbür eliyle bunun yerine geleceğin insanlığını dikiyor, yirminci yüzyılın başlarında hak, adalet ve doğruluk anıtı yükselmeye başlıyordu. Bu aşırı zihinsel gerilim dengesini bozuyor, sonunda, bütün softalar gibi tek bir düşünceye saplanıp kalıyordu. Duyarlığından ve sağduyusundan gelen titizlikler ortadan kalkıyor, anlattığı yeni düzenin gerçekleşmesi çocuk oyuncağı haline geliyordu: Her şey önceden hesaplanmıştı, iki saatte, üstelik tek bir kurşun atmadan, bir damla kan dökmeden kuracağı bir makine vardı sanki karşısında.

— Sıra bizde arkadaşlar! diye bağırdı en sonunda. Yönetime el koymak, yeryüzü zenginliklerine sahip olmak sırası bizde!

Ormanın derinliklerinde yankılanan bir alkış fırtınası koptu. Ay şimdi bütün alanı aydınlatıyor, gri ağaç kütükleri arasında, ilerdeki ulu ağaçlara dek uzanan kelle denizini keskin çizgilere bölüyordu. Buz gibi soğuk gök kubbenin altında parlayan gözleri, uluyan ağızlarıyla tam bir surat saldırısıydı bu; yıllarca aç bırakılmış, ellerinden alınmış kendi mallarını yağmalamaya itilmiş kadınlı, erkekli, çoluklu çocuklu bir halkın toptan çıldırmasıydı. Soğuğun farkında bile değillerdi artık. Etienne'in ateşli sözleri hepsinin iliğini kemiğini ısıtmıştı. Dinsel bir coşkunlukla, hak ve adaletin gerçekleşeceği günü bekleyen ilk Hıristiyanların umut ateşiyle ayakları yerden kesilmişti. Lafların çoğunu anlayamıyorlardı aslında, böyle soyut ve teknik düşüncelere hiç mi hiç akılları ermiyordu; ama karanlık ve soyutluk vaatlerin alanını genişletiyor, hepsinin gözlerini kamaştırıyordu. Hey ulu Tanrım! Ne güzel bir düştü bu… İşbaşına gelmek, acı çekmekten kurtulmak, yaşamın tadına varmak!

— Evet, evet, haklısın, sıra bizde!.. Kahrolsun sömürücüler!

Kadınlar kendilerinden geçmişlerdi, Maheude her zamanki serinkanlılığını bir yana bırakmış, açlığın verdiği baş dönmesi içinde bağırıyor, Bayan Levaque uluyor, Yanık Karı büyücü gibi ellerini kollarını sallıyor, Philomène yine ölesiye öksürüyor, iyice tozutan Mouquette de Etienne'e sevgi gösterilerinde bulunuyordu. Erkeklere gelince, söylenenlere yürekten katılan Maheu, korkudan tir tir titreyen Pierron'la durmadan küfreden Levaque'ın arasında öfkeyle bağırıyordu; gırgırcı Zacharie'yle Mouquet ise, arkadaşlarının bir bardak bira bile içmeden bunca saat konuşabilmiş olmasının verdiği şaşkınlık içinde, beceriksizce dalga geçmeye çalışıyorlardı. Hele tomruk yığını üstündeki Jeanlin'in hali görülecek şeydi, Bébert'le Lydie'yi bağırtıyor, Polonya'yı tıktıkları sepeti sallıyor, herkesten çok gürültü ediyordu.

Yine bir uğultudur gidiyordu. Etienne halkın gözdesi olmanın verdiği esrikliğin tadını çıkarıyordu. Tek bir sözle heyecanlandırdığı yüreklere beşiklik eden üç bin göğüsten çıkan şu haykırış, gücünün elle tutulur, gözle görülür somut simgesiydi. Suvarin zahmet edip gelseydi, öğrencisinin hızla anarşizme doğru kayışını görüp sevinecek, onun ağzından kendi düşüncelerini dinleyip alkışlayacak, eğitim konusu bir yana, çizdiği

programı herhalde beğenecekti; bu son nokta, ona göre hâlâ sökülüp atılamamış duygusal bir zırvaydı çünkü; aslında bütün insanlar o sağlıklı, kurtarıcı bilgisizliğe dönmeliydiler yine. Bu arada Rasseneur, Etienne'in sözlerini hem kızgınlık, hem de küçümsemeyle dinlemişti.

— Bırak da azıcık ben konuşayım! diye bağırdı Etienne'e.

Beriki hemen kütükten indi.

— Buyur, konuş, dinleyecekler mi bakalım? dedi.

Rasseneur onun yerine çıkmış, ellerini kaldırmış, halkı susturmaya çalışıyordu. Ancak gürültü bir türlü dinmiyor, kendisini tanımış olan ilk sıradakiler, adını kulaktan kulağa, gürgenlerin altına dek uzanan son sıradakilere ulaştırıyordu; ama hiç kimse onu dinlemek istemiyordu, daha ortaya çıkar çıkmaz eski hayranlarının kanını beynine sıçratan yıkılmış bir puttu artık. Onca zaman hoşlarına gitmiş olan rahat konuşması, çocuksu ve akıcı deyişi, korkakları uyutmaya yarayacak ılık bir ıhlamur sayılıyordu şimdi. Gürültüye karşın söze başladı, hiç durmadan yinelediği o eski, yatıştırıcı söylevi burada da çekmek istedi, zorlama yasalar aracılığıyla dünyayı değiştirmenin olanaksızlığından, toplumsal evrimi kendi doğal akışına bırakmak gereğinden dem vurdu; ama kimse bunları dinlemiyor, tıraşı bırak diye bağırıyorlardı, böylece Bon-Joyeux'de uğradığı bozgun katmerleniyor, onulmaz hale geliyordu. Derken bir tutam donmuş yosun fırlattılar suratına, kadının biri cırlak bir sesle:

— Kahrolsun hainler! diye bağırdı.

Rasseneur'se tam bu sırada dokuma makinesi nasıl dokuma işçisinin olamazsa, kömür ocağının da kömür işçisinin olamayacağını, işletmenin çocuğu sayılan işçinin kârdan pay almasının daha akla yakın geleceğini anlatmaya uğraşıyordu.

— Kahrolsun hainler! diye tekrarladı binlerce ses ve kulaklarının dibinde taşlar vınlamaya başladı.

Bunun üzerine sapsarı kesildi, umutsuzluktan gözleri yaşardı. Bir anda bütün varlığı yıkılıyor, yirmi yıllık tutkulu arkadaşlık halkın iyilikbilmezliği yüzünden bozuluveriyordu. Yüreğinden vurulmuşa dönmüş, ayakta duracak hali kalmamıştı, kütükten indi.

— Gülüyorsun, değil mi? diye kekeledi ağzı kulaklarına varan Etienne'e dönüp. Gül bakalım! Ama dilerim Tanrıdan, günün birinde seni de aynı duruma düşürsün… Evet, evet, günün birinde sen de aynı duruma düşeceksin elbet!

Ve daha şimdiden sezinlediği felaketlerin sorumluluğunu sırtından atmak istercesine, günah benden gitti anlamında bir el işareti yaptı, sonra tek başına ay ışığının beyaza boyadığı ıssız tarlalara doğru yürüdü.

Dört bir yandan yuh sesleri yükseliyordu; derken, Bonnemort Baba'nın kürsüye çıktığı, gürültü patırtı arasında konuşmaya çalıştığı görüldü, hepsi şaşırıp kaldı. Mouque ile Bonnemort o ana dek her zamanki gibi eski günlerin özlemi içinde dalgın dalgın bir köşede oturmuşlardı. Ara sıra gelen o önüne geçilmez gevezelik nöbetlerinden birine tutulmuştu herhalde; bu nöbetler sırasında belleğindeki geçmiş öylesine şiddetle kıpırdardı ki, anılar bir anda su yüzüne çıkar, birbiri ardından saatlerce dudaklarından dökülürlerdi. Şimdi herkes susmuş, ay ışığında beyazlara bürünmüş bir hayaleti andıran ihtiyarı dinlemeye hazırlanmıştı; o ise tartışılan konuyla pek de ilgisi bulunmayan, sonu gelmez öyküler anlatmaya girişmişti, bu da epey heyecan yaratıyordu. Gençliğini, iki amcasının Voreux'de can verişini anlattı; sonra ciğerlerine kan basması yüzünden göçüp giden karısına geçti. Ama yine de belli bir düşünceden ayrılmıyordu: Bu gibi şeyler şimdiye dek hiçbir sonuç vermemişti, bundan sonra da vermeyecekti. Kral, çalışma saatlerini azaltmaya yanaşmadığı için, bir zamanlar aynı ormanda beş yüz arkadaş toplanmışlardı; ancak bu öykünün sonunu getiremedi, başka bir direnişe geçti: Öyle çok grev görmüştü ki! Hepsi de şu ağaçlar altında, Plan-des-Dames'da, az ilerdeki Charbonniere'de ya da Saut-du-Loup'da sona ermişti. Kimi zaman soğuktan titremiş, kimi zaman sıcaktan yanmışlardı. Bir akşam öyle bir yağmur yağmıştı ki, tek laf edemeden evlerine dönmek zorunda kalmışlardı. Sonra kralın askerleri gelmiş, işin sonu hep kötüye varmış, silahlar patlamıştı.

— Nah böyle ellerimizi kaldırıyor, madene inmemek için yemin ediyorduk!.. Ah, ah! Kaç sefer yemin ettim, kaç sefer!

Kalabalık büyük bir sıkıntı içinde, şaşkınlıkla onu dinliyordu; bunu gören Etienne yerde yatan ağaç kütüğünün üstüne, Bonnemort'un yanına fırladı. İlk sıradaki madenciler arasında Chaval'i görmüştü. Catherine'in de

oralarda bir yerlerde olması gerektiğini düşünerek yeniden ateşlenmiş, kızın önünde alkışlanmak istemişti.

— Arkadaşlar, en eskilerimizden birinin sözlerini dinlediniz, bakın nasıl acı çekmiş! Eğer hırsızlarla cellatların hesabını görmezsek, yarın çocuklarımız da aynı acıyı çekecek.

Sonra korkunç bir yaylım ateşi açtı, şimdiye dek böylesine sert konuşmamıştı. Kolunu Bonnemort Baba'nın beline dolamış, adamcağızı bir yas ve yoksulluk simgesi gibi gösteriyor, öç almalıyız diye bağırıyordu. Kısa cümlelerle ta ilk Maheu'ye uzanıyor, madenin tükettiği, işletmenin iliğine kemiğine dek sömürdüğü, yüz yıllık didinmeden sonra hâlâ aç ve çıplak yaşayan bu aileyi gözler önüne seriyordu; sonra onların karşısına göbeklerinden ter yerine para fışkıran yönetim kurulundaki ensesi kalınları, yüz yıldır hiçbir iş yapmadan sırtüstü yatan, bu zavallıların emekleriyle keyfeden, hanım kızlar gibi el bebek gül bebek yaşayan hissedar sürüsünü koyuyordu. Korkunç değil miydi bu görünüm: Bakanlara cep harçlığı verilebilsin diye; kentsoylu beyler, kuşaklar boyu hovardaca yaşayabilsin, sıcacık odalarda göbek büyütebilsin diye, bir sürü insan, yedisinden yetmişine yerin dibinde çürüyordu! Kömür işçilerinin hastalıklarını incelemişti, korkunç ayrıntılarıyla bir bir hepsini saydı döktü: Kansızlık, sıraca, kara bronşit, insanın soluğunu kesen astım, bacakları kötürüm eden romatizma. Bu zavallı insanlar makinelerde öğütülüyor, hayvan sürüleri gibi daracık evlere tıkılıyor, büyük işletmeler tarafından sömürülüyor, kölelik kitabına uyduruluyor, emekçi yığınları, milyonlarca yaratıcı kol ve kafa asker gibi çalıştırılıyordu. Ama maden işçisi de o eski bilgisiz, yerin dibinde ezilen akılsız adam değildi artık. Kömür ocaklarının derinliklerinden bir ordu, gür bir ekin tarlasını andıran bir yurttaş ordusu fışkırıyordu, atılan tohum yeşermekteydi, günün birinde toprağı delip çıkacak, yeryüzünü aydınlığa kavuşturacaktı. O zaman kırk yıllık hizmetten sonra balgam yerine kapkara kömür tüküren, bacakları dehlizlerdeki suyla davul gibi şişmiş, altmış yaşında bir ihtiyara yüz elli frank aylık bağlamaya cesaret edebilecekler miydi bakalım! Evet, emek sermayeden hesap soracaktı o gün! Bilmem nerdeki otağının karanlık köşesinde çöreklenmiş yatan, kendisini besleyen karnı aç, sırtı çıplak insanların kanını emen o insanlık dışı Tanrıdan hesap sorulacaktı! Çöreklenip yattığı yere gidilecek, ateşe verilen kentlerin kasabaların yalazında gerçek yüzü görülecek, o

iğrenç domuz yavrusu, insan eti yiyen o korkunç canavar boğazlanacak, kendi kanıyla boğulacaktı.

Sustu, ama havada kalan kolu dünyanın dört bir yanını saran, ancak kesin yeri bilinmeyen düşmanı gösteriyordu. Halk bu sefer öyle bir bağırış bağırdı ki, sesleri ta Montsoulu kentsoyluların kulağına gitti; hepsi müthiş bir toprak çökmesi var sanarak, kaygıyla Vandame ormanına doğru baktı. Ürküp havalanan gece kuşları uçsuz bucaksız, duru gökyüzünü kaplamıştı.

Etienne sözünü bağlamaya karar verdi:

— Evet, arkadaşlar, karar sizin… Direnişi sürdürmek istiyor musunuz?

— Evet, istiyoruz! diye gürledi kalabalık.

— Peki, ne gibi önlemler almayı düşünüyorsunuz?.. Yarın birtakım alçaklar madene inerse, hapı yuttuk demektir!

Topluluk gök gürültüsünü andıran bir sesle karşılık verdi:

— Kahrolsun alçaklar! Alçaklara ölüm!

— Böylelerini geri çağırmaya kararlısınız demek… Öyleyse yapılacak iş şudur: Yarın ocaklara gideceğiz, kendimizi göstererek alçakları utandıracağız, işletmeye karşı birleştiğimizi, boyun eğmektense ölmeye razı olduğumuzu anlatacağız. Tamam mı?

— Tamam, tamam! Ocaklara, ocaklara!

Etienne söze başladığından beri, önünde kıpırdanan soluk yüzler arasında Catherine’i arıyordu. Yoktu herhalde. Ama Chaval oradaydı, kıskançlıktan kuduruyor, bu halk sevgisinin bir parçası için kendini satmaya hazır, omuz silkip dalga geçmeye çabalıyordu.

— Arkadaşlar, diye devam etti Etienne, aramızda işveren uşakları var, yalnız dikkatli olsunlar çok iyi tanıyoruz kendilerini… Evet, hâlâ madenden ayrılmamış, greve katılmamış Vandamelı işçiler görüyorum aramızda…

— Bana mı söylüyorsun bunları? diye sordu Chaval meydan okuyan bir tavırla.

— Sana ya da başkasına… Ama madem üstüne alındın, şunu belirteyim ki, tok açın halinden anlamaz. Sense hâlâ

Jean-Bart'da çalışıyorsun…

Dalgacı bir ses cümlesini yarım bıraktırdı:

— Çalışıyor mu?.. Yok canım, oynaşının sırtından geçiniyor!

Kıpkırmızı kesilen Chaval okkalı bir küfür savurdu.

— Hay dinine yandığımın! Çalışmak da mı yasak be?

— Evet, yasak! diye bağırdı Etienne. Herkes çoğunluğun çıkarı için sıkıntı çekerken kendi başının çaresine bakmak, işverene yalaklık etmek yasak elbet! Bütün işçiler direnişe katılsaydı, şimdi ocaklar bizim elimizde olurdu… Montsou toptan direnişteyken Vandamelı işçilerin madene inmesi doğru mu yani? Çalışma bütün bölgede, hem Deneulin'in ocaklarında, hem de öbür ocaklarda durduğu gün bir işe yarar. Anlıyor musun? Yalnız sizin Jean-Bart ocağındakiler döneklik etti, hepiniz birer alçaksınız!

Chaval'in çevresindeki çember daralmaya başlamıştı, yumruklar sıkılıyor, vurun, gebertin gibi sesler işitiliyordu. Delikanlının beti benzi uçmuştu. Ama Etienne'den geri kalmayı kendine yediremiyordu, ansızın bir fikir geldi aklına.

— Beni dinleyin! Yarın Jean-Bart'a gelin, bakın bakalım çalışıyor muyuz, çalışmıyor muyuz!.. Bizler de sizin gibi düşünüyoruz, arkadaşlar bunu size bildirmek üzere yolladılar beni. Bütün kazanlar sönsün, makineciler de direnişe katılsın istiyoruz. Su tulumbaları durursa dursun, canımıza minnet! Böylece ocakları su basar, her şey bir anda yıkılıp gider!

Bu sefer de onu alkışladılar çılgınca, ondan sonra heyecan Etienne'in denetiminden çıktı. Ağaç kütüğüne birbiri ardından bir sürü konuşmacı fırlıyor, karanlıkta ellerini kollarını sallayarak korkunç önerilerde bulunuyorlardı. Tam bir inanç çılgınlığıydı bu, mucizeyi beklemekten bıkmış, onu kendi elleriyle yaratmaya karar vermiş bir mezhep üyelerinin çileden çıkışıydı. Açlıktan kararan gözleri kan bürümüş, hepsi evrensel mutluluğun sağlanacağı o kutsal anın sabırsızlığı içinde yakıp yıkmak, kan dökmek istiyordu. Ve sakin ay bu çalkalanan insan denizini aydınlatıyor, uçsuz bucaksız orman da kendi engin sessizliğiyle bu vahşi ulumayı çevreliyordu. Donmuş yosunların çıtırtısından başka bir şey işitilmiyordu;

donuk beyaz göğe vuran kapkara dallarıyla ulu birer devi andıran gürgenlerse, ayakları dibinde kaynaşan bu zavallı yaratıkları görmüyor, seslerini duymuyorlardı.

Derken bir kaynaşma oldu, Maheude kocasının yanında buldu kendini, ikisinin de aklı başından gitmiş, ayların biriktirdiği hınçla mühendislerin kellesini isteyen Levaque'ı onaylıyorlardı. Pierron tüymüştü. Bonnemort Baba ile Mouque bir ağızdan konuşuyor, ne olduğu anlaşılamayan birtakım laflar geveliyorlardı. Zacharie, sırf dalga olsun diye kiliseleri yakalım diye bağırırken, Mouquet de gürültü çıkarmak için elindeki çevgen sopasını yerdeki ağaca vuruyordu. Kadınlar barut fıçısı gibiydi: Bayan Levaque ellerini beline dayamış, neden güldün kız? diyerek Philomène'i paylıyor; Mouquette o namussuz jandarmaların kıçını kıracağım! diye haykırıyor; Lydie'yi eline geçiren ve hindiba toplamadığını gören Yanık Karı kızcağıza bir iki tokat attıktan sonra, bunlar da işverenlere diyerek havayı yumrukluyordu. Bébert katarcı oğlanlardan birinden Bayan Rasseneur'ün tavşanı kaçırışlarını gördüğünü öğrenmiş, gelip bunu Jeanlin'e haber vermişti; müthiş canı sıkılan Jeanlin hayvanı götürüp gizlice Avantege'ın kapısına bırakmayı kararlaştırmış, sonra eskisinden daha çok bağırmaya, sustalı çakısını çıkarıp pırıl pırıl ağzını gururla havada sallamaya başlamıştı.

Son sözü söylemek için bir dakikalık sessizlik sağlamaya çalışırken sesi kısılan, yorgunluktan bitkin düşen Etienne:

— Arkadaşlar! Beni dinleyin arkadaşlar! diye bağırıp duruyordu.

En sonunda susup onu dinlediler.

— Arkadaşlar! Yarın sabah Jean-Bart'da buluşuyoruz, tamam mı?

— Evet, evet! Jean-Bart'da buluşuyoruz! Kahrolsun alçaklar!

Üç bin ağızdan kopan bu fırtına dingin göğe yayıldı, sonra ayın duru aydınlığında sönüp gitti.

Beşinci Bölüm

I

Saat dörtte ay batmış, her yan zifiri karanlık kesilmişti. Deneulinlerde herkes derin bir uykudaydı, Jean-Bart'ın hemen yanındaki bahçenin dip tarafına yerleştirilmiş, kapısı bacası sımsıkı kapalı eski kâgir evde ne bir ses, ne de bir ışık vardı. Evin öbür yakasında, ormanın ardında, aşağı yukarı üç kilometre uzaklıktaki büyük Vandame kasabasına giden ıssız yol uzanıyordu.

Deneulin günün neredeyse yarısını madende geçirmiş olmanın verdiği yorgunlukla yüzünü duvara dönmüş, horul horul uyuyordu; derken, düşünde birinin kendisine seslendiğini görmeye başladı. Sonunda uyandı, gerçekten birinin seslendiğini işitip, koşup pencereyi açtı. Maden çavuşlarından biri gelmiş, bahçenin ortasında dikiliyordu.

— Ne var? diye sordu.

— İşçiler ayaklandı efendim, adamların yarısı madene inmek istemiyor, inmek isteyenlere de engel oluyor.

Deneulin, uyku sersemi, dışarının buz gibi soğuğu sırtından aşağı döküldüğü için söylenenleri pek anlayamıyordu.

— Hey Tanrı cezanızı versin, zorla indirin canım! diye bir şeyler geveledi.

— Bir saattir uğraşıyoruz efendim, diye karşılık verdi maden çavuşu. Başa çıkamayınca size haber verelim dedik. Ancak siz söz geçirebilirsiniz bu adamlara.

— Peki, peki, geliyorum.

Uykusu açılmış, epey telaşlanmıştı, çarçabuk giyindi. Onca gürültüye karşın, aşçı kadınla uşak hâlâ mışıl mışıl uyuyordu, ev soyulup soğana çevrilse haberleri olmayacaktı. Buna karşılık, sahanlığın öbür başından fısıltılar geliyordu; odasından çıkınca, kızların yattığı odanın da kapısı açıldı, ikisi birden, gelişigüzel sırtlarına geçirdikleri sabahlıklarla dışarı uğradılar.

— Ne var, baba?

Büyük kızı Lucie, yirmi iki yaşında, uzun boylu, esmer, burnu havada bir çocuktu; küçük kızı Jeanne'sa, daha on dokuzunda, ufak tefek, sarı saçlı, insanın içini okşayan tatlı bir kızdı.

— Ciddi bir şey yok canım, dedi onları yatıştırmak için. Birtakım bozguncular aşağıda gürültü çıkarmış galiba, gidip bir bakacağım.

Ama kızlar bir ağızdan bağrışıp sıcak bir şey içmeden kendisini bırakmayacaklarını söylediler. Yoksa yine açlıktan midesi kazınır, zayıf düşerdi. Adamcağız çırpınıyor, işinin çok ivedi olduğuna yeminler ediyordu, ama boşuna.

— Bak, dedi Jeanne babasının boynuna sarılarak, ya oturur bir bardak kanyakla iki bisküvi yersin ya da yakanı bırakmam, beni de yanında götürmen gerekir.

Adamcağız, bisküviler boğazıma dizilecek ama diyerek boyun eğmek zorunda kaldı. İki kız, ellerinde şamdanları, önü sıra merdivenleri inmeye başlamışlardı bile. Alt kata inince doğruca mutfağa girip işe koyuldular, biri kanyak getiriyor, öbürü kilerden bir kutu bisküvi almaya koşuyordu. Genç yaşta anneleri ölmüş, babaları da onları şımartarak epeyce kötü büyütmüştü; büyük kız günün birinde sahneye çıkacak ünlü bir şarkıcı olabilme düşleri içinde yaşıyor, küçükse gözü pekliğiyle dikkat çeken garip resimler yapıyordu. Babanın işleri kötüye gidip de kemerleri sıkmak zorunda kaldıkları gün bu iki savurgan kız, bir anda hesap pusulalarındaki bir kuruşu bile kaçırmayan, akıllı uslu, kurnaz ev hanımları oluvermişlerdi. Bu yarı erkek, yarı sanatçı kızlar para kesesine el koymuş, kılı kırk yararak harcıyor, evin öteberisini getirenlerle pazarlık ediyor, gece giysilerini yenilemektense biçimlerini değiştirip biraz daha kullanmayı yeğliyorlardı, böylece evin gittikçe artan sıkıntısı düzene sokulmuş oluyordu.

— Yesene baba, diye üsteledi Lucie.

Ama baktı ki babası karşılık vermiyor, kara kara düşünüyor, ansızın korkuya kapıldı.

— İş sandığımızdan daha ciddi galiba, baksana bize bile yüz vermiyorsun… Hadi, söylesene canım! Eğer öyleyse evde kalırız, yemeği bizsiz yerler.

O sabah için kararlaştırılmış bir gezintiden söz ediyordu. Bayan Hennebeau arabasıyla önce Grégoirelara uğrayıp Cécile'i alacak, sonra onlara gelecek, hep birlikte Marchiennes'e gidilecekti. Müdür beyin eşi kendilerine dökümevi lokantasında öğle yemeği yedirecekti. Bu arada işlikleri, yüksek fırınlarla kok fırınlarını gezeceklerdi.

— Kalıyoruz tabii, diye doğruladı Jeanne.

Babaysa gittikçe sinirleniyordu.

— Hoppala! Bu da nerden çıktı canım? Önemli bir şey yok diyorum size… Hadi bakayım, beni sevindirmek istiyorsanız, şimdi dosdoğru yatağa, saat dokuzda da giyinip gezmeye.

İkisini de yanaklarından öptü, hızla evden çıktı. Bahçenin donmuş toprağında gittikçe uzaklaşan ayak sesleri işitildi.

Jeanne büyük bir titizlikle rom şişesinin tıpasını kapatırken, Lucie de bisküvileri aldığı yere koyup kilitliyordu.

Odada sofrası pek zengin olmayan evlerin soğuk temizliği vardı. Kızlar sabah sabah aşağı inmiş olmaktan yararlanıp bir gün önceden ortalıkta kalan bir şey var mı yok mu diye baktılar. Bir peçete unutulmuştu, uşak paparayı yiyecekti. Denetim işi de bittikten sonra odalarına çıktılar.

Deneulin sebze ve meyve yetiştirilen bahçenin arayollarına vurup kestirmeden giderken, tehlikeye giren varlığını, Montsou Kömür İşletmeleri'nden on katına çıkarmak üzere aldığı, oysa şimdi yerle bir olmak üzere olan bir milyon franklık hisse senedini düşünüyordu. Terslikler, kaçınılmaz büyük onarımlar, kötü piyasa koşulları birbirini kovalamış, tam kâra geçeceği sırada o Tanrının cezası sanayi bunalımı patlak vermişti. Direniş onların ocağa sıçradığı an hapı yuttu demekti. Küçük kapıyı itti: İşletme yapıları, uzakta, karanlıklar içinde birkaç fenerin yıldızladığı koyu gölgeler halinde duruyordu.

Jean-Bart kömür ocağı Voreux kadar büyük değildi, ama yenilenen araç ve gereçler onu, mühendislerin deyimiyle, güzel bir ocak yapmıştı. Kuyu bir buçuk metre genişletilip yedi yüz sekiz metre derinliğe vardırılmış, yeni aygıtlarla donatılmış, yeni bir makine, yeni kafesler, yeni vagonlar getirtilmiş, bütün bunlar bilimin en son buluşlarına göre yerleştirilmişti;

hatta yapılarda bile belli bir incelik aranmış, ayıklama hangarına oymalı saçaklar konmuş, kuyunun üstündeki kuleye bir saat yerleştirilmiş, Rönesans'tan kalma bir kiliseyi andıran kayıt kabul odasıyla makine dairesinin damındaki baca kara ve kırmızı kiremitlerle yılan biçiminde yeniden örülmüştü. Su tulumbası, kendi malları olan ama artık yalnız madendeki suyu boşaltmakta kullanılan eski Gaston-Ma-

rie’ye yerleştirilmişti. Jean-Bart’da ise, kömür çıkarılan anakuyunun sağında ve solunda, biri buharlı vantilatörün, öbürü de merdivenlerin bulunduğu iki yan baca vardı.

Chaval o sabah saat üçte, herkesten önce madene gelmiş, arkadaşlarını aşağı indirmemiş, Montsoulu işçilere katılmak, vagon başına beş santim zam istemek gerektiğine inandırmıştı. Onun bu konuşmasından sonra dört yüz kömür işçisi büyük bir gürültü içinde, bağırıp çağırarak, ellerini kollarını sallayarak soyunma odasından çıkmış, anahangara dolmuştu. Çalışmak isteyenler pabuçlarını çıkarmış, lambalarını almış, kürek ya da kazmalarını koltuklarına sıkıştırmışlardı; istemeyenlerse tahta ayakkabıları ayaklarında, hava epey soğuk olduğu için ceketleri omuzlarında, kuyu başını tutmuşlardı; çavuşlarınsa patırtıyı yatıştırmak, başkaldıranları yola getirmek, madene inmek isteyen iyi niyetli arkadaşlarına engel olmamalarını sağlayabilmek için bağırmaktan sesleri kısılmıştı.

Catherine’in deri ceketiyle pantalonunu giydiğini, mavi yemenisini başına bağladığını gören Chaval küplere bindi. Sabah kalkarken sert bir sesle yataktan çıkmamasını söylemişti. İşe gitmemeyi aklı kesmeyen kızsa, onu dinlememiş, kalkıp arkasından gelmişti, delikanlı kendisine para vermediği gibi, evin masraflarını da kız yapıyordu; gidip birkaç kuruş kazanmazsa hali nice olurdu? Büyük bir korkuyu, yersiz yurtsuz, aç susuz kalan tumbacı kızlar gibi Marehiennes’deki geneleve düşme korkusunu içinden atamıyordu bir türlü.

— Hay dinine yandığımın! Ne halt etmeye geldin buraya? diye bağırdı Chaval.

Kızcağız kekeleyerek babadan kalma geliri olmadığını, çalışmak istediğini söyledi.

— Yani bana karşı mı geliyorsun kaltak!.. Çabuk eve dön, yoksa döve döve götürürüm!

Kız korkup birkaç adım geriledi, ama işlerin nereye varacağını öğrenmek üzere hangarda kaldı.

Bu sırada Deneulin de ayıklama merdiveninden iniyordu. Gemici fenerlerinin zayıf ışığına karşın, bir bakışta durumu kavradı, yüzlerini tek

tek tanıdığı bütün o kazmacıları, yükleyicileri, kırıcıları, tumbacı kızları ve katarcı oğlanları, karanlıkta arı gibi uğuldaşan o işçi kalabalığını gördü. Yepyeni, tertemiz hangarda her şey hazır bekliyordu: İstim üzerindeki makine hafif hafif soluyor, kafesler çelik tellerin ucunda hareketsiz duruyor, sağda solda bırakılmış kömür vagonları demir döşemede yatıyordu. Çok çok, seksen lamba alınmış, geri kalanlar lamba odasında göz kırpıyordu. Deneulin'in tek bir sözü yetecek, madenin dört bir yanında bir anda her şey işlemeye başlayacaktı.

— Ne var, ne oluyor çocuklar? diye sordu olanca sesiyle bağırarak. Nedir derdiniz? Gelin anlatın, konuşup anlaşalım.

Kıyasıya çalıştırmakla birlikte, genel olarak güler yüz gösterirdi işçilerine. Dediği dedik, çıta gibi bir adamdı, o gür sesiyle zaman zaman bir savaş borazanı gibi ortalığı çınlatmasına karşın, her şeyden önce dürüstlükle gönüllerini kazanmaya çalışırdı; genellikle de sevilirdi, işçiler özellikle yiğit bir insan olduğu, bütün gününü madende geçirdiği ve tehlike anında herkes kaçışırken, ölümü göze alıp en önde ileri atıldığı için sayarlardı onu. Nitekim, iki grizu patlamasında en babayiğitler bile kuyuya yaklaşmaya cesaret edemezken, o beline halat bağlatmış, kendini aşağı sallandırtmıştı.

— Arkadaşlar, diye devam etti, sizlere duyduğum güveni boşa çıkarmayın. Biliyorsunuz, burada bir jandarma karakolu açalım dediler, ben istemedim… Hadi bakalım, gelin, adam gibi derdinizi anlatın, sizi dinliyorum.

Bu sözler karşısında hepsi utanmış, yüzüne bakamıyorlardı; en sonunda Chaval çıktı öne:

— Durum şu efendim, dedi, artık işe devam edemiyeceğiz, vagon başına beş santim zam istiyoruz.

Deneulin şaşkına dönmüştü:

— Beş santim zam mı?! İyi ama neden? Ben, Montsou İşletmesi gibi payandalamayı kötü yapıyorsunuz diyerek yeni bir ücret uygulaması getirmek istemiyorum ki!

— Belki haklısınız, ama Montsoulu arkadaşlar da haklı. Yeni tarifeyi reddedip vagon başına beş santim artış istiyorlar, bugünkü koşullarda

çalışmak olanaksız çünkü… Onlara uyup, biz de beşer santim zam istiyoruz, öyle değil mi arkadaşlar?

Hangar bir anda karıştı, bağrış çağrış, itiş kakış arasında onaylayan sesler işitildi. Yavaş yavaş gelmiş, Deneulin'in çevresinde daracık bir halka oluşturmuşlardı.

Bir anda şimşekler çaktı Deneulin'in gözlerinde; içlerinden birinin gırtlağına sarılmamak için kendini zor tutuyor, güçlü hükümetlere bayılan bu adam, çaresizlikten yumruklarını sıkıyordu. Akıllı uslu konuşmayı, tartışmayı yeğledi.

— Beş santim zam istiyorsunuz, bence de buna layıksınız. Ancak şimdi veremem size bunu. Verirsem batarım… Oysa biliyorsunuz, yaşayabilmeniz için önce benim ayakta kalabilmem gerekir. Bense gücümün son sınırındayım, harcamalar azıcık yükseldi mi, hapı yuttum demektir… Hatırlarsanız, bundan iki yıl önceki direnişte ücretlerinizi artırdım, o zaman buna gücüm yetiyordu. Ama o bile belimi büktü, iki yıldır kendimi toparlamaya çalışıyorum… Bugünse, gelecek ay ücretlerinizi ödeyebilmek için nereden para bulacağımı düşünmekten yerine hemen şu anda dükkânı kapatıp giderim.

Chaval büyük bir içtenlikle gizlerini ortaya döken bu işveren karşısında acı acı sırıtıyordu. Ötekilerse, bir işverenin bunca işçinin sırtından milyonlar kazanamamasına akıl erdiremiyor, bu masala inanmak istemiyor, inadına başlarını öne eğiyorlardı.

Bunun üzerine Deneulin açıklamaya devam etti. Montsou Kömür İşletmesi'nin en küçük fırsatta yutmak üzere pusuya yatıp kendisini kolladığını, aralıksız savaştıklarını anlattı. Amansız bir çekişmeydi bu, hiç durmadan masraflarını kısmak zorunda kalıyordu; öte yandan Jean-Bart'ın çok derin oluşu maliyeti yükseltiyor, damarların kalınlığı bunu zor karşılıyordu. Geçen grevde adamlarını elinden kaçırma korkusu olmasa, Montsou İşletmesi'nin ardından ücretleri artırmaya yanaşmayacaktı. Derken gözdağı vermeye başladı, yarın öbürgün madeni kapatmak zorunda kalır da Montsou İşletmesi'nin demir pençesine düşerlerse daha mı iyi olacağını sordu. Kendisi başkaları gibi bilinmeyen bir köşkte yan gelip yatmıyordu ki; işçinin anasını bellemek üzere aylıklı yöneticiler tutan, adamlarına yüzünü bile göstermeyen hisse senedi sahiplerinden değildi o; parasından

başka her şeyini, malını, canını, sağlığını tehlikeye atan bir insandı. İşlerin durması kendileri için ölüm demekti, bir sürü sipariş almış, daha karşılayamamıştı, ayrıca stokta kömürü de yoktu. Beri yandan makinelere, araç ve gereçlere yatırdığı yüz binlerce frank öylece bekleyemezdi. Verdiği sözleri nasıl yerine getirirdi sonra, dostlarından aldığı paraları nasıl öderdi? Hiç şakası yok, top atardı.

— İşte böyle, sevgili arkadaşlar! diyerek sözünü bağladı. Sizleri inandırmak isterim… Gidip bir insandan kendi canına kıymasını isteyemezsiniz ya! Size bu beş santimi vermem ya da işi bırakmanıza göz yummam gırtlağıma bir ustura çekmek olur.

Bunu dedikten sonra sustu, işçilerin bir bölüğü kararsızlık içindeydi. Birkaçı kuyu başına yürüdü.

— En iyisi herkes kararında özgür olsun, dedi maden çavuşlarından biri… Oya koyalım, kimler çalışmak istiyor?

Catherine ilk öne çıkanlardan biriydi. Ama Chaval kızı geri itti, hırsla bağırdı:

— Hepimiz aynı görüşteyiz, ancak aşağılık adamlar arkadaşlarını bırakıp gider böyle zamanda!

Bu laftan sonra uzlaşma olanağı büsbütün ortadan kalkmıştı. Yeniden bağırıp çağırmaya başladılar, direnişten yana olanlar kuyu başına gidenleri zorla oradan uzaklaştırdı, nerdeyse duvara sıkıştırıp ezeceklerdi. Büyük bir umutsuzluğa kapılan müdür bir ara tek başına direnmeye, kalabalığı dağıtmaya kalktı; ama boş bir çabaydı bu, vazgeçmek zorunda kaldı. Kayıt kabul memurunun odasına girdi, soluk soluğa bir iskemleye çöktü, güçsüzlüğü aklını başından almış, hiçbir şey düşünemez olmuştu. Az sonra yatıştı, gözetmenlerden birine, gidip Chaval'i çağırmasını söyledi; beriki kendisiyle konuşmaya razı olunca odadaki herkesi çıkarttı.

— Yalnız bırakın bizi, dedi.

Deneulin, Chaval'in kafasındakileri öğrenmek istiyordu. Daha ilk cümlede, kıskançlıktan kuduran, kendini beğenmişin biri olduğunu sezdi. Bunun üzerine başladı övmeye, onun gibi değerli bir işçinin böyle geleceğini düşünmeden hareket etmesine şaştığını söyledi. Oysa nicedir

görevinde yükseltmek üzere uzaktan gözlüyordu kendisini; derken dolaylı konuşmayı bıraktı, olaylar yatıştıktan sonra onu maden çavuşu yapacağını söyleyiverdi. Chaval ses çıkarmadan dinliyordu. İçeri girdiğinde sıkılı olan yumrukları yavaş yavaş gevşedi. Zihninde düşünceler birbirini kovalıyordu: İşi bırakmakta dirense, Etienne'in yamağı olmaktan öteye gidemeyecekti; oysa şimdi başka bir tutku, yönetici olma tutkusu uyanmıştı içinde. Daha şimdiden yanakları al al olmuş, başı dönmeye başlamıştı. Ayrıca sabahtan beri gelmeyen direnişçiler bu saatten sonra hiç gelmezdi; bir engele takılmış, jandarmalarla karşılaşmışlardı herhalde: Boyun eğmekten başka çare yoktu. Ama hâlâ başını sallayıp olmaz diyor, yapılan öneriye içi gittiği halde, satın alınmaz adam numarası yapıyordu. En sonunda, Montsoulu işçilere verdiği sözü unuttu, gidip arkadaşlarını yatıştırmaya, madene indirmeye razı oldu.

Deneulin kayıt kabul odasından çıkmadı, çavuşlar birer köşeye çekildi. Tam bir saat Chaval'in kayıt kabul odası önünde bir kömür vagonuna çıkıp tumturaklı sözler edişini, arkadaşlarıyla tartışmasını dinlediler, işçiler şimdi yuhalıyorlardı onu, yüz-yüz yirmi kişilik bir grup direniş kararından dönmeyip hangardan ayrıldı. Saat yediyi geçmişti, güneş doğuyor, açık, ama soğuk bugün başlıyordu. Birden bütün maden harekete geçti, durmuş olan çalışma devam edecekti. Önce makinenin piston kolu gidip gelmeye, çelik telleri kocaman makaralara sarmaya başladı; demir tokmağın işaretleri arasında asansörler inip çıkıyor, kuyu, o günkü kazmacı, tumbacı ve katarcı payını yutuyordu; kırıcılarsa demir kaplı döşeme üzerinde gümbürdeyen kömür vagonlarını itiyorlardı.

— Hey Tanrı cezanı versin, ne halt ediyorsun orada? Sallanacağına aşağı insene! diye bağırdı Chaval sırasını bekleyen Catherine'e…

Bayan Hennebeau saat dokuzda yanında Cécile'le geldiği zaman, Lucie'yle Jeanne'ı belki yirmi kez bozulup yapılmalarına karşın epey zarif duran giysileri içinde hazır buldu. Deneulin atla onlara eşlik etmekte olan Négrel'i görünce epey şaşırdı. Erkekler de mi gidiyordu yemeğe? Bunun üzerine Bayan Hennebeau koruyucu melek gibi öne atıldı, yola çıkarken kendisini korkuttuklarını, birtakım çapulcuların yolları tuttuğunu, onun için de yanlarına bir koruyucu almak zorunda kaldıklarını anlattı. O arada Négrel gülüyor, bu haberler üzerine telaşlanan küçük hanımları yatıştırmaya çalışıyordu: Kaygılanacak bir şey yoktu canım, bir tek cam bile kırmaya

cesaret edemeyecek yaygaracıların palavrasıydı bunlar. Deneulin de kazandığı başarının esrikliği içinde, Jean-Bart'daki ayaklanmayı nasıl bastırdığını anlattı. Şimdi artık içi rahattı. Küçük hanımlar Vandame yolunda bekleyen arabaya binerken, hepsi bu harika günün sevinci içindeydi, ta ötelerde, ovanın bir başında olup bitenlerin, gittikçe uzayan insan selinin kulaklarını toprağa dayasalar kolayca duyabilecekleri ayak seslerinin farkında bile değildiler.

— Peki, anlaştık öyleyse, dedi Bayan Hennebeau. Akşama küçükhanımları almaya gelirsiniz, yemeği de hep birlikte yeriz… Zaten Bayan Grégoire da Cécile'i almaya gelecek.

— Merak etmeyin, gelirim, diye karşılık verdi Deneulin.

Araba Vandame'a yollandı. Jeanne'la Lucie yarı bellerine dek sarkmış, gülerek, hâlâ kapıda duran babalarına el sallıyorlardı; Négrel'se hızla dönen olan tekerleklerin ardında çalımla at sürüyordu.

Ormanı geçtiler, Vandame-Marchiennes yoluna saptılar. Tartaret'ye yaklaştıklarında Jeanne Bayan Hennebeau'ya Cote-Verte'i görüp görmediğini sordu; beriki beş yıldır burada yaşadığı halde, o yana hiç gitmediğini söyledi. Bunun üzerine oraya yollandılar. Tartaret, ormanın hemen kıyısındaki, yanardağ püskürükleriyle kaplı, ekilmeyen, çorak bölgeye verilen addı; altında yüzlerce yıllık bir kömür ocağı yanmaktaydı. Öyküsü dillere destandı, bütün madenciler bunu ezbere bilirdi: Tumbacı kızlar işleri azıtıp ahlaksızlığa saptıklarından, yeraltındaki bu Sodome kentine gökten yıldırımlar yağmıştı; öyle ki, günahkâr kızlar yukarı çıkacak vakit bulamamış, bu cehennemin dibine yuvarlanıvermişlerdi, hâlâ oradaydılar. Koyu kızıl renkli kireçli kayalar, cüzamlı insanların suratları gibi delik deşikti ve şapla örtülüydü. Topraktaki yarıklardan sarı sarı çiçekler, kükürt dumanları fışkırıyordu. Geceleri bu deliklerden bakabilme yürekliliğini gösterenler, orada, ta derinlerdeki akkor denizinde kavrulmakta olan günahkârlardan çıkan alevleri gördüklerine yemin ederlerdi. Geceleri toprağın hemen üstünde birtakım ışık oyunları göze çarpar, iblisin ilençli mutfağından çıkıp havayı kirleten dumanların ardı arkası kesilmezdi. Ve ne gariptir, bu ilençli bölgenin, Tartaret'nin tam göbeğinde hiç sararmayan çimenleri, durmadan yaprak değiştiren ulu gürgenleri ve yılda üç ürün veren ekin tarlalarıyla Cote-Verte[4] denen bir yer vardı. Toprağın bağrındaki yangınla ısınan doğal bir çiçek bahçesiydi burası. Hiç kimse kar görmemişti

orada. Ormanın çırılçıplak ağaçları yanında kocaman bir yeşillik demetiydi bu, o güzelim aralık gününde açılmış bir çiçek tarlasıydı, dört bir yanı saran don bu demetin kıyıcığına varıp küçük bir yaprağını bile solduramamıştı.

Araba az sonra ovaya girdi. Négrel bu saçma masalla alay ediyor, bir kömür ocağında kömür tozlarının kızışması sonucu, sık sık yangın çıkabileceğini anlatıyordu; önü alınmadı mı, bu yangınlar sonsuza dek için için sürerdi; Belçika'da böyle yangın çıkan bir ocak, ancak yakınlardaki derenin yolu değiştirilip madene verilerek söndürülebilmişti. Ancak sözünün arkasını getiremedi, bir süredir madenci kümeleriyle karşılaşıyorlardı. İşçiler, kendilerini kıyıya çekilmeye zorlayan bu görkemli alaya ters ters bakıyor, sessizce geçip gidiyorlardı. Sayıları gittikçe artıyordu, Scarpe köprüsü üstünde arabayı yavaşlatmak zorunda kaldılar. Hayret, ne olmuştu da bunca insan yollara dökülmüştü acaba? Küçük hanımlar korkmuş, Négrel kıvıl kıvıl kaynaşan ovada kavga kokusu sezmişti; Mar-

chiennes’e varınca derin bir oh çektiler. Parlak güneş altında alevleri görünmeyen kok fırınlarıyla yüksek fırınların bacalarından kapkara dumanlar çıkıyor, içlerindeki sonu gelmez kurum havaya dağılıyordu.

II

Catherine, Jean-Bart’da bir saattir çalışıyor, vagonları katarlama noktasına dek iniyordu; kan ter içinde kalmıştı, yüzünü gözünü silmek üzere bir an durdu.

Damarın en dibinde arkadaşlarıyla birlikte kazma sallayan Chaval tekerlek gürültüsü kesilince şaşırdı. Lambalar kötü yanıyor, çıkan kömür tozu çevreyi görmesine engel oluyordu.

— Ne oldu yine? diye bağırdı.

Kız sıcaktan erimek üzere olduğunu, yüreğinin yerinden fırlayacakmış gibi çarptığını söyleyince, kızgın bir sesle:

— Sersem, ne duruyorsun bizim gibi yap, gömleğini çıkar! diye karşılık verdi.

Sekiz yüz sekiz metre derinlikte, madenin kuzey yakasında, yükleme odasından üç kilometre uzaklıkta, Désirée damarının ilk dehlizindeydiler. Madenciler, madenin bu kesiminden söz ederken betleri benizleri atar, cehennemden konuşuyormuşcasına seslerini alçaltırlardı; çoğu kez de yerin dibindeki bu akkor yatağının adını bile anmak istemeyen insanlar gibi, yalnızca başlarını sallamakla yetinirlerdi. Dehlizler kuzeye doğru gittikçe Tartaret’ye yaklaşmakta, yukarıdaki kayaları kireçleştiren toprakaltı yangınının içine dalmaktaydı. Şimdi çalıştıkları noktada yan damarların sıcaklığı ortalama kırk beş dereceydi. Sizin anlayacağınız, ovadan geçenlerin kükürt ve zehirli gaz dumanları arasında yerden alevlerin fışkırdığını gördükleri o ilençli bölgenin tam göbeğindeydiler.

Ceketini çoktan çıkarmış olan Catherine ilkin duraksadı, sonra pantolonunu da çıkardı, şimdi artık kolları bacakları çıplaktı, gömleğini bir iple etek gibi kalçalarına bağlamıştı, yeniden işe koyuldu.

— Eh, böylesi daha iyi galiba, dedi yüksek sesle. Sıcaktan bunalışının altında belli belirsiz bir korku yatıyordu aslında. Beş gün olmuştu bu damara geleli ve geldiği günden beri, ta çocukluğunda dinlediği, ağza alınmayacak işler yaptıkları için Tartaret’nin dibinde yanmakta olan vagoncu kızların öyküleri aklından çıkmıyordu bir türlü. Gerçi şimdi artık

böyle masallara inanmayacak kadar büyüktü: Ama ya duvarlardan biri yarılır da içinden gözleri alev alev yanan, kömür sobası gibi kıpkızıl bir kız çıkarsa ne yapardı? Bunu düşündükçe iki kat terliyordu.

Kömür çıkarılan noktadan seksen metre uzaklıkta olan ilk durakta başka bir kız vagonu alıyor, seksen metre ötedeki eğimli yolun başına götürüyor, buradaki oğlan da daha yukarıdaki dehlizlerden gelenlerle birlikte aşağı gönderiyordu.

— Vay anasını! Bakıyorum epey rahatlamışsın, dedi otuz yaşlarındaki kara kuru kadın Catherine'i soyunmuş görünce. Ben yapamıyorum, yolun başındaki oğlanlar el şakasına başlayıp canımı sıkıyor çünkü.

— Pöh, diye karşılık verdi genç kız, erkeklere falan aldırdığım yok, sıcaktan patlıyorum.

Boş bir vagonu önüne katarak yola koyuldu. İşin kötüsü, bu son dehlizde Tartaret'ye yakınlıktan başka, sıcaklığı dayanılmaz kılan bir neden daha vardı. Gaston-Marie ocağının çok derin, terk edilmiş dehlizlerinden birinde on yıl önce patlayan bir grizu yüzünden yangın çıkmış, zararı azaltmak üzere örülmüş olan ve hiç durmadan onarılan kil duvara karşın hâlâ hemen yanı başlarında yanıyordu. Havasız kalınca, ateşin sönmesi gerekirdi; ama herhalde birtakım hava akımlarıyla besleniyor, on yıldır durmadan yanıyor, kil duvarı fırın tuğlaları kadar kızdırıyor, yakınından geçerken insanın derisi kavruluyordu. Vagonlar da işte, iki yüz metreyi aşan bu uzun duvar boyunca altmış derece ısıda itiliyordu.

İki gidiş gelişten sonra yine soluğu kesildi Catherine'in. Neyse ki, bölgenin en kalın damarlarından biri olan Dési-

rée'de dehliz geniş ve rahattı. Kömür yatağının kalınlığı bir metre doksan santimdi, işçiler ayakta çalışabiliyorlardı. Ama bir parça daha serin bir yerde, boyunlarını kırarak çalışmayı yeğlerdiler aslında.

Catherine'in gürültüsü kesilir kesilmez. Chaval sert bir sesle:

— Hey, uyuyor musun be? diye bağırdı yeniden. Kim başıma gönderdi bu uyuz beygiri anlamam ki? Vagonu doldurup yola koyulacak mısın, koyulmayacak mısın!

Kız aşağıda küreğine yaslanmış duruyordu, başı dönüyor, söyleneni yerine getiremiyor, alık alık yüzlerine bakıyordu. Lambaların kızılımtrak ışığında güç seçiyordu onları, hayvanlar gibi çırılçıplaktılar, ama öylesine karaydılar, kan ter içinde kalıp kömür tozuna batmıştılar ki, çıplaklıklarından utanmıyordu. Kapkara bir çalışmaydı bu, maymun sırtına benzeyen sırtlar inip kalkıyor, sıcaktan kavrulmuş kollar bacaklar, kazma sallayışlar ve iniltiler arasında eriyip bitiyordu. Erkekler onu daha iyi görebiliyorlardı herhalde, çünkü kazmalar durdu, pantolonunu çıkarmış diye dalga geçmeye başladılar.

— Aman, aman, dikkat! Üşütüp nezle edeceksin kızı!

— Esaslı bacakları varmış ha! Bana bak Chaval, iki kişiye yeter bu be!

— Oo! İyice görelim canım. Aç hele, aç. Daha, daha!

Bunun üzerine Chaval, arkadaşlarına kızacak yerde, kıza saldırdı.

— Tamam mı, Tanrının cezası, tamam mı!.. Rezilliğe geldi mi birincidir. Akşama kadar orada dikilip böyle lafları dinleyebilir.

Catherine ıkına sıkına vagonu doldurmaya karar vermişti, doldurduktan sonra itmeye başladı. Dehliz çok genişti, ayaklarını ağaç direklere tutturamıyor, bir destek ararken çıplak ayakları raylar arasına sıkışıp hırpalanıyor, belini kırıp kollarını uzatarak ağır ağır ilerliyordu. Kil duvara gelince kavrulma başlıyor, bütün vücudundan yağmur gibi iri iri terler boşalıyordu.

Yolun üçte birini geçmeden ter içinde kaldı, gözleri görmez oldu, o da kapkara çamura bulanmıştı artık. Daracık gömleği mürekkebe batırılmış

gibiydi, tenine yapışıyor, kalçalarını oynattıkça beline toplanıyordu; öyle bir cendere içindeydi ki sonunda işi bıraktı.

Nesi vardı bugün? Hiçbir zaman bu denli gevşek hissetmemişti kemiklerini. Kötü havadandı herhalde. Kuyudan kilometrelerce uzakta olan bu dehlizde havalandırma yoktu. Küçük bir pınar gibi hışırdayarak kömürün içinden çıkan her türlü gaz vardı burada, kimi zaman gazlar öylesine artıyordu ki lambalar bile yanmak istemiyordu; on beş gün boyunca işçilerin genizlerine dolan grizuysa cabasıydı. Catherine altta zehirli, üstte tutuştukları ve patladıkları an bir ocağın altını üstüne getiren hafif gazlar olmak üzere, bir sürü zararlı gazdan meydana gelen ve kömür işçilerinin ölü hava dedikleri bu havayı çok iyi tanıyordu. Çocukluğundan beri öyle çok alıp vermişti ki bu havayı, şimdi bu denli rahatsız oluşuna, kulaklarının uğuldayıp boğazının yanmasına şaşıyordu.

Sonunda dayanamadı, gömleğini de çıkarmak gereğini duydu. En küçük kıvrımı vücudunu kesen, canını yakan bu giysi bir işkence haline gelmişti artık. Direndi, vagonu biraz daha itmeye çalıştı, ama yine doğrulmak zorunda kaldı. Bunun üzerine hızla belindeki ipi çözdü, gömleği çıkardı, öylesine yanıyordu ki, elinden gelse derisini bile yüzecekti. Çırılçıplaktı şimdi, acınası bir haldeydi, çamurlar içinde yuvarlanan zavallı bir sokak çocuğuna dönmüştü, böğrü ter içinde kalmış, karnına dek çamura batmış, dişi bir araba atı gibi didinip duruyordu. Dört ayak üstünde itiyordu vagonu.

Birden büyük bir umutsuzluk kapladı yüreğini, soyunmakla da rahata erememişti. Çıkaracak başka ne kalmıştı ki? Kulakları uğul uğul uğulduyor, şakakları bir cenderede sıkıştırılıyormuş gibi oluyordu. Dizlerinin üstüne yığıldı. Vagondaki kömürlerin arasına yerleştirdiği lambanın söndüğünü sandı. Karmakarışık kafasında yalnız lambanın fitilini çıkarma düşüncesi vardı şimdi. Derken lamba söndü. Bir anda her şey karanlıklara gömüldü, başında bir değirmentaşı dönüyordu, kollarını bacaklarını kaplayan korkunç yorgunluk yüreğine de bulaşmış, nerdeyse o da durmak üzereydi. Sırtüstü yıkılmış, yerde, zehirli gaz dolu dehlizde can çekişiyordu.

— Hay dinine yandığımın! Yine ötede beride sürtüyor galiba bu kız! diye homurdandı Chaval’in sesi.

Genç adam damarın tepesinden kulak kabarttı, tekerlek gürültüsü duyamadı.

— Hey, Catherine, yılan soyu!

Sesi karanlık dehlizde yankılanıp yitiyor, ama karşılık olarak çıt çıkmıyordu.

— Yanına gelip okşayayım mı seni, ha!

Yine çıt yok, aynı ölüm sessizliği. Deli gibi aşağı indi, lambasını kapıp öyle bir koştu ki, az kalsın dehlizde yatan kızı çiğniyordu. Şaşkın şaşkın kıza bakıyordu. Nesi vardı acaba? Azıcık uyumak üzere numara yapmıyordu herhalde? Yüzüne bakmak için uzattığı lamba az kalsın sönüyordu. Kızı kaldırdı, yeniden bıraktı, sonunda anladı: Kötü hava çarpmıştı. Öfkesi dinmiş, kömür işçisinin tehlikede olan arkadaşı karşısında takındığı o gözünü budaktan esirgemeyiş ortaya çıkmıştı şimdi. Arkadaşlarına seslenip, gömleğini getirmelerini istedi; çıplak ve baygın kızı kollarına almış, elden geldiğince yukarı kaldırıyordu. İkisinin giysilerini de getirip omuzuna attılar, bir eliyle yükünü, öbürüyle de iki lambayı tutarak koşar adım yürümeye başladı. Dehlizler uzayıp gidiyor, sağa sapıyor, sola sapıyor, vantilatörün ocağa üflediği buz gibi yayla havasında yeniden canlanmaya koşuyordu. Derken, bir su şırıltısı, kaynaklardan sızan suyun sesini işitip durdu. Bir zamanlar Gaston-Marie'ye açılan kocaman bir katar dehlizinin dört yolağzına gelmişti. Rüzgâr burada fırtına gibi esiyordu, hava öylesine serindi ki, sırtını ağaç direklerinden birine verip yere çöktüğü zaman, kucağında hâlâ baygın yatan kız tepeden tırnağa titredi.

— Catherine, şakayı bırak Tanrı aşkına, kendine gel… Şöyle azıcık otur da şunu suya batırayım.

Onu böyle pelte gibi gördükçe aklı başından gidiyordu. Her şeye karşın, ne yapıp edip gömleği ıslattı, bununla yüzünü sildi. Kız ölü gibiydi, erginlik belirtilerinin bir türlü ortaya çıkamadığı o kavruk, incecik vücuduyla daha şimdiden toprağa gömülmüştü sanki. Derken, çocuksu göğsünde, karnında ve meyvesi vakti gelmeden devşirilmiş minicik kalçalarında bir ürperme oldu. Gözlerini açtı:

— Üşüyorum, dedi titreyerek.

— Hah şöyle canım, üşümen çok daha iyi! diye bağırdı korkusu yatışan Chaval.

Kızı giydirdi, gömleği kolayca sırtına geçirdi, ama Catherine pek yardım edemediği için, pantolonu giydirirken epey küfretti. Kızcağız hâlâ sersem gibiydi, nerde bulunduğunun farkında değildi, neden böyle çırılçıplak soyunduğunu da anlayamıyordu. Aklına gelince kıpkırmızı kesildi. Nasıl cesaret etmişti sırtındaki her şeyi çıkarmaya! Chaval'i sorguya çekiyordu şimdi: Onu böyle anadan doğma, orasını burasını örtecek bir mendil parçası bile olmadan görmüşler miydi acaba? Delikanlı dalga geçiyor, masallar uyduruyor, onu çevrelerini kuşatan arkadaşlar arasından alıp buraya getirdiğini söylüyordu. Ayrıca bu ne biçim işti, soyun deyince hemen kıçını açmıştı! Daha sonra yemin etti, arkadaşlarının kalçasının yuvarlak mı köşeli mi olduğunu görmeye vakit bulamadıklarını, kendisini uçarak buraya getirdiğini söyledi.

— Bırrr! Sana derken ben kıkırdıyacağım galiba, diyerek giyindi.

Genç kız onu hiçbir zaman böyle güler yüzlü görmemişti. Genellikle tek bir tatlı söze karşılık iki kez azarlanıyordu zavallıcık. Oysa ne güzel olurdu böyle tatlı tatlı geçinmek! Yorgunluğun verdiği gevşeme içinde ılık ılık bir şeyler akıyordu yüreğine doğru…

— Öpsene beni.

Delikanlı kızı öptü, ayağa kalkacak gücü bulmasını beklerken yanına uzandı.

— Görüyorsun ya, diye devam etti kız, az önce bağırmakla haksızlık ettin, gerçekten adım atacak halim yoktu! Sizin orası biraz daha az sıcak, oysa dehlizde bilsen nasıl pişiyor insan!

— Elbette, diye karşılık verdi delikanlı, ağaç altında çok daha iyi olurduk… Sen bu ocakta tükeniyorsun, yavrucuğum, adım gibi biliyorum bunu.

Onun da bu gerçeği kabul etmesinden öyle duygulandı ki, hemen yiğitleşti.

— Yok canım, basit bir rahatsızlık bu. Ayrıca bugün madenin havası zehirli… Ama az sonra göreceksin ne yılan olduğumu. İnsan çalışma zamanı çalışmalı, öyle değil mi? İşi bırakmaktansa geberip gitmeyi yeğlerim ben.

Bir an sustular. Chaval kızın beline sarılmış, üşüyüp hasta olmasın diye, sımsıkı göğsüne bastırıyordu. Catherine de işliğe dönecek gücü bulmuş olmasına karşın, kendini bırakmış bunun tadını çıkarıyordu.

— Yalnız, diye devam etti alçak sesle, bana daha yumuşak davranmanı isterdim… Bak, ne kadar rahat ediyoruz birbirimizi sevdiğimiz zaman.

Ve başladı hafif hafif ağlamaya.

— İyi ama, seni yanıma aldığıma göre seviyorum demektir be, diye bağırdı delikanlı.

Kız başını sallamakla yetindi. Erkeklerin çoğu kadınları sırf kendi zevkleri için yanlarına alır, onların mutluluğuyla hiç mi hiç ilgilenmezlerdi. Şimdi artık iyiden iyiye ağlıyor, kolunu belinden ayırmayacak başka bir oğlana düşmüş olsa sürebileceği yaşamı düşündükçe umutsuzluğa kapılıyordu. Başka bir erkek ve bu başka erkeğin hayali o büyük heyecan arasında gözünün önünde canlanıyordu. Ama o iş bitmişti artık, şimdi pek sert davranmadıkça, işte bu adamla ömrünü geçirmekten başka bir şey istemiyordu.

— Öyleyse ara sıra böyle tatlı olmaya çalış, dedi.

Lafı hıçkırıklarla kesildi, delikanlı eğilip bir daha öptü onu.

— Aptal mısın be!.. Bak, yemin ediyorum sana, hep böyle olacağım. Dünyanın en kötü adamı değilim ya!

Kız erkeğin yüzüne bakıyor, hâlâ ağlamakla birlikte, yavaş yavaş bir gülümseme beliriyordu dudaklarında. Belki de Chaval haklıydı, mutlu kadın yoktu yeryüzünde. Ayrıca ettiği yemine inanmamakla birlikte, şu anda güler yüz göstermesine seviniyordu. Hey ulu Tanrım! Bir de sürekli olsaydı şu barışıklık! İkisi de kendilerine gelmişlerdi; tam birbirlerine sarıldıkları sırada, birtakım ayak sesleri duyup ayağa fırladılar. Geçerken onları görmüş olan üç arkadaşları olup biteni öğrenmeye geliyordu.

Hep birlikte yola koyuldular. Saat ikiye geliyordu, damara gidip yeniden kazma sallayıp terlemeye başlamazdan önce serin bir köşede oturup yemeklerini yediler. Ama tam iki dilim yağlı ekmeklerini bitirip mataralarından birer yudum kahve içmeye davrandıkları sırada, derinlerden gelen bir uğultuyla irkildiler. Ne oluyordu acaba? Yine bir kaza mı olmuştu

yoksa? Ayağa fırlayıp koşmaya başladılar. Her an kazmacılarla, tumbacı kızlarla, katarcı oğlanlarla karşılaşıyorlardı; ama hiçbiri bir şey bilmiyor, sürekli bağrışıyorlardı; büyük bir felaket olmuştu herhalde. Korku, yavaş yavaş, bütün madeni sarıyor, dehlizlerden ne yapacağını şaşırmış gölgeler fırlıyor, lambalar karanlıklarda dans ediyor, yıldırım gibi akıp gidiyordu. Kaza nerdeydi? Neden hiç kimse yerini söylemiyordu?

Birden maden çavuşlarından biri bağırarak yanlarından geçti:

— Kabloları kesiyorlar! Kabloları kesiyorlar!

Bunun üzerine, ürküntü iyice arttı. Karanlık dehlizlerde çılgınca bir koşu başladı. Hepsinin aklı başından gitmişti. Neden kesiyorlardı çelik telleri? Ayrıca aşağıda insan varken kim kesiyordu? İşte burası karanlıktı.

Derken başka bir çavuşun sesi gürleyip kayboldu.

— Montsoulu işçiler çelik telleri kesiyor! Herkes yukarı!

Olup biteni anlayan Chaval hemen Catherine'in koluna yapıştı. Çıkınca Montsoulu işçilerle karşılaşacağını düşündükçe dizlerinin bağı çözülüyordu. Jandarmaların eline düştü sandığı direnişçiler gelmişti demek! Bir an yol değiştirip Gaston-Marie'den çıkmayı düşündü; ama geri dönmek olanaksızdı. Kararsızlık içinde, korkusunu gizlemek üzere, böyle delice koşmanın aptallık olduğunu söylüyor, sürekli küfrediyordu. Madende bırakacak değillerdi ya onları:

Çavuşun sesi yeniden gürledi ve yaklaştı.

— Herkes yukarı! Merdivenlere! Merdivenlere!

Ve Chaval arkadaşları tarafından sürüklendi. Catherine'i tartakladı, daha hızlı koşsana diye bağırdı. Ocakta tek başlarına kalıp açlıktan gebermelerini istiyordu herhalde? Montsoulu haydutlar işçilerin çıkmasını beklemeden merdivenleri de kırabilirlerdi. Bu korkunç varsayım akıllarını başlarından aldı, dehlizler boyunca çılgınca bir koşu, herkesten önce çıkıp canını kurtarma yarışı başladı. Bazıları merdivenlerin kırıldığını, hiç kimsenin çıkamayacağını haykırıyordu. Hele ürkmüş koyun sürüleri gibi yükleme odasına gelişleri gayya kuyusuna düşüşe benzedi: Kendilerini kuyuya doğru atıyor, o daracık nefeslikte birbirlerini eziyorlardı; yaşlı bir ispirse atlarını

ahıra çekmiş, madende geçirilen gecelerin verdiği alışkanlıkla, nasıl olsa buradan çıkarılacağından emin, kaygısız bir horgörüyle onları seyrediyordu.

— Hey Tanrı cezanı versin! Düşsene önüme be! diye bağırdı Chaval Catherine'e. Yuvarlanırsan tutarım hiç olmazsa!

Kızcağız vücudunu yeniden daha kan ter içinde bırakan üç kilometrelik koşunun verdiği şaşkınlıkla, dili bir karış dışarıda, hiçbir şey anlamadan kalabalığın akışına bırakmıştı kendini. Bunun üzerine Chaval kızın koluna yapıştı, kıracakmış gibi asıldı; kız bir çığlık attı, gözlerinden yaş geldi: Chaval ettiği yemini unutmuştu bile, hiçbir zaman mutlu olamayacaktı.

— Geçsene be! diye uludu.

Oysa kızın ödü kopuyordu ondan. Önüne geçerse, yukarı çıkana dek itip kakacaktı kendisini. Bunun için de, arkadan gelenler dört bir yandan ittiği halde, öne geçmemekte direniyordu. Kuyudaki sızıntılar iri damlalı bir sağanak halinde yağıyor, yükleme odasının tabanı işçilerin ayakları altında sarsılıyordu; altlarında on metrelik bir balçık yığını vardı. Jean-Bart'da iki yıl önce korkunç bir kaza olmuş; çelik tellerden biri kopmuş, asansör çamura gömülmüş, içindeki iki işçi boğulmuştu. Hepsinin aklı bu kazadaydı, böyle üst üste yığılırlarsa, kalaslar kırılacak, toptan kuyunun dibini boylayacaklardı.

— Hay kalın kafalı hay! diye bağırdı Chaval, sen istiyorsan kal da geber, ben kendimi kurtarayım bari!

Önden o yürüdü, kız da arkasından.

Dipten yukarı kadar, her biri aşağı yukarı yedi metre boyunda yüz iki merdiven vardı; bunlar, bacanın genişliğine denk, ortasında ancak bir insan geçecek açıklıkta dört köşe birer delik bulunan daracık sahanlıklara yerleştirilmişti. Kuyunun yan duvarlarıyla kömür çıkarılan bölme arasında kalan, yassı bir bacayı andıran, nemli, karanlık, uçsuz bucaksız, yedi yüz metrelik bir delikti bu, merdivenler, düzenli aralıklarla, hemen hemen dimdik yerleştirilmişti. Sağlam bir adam ancak yirmi beş dakikada tırmanabilirdi bu dev gibi sütuna. Zaten bu yol ancak tehlike anlarında kullanılırdı.

Catherine ilkin neşeyle çıkıyordu merdivenleri. Çıplak ayakları dehlizlerdeki keskin çıkıntılara alışık olduğundan, aşınmasınlar diye üstlerine demir kılıf geçirilmiş köşeli basamaklarda rahatça yürüyordu. Vagon ite ite sertleşmiş elleri aslında avucuna sığmayan dikmeleri yorulmadan kavrıyordu. Ayrıca şu beklenmedik çıkış, merdiven başına üçer kişi olmak üzere kıvrıla kıvrıla uzayıp giden, kuyruğu daha kuyunun dibindeki çamur yığınında sürünürken, başı yeryüzüne varacak şu insan-yılanı zihnini uğraştırıyor, içindeki üzüntüyü unutturuyordu. Daha gün ışığına kavuşulmamıştı herhalde, en öndekiler bile olsa olsa kuyunun üçte birini ancak çıkmışlardı. Artık hiç kimse ağzını açmıyor, yalnızca ayakların çıkardığı boğuk ses işitiliyordu; kuyruklu yıldızlara benzeyen lambalarsa, yukarıdan aşağı gittikçe kalınlaşan kesintili bir çizgi halinde uzayıp gidiyordu.

Catherine ardındaki katarcı oğlanın merdivenleri saydığını işitti. Bunun üzerine o da saymaya başladı. On beş merdiven çıkmışlardı şimdiye dek, yükleme noktalarından birine gelmek üzereydiler. Tam bu sırada Chaval'in bacaklarına çarptı. Delikanlı, dikkat etsene be diyerek bir küfür savurdu. Yukarı çıktıkça, bütün sıranın durduğu, hareketsizleştiği görülüyordu. Yine ne vardı? Ne olmuştu? Bir anda hepsinin sesi çıktı, sorular sorup öfkelenmeye başladılar. Bunalım daha kuyunun dibinde başlamıştı zaten ve gün ışığına yaklaştıkça, yukarıdaki bilinmeyen şeyler sıkıntılarını artırıyordu. İşçilerden biri merdivenlerin kırıldığını, aşağı inmeleri gerektiğini söyledi. Hepsinin aklı fikri, boşlukta asılı kalmaktaydı. Derken başka bir açıklama dolaştı kulaktan kulağa: Kazmacılardan biri bir basamak kaymıştı. Ama işin doğrusunu hiç kimse bilmiyor, bağrışmalar doğru bir şey öğrenmelerine engel oluyordu, geceyi orada mı geçireceklerdi acaba? En sonunda doğru dürüst bir haber alamadan, basamaktan basamağa atlayan ayaklar, sağa sola sallanan lambalar arasında aynı ağır ve zor çıkış başladı yeniden. Kırık merdivenler daha yukarıdaydı herhalde.

Catherine otuz ikinci merdivende, tam üçüncü yükleme noktasını geçerken, kollarıyla bacaklarının sertleştiğini hissetti. Önce derisinde karıncalanmalar olmuştu. Şimdiyse ayaklarının altındaki demiri, elleriyle tutunduğu dikmeyi hissetmemeye başlıyordu. Yavaş yavaş yakıcı bir hâl alan belli belirsiz bir acı kaslarını kaynatıyordu. Baş dönmeleri arasında, Bonnemort dededen dinlediği eski öyküleri anımsıyordu: Bir zamanlar böyle sahanlıklı baca yokmuş, on yaşındaki kızlar birbiri ardına dizilmiş

çıplak merdivenlerden küfürlerle çıkarırlarmış kömürü; biri düştü mü ya da küfelerden birinden bir kömür parçası yuvarlandı mı, üç dört çocuk birden aşağı uçarmış. Bacakları gittikçe kaskatı kesiliyordu, hayır hayır, yukarı çıkamayacaktı canım.

Yeni duraklamalar biraz soluk almasına izin verdi. Ama her duruşta yukarıdan aşağı yayılan korku dalgası tüketiyordu zavallıyı. Altında ve üstünde uzayıp giden insan dizisinin hızlı solukları birbirine karışıyor, bu bitmez tükenmez çıkış başını döndürüyor, bütün ötekilerle birlikte midesini bulandırıyordu. Karanlığın verdiği sarhoşlukla, cendere gibi dört bir yanını saran tahta perdelerin sıkıntısı içinde boğulacak gibi oluyordu. Ayrıca ter içinde kalmış vücudu yukarıdan dökülen iri su damlaları altında ıslanıyor, nemden tir tir titriyordu. Yüzeye yaklaşıyorlardı herhalde, sızıntı yağmuru öyle bir hâl almıştı ki, nerdeyse lambaları söndürecekti.

Chaval iki kez seslendi, ama Catherine’den yanıt alamadı. Ne halt ediyordu orada? Dilini mi yutmuştu? Durumunun iyi olup olmadığını söyleyebilirdi pekâlâ. Yarım saattir çıkıyorlardı; ama bu öyle ağır bir çıkıştı ki, gele gele ancak elli dokuzuncu merdivene gelmişlerdi. Daha kırk dokuz merdiven vardı, Catherine en sonunda, iyiyim iyiyim diye bir şeyler geveledi ağzında. Yorgunum dese, yılan gibi ağırkanlı olmakla suçlanacaktı çünkü. Basamaklardaki demirler ayaklarını kesiyor, ta kemiklerine işleyen testerelerle doğranıyordu sanki. Kendini her yukarı çekişten sonra parmaklarını bir daha kapatamıyacakmış gibi oluyor, derileri soyulan, kaskatı kesilen ellerinin merdiven dikmelerini bırakıvereceğini sanıyordu; omuzbaşlarıyla kalçaları harcadıkları sürekli çaba sonunda yorgunluktan bitmiş, yerlerinden fırlamıştı sanki, her an tepetaklak düşmeyi bekliyordu. Özellikle merdivenlerin dikliğinden yakınıyor, neredeyse dimdik yerleştirildikleri için karnını basamaklara dayayıp ancak bilek gücüyle çıkıyordu. Ciğerlerden boşalan körük gibi hava şimdi ayak sesini bastırmıştı, merdivenli bacanın kapalı oluşu yüzünden on katına çıkan korkunç hırıltı, kuyunun dibinden başlayıp yukarıda, gün ışığında sona eriyordu. Bir inleme duyuldu, haber ağızdan ağıza dolaştı, katarcı oğlanlardan biri başını sahanlıklarından birinin sivri köşesine çarpıp yarmıştı.

Catherine hâlâ çıkıyordu. Düzeyi geçtiler. Yağmur kesilmiş, paslı demir kokusuyla nemli ağaç kokusu dolu bir sis ortalığı kaplamış, havayı

ağırlaştırmıştı. Catherine makinemsi bir hareketle hafif hafif saymakta direniyordu: Seksen bir, seksen iki, seksen üç; daha on dokuz merdiven vardı. Ancak birbiri ardından sıralanan bu rakamlar sallantılı tempolarıyla onu ayakta tutuyorlardı. Hareketlerinin bilincinde değildi artık. Başını yukarı kaldırdığı zaman lambalar burmalı bir sütun gibi dönmeye başlıyordu. Kanı çekiliyor, ölüyorum sanıyordu, üflesen uçacaktı. İşin kötüsü alttakiler de iteklemeye başlamışlardı, bütün insan dizisi gittikçe artan yorgunluğun verdiği öfke ve bir an önce gün ışığına kavuşma gereksinmesiyle yukarı doğru saldırıyordu. En öndeki arkadaşlar çıkmışlardı; demek ki kırık merdiven yoktu; ama bazıları yukarıda rahat soluk alırken, geride kalanların çıkmasına engel olmak üzere hâlâ kırılabileceği düşüncesi hepsini çılgına çeviriyordu. Tam bu sırada yeni bir duraklama olunca dört bir yandan küfürler yükseldi, herkes birbirini iterek, düşenleri ezerek, bir an önce yukarı varma yarışına girişti.

İşte bu kargaşada Catherine de düştü. Umutsuz bir haykırışla, Chavel’e seslenmişti. Ama o bunu duymadı, itişip kakışıyor önüne geçmek için bir arkadaşının böğrünü tekmeliyordu. Kızcağız aşağı yuvarlandı, çiğnendi. Bayıldı, düş görmeye başladı: Eski küfeci kızlardan biriydi kendisi, tepesindeki küfelerden birinden yuvarlanan bir kömür parçası taş yemiş serçe gibi kuyunun dibine gönderiyordu onu. Kala kala beş merdiven kalmış, ama tam bir saate yakın zamanda gelmişlerdi buraya. Nasıl olup da yukarı çıktığını bir türlü kestiremedi, merdivenli bacanın darlığı yardım etmiş, arkadaşlarının omuzları arasında taşınmıştı herhalde. Birden göz kamaştırıcı bir aydınlıkta buldu kendini, büyük bir kalabalık toplanmış kendisini yuhalıyordu.

III

O sabah daha gün ışımadan, şu anda bütün ovayı kaplayan bir kıpırtı başlamıştı işçi mahallelerinde. Ama önceden kararlaştırdıkları saatte yola çıkamamışlardı, çünkü atlı birliklerle jandarmaların bütün yolları tuttuğu söylentisi yayılmıştı kulaktan kulağa. Dediklerine göre birlikler gece Douai'den gelmişlerdi, ayrıca Rasseneur'ün Bay Hennebeau'ya haber vererek arkadaşlarını sattığı söyleniyordu, hatta tumbacı kızlardan biri postaneye telgraf çekmeye giden uşağı kendi gözleriyle gördüğüne yemin ediyordu. Kömür işçileri yumruklarını sıkmış, alacakaranlıkta, kapalı kepenkler ardında askerlerin gelmesini bekliyorlardı.

Saat yedi buçukta, tam güneş doğarken yeni bir haber sabırsızlananların yüreğine su serpti. Telgraf uydurmaydı.

Lille valisinin isteği üzerine, direnişin başından beri askerlerini zaman zaman bölgede yürüyüşe çıkaran general o gün de aynı işi yapmıştı. Direnişçiler, arabuluculuk yapmayı vaat ettiği halde, kendilerini hizaya getirmek üzere Montsou'daki askeri birlikleri haftada bir önlerinden geçiren validen tiksiniyorlardı. Atlı birliklerle jandarmalar, işçi mahallelerini nal sesleriyle inlettikten sonra, Marchiennes'e yollanınca, madenciler tam işler kızışacağı sırada askerlerini alıp giden bu aptal valiyle alay ettiler. Saat dokuza dek evlerinin önünde gezinip, ortalarda salınan en son jandarmaları gözlediler, uslu uslu oturdular. O sırada Montsoulu kentsoylular kocaman yataklarında, başlarını kuştüyü yastıklara gömmüş, mışıl mışıl uyuyorlardı. Bayan Hennebeau'nun, kocasını çalışma masası başında bırakıp arabayla yola çıktığı görüldü, adamcağız yine çalışıyordu herhalde, kapısı bacası sımsıkı kapalı konakta tam bir ölüm sessizliği vardı. Hiçbir ocağın başında asker yoktu, bu da tehlikeli anların kaçınılmaz kısa görüşlülüğünü, her felaketten önce insanların düştüğü sersemliği, beceriksiz hükümetlerin olayları kavramak gerektiği zaman işlediği sayısız yanılgıyı gösteren yeni bir belirtiydi aslında. Kömür işçileri saat dokuzda bir gün önce ormanda kararlaştırdıkları üzere, buluşma yerleri olan Vandame'a yollandılar.

Etienne, geliriz diyen üç bin arkadaşın hepsini Jean-Bart'da bulamayacağını daha başından biliyordu. Pek çoğu toplantının ertelendiğini sanıyordu ve asıl kötüsü, hemen yetişip başlarına geçmezse daha önce yola çıkmış iki üç grup bütün davayı rezil edecekti. Yüze yakın işçi gün doğmadan gelip ormandaki gürgenlerin ardına gizlenmiş, arkadaşlarını bekliyordu. Akıl danışmak için yanına çıktığında Suvarin omuz silkti: On kararlı adam gereğinde bir orduya bedeldi; sonra yine önündeki kitaba döndü, onlarla birlikte gelmeyi reddetti. Çok kolay bir iş olan Montsou'yu ateşe vermekle yetindin mi, sorun yine duygusallığa kayıverecekti. Etienne evden çıkarken, dökme sobanın başında oturan Rasseneur'ü gördü, yüzü sapsarıydı, her zamanki gibi karalara bürünmüş heybetli karısı da, acı ama nazik sözlerle onu paylıyordu.

Maheu, verilen söz tutulmalı dedi. Çok kutsal bir buluşmaydı bu. Ancak gece yüreklerdeki ateşi söndürmüştü; Maheu bile şimdi başlarına bir felaket gelmesinden korkuyor, arkadaşlarının akılsızlık etmelerine engel olmak üzere hemen ormana gitmeleri gerektiğini söylüyordu. Maheude başını sallayarak kocasını onayladı. Etienne'se kimsenin burnunu kanatmadan,

tam bir devrimci gibi davranmak gerektiğini ileri sürüyordu. Yola çıkarken, bir gün önce Mouquete'in verdiği ekmekten payına düşeni yemedi, ama ısınmak için, yine bir gün önce aldığı ardıç rakısından üst üste üç bardak yuvarladı; ayrıca matarasını da doldurdu. Alzire evde kalıp çocuklara bakacaktı. Bonnemort Baba bir gün önce fazla koşup bacaklarını hasta ettiği için yataktan bile çıkmamıştı.

Ne olur, ne olmaz diye ayrı ayrı yürüdüler. Jeanlin çoktan tüymüştü. Maheu ile karısı Montsou'a doğru yollanırken, Etienne bir an önce arkadaşlarının yanına varabilmek için dosdoğru orman yoluna vurdu. Yolda bir grup kadınla karşılaştı, aralarında Yanık Karı ile Bayan Levaque da vardı: Hem yürüyor, hem de Mouquette'in getirdiği kestaneleri yiyor, midelerini tutsun diye kabuklarını bile yutuyorlardı. Ormanda arkadaşların hiçbirini bulamadı, hepsi Jean-Bart'a gitmişlerdi. Bunun üzerine koşmaya başladı ve tam Leva-

que’la yüze yakın arkadaşı ocak avlusuna girerken yetişti. Dört bir yandan işçi sökün etmişti, Maheuler anayoldan, kadınlar tarlalardan geliyorlardı, hiçbirinin elinde silah, önünde bir önder yoktu, taşan bir su gibi, en doğal yolları izliyorlardı. Etienne asma köprülerden birine tırmanıp olacakları seyre hazırlanmış olan Jeanlin’i gördü uzaktan. Hızını artırdı, en öndekilerle birlikte girdi avluya. Çok çok üç yüz kişiydiler.

Deneulin kayıt kabul odasına giden merdivenin başında görününce, bir an duraksadılar.

— Ne istiyorsunuz? diye sordu bağırarak.

Gülerek kendisine el sallayan kızlarını alıp götüren araba gözden yittikten sonra içine bir kurt düşmüş, yine madene dönmüştü. Oysa her şey yolundaydı, işçiler ocağa inmiş, kömür vagonları dolup dolup çıkmaya başlamıştı, tam yüreğine su serpilmiş, işçibaşıyla hoşbeşe koyulmuştu ki direnişçilerin geldiğini haber vermiştiler. Hemen koşup ayıklama odasının pencerelerinden birine dikilmişti ve gittikçe kabaran, işletme avlusunu dolduran insan seli karşısında güçsüzlüğünü fark etmişti. Dört bir yanı açık yapıları nasıl savunacaktı? On beş yirmi işçi ancak toplayabilirdi çevresine. İşi bitikti.

— Ne istiyorsunuz? diye bağırdı yeniden; kızgınlıktan sapsarı kesilmiş, başına gelecekleri yiğitçe karşılayabilmek için çaba harcıyordu.

Kalabalıkta bir kaynaşma oldu, homurtular duyuldu. Etienne en sonunda herkesi yarıp öne çıktı:

— Bakın beyefendi, dedi, size kötülük etmeye gelmedik. Ama bütün ocakların işi bırakması gerek.

Deneulin hiç çekinmeden payladı onu.

— Bizim ocakta işi durdurursanız, bana iyilik mi edeceğinizi sanıyorsunuz? Bir tüfek alıp arkamdan ateş edin daha iyi… Yo, hayır, işçilerim aşağıda ve beni öldürmedikçe, yukarı da çıkmayacaklar!

Bu sert sözler uğultuyla karşılandı. Maheu çılgınca ileri atılan Levaque’ı tutmaya çalışırken, Etienne hâlâ pazarlık ediyor, Deneulin’i giriştikleri

devrimci hareketin yasalara uygunluğuna inandırmaya uğraşıyordu. Ama beriki, ben işçilerimi dilediğim gibi çalıştırırım deyip duruyordu.

Ayrıca böyle saçma şeyler üstünde tartışmak da istemiyor, buranın efendisi benim diyordu. Üzüldüğü tek şey, bu çapulcu sürüsünü temizlemek üzere, orada dört beş jandarmanın bulunmayışıydı.

— Aslında siz haklısınız, şu başıma geleni hak ettim ben. Sizin gibi serseriler ancak zordan anlar. Hükümet de kalkmış, sizleri birtakım ödünlerle satın almayı düşünüyor. Oysa elinize böyle bir silah verildi mi, önce hükümeti alaşağı edersiniz siz.

Sinirinden tir tir titreyen Etienne yine de kendini tutuyordu. Sesini alçalttı.

— Rica ederim beyefendi, emir verin işçilerinize, yoksa onları tutamam. Dediğimi yaparsanız, büyük bir yıkımı önlemiş olursunuz.

— Basın gidin karşımdan! Siz kim oluyorsunuz? Bizim işletmeden değilsiniz, benimle pazarlık edemezsiniz… Ancak çapulcular böyle ortalığa yayılıp onun bunun evini soyar.

Şimdi artık sözleri küfürlerle kesiliyor, özellikle kadınlar hakaret yağdırıyorlardı. O ise hâlâ kafa tutuyor, yetkeye düşkün yüreğini rahatlatan bu iç döküşten büyük bir zevk duyuyordu. Ocağı öyle de böyle de yıkılacağına göre, gereksiz yumuşak yüzlülük göstermeyi alçaklık sayıyordu. Bu arada direnişçilerin sayısı artıyordu, hemen hemen beş yüz kişi birikmişti kapıda, nerdeyse ileri atılıp parçalatacaktı kendini, tam bu sırada işçibaşı koluna yapışıp hızla geri çekti onu.

— Tanrı aşkına yapmayın beyefendi!.. Yoksa korkunç bir kıyım olacak. Yok yere insan öldürtmenin yararı ne?

O ise hâlâ direniyordu, kalabalığa dönüp son kez bağırdı:

— Haydut herifler! Yeniden güçlendiğimiz zaman gösteririz biz size.

Adamları onu çekip götürmüştü, bir itişip kakışma ön sıradakileri merdivene fırlatmış, tırabzanlar kırılmıştı. İtenler cıyak cıyak bağrışarak erkekleri kışkırtan kadınlardı. Kilitlenmeyip yalnızca kapanmış olan kapı hemen açıldı. Ama merdiven çok dardı, birbirini ezen kalabalık, kuşatmacıların bir kısmı başka kapılardan girmeye koşmasa, pek öyle

kolayca geçemeyecekti buradan. Bir anda barakadan, ayıklama odasından, buhar kazanlarının bulunduğu yapıdan oluk gibi insan boşaldı. Beş dakika geçmeden ocağın tümü ellerindeydi, kendilerine kafa tutan işveren karşısında kazandıkları uykunun coşkunluğu içinde, ellerini kollarını sallayarak, bağrışa çağrışa işletmenin üç katını da işgal etmişlerdi.

Müthiş korkan Maheu, Etienne'e:

— Aman öldürmesinler adamı! diye bağırarak ilk fırlayanlardan biri olmuştu.

Etienne de koşuyordu zaten, Deneulin'in çavuşların odasına girip kapıyı arkadan desteklediğini anlayınca:

— Ne yapalım yani? diye karşılık verdi. Bizim suçumuz var mı? Baksana, herif çılgının teki!

Bununla birlikte, henüz bir öfke nöbetine tutulmayacak kadar sakin olduğu için epey kaygılıydı. Ayrıca kalabalığın elinden sıyrıldığını, daha önce tasarladığı gibi soğukkanlı bir halk hareketinin dışına çıkıp çılgınca işlere giriştiğini görünce önderlik şişinmesi de sönmüştü. Arkadaşlarını soğukkanlı davranmaya çağırıyor, gereksiz yakıp yıkmalarla düşmanlarını haklı çıkarmamaları gerektiğini haykırıyor, ama hiç kimseye söz dinletemiyordu.

— Kazanlara! diye uluyordu Yanık Karı. Ateşleri söndürelim!

Eline bir eğe geçirmiş olan Levaque, bunu hançer gibi sallıyor, kalabalığın gürültüsünü bastıran bir sesle haykırıyordu:

— Çelik telleri keselim! Çelik telleri keselim!

Az sonra hepsi birden aynı şeyi bağırıyordu; yalnız Etienne'le Maheu buna karşı koymaya savaşıyor, ne yapacaklarını şaşırmış bir halde, uğultu arasında konuşuyor, ama gürültüyü bastıramıyorlardı. Etienne sonunda:

— İyi ama arkadaşlar, aşağıda insanlar var! diyebildi.

Gürültü patırtı daha da arttı, her kafadan bir ses çıkıyordu.

— Daha iyi ya inmeseydiler!.. Alçaklara böylesi layıktır!.. Evet, evet! Orada kalsın alçaklar!.. Hem sonra merdivenler var nasıl olsa!

Etienne baktı ki merdiven düşüncesi onları iyice inatçı yapıyor, boyun eğmek zorunda kaldı. Ancak daha büyük bir felaketi önlemek üzere makine odasına koştu, hiç değilse asansörleri yukarı çekmek, kesilen çelik tellerin o korkunç ağırlığı altında ezilmelerine engel olmak istiyordu. Makineci birkaç gündüz işçisiyle birlikte toz olmuştu; hemen makinenin koluna yapıştı, manevraya başladı, bu arada Levaque'la birkaç arkadaşı dişlileri tutan demir kuleye tırmanmaktaydı. Asansörler sürgüler üstüne yerleştiği anda çelik teli yemeye başlayan eğenin acı sesi işitildi. Onun dışındaki bütün sesler kesildi, yalnız bu gürültü kaldı ortada, hepsi başlarını kaldırmış, heyecanla tellerin kesilişini seyrediyorlardı. En önde duran Maheu, sanki eğe bir daha inmeyecekleri o yoksulluk yuvalarından birine uzanan teli kemiriyor ve kendisini sıkıntıdan kurtarıyormuşçasına, korkunç bir sevincin içine yayıldığını hissediyordu.

Bu arada Yanık Karı avazı çıktığınca bağırarak barakanın merdivenlerine dalmıştı:

— Kazanlara! Kazanlara! Ateşleri söndürmeye!

Kadınlar da arkasından. Kocası erkekleri hizaya getirmeye çalışırken, Maheude de kadınların her şeyi yakıp yıkmasına engel olmak için koştu. En sakinleri oydu. İnsan hakkını dört bir yanı yakıp yıkmadan da isteyebilirdi. Kazanların bulunduğu odaya girdiğinde, kadınlar buradaki iki ateşçiyi kovmuştu bile, eline koca bir kürek alan Yanık Karı, ocaklardan birinin başına çökmüş, hırsla kömürleri dışarı çekiyor, çıkan korlar, tuğla kaplı döşemede, kara bir duman salarak yanmaya devam ediyordu. Beş jeneratör için on ocak vardı. Az sonra bütün kadınlar işe koyulmuştu, Bayan Levaque küreğe iki eliyle yapışmış, Mouquette tutuşmasın diye eteklerini beline toplamış, hepsi kan ter içinde kalmış, saçları başları dağılmıştı, bu cehennem fırınlarının yalazında yüzleri alev alev parlıyordu. Yerdeki kömür yığını artıyor, müthiş bir sıcaklık geniş salonun döşemesini çatır çatır çatlatıyordu.

— Yeter, yeter! diye bağırdı Maheude. Baraka yanıyor.

— Daha iyi ya! diye karşılık verdi Yanık Karı. Bizim de istediğimiz bu zaten… Ah, ulu Tanrım! Bir gün onlara kocamın ölümünü ödeteceğimi söylememiş miydim!

Tam bu sırada Jeanlin’in tiz sesi duyuldu.

— Hey, dikkat edin, şimdi her şeyi söndüreceğim! Bırakıyorum ha!

Herkesten önce gelip avluya girmiş, kalabalığın arasına karışmış, çıngar çıkınca zevklenmiş, nasıl bir kötülük yapabilirim diye aranmaya başlamıştı; sonunda muslukları çevirip buhar kazanlarını boşaltmak gelmişti aklına. Tüfek patlamasını andıran bir sesten sonra, beş kazandaki buhar, kulakları sağır eden, fırtına gibi bir uğultuyla boşaldı. Her yan buhar içinde kalmıştı, yerdeki kömürler kararıyordu, kadınlar kesik hareketli birer gölge haline gelmişti. Yalnız sahanlığa çıkmış olan yumurcak göze çarpıyordu bembeyaz burgaçlar ortasında müthiş keyiflenmiş, böyle bir fırtına kopardığı için ağzı kulaklarına varmıştı.

Bu iş şöyle böyle bir çeyrek sürdü. İyice sönsünler diye, birkaç kova su atılmıştı kömür yığınları üstüne: Böylece yangın tehlikesi ortadan kalkmıştı. Buna karşılık kalabalığın öfkesi yatışmamış, tam tersine kamçılanmıştı. Erkekler birer çekiç kapmış, kadınlar da demir çubuklara yapışmışlar, jeneratörleri kıralım, makineleri parçalayalım, ocağı yıkalım diye bağrışıyorlardı.

Durumu haber alan Etienne, Maheu’yle birlikte koştu. Öç alma nöbeti ona da bulaşmış, yavaş yavaş o da zıvanadan çıkmıştı. Bununla birlikte uğraşıp didiniyor, çelik teller kesildiğine, ateşler söndürüldüğüne, buhar kazanları boşaltılıp ocağın çalışması olanaksız duruma getirildiğine göre, artık yatışsınlar diye yalvarıyordu. Ama kimsenin bu laflara kulak astığı yoktu, kalabalık yine kafasına eseni yapmak üzereyken, dışarıda, nefesliğe açılan basık kapının çevresinde bir bağrıştır koptu.

— Yuh hainler!.. Alçaklar, pis köpekler!.. Yuh! Yuh!

İşçiler çıkmaya başlamıştı. İlk çıkanlar şiddetli ışıktan serseme dönmüş, alık alık göz kırpıştırıyorlardı. Sonra direnişçilerin önünden geçip anayola doğru yürüdüler, sıvışacaklardı güya.

— Kahrolsun alçaklar! Yuh düzmece kardeşlere, yuh!

Bütün direnişçiler oraya toplanmıştı. Üç dakika içinde binalarda kimsecikler kalmadı, beş yüz Montsoulu işçi iki sıra olmuş, söz verdikleri halde döneklik edip madene inen Vandamelıları aralarından geçmek

zorunda bırakmıştı. Ve bacanın kapısında paramparça olmuş giysileri, yüzü gözü çamur içinde bir işçi belirdi mi, yuh sesleri iki katına çıkıyor, gelen, korkunç alaylarla karşılanıyordu! Oo! Şuna da bakın hele, bacakları bir karıştı, neredeyse kıçı yere değecekti! Ya şu, Volcan'daki yosmalar burnunu kemirmişti keratanın! Şuna bakın be! Herifin gözlerindeki çapakla on katedrale mum yapılırdı doğrusu! Vay, vay! Ya şu sırık fasulyesine ne demeliydi, herifte göt göbek diye bir şey yoktu! Apar topar dışarı uğrayan, memeleri karnında, beli kalçası birbirine karışmış, yusyuvarlak bir tumbacı kız korkunç gülüşmelere yol açtı. Herkes ötesini berisini yokluyor, şakalar gittikçe ağırlaşıyor, yumruklar havaya kalkıyordu; kuyudan çıkan zavallılarsa, küfürler arasında heyecandan tir tir titreyerek, inmek üzere olan yumrukları yan gözle kollayarak, ses çıkarmadan birbiri ardından geçip gidiyor, avludan kurtulur kurtulmaz bayram ediyorlardı.

— Vay canına be! Kaç kişi var daha aşağıda? diye sordu Etienne.

Çıkanların arkası uzadıkça şaşıyor, bunların açlıktan bunalmış, çavuşların baskısıyla madene inmiş birkaç kişi olmadıklarını düşündükçe çılgına dönüyordu. Hemen bütün

Jean-Bart ocağa indiğine göre, ormanda kendisine yalan söylemişlerdi demek? Hele eşikte Chaval'i görünce, kendini tutamayıp haykırdı:

— Hay dinine yandığımın! Bunun için mi çağırdın bizi, ha?

Dört bir yandan küfürler yağmaya başladı, bazıları nerdeyse alçağın üzerine atılmak üzereydi. Olacak iş miydi bu! Bir gün önce kendileriyle birlikte yemin etmişti, oysa şimdi arkadaşlarının yanında, madende buluyorlardı onu! Kimseyi iplediği yoktu besbelli!

— Kaldırın kuyuya atalım keratayı! Kuyuya, kuyuya!

Beti benzi uçan Chaval bir şeyler geveliyor, durumu açıklamaya çalışıyordu. Ama kalabalığın öfkesine kendini kaptıran Etienne, çılgınca bağırarak sözünü kesti.

— Bizimle birlik olmak istedin, olacaksın… Yürü bakalım hayvan herif, düş önüme!

Yeni bir bağrışma sesini bastırdı. Bu kez Catherine belirmişti kapıda, güneşten gözleri kamaşmış, bunca vahşinin arasına düşmüş olmanın korkusu içindeydi. Çıktığı yüz iki basamak bacaklarını tüketmiş, avuçları kan içinde kalmıştı, soluk soluğaydı; Maheude, daha onu görür görmez, elini kaldırıp üstüne yürüdü.

— Ah şapşal, ah! Sen de indin demek?.. Anan açlıktan geberirken, sen pezevengin için hepimizi kandırıyorsun ha!

Maheu karısının koluna yapıştı, tokatı indirmesine engel oldu. Ama kızının koluna yapışmış sarsıyor, karısı gibi, böyle davrandığı için öfkeyle azarlıyordu. İkisinin de akılları başlarından gitmiş, herkesten daha çok bağırıyorlardı.

Catherine'i görmek Etienne'i çileden çıkarmıştı.

— Yürüyün arkadaşlar, gidiyoruz! Öbür ocaklara gidiyoruz! Pis domuz, sen de bizimle geliyorsun! diye bağırıp duruyordu.

Chaval soyunma odasından tahta ayakkabıları alıp soğuktan buz kesen omuzlarına yün kazağını zor attı. Hepsi sağından solundan çekiştiriyor,

ortalarında koşturuyorlardı onu. Çılgına dönen Catherine de tahta ayakkabılarını ayağına geçirmiş, soğuklar başlayalı beri sırtından çıkarmadığı erkek ceketinin düğmelerini ilikliyordu; hemen sevgilisinin ardından seğirtti, yanından ayrılmak istemiyordu, çünkü mutlaka harcayacaklardı delikanlıyı.

Jean-Bart iki dakika içinde boşaldı. Eline bir boru geçirmiş olan Jeanlin, sığır sürüsü toplar gibi sürekli öttürüyor, boğuk sesler çıkarıyordu. Yanık Karı, Bayan Levaque, Mou-quette ve öbür kadınlar koşabilmek için eteklerini toplamışlardı; Levaque'sa elindeki baltayı bir mızıka şefi gibi sallayıp duruyordu. Sağdan soldan sürekli yeni arkadaşlar geliyordu, sayıları hemen hemen bini bulmuştu, taşan bir nehir gibi karmakarışık yollara dökülmüşlerdi yine. Çıkış kapısı dardı, tahta perdeler kırıldı.

— Öbür ocaklara! Kahrolsun alçaklar! Çalışmak yok artık!

Ve bir süre sonra Jean-Bart bir ölüm sessizliğine gömüldü. Ne bir ses, ne bir nefes. Deneulin çavuşların odasından çıktı, sakın arkamdan gelmeyin gibilerden bir el hareketi yaptıktan sonra, tek başına madeni gezdi. Yüzü kireç gibi bembeyaz, ama son derece sakindi. İlkin kuyu başında durdu, başını kaldırıp kesilen çelik tellere baktı: Teller işe yaramaz halde aşağı sarkıyordu; eğe kalın yağ tabakası içinde ışıldayan, canlı ve taze yaralar açmıştı. Sonra makine odasına çıktı, inme inmiş kocaman bir kolu andıran piston koluna baktı, makinenin soğumuş madenine dokundu, bir ölüye değmişçesine ürperdi. Sonra buhar kazanlarına indi, kapakları açık, içi su dolu ocakların önünden geçti ağır ağır, ayağıyla jeneratörlere vurdu, tın tın ses geldi. Tamam! İşi bitikti artık, varı yoğu yıkılmıştı işte. Çelik telleri onartsa, kazanları yeniden yaktırsa bile, nerden işçi bulacaktı? Direniş on beş gün daha sürdü mü, topu attı demekti. Ancak kuşkuya yer bırakmayan bu yıkım karşısında Montsoulu haydutlara kin beslemiyordu artık, herkesin suçlu olduğunu hissediyordu, kökü çok eskiye uzanan genel bir suçtu bu. O zavallıcıklar birer yamyamdı elbet, ama okuma yazma bilmeyen, açlıktan kırılan birer yamyam.

IV

Ve kalabalık solgun kış güneşi altında o buz tutmuş, bembeyaz, ıssız ovada yürüdükçe yürüyor, yoldan pancar tarlalarına doğru taşıyordu.

Etienne, Fourche-aux-Boeufs'ten sonra yönetimi yeniden eline almıştı. Hem yürüyor, hem sağa sola buyruklar veriyor, yürüyüşü düzene sokuyordu. En önde koşan Jeanlin borusuyla vahşi bir müzik tutturmuştu. Kadınlar ilk sıradaydı, kimisinin elinde sopa vardı, Maheude'ün gözleri uzaklardaki hak ve adalet ülkesini görüyormuş gibi ışıl ışıl yanıyordu; Yanık Karı, Bayan Levaque, Mouquette falansa, sırtlarında o pılıpırtılar, savaşa giden erler gibi bacaklarını ata ata yürüyorlardı. Hani kötü bir rastlantı olup da jandarmalarla karşılaşsalar, bilmem adamlar bu kadınlara el kaldırabilecek miydi? Erkeklerse, gittikçe büyüyen karman çorman bir sürü halinde arkalarından geliyordu, kimisinde demir çubuklar vardı, güneş altında parıldayan Levaque'ın baltasıysa bir sancak gibi hepsinin üstündeydi. Tam ortada yürüyen Etienne, gözünü bir an bile Chaval'den ayırmıyor, hemen önünde yürütüyordu: Etienne'in arkasında olan Maheu de o kesimdeki tek kadın olan Catherine'e göz atıyordu zaman zaman; kız bir kötülük etmesinler diye inatla sevgilisinin ardından koşuyordu. Rüzgâr başı açık olanların saçlarını dağıtıyor, Jeanlin'in vahşi borazanına ayak uydurarak seğirten ve ahırdan boşanmış hayvan sürüsüne benzeyen bu insanların tahta ayakkabılarının takırtısından başka bir şey işitilmiyordu.

Derken yeni bir çığlık koptu.

— Ekmek isteriz! Ekmek! Ekmek!

Öğlen olmuş, on haftalık açlık, tarlalar arasındaki çılgınca koşunun da etkisiyle bir anda boş midelere vurmuştu. Sabah yenen birkaç lokma kuru ekmek, Mouquette'in kestaneleri falan çoktan eriyip gitmişti; mideler şimdi açlıktan kıvranıyor, alçaklara duyulan öfkeye bir de bu acı ekleniyordu.

— Öbür ocaklara! Çalışmak yok artık! Ekmek isteriz!

Sabahleyin evde kendi payına düşen ekmeği reddetmiş olan Etienne'in midesi kazınıyordu. Gerçi bundan yakınmıyordu, ama zaman zaman bilinçsiz bir hareketle matarasına yapışıp ağzına götürüyor, birkaç yudum ardıç rakısı yuvarlıyordu ve içerken öylesine titriyordu ki, işin sonunu

getirebilmek için buna şiddetle gereksinmesi olduğunu sanıyordu. Yanakları al al, gözleri çakmak çakmaktı. Bununla birlikte henüz aklı başındaydı, gereksiz yakıp yıkmaları önlemek istiyordu.

Joiselle yoluna yaklaştıkları sırada, patronuna duyduğu kişisel hınçla aralarına karışmış olan Vandamelı bir kazmacı kalabalığı sağa saptırmak istedi:

— Gaston-Marie’ye gidelim arkadaşlar! Su tulumbasını kıralım! Sular altında kalıp çöksün Jean-Bart!

Bu çağrıya kapılan kalabalık sağa sapmıştı bile, aman arkadaşlar, bırakalım su tulumbası çalışsın diyen Etienne’in yalvarmalarına aldıran yoktu. Madeni çökertip de ellerine ne geçecekti? İşverenlere duyduğu bütün öfkeye karşın işçi damarı kabarıyor, bu öneriye başkaldırıyordu. Maheu de hırslarını basit bir makineden almak istemelerini haksız buluyordu. Kazmacının hâlâ bağırmakta olduğunu gören

Etienne, sesini duyurabilmek için ondan çok bağırmak zorunda kaldı:

— Mirou'ya gidelim arkadaşlar, Mirou'ya!.. Orada da madene inen alçaklar varmış! Mirou'ya, Mirou'ya!

Böylece bir el hareketiyle sürüyü soldaki yola soktu, yine başta yürüyen Jeanlin borusunu daha hızlı öttürmeye başlamıştı. Yön değiştirme bir kaynaşmaya yol açtı. Gaston-Marie bu seferlik kurtulmuştu.

Dört kilometrelik Mirou yolu düz ovada hemen hemen koşarak yarım saatte alındı. Kanal bu bölgede buzdan örülmüş bir kurdele gibiydi. Göz alabildiğine uzayıp ve denize dalarcasına ufukta eriyip giden dümdüz ovada tekdüzeliği bozan, kırağının kocaman şamdanlar haline getirdiği yapraksız ağaçlardan başka bir şey yoktu. Küçük tepecikler Montso ile Marchiennes'i arkalarına alıp sakladıklarından, ortada uçsuz bucaksız bir çıplaklık kalmıştı yalnız.

Mirou'da, çavuşlardan biri ayıklama odasına giden asma köprüde karşıladı onları. Montsoulu kömür işçilerinin ağababası olan Quandie'yü hepsi çok iyi tanırdı, yetmişine bastığı halde herkes tarafından canlı bir sağlamlık örneği diye gösterilen, saçı sakalı pamuk gibi ağarmış bir dedeydi bu.

— Bana bakın serseriler, ne halt etmeye geldiniz buraya? diye bağırdı.

Gelenler oldukları yerde çakılıp kaldılar, karşılarına çıkan işveren değil, bir arkadaştı; hepsi yürekten sayardı bu yaşlı işçiyi.

— Madende adam var, dedi Etienne. Hemen yukarı çağır onları.

— Var elbet, diye devam etti Quandieu, şöyle böyle altmış yetmiş adam var; ötekiler sizin korkunuzdan inemedi haydut herifler!.. Bakın, peşin peşin söylüyorum, ben burada durdukça hiçbiri yukarı çıkmayacak!

Sağdan soldan küfürler yükseldi, erkekler kadınları kenara çekip öne çıktı. Maden çavuşu koşarak aşağı inmiş, giriş kapısını tutmuştu.

Bunun üzerine bir de Maheu talihini denedi.

— Bana bak babalık, en doğal hakkımız bu bizim, arkadaşları bize katılmaya zorlamazsak, nasıl yayabiliriz direnişi, ha?

İhtiyar bir an sustu. Dayanışma konusundaki bilgisizliği aslında Maheu'nünküne denkti. En sonunda:

— Hakkınız olmaya hakkınız, dedi, ben de zaten bunun tersini söylemiyorum. Ama ben bana verilen emri bilirim arkadaş… Şu anda benden başka kimse yok burada. Madendekiler saat üçe değin çalışacak, üç olmadan kimse dışarı çıkmayacak, o kadar.

Son sözleri yuh sesleri arasında yitip gitti. Yumruklar sıkılmış, kadınlar bile ihtiyarın burnunun dibine sokulup hırsla, solumaya başlamışlardı. Ama bu saçı sakalı ağarmış, dik başlı dürüst adam kapıyı tutmuş kımıldamıyordu; kuru gürültüye pabuç bırakanlardan değildi, nitekim hepsininkini bastıran gümbür gümbür bir sesle bağırdığı duyuldu:

— Dinim hakkı için, surdan şuraya adım atamazsınız!.. Tepemizdeki güneş adına yemin ederim ki, canımı veririm çelik tellere dokundurtmam… Üstüme varmayın, yoksa hepinizin gözü önünde kuyuya atıveririm kendimi.

İşçiler şöyle bir irkilip korkuyla birkaç adım gerilediler, ihtiyar devam ediyordu:

— Var mı bu dediğimi anlamayacak domuz ha?.. Ben de sizin gibi işçiyim be! Madene göz kulak ol dediler, görevimi yapıyorum.

Madende geçirdiği elli kederli yıldan sonra gözünün feri sönmüş, askerce bir görev duygusu içinde yetişip koşullanmış Quandieu'nun küçücük beyni bundan ötesine ermiyordu işte. Eski kararlılıkları kalmayan arkadaşları durmuş onu seyrediyorlardı, dedikleri kolayca hepsini etkiliyordu, aynı askerce boyun eğiş, tehlikedeki insana yardım duygusu ve olacakları sessizce kabulleniş onlarda da vardı çünkü, ihtiyar hâlâ kararsızlık içinde olduklarını sandı, üsteledi:

— Hepinizin gözü önünde kendimi şu kuyuya atarım ha!

Kalabalık şöyle bir dalgalandı. Az sonra hepsi yüzgeri etmiş, tarlalar arasında göz alabildiğine uzayıp giden yolda yeni bir koşu başlamıştı. Yine her kafadan bir ses çıkıyordu:

— Madeleine’e gidelim! Crèvecoeur’e gidelim! Çalışmak yok artık! Ekmek isteriz, ekmek!

O sırada yürüyüş kolunun ortalarında bir itişip kakışma oldu. Dediklerine göre, madenin kapısı önündeki tartışmadan yararlanan Chaval kaçmaya kalkmıştı. Etienne delikanlının koluna yapışmış, böyle bir alçaklığa girişirsen kemiklerini kırarım diye gözdağı vermişti. Beriki çırpınıyor, çılgınca karşı koyuyordu:

— Nedir bütün bu saçmalıklar! Özgür değil miyiz be?.. Bir saattir buz kesiyorum, bırakın da yüzümü gözümü yıkayayım! Bırak şu kolumu, bırak!

Gerçekten de terle etine yapışmış kömür tozlarından müthiş rahatsız oluyor, sırtındaki kazak da onu soğuktan korumuyordu artık.

— Yürü, yoksa yüzünü gözünü biz temizleriz, diye karşılık veriyordu Etienne. Kim dedi sana kan istemek gibi altından kalkamayacağın vaatlere giriş diye ha!

Durmadan koşuyorlardı, bir ara sevgilisinin ardından ayrılmamakta direnen Catherine’e gözü ilişti. Onu böyle çamurlu pantolonu, erkek ceketiyle, perişan bir halde yanı başında görmek içini sızlatıyordu. Yorgunluktan bitmişti, ama yine de koşuyordu.

— İstersen sen git, dedi en sonunda.

Catherine duymazlıktan geldi. Etienne’in gözleriyle karşılaşan gözlerinde bir an için bir ayıplama yanıp söndü. Sonra yine koşmaya devam etti. Neden erkeğini bırakmasını istiyordu? Chaval iyi bir adam değildi elbet; hatta çok kabaydı, zaman zaman onu dövüyordu bile. Ama yine de erkeğiydi, kendisine ilk sahip olan insandı; ayrıca binlerce kişinin sevgilisine çullanması da ağrına gidiyordu. Sevdadan falan değil, sırf özsaygısından koruyordu Chaval’i.

Bu kez de Maheu:

— Hadi çek git artık! diye bağırdı.

Babasından gelen bu buyruk bir an duraksattı kızı. Zangır zangır titriyordu, gözleri dolmuştu. Sonra bütün korkusuna karşın hızlandı, eski yerini aldı. Bunun üzerine kendi haline bıraktılar onu.

Kalabalık Joiselle kavşağını geçti, Cron'a saptı, sonra Cou-gny'ye yöneldi. Bu bölgede bütün ufuk fabrika bacasıyla kaplıydı, kereste depoları, kiremit ocakları, tozlu ve geniş pencereler yolun iki yanında uzayıp gidiyordu. Basık evli iki işçi mahallesinden, önce Yüz Seksenler'den sonra Yetmiş Altılar'dan geçtiler; boru sesini, bağrışmaları duyan dışarı uğruyor, kalabalığa katılıp koşmaya başlıyordu. Madeleine'e geldiklerinde sayıları bin beş yüzü bulmuştu. Yol burada tatlı bir eğimle aşağı iniyordu, arı kovanı gibi uğuldayan direnişçi alayı cüruf yığınını dolanıp avluya yayıldı.

O sırada saat çok çok ikiydi herhalde. Ancak tehlikeyi öğrenen çavuşlar, işçileri zamanından önce çıkartmaya başlamışlardı; direnişçi alayı madene geldiğinde çıkış bitmek üzereydi, aşağıda kalan yirmi yirmi beş kişi de son postada yukarı çekildi, işçiler asansörden çıkar çıkmaz tabanları yağlayıp kaçıyor, berikiler de arkalarından taş atıyordu. İkisini dövdüler, birinin ceketine asılıp kollarını yırttılar. Bu insan avı araç ve gereçleri kurtardı, çelik tellere de, buhar kazanlarına da dokunmadılar. Zaten alay yandaki ocağa doğru akmaya başlamıştı.

Komşu ocak, yani Crèvecoeur, Madeleine'den beş yüz metre ötedeydi. Direnişçiler, burada da çıkışın üstüne geldiler. Tumbacı kızlardan birini yakaladılar, erkeklerin gülüşmeleri arasında pantolonu yırtıldı, kadınlar tarafından bir güzel dövüldü. Katarcı oğlanlar tokatlanıyor, kazmacılar yumruklanıyor, yüzleri gözleri patlayan zavallılar hışımla kaçıyorlardı. Kökleri çok derinlere uzanan ve en akıllı uslu kişileri bile çileden çıkaran bu yakıp yıkma, öç alma gereksinmesi gittikçe şiddetleniyor, her yandan, alçaklara ölüm, ekmek isteriz, böylesine düşük ücretlerle çalışamayız, diye çığlıklar yükseliyor, sonra genel uğultu içinde eriyip gidiyordu. Çelik telleri kesmeye başladılar, ama eğe çeliği bir türlü kemiremiyor, şimdi artık ileri, daha ileri gitmek için yanıp tutuşan yürekler sabırsızlanıyordu. Kazan dairesindeki musluklardan biri kırıldı, o arada kovayla ocaklara atılan su kızgın mazgalları çatlattı.

Dışarıdan, Saint-Thomas'ya, Saint-Thomas'ya! sesleri geliyordu. Bu ocak işletmenin düzenli işyerlerinden biriydi, direniş oraya bulaşmamıştı, yedi yüze yakın işçi o anda madendeydi mutlaka; bu iş cinlerini tepelerine çıkarıyordu, kalın sopalar alıp sıraya dizilecek, öyle karşılayacaklardı Saint-Thomaslı işçileri, sonunda bakalım kim ayakta kalacaktı! Bir ara Saint-Thomas'da jandarma bulunduğu, sabahleyin salaklıklarıyla dalga geçtikleri

birliklerin bu ocakta beklediği söylentisi yayıldı ortalığa. İyi ama kim söylüyordu bunu? Kimse çıkıp ben diyemiyordu. Ancak, korkunun yararı yoktu, hiçbiri kesin bir şey bilmediği halde Feutry-Cantel'e gitmeye karar verdiler. Çılgınlık nöbeti yeniden tuttu, bir anda kendilerini yolda buldular, tahta ayakkabılarını takırdata takırdata koşuyor, bir yandan da Feutry-Cantel'le Feutry-Cantel'le diye bağırıyorlardı. Orada da en az dört yüz alçak vardı, demek ki epey eğleneceklerdi! Bu ocak üç kilometre ötede, Scarpe deresi yakınlarındaki bir yamacın ardındaydı. Tam Beaugnies yolunu geçip Plâtrières yokuşunu tırmanmaya başladıkları sırada, kimden geldiği bilinmeyen bir ses atlı birliklerin Feutry-Cantel'de olabileceğini haykırdı. Koşu hemen yavaşladı, yüzlerce yıldır çiğnedikleri, grevin derin bir uykuya saldığı topraklarda ansızın bir korku yeli esmeye başlamıştı. Neden hiç askerle karşılaşmamışlardı acaba? Böylesine başıboş kalmak hepsini ürkütüyor, daha sonra tepelerine binecek darbeyi düşündükçe tüyleri diken diken oluyordu.

Kimden çıktığı belli olmayan yeni bir buyruk kalabalığı başka bir ocağa yöneltti.

— Victoire'a! Victoire'a!

Peki, Victoire'da atlı birlik ya da jandarma yok muydu? Kimse bir şey bilmiyordu. Ama hepsi olmadığına emin gibiydi, yüzgeri edip Beaumont yamacından tarlalara vurdular, tekrar Joiselle yoluna çıktılar. Demiryoluyla karşılaşınca tahta perdeleri yıkıp geçtiler. Montsou'ya yaklaşıyorlar, iniş çıkışlar azalıyor, pancar tarlaları Marchiennes'in ilk evlerine dek dümdüz uzayıp gidiyordu.

Bu kez beş kilometrelik bir koşuya girişmişlerdi. Öylesine coşmuşlardı ki, ayaklarına kara sular indiği halde korkunç yorgunluklarını duymuyorlardı bile. Kuyruk gittikçe uzuyor, geçtikleri mahallelerdeki insanların da katılmasıyla sürekli büyüyordu. Magache köprüsünden geçip Victoire'a geldikleri zaman sayılan iki bini bulmuştu herhalde. Bu arada saat üçü vurmuş, işçiler çıkmıştı, tek kişi yoktu madende. Düş kırıklıklarını başka türlü avutmaya çalıştılar, hırslarını işbaşı yapmaya gelen tesviyecilerden alıp zavallılara taşa tuttular. Tesviyeciler kaçıştı, ıssız maden ellerine geçti. Hırpalayacak bir alçak bulamayınca, kızgınlıklarını eşyadan aldılar. Yıllar boyu birikmiş, zehir gibi bir hınçtı bu. Yılların biriktirdiği yoksulluk şimdi bir yakıp yıkma açlığına dönüşüyordu.

Etienne hangarlardan birinin ardında iki tekerlekli atlı arabalara kömür yükleyen birkaç işçi gördü.

— Hey, bırakın işi! diye bağırdı. Bir tek kömür çıkmayacak buradan!

Elinin bir hareketiyle yüze yakın işçi kopup geldi; kömür yükleyenler paçayı zor kurtardı. Direnişçiler hemen atları çözdüler, kamçıyı yiyen hayvanlar dörtnala uzaklaştı; bazıları da arabaları deviriyor, kırıyordu.

Levaque elinde balta, asma köprünün ayaklarına saldırmıştı. Baktı ki ayaklar kolay kolay devrilmeyecek, rayları sökmeye, avludaki demiryolunu bozmaya girişti. Az sonra herkes bu işe koyulmuştu. Maheu, elindeki demir çubuğu kaldıraç gibi kullanıyor, dökme yastıkları atıyordu. Yanık Karı da bütün kadınları ardına takıp lamba odasını basmıştı, rastgele savrulan sopalar az sonra döşemeyi lamba kırıklarıyla doldurdu. Kendinden geçmiş olan Maheude, Bayan Levaque’ın yanında var gücüyle sopa sallıyordu. Yüzleri gözleri gazyağı içinde kalmıştı. Mouquette pek zevklenmiş, kıkır kıkır gülüyor, yağlanan ellerini eteklerine siliyordu.

Jeanlin de şenlik olsun diye, kırılan lambalardan birinin içindeki gazı kızın sırtından aşağı boşaltmıştı.

Ama bütün bunlar aç mideleri doyurmuyordu. Karınların gurultusu daha da artmıştı. Birden o korkunç çığlık koptu yine:

— Ekmek isteriz! Ekmek! Ekmek!

Victoire'da eski maden çavuşlarından biri bir kantin işletiyordu. Adamcağız korkup kaçmış, barakasını kendi haline bırakmıştı. Kadınlar lamba odasından dönüp, erkekler demiryolunu sökme işini bitirince kantini kuşattılar, tahta kepenkler bir anda kırıldı. Ekmek yoktu, yalnız iki parça çiğ etle bir çuval patates bulabildiler. Ama sağı solu karıştırırken, elli şişeye yakın ardıç rakısı geçti ellerine ve içkiler kızgın kuma dökülen bir damla su gibi saniyede yok olup gitti.

Matarasındaki içkiyi bitirmiş olan Etienne fırsattan yararlanıp yeniden doldurdu onu. Yavaş yavaş kötü bir sarhoşluk, aç karnına içilen içkinin verdiği sarhoşluk başına vuruyor, yanakları kızarıyor, solgun dudakları arasından kurt dişleri görünmeye başlıyordu. Birden kargaşadan yararlanan Chaval'in tüydüğünü fark etti. Sunturlu bir küfür savurdu, dört bir yana adam salındı, kaçak Catherine'le birlikte gizlendikleri yedek payanda yığınının ardında yakalandı.

— Seni gidi namussuz seni! Başını derde sokmaktan korkuyorsun, değil mi? diye uluyordu Etienne. Ormanda makinecilerin de işi bırakmasını, su tulumbalarının kırılmasını isteyen sendin, oysa şimdi bize oyun oynamaya kalkıyorsun!.. Peki namussuz herif! Şimdi Gaston-Marie'ye dönüyoruz işte, su tulumbasını kendi elinle kıracaksın! Evet, evet, sen kıracaksın onu!

İyice sarhoştu artık, birkaç saat önce güçlükle kurtardığı tulumbaya şimdi kendi eliyle götürüyordu adamlarını.

— Gaston-Marie'ye! Gaston-Marie'ye!

Bu öneri alkışlarla karşılandı, hep birlikte o yana yollandılar; o arada omuzlarından yakalanan, zorla çekilip götürülen, itilip kakılan Chaval hâlâ bırakın da yüzümü gözümü yıkayayım diye yalvarıyordu.

— Sen basıp gitsene be! diye bağırdı Maheu yeniden sevgilisinin ardına düşen Catherine’e.

Kız bu kez hiç oralı olmadı, alev alev yanan gözlerle babasına bakmakla yetindi ve koşmaya devam etti.

İnsan sürüsü upuzun bir çizgi halinde yeniden ovaya yayıldı. Hiç durmadan genişleyen tarlalar arasında uzayıp giden o daracık, ip gibi dümdüz yollarda koşuyor, az önce geçtikleri yerlerden geri dönüyorlardı. Saat dörde gelmişti, batmakta olan güneş çılgınca ellerini kollarını sallayan bu çapulcu alayına vuruyor, upuzun gölgelerini buz tutmuş toprağa düşürüyordu.

Montsou’ya girmeyip daha yukarıdan dolaşarak yine Joiselle yoluna çıktılar; yeniden Fourche-aux-Boeufs’e dek uzanmamak için Piolaine Çiftliği’nin önündeki yola vurdular. Grégoirelar da notere uğramak üzere az önce evden çıkmışlardı, oradan Cécile’i almak için Hennebeaulara gidecekler, akşam yemeğini onlarda yiyeceklerdi. Çiftlik, bahçe kapısından evin önüne dek uzanan, iki yanına ıhlamur ağaçları dikilmiş anayolu ve kışın çırılçıplak soyduğu meyve sebze bahçeleriyle uykuda gibiydi. Sımsıkı kapalı pencereleri içerinin sıcacık havasıyla buğulanmış evde en küçük bir kıpırtı yoktu; bu dinginlikte ev sahiplerinin sürdüğü akıllı uslu yaşamı, yumuşacık döşekleri, her şeyi tamam, ama gösterişsiz sofraları yansıtan bir saflık ve rahatlık, babacan bir hava vardı.

İşçiler durmadan geçiyor, ama geçerken demir parmaklıklardan içeri ya da üstüne cam kırıkları yerleştirilmiş uzun bahçe duvarlarına ters ters bakıyorlardı. O müthiş çığlık yükseldi yine:

— Ekmek isteriz! Ekmek! Ekmek!

Ön ayaklarını parmaklıklara dayayıp dişlerini gösteren ve korkunç bir sesle havlayan iki kocaman, kızıl Danimarka köpeği karşılık verdi onlara. Evde aşçı Mélanie ile oda hizmetçisi Honorine’den başka kimse yoktu, iki kadın sımsıkı örtülmüş bir kepengin arkasından sapsarı bir benizle, ecel terleri dökerek bu upuzun insan seline bakıyorlardı. Bir taş gelip de yan odalardan birinin camım kırınca sonlarının geldiği kanısına vardılar, dizlerinin bağı çözüldü, oldukları yere çöküp duaya başladılar. Oysa kırılan cam

Jeanlin’in küçük bir şakasıydı: Uzun bir sapan yapmış, geçerken Grégoirelara bir merhaba demişti. O sırada gözde eğlencesine dönmüş, yeniden borusunu öttürmeye başlamıştı bile; direnişçi alayı gittikçe yavaşlayan haykırışıyla gözden yitmek üzereydi:

— Ekmek! Ekmek! Ekmek!

Sayıları artmış, iki bin beş yüzü bulmuştu, durmadan şiddetlenen, geçtiği yeri yakıp yıkan bir fırtına halinde Gaston-Marie’ye vardılar. Jandarmalar bir saat önce buraya uğramış, köylülerin verdiği yarılış bilgi üzerine Saint-Thomas’ya koşmuş, madeni korumak için birkaç nöbetçi bırakmayı bile akıl edememişlerdi. On beş dakika içinde kazanlar söndürüldü, buharlar boşaltıldı, her yan yağma edildi. Ama şimdi akılları fikirleri su tulumbasındaydı. Buhar kazanları boşaltılınca tulumba durmuş, ama bununla yetinmemiş, canlı bir insanmış gibi, gebertmek üzere üstüne çullanmışlardı.

— Hadi bakalım, ilk vuruş senden! diyerek Chaval’in eline bir çekiç tutuşturdu Etienne. Hadi, durma, indir! Ormanda herkesin içinde yemin ettin!

Chaval tir tir titriyor, ayakları geri geri gidiyordu; itişip kakışma sırasında çekiç elinden düştü, ama arkadaşları sağdan soldan buldukları demir çubuk, taş, tuğla gibi şeylerle tulumbaya saldırmıştı bile. Kimisi ellerindeki sopaları paralıyordu tulumbanın üstünde. Somunlar fırlıyor, tulumbanın bakır ya da demir kısımları, koparılan kol ve bacaklar gibi, havalarda uçuşuyordu. Derken, hızla indirilen bir kazma tulumbanın dökme demir karnını yardı, sular dışarı fışkırdı, boşalana dek aktı, en sonunda, can veren insanınkini andıran bir hıçkırık duyuldu.

Bu iş de bitmişti, direnişçi alayı Chaval’in yakasını bırakmayan Etiene’in ardında itişe kakışa madenden çıktı.

— Öldürelim alçağı! Kuyuya atalım, kuyuya!

Zavallıcık sapsarı bir yüzle bir şeyler geveliyor, dönüp dolaşıp, bir saplantı gibi, elini yüzünü yıkamak istediğini söylüyordu.

— Madem bu kadar rahatsız oluyorsun, yıka aslanım! dedi Levaque. Al sana bir gerdel su!

Tulumbadan sızan sular yerde birikmiş, küçük bir göl oluşturmuştu. Gölcüğün üstü bembeyaz buz tutmuştu; Chaval'i bunun içine ittiler, buzu kırıp kafasını o çivi gibi suya soktular.

— Hadi aslanım, sok kafanı, sok! diye bağırıyordu Yanık Karı. Sok, sok, yoksa tutar zorla yatırırız!.. Hah, şöyle! Şimdi de eğilip hayvanlar gibi su iç bakalım! Evet, evet, hayvanlar gibi, gaganı sokup içeceksin!

Zavallı oğlan dört ayak üstünde su içmek zorunda kaldı. Hepsi acımasız bir gülüşle onu seyrediyordu. Kadının biri kulaklarını çekti, başka biri yoldan bir avuç hayvan pisliği alıp suratına fırlattı. Eski kazağı yırtılmış, lime lime dökülmüştü. Gözleri yuvalarından fırlamış, doğrulup kaçmak, ellerinden kurtulmak için çırpınıyordu.

Maheu delikanlıyı yeniden suya itiyor, Maheude de durmadan saldırıyor, böylece hınçlarını alıyorlardı; eski sevgililerine karşı pek iyi davranan Mouquette bile bu herife kızıyor, beş para etmezsin diye bağırıyor, hadi gelin donunu açıp erkekliğinin yerinde olup olmadığına bakalım diyordu.

Bu son söz Etienne'i çileden çıkardı.

— Yeter, yeter! Hep birlikte çullanmayın adamın üstüne… Bana bak, istersen teke tek bitirelim bu işi!

Yumruklarını sıkmıştı, gözleri vahşi bir öldürme isteğiyle alev alev yanıyordu, sarhoşluk yavaş yavaş bir öldürme nöbetine dönüşmüştü!.

— Hadi, kalk, hazır mısın? İçimizden birinin ortadan silinmesi gerek… Bir bıçak verin şuna. Benim var çünkü.

Yorgunluktan canı çıkmış olan Catherine, korkulu gözlerle Etienne'e bakıyordu. Eskiden anlattıklarını anımsıyor, üçüncü kadehten sonra zehirlenişini, kör olası ayyaş atalarından gelme bir etkiyle karşı konmaz bir öldürme nöbetine tutuluşunu düşünüyordu. Birden fırladı, o minicik elleriyle delikanlıya iki tokat attı ve büyük bir tiksintiyle suratına haykırdı:

— Alçak! Alçak! Alçak!.. Yaptığınız kötülükler yetmedi mi? Şimdi de hazır ayakta duracak hali yokken canını mı almak istiyorsun, ha!

Sonra anasına, babasına ve ötekilere döndü:

— Hepiniz alçaksınız, alçak!.. Gelin, önce beni öldürün! Yanıma yaklaşanın yüzünü gözünü paralarım! Ah alçaklar, ah!

Yiyeceği yumruklara aldırmadan erkeğinin önüne geçmiş, o güne dek çektiği sıkıntıları unutmuş, sırf kendisiyle yattığı için onun malı olduğuna ve ona yapılan eziyetin kendi onurunu lekelediğine inanarak, canla başla korumaya hazırlanıyordu.

Genç kızdan tokadı yiyen Etienne'in yüzü kireç gibi olmuştu. Az kalsın şişleyecekti kızı. Kendini tuttu, ayılmakta olan insanlar gibi yüzünü gözünü sıvazladı, ortalığı kaplayan derin sessizlik içinde:

— Kız haklı, bu kadarı yeter!.. dedi. Hadi, sen de bas git artık!

Bunu duyan Chaval yıldırım gibi uzaklaştı oradan, kız da ardından. Kalabalık heyecandan olduğu yerde donup kalmış, köşeyi dönüp gözden yitişlerini seyrediyordu. Yalnız Maheude mırıldandı:

— Yanlış iş yaptınız, bırakmayacaktınız alçağı. Şimdi gider bir hainlik eder mutlaka.

Ama bu söze kulak asan olmadı, alay yola koyulmuştu bile. Saat beşe geliyor, ufuk çizgisindeki akkor halindeki güneş, alevleriyle bütün ovayı tutuşturuyordu. Yolda rastladıkları bir satıcı, atlı birliklerin Crèvecoeur dolaylarında olduklarını söyledi. Bunun üzerine toparlandılar ve yeni bir buyruk yayıldı ağızdan ağıza:

— Montsou'ya, müdürün evine gidiyoruz!.. Ekmek isteriz! Ekmek! Ekmek!

V

Bay Hennebeau çalışma odasındaki pencerenin önüne gelmiş, Marchiennes’e öğle yemeğine giden karısını götüren arabanın arkasından bakmıştı. Bir süre hemen arabanın yanında at koşturan Négrel’i seyretmiş; sonra ağır ağır dönmüş, masasının başına oturmuştu. Karısıyla yeğeninin gürültüsü kesildi mi, ev bomboş kalıyordu. Nitekim o gün arabacı hanımefendiyi götürmüş; yeni oda hizmetçisi Rose da saat beşe dek izin almıştı; evde ayağında yumuşak terliklerle ses çıkarmadan odadan odaya dolaşan uşak Hippolyte’le, sabahtan beri tencerelerle boğuşan, efendilerinin akşam verecekleri yemeği hazırlamaya çalışan aşçı kadından başka kimse kalmamıştı. O yüzden Bay Hennebeau da bu koskocaman, ıssız evin sessizliğinden yararlanıp sıkı çalışmaya niyetlenmişti.

Geleni geri çevirmesini söylediği halde, saat dokuza doğru Hippolyte içeri girip Dansaert’in yeni haberler getirdiğini haber verdi. Müdür ondan yalnızca bir gece önce ormanda yapılan toplantıyı öğrenebildi; toplantının ayrıntıları öylesine açık seçikti ki, Dansaert’i dinlerken hep Fierron’un karısıyla aralarındaki sevdayı düşünmüştü; herkesçe bilinen bir ilişkiydi bu, her hafta en az iki üç imzasız mektup işçibaşının densizliklerini anlatırdı: Bu sefer de hiç kuşkusuz koca gelip toplantıyı aktarmıştı karısına, böylesine ince casuslukta bir yastık kokusu vardı çünkü. Müdür de fırsatı kaçırmadı, her şeyi bildiğini ima etti, ancak rezalet çıkmaması için ölçülü davranmasını istemekle yetindi. Bilgi vermeye geldiği sırada yapılan suçlamalarla eli ayağı birbirine dolaşan Dansaert olayı yadsıyor, birtakım özürler geveleyip duruyor, ama ansızın kızaran burnu suçunu açığa vuruyordu. Ayrıca böyle ucuz kurtuluşuna şükürler edip, daha çok durmadı bu sorun üzerinde: Müdür bey genellikle bütün alnı açık insanlar gibi korkunç ölçüde sert davranırdı ocaklarda çalışan kızlardan biriyle aşna fişne eden memurlarına. Sonra yine direnişe döndüler, bu orman toplantısı da yaygaracıların işiydi, henüz ciddi bir tehlike yoktu ortada. Şurası kesindi: İşçi mahalleleri sabahları yürüyüşe çıkan askeri birliklerin yarattığı korku havası içinde daha birkaç gün yerlerinden kıpırdayamazdı.

Bununla birlikte Bay Hennebeau, yalnız kalınca, az daha bir telgraf çekiyordu valiye. Ama boş yere herkesi işkillendirme korkusu buna engel oldu. Zaten olacakları önceden sezemediği, önüne gelene direnişin on beş

günden fazla sürmeyeceğini söylediği, hatta bu konuda yönetim kuruluna bir de telgraf çektiği için bir türlü bağışlayamıyordu kendisini. Oysa grev, hayrettir, aşağı yukarı iki aydır sürüyordu; direniş uzadıkça umutsuzluğu artıyor, her geçen gün eriyip bittiğini, suçun bir bölümünü yüklendiğini, yönetim kurulu üyelerinin gözüne girebilmek için parlak bir hareket bulmak zorunda kaldığını hissediyordu. Birkaç gün önce çatışma olursa ne yapması gerektiğini sormuştu yukarıya. Yanıt gecikmişti, öğleden sonraki postadan çıkar diye bekliyordu. Ondan sonra, diyordu kendi kendine, eğer Parisli beyler de uygun görmüşse, hemen telgraf çeker, ocakları askeri yönetime bırakırım. Ona sorarsanız, böyle bir şey mutlaka kan dökülmesine, ölümlere yol açacaktı. Geleneksel enerjisine karşın, bu işin sorumluluğunu düşündükçe allak bullak oluyordu.

Saat on bire dek sakin sakin çalıştı, evinde birinci kattaki bir odayı cilalayan Hippolyte'in sopasından çıkan sesten başka gürültü yoktu. Sonra birbiri ardından iki haber aldı, biri Montsoulu çapulcuların Jean-Bart'ı ele geçirdiklerini, öbürü de çelik tellerin kesildiğini, ocakların söndürülüp buhar kazanlarının boşaltıldığını, madenin yakılıp yıkıldığını bildiriyordu. Hiçbir şey anlamadı. Direnişçiler, gelip işletmenin ocaklarından birine saldıracak yerde, ne diye Deneulin'in oraya gitmişlerdi acaba? Ama iyi iyi, keşke Van-

dame'ın altını üstüne getirselerdi, böylece nicedir kafasında yatan tasarının gerçekleşmesi kolaylaşırdı. Öğleyin geniş yemek odasında yumuşacık terlikleriyle gidip gelişini bile duymadığı uşağın getirdiği yemeği tek başına yedi. Bu yalnızlık iyice içini karartıyordu, koşarak gelen çavuşlardan biri direnişçilerin Mirou'ya doğru yürüdüğünü anlattığı zaman yüreği taş gibiydi. Az sonra kahvesini bitirmek üzereyken gelen başka bir haber, Madeleine'le Crèvecoeur'ın tehlikede olduğunu bildirdi. Bunun üzerine kararsızlığı son sınırına vardı. Paris postasını saat ikide alacaktı: Şimdiden asker istetse miydi? Yoksa yönetim kurulunun kararını öğrenmeden harekete geçmeyip beklese miydi? Çalışma odasına döndü, Négrel'in valiye yazması gereken mektubu okumak istedi. Ama yazıyı bulamadı, belki yatak odasında bırakmıştır diye düşündü; delikanlı çoğu kez yazılarını gece, yatak odasında yazardı. Ve belli bir karara varamadan, aklı yazıda, hızla Négrel'in odasına çıktı.

İçeri girince, ağzı bir karış açık kaldı Bay Henne-

beau’nun: Hippolyte’in unutkanlığı ya da tembelliği sonucu, oda daha toplanmamıştı. Bütün gece kapalı duran odada açık unutulan kalorifer yüzünden daha da ağırlaşan nemli, sıcak bir hava vardı; birden keskin bir koku genzini yaktı, bunun küvetteki suya boşaltılmış esanstan geldiğini sandı. Ortalık darmadağınıktı, giysiler şuraya buraya fırlatılmış, ıslak havlular iskemlelerin arkalığına bırakılmış, yatak açıktı, çarşaflardan biri kaymış, ucu halıya değiyordu. Ama o bunlara şöyle üstünkörü bakmış, kâğıt dolu masaya doğru yürümüş, kayıplara karışan yazıyı arıyordu. İki kez teker teker elden geçirdi bütün kâğıtları. Hey ulu Tanrım, şu beyinsiz Négrel nereye tıkmıştı acaba yazıyı?

Bay Hennebeau iskemle ve koltuklara göz atarak odanın ortasına doğru yürürken, açık yatakta pırıl pırıl parlayan bir şey gördü. Bilinçsizce yaklaştı, elini uzattı. Çarşafın kıvrımları arasında, yaldızlı, küçük bir şişe duruyordu. Bayan Hennebeau’nun hiç yanından ayırmadığı küçük eter şişesini hemen tanıdı. Ama bunun nasıl olup da buraya geldiğini anlayamıyordu: Paul’ün yatağında ne işi vardı eter şişesinin? Sonra birden sapsarı kesildi. Karısı geceyi burada geçirmişti.

— Affedersiniz, dedi Hippolyte kapı aralığından, beyefendinin odaya girdiğini gördüm de…

Uşak içeri girdi, odanın dağınıklığı karşısında şaşkına döndü.

— Hey Tanrım! Nasıl da unuttum, oda toparlanmamıştı! Rose evin bütün işini sırtıma yıkıp çıkmıştı!

Bay Hennebeau şişeyi avucuna saklamış, kırarcasına sıkıyordu.

— Ne istiyorsunuz?

— Şey beyefendi, bir adam daha geldi de… Crève-

coeur’den geliyormuş, bir mektup var elinde.

— Peki, peki! Şimdi yalnız bırakın beni, adama da söyleyin, beklesin.

Karısı burada yatmıştı demek! Uşağın ardından kapıyı kilitledi, avucunu açtı, elinde kıpkırmızı bir iz bırakmış olan şişeye baktı. Birden gözü açılmıştı, bu rezillik aylardır evinde sürüp gidiyordu demek. Eski kuşkusunu, kapı önlerindeki hışırtıları, evde dolaşan çıplak ayakların sesini anımsıyordu şimdi. Evet, buraya yatmaya gelen karısının gürültüsüydü onlar.

İskemlelerden birine çöktü, gözlerini yatağa dikti, kafasına bir sopa yemiş gibi dakikalarca kıpırdamadan oturdu. Bir gümbürtüyle kendine geldi, kapı çalınıyor, biri içeri girmeye çalışıyordu. Uşağın sesini tanıdı.

— Beyefendi!.. Aa beyefendi odaya kapanmışlar galiba…

— Yine ne istiyorsun?

— Durum ciddi efendim, işçiler her şeyi kırıp geçiriyormuşlar. İki kişi daha geldi. Ayrıca bazı telgraflar var.

— Rahat bırakın beni! Az sonra geliyorum!

Sabahleyin odayı toplamış olsa, şişeyi Hippolyte’in bulacağını düşündükçe eli ayağı kesiliyordu. Ayrıca uşak bu işi biliyordu herhalde, belki yirmi kez daha soğumamış zina döşeğini, hanımefendinin yastıklarda kalmış saçlarını, çamaşırlardaki tiksinç lekeleri görmüştü mutlaka. Böyle zırt fırt gelişi kendisini rahatsız etmek içindi. Belki de kulağını kapıya dayamış, efendilerinin çapkınlıklarını heyecanla dinlemişti.

Bay Hennebeau taşlaşmıştı sanki. Sürekli yatağa bakıyordu. Uzun, acı dolu yaşamı gözünün önünden geçiyordu şimdi, bu kadınla evlenişi, kısa bir süre sonra ortaya çıkan ruhsal ve bedensel uyuşmazlıkları, karısının gizli âşıkları, ister istemez katlanılan korkunç bir hasta kokusu gibi tam on yıl göz yumduğu sevgilisi… Sonra Montsou’ya gelişleri, karısını iyileştirebilme konusunda beslediği çılgınca umut, kolu kanadı kırık yaşanan aylar, bol uykulu sürgünlük dönemi, onu en sonunda kendisine mal edecek ihtiyarlığın yaklaşması. Derken yeğenlerinin gelişi, karısının Paul’e

yaklaşması, ondan cinsel duyguları bir daha uyanmamacasına küllenmiş bir ana gibi söz etmeye başlayışı. Ve kendisinin sersem bir koca gibi hiçbir şeyin farkında olmayışı, soyadını taşıyan, ama kendisinden başka herkesin sahip olduğu bu kadına tapışı! Hem de öyle tapış ki, başkalarından artanı ona verse, koşup ayaklama kapanacaktı! Oysa karısı başkalarından artanı işte bu oğlana veriyordu!

Tam bu sırada derinlerden gelen bir çıngırak sesi Bay Hennebeau'yu sıçrattı. Sesi tanımıştı, buyruğu üzerine postacı geldiği zaman çalınan çıngıraktı bu. Ayağa kalktı, cayır cayır yanan gırtlağından istemediği halde fışkıran kaba sözleri birbiri ardından yüksek sesle haykırdı:

— Vız gelir, dinine yandığımın, vız gelir telgrafları da, mektupları da!

Çılgın bir öfkeye kapılmıştı, bir çirkef kuyusu olsa da bütün bu pislikleri tekmeleye tekmeleye içine atsam diye düşünüyordu. Rezilin biriydi bu karı! Daha çarpıcı sözcükler arıyor, onları karısının suratına çalıyordu. Hele Cécile'le Paul'ü evlendirmeye uğraşırken yüzünde dolaşan o dingin gülümseme aklına gelince, deliye döndü. Demek bu uzun ömürlü şehvet düşkünlüğünde tutku, kıskançlık falan da yoktu artık? Négrel onun için garip bir oyuncaktan başka bir şey değildi demek, erkeğe alışmış bir kadının eski tatlısının yerine yediği küçük bir lokma. Yalnız karısını suçluyor, çocuğu hemen hemen suçsuz sayıyordu, bu ikinci şehvet dalgası içinde kadın oğlana yoldan aşırılan olmamış bir meyveye saldırır gibi saldırmıştı çünkü. Ailede dayısının sofrasına, yatağına ve karısına ortak çıkacak kadar becerikli, nazik bir yeğen bulamadığı zaman kimi yiyecek, nerelere düşecekti acaba?

Kapı hafifçe vuruluyordu, Hippolyte anahtar deliğinden seslenmek cüretini gösterdi:

— Posta geldi beyefendi… Ayrıca Bay Dansaert yine geldi, herkesin birbirine girdiğini söylüyor…

— İniyorum dedim ya!

Ne yapacaktı onlara? Marchiennes'den döndükleri zaman, bir daha çatısı altında görmeye dayanamayacağı iğrenç hayvanlar gibi kapı dışarı mı edecekti? Eline kocaman bir sopa alacak, gidin başka yerde çiftleşin köpekler! diye bağıracaktı. Odanın nemli havası onların iç çekişleriyle,

birbirine karışan soluklarıyla ağırlaşıyordu; genzini yakan koku, başka bir sapık zevke, çarpıcı kokulara düşkün karısının kokusuydu; sağda solda bırakılmış ibriklerde, içi su dolu leğenlerde, tepeden tırnağa günaha batmış odanın dört bir yanında, dağınık giysi ve mobilyalarda şehvet sıcaklığı ve kokusu, canlı bir zina simgesi buluyordu şimdi. Güçsüzlüğün doğurduğu çılgınca öfkeyle kendini yatağa attı, yumruklamaya başladı, altını üstüne getirdi; indirdiği yumrukların altında bütün gece süren aşk oyunları sonunda bitkin düşmüşcesine hiç kıpırdamadan duran nemli ve kırışık çarşaflara, bir köşeye fırlatılmış yorganlara baktıkça aklı başından gidiyor, daha hızlı vuruyordu.

Birden Hippolyte'in yukarı çıkışını işitir gibi oldu. Utanarak durdu.

Bir süre daha yattığı yerde kaldı, soluk soluğaydı, alnında biriken terleri sildi, yüreğinin çarpıntısını yatıştırmaya çalıştı. Gidip aynada yüzüne baktı, öylesine allak bullak olmuştu ki, kendisi bile güçlükle tanıyabiliyordu. Sonra büyük bir çabayla heyecanını yatıştırdı aşağı indi.

Aşağıda Dansaert'den başka tam beş haberci ayakta bekliyordu. Hepsi de ocaktan ocağa dolaşan direnişçiler konusunda gittikçe ciddileşen haberler getirmişlerdi; işçibaşı da Quandieu Baba'nın ustalığı sayesinde kurtulan Mirou'da olup bitenleri anlattı kendisine. Sonunda, gereken önlemleri alacağını söyleyerek hepsini savdı. Yalnız kalınca oturmakta olduğu yazı masasına yığılır gibi oldu, başını elleri arasına aldı, gözlerini yumdu. Posta önündeydi, nicedir beklediği mektubu, yönetim kurulunun yanıtını aramaya karar verdi; mektubun satırları ilkin gözünün önünde dans etmeye başladı. Ama sonunda Parisli beylerin bir çatışma istediklerini anladı: Durumu bile bile kötüleştirmesini salık vermiyorlardı elbet; ancak bir kargaşa çıkarsa, silah zoruyla bastırılan direnişin daha kısa zamanda sona ereceğini ima ediyorlardı. Mektubu okur okumaz, bütün kararsızlığı geçti. Lille valisine, Douai'deki birliklere, Marchiennes jandarmasına birer telgraf çekti. Şimdi artık rahattı, eve kapanmaktan başka yapacak işi yoktu, hatta gut hastalığına tutulduğu söylentisini yaydı çevreye. Ve öğleden sonra çalışma odasına kapandı, hiç kimseyle görüşmedi, yağmur gibi yağmaya devam eden mektup ve telgrafları okumakla yetindi. Böylece, oturduğu yerden direnişçilerin Madeleine'den Crèvecoeur'e, oradan Victoire'a, oradan da Gaston-Marie'ye yürüyüşünü izledi. Öte yandan, oradan oraya koşuşan, saldırıya uğrayan ocakları bırakıp tehlike dışındakilere doğru seğirten

jandarma ve atlı birliklerin hareketlerini bildiren haberler de alıyordu. Bütün dünya birbirine girse, her şey yerle bir edilse umurunda değildi artık, parmaklarıyla gözlerini kapatacak biçimde başını elleri arasına almış, harıl harıl akşam yemeğini hazırlamaya çalışan aşçı kadının tencere tabak gürültüsünden başka bir şey duyulmayan bomboş evin derin sessizliği içinde kendini yiyip bitiriyordu.

Saat beşte oda alacakaranlığa gömülmeye başladığı sırada dirseklerini masanın üstündeki kâğıt yığınına dayamış, hiç kıpırdamadan dalgın dalgın oturan Bay Hennebeau, dışarıdan gelen bir uğultuyla sıçradı. İki sefilin döndüğünü sandı önce. Ama uğultu artıyordu, tam pencereye yaklaştığı anda korkunç bir bağrış koptu:

—Ekmek! Ekmek! Ekmek!

Direnişçiler Montsou'yu işgal ediyor, Voreux'nün saldırıya uğrayacağını sanan jandarmalarsa onlara sırtlarını dönmüş, bu ocağa koşuyorlardı.

Tam bu sırada Montsou'nun ilk evlerinden iki kilometre ötede, anayolla Vandame yolunun kesiştiği yerin az altında. Madam Hennebeau ile küçük hanımlar direnişçilerle karşılaşmışlardı. Marchiennes gezisi pek tatlı geçmiş. Demirhaneler müdürünün evinde güzel bir öğle yemeği yemiş, sonra hemen yakınlardaki işliklerle bir cam fabrikasını gezmiş, böylece akşamı etmişlerdi; o güzel kış gününün duru günbatımında eve dönerken, yol kıyısında bir çiftlik gören Cécile bir tas süt içmek istemişti. Bunun üzerine hanımlar arabadan inmiş, Négrel de çalımla alından atlamıştı; o arada, böyle soylu kişileri görünce eli ayağı dolaşan köylü kadın, süt getirmeden masaya bir örtü yayayım diyordu. Lucie'yle Jeanne'sa ineklerin sağılışını görmek istiyorlardı, taslarını ellerine alıp ahıra gitmişler, kapısını itip içeri dalmış, kıkır kıkır gülüşerek bir kır eğlentisi yapmışlardı.

Her zamanki gibi hoşgörür bir ana tavrı takınmış olan Madam Hennebeau, dudaklarının ucuyla sütunu yudumlarken, dışarıdan gelen garip bir gürültüyle irkilmişti.

— Bu da nesi?

Hemen yol kıyısına oturtulmuş olan ahırın geniş bir araba kapısı vardı, aynı zamanda yemlik diye kullanılıyordu çünkü. Kızlar başlarını kapı

aralığından uzatmış, solda, Vandame yolundan gelmekte olan kapkara insan seli karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Onlarla birlikte dışarı çıkan Négrel:

— Vay canına! diye mırıldandı, bizim yaygaracılar sonunda kızdı galiba?

— Herhalde kömür işçileri geliyor gene, dedi köylü kadın. İki sefer geçtiler buradan. İşler pek iyi değil besbelli, memleketi ele geçildiler sanki.

Her sözü çekine çekine söylüyor, öbürüne geçmeden, yüzlerindeki tepkisini ölçüyordu ve hepsinin korktuğunu, bu karşılaşmadan duydukları büyük sıkıntıyı anlayınca hemen lafını bağladı:

— Ah serseriler ah! Ah serseriler, ah!

Négrel arabaya binip Montsou’ya gidecek zamanları kalmadığını görünce, arabacıya arabayı hemen avluya çekmesini söyledi; adam getirip bir hangarın arkasına gizledi faytonu. Négrel de ayak işlerine bakan bir oğlanın tuttuğu atını aynı hangarın arkasına bağladı. Geri geldiğinde yengesiyle küçük hanımları akılları başlarından gitmiş bir halde, köylü kadının önerisine uyarak koşup ahıra saklanmaya hazır buldu. Orda daha güvenlik alanda olduklarını, hiç kimsenin gelip kendilerini yemlikte aramayacağını söylemişti. Oysa ahırın kapısı pek iyi kapanmıyor, kurt yenikleriyle dolu tahtalar arasındaki kocaman yarıklardan yol gözüküyordu.

— Hadi, hadi, daha yürekli olun lütfen! Canımızı pahalıya satarız gerekirse.

Bu şaka, korkularını daha da arttırdı. Gürültü gittikçe büyüyor, henüz hiçbir şey görülmüyor, bomboş yolda kasırga öncesinin serin ve apansız esintisine benzer bir rüzgâr esiyordu.

— Hayır, hayır, bakmak istemiyorum! diyen Cécile, koşup saman yığınları arasına saklandı.

Zevklerinden birini daha rezil eden bu insanlara sinirlenen Madam Hennebeau, beti benzi uçmuş, en geride duruyor, küçümseyen, ters bakışlarla onları süzüyordu; Lucie’yle Jeanne’sa korkudan tir tir titremelerine karşın, gösterinin en küçük ayrıntısını yitirmemek için gözlerini yarıklardan birine dayamışlardı.

Gök gürültüsü yaklaşıyordu, az sonra yer gök sarsıldı ve ilkin durmadan boru çalan Jeanlin geçti koşarak.

— Aman şişelerinizi getirin, halkın alın teri geçiyor! diye mırıldandı Négrel, cumhuriyetçi olmasına karşın, hanımların yanında ayaktakımıyla dalga geçmeye bayılırdı.

Ama bu alaylı söz, bağrış kasırgası içinde yitip gitti. Koşarken saçı başı dağılmış, sırtlarındaki eski püskü giysilerinden oraları buraları gözüken, açlıktan kırılan çocuklar doğurmaktan imanları gevremiş, çıplaklıkları bile insanı kamçılamayan binlerce kadın görünmüştü. Kimisinin kucağında çocuğu vardı, bir yas ve öç sancağı gibi bunları havaya kaldırıyorlardı. Daha genç olan bazıları savaşçılar gibi göğüslerini öne vermiş, ellerindeki sopaları sallıyorlardı; pek çirkin olan yaşlılarsa öyle bağırıyorlardı ki, bir deri bir kemik kalmış boyunlarındaki damarlar kopacak gibi dışarı fırlıyordu. Sonra erkekler sökün etti, kazmacısı, katarcısı, onarımcısıyla, tek bir kitle halinde omuz omuza yürüyen, rengi atmış pantolonları, hemen hepsi toprak renginde, partala dönmüş yün kazakları göze çarpmayacak kadar kaynaşmış, birbirinin içine girmiş iki bin adam. Gözler ışıl ışıl yanıyor, kaskatı toprakta inleyen tahta ayakkabıların çıkardığı takırtı eşliğinde söylenen ve dörtlükleri ne olduğu belirsiz ulumalar arasında yitip giden Marseillaise’i haykıran, ardına dek açılmış ağızlardan başka bir şey görülmüyordu. Başlar üstünde, demir çubuklar arasında dimdik havaya kaldırılmış bir balta geçti: Direnişçi alayının sancağına benzeyen bu tek balta duru gökte, keskin bir giyotin bıçağı gibi duruyordu.

— Ne korkunç yüzler! diye kekeledi Bayan Hennebeau.

Négrel de dişlerinin arasından:

— Eğer bir tekini tanıyabiliyorsam, canım çıksın! diye mırıldandı. Nerden çıkmış bu aç kurtlar?

Gerçekten de açlık, öfke, iki aylık acı ve ocaktan ocağa çılgınca koşuş, Montsoulu kömür işçilerinin suratlarını sivri çeneli birer kurt yüzüne döndürmüştü. O sırada güneş batıyor, koyu kızıl ışınlar ovayı kana buluyordu. Az sonra yoldan insan yerine kan akmaya başladı, kadınlarla erkekler koşmaya devam ediyor, mezbahadaki kasaplar gibi her yanlarından kanlar süzülüyordu.

Bu korkunç ama güzel görünüm karşısında sanatçı damarları kabaran Lucie'yle Jeanne:

— Ah! Harika, harika! dediler alçak sesle.

Bununla birlikte korkuları gittikçe artıyordu, yem tenekelerinden birine yaslanmış duran Bayan Hennebeau'nun yanına çekildiler. Direnişçilerin şu tahtaları ayrık kapıdan içeri bir göz attıkları an gelip kendilerini paralayıvereceği düşüncesi ecel terleri döktürüyordu hepsine. Genellikle pek yiğit bir insan olan Négrel bile, bilinmeyenin doğurduğu, isteminden daha güçlü bir korkuyla betinin benzinin attığını hissediyordu. Samanlar arasına gizlenen Cécile hiç kıpırdamıyordu. Ötekilerse hiç istemedikleri halde gözlerini kapıdan ayıramıyor, hep yola bakıyorlardı.

Yüzyıl sona ererken hepsini silip süpürecek kanlı bir devrim gecesi geliyordu gözlerinin önüne. Evet, ellerinden kurtulan, dizginlerini kıran halk bir akşam işte böyle yollara dökülecek, kentsoyluların kanı dereler gibi akacak, halk kesik kafalarını mızrakların ucunda gezdirecek, kırılmış çekmecelerden çıkan altınlar sokaklara saçılacaktı. Kadınlar uluyacak, erkekler şimdiki gibi önlerine çıkanı parçalamak üzere ileri uzatacaklardı kurt çenesine benzeyen çenelerini. Evet, aynı partal giysiler, aynı tahta ayakkabı takırtıları, aynı korkunç kalabalık yollara düşecek, açlıktan soluğu kokan aynı leş gibi insanlar kabına sığmayan yırtıcı bir taşkınlıkla eski dünyayı silip süpürecekti. Dört bir yandan alevler yükselecek, taş üstünde taş kalmayacak, yoksulların bir gecede bütün kadınları kirletip zengin kilerlerini boşaltacağı şehvet ve yemek şöleninden sonra ilk insanlar gibi ormanlarda yaşanmaya başlanacaktı. Belki yeni bir dünya fışkırana dek ne servet, ne de atadan kalma soy sop olacaktı. Evet, doğal bir güç halinde işte bunlar geçiyordu yoldan ve onlar bunun korkunç esintisini yüzlerinde hissediyorlardı.

Yine korkunç bir çığlık koptu ve Marseilleise'i bastırdı:

— Ekmek! Ekmek! Ekmek!

Lucie'yle Jeanne nerdeyse yıkılmak üzere olan Bayan Hennebeau'ya sokuldular; Négrel'se gövdesiyle onları korumak istercesine gelip önlerine dikildi: Eski toplum bu gece mi yıkılacaktı acaba? Ve gördükleri şey akıllarını başlarından almaya yetti. Kalabalık geçip gitmiş, geriye yalnız

sürüye ayak uyduramayanlar kalmıştı, derken Mouquette göründü. Bile bile arkada kalmış, bahçe kapılarında, pencerelerde kentsoylu arıyordu; bulunca da suratlarına tüküremediği için, en büyük hakaret saydığı şeyi yapıyor, eteklerini açıp kıçını gösteriyordu. O sırada bunlardan birini gördü herhalde, ansızın eteklerini kaldırdı, bacaklarını gerdi, güneşin son ışınları altında parlayan kocaman çıplak kıçı ortaya çıktı. Hiç edepsiz değildi bu kıç, ama korkunç olduğundan, kimseyi güldürmüyordu da.

Derken kimsecikler görünmez oldu. İnsan seli, yolun kıvrımları boyunca, canlı renklere boyanmış basık evler arasından Montsou'ya doğru akıyordu. Arabayı avludan çıkardılar, arabacı direnişçiler yolu tutmuşlardır diyerek hanımefendiyle küçük hanımları kazasız belasız eve götürme sorumluluğunu üstüne almaya cesaret edemiyordu. İşin kötüsü, başka yol da yoktu.

— Her şeye karşın dönmeliyiz, yemek için bizi bekliyorlardır, dedi hırsından ne yapacağını şaşırmış olan Bayan Hennebeau. Şu pis işçiler yemek verdiğim günü seçtiler yine. Gelin de böylesine iyilik edin!

Lucie'yle Jeanne vahşilerin hâlâ geçmekte olduğunu sanan ve görmek istemiyorum onları diye çırpınan Cécile'i samanlar arasından çıkarmaya uğraşıyorlardı. Sonunda hepsi arabaya yerleştiler, Négrel de atına bindi ve birden Réquillart'a giden arka yoldan geçmek geldi aklına.

— Aman yavaş sürün, yol çok kötüdür çünkü, dedi arabacıya. Kalabalık yola çıkmanıza engel olursa, orada eski ocağın ardında durursunuz, biz bahçe kapısından geçip yürüyerek eve döneriz, siz de arabayı herhangi bir yere, bir hana falan çekersiniz.

Yola koyuldular. Direnişçi kalabalığı ötelerde Mont-

sou’ya akıyordu. Kasaba halkı iki kez oradan geçen jandarmalarla atlı birlikleri görünce işkillenmiş, büyük bir korkuya kapılmıştı. Korkunç söylentiler dolaşıyordu ağızlarda, kentsoyluların karnını deşmekten söz eden, el yazması duyurular varmış deniyordu; hiç kimse görüp okumamıştı bunları, ama üstlerindeki yazıları herkes ezbere biliyordu. Özellikle noterin evinde korku son sınırına varmıştı, az önce kapının altından imzasız bir mektup atılmış, eğer hemen halktan yana çıkmazsa, evin bodrumuna yerleştirilmiş bir fıçı barutun patlatılacağı haber verilmişti zavallıya.

Bu mektup yüzünden ziyaretlerini uzatan Grégoirelar da tam o sırada işte bu konuyu tartışıyor, bunu şakacının birinin yaptığını söylüyorlardı ki, direnişçi kalabalığı kasabayı doldurdu, evdekilerin eli ayağı buz kesti tabii. Grégoirelarsa gülümsüyorlardı. Perdeyi aralayıp dışarı bakıyor, herhangi bir tehlikenin varlığını kabul etmiyor, işin önünde sonunda tatlıya bağlanacağından emin olduklarını söylüyorlardı. Saat beşi vuruyordu, yolun boşalmasını bekleyecek, sonra kalkıp tam karşıda oturan Hennebeaulara geçecekler, çoktan gelmiş olması gereken Cécile’le birlikte akşam yemeğine kalacaklardı. Oysa Montsou’da hiç kimse onların iyimserliğini paylaşıyora benzemiyordu: Şaşkın insanlar sağa sola koşuyor, kapılar pencereler çarparak kapanıyordu. Caddenin öbür yakasında Maigrat’nın dükkânın kepenklerini indirip üstlerine kalın demirler vurduğunu gördüler; adamcağız öylesine sararmış, öylesine titremeye başlamıştı ki, demir çubukların somunlarını kara kuru, çelimsiz karısı sıkıştırıyordu.

Direnişçiler müdürün konağının önüne gelmişlerdi, o beylik haykırış yine kulakları yırtıyordu:

— Ekmek! Ekmek! Ekmek!

Bay Hennebeau pencere önünde durmuş dışarı bakarken, atılan taşlarla camların kırılmasından korkan Hippo-

lyte koşup kepenkleri örttü. Zemin kattaki pencereleri kapattı; sonra birinci kata çıktı, aynı işi orada da yaptı, teker teker kapanan kepenklerin, indirilen sürmelerin sesi duyuldu. Ancak talihsizliğe bakın ki, bodrum kattaki mutfağın kepengi yoktu, tencereleri kaynatan, şişleri kızartan ateşin yalazı dışarı vuruyordu.

Bay Hennebeau olup biteni daha iyi görebilmek için, bilinçsiz bir hareketle ikinci kata, Paul'ün odasına çıkmıştı: Evin sol kanadında olan bu oda işletme işliklerine dek bütün yolu görüyordu. Kepenklerin ardında durup tepeden kalabalığa baktı. Silinip çekidüzen verilmiş tuvalet masası, iki yandan çekiştirilmiş, çarşafları kırışıksız, sabahki sıcaklığını yitirmiş yatağıyla oda yeniden aklını çeldi. Öğleden sonrasının bütün kızgınlığı, yalnızlığın korkunç sessizliği içinde verdiği o çılgınca savaş, şimdi büyük bir yorgunluğa dönüşmüştü. Varlığı da tıpkı şu oda gibi soğumuş, sabahki pisliklerden temizlenmiş, alışkanlığın verdiği düzene girmişti yeniden. Rezalet çıkarmanın yararı neydi? Evde değişen bir şey var mıydı ki? Karısı bir sevgili daha edinmişti, o kadar! Bu sevgiliyi aile içinden seçmiş olması durumu pek az ağırlaştırıyordu doğrusu; hatta belki de çok daha iyiydi böylesi, hiç değilse dış görünüş kurtarılmış oluyordu. Kıskançlık nöbetini anımsadıkça kendi kendine acıyordu. Hey ulu Tanrım, ne gülünç şeydi şu yatağı yumruklaması! Daha önce başka bir sürü erkeğe göz yumduğuna göre, bunu da hoş görebilirdi pekâlâ. Çok çok bir parça daha horgörüye patlayacaktı bu iş. Ağzının içi zehir gibiydi, her şeyin gereksizliğini, yaşamın sonu gelmez acısını düşünüyordu: Kendisini böylesine iğrenç durumlara düşürdüğü halde taptığı ve arzuladığı şu kadının kocası olmanın utancının yarattığı korkunç bir acılıktı bu.

Pencerenin altındaki bağrışmalar iki katına çıktı.

— Ekmek! Ekmek! Ekmek!

— Sersemler! dedi Bay Hennebeau dişlerinin arasından.

Çok yüksek maaş aldığı için kendisine küfrettiklerini, koca göbek, boş gezenin boş kalfası, biz burada açlıktan kırılırken en güzel yemeklerle işkembesini dolduran domuz herif diye bağırdıklarını duyuyordu.

Kadınlar mutfağı keşfetmişti, kokusu boş mideleri kazındıran o güzelim soslara, nar gibi kızarmış sülünlere küfürler yağdırıyorlardı. Ah pis kentsoylular, ah! Öyle çok mantar yedirip, şampanya içireceklerdi ki onlara, sonunda çat diye çatlayacaklardı!

— Ekmek! Ekmek! Ekmek!

— Sersemler! diye yineledi Bay Hennebeau, ben mutlu muyum sanki?

Hiçbir şey anlamayan bu insanlara öldüresiye kızıyordu. Onlar gibi vurdumduymaz olabilmek, canı isteyince de pişmanlık falan duymadan sevişebilmek için varını yoğunu vermeye hazırdı. Onları masasına oturtamasa, sülününü yediremese de, canları istediği an çitlerin arkasına gidebilir, kendilerinden önce kaç kişiyle yattığına aldırmadan, kızların bacaklarını havaya dikebilirlerdi! Bir günlüğüne de olsa, buyruğu altındaki, uçkurunun efendisi, dilediği zaman karısını tokatlayıp komşu tavuklarla keyfedecek kadar hoyrat işçinin yerine geçebilmek için, elindeki her şeyi, gördüğü eğitimi, rahatını, görkemini, müdürlük gücünü göz kırpmadan verebilirdi. Hatta açlıktan ölmeye, bomboş mideyle, baş dönmelerine yol açan kasılmalarla yaşamaya razıydı: Böylece içindeki onulmaz acıyı dindirirdi belki. Ah, ah! Ne çok isterdi ilkel bir insan gibi yaşamayı, mal mülk derdine düşmemeyi, tumbacı kızların en pisi, en çirkiniyle ekinler arasında yuvarlanmayı ve bununla yetinebilmeyi!

— Ekmek! Ekmek! Ekmek!

Bunun üzerine kızdı, gürültü arasında öfkeyle bağırdı;

— Ekmek! Ekmek! Ekmek! Ekmek her şeye yetiyor mu, sersemler?

Kendisi doyasıya yiyor, ama yine de acıdan kıvranıyordu. Darmadağın olmuş yuvası, acı dolu yaşamı, bir ölüm hıçkırığı halinde gelip boğazında düğümleniyordu. Kursağını doldurmak her şeyi çözmüyordu. Hangi budala söylüyordu mutluluğun yeryüzündeki zenginliklerin eşit oranda paylaştırılmasına bağlı olduğunu! Bu boş devrimci düşler şu anki toplumu yıkıp yerine başkasını getirebilirdi, ama herkesin lokmasından bir parça alıp ötekilere vermekle insanlığın ne acısını eksiltebilir, ne de sevincini artırabilirdi. Hatta yeryüzündeki mutsuzluğu çoğaltırdı belki, içgüdülerin o dingin doyumundan ayırıp, tutkuların doyumsuz acısına yükselttiği gün, belki de yeryüzündeki köpekleri bile umutsuzluktan acı acı uluyacak hale

getirirdi. Hayır, hayır, en iyisi hiç dünyaya gelmemekti, ya da geleceksen, bir ağaç, bir taş olarak, daha da iyisi gelip geçenlerin topukları altında ezilen, kan dökmeyecek bir kum tanesi olarak gelmekti.

Ve çektiği acının umutsuzluğu içinde gözleri doldu Bay Hennebeau'nun, sımsıcak gözyaşları yanaklarından aşağı süzüldü. Yol alacakaranlığa gömülürken, ilk taşlar evin ön yüzünü dövmeye başlamıştı. Şimdi artık bu aç insanlara kızmıyor, yüreğini yakan yaranın verdiği kızgınlıkla bir yandan ağlıyor, bir yandan da:

— Sersemler! Sersemler! deyip duruyordu.

Ama kazınan midelerin gurultusu ağır bastı, yine her şeyi silip süpüren fırtına gibi bir uğultu yükseldi dışarıdan:

— Ekmek! Ekmek! Ekmek!

VI

Catherine'den yediği tokatlarla ayılan Etienne, yeniden arkadaşlarının başına geçmişti. Onları kısık sesiyle bağırarak Montsou'ya doğru götürürken, içinden başka bir sesin, akıl sesinin yükseldiğini, iyi ama bütün bunları niye yapıyorsun diye şaştığını işitiyordu. Bunlardan hiçbirini yapmak istememişti, peki nasıl olmuştu da Jean-Bart'dan yola çıkarken soğukkanlı davranmak, her türlü yakıp yıkmaya engel olmak kararını aldığı halde, bir sürü şiddet hareketinden sonra, günü müdürün konağını kuşatarak bitirmek durumunda kalmıştı?

Oysa az önce: Durun! diye bağıran da yine kendisiydi. Demin direnişçilerin gidip altını üstüne getirmekten dem vurdukları işletme işliklerini korumaktan başka düşüncesi yoktu. Şimdi, atılan taşlar konağın duvarlarını dövmeye başladığı ansa, daha büyük felaketleri önlemek üzere, kalabalığı hangi yasa için avın üstüne saldırtabileceğini düşünüyor, ama bir türlü bulamıyordu. Yolun ortalık yerinde öyle kolu kanadı kırık, güçsüz, tek başına dikilirken, mal sahibi kadının telaşla koşup kepenklerini örttüğü, yalnız kapısını açık bıraktığı Tison meyhanesinin eşiğinde duran biri kendisine seslendi.

— Evet, evet, benim… Dinle bak ne diyeceğim.

Seslenen Rasseneur'dü. Sabah evlerinde kalmış olup da, akşam haber almak için kasabaya inmiş olan İki Yüz Kırklar Mahallesi'nden kadınlı erkekli otuz kişi, direnişçilerin yaklaştığını görünce bu meyhaneye dolmuştu. Zacharie, karısı Philoméne'le masalardan birini tutmuştu. Daha ötede

Pierron’la karısı sırtlarını kapıya dönmüş, yüzlerini gizlemeye çalışıyorlardı. Ancak hiçbiri içki içmiyordu, yalnızca sığınmışlardı oraya.

Etienne Rasseneur’ü tanımıştı, tam uzaklaşmak üzereyken beriki ekledi:

— Beni görünce keyfin kaçtı galiba?.. Daha işin başında söylemiştim, görüyorsun ya, tatsız olaylar başladı bile. Şimdi artık istediğiniz kadar ekmek diye bağırın, ekmek yerine kurşun tıkarlar ağzınıza.

Bunun üzerine geri dönüp karşılık verdi:

— Benim keyfimi kaçıran şey, herkes kelle koltukta savaşırken, kollarını kavuşturup bir köşeden olup biteni seyreden alçaklardır.

— Karşıki evi yağma etmeyi mi düşünüyorsun? diye sordu Rasseneur.

— Hep birlikte ölecek olsak bile, sonuna dek arkadaşların yanında kalmayı düşünüyorum.

Büyük bir umutsuzluğa kapılan Etienne, ölümü göze almış insanların kararlılığı içinde arkadaşlarının yanına döndü. Caddede, üç çocuk konağa taş atıyordu, bunların kıçına yaman bir tekme yapıştırdı, bir yandan da arkadaşlarına cam kırmanın bir işe yaramayacağını haykırıyordu.

Jeanlin’in yanına gelmiş olan Bébert’le Lydie bizimkinin sapanını kullanmayı öğreniyorlardı. Sırayla birer taş fırlatıyor, bakalım kim daha çok zarar verecek diye yarışıyorlardı. Lydie büyük bir beceriksizlikle kalabalığın arasındaki kadınlardan birinin kafasını yarmıştı, iki oğlan kasıklarını tuta tuta gülüyorlardı buna. Hemen arkalarında oturan Bonnemort’la Mouque de onları seyrediyordu. Bonnemort’un bacakları davul gibi şişmiş, bin bir güçlükle oraya gelebilmişti, ama o gün yine ağzını bıçak açmadığından neyi merak edip geldiğini öğrenebilmek olanaksızdı.

Öte yandan, artık hiç kimse Etienne’e kulak asmıyordu. Bağırıp çağırmalarına karşın yağmur gibi taş yağıyordu eve ve şu manda kadar ağırkanlı, ama bir kez kızdı mı önü alınmayan, kendi eliyle kışkırttığı vahşi insan sürüsüne bakıp şaşıyor, ürküntü duyuyordu. Ağır ve tepkisiz Flaman kanı ayağa kalkmıştı artık, kızışması için aylar geçerdi, ama kızıştıktan sonra hiçbir şey dinlemez, tüyler ürpertici şeylerle başı dönene dek korkunç

yamyamlıklara girişirdi. Onun doğduğu yerde, güneyde ise insanlar daha tez parlar, ama daha az zarar verirlerdi. Elindeki baltayı alabilmek için Levaque'la dövüşmek zorunda kaldı, ancak iki elleriyle taş atan Maheuleri nasıl durduracağını bilemiyordu. Özellikle kadınlar, Bayan Levaque, Mouquette ve ötekiler korkutuyordu Etienne'i, ince uzun boyuyla hepsini geçen, dişleri ve tırnakları dışarıda köpekler gibi uluyan bu gözü dönmüş dişiden ürküyordu.

Ama birden her şey durdu, bir anlık şaşkınlık Etienne'in yalvarıp yakarmalarının yapamadığını başarmış, azıcık yatıştırmıştı ortalığı. Şaşkınlık, noterden izin isteyip kalkan ve karşıya, müdürün evine geçmek üzere yola çıkan Grégoirelardan geliyordu; öylesine telaşsızdılar, bu işin boyun eğişleriyle tam yüz yıldır kendilerini besleyen yiğit maden işçilerinin küçük bir şakası olduğundan öylesine emindiler ki, işçiler gökten düşmüşe benzeyen bu yaşlı karı kocayı yaralamamak için taş atmayı kesmişti. Bahçeye girmelerine, evin önündeki merdivenleri çıkmalarına, bir türlü açılmayan kapıyı açmalarına izin verdiler. Tam bu sırada oda hizmetçisi Rose izinden dönüyor, kendisi de Montsoulu olduğu için yakından tanıdığı kızgın işçilere gülücükler yağdırıyordu. Zaten yumruklaya yumruklaya Hippolyte'e kapıyı aralatan da o oldu. Doğrusu tam zamanıydı, Grégoirelar içeri girer girmez, taş yağmuru yeniden başladı. Düştüğü şaşkınlıktan uyanan direnişçi kalabalığı daha çok bağırıyordu şimdi:

— Kahrolsun kentsoylular! Yaşasın toplumsal eşitlik!

Böyle bir serüvenle karşılaştığı için pek keyiflenmişe benzeyen Rose, konağın giriş aralığında hâlâ gülüyor, korkudan ne yapacağını şaşırmış uşağa:

— Korkma canım, çok iyi tanırım ben onları, kötü insan değildirler! deyip duruyordu.

Bay Grégoire, şapkasını çıkarıp astı. Sonra Bayan Grégoire'ın kalın mantosunu çıkarmasına yardım ederken:

— Elbette canım, dedi, yürekleri kötü değildir. Göreceksiniz, doyasıya bağırdıktan sonra, gidip iştahla çorbalarını içecekler.

Bu sırada Bay Hennebeau ikinci kattan iniyordu. Olup biteni görmüş, her zamanki gibi soğuk bir incelikle konuklarını karşılamaya geliyordu. Yalnız

yüzünün solukluğu belli ediyordu döktüğü gözyaşlarını, insan yanı yine susturulmuş, ortada görevini eksiksiz yerine getirmeye kararlı, titiz yönetici kalmıştı.

— Biliyor musunuz, dedi bizim hanımlar hâlâ dönmedi.

İlk kez kaygılandı Grégoirelar. Cécile dönmemişti demek! İyi ama, madencilerin tatsız şakası devam ettikçe, nasıl dönebilirdi ki?

— Evin önünü boşaltmayı düşündüm, diye ekledi Bay Hennebeau. Yalnız talihsizliğe bakın ki evde bir ben varım, ayrıca gelip şu çapulcu sürüsünü buradan atmaları için bir onbaşıyla dört er çağırtmak için uşağı nereye yollayacağımı da bilmiyorum.

Yanlarından ayrılmamış olan Rose, yeniden mırıldanmak yürekliliğini gösterdi:

— Ah beyefendi! Hiç de kötü insan değildir onlar.

Müdür başını salladı, bu sırada dışarıdaki gürültü gittikçe artıyor, evi dövmekte olan taşların boğuk sesi duyuluyordu.

— Yo, ben de zaten kızmıyor, hatta hoş görüyorum onları: Kuyularını kazmaya çalıştığımıza inanabilmek için, insanın onlar kadar aptal olması gerekir çünkü. Ancak bölgenin dirlik düzenliğinden ben sorumluyum… Yollar jandarma dolu deniyor, oysa sabahtan beri ilaç için bir tekini görmedim!

Sözünü burada kesti. Bayan Grégoire’a yol gösterdi:

— Rica ederim hanımefendi, burada durmayın, oturma odasına buyrun.

Ama çileden çıkmış halde bodrum kattan gelen aşçı kadın, onları birkaç dakika daha aralıkta tuttu. Akşam yemeği için artık hiçbir sorumluluk kabul edemeyeceğini, Marchiennes’deki börekçiye ısmarladığı ve saat dörtte gelmesi gereken etli böreklerin hâlâ eline geçmediğini bildirdi. Börekçi, şu haydut heriflerin korkusundan yolunu şaşırmıştı mutlaka. Etli böreklerin bir çalılık dibinde sıkıştırıldığını, ekmek isteyen üç bin aç mideye indiğini görüyordu, her neyse, beyefendinin haberi olsundu, şu kör olası ayaklanma yüzünden bozulacaksa, hazırladığı bütün yemekleri sobaya dökmeye hazırdı!

— Biraz daha sabredin, dedi Bay Hennebeau. Henüz hiçbir şey yitirilmiş değil, börekçi her an çıkıp gelebilir.

Ve tam oturma odasının kapısını açıp Bayan Grégoire'a döndüğü sırada, aralıktaki sıra üzerinde, artan karanlık yüzünden o ana dek farkına bile varmadığı bir adam ilişti gözüne, müthiş şaşırdı.

— Aa! Siz misiniz Maigrat, ne işiniz var burada? Mai-

grat ayağa kalkmış, korkudan allak bullak olmuş, sapsarı, yağlı yüzü ortaya çıkmıştı. Her zamanki dingin, ensesi kulağı yerinde adam değildi artık, ezile büzüle, müdür beyin evine sığındığını, dükkânı saldırıya uğrarsa, kendisini koruyup yardım etmesini ricaya geldiğini anlattı.

— İyi ama, görüyorsunuz ki ben de tehlikedeyim, üstelik hiç kimse yok elimin altında, diye karşılık verdi Bay Hennebeau.

— Ah! Kepenklere demir sürgü vurdum, ayrıca karımı bıraktım dükkâna.

Müdür, küçümseyişini gizleme gereğini duymaksızın sabırsızlandı. Aman ne de iyi bekçiydi döve döve pestilini çıkardığı o kara kuru kadıncağız!

— Sözün kısası, elimden bir şey gelmez, kendi başınızın çaresine bakın. Ayrıca hemen eve dönmenizi salık veririm, bakın, yine ekmek isteriz diye bağırmaya başladılar… Dinleyin, dinleyin.

Gerçekten de uğultu yeniden başlamıştı, Maigrat, gürültüler arasında, kendi adını işitir gibi oldu. Eve dönemezdi artık, yolda parçalarlardı adamı. Beri yandan dükkânının yakılıp yıkılacağını düşündükçe çıldıracak gibi oluyordu. Gidip yüzünü camlı kapıya dayadı. Soğuk terler dökerek, tir tir titreyerek felaketi seyre koyuldu; Grégoirelarsa artık oturma odasına girmeye karar vermişlerdi.

Bay Hennebeau hiçbir şey olmuyormuş gibi konuklarını ağırlamaya çalışıyordu. Ama onlara yer gösterip oturun lütfen demesi bir işe yaramıyor, pencereleri sımsıkı kapamış, kepenklerine kilit vurulmuş ve gün batmadan iki kocaman lambayla aydınlatılmış odada dışarıdan yükselen her uğultuda yeni bir korku rüzgârı esiyordu. Maun duvar kaplamalarının yarattığı boğucu hava içerisinde halkın öfkesi gittikçe kaygı verici olan, ne olduğu belirsiz, ama korkunç bir gözdağı halinde uğulduyordu. Bununla birlikte oturup konuşmaya başladılar, konu dönüp dolaşıp şu akıl almaz başkaldırıya geliyordu. Bay Hennebeau bunu önceden sezinleyemediği için şaşkındı ve haber alması o denli zayıftı ki, özellikle Rasseneur'e kızıyor, bu işte de yine onun parmağı var diyordu. Ancak jandarmaların az sonra gelmesi gerekiyordu, onu böyle yapayalnız bırakmaları olanaksızdı. Grégoirelara gelince, onların aklı fikri kızlarındaydı: Yavrucak, öyle de çabuk korkardı ki! Neyse, araba tehlike karşısında yine Marchiennes'e

dönmüştü belki. Caddeden gelen uğultu ile kepenkleri dövmekte olan ve trampet gibi ses çıkaran taş yağmurunun yarattığı sinirlilik içinde, on beş dakika daha beklediler. Dayanılır gibi değildi. Bay Hennebeau dışarı çıkmaktan, yaygaracıları tek başına dağıtmaktan ve arabayı karşılamaktan dem vururken Hippolyte bağırarak geldi:

— Beyefendi! Hanımefendi göründü beyefendi! Hanımefendinin çevresini sarıyorlar efendim!

Araba öfkeli kalabalıklar yüzünden Réquillart yolunda kalınca, Négrel daha önceden düşündüğü şeye başvurmuş, konakla arabanın durduğu yer arasındaki yüz metreyi yürüyerek geçme ve cümle kapısının hemen yanındaki küçük bahçe kapısını çalma işine girişmişti: Ya bahçıvan orada olurdu ya da kapıyı açacak biri bulunurdu nasıl olsa. İlkin işler yolunda gitmiş, Bayan Hennebeau ile küçük hanımlar parmaklıkların önüne gelip küçük kapıyı çalmaya başlamışlardı ki, durumu öğrenen işçi kadınlar arka yola doluştu. Bunun üzerine her şey allak bullak oldu. Kapı bir türlü açılmıyor, Négrel omuzlayıp açmaya uğraşıyor, ama bir sonuç elde edemiyordu. Kadınlar gittikçe çoğalıyordu, yakında ipin ucunu kaçıracağından korktu, umutsuz bir denemeye girişti, yengesiyle genç kızları önüne kattı, kuşatmacılar arasından evin önündeki merdivenlere doğru yollandı. Ama bu girişini de çatışmayla sonuçlandı: Geçmelerine izin verilmiyor, bas bas bağıran bir grup arkalarından ayrılmıyor, henüz olup biteni kavrayamayan, ama böyle süslü püslü hanımların bu patırtı arasında ne aradığını merak eden kalabalık sağdan soldan yüklenip duruyordu. Derken kargaşa öyle bir noktaya vardı ki, açıklanması olanaksız çılgınlıklardan biri meydana geldi. Lucie’yle Jeanne merdivenleri çıkıp evin önüne gelince, oda hizmetçisinin araladığı kapıdan içeri süzülüvermişler, Bayan Hennebeau da aynı şeyi başarmıştı; en son Négrel içeri girdi, Cécile’in herkesten önce girmiş olması gerektiği inancıyla hemen kapıyı kilitledi. Oysa kız ortalarda yoktu, yarı yolda yanlarından ayrılmış, büyük bir korkuya kapılmış, eve sırtını dönmüş, dosdoğru tehlikenin göbeğine atılmıştı.

O anda kalabalıktan bir ses yükseldi:

— Yaşasın toplumsal adalet! Kahrolsun kentsoylular!

Kimisi uzaktan yüzünü gizleyen tülün altında Bayan Hennebeau sanıyordu onu. Kimisi de komşu fabrikalardan birinin sahibinin işçi düşmanı karısı bu diyordu; kadın aynı zamanda Bayan Hennebeau'nun dostuydu. Ayrıca kim olduğunun önemi yoktu, ipekli giysisi, kürk mantosu, şapkasındaki beyaz tüy işçileri çileden çıkarıyordu. Misk gibi kokuyordu, kolunda bir saat vardı, kömüre el bile sürmemiş aylak insanlar gibi derisi yumuşaktı.

— Dur hele! diye bağırdı Yanık Karı, şimdi kıçına sokarız senin o dantelleri!

— Bu inekler hep bizden çalıyor bütün bunları, diye söze karıştı Bayan Levaque. Biz soğuktan kıkırdarken, onlar hayvan postuna bürünür… çırçıplak soyun da anlasın yaşamın ne demek olduğunu!

Daha sözünü bitirmeden Mouquette atıldı.

— Evet, evet, çırılçıplak soyup kamçılayalım şıllığı!

Kadınlar bu vahşi yarışta birbirlerinden geri kalmamak için durmadan laf yetiştiriyor, üstlerindeki partalları gösteriyor, her biri bu zengin kızının sırtındakilerden pay istiyordu. Kıçı herhangi bir kadınınkinden güzel değildi ya. Üstüne üstlük bütün bu değersiz, süslü püslü şeyler içinde çürümüştü muhakkak. Yeter olsundu bunca haksızlık! Yalnız iç etekliğinin temizlenmesi için avuç dolusu para harcayan bu kaltaklara da işçi kadınlar gibi giyinmeyi öğreteceklerdi şimdi!

Cécile bu şirretlikler karşısında tir tir titriyordu, dizlerinin bağı çözülmüş, hiç durmadan aynı cümleyi geveliyordu:

— Hanımlar, rica ederim, hanımlar, yalvarırım bana kötülük etmeyin!

Derken, boğuk bir çığlık attı: Buz gibi bir el boğazına yapışmıştı. İtile kakıla Bonnemort Baba'nın önüne gelmiş, o da kızın gırtlağına sarılmıştı. Bir ömür boyu süren yoksulluğun etkisiyle alıklaşmış, açlıktan sarhoş olmuş gibiydi, sırrını çözemediği bir hıncın itkisiyle yarım yüzyıllık boyun eğişten kurtuluvermişti. Bugüne dek, grizu ya da göçüklere aldırmadan, canını tehlikeye atarak bir sürü yakın arkadaşının canını kurtardıktan sonra, şimdi ağzına bile almaya cesaret edemeyeceği şeylere kalkışıyor, kendini şu kar gibi genç kız boynunun çekimine kaptırıp böyle bir işe girişiyordu. Ve o

gün dilini yuttuğundan, eski anıları gözünün önünden geçiren yaşlı, kötürüm bir hayvan gibi parmaklarını sıkmakla yetiniyordu.

— Hayır, hayır! diye uluyordu kadınlar, kıçını açın, kıçını açın!

Konakta durum anlaşılır anlaşılmaz, Négrel'le Bay Hennebeau yiğitçe kapıyı açmış, Cécile'in yardımına koşmak istemişlerdi. Ama kalabalık şimdi parmaklıklara yüklendiğinden dışarı çıkmak kolay değildi. Direnişçilerle aralarında çatışma başladığı sırada, korkudan gözleri fal taşı gibi açılmış Grégoirelar da merdivenli sekiye çıkıyorlardı.

— Hey, baba! Bırak onu, Piolaine Çiftliği'nin kızı o! diye bağırdı Maheude; kadınlardan biri yüzündeki tülü yırtınca Cécile'i tanımıştı.

Öte yandan böyle zavallı bir kızdan öç alınmasına bozulan Etienne de onu kalabalığın elinden kurtarmaya uğraşıyordu. Birden yeni bir fikir geldi aklına, Levaque'tan zorla aldığı baltayı havaya kaldırdı.

— Maigrat'nın dükkânına arkadaşlar, Maigrat'nın dükkânına!.. Ekmek var orada! Koşun yerle bir edelim alçağın barakasını!

Ve baltayı kaldırıp olanca gücüyle dükkânın kapısına indirdi. Levaque, Maheu ve daha birkaç arkadaşı ardından gelmişti. Ama kadınlar avlarını bırakacağa benzemiyordu. Cécile, Bonnemort'un pençesinden kurtulup Yanık Karı'nın eline düşmüştü. Jeanlin'in yönetimindeki Bébert'le Lydie diz çökmüş, kentsoylu kızın kıçını görmeye çalışıyorlardı. Tam kızı sağa sola çekiştirmeye, giysilerini paralamaya başlamışlardı ki atlı biri çıkageldi, hayvanı mahmuzluyor, yana çekilmekte gecikenleri kamçılıyordu.

— Ah serseriler, ah! Şimdi de kızlarımızı mı hırpalıyorsunuz!

Akşam yemeğine gelmekte olan Deneulin'di bu. Hışımla yere atladı, Cécile'in beline sarıldı; boş kalan eliyle atın dizginlerine yapışmış, hayvanı canlı bir kama gibi kullanıyor, sağa sola çekerek kalabalığı yarıyordu. Parmaklıkların önündeki kavga hâlâ sürüyordu. Ama o, birkaç kişinin ötesini berisini ezerek geçti. Bu beklenmedik yardım, havaya kalkan yumruklar ve bağrış çağrış arasında büyük bir tehlike geçirmekte olan Négrel'le Bay Hennebeau'yu da kurtardı. Delikanlı sonunda bayılan Cécile'i alıp içeri girerken, Deneulin koca gövdesiyle müdürü koruyayım dedi, ama öyle bir taş yedi ki, az kalsın omuzu çöküyordu.

— Tamam, tamam, diye bağırdı, makinelerimi kırdınız, şimdi de kemiklerimi kırın!

İçeri girip hızla kapıyı örttü. Bir saniye geçmeden patır patır taş yağdı kapıya.

— Ne çılgın herifler be! diye devam etti. İki saniye daha kalsam, boş bir su kabağı gibi yaracaklardı kafamı… Ne yapalım, laftan anlamıyorlar artık. Hiçbir şeyden anlamıyorlar, vurup gebertmekten başka çare yok.

Oturma odasında Grégoirelar ayılmakta olan Cécile'in başına çökmüş, ağlaşıyorlardı. Kıza hiçbir şey olmamıştı, hatta küçük bir çiziği bile yoktu. Yalnız yüzündeki tül düşmüştü. Ama az sonra karşılarında aşçıları Mélanie'yi görüp de kadının ağzından Piolaine'in nasıl yağma edildiğini öğrenince korkuları iyiden iyiye arttı. Aşçı kadın fal taşı gibi açılmış gözlerle efendilerine haber vermeye koşmuştu. O da parmaklıklar önündeki kargaşa sırasında kimseye çaktırmadan, kapıdan içeri süzülmüştü ve sonu gelmez anlatısından Jeanlin'in attığı, tek bir camın kırılmasına yol açan taş, sürekli bir top atışına dönüşüyor, evin duvarları delik deşik oluyordu. İşte o zaman Bay Grégoire birdenbire görüş değiştirdi: Kızı boğazlanıyor, evi yerle bir ediliyordu, demek ki emekleriyle kendilerini beyler gibi yaşatan kömür işçileri onlara bile kızabilirlerdi.

Bir havluyla kolonya getirmiş olan oda hizmetçisi hâlâ:

— Garip şey doğrusu, aslında hiç de kötü insanlar değildirler canım, deyip duruyordu.

Sapsarı bir yüzle iskemlelerden birine çökmüş olan Bayan Hennebeau hâlâ heyecanını yenememişti; ancak Né-grel'i kutladıkları zaman yüzü güldü.

Cécile'in anasıyla babası özellikle delikanlıya teşekkür ediyorlardı, evlenmelerine oldu bitti gözüyle bakılabilirdi artık. Bay Hennebeau sessizce onları seyrediyor, bakışları karısından sabaha varmadan canını almayı düşündüğü sevgilisine, ondan da pek yakında kendisini bu oğlandan kurtaracak genç kıza kayıyordu. Hiç acelesi yoktu, tek korkusu karısının bundan sonra daha aşağılara, örneğin bir at uşağına düşmesiydi.

— Peki sevgili yavrularım, sizin bir yerinizi kırmadılar ya? diye sordu Deneulin kızlarına. Lucie'yle Jeanne'ın ödleri kopmuştu, ama böyle bir serüven yaşadıkları için hoşnuttular. Hatta artık gülüyorlardı bile.

— Vay canına yandığımın! diye devam etti babaları, amma da gün yaşadık ha!.. Eğer drahoma istiyorsanız, oturup kendiniz kazanacaksınız artık; hatta belki bana da bakmak zorunda kalırsınız, ona göre hazırlayın kendinizi.

Zavallıcık titreyen bir sesle şaka yapıyordu. Kızları koşup kucağına atılınca gözleri doldu.

Bay Hennebeau da bu itirafını dinlemişti. Birden yüzü aydınlandı. Eh, Vandame ocakları Montsou İşletmesi'nin olacaktı artık, nicedir beklenen ödündü bu, kendisini yönetim kurulundaki bayların gözüne sokacak talih kuşuydu. Yaşamındaki her bozgundan sonra, aldığı buyruklarını eksiksiz yerine getirmenin avuntusuna sığınır, içinde yaşadığı askerce düzenden sınırlı bir mutluluk çıkarırdı.

Yavaş yavaş yatışıyorlardı, oturma odası iki kocaman lambanın kıpırtısız ışığında, boğuk sesle açılıp kapanan kapıların yarattığı yumuşak hava içinde, yorgun bir dinginliğe bürünüyordu. Dışarıda neler oluyordu acaba? Direnişçiler susmuş, taşlar evi dövmez olmuştu; yalnız ta uzaklarda, ormanda yankılanan bir baltanın boğuk sesi işitiliyordu. Sesin kaynağını öğrenmek istediler, tehlikeyi göze alıp, camlı kapıdan bakmak üzere kapı aralığına çıktılar. Hanımlarla küçük hanımlar da birinci katın kepenkleri ardına yerleştiler.

— Şu namussuz Rasseneur'ü görüyor musun? diye sordu Bay Hennebeau Deneulin'e, tam karşıdaki meyhanenin kapısında duruyor. Kokusunu almıştım zaten, mutlaka onun parmağı vardır bu işlerde.

Oysa Rasseneur değildi gördüğü, baltayla Maigrat'nın dükkân kapısını kırmakta olan Etienne'di. Bir yandan kapıyı kırıyor, bir yandan da arkadaşlarına bağırıyordu: İçerideki mallar kömür işçilerinin değil miydi? Bunca yıldır kendilerini sömüren, işletmenin bir lafıyla hepsini aç bırakan bu hırsız heriften mallarını geri almaya hakları yok muydu? Yavaş yavaş hepsi müdürün konağını bırakmış, komşu dükkânı yağmalamaya koşmuştu. Ekmek! Ekmek! Haykırışı yeniden yükselmişti. Bu kapının ardında ekmek

bulacaklardı işte. Sanki artık bir dakika bile bekleyemeyeceklermiş, ekmek bulamazlarsa oracıkta can vereceklermiş gibi, ansızın korkunç bir açlık nöbetine tutulmuşlardı. Kapıya doğru öyle bir itişme başlamıştı ki, Etienne baltayı her indirişte birini yaralamaktan korkuyordu.

O sırada müdürün konağından ayrılan Maigrat, önce gidip mutfağa saklanmıştı; ama burada hiçbir şey duymuyor, oturmuş, dükkânının yağma edilişi üstüne korkunç düşler görüyordu; az sonra yukarı çıktı, evin avlusundaki su tulumbasının arkasına gizlendi; derken, kapıya inen baltanın çatırtısıyla yağma çığlıkları arasında kendi adı çalındı kulağına. Demek korkulu bir düş değildi gördüğü: Gerçi şimdi olup biteni göremiyor, ama işitiyor, kulakları uğuldayarak saldırıyı izliyordu. Baltanın her vuruşu yüreğine iniyordu. Menteşelerden biri fırlamış olmalıydı, beş dakika sonra dükkân çapulcuların eline geçecekti herhalde. Her şey canlı ve korkunç imgeler halinde gözünün önüne geliyordu: Mallara hücum eden çapulcular, varının yoğunun yenip içilişi, evin tepeden tırnağa soyuluşu, kendisine gidip köylerde dilencilik edebilmek üzere bir baston bile bırakılmayışı. Hayır, hayır, kendisini yıkmalarına izin vermeyecek, gerekirse bu uğurda ölecekti. Su tulumbasının ardına gizleneli beri, evin arka yüzündeki pencerelerden birinde karısının camdan pek iyi seçilmeyen, incecik, solgun karaltısını görüyordu: Her zamanki suskun ve pısırık haliyle, kapının kırılışını seyrediyordu mutlaka. Pencerenin altında bir hangar vardı ve öyle bir yerdeydi ki, konağın bahçesinden ara duvarın kafesli çitine tutunarak bunun üstüne çıkabilirdi; oradan da dama tırmanıp pencereye ulaşmak mümkündü. Şimdi zaten ayrıldığına bin pişman olduğu evine gidebilmekteydi aklı fikri. Belki içerideki mobilyalarla kapıya destek vurabilirdi; hatta çok daha kahramanca savunma yolları kızdırıp kızdırıp saldırganların tepesine dökeceği yağlar, ateşe verilmiş gazlar hayal ediyordu. Mal mülk sevgisiyle ölüm korkusu çatışıyor, yenik bir alçaklık içinde hırıldayıp duruyordu. Baltanın daha derine işleyen son inişi üzerine ansızın kararını verdi. Cimrilik ağır basmıştı, bir tek ekmeği bu çapulculara kaptırmaktansa, karısıyla birlikte vücutlarını erzak çuvallarına siper edeceklerdi.

Daha hangarın tepesine çıkar çıkmaz bir bağrıştır koptu.

— Şuraya bakın, şuraya!.. Bizim erkek kedi dama çıkmış! Yakalayın şunu, yakalayın!

Direnişçi kalabalığı Maigrat'yı dam üstünde görmüştü. O heyecanla koca gövdesine bakmadan, kırılan dallara falan aldırmadan, kafesli çiti bir kedi çevikliğiyle tırmanmış, şimdi kiremitler üstünde sürüne sürüne ilerliyor, pencereye yetişmeye çalışıyordu. Ama eğim çoktu, göbeği rahatça hareket etmesine engel oluyor, tırnakları tutunduğu yerden ayrılıyordu. Ancak taş yağmuruna tutulma korkusuna kapılıp tir tir titremeye başlamasa, yine de tepeye varabilecekti; kendisinin artık göremediği kalabalık aşağıda:

— Yakalayın şu kediyi, yakalayın!.. Gebertelim hınzırı! diye bağırmaya devam ediyordu.

Birden iki eli de açıldı, top gibi yuvarlandı, yağmur oluğuna çarpıp, ara duvarın taşları üstüne düştü, çok ters geldiğinden caddeye fırladı, işaret taşlarının birinin köşesine çarpan kafası ikiye yarıldı. Beyni akmış, o anda can vermişti. Yukarıda, camın ardında belli belirsiz, solgun bir karaltı gibi duran karısı, hâlâ aşağı bakıyordu.

İlkin hepsi büyük bir şaşkınlığa kapıldı. Etienne durmuş, balta elinden düşmüştü. Maheu, Levaque ve arkadaşları dükkânı unutmuş, ince, kırmızı bir çizginin aşağıya doğru uzadığı duvara dikmişlerdi gözlerini. Bağırmalar kesilmiş, gittikçe artmakta olan akşam karanlığı bir sessizliğe bürünmüştü.

Ama az sonra yuh sesleri yeniden yükseldi. Kan tutan kadınlar uluyarak cesede doğru koşuyorlardı.

— Hey ulu Tanrım, varsın demek! Ah gidi domuz, ah! İşin bitti artık!

Cesedin çevresini almış, gülüp eğleniyor, şu surata bak diyerek dalga geçiyor, yıllardır süren açlığının verdiği kin ve nefreti suratına haykırıyorlardı.

— Altmış frank borcum vardı sana, şimdi aldın mı paranı hırsız herif! diyordu en öfkelilerinden biri olan Maheude. Bundan sonra sana borç vermiyorum diyemezsin artık. Dur hele, dur! İyice şişireyim senin şu göbeğini!

İki eliyle toprağı kazdı, bir avuç toprak aldı, zorla ağzına tıktı.

— Hadi, ye bakalım!.. Ye, ye! Bizi yediğin gibi, bunu da ye!

Küfürler artarken ölü de sırtüstü yatmış, iri, donuk gözleriyle karanlığa gömülmekte olan uçsuz bucaksız gökyüzüne bakıyordu. Ağzına doldurulan toprak, başkalarına vermekten kaçındığı ekmekti. Ve bundan sonra yalnız bu ekmeği yiyecekti artık. Yoksulları aç bırakmak hiç yaramamıştı ona.

Ama kadınların ondan alınacak daha başka öçleri vardı. Dişi kurtlar gibi soluya soluya çevresinde döneniyorlardı. Hepsi kendilerini yatıştıracak bir işkence, bir vahşilik arıyordu.

Birden Yanık Karı’nın gevrek sesi duyuldu.

— Erkek kedi gibi iğdiş edelim namussuzu!

— Evet, evet! Kediye hücum arkadaşlar! Çok haltlar yedi alçak herif!

Daha bu laflar bitmeden, Mouquette adamın pantalonuna el atmış, çekip çıkarmış, sonra donunu sıyırmış, Bayan Levaque de bacaklarını kaldırarak ona yardım etmişti. Yanık Karı, kara kuru elleriyle adamın çıplak bacaklarını araladı, ölü erkeklik organını avuçladı. Yumurtalıklarla birlikte avucuna almış, incecik vücudunu gererek, uzun kollarını çatırdatarak var gücüyle asılıyordu. Pörsük deriler direndiği için birkaç kez bırakıp bırakıp asıldı, sonunda çekti kopardı, elindeki bu kanlı ve kıllı et parçasını havaya kaldırıp yengi dolu bir gülüşle salladı:

— Elimde! Elimde!

Kulakları yırtan tiz çığlıklar karışladı bu korkunç ganimeti.

— Ah, alçak herif, ah! Kızlarımızın karnını şişiremeyeceksin artık!

— Eveet, borcumuzu senin hayvanlığını doyurarak ödemeyeceğiz artık, bir ekmek alabilmek için hepimiz sana kıçımızı açmayacağız artık!

— Dur, dur! Altı frank borcum var sana, bir taksit ister misin, ha? Becerebilirsen ben hazırım, hadi!

Bu şaka korkunç bir neşeye boğdu hepsini. Kanlı et parçasını hepsine acı çektirmiş olan, nihayet başını ezdikleri ve şimdi güçsüz bir halde ellerinin altında yatan zararlı bir hayvan gibi birbirlerine gösteriyorlardı. Üstüne tükürüyor, çılgınca bir horgörü nöbeti içinde avazları çıktığınca bağırarak dişlemek istercesine çenelerini uzatıyorlardı:

— Beceremez artık! Beceremez!.. Kara toprağa girecek, ama erkek değil artık… Cehennemin dibine kadar yolun var, işe yaramaz herif seni!

Derken, Yanık Karı takım taklavatı elindeki sopanın ucuna geçirdi ve bir bayrak gibi havaya kaldırdı, uluyan kadın kalabalığı da ardına takıp başladı caddede dolaşmaya. Sopanın ucundan kan damlıyor, o acınası organ kasap çengelindeki et parçası gibi sallanıyordu. Yukarıda, pencerede hâlâ kıpırdamadan duruyordu Bayan Maigrat; batan güneşin son ışınları altında camların dalgalı kesimleri gülüyora benzeyen beyaz yüzünü eğri büğrü yapıyordu. Kadın sürüsü başı ezilen zararlı hayvanı sopanın ucuna takıp koşmaya başladığı sırada, sabahtan akşama hesap defterinden başını kaldırmayan, her dakika dövülen, aldatılan bu kadıncağız belki de gerçekten gülüyordu.

Bu korkunç iğdiş etme töreni hepsini donduran bir tiksinti içinde geçmişti. Ne Etienne, ne Maheu, ne de ötekiler araya girebilmişti: Bu çılgınca hareketler dizisini kıpırdamadan seyretmişlerdi. Tison meyhanesinin kapısında birtakım başlar belirmişti, Rasseneur'ün yüzü duyduğu tepkiyle sapsarı kesilmiş, Zacharie'yle Philomène'inse gördükleri şey karşısında ağızları açık kalmıştı. İki dede, Bonnemort'la Mouque ciddi bir yüzle başlarını sallıyorlardı. Yalnız Jeanlin yine dalgasını geçiyor, Bébert'e dirsek vurup, Lydie'yi zorla yukarı baktırıyordu. Kadınlar geri dönmüş, şimdi müdürlük konağının altından geçiyorlardı. Hanımefendilerle küçük hanımlar, kepenklerin ardından boyunlarını uzatıp duruyorlardı. Duvarın ardında kaldığı için, iğdiş etme sahnesini görmemişlerdi, şimdi de karanlık iyice bastığından olup biteni pek seçemiyorlardı.

— Ne var o sopanın ucunda? diye sordu büyük bir yüreklilik gösterip pencereye yaklaşan Cécile.

Lucie'yle Jeanne, tavşan derisi galiba, dediler.

— Hayır, hayır, diye mırıldandı Bayan Hennebeau, dükkândaki etleri yağma etmişler mutlaka, bu da bir domuz parçası olmalı.

Daha sözünün sonu gelmeden, tepeden tırnağa titredi ve sustu. Bayan Grégoire bir diz atmıştı ona. İkisinin de ağzı bir karış açıktı. Küçük hanımlar da sapsarı kesilmiş, artık hiçbir şey sormuyor, karanlıklar içinde dolaştırılan kanlı organı fal taşı gibi açılmış gözlerle izliyorlardı.

Etienne baltayı yeniden havaya kaldırdı. Ama tedirginlik bir türlü dağılmıyor, ceset şimdi yolu tutmuş, dükkânı koruyordu. İşçilerin çoğu geri çekilmişti. Tatlı bir gevşeklik çökmüştü sanki üstlerine. Maheu bir karış suratla dikilirken, kulağının dibinde kaçmasını söyleyen bir ses işitti. Döndü, hâlâ eski erkek ceketini çıkarmamış olan, yüzü kapkara, boğulacakmış gibi soluyan Catherine'le karşılaştı. Elinin tersiyle itti kızı. Dinlemek bile istemiyor, dövmeye kalkıyordu. Bunun üzerine kızcağız umutsuzluğunu gösteren bir el hareketi yaptı, bir an duraksadı, sonra Etienne'e doğru koştu.

— Kaç, durma kaç, jandarmalar geliyor!

Etienne'se yanından kovuyor, yediği tokatları anımsadıkça kanı beynine çıktığından, sürekli küfrediyordu kıza. Ama o yılmıyor, baltayı elinden bıraktırmaya uğraşıyor, delikanlıya iki koluyla sarılmış, karşı konmaz bir güçle sürüklüyordu.

— Jandarmalar geliyor diyorum sana! Dinlesene beni, ille de öğrenmek istiyorsan söyleyeyim: Chaval gitti haber verdi jandarmalara, şimdi de ellerinden tutup yol gösteriyor. Ben hiç hoşlanmam böyle şeylerden, onun için koşup geldim… Durma kaç, seni yakalamalarını istemiyorum.

Ve taş döşeli yol ta ötelerde nal sesleriyle inlerken, Ca-therine Etienne'i çekip götürdü. Az sonra bir çığlık kapladı her yanı: "Jandarmalar geliyor! Jandarmalar!" Öyle korkunç bir bozgun oldu, herkes öyle bir kaçıştı ki, cadde iki dakikada boşaldı, bir fırtına esip temizlemiş gibi, kimsecikler kalmadı. Bembeyaz yolda yalnız Maigrat'nin cesedinin kara lekesi vardı şimdi. Tison meyhanesinin önünde kala kala bir tek Rasseneur kalmıştı; korkusu geçtiğinden, rahatça ortaya çıkmış, süngünün kolay yengisini alkışlıyordu; o sırada bütün ışıkları sönmüş, sımsıkı örtülü kapı ve pencerelerin sessizliğine gömülmüş ıssız Montsou'da dışarı bakmaya cesaret edemeyen, sırtlarından soğuk terler boşalan kentsoyluların dişleri birbirine vurmaktaydı. Ova karanlığa bürünmüş, bir tragedya havası taşıyan gökyüzünde yüksek fırınlarla kok fırınlarının kızıllığından başka bir şey kalmamıştı. Jandarma birliğinin nal sesleri gök gürültüsü gibi yaklaşıyordu, karanlık bir kitle halinde kente girişlerini kimsecikler görmedi. Arkalarında da kanatları altına sığınmış olan Marchiennes börekçisinin arabası vardı; üstü kapalı, iki tekerlekli arabadan yumurcağın biri fırladı, hiçbir şey olmamış gibi çörekleri boşaltmaya başladı.

Altıncı Bölüm

I

Şubat ayının ilk on beş günü böylece geçti, müthiş bir soğuk dalgası karakışı uzattıkça uzatıyor, yoksullara göz açtırmıyordu. Yetkililer yeniden yollara dökülmüştü: Lille valisi, bir savcı, bir general gelmişti kasabaya. Jandarmalar yetmemiş, koskoca bir alay gelmiş, Montsou'yu işgal etmiş,

Beaugnies ile Marchiennes arasına yerleşmişti. Silahlı nöbetçiler bekliyordu ocakları, hemen her makinenin başında bir asker vardı şimdi. Müdürün konağı, işlikler, hatta bazı kentsoylu evleri süngülerle korunuyordu. Şimdi artık caddelerde devriye gezen nöbetçilerin ayak sesinden başka bir şey duyulmuyordu. Voreux'deki cüruf yığınının tepesinde, durmadan esen dondurucu rüzgâra karşın, uçsuz bucaksız ovanın seren direğinde bekleyen gözcü gibi, her dakika bir nöbetçi vardı; iki saatte bir ülke düşman işgalindeymiş gibi devriye kollarının sesi çınlıyordu ıssız yollarda:

— Kim var orada? Parolayı verip yaklaşın!

Ocakların hiçbirinde işbaşı yapılmamıştı. Tam tersine direniş dört bir yana yayılmıştı: Voreux'da sonra, Crèvecoeur, Mirou ve Madeleine de kömür çıkarmaz olmuştu; Feutry-Cantel'de Victoire'da madene inenlerin sayısı her sabah düşmeye başlamıştı; o güne dek tam kadroyla çalışan Saint-Thomas'da bile işi bırakanlar olmuştu. Şimdi madencilerin gururunu yaralayan kaba kuvvet gösterisi karşısında sessiz bir direniş başlamıştı. Pancar tarlalarıyla çevrili işçi mahalleleri ıssız gibiydi. Tek bir işçi evinden çıkmıyor, sokaklarda kırmızı pantolonlu askerlere ters ters bakan bir işçiye pek ender rastlanıyordu. Ama bu huzursuz dinginlikte, tüfeklere inatla kafa tutan bu edilgin direnişte, gözlerini terbiyecisine dikmiş, adam arkasını döner dönmez üstüne çullanmaya hazır yırtıcı bir hayvanın zorunlu ve sabırlı uysallığı, aldatıcı yumuşaklığı gizliydi. İşlerin durmasıyla beli bükülen işletme, Belçika sınırı yakınlarındaki Borinage'dan işçi getirmekten söz ediyor, ama buna cesaret edemiyordu; böylece evlerine kapanan kömür işçileriyle askerlerin koruduğu ölü ocaklar arasındaki savaş belli bir noktada duruyordu.

O korkunç günün ertesinde ve bir anda çökmüştü bu dinginlik ve altında öyle yaman bir korku yatıyordu ki, hiç kimse zarar ziyanı, yakılıp yıkılan şeyleri ağzına almıyordu. Açılan soruşturma Maigrat'nın damdan düşerek öldüğünü göstermiş, cesedin cinsel organsız bırakılışı aydınlatılamamış, olay daha şimdiden bir söylence havasına bürünmüştü. Öte yandan işletme uğradığı zararı açıklamadığı gibi, Grégoirelar da dava açılmasını, tanıklık için bile olsa kızlarının adının lekelenmesini istemiyorlardı. Bununla birlikte birkaç kişi tutuklanmış, her zamanki gibi, yine olayla ilgisi bulunmayan, salak ve şaşkın bir işçi yakalanıp götürülmüştü!. O arada

yanlışlıkla Pierron da tutuklanmış, ellerine kelepçe vurulup Marchiennes'e dek yürütülmüştü, şimdi herkes bu olayı anlatıp eğleniyordu. Az kalsın Rasseneur de iki jandarma arasında buluyordu kendisini. Müdürlük uzun listeler hazırlatıp birtakım işçilere yol vermekle yetiniyor, tümen tümen insan işten çıkarılıyordu: Maheu de bunlar arasındaydı. Yalnız İki Yüz Kırklar'dan otuz dört kişi işten atılmıştı, bunlar arasında Levaque de vardı. Ama asıl yıldırımlar, olay gecesi toz olan ve bütün aramalara karşın izi bulunamayan Etienne'in tepesine yağıyordu. Chaval duyduğu kin yüzünden koşup onu gammazlamış, anasıyla babasını kurtarmak isteyen Catherine'in yalvarıp yakarmaları üzerine, öbür elebaşlarını açıklamamıştı. Günler geçiyor, herkes bu işin burada bitmediğini seziyor, yüreklerinde birer cendere, olacakları bekliyorlardı.

O günden sonra Montsoulu kentsoylular geceleri düşsel bir tehlike çanıyla barut kokuları içinde sıçrayarak uykularından uyandılar. Hele Rahip Joire'ın yerine gelen, gözleri ateş saçan ince uzun boylu Papaz Ranvier'nin pazar günü verdiği vaaz büsbütün akıllarını başlarından aldı. Hey gidi hey! Herkesle iyi geçinmeye çalışan, güler yüzlü, tombul Rahip Joire'ın o tatlı havası nerdeydi canım! Papaz Ran-

vier bölgenin yüzkarası canavarları savunmaya kalkmaz mı? Direnişçilerin o aşağılık davranışlarına birtakım özürler buluyor, kentsoylu sınıfa ağır bir dille çatıyor, bütün sorumluluğu onların sırtına yüklüyordu. Kentsoylu sınıf, kilisenin eski haklarını elinden alıp ona bir yetki sınırı çizmekle dünyayı Tanrının gazabına uğramış bir haksızlık ve dert beldesi haline getirmişti; Tanrıyı yadsıyışıyla ilk Hıristiyanların sağlam inancına, kardeşliğine dönmemekteki inadıyla sınıf çalışmalarına yol açan, dünyayı korkunç bir yıkıma sürükleyen hep bu kentsoylu sınıftı. Üstüne üstlük bir de zenginlere gözdağı vermiş, Tanrının sesine kulak asmamakta devam ederlerse, onun da yoksullardan yana çıkacağını söylemişti: Tanrı kendi şanı için dünya nimetlerini dilediği an dinsizlerin elinden alır, alçakgönüllü insanlara dağıtıverirdi. Kiliseyi dolduran imanlı kişiler bu sözler karşısında tir tir titriyor, noter, al sana sosyalizmin en aşırısı diye söyleniyor, papaz efendi hepsinin gözüne elinde bir haç, 89’da işbaşına gelmiş kentsoylu sınıfı alaşağı eden bir yargıç gibi görünüyordu.

Koşup durumu Bay Hennebeau’ya anlatmışlar, beriki omuz silkerek:

— Çok canımızı sıkarsa, başrahibe yazarız, değiştirir, demekle yetinmişti.

Ovada böyle korku yelleri eserken, Etienne, Réquillart’da, Jeanlin’in ininde gizleniyordu. Orada yatıp kalkıyor, hiç kimse onun böylesine yakında olduğunu ummuyordu; saklandığı yerin serinkanlı gözü pekliği, hemen oracıkta, bu eski madenin dehlizlerinden birinde oluşu, bütün aramaları boşa çıkarmıştı. Yukarıda, maden kulesinin dibinde biten akdikenlerle yabanerikleri kuyunun ağzını örttüğünden kimse oraya yaklaşmaya cesaret edemiyordu, kuyuya inebilmek için yapılacak manevrayı bilmek, üvez ağacının köklerine yapışmak, korkmadan kendini aşağı bırakıp ilk basamaklara ulaşmak gerekiyordu; ayrıca daha başka engeller koruyordu sığınağı, nefesliğin o boğucu sıcaklığı, yüz yirmi metrelik tehlikeli iniş, ganimet dolu harami inine varmadan önce o daracık dehlizlerde çeyrek mil sürünerek ilerleme zorunluluğu. Burada bolluk içindeydi doğrusu, ardıç rakısıyla morina balığından artan parçayı ve daha başka bir sürü yiyecek bulmuştu kovukta. Saptan samandan yapılmış yatak harikaydı, her yanı hamam gibi ılık kovukta en küçük bir esinti yoktu. Yalnız ışıksız kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Jandarmalara oyun oynadığı için ağzı kulaklarına varan Jeanlin, büyük bir sakınım ve gizlilik

içinde ona her şey, hatta merhem bile getirmiş, ancak bütün çabalarına karşın bir paket mum ele geçirememişti.

Beşinci günden sonra Etienne sadece yemek yerken mum yakmaya başladı. Karanlıkta lokmalar boğazına diziliyordu çünkü. En büyük sıkıntısı, hiç değişmeyen, sonu gelmeyen koyu karanlıktandı. Gerçi güvenlik içinde yatıp kalkıyor, yiyecek buluyor, sıcacık bir yerde yaşıyordu, ama karanlık kurşun gibi çöküyordu tepesine. Zihnindeki düşünceler karanlık altında eziliyordu sanki. Bir hırsız gibi çalınmış şeylerle yaşıyordu işte! Sonradan öğrendiği bütün kominist kuramlara karşın çocukluğundan kalma kuruntular ağır basıyor, gıdasını azalttıkça azaltıyor, kuru ekmekle yetinmeye çalışıyordu. Ama n’eylersin? Her şeyden önce yaşamak gerekiyordu, daha görevi bitmemişti. Ayrıca ikinci bir ayıbın utancıyla eziliyor, o gün, o buz gibi havada aç karnına içtiği ardıç rakısının etkisiyle, elde bıçak, zavallı Chaval’in üstüne yürümüş olmanın acısı yüreğini dağlıyordu. İçinde yine o eski korku, atadan kalma hastalığın depreşmesi, kuşaklar boyu sürmüş olan ve artık bir damla içkiye bile dayanamayıp birilerini öldürme nöbeti halinde dışa vuran ayyaşlığın verdiği korku uyanıyordu. Sonunda katil mi olacaktı acaba? O akşam buraya, yerin yedi kat dibindeki bu sessiz sığınağa gelince, şiddetin verdiği yorgunlukla kafasına bir balyoz yemiş gibi hemen yatmış, iki gün deliksiz uyumuştu; uyandığında hâlâ midesi bulanıyordu, korkunç bir düğünden sonraki gibi, ağzının içi zehir, kafası kazan gibiydi, kırılıp dökülüyordu. Bir hafta böylece geçti; haber yolladığı halde Maheuler bir mum bulup gönderemediler: Şimdi artık yemeklerde bile ışıksızdı.

Saatlerce sap saman yatağından kalkmıyordu. Kendinin olup olmadığını bilmediği bir sürü düşünce dolaşıyordu zihninde. Okudukça bir üstünlük duygusu gelmiş, kişiliğini yüceltme eğilimiyle arkadaşlarından ayrılmıştı. Şimdiye dek hiç böylesine uzun uzun düşünmemişti, çılgınca ocaktan ocağa koştukları günden sonra içini kaplayan tiksintinin nedenini araştırıyordu; ama bu soruya karşılık vermeye korkuyor, birtakım iğrenç anılar, çevresindeki bayağı açgözlülükler, kaba saba içgüdüler, açık havada silkelenen halı gibi tozu toprağı dört bir yana bulaşan müthiş yoksulluk kokusu midesini bulandırıyordu artık. Karanlıkta yaşamanın sıkıntısına karşın, işçi mahallesine döneceği anı düşündükçe hafakanlar basıyordu. Hey ulu Tanrım, ne tiksinç şeydi aynı gerdelde yıkanan, üst üste yaşayan bu sefil yaratıklar! Oturup siyaset üstüne ciddi iki laf edecek adam bulamazsın,

çevrende hep o hayvanca yaşayış, insanı boğan o yanık soğan kokusu! Görüş alanlarını geniş1etmek, işbaşına onları geçirmek, kentsoyluların rahatlık ve inceliğine kavuşturmak istiyordu: Ama pek kolay olmayacaktı galiba bu iş! Açlıktan kırılan bu cehennem gibi yerde, zafer gününü bekleyecek yürekliliği bulamıyordu artık kendinde. Gerek önderleri olma gururu, gerek düşünen tek adam oluşu Etienne'i yavaş yavaş çevresinden koparıyor, tiksindiği kentsoylulardan biri haline getiriyordu.

Jeanlin bir akşam, yük taşıyan bir arabacının fenerinden aşırdığı mum parçasıyla geldi; bu küçücük şey büyük bir rahatlık getirdi Etienne'e. Karanlık zihnini allak bullak etti mi, beyninin üstüne çöküp onu çıldıracak duruma getirdi mi, hemen mumu yakıyor; sonra korkulu düşleri kovunca, yaşaması için en az ekmek kadar gerekli bu ışık kaynağını tükenmesin diye, söndürüyordu. Sessizlik kulaklarında uğulduyor, kaçışan farelerin patırtısından, çürümüş payandaların çatırtısından, ağını ören örümceğin hafif sesinden başka bir şey işitmiyordu. Ve gözlerini bu ılık hiçliğe dikiyor, yine aynı şeyi, arkadaşlarının şu anda ne yaptığını düşünmeye başlıyordu. Onları yalnız bırakmak, kanısınca alçaklıkların en büyüğüydü. Böyle saklanması özgür kalabilmek, günün birinde yeniden öne düşüp eyleme geçebilmek içindi.

Günlerce süren bu düşlerden sonra yeni bir erek seçmişti kendine: Daha iyisini elde edene dek hiç değilse bir Pluchart olmak, beden çalışmasını bırakmak, temiz bir odaya çekilip yalnız siyasetle uğraşmak istiyordu; bahanesi de hazırdı: Zihinsel çalışma bütün ömrü kapsar, tam bir dinginlik isterdi.

İkinci haftanın başında çocuk gelip de jandarmaların onu Belçika'da sandıklarını haber verince, karanlık basar basmaz gizlendiği delikten çıkmayı kararlaştırdı. Yukarıdaki durumu görmek, grevde direnip direnmemek gerektiğini anlamak istiyordu. Kendi payına bu davanın yitirildiğine inanıyordu; direnişten önce olumlu bir sonuç alacaklarından kuşkuluydu, kendini olayların akışına bırakmakla yetinmişti; ama şimdi başkaldırmanın keyfini çıkardıktan sonra, yine eski kaygısına düşmüş, işletmeyi grevle dize getirmekten umudunu kesmeye başlamıştı. Yalnız bunu daha kendine bile itiraf etmiyor, bozgunun getireceği yıkımı, çekilecek acıların büyük sorumluluğunu düşündükçe karalar bağlıyordu. Direnişin sona ermesi, oynadığı rolün bitmesi, beslediği umutların yerle bir

olması, maden ocağının insanı insanlıktan çıkaran düzenine, işçi mahallesindeki tiksinç yaşama dönmesi demek değil miydi? Ve yalanın aşağılık hesaplarına başvurmadan, dürüstçe eski inancına kavuşmaya, kendi kendine direnmenin hâlâ mümkün olduğunu, emeğin yiğit intiharı karşısında sermayenin kendiliğinden yıkılıp gideceğini göstermeye çalışıyordu.

Gerçekten de bütün bölge sarsıntı geçirmekteydi. Geceleri ormanından dışarı çıkan bir kurt gibi karanlık ovaya daldığında, bütün vadiden çatırtılar geliyordu kulağına. Yollar boyunca koyu kurşuni gök altında çürümekte olan, kapıları bacaları sımsıkı örtülü, ölü fabrikalardan başka bir şey göremiyordu. Özellikle şeker fabrikaları zarar görmüştü; Hoton ve Fauvelle şeker fabrikaları önce işçi sayılarını azaltmış, sonra birbiri ardı sıra kapanmışlardı. Dutilleul un fabrikasında en son değirmen taşı ayın ikinci cumartesisi durmuş, maden ocaklarına çelik tel yapan Bleuze fabrikası da işsizlikten kapanmıştı. Marchiennes yöresinde işler günden güne kötüleşiyordu: Gagebois cam fabrikasında fırınlar sönmüş, Sonneville yapı işleri kurumunda işçilere toptan yol verilmiş, dökümhanelerdeki yüksek fırınların ancak biri yanarken, kok fırınlarının hepsi birden tütmez olmuştu. İki yıldır süren ve durmadan kötüye giden sanayi bunalımının doğurduğu Montsou kömür işçileri direnişi çözülüşü hızlandırmış, bunalımı artırmıştı. Amerika’nın siparişleri kesmesi, çok büyük paraların üretimin en fazla olduğu alanlara yatırılıp işlemez hale getirilmesi gibi dertlere, bir de hiç beklenmedik anda kömür sıkıntısı ekleniyor, yanan ender kazanlar da sönüyordu; hele bu son dert, yani kömür ocaklarının makinelerin günlük ekmeğini sağlayamaz duruma gelişi hepsinin üstüne tüy dikmişti. Genel işsizlikten korkan işletme kömür çıkarmayı yavaşlatıp madencileri aç bırakınca, aralık ayının sonunda elindeki kömür stoku da tükenivermişti. Her şey birbirine bağlıydı, kasırga ta ötelerden geliyor, her düşen bir başkasını düşürüyor, çeşitli sanayi kolları birbirlerini ezerek göçüyor, felaketler birbirini kovalıyor, çöküntünün tepkisi yakın kentlerde de duyuluyor. Lille, Douai ve Valenciennes’de bankacılar paraları alıp kaçıyor, birçok aileyi perişan ediyorlardı.

Etienne buz gibi kış geceleri, bir köşede durup bütün bu yıkılmaları dinliyordu. Karanlığı hırsla içine çekiyor, çöküşün verdiği sevinç yüreğine yayılıyor, adaletin keskin kılıcının yeryüzünü tırpan gibi biçeceği, köhne dünyayı temizleyeceği, zengin yoksul ayrımını ortadan kaldıracağı günü

sabırsızlıkla bekliyordu. Bu genel çöküş içerisinde o yalnız işletme ocaklarıyla ilgileniyordu. Yaşadığı karanlık evrenden çıkıyor, birbiri ardından bütün ocakları dolaşıyor, yeni bir zarar olduğunu öğrenince seviniyordu. Dehlizler bakımsız kaldığı için, her gün yeni göçükler meydana geliyordu. Mirou'nun kuzey kesiminde öyle büyük bir göçük olmuştu ki, Joiselle yolunun yüz metreye yakın bir parçası, tıpkı depremlerdeki gibi aşağı uçmuştu; kazaların duyulmasından korkan işletme, hemen çöken toprakların parasını ödüyordu mal sahiplerine. Toprakları çok kumlu olan Crèvecoeur'le Madeleine de gittikçe tıkanmaktaydı. Victoire'da iki maden çavuşunun toprak altında kaldığı söyleniyordu, Feutry-Cantel'ı su basmıştı, onarılmayan payandalar çatır çatır göçtüğünden

Saint-Thomas'da dehlizlerin bir kilometrelik kesimine duvar çekmek gerekmişti. Bu gidişle her saat artan zarar ziyan, hissedarların kârını düşürecek, ocaklar büsbütün yıkılınca da yüz yılda yüz katına çıkmış olan ünlü Montsou Kömür İşletmesi hisse senetleri eriyip gidecekti.

Etienne, arka arkaya gelen felaketler karşısında umutlanıyor, direniş üçüncü ayını tamamlarken, bilinmeyen yerdeki otağında çöreklenip yatan, karnı tok, sırtı pek canavarın direncinin kırılacağına inanıyordu. Montsou olaylarından sonra Paris basınında büyük bir patırtının koptuğunu, hükümeti tutan gazetelerle karşıt gazeteler arasında yaman bir kavganın başladığını, özellikle Enternasyonal'e kıyasıya saldırıldığını haber almıştı; imparatorluk, kurulmasına göz yumduğu örgütten korkmaya başlamıştı; kömür işletmeleri yönetim kurulu da bunca gürültüye kulaklarını tıkayamaz duruma girmiş, iki üye lütfedip Montsou'ya gelmiş, sözüm ona bir soruşturmaya başlamış, ama daha geldikleri gün bin pişman olmuş, çözüm falan aramadan birkaç gün ortalarda dolaşmış, sonra her şeyin yolunda olduğunu söyleyerek Paris'e dönmüşlerdi. Bununla birlikte, Parisli beylerin o bir iki gün içinde aralıksız toplantılar yaptıklarını, ateşli bir çalışmaya giriştiklerini, ne olduğunu kimsenin bilmediği birtakım işler görüştüklerini öğrenmişti. yönetim kurulu üyelerini ikiyüzlülükle suçluyor, o korkunç herifler ipin ucunu bıraktıklarına göre, yenilgiyi kabul ettiklerini sanıyor, hatta apansız gidişlerini bir kaçış diye yorumluyordu.

Ancak hemen ertesi gece Etienne yeniden umutsuzluğa kapıldı, işletme kuru gürültüye pabuç bırakmayacak kadar sağlamdı; şimdi milyonlarca frank zararı rahatça göze alabilirdi, çünkü bunları ileride emekçilerin sırtından çıkaracaktı nasıl olsa. O akşam Jean-Bart'a gidip de gözetmenlerin birinden Vandame Kömür İşletmesi'nin Montsou'ya satılmak üzere olduğunu öğrenince işin gerçek yüzünü anladı. Söylendiğine göre, Deneulinlerin evinde korkunç bir darlık, bir zengin darlığı baş göstermiş, baba çaresizlikten hastalanmış, parasızlıktan bir gecede çökmüş, kızlarsa evi kuşatan alacaklılar karşısında şaşkına dönmüş, sırtlarındaki gömleğin derdine düşmüşlerdi. Açlıktan kırılan bir işçi evinde bile, su içerken gizlenilen bu kentsoylu evindekinden daha az acı çekiliyordu herhalde. Jean-Bart'da iş durmuş, Gaston-Marie'de de su tulumbasının değiştirilmesi gerekmişti; ellerinden geleni yaptıkları halde, madeni su basmış, bunun temizlenmesi yüklü harcamalara yol açmıştı tabii. Bunun üzerine, Deneulin

her şeyi göze alarak Grégoirelara gitmiş, yüz bin frank istemiş ve beklenen olumsuz yanıt kolunu kanadını kırmıştı: Üstelik Grégoirelar, sırf kendisini sevdikleri, umutsuz bir kavgaya girişmesini önlemek istedikleri için eli boş çeviriyorlardı onu; para yerine, madeni satmasını salık vermişlerdi. Deneulin'se her zamanki gibi, asla satmam diye bağırmıştı. Grevin ceremesini çekmek ağrına gidiyor, düşündükçe çıldıracak gibi oluyor, üzüntü başıma vurur da dilerim beyin kanamasından geberip giderim diyordu. Ama n'eylersin? En sonunda boyun eğmiş, oturup yapılan önerileri dinlemişti. Karşısındakiler kendisiyle alay ediyor, o yağlı parçanın, kısa bir süre önce onarılmış, baştan aşağı yenilenmiş, kömür çıkarabilmek için paradan başka eksiği bulunmayan madenin fiyatını düşürdükçe düşürüyorlardı. Verilen parayla borçlarını ödeyebilirse ne mutluydu. Montsou'ya gelen yönetim kurulu üyeleriyle tam iki gün kıyasıya çekişti, başının dertte oluşunu kötüye kullanmalarına kızdı, sıtma görmemiş sesiyle "asla" diye bağırdı. Pazarlık bu noktada kaldı. Yönetim kurulu üyeleri, sabırla ölümüne beklemek üzere Paris'e döndüler. Etienne, zararın bu yoldan çıkarılacağını anladı, kavgaya zaten akıl almaz bir güçle giren, bozgun sırasında vurulup düşen küçüklerin iliğini kemiğini sömürüp palazlanan büyük sermayenin yenilmez gücü karşısında yeniden umutsuzluğa kapıldı.

Neyse ki ertesi gün Jeanlin sevindirici bir haber getirdi. Voreux'de kuyu içi kaplamalar çökmek üzereydi, her yandan su sızıyordu; tehlikeyi önleyebilmek için, hemen birkaç dülger getirip çalıştırmaya başlamışlardı.

Etienne, cüruf yığını üstünde dikilip bütün ovayı gözleyen nöbetçinin değişmez karaltısından ürktüğü için, o güne dek Voreux'ye yanaşamamıştı. Nöbetçiye görünmeden geçemezdi çünkü, adam ta tepede, her şeyin üstündeydi, tıpkı bir alay sancağı gibi. Sabah üçe doğru gök iyice kararmıştı, bunun üzerine, Etienne madene koştu, arkadaşlarından kaplamaların durumunu öğrendi: Dediklerine göre onarım falan kâr etmezdi artık, kuyunun yeni baştan ele alınması gerekirdi, buysa kömür çıkarma işini en az üç ay aksatırdı. Etienne, dülgerlerin tokmaklarını dinleyerek, uzun süre kuyunun çevresinde dolaştı. Sarılması gereken şu yara müthiş sevindiriyordu onu.

Gün ağarırken, tam inine döneceği sırada, bir de baktı nöbetçi hâlâ eski yerinde. Eh işte, bu kez mutlaka görülecekti! Halkın içinden alınan, ama

sonra halka karşı silahlandırılan askerleri düşünerek yürüyordu. Ordu kendilerinden yana olsa, ne de kolay başarılırdı devrim! İşçi ya da köylü çocuğu olan bu erler kışlada köklerini anımsasalar yetecekti. Ordunun baştan çıkabileceğini düşündükçe kentsoyluların da uykuları kaçıyor, korkudan ödleri kopuyordu. Ah, ah! O hak edilmemiş tatlı yaşamları, bütün zevkleri, bütün pislikleriyle bir iki saat içinde silinip süpürülür, yeryüzü temizleniverirdi. Nitekim, bazı alayların toptan sola kaydığı söyleniyordu. Doğru muydu acaba? Toplumsal adalet, kentsoylu sınıfın kendi eliyle dağıttığı mermilerle sağlanmak üzere miydi acaba? Bir umuttan öbürüne atlayan Etienne sonra ocakları bekleyen birliklerin direnişçilerden yana geçtiğini, işverenleri taradığını, madeni kömür işçilerine teslim ettiğini düşlemeye başlıyordu.

Zihni bu düşüncelerle uğuldarken, birden, cüruf yığınına tırmanmakta olduğunu fark etti. Neden gidip şu erle konuşmasındı? Hiç değilse ne düşündüğünü öğrenirdi. Döküntüler arasındaki tahta parçalarını toplamaya gelmiş gibi yaparak, kayıtsız bir tavırla askere doğru yürüyordu. Nöbetçiyse kıpırdamadan duruyordu.

— Ne kötü hava, değil mi reis? dedi Etienne en sonunda. Kar yağacak galiba.

Nöbetçi ufak tefek bir adamdı, solgun yüzü kızıl çillerle kaplı, saçları sapsarıydı. Yerleri süpüren kaputun içinde pek çaylak bir görünüşü vardı.

— Evet, haklısın, yağacak galiba, diye mırıldandı.

Mavi gözlerini çevirmiş, uzun uzun bulutlu göğe, kurumu ta ötelere, bir kurşun ağırlığıyla ovaya çöken isli şafağa bakıyordu.

— Ne sersem herifler bunlar, şu soğukta buraya dikip kemiklerinizi donduruyorlar! diye devam etti Etienne. Gören de Kazak alayı falan geliyor sanacak!.. Üstelik bu tepe de yaman eser ha!

Küçük asker sesini çıkarmadan dinliyordu. Gerçi az ötede Bonnemort Baba’nın fırtınalı gecelerde sığındığı taş kulübe vardı, ama tepeden ayrılmaması istendiği için zavallıcık bir yere kıpırdayamıyor, soğuktan buz kesmiş elleri tüfeği bile hissetmiyordu. Voreux’yu koruyan altmış erden biriydi; bu amansız nöbet pek sık geldiğinden, böyle giderse ayakları donacak, nöbet yerinde kıkırdayacaktı. Görevi bunu gerektiriyor, o da

edilgin bir boyun eğişle bedeninin donmasına göz yumuyor, sorulana uyuklayan çocuklar gibi, ağzında bir şeyler geveleyerek karşılık veriyordu.

Etienne tam on beş dakika boşu boşuna onunla siyaset konuşmaya uğraştı. Sorulanı pek anlamıyor, kimi zaman evet, kimi zaman hayır diyordu; arkadaşların dediğine göre yüzbaşı cumhuriyetçiymiş; kendisininse bu konuda fikri yokmuş, ayrıca siyaset falan da umurunda değilmiş. Ateş et derlerse, ceza yememek için gözünü kırpmadan işçilere ateş edermiş.

Kömür işçisi, halkın orduya, yani kıçlarına birer kırmızı pantolon geçirilerek ruhları sökülüp alınan, kişilikleri değiştirilen emekçi kardeşlerine duyduğu nefretle dinliyordu eri.

— Peki, adınız neydi kardeş?

— Jules.

— Nerelisiniz?

— Yakındanım, Plogofluyum.

Kolunu rastgele uzatmıştı. Bretanya’nın bir köyündendi, ama nerde olduğunu kendisi de bilmiyordu. Ufacık sarı yüzü canlanmış, dudaklarında bir gülümseme belirmişti.

— Bir anam, bir de kız kardeşim var. Beni bekliyorlardır şimdi. Ah, ah! Tezkereye daha çok var… Askere gelirken, Pont-l’Abbé’ye dek uğurladılar beni. Lepalmeclerden bir at almıştık, ama Audierne yokuşunu yayan inmek zorunda kaldık. Yeğenim Charles de salam almış bizi bekliyordu, ama kadınlar bir ağlamadır tutturdu, yediğimiz yiyeceğimiz boğazımıza dizildi… Hey gidi hey! Kim bilir nerelerde kaldı bizim memleket!

Gülüyordu, ama gözleri dolmuştu. Plogoftaki o ıssız fundalık, fırtınaların kamçıladığı sarp Raz Burnu, süpürge otlarının pembe pembe çiçek açışı, günlük güneşlik günler geliyordu gözünün önüne.

— Hiç ceza yemezsem, iki yıl içinde bir ay izin verirler mi bana? diye sordu.

Bunun üzerine Etienne de, ta küçüklüğünde ayrıldığı Provence’ı anlattı. O arada ortalık iyiden iyiye ışımış, kurşun rengi gökyüzünde kar tanecikleri

uçuşmaya başlamıştı.

Etienne, kendisini tepede görünce ağzı bir karış açık kalan, böğürtlenler arasında telaşlı dolanan Jeanlin'i görümce kaygılandı. Oğlan eliyle, hadi gel artık diye işaret ediyordu. Askerlerle hoşbeş etmenin sırası mıydı? Onlarla anlaşabilmek için daha çok yıl isterdi, sanki bir sonuca varacağını umuyormuş gibi, bu başarısız girişim kedere boğmuştu Etienne'i. Birden Jeanlin'in işaretini kavradı: Nöbetçiyi değiştirmeye geliyorlardı; hemen oradan ayrıldı, bozgunun kaçınılmazlığını anlamış olmanın üzüntüsü içinde koşarak Réquillart'a döndü, inine gizlendi; yanı başında koşmakta olan Jeanlin, o öküz nöbetçi var ya, arkamızdan devriye koluna seslenip üstümüze ateş açmalarını istedi ha! diyordu.

O sırada, Jules, tepede, dalgın bakışlarını uçuşmakta olan kar taneciklerine dikmiş, kıpırdamadan bekliyordu. Çavuş, adamlarıyla birlikte geldi, her zamanki laflar edildi:

— Kim var orada?.. Parolayı verip yaklaş!

Ve işgal altındaki bir ülkede dolaşan postalların sesine benzeyen ayak sesleri ağır ağır uzaklaştı. Gün iyiden iyiye ağardığı halde işçi mahallesinde en küçük bir kıpırtı yoktu, kömür işçileri asker çizmesi altında dillerini tutup içten içe köpürmeye devam ediyorlardı.

II

İki gündür kar yağıyordu; yağış o sabah kesilmiş, yoğun bir don uçsuz bucaksız beyaz örtüyü buz haline getirmişti ve yolları çini mürekkebiyle çizilmiş, duvarlarıyla ağaçları kömür tozuna bulanmış o kapkara ülke beyazlara bürünmüş, sonsuza dek uzayıp giden ak bir çarşafla kaplanmıştı. İki Yüz Kırklar Mahallesi kar altında yitip gitmişti sanki. Bacalardan tek bir duman çıkmıyordu, caddelerdeki taşlar kadar soğuk evler, kiremitlerin üstündeki kalın kar tabakasını eritemiyordu. Mahalle şimdi kar beyazı ovadaki beyaz bir taşocağına, kefenlenmiş ölü bir köye benziyordu. Durmadan dolaşan devriye kolları yollarda oldukları yerde tepinen koyun sürüleri gibi çamurlu ayak izleri bırakmışlardı.

Maheulerde toplanan yanmamış kömürlerin son küreği de bir gün önce yanıp bitmişti; bu korkunç havada serçeler bile yiyecek bir ot parçası bulamazken, cüruf yığınında kömür toplamaya gitmek söz konusu olamazdı elbet. Her şeye direnen Alzire, karlar içinde kömür artığı arayan elleri donduğundan acıdan ölüyordu şimdi. Maheude, Doktor Vanderhaghen'in gelmesini beklerken, bir battaniye parçasına sarmıştı kızı; doktorun evine tam iki kez gitmiş, ama adamı bulamamıştı; hizmetçi kadın akşam olmadan doktoru mahalleye yollayacağına söz vermişti, anne pencereden yolu gözlüyor, buz gibi sobanın başı daha sıcak diyerek aşağı inmek istemiş olan küçük hastaysa, iskemlenin üstünde titreşiyordu. Onun tam karşısında bacaklarını altına alıp oturan Bonnemort Baba uyukluyordu. Jeanlin'le birlikte, iki kuruş toplayabilmek için sokağa çıkmış olan Lénore'la Henri daha eve dönmemişti. Çırçıplak odada yalnız Maheu ağır ağır dolaşıyor, her gidiş gelişinde, kafesini görmeyen şaşkın bir hayvan gibi duvara çarpıyordu. Gazyağı da bitmişti; ancak dışarıdaki karın yansısı öyle beyazdı ki, karanlık basmış olmasına karşın oda hafifçe aydınlıktı.

Derken bir tahta ayakkabı gürültüsü işitildi, sonra Bayan Levaque kendinden geçmiş bir halde, hışımla kapıyı açıp içeri daldı ve daha eşikten bağırdı Maheude'e:

— Kiracımla her yatışta yirmi frank istediğimi söyleyen sen misin, ha? Beriki omuz silkti.

— Canımı sıkıyorsun, böyle bir şey demedim ben… Ayrıca kim söyledi sana bunu?

— Söyleyen söyledi, senin bilmene gerek yok… Senin odanın duvarı dibinde oynaştığımızı, sarılıp yatmaktan başka bir şeye vakit bulamadığım için evde pislikten geçilmediğini söylemişsin işte… Hadi, söylemedim de bakalım!

Kadınların çenesi durmadığı için, her gün bir sürü kavga çıkıyordu. Hele kapı komşusu evlerde bozuşup barışmalar günlük olaylar arasındaydı. Ama hiçbir zaman böylesine hırsla birbirlerine saldırmamışlardı. Direniş başlayalı beri, açlık kinleri bilemişti, herkes birbirine vurmaya hazırdı; iki dedikoducu kadın arasındaki hesaplaşma, kocaların kanlı bıçaklı olmasıyla sonuçlanıyordu.

Nitekim, az sonra Bouteloup'yu da önüne katan Levaque çıkageldi.

— İşte arkadaş burada, karımla yatmak için yirmi metelik vermiş mi, vermemiş mi söylesin.

Kiracı, korkak pısırıklığını kocaman sakalı altında gizleyerek suçlamaları yalanlıyor, bir şeyler geveleyip duruyordu.

— Yok canım! Hayır, asla!

Levaque birden yumruğunu Maheu'nün burnuna dayayıp gözdağı vermeye başladı.

— Biliyorsun, hiç hoşlanmam bu gibi şeylerden, insanın böyle bir karısı oldu mu, döve döve kemiklerini kırar… Yoksa sen de karın gibi mi düşünüyorsun?

— Hay lanet olsun! diye bağırdı Maheu, miskinliğinden uyandırıldığı için pek kızmıştı; nedir yine bütün bu dedikodu? Başımız yeterince dertte değil mi be? Rahat bırakın beni, yoksa yüzünü gözünü patlatırım! Hem sonra kim dedi karımın böyle bir şey söylediğini?

— Kim mi dedi?.. Pierronne dedi.

Maheude tiz bir kahkaha attı, sonra Bayan Levaque'ın üstüne yürüyerek:

— Pierronne dedi ha!.. Ben de sana bana dediklerini söyleyeyim de gör. Evet! Senin birini altına, birini üstüne alıp, iki erkekle yattığını söyledi bana!

Bundan sonra kimin ne dediği anlaşılmaz oldu. Hep bir ağızdan bağrışıyor, Levaquelar da Maheulere Pierronne'un kendileri için daha başka şeyler anlattığını, Catherine'i sattıklarını, Etienne'in Volcan'dan kaptığı bir hastalığın küçüklere varana dek hepsine bulaştığını söylediğini haykırdılar.

— Böyle dedi ha, demek böyle dedi, diye uludu Maheu. Güzel! Doğruca onlara gidiyorum şimdi, evet söyledim dediği an yumruğumu suratına yapıştırıyorum.

Dışarı fırlamış, yüzleşmede bulunmak isteyen Levaquelar hemen ardına düşmüş, gürültü patırtıdan hoşlanmayan Bou-teloup'ysa, gizlice sıvışmıştı. Anlatılanların heyecanına kapılan Maheude de çıkmak üzereydi ki, Alzire'in inlemesi buna engel oldu. Battaniyenin uçlarını küçük kızın titreyen vücuduna sardı, sonra gelip dalgın bakışlarla yine pencere önüne dikildi. Nerde kalmıştı bu doktor!

Maheu'yle Levaquelar, Pierronların kapısında karda zıplayıp oynayan Lydie'ye rastladılar. Evin kapısı bacası sımsıkı örtülüydü, yalnız kepenklerin birindeki aralıktan ince bir ışık süzülüyordu; çocuk ilkin utana sıkıla karşılık verdi sorulara: Hayır, babası evde yoktu, Yanık Karı'nın yıkadığı çamaşırları getirmek için çamaşırhaneye gitmişti. Sonra lafını şaşırdı, anasının ne yaptığını söylemek istemedi. Ama en sonunda sinsi sinsi gülümseyerek, her şeyi açıkladı; Bay Dansaert geldiği ve rahatça konuşmalarına engel olduğu için annesi onu kapı dışarı etmişti. Beriki yanında iki jandarma, sabahtan beri işçi mahallesinde dolaşıyor, işçileri kandırmaya çalışıyor, özellikle zayıflara baskı yapıyor, gezdiği yerde, pazartesi işbaşı yapılmazsa işletmenin Borain'den adam getirtip çalıştıracağını yayıyordu. Karanlık basarken Pierronne'u yalnız bulmuş, jandarmaları savmış, eve girmiş, ateşin başında şöyle bir kadeh ardıç rakısı yuvarlamak istemişti.

— Şişşt! Aman susun da görelim şunları! diye mırıldandı Levaque şeytanca gülerek. Öbür işe sonra bakarız… Hadi sen açıl bakayım küçük!

Lydie birkaç adım gerilerken, Levaque gözünü kepengin aralığına yapıştırdı. Gülmemeye çalışıyor, sırtı kalkıp kalkıp iniyordu. Onun arkasından Bayan Levaque yanaştı kepenge, şöyle bir göz attıktan sonra karın ağrısına tutulmuş gibi suratını buruşturdu, midesinin bulandığını söyledi. Olup biteni görmek için onu bir yana iten Maheu, parası olan kuyruğa girsin dedi. Ve sonra tıpkı güldürülerdeki gibi§ birbiri ardından içeri bakmaya başladılar. Oda tertemizdi, kocaman soba keyifli keyifli yanıyordu; masanın üstünde pastalar börekler, bir içki şişesiyle bardaklar vardı; sizin anlayacağınız, tam bir şölen. Yalnız gördükleri şeyler, başka zaman olsa tam altı ay dalga geçecekleri bir konuya kavuşacak iki erkeği çileden çıkarıyordu.

Kadının böyle eteklerini kaldırıp, patlayıncaya dek tıkınması çok gülünçtü. Ama mahalle arkadaşlarının bir lokma ekmeği, bir kürek kömürü kalmamışken, kıpkırmızı kesilmiş bir soba başında oynaşmak, sonra da güç kazanmak üzere bisküviyle beslenmek, yoo, işte bu olacak şey değildi!

— Hah, babam geliyor! diye bağırdı Lydie kaçıp giderken.

Pierron, çamaşır bohçasını omuzuna vurmuş, sakin sakin eve dönüyordu. Maheu onu görür görmez seslendi.

— Bana bak, karın, bizim Catherine’i sattığımızı, evde de çoluk çocuk hastalıktan kırıldığımızı söylüyormuş… Peki ya sen ne alıyorsun şu anda karının derisini eskitmekte olan adamdan, ha?

Şaşkına dönen Pierron hiçbir şey anlamıyor, dışarıdan gelen gürültüyle aklı başından giden Pierronne’sa, büyük bir çılgınlıkla kapıyı aralamış, olup biteni anlamaya çalışıyordu. Yüzü al al, korsesi açıkta, etekleri de hâlâ belindeydi: Dansaert’se odanın dibinde telaşla pantolonunu toplamaya çalışıyordu. Bu tatsız hikâyenin müdür beyin kulağına gitmesi olasılığı karşısında tir tir titreyerek hemen oradan sıvıştı. Bunun üzerine bağrış çağrış, küfür ve kahkahalar arasında korkunç bir çıngar koptu.

— Ona buna pis dersin, diye bağırıyordu Bayan Levaque Pierronne’un suratına, ama sen vücudunu işçibaşılara ovdurup temizlettiğine göre, bizden temizsindir elbet!

— Ohoo, en iyi becerdiği işlerden biri dedikodudur! diye devam ediyordu Levaque. Şu hale bak be, kaltağın biri kalkmış, karımın birimizi altına,

birimizi de üstüne alarak, hem kiracımla hem benimle yattığını söylüyormuş!.. Evet, evet, tıpatıp böyle diyormuşsun!

Ama heyecanı geçen Pierronne, hepsinden daha güzel ve zengin olmanın verdiği güvenle herkese tepeden bakarak bu saldırılara karşı koyuyordu.

— Ne dediysem dedim, yıkılın gidin karşımdan be!.. Ne diye işlerime burnunuzu sokuyorsunuz, iki kuruş biriktirmemizi kıskanan sefiller siz de! Hadi, hadi boşuna çenenizi yormayın, kocam Bay Dansaert’in bize neden geldiğini çok iyi bilir.

Gerçekten de Pierron kızmış, karısını savunuyordu. Kavga birden yön değiştirdi. Pierron’a işletme köpeği, satılık herif, hafiye diye bağırdılar, alçaklıklarına karşılık olarak aldığı yağlı kemikleri kemirebilmek için hep eve kapandığını söylediler. O da bunlara yanıt veriyor, Maheu’nün, kapısının altından üstünde çapraz iki kemikle bir hançer resmi bulunan bir kâğıt atarak kendisini ölümle korkuttuğunu ileri sürüyordu. Ve açlık en akıllı usluları bile çileden çıkardığı günden beri olageldiği üzere, kadın kavgası sonunda erkekler arası savaş halini aldı. Maheu’yle Levaque yumruklarını sıkıp Pierron’un üstüne çullandılar, ötekiler zor araya girip ayırdılar. Yanık Karı çamaşırhaneden döndüğünde damadının burnundan oluk gibi kan akıyordu. Durumu öğrenince:

— Bu domuz adımı lekeliyor zaten, demekle yetindi.

Sokak az sonra yine bomboş kaldı, karın çıplak beyazlığı üstünde tek bir gölge yoktu artık; her zamanki ölüm sessizliğine bürünen işçi mahallesi korkunç soğuk altında açlıktan kırılıyordu.

— Doktordan ne haber? diye sordu Maheu kapıyı örterken.

— Gelmedi, diye karşılık verdi Maheude, hâlâ pencere önündeydi.

— Çocuklar döndü mü?

— Hayır, dönmediler.

Maheu, beynine bir sopa indirilmiş öküz gibi, ağır ağır bir duvardan öbürüne gidip gelmeye başladı yine. Oturduğu yerde kaskatı kesilmiş olan Bonnemort Baba kafasını bile kaldırmamıştı. Alzire de ağzını açmıyor, anasıyla babasını üzmemek için, titrememeye çalışıyordu; ama acı

çekmekteki ustalığına karşın, zaman zaman öyle bir titriyordu ki, çelimsiz ve sakat vücudunun sarsılışı battaniyenin üstünden hissediliyordu; fal taşı gibi açılmış gözlerini dikmiş, odaya bir ay ışığı aydınlığı veren kar beyazı bahçelerin tavana yansıyan parıltısını seyrediyordu.

Şimdi artık evdeki her şey suyunu çekmişti, dolaplar tamtakırdı, sözün en gerçek anlamıyla can çekişiyorlardı. Yatak örtülerinden sonra, yün eşya da eskiciyi boylamıştı; çarşaflar, çamaşırlar, satılacak ne varsa hepsi okutulmuştu. Bir akşam, büyükbabanın işli mendili de iki meteliğe satılmıştı. Evden çıkan her eşyanın ardından gözyaşı dökülüyor, zavallı anne bir gün kocasının armağanı olan pembe karton kutuyu da baştan atılmak istenen bir çocuk gibi, eteğinin altına gizleyerek eskiciye götürdüğü için ağlayıp sızlıyordu. Şimdi artık dımdızlaktılar, vücutlarındaki deriden başka satacak şeyleri kalmamıştı, O da öylesine hor kullanılmış, öylesine yıpranmıştı ki, hiç kimse beş para vermezdi. Artık arama zahmetine de girmiyor, evde nasıl olsa bir iğne bile kalmadığını biliyorlardı, her şey bitmişti, ne bir mum parçası, ne bir kürek kömür, ne de bir tek patates gelebilirdi eve; oturmuş ölümü bekliyor, yalnız çocuklar için üzülüyorlar, kendi elleriyle boğazlayıp da göz göre göre hasta ettikleri küçük kıza baktıkça akılları başlarından gidiyordu.

— Hah, şükür geliyor! dedi Maheude.

Bir karaltı geçti pencere önünden. Kapı açıldı. Ama gelen Doktor Vanderhaghen değil, yeni papaz Ranvier’ydi; beriki bu ölüm kokan, ışıksız, ateşsiz ve ekmeksiz eve girişine hiç de şaşırmamıştı. Daha önce yandaki üç eve uğramış, Dansaert’le jandarmaları gibi adam toplamaya çalışmıştı; içeri girer girmez softalara özgü ateşli sesiyle konuşmaya başladı.

— Pazar ayinine neden gelmediniz sevgili yavrularım? Yanılıyorsunuz, ancak kilise kurtarabilir sizleri… Hadi bakayım, gelecek pazar orada olacağınıza söz verin bana.

Maheu bir an durup adamın yüzüne baktıktan sonra tek bir söz söylemeden, yine ağır ağır gidip gelmeye devam etmişti. Maheude karşılık verdi papaza.

— Ayine mi? Rahip efendi! İyi ama neden gelelim ayine? Tanrı Baba bizlerle alay etmiyor mu? Hele şuraya bakın! Oracıkta tir tir titreyen zavallı

kızım ne yaptı ona? Çektiğimiz çile yetmiyordu sanki, değil mi? Verecek bir bardak sıcak ıhlamurumuz bile yokken, tuttu hasta etti yavrumu.

Bunun üzerine papaz ayakta uzun bir söylev çekti. Din uğruna vahşilere vaaz veren bu gönüllü coşkusuyla direnişi, o korkunç yoksulluğu, açlığın doğurduğu çılgınca hıncı bile kendi çıkarına kullanıyordu. Kilisenin yoksullardan yana olduğunu, günün birinde adaleti gerçekleştireceğini, Tanrının zenginlerin tepesine yıldırımlar yağdıracağını söylüyordu. Ve o gün çok yakındı, çünkü kentsoylular Tanrının yerine geçmiş, dinsiz imansız bir hırsızlıkla ele geçirdikleri devlet gücünü kullanarak dünya malının eşit olarak paylaştırılmasını istiyorlarsa, İsa'nın ölümünden sonra alçakgönüllü ve küçük insanların havariler çevresinde toplanışı gibi, bu işi hemen din adamlarının eline bırakmalıydılar. Papa ve din adamları, o büyük işçi ordusuna kumanda edebildikleri gün ne müthiş bir güce kavuşacak, ne yaman bir silah elde etmiş olacaktı! Bir haftada yeryüzü kötülerden temizlenecek, efendiliğe layık olmayanlar kovulacak, Tanrı sonunda egemen olacak, evrensel mutluluğu çalışma yasaları düzenleyecek, herkes ortaya koyduğu işe göre ödül alacaktı.

Maheude onu dinlerken uykusuz sonbahar geceleri kendilerine bütün acılarının sona ereceğini vaat eden Etienne'i dinliyormuş gibi oluyordu. Yalnız öteden beri hiç güvenemezdi papaz cübbesine.

— Çok iyi söylüyorsunuz papaz efendi, dedi. Ama bütün bunları kentsoylularla aranız açıldığı için anlatıyorsunuz. Sizden önceki bütün papazlar müdürün evinde yemek yer, sonra biz ekmek istedik mi, hemen şeytanı çıkarırlardı karşımıza.

Rahip yeniden anlatmaya başladı, halkla kilise arasındaki kör olası anlaşmazlıktan söz açtı. Şimdi sert cümlelerle büyük kentlerdeki papazlara, rahiplere, zevke eğlenceye dalmış, insan yönetmeye bayılan, dinsiz kentsoylu sınıfla antlaşmaya varmış, gözü kör salaklıkları içinde yeryüzü egemenliğini elinden alanın işte bu kentsoylu sınıf olduğunu görmeyen yüksek din adamlarına saldırıyordu. Kurtuluş taşra papazlarından gelecekti, onlar yoksulların da yardımıyla ayaklanacak, İsa'yı yeniden egemen kılacaklardı, başlarında da kendisi vardı sanki, o bir deri bir kemik gövdesini dikmiş, bir çete başı, bir İncil devrimcisi gibi kasılıyor, gözlerinden fışkıran ışık karanlık odayı aydınlatıyordu. Bu ateşli vaaz onu

sofuca laflara götürmüş, bizim zavallılar sözlerinden hiçbir şey anlamaz olmuşlardı.

— Bunca lafa gerek yok, diye homurdandı Maheu ansızın, bir somun ekmek getirseydiniz çok daha iyi ederdiniz.

— Pazar günü ayine gelin diye haykırdı papaz. Tanrı her şeyin çaresine bakar!

Sonra çıkıp gitti, bu kez Levaquelara vaaza daldı, kilisenin önünde sonunda zafere ulaşacağı düşü içinde ayakları yerden kesilmiş, gerçek olaylara hiç aldırmadan, sadaka falan istemeden, kimseye bir şey getirmeden, çekilen acıyı bir kurtuluş habercisi sayarak, zavallı bir iblis gibi mahalleden mahalleye koşuyor, açlıktan kırılan bu insancıklar arasında dolaşıyordu.

Maheu durmadan gelip gidiyor, evin içinde yerdeki taşları sarsan bu düzenli ayak sesinden başka bir şey işitilmiyordu. Derken, paslı bir makara gürültüsü duyuldu, Bonnemort Baba soğuk sobaya tükürdü. Sonra düzenli ayak sesi yeniden başladı. Ateşin etkisiyle uyuklayan Alzire alçak sesle sayıklamaya başlamış, havanın sıcak olduğunu, kendisinin güneşte oynadığını sanarak gülüyordu.

— Hay lanet olsun! diye mırıldandı Maheude gidip kızın yanaklarını tuttuktan sonra, şimdi de cayır cayır yanıyor zavallıcık… Şu domuzdan da umudumu kestim artık, haydut herifler gelmesine engel oldu besbelli.

İşletme doktorundan söz ediyordu. Bununla birlikte kapının açıldığını görünce bir sevinç çığlığı kopardı. Ancak az sonra kolları iki yanına düştü, karanlık bir yüzle odanın ortasında kalakaldı.

— İyi akşamlar, dedi Etienne kapıyı örttü sonra.

Çoğu kez, işte böyle, gece geç vakit gelirdi. Maheuler daha ikinci gün, saklandığı yeri öğrenmişlerdi. Ama bunu herkesten gizliyor, mahallede hiç kimse delikanlının ne olduğunu kesinlikle bilmiyordu. Bu yüzden hakkında bir söylence bile yaratılmıştı. Herkes ona inanmaya devam ediyor, ortalıkta bir sürü gizemli söylenti dolaşıyordu: Yanında silahlı bir ordu, kolu koltuğu altın yüklü, pek yakında geri gelecekti; hep aynı dinsel bekleyiş, aynı mucize umudu, ülkünün bir anda gerçekleşeceği, kendilerini cennet

ülkesinde bulacakları umuduydu bu. Kimisi onu üç beyle birlikte, atlı bir arabada Marchiennes’e giderken gördüğünü söylüyor; daha başkalarıysa iki gün daha İngiltere’de kalacağını öne sürüyordu. Bununla birlikte, günler geçtikçe güvensizlik artıyor, dalgacılar, bodrumlardan birinde, Mouquette’in koynunda gizleniyor diyorlardı; herkesçe bilinen bu ilişki adını epey lekelemişti çünkü. Ünü günden güne sarsılıyor, karamsarların sayıları ister istemez artıyor, en inanmış kişilerin umutsuzluğu içten içe işliyordu.

— Ne boktan hava! diye ekledi. Sizde bir yenilik yok, işler gittikçe kötüleşiyor, değil mi? Négrel’in Belçika’ya, Bo-

rain'den işçi getirmeye gittiğini söylediler. Ah, dinine yandığımın, ah! Haber doğruysa, hepten hapı yuttuk demektir.

Bu buz gibi karanlık odaya girince bir titremedir almıştı vücudunu, orada olduklarını sezdiği zavallıcıkları daha koyu birer karaltı halinde görebilmesi için gözlerinin karanlığa alışması gerekti. Sınıfından ayrılmış, okuyup incelmiş, yükselme hevesine kapılmış işçinin tiksintisini, iç sıkıntısını duyuyordu onların yanında. Ne sefillikti bu, hele şu koku, hele şu üst üste yığılmış vücutlar! Korkunç bir acıma duygusu gelip boğazında düğümleniyordu. Can çekişen bu insanları gördükçe öylesine allak bullak oluyordu ki, direnmekten vazgeçip işbaşına dönmelerini sağlayabilmek için ne diyeceğini bilemiyordu.

Ama Maheu, hırsla gelip karşısına dikilmiş, bağırıyordu:

— Borainler ha! İşte bunu yapamayacak dinine yandığımın herifleri! Ocakları başlarına geçirmemizi istiyorlarsa, getirip madene indirsinler Borainlerini!

Etienne kederli bir yüzle, yerlerinden bile kıpırdayamayacaklarını, ocakları bekleyen askerlerin Belçikalı işçileri koruyacağını anlattı. Maheu onu dinlerken yumruklarını sıkıyor, kendi deyimiyle sırtında hissettiği süngülere pek sinirleniyordu. Kömür işçileri kendi yurtlarında egemen değillerdi demek? Çalıştırabilmek için dolu tüfekleri sırtlarına dayıyor, kürek mahkumu gibi davranıyorlardı onlara! Madeni seviyordu. İki aydır ocağa inmemenin acısı içine oturmuştu zaten. O yüzden de oraya yabancıları sokacaklarını düşündükçe büyük bir hakarete uğramış gibi gözü dönüyordu. Derken tezkeresini eline verdiklerini anımsadı, yüreği cız etti.

— Neden kızıyorum bilmem, diye mırıldandı. Ben artık onların adamı değilim ki… Beni buradan da attılar mı, yollarda açlıktan geberip giderim herhalde.

— Bırak bu lafları canım! dedi Etienne, istedin mi, yarın tezkereni geri alırlar. İyi işçilere öyle kolay kolay yol verilmez.

Gittikçe artan nöbetin etkisiyle sayıklaması arasında hafif hafif gülen Alzire'in sesini duyunca, sözünü yarım bıraktı. O ana dek yalnız Bonnemort Baba'nın iskemleye çöreklenmiş gölgesini seçebilmişti, hasta

çocuğun bu garip neşesi içini burkmuştu. Yoo, bu kadarı fazlaydı işte, şimdi de küçük çocuklar kırılmaya başlamıştı.

— Bakın dostlar, bu iş yattı, hapı yuttuk biz… En iyisi teslim olmak!

O ana dek kıpırdamadan, sesini çıkarmadan yanı başlarında dikilen Maheude birden parladı, her zamanki inceliğini bir yana bırakıp erkek gibi küfrederek bağırdı:

— Ne dedin, ne dedin? Hay dinine yandığımın! Sen mi söylüyorsun bunu?

Etienne açıklamaya girişmek istedi, ama kadın bırakmadı.

— Sus, Tanrı aşkına, sus! Yoksa kadınlığıma bakmadan yumruğu yapıştıracağım suratına… İki ay açlıktan imamınız gevreyecek, yavrularım yataklara düşecek ve sonunda elimize hiçbir şey geçmeyecek, haksızlık ve adaletsizlik sürüp gidecek ha… Yoo! Aklıma geldikçe hafakanlar basıyor. Hayır! Olmaz! Gidip teslim olmaktansa her şeyi yakıp yıkmaya, herkesi gebertmeye hazırım.

Gözdağı verircesine, karanlıkta dikilen Maheu’ye doğru uzattı elini,

— İyi kulak ver bana, kocam madene dönmeye kalktığı an ilk ben çıkacağım yoluna ve al sana alçak deyip ilk ben tüküreceğim suratına.

Etienne kadını göremiyor, ama uluyan bir hayvanın ağzından çıkarmışcasına yüzünü yakan sıcak soluğunu hissediyordu; kendi eseri olan bu kudurganlık karşısında ürküp gerilemişti. Kadın öylesine değişmişti ki, onu tanıyamıyordu artık, bir zamanlar onca akıllı uslu yaşayan, sertliğinden ötürü kendisini kınayan, hiç kimsenin ölümünü istememek gerektiğini söyleyen Maheude laftan falan anlamıyor, herkesi öldürmekten söz ediyordu. Şimdi artık kendisi değil, oydu siyaset konuşan, kentsoyluları bir kerede temizlemek isteyen, açlıktan kırılan zavallıların sırtından semiren hırsız zenginleri yok etmek için cumhuriyete ve giyotine sahip çıkan.

— Evet, kendi ellerimle gebertirim hepsini… Çektiğimiz çile yetti be! Hem sıra bizde diyen sendin… Babamın, dedemin, dedemin babasının bizim çektiğimiz acıları çektiğini, çocuğumuzun, torunlarımızın, torunlarımızın çocuklarının da aynı şeyleri çekeceğini düşündükçe çıldırasım geliyor, hemen gidip bıçağa sarılmak istiyorum… Geçen gün işi

yarıda bıraktık zaten. Montsou'yu yerle bir edip, taş üstünde taş koymayacaktık. Ve bilir misin neye yanıyorum? Bizim ihtiyarın şu Piolaineli küçük hanımı gebertmesine izin vermediğime… Onlar çocuklarımın açlıktan gebermesine izin veriyor çünkü!

Sözleri gecenin karanlığında birer balyoz gibi iniyordu. Kapalı ufuk açılmak istememiş, gerçekleşmesi olanaksız ülkü, acıların yiyip bitirdiği bu zavallı zihinde zehire dönüşmüştü.

— Sözlerimi yanlış anladınız, diyebildi yavaş yavaş yüz geri etmekte olan Etienne. Ben işletmeyle bir anlaşmaya varılabilir diyorum: Ocakların bu direnişten büyük zarar gördüğünü biliyorum, bunun için işletme seve seve anlaşır bizimle.

— Hayır, olmaz, olmaz! diye uludu kadın.

Tam bu sırada Lénore'le Henri eli boş döndüler. Adamın biri iki metelik vermişti, o kadar; ama kız erkek kardeşine tekme atmaya bayıldığından, bu iki metelik de karlara gömülmüştü; sonra Jeanlin'le birlikte parayı aramaya koyulmuşlar, ama bir türlü bulamamışlardı.

— Jeanlin nerde peki?

— Bizden ayrıldı anneciğim, işi varmış.

Etienne yüreği paralanarak dinliyordu konuşulanları. Bir zamanlar ele güne el açarlarsa, çocuklarını göz kırpmadan geberteceğini söylüyordu. Bugünse kendisi onları dilenmeye yolluyor, hatta gerekirse Montsoulu on bin kömür işçisinin yoksul ihtiyarlar gibi birer değnek, birer torba alıp, korkudan tir tir titreyen kentlere kasabalara yayılmalarını istiyordu.

Çocukların gelişinden sonra karanlık odadaki sıkıntı daha bir arttı. Yavrucaklar aç dönmüşlerdi, yemek istiyorlardı, neden yemek yenmiyordu? Bir süre sızıldandılar, odanın içinde dolaştılar, sonunda can çekişmekte olan ablalarının ayaklarını çiğnediler, kızcağız inledi. Anne müthiş bozuldu, karanlıkta rastgele tokatladı küçükleri. Çocuklar ekmek isteriz diye avazları çıktığınca bağırmaya başlayınca, gözlerinden yaşlar boşandı, döşemeye çöktü, iki küçükle sakat kızını birlikte bağrına bastı; kolunu kanadını kıran, bütün gücünü tüketen bir sinir nöbeti içinde uzun uzun ağladı, bir yandan da hiç durmadan aynı lafı tekrarlıyordu: "Hey ulu Tanrım, neden canımızı

almıyorsun? Yalvarırım sana, acı bize, al şu canımızı da bu iş bitsin artık!" Büyükbaba sağanak ve fırtına altında yıkılmış yaşlı bir ağaç gibi kıpırdamadan oturuyor, babaysa başını çevirmeden, sobayla yemek dolabı arasında gidip geliyordu.

Derken kapı açıldı, bu kez Doktor Vanderhaghen gelmişti.

— Hay lanet olsun! dedi, mum yakarsanız gözünüz kör olmaz be adamlar. Neyse, acele edelim, çok işim var.

Her zamanki gibi işten canı çıkmış, homur homur homurdanıyordu. Neyse ki yanında kibrit vardı, baba hastaya bakabilmesi için, birbiri ardı sıra kibrit yakmak zorunda kaldı. Üstünden battaniyesi alınan kızcağız bu titrek ışık altında, karlar içinde can vermekte olan küçücük bir kuş gibi titriyordu, öylesine zayıflamıştı ki, yalnız kamburu görülüyordu artık. Buna karşın, son anlarını yaşayan insanlar gibi farkında olmadan gülümsüyordu, gözleri fal taşı gibi açılmış, bir deri bir kemik kalmış elleri içeri çökmüş göğsünün üstünde gerilmişti. Anne soluk soluğa, Azrail'in kendisini bırakıp da, ev işine yardım eden bu akıllı uslu, yumuşak başlı kızın canını almasının doğru olup olmadığını sorunca doktor bey kızdı.

— Bana bak! Gidiyor artık… Kızın açlıktan ölüyor, anlıyor musun! Üstelik yalnız o değil, az önce, yandan başka birini daha gömdüm… Hepiniz bana koşuyorsunuz, hiçbir şey gelmez elimden, iyileşmeleri için et yemeleri gerek!

Parmakları yanan Maheu kibriti atmıştı; hâlâ sıcaklığını yitirmemiş küçük ceset yeniden karanlığa gömüldü. Etienne bu kapkaranlık odada yalnız Maheude'ün hıçkırıklarını duyuyordu şimdi, kadıncağız hiç durmadan o yürek paralayan yakınmayı yineliyordu:

— Hey ulu Tanrım, sıra bende, şimdi de benim canımı al ne olur!.. Tanrım, Tanrım acı bize, kocamın, hepimizin canını al da bitsin artık bu çile!

III

O pazar Suvarin saat sekizde Avantage’daki değişmez yerinde başını duvara dayamış, yapayalnız oturuyordu. Kömür işçilerinin hiçbiri bir bardak bira için gerekli iki meteliği nerden bulacağını bilmiyordu, birahaneler hiç bu denli müşterisiz kalmamıştı. Bu yüzden de tezgâhın ardında duran Bayan Rasseneur sinirli bir suskunluk içindeydi; Rasseneur’se dökme sobanın başında dikilmiş dalgın dalgın kömürün kızıl alevini seyrediyordu.

Aşırı derecede ısıtılan odalara özgü o ağır dinginlik içinde tabanca gibi patlayan üç kuru tıkırtı Suvarin’in başını pencerelerden birine çevirdi. Ayağa kalktı, Etienne’in dışarıdan bakıp da kendisini boş masalardan birinde sigarasını tellendirirken gördüğü ve çağırmak üzere kullandığı işareti tanımıştı. Ama makine ustası oraya varmadan Rasseneur koşup kapıyı açmıştı bile, pencerelerden vuran aydınlıkta dışarıda duran adamı tanıyınca:

— Seni ele veririm diye mi korkuyorsun dedi. İçeride daha rahat konuşursunuz.

Etienne içeri girdi. Bayan Rasseneur’ün kibarca sunduğu birayı eliyle itti. O arada meyhaneci konuşmasını sürdürüyordu:

— Çoktan keşfettim nerde gizlendiğini. Arkadaşlarının dediği gibi hafiye olsaydım, bir hafta önce jandarmaları başına salardım.

— Kendini savunmana gerek yok, diye karşılık verdi delikanlı, bu tarakta bezin olmadığını bilirim… İnsan aynı düşünceleri beslemeden de birbirini sayabilir.

Ve hep birlikte sustular. Suvarin yeniden iskemlesine çökmüş, başını duvara dayamış, gözlerini sigarasının dumanına dikmişti; ama ince uzun parmakları tedirgin bir sinirlilik içindeydi, ellerini dizlerinde dolaştırıyor, o akşam ortalarda görünmeyen Polonya’nın ılık tüylerini arıyordu; bilinçsiz bir sıkıntıydı bu, ne olduğunu kestiremediği, ama eksikliğini duyduğu bir şey vardı.

Masanın öbür başına oturan Etienne en sonunda:

— Voreux’de yarın işbaşı yapılıyor, dedi. Belçikalılar bizim bızdık Négrel’le birlikte geldiler.

— Evet, gece karanlık basınca getirdiler adamları, diye mırıldandı ayakta duran Rasseneur. Umarım yeni bir boğazlaşma olmaz!

Sonra sesini yükseltip ekledi:

— Yoo, hayır, yeniden tartışmaya girişmek istemiyorum, yalnız hâlâ direnirseniz, bu işin sonu kötüye varacak… Hem biliyor musun, sizin durumunuz da şu senin ünlü Enternasyonal’inle aynı. İki gün önce iş için Lille’e inmiştim, Plu-

chart’a rastladım. Örgüt de ayvayı yemiş galiba.

Sonra birtakım ayrıntılı haberler verdi bu konuda. Örgüt, kentsoyluları tir tir titreten bir hızla gelişip bütün dünya işçilerini kendine çektikten sonra, şimdi boş övünmenin ve yükselme heveslerinin doğurduğu iç kavgalarla günden güne erimekte, çökmekteydi. İlk kuruluş günlerindeki evrimcilerin yerini anarşistlerin alışından sonra her şey sarsılmaya başlamış, başlıca amaç olan ücretlerin artırılması hizip çekişmeleri arasında unutulup gitmiş, bilgili yöneticiler katı sıkıdüzenden nefret edip dağılmışlardı. Bir ara eski, çürümüş toplumu bir solukta silip süpürebilecek duruma gelmiş olan bu kitle hareketinin pek yakında son nefesini vereceği sanılıyordu.

— Pluchart hasta, diye sürdürdü Rasseneur. Sesi hepten kısılmış. Bununla birlikte hâlâ konuşuyor, Paris’e gitmek niyetinde… O arada bana tam üç kez bizim direnişin ayvayı yediğini söyledi.

Etienne gözlerini yere dikmiş, ses çıkarmadan lafını bitirmesini bekliyordu. Bir gün önce arkadaşlarıyla konuşurken, tepesinde birtakım kuşku ve nefret yellerinin, gözden düşüşünü ve uğradığı bozgunu haber veren yellerin estiğini hissetmişti. Kara kara düşünüyor, yanlış bir adım attığı an halkın kendisini de yuhalayacağını söylemiş olan bu adam karşısında yenilgisini itiraftan çekiniyordu.

— Grev ayvayı yedi, bunu Pluchart kadar ben de biliyorum elbet, diyerek söze başladı. Ama işin böyle olacağı başından belliydi. İstemeye istemeye kabul ettik biz bu grevi, işletmeyi bu yoldan dize getirebileceğimizi umuyorduk… Ancak insan sonradan sapıtıyor, olmayacak şeyler ummaya başlıyor ve işler sarpa sarınca bunun kaçınılmaz olduğunu unutuyor, yakınmaya, gökten inmiş bir felaket karşısında kalmış gibi tartışmaya başlıyor.

— Ee, dedi Rasseneur, davayı yitirdiğine inanıyorsan, neden arkadaşları akıl yoluna çağırmıyorsun?

Delikanlı başını kaldırıp dosdoğru gözlerinin içine baktı.

— Bana bak, sen de uzattın ama… Senin görüşün sana, benimki bana. Seni hâlâ saydığımı göstermek için geldim buraya. Ancak acıdan geberip gitsek bile, şu bir deri bir kemik kalmış vücutlarımızın ölümü halkın

davasına bilge adam siyasetinden çok daha fazla yararlı olur… Ah, canına yandığımın! Şu domuz oğlu domuz askerlerden biri kafama bir kurşun sıksa, ne sevinirdim!

Yenik düşmüş insanların gizli dileğini, ölüme sığınıp bütün acılardan bir anda kurtulma arzusunu dile getiren bu sözleri haykırırken gözleri dolmuştu.

— Çok güzel söyledin kardeş! diyerek inancını belirtti Bayan Rasseneur, bir yandan da sakınımlı görüşlerinden ötürü horgörüyle kocasına bakıyordu.

Sinirli elleriyle dizlerini döven, bakışları bir yerlere dalıp gitmiş olan Suvarin, konuşulanları işitmiyor gibiydi. İnce burunlu, küçük sivri dişli, kız yüzünü andıran suratı, eski kanlı, gizemli düşlerin etkisiyle gittikçe vahşileşiyordu. Derken yüksek sesle düş kurmaya başladı, Rasseneur'ün az önce yakaladığı bir sözüne karşılık veriyordu.

— Hepsi korkak bunların, örgütlerini korkunç bir yıkım aracı haline getirecek bir tek kişi var yeryüzünde. Ama bunun için her şeyden önce gönülden istemek gerek, oysa hiç kimse gönülden istemiyor ve işte bu yüzden devrim bir kez daha ölü doğacak.

Tiksinti dolu bir sesle, insanların salaklığından yakınmaya devam etti, öbür ikisininse görünmeyen birine yapılan bu uyurgezer itiraflarının etkisiyle zihinleri allak bullak olmuştu. Rusya'da işler hiç de iyi gitmiyordu, aldığı haberler kendisini umutsuzluğa düşürmüştü. Eski arkadaşlarının hepsi siyaset adamı olup çıkmıştı, bir zamanlar Avrupa'yı titreten nihilizm, yani papaz çocukları, küçük kentsoylular, tüccarlar ulusal özgürlüğün üstüne çıkamıyor, başlarındaki zorbayı gebertecek yerde, dünyanın kendi başına kurtulacağına inanır görünüyorlardı ve Suvarin eski kuşakları olgun bir ekin tarlası gibi kökünden biçmekten söz açtığı, hatta o çocuksu cumhuriyet sözcüğünü ağzına aldığı an derdini kimseciklere anlatamadığını, tedirginlik kaynağı haline geldiğini, sınıfından koptuğunu, uluslararası devrimciliğin başarısızlığa uğramış prensleri arasına girdiğini hissediyordu. Bununla birlikte yurttaşlık damarı kabarıyor, acı bir alayla her zamanki lafını yinelemeye başlıyordu:

— Sersemlik bütün bunlar!.. Ve bu sersemlikle hiçbir zaman işin içinden çıkılmaz elbet!

Sonra sesini alçaltıp zehir gibi acı cümlelerle eski kardeşlik düşünü anlatmaya girişti. Ortak çalışmaya dayanan yeni toplumu kurabilme umuduyla adından sanından, servetinden vazgeçmiş, işçiler arasına katılmıştı. Cebindeki bütün para uzun süre mahalledeki çocuklara gitmiş, güvensizlikleri karşısında gülümseyerek, işine titiz, az konuşan, serinkanlı bir işçi görünüşüyle gönüllerini kazanarak madencilere kardeşçe sevgi göstermişti. Ama ne yapsa, ne etse boşunaydı, kaynaşma bir türlü gerçekleşmiyor, bütün şan ve şereflerin, bütün zevk ve eğlencelerin dışında kalarak yiğitliğini koruma isteğiyle onlara aykırı düşüyordu. Hele o gün sabahtan beri gazetelerde okuduğu küçük bir olay yüzünden bütün sinirleri ayaktaydı.

Birden sesi değişti, parlayan gözlerini Etienne'e dikti ve doğrudan doğruya ona anlattı.

— Bunun ne demek olduğunu anlıyor musun sen, ha? Marsilya'da bir şapkacının yanında çalışan, piyangodan yüz bin frank kazanan, hemen gidip bir çiftlik satın alan ve artık hiçbir iş yapmadan, sırtüstü yatarak yaşayacaklarını söyleyen şu işçilere bak hele!.. Evet, siz Fransız işçileri hep böyle düşünürsünüz zaten, bir hazine bulacaksınız, sonra gidip onu tam bir bencillik ve aylaklık içinde bir köşede yiyeceksiniz. Zenginlere bağırıp çağırmanız boşuna, talihin önünüze getirdiği serveti yoksullara verecek yürek yok sizde… Kendinize özgün malınız mülkünüz olduğu ve kentsoylulara duyduğunuz kin yalnızca onların yerine geçip kentsoylu olabilme hırsından geldiği sürece, mutluluğa layık değilsiniz!

Rasseneur kahkahayı bastı, Marsilyalı işçilerin büyük ikramiyeden vazgeçmesi önerisini çok aptalca buluyordu. Bu arada Suvarin gittikçe sararıyor, yüzü halkların toptan kırımına yol açan o dinsel öfkelerden biriyle gittikçe korkunçlaşıyordu. Avazı çıktığınca bağırdı:

— Hepiniz ekin gibi biçilecek, tepetaklak edilecek, çöplüğe atılacaksınız! Sizin gibi korkak, zevke eğlenceye düşkün heriflerin kökünü kurutacak adam gelecek elbet! Bakın, şu ellerime bakın! Gücüm yetse, nah şu ellerle yerküreyi kavrar, topunuz toprak altında kalana dek, taş üstünde taş kalmayana dek sallardım!

— Aman ne güzel söylediniz! dedi Bayan Rasseneur her zamanki nazik ve inançlı yüzüyle.

Bunun üzerine yine bir sessizlik çöktü meyhaneye. Daha sonra Etienne Borinagelı işçilere döndü yine. Voreıx'de ne gibi önlemler alındığını sordu Suvarin'e. Ama makine ustası yeniden düşlere dalmıştı, şöyle üstünkörü karşılık veriyordu, bildiği tek şey, ocağı koruyan erlere mermi dağıtılacaktı; dizleri üstünde gizlenen parmaklarının sinirli tedirginliği öylesine arttı ki, sonunda neyin eksik olduğunu anladı: Sevgili tavşanının yumuşak, insanı yatıştıran tüyleri.

— Polonya nerde kuzum? diye sordu.

Meyhaneci, karısına bakarak bir kahkaha daha attı. Kısa bir duraksamadan sonra söylemeye karar verdi.

— Polonya mı? Tencerede.

Jeanlin'le yaşadığı serüvenden sonra koca tavşan herhalde yaralandığı için hep ölü yavru doğurmuştu; böyle işe yaramayan bir hayvanı beslememek için, o gün kendisini bir tencere patatese arkadaşlık etmeye göndermişlerdi.

— Evet, bu akşam bir budunu da sen yedin… Nasıldı ha! Parmaklarını yiyesin geldi, değil mi?

Suvarin önce hiçbir şey anlamamıştı. Sonra sapsarı kesildi, mide bulantısıyla çenesi gerildi ve bütün Stoacılığına, yaşamın acılarına aldırmayışına karşın gözleri doldu.

Ama ötekiler bu heyecanı fark edecek zaman bulamadı, kapı ansızın diye açılmış, Catherine'i de önüne katmış iteleyen Chaval görünmüştü. Montsou'daki bütün meyhanelerde birer bira içip eğlendikten sonra, Avantage'a gidip, eski arkadaşlarına kimseden korkusu olmadığını göstermek gelmişti aklına.

— Yürüsene be Tanrının cezası! Burada da bir bira içeceksin diyorum sana, yan bakanın suratını dağıtırım!

Catherine Etienne'i görünce heyecanlanmış, kireç gibi olmuştu. Chaval delikanlıyı görünce, pis pis alay etti.

— İki bira. Bayan Rassaneur! İşe dönüşümüzü kutluyoruz.

Meyhanecinin karısı malını kimseden esirgemeyen bir kadındı, sessizce iki bardak bira doldurdu. Salona bir sessizlik çökmüş, ne meyhaneci, ne de öbür iki erkek yerlerinden kıpırdamıştı.

— Benim için hafiye diyenler varmış, diye sürdürdü Chaval gittikçe artan bir saldırganlıkla, gelip yüzüme söylesinler de hesaplaşalım bakalım.

Kimseden çıt çıkmadı, üç erkek başlarını çevirmiş, duvarlara bakıyorlardı. Beriki:

— Yalancı pehlivanlar var, yalancı pehlivan olmayanlar var, diye ekledi daha yüksek sesle. Benim kimseden saklayacak bir şeyim yok, Deneulin'in o pis ocağından ayrıldım, yarın beni saydıkları için buyruğuma verilen on iki Belçikalıyla birlikte Voreux'de işe başlıyorum. Bu işten hoşlanmayan varsa söylesin de görüşelim.

Sonra baktı ki bütün kışkırtmaları aynı küçük düşürücü suskunlukla karşılanıyor, öfkesini Catherine'den aldı.

— İçsene be Tanrının cezası!.. Benimle birlikte çalışmak istemeyen bütün salakların şerefine iç bakalım!

Kız kadehini kaldırdı, ama elleri öylesine titriyordu ki, iki bardağın hafifçe birbirine dokunduğunu işittiler. Chaval şimdi de cebinden bir avuç gıcır gıcır para çıkarmış, bir sarhoş inadıyla masanın üstüne yaymış, bütün bunların alın teriyle kazanıldığını söylüyor, yalancı pehlivanların da sıkıysa şöyle on metelik çıkarmasını istiyordu. Arkadaşlarının tutumu onu çılgına çevirmişti, sonunda dolaysız saldırıya geçti.

— Köstebekler artık geceleri çıkıyor demek? Çapulcuların suratını görebilmemiz için jandarmaların uyuması gerekiyor anlaşılan?

Etienne son derece dingin ve kararlı bir tavırla yerinden kalkmıştı.

— Bana bak, can sıktın artık… Evet, hafiyenin tekisin sen, harcadığın paralarda yine bir alçaklık kokusu var ve senin o satılmış postuna dokunmak tiksinti veriyor bana. Ama zararı yok! Hadi bakalım, karşındayım işte, zaten nicedir birimizin temizlenmesi gerekiyordu.

Chaval yumruklarını sıktı.

— Gel bakalım, korkak herif! Kanını kaynatana dek epey küfretmek gerekiyor anlaşılan! Teke tek geldin mi, varım bu işe! Geçen gün yapılan inekliklerin hesabını vereceksin şimdi bana!

Catherine kollarını yalvaran bir tavırla havaya kaldırmış, aralarına giriyordu; ama tutup itmek zorunda kalmadılar, kız kavganın kaçınılmazlığını anladı, kendiliğinden ağır ağır kenara çekildi. Gidip duvara yaslandı, sesini kesti, duyduğu heyecandan eli ayağı tutulmuş, artık titremez olmuştu, kendisi için birbirlerini boğazlamak üzere olan iki erkeğe bakıyordu fal taşı gibi açılmış gözlerle.

Bayan Rasseneur'se kırılmasınlar diye tezgâhtaki bira bardaklarını kaldırıyordu. Sonra geldi, kibar insanlara yakışan ölçülü bir merakla tezgâhın ardındaki arkalıksız iskemleye oturdu. Ama iki eski arkadaşın böyle birbirlerini boğazlamasına izin verilemezdi, Rasseneur araya girmek için direniyordu, Suvarin meyhanecinin omuzuna yapışıp zorla masaya oturtmak zorunda kaldı.

— Sen karışma bu işe… Birinden biri fazla, en güçlü olan yaşamaya devam edecek.

Zaten Chaval hücum edilmesini beklemeden yumruklarını boşa sallamaya başlamıştı bile. Arkadaşından daha uzun boylu, sarsak bir oğlandı, birbiri ardınca gövdeden savurduğu, yüzü hedef alan yumruklarla dövüşüyor, kollarını birer kılıç gibi kullanıyordu. Ve hiç durmadan konuşuyor, seyircilere çalım satıyor; ağız dolusu küfrediyor, ettikçe kızışıyordu.

— Ah, cenabet herif, burnunu kıracağım senin! Kırıp bilmem nerene sokacağım! Uzat bakalım suratını pezevengin dölü, uzat da domuzlara lapa yapayım! Görürüz ondan sonra karılar hâlâ ardından koşuyor mu koşmuyor mu!

Etienne dişlerini sıkmış, hiç konuşmadan, kısacık boyuyla toplanıyor, yumruklarıyla yüzünü ve göğsünü koruyarak oyunu tam gereğince oynuyordu; boşluk kolluyor, sonra o korkunç yumruklarını yay gibi fırlatıyordu.

Önce pek zarar vermediler birbirlerine. Birinin yağmur gibi yağan yaygaracı yumrukları, öbürünün soğukkanlı bekleyişi kavgayı uzatıyordu. İskemlelerden biri devrildi, kalın ve ağır tahta ayakkabıları döşemeye

serpilmiş ince kumu çıtırdatıyordu. Ama gittikçe şiştiler, körük gibi işleyen solukları duyulmaya başladı, yüzleri içlerinde yanan harlı bir ateş varmışcasına pancar gibi kızarırken, göz çukurlarından da alev fışkırıyordu.

— Al sana! diye uludu Chaval, kemiklerini kıracağım!

Gerçekten de yandan savrulan bir harman dövecine benzeyen yumruğu, rakibinin omuzunu çökertmişti. Etienne inlememek için dişlerini sıktı, yalnızca ezilen kasların çıkardığı yumuşak ses duyuldu. O da tam göğse savurduğu bir yumrukla karşılık verdi, beriki her zamanki gibi bir keçi çevikliğiyle yana sıçramasaydı, karnı deşilirdi herhalde. Bununla birlikte yumruk yine de sol böğrüne geldi, öyle sertti ki, soluğu kesildi, hafifçe sendeledi. Kollarının acıdan gevşediğini hissedince öfkesinden deliye döndü, hayvan gibi saldırdı,

Etienne'in karnına doğru bir tekme savurdu.

— Al bakalım! Bağırsaklarını dökeyim de gör! diye homurdandı o boğuk sesiyle. Gün ışığına çıkarayım onları!

Etienne yana kaçtı, kavga kuralları dışına çıkan bu tekmeye öylesine sinirlenmişti ki, suskunluğunu bozup bağırdı.

— Sus hayvan herif, kapa çeneni! Ayrıca tekme atmaktan da vazgeç, yoksa şuradan bir iskemle kapar kafana indiririm ha!

Bundan sonra kavga sertleşti. Bu işkenceye dayanamayan Rasseneur, karısının kendisini olduğu yere mıhlayan sert bakışı olmasa, kalkıp yeniden araya girecekti; kadının bakışları, iki müşteri dükkânda hesaplaşamaz mı canım? der gibiydi. Rasseneur araya giremeyince gidip ocağın başına dikilmişti, ateşe yuvarlanmalarından korkuyordu çünkü. Suvarin her zamanki serinkanlılığıyla bir sigara sarmış, ama yakmayı unutmuştu. Catherine yaslandığı duvarda kıpırdamadan duruyordu: Ancak elleri bilinçsiz bir hareketle kalbinin üstüne gitmişti; orada elbisesine yapışmış, düzenli aralıklarla sıkılıp açılıyorlardı. Bütün çabasını bağırmamaya, birini yeğleyerek öbürünü öldürmemeye harcıyordu; ayrıca kafası öylesine allak bullak olmuştu ki, hangisini yeğlediğini kendisi de bilmiyordu artık.

Kısa bir süre sonra Chaval rastgele yumruk sallamaktan kan ter içinde kaldı, bütün gücü tükendi. Etienne onca kızgınlığına karşın, yüzünü ve göğsünü örtmeye devam ediyor, hemen her yumruğu savuşturuyordu, bunların ancak bir ikisi şurasını burasını sıyırıp geçiyordu. Kulağı yarılmıştı, takılan bir tırnak boynundan bir deri parçası koparıp götürdü, öyle canı yanmıştı ki, dayanamayıp bir küfür savurdu ve korkunç bir yumruk attı. Chaval yine sıçrayarak göğsünü korudu; ama öne eğildiğinden yumruk suratına geldi, burnunu kanatıp gözünü morarttı. Bir anda burnundan oluk gibi kan fışkırdı, gözü mosmor kesilip şişti. Bu kızıl kanla gözleri görmez olan zavallı, sarsıntıdan beyni de sersemlediği için rastgele yumruk sallarken, sonunda tam göğsüne inen bir vuruş işini bitirdi. Bir çatırtı duyuldu, kamyondan atılan bir alçı çuvalı gibi sırtüstü devrildi.

Etienne bekledi.

— Hadi, kalk ayağa. İstiyorsan, devam ederiz.

Chaval karşılık vermedi, birkaç saniye süren bir baygınlıktan sonra, yattığı yerde kıpırdadı, gerindi. Kendini güç toparlıyordu, bir an tortop olup dizleri üstünde oturdu, elini cebine sokmuş, karıştırıp duruyordu. Ayağa kalkınca, vahşi bir narayla yeniden saldırıya geçti.

Ama Catherine görmüştü; elinde olmadan bir çığlık kopardı ve kendisinin bile bilmediği bir yeğlemeyi açığa vuran bu çığlığa en çok yine kendisi şaştı.

— Dikkat et! Bıçak var elinde!

Etienne birinci vuruşu koluyla savuşturacak zamanı ancak bulabildi. Yün kazak bıçağın kalın ağzıyla yırtıldı. Chaval'in elinde bakır bilezikle şimşir sapa tutturulmuş bir bıçak vardı. Hemen Chaval'in bileklerine yapıştı, aralarında korkunç bir savaş başladı, Etienne adamın bileğini bırakır bırakmaz ayvayı yiyeceğini biliyor, öbürü de kolunu kurtarıp vurabilmek için karşısındakini sarsıp duruyordu. Bıçak yavaş yavaş alçalıyor, gergin kollar yoruluyordu; Etienne iki kez soğuk çeliğin ürpertisini duydu teninde; büyük bir çaba harcayarak bileği öyle bir büktü ki, bıçak açılan elden kaydı. İkisi de yere atladılar, ama bıçağı Etienne kaptı ve rakibine çevirdi. Dizini sırtüstü yuvarlanan Chaval'in göğsüne göğsüne bastırmış, bıçağı gırtlağına dayamıştı.

— Ah! Namussuz, alçak, ah! Şimdi öbür dünyayı boylayacaksın işte!

İçinden gelen müthiş bir ses kulaklarını sağır edip uğuldatıyordu. Apansız bu öldürme nöbeti, kan dökme gereksinmesi bağrından çıkıp yükseliyor, birer çekiç vuruşu gibi şakaklarında zonkluyordu. Hiçbir zaman böyle bir nöbete tutulmamıştı. Önünde yatan kızın ırzına geçmezden önce umutsuzca titreyen şehvet düşkünü gibi, atadan gelme kötü eğilime karşı koymaya çalışıyordu. Sonunda kendini yendi, bıçağı arkaya doğru fırlattı, boğuk bir sesle homurdandı:

— Hadi kalk, kalk ve defol!

Rasseneur artık kendini tutamayıp koşmuş, ama bir bıçak da ben yerim diye aralarına girememişti. Dükkânında adam öldürülmesini istemiyor, kızgınlığını öyle yüksek sesle dışa vuruyordu ki, tezgâhın ardında dimdik duran karısı yine çok bağırdığını anımsatmak zorunda kaldı. Atılan bıçakla az kalsın bacaklarından yaralanacak olan Suvarin, sonunda sigarasını

yakmaya karar vermişti. Oh, bu iş de böylece bitmişti demek? Catherine ikisi de yaşayan erkeklere hâlâ şaşkın şaşkın bakıyordu.

— Defol! diye yineledi Etienne, defol, yoksa gebertirim!

Chaval ayağa kalktı, burnundan akan kanı elinin tersiyle sildi ve çenesi kan içinde, gözü mosmor, bozgunun verdiği öfkeyle ayaklarını sürüye sürüye kapıya yollandı. Cathe-rine bilinçsizce ardına düştü. Bunun üzerine belini doğrulttu, nefreti bir küfür yağmuruna dönüştü.

— Yoo! Hayır, hayır! Sakın geleyim deme, madem istiyorsun, git onunla yat pis kaltak! Ve eğer canını seviyorsan, sakın evime ayak basma!

Kapıyı vurup çıktı. Büyük bir sessizlik çöktü ılık meyhaneye, öyle ki ocakta yanan kömürün çıtırtısı duyulmaya başladı. Yerdeyse devrilmiş olan iskemleyle döşemeyi kaplayan ince kumun son damlalarını içtiği kan izleri vardı yalnız.

IV

Etienne’le Catherine, Rasseneur’ün meyhanesinden çıktıktan sonra sessizce yürüdüler. Çözülme başlamıştı, büsbütün eritmemekle birlikte karı çamura bulayan, yavaş ve soğuk bir çözülme. Koyu kurşuni gökyüzünde, ta yukarlarda esen bir fırtınanın delice sürükleyip götürdüğü kocaman bulutların ardında dolunayın varlığı seziliyordu; aşağıda, yeryüzündeyse en küçük bir esinti yoktu, beyaz kar kümelerinin ara sıra hafif bir ses çıkararak döküldüğü damlardan süzülen damlaların şıpırtısından başka bir şey duyulmuyordu.

Kendisine bırakılan bu kadın karşısında şaşkına dönen Etienne canının sıkıntısından ne diyeceğini bilemiyordu. Kızı yanına almak, götürüp Réquillart’a saklamak çok saçma geliyordu ona. İşçi mahallesine, anasının babasının evine götürmek istemiş, ama kız korkuyla karşı çıkmıştı bu öneriye; hayır, hayır, onları öyle aşağılık bir biçimde bırakıp gittikten sonra geri dönmektense, ölmeye razıydı! Şimdi ikisi de konuşmuyor, birer çamur deryası haline gelmekte olan yollarda rastgele dolaşıyorlardı. Önce Voreux’ye doğru inmişlerdi; sonra sağa saptılar, cüruf yığınıyla kanal arasındaki yola girdiler.

— İyi ama, her şeye karşın yatacak bir yer bulmalısın, dedi en sonunda. Benim odam olsa, seve seve seni oraya götürürdüm…

Ancak apansız bir utanç sözünü yarıda bıraktırdı. Geçmiş günler, bir zamanlar duydukları dayanılmaz arzular, gidip yatmalarına engel olmuş ince eleyip sık dokumalar, utanmalar geliyordu aklına. Zihni böylesine allak bullak olduğuna içinde yavaş yavaş yepyeni, sıcacık bir şeyler uyandığına göre kızı hâlâ arzuluyor muydu acaba? Bir süre önce Gaston-Marie’de attığı tokatlar, yüreğini hınçla dolduracak yerde arzularını kamçılamıştı. Ve kızı alıp Réquillart’a götürme düşüncesi son derece doğal, kolayca gerçekleştirilebilecek bir şey gibi görünüyordu şimdi.

— İyi ama, bir karar ver, nereye götüreyim seni? Demek benden böylesine nefret ediyorsun ki, birlikte oturmak istemiyorsun?

Tahta ayakkabıları tekerlek izlerinde kaydığından kız, bir iki adım geriden, ağır ağır izliyordu delikanlıyı; bu söz üzerine başını kaldırmadan

mırıldandı:

— Derdim bana yetiyor, biraz da sen katma Tanrı aşkına! Söylediğin neye yarar artık, benim bir erkeğim, senin de bir kadının varken, ha?

Mouquette'ten söz ediyordu bunu derken. On beş gündür ortalarda dolaşan söylentiye dayanarak delikanlıyı kızın yanında sanıyordu; Etienne birlikte oturmadıklarına yemin edince kafasını salladı, onları dudak dudağa gördüğü akşamı anımsattı.

— Ne kötü bütün bu terslikler, değil mi? diye sordu delikanlı yürümeyi keserek. Oysa ne güzel anlaşabilirdik!

Kız hafifçe ürperdi, sonra:

— Hadi, hadi, pişmanlık duyma, dedi, çok şey yitirmiş sayılmazsın, ne hastalıklı, ne çelimsiz olduğumu bir bilsen… hiçbir zaman tam bir kadın olamayacağım besbelli!

Sonra çekinmeden devam etti, bu bir türlü gelmek bilmeyen ergenlik kendi suçuymuş gibi konuşuyordu. Bu durum, bir erkekle düşüp kalkmasına karşın, değerini düşürüyor, onu sokak kızı haline getiriyordu. Çocuk doğurdun mu, bir özürün oluyordu hiç değilse.

— Zavallı yavrum benim! dedi büyük bir acıma duygusuna kapılan Etienne hafifçe.

Cüruf yığınının dibine gelmişler, koskoca tepenin gölgesine saklanmışlardı. Kapkara bir bulut ayın önünden geçiyor, birbirlerinin yüzünü bile göremiyorlar, solukları birbirine karışıyor, dudakları aylarca içlerini yakmış olan öpüş için birbirlerini arıyordu. Ama birden ay buluttan çıktı, tepelerinde, ay ışığının beyaza boyadığı kayaların başında bayrak direği gibi dikilen Voreux nöbetçisini gördüler. Ve onca beklenen öpüşmeyi gerçekleştiremeden, içinde azıcık hırs, azıcık tiksinti ve çokça dostluk bulunan bir utanç yine ayırdı onları. Topuklarına dek çamura bata bata, yeniden yola koyuldular.

— Karar verdin mi, istemiyor musun? diye sordu Etienne.

— Hayır, dedi kız. Chaval'den sonra sen mi yani? Senden sonra da bir başkası… Hayır, düşündükçe tiksinti duyuyorum, hiçbir zevk almayacağım,

ee, neden böyle bir şeye girişeyim öyleyse?

İkisi de sustular, tek söz etmeden yüz adım kadar yürüdüler.

— Peki, nereye gideceğini biliyor musun bari? diye söze başladı delikanlı. Böyle bir gecede seni dışarıda bırakamam.

Kız son derece doğal bir sesle karşılık verdi:

— Eve dönerim, Chaval benim erkeğim, onun evinden başka bir yerde yatamam.

— İyi ama, döve döve gebertir seni!

Yeniden sustular. Kız olacaklara razı bir tavırla omuz silkmişti. Döverdi elbet, dövmekten yorulunca dururdu: Böylesi orospu gibi sokaklarda sürtmekten daha iyi değil miydi? Hem sonra, dediğine göre, tokat yemeye de alışmıştı, on kız içinden şamarı yiyince kendisi gibi düşen sekiz kişi çıkmazdı herhalde. Sevgilisi günün birinde onunla evlenirse, eh, bu da büyük bir incelik olurdu hani.

Etienne’le Catherine, farkında olmadan, Montsou’ya yönelmişlerdi, kasabaya yaklaştıkça suskunlukları uzuyordu. Sanki daha önce bir arada yaşamamış gibiydiler. Delikanlı onu yine Chaval’in yanına dönmüş görmekten duyduğu büyük acıya karşın, kandırabilmek için söyleyecek bir şey bulamıyordu. Yüreği parçalanıyordu, ona verecek daha iyi bir şeyi yoktu ki: Yoksulluk ve kaçaklıkla dolu bir yaşam ve askerlerden birinin kurşunu gelip beynini delerse, sonsuz bir uyku. Belki de başka bir dert yaratmadan şu anda başlarında olan derdi çekmek en iyisiydi. Ve başını önüne eğmiş, kızı sevgilisinin evine götürüyordu işte; kız onu anayolda, işliklerin köşesinde, Piquette meyhanesine yirmi metre kala durdurunca hiç karşı koymadı.

— Buradan öteye gelme. Seni görürse, işler daha da kötüleşir.

Kilisenin çan kulesi on biri vuruyordu, meyhane kapalıydı, ama kepenklerden ışık sızıyordu.

— Hoşça kal, diye mırıldandı kız.

Elini uzatmıştı, delikanlı bu eli tutmuş bırakmıyordu, genç kız ayrılabilmek için usul usul çekip kurtarmak zorunda kaldı. Sonra ardına bakmadan, anahtarıyla küçük kapıyı açıp eve girdi. Ama Etienne olduğu yerde duruyor, olup biteni anlamak için, kaygılı gözlerle evi kolluyordu. Kulağı kirişteydi, dövülen kadın sesi duyacağım diye içi titriyordu. Ev hâlâ karanlık ve sessizdi, yalnız birinci kat pencerelerinden birinin aydınlandığını gördü; pencere açılıp da tanıdığı ince gölge sokağa doğru eğilince ilerledi.

Bunun üzerine Catherine alçak sesle fısıldadı:

— Daha dönmemiş, ben yatıyorum… Yalvarırım sana, hemen uzaklaş buradan!

Etienne uzaklaştı. Çözülme hızlanmıştı, eriyen karlar saçaklardan sel halinde akıyordu, duvarlar, tahta perdeler, sözün kısası, gecenin karanlığında yitip gitmiş bu sanayi kasabasının birbirine karışmış bütün kütleleri sırılsıklamdı. Önce yorgunluktan ve üzüntüden bitkin düştüğü, yerin altına girip kaybolmaktan başka bir şey istemediği için, doğruca Réqıuillart'a yollandı. Sonra yine Voreux geldi aklına, ertesi gün madene inecek Belçikalı işçileri, askerlerden canları sıkılan, kendi ocaklarına yabancı sokmamaya kararlı arkadaşlarını düşünüyordu. Ve eriyen karların oluşturduğu gölcükler arasından bir kez daha geçti kanal boyunu.

Cüruf yığınının oraya geldiğinde, ay tekerlek gibi ortadaydı. Başını kaldırdı, yukarlarda esen fırtınanın bulutları önüne katıp dörtnala koşturduğu göğe baktı: Bulutlar gittikçe aklaşıyor, arınıyor, inceliyor, ayın önünden geçerken bulanık bir suyun çamurlu saydamlığına bürünüyorlardı ve öyle bir hızla birbirlerini kovalıyorlardı ki, ay her an olanca duruluğuyla yeniden ortaya çıkıyordu.

Etienne bu katkısız aydınlıkla kamaşan gözlerini yere indirirken, cüruf yığınının tepesindeki görünüm dikkatini çekti. Nöbetçi, soğuktan kıkırdadığı için, şimdi yüzünü Mar-

chiennes’e verip yirmi beş adım gidiyor, sonra geri dönüp Montsou’ya doğru yirmi beş adım yürüyordu. O koyu karaltının üstünde, göğün soluk aydınlığı içinde ışıldayan süngünün beyaz yalazı görülüyordu. Ama delikanlının ilgisini çeken şey, Bonnemort’un sığındığı taş kulübenin ardındaki kıpırtılı gölge, duvara tırmanıp nöbetçiyi gözleyen hayvandı; bir sansar gibi ince uzun, kemiksiz gövdesinden bunun Jeanlin olduğunu hemen anladı. Nöbetçinin onu fark etmesi olanaksızdı, bu haydut çocuk mutlaka yeni bir oyun hazırlıyordu, çünkü askerlere müthiş kızıyor, ellerine birer tüfek verilip onu bunu öldürmeye yollanan bu katillerden ne zaman kurtulacaklarını sorup duruyordu.

Etienne aptallık etmesin diye, bir an seslenip seslenmemekte kararsızlık geçirdi. Ay buluta girmiş, oğlanın atılmaya hazır yırtıcı bir hayvan gibi toparlandığını görmüştü; derken ay buluttan çıktı, ama yumurcak hiç istifini bozmuyordu. Nöbetçi, her gidiş gelişinde, kulübeye dek yürüyor, sonra sırtını dönüp uzaklaşıyordu. Bulutun biri ortalığı karanlığa boğduğu anda Jeanlin vahşi bir kedi gibi askerin sırtına atladı, pençelerini etine geçirdi, elindeki bıçağı gırtlağına sapladı. Erin kıllı boynu çeliğe karşı koyunca, bütün ağırlığını vererek, iki eliyle birden abandı bıçağın sapına. Çiftliklerin arkasında yakaladığı piliçleri az boğazlamamıştı. İşi öyle çabuk bitirdi ki, gecenin karanlığında yalnız boğuk bir çığlık duyuldu, bir de tüfek şangırdayarak düştü. Ay buluttan çıkmış, bembeyaz ışıldayıp duruyordu.

Şaşkınlıktan dona kalan Etienne, hâlâ yukarı bakıyordu. Çocuğa seslenmek istemiş, ama boğazı düğümlenmişti. Cüruf yığınının tepesi bomboştu şimdi, hızla kaçıp giden bulutlara hiçbir gölge düşmüyordu artık. Koşarak yukarı çıktı, Jeanlin’i kollarını açıp sırtüstü karlara uzanmış cesedin başında buldu. Ayın duru aydınlığında kırmızı pantolonla gri kaput keskin çizgilerle ak karlardan ayrılıyordu. Bir damla kan akmamıştı, bıçak hâlâ sapına dek adamın boğazındaydı.

Düşünmeden, çılgınca bir yumruk savurup çocuğu cesedin yanına uzattı.

— Neden yaptın bunu? diye kekeledi deli gibi.

Jeanlin toparlandı, incecik belini kabartarak elleri üstünde süründü; kocaman kulakları, çıkık çenesi, yaptığı kötü işin etkisiyle tir tir titriyor, yeşil gözleri ışıl ışıl yanıyordu.

— Hey Tanrım, hey Tanrım! Neden yaptın bunu?

— Bilmiyorum, içimden öyle geldi.

Bu karşılık bir tokat gibi indi suratına. Üç gündür bunu düşünüyordu. Hem de öyle çok düşünüyordu ki, içi içini yiyor, beyni zonkluyor, kulaklarının arkası çatlayacakmış gibi ağrıyordu. Kömür işçilerini evlerinden barklarından eden bu domuz askerlere el kaldırmaktan çekinecek miydi yani? Ormandaki sert konuşmalar, maden ocaklarındaki yakıp yıkma, asıp kesme çığlıkları, beş altı ölü belleğinden silinmemiş, devrimcilik oynayan yumurcak işte bunları yineleyip duruyordu. Daha fazlasını bilmiyordu, kimse onu kışkırtmamıştı, tıpkı bir tarladan soğan çalma isteği gibi, bu da kendiliğinden uyanmıştı içinde.

Bir çocuğun beyninde filizlenen bu belli belirsiz öldürme tohumundan ürken Etienne, bu kez bir tekme savurdu bilinçsiz bir hayvana benzeyen oğlana. Voreux karakolunun nöbetçinin boğuk çığlığını duymuş olabileceğini düşündükçe soğuk terler döküyor. Ay buluttan çıktıkça ocağa göz atıyordu. Ama hiç bir kıpırtı olmamıştı, eğildi, buz kesilmiş elleri yokladı, kaputun altında artık atmaz olmuş kalbi dinledi. Bıçağın yalnız kemik sapı, üstünde kara harflerle yazılmış o yalın, ama kadıncıl “Aşk” sözü bulunan sapı dışarıdaydı.

Gözleri adamın boğazından yüzüne kaydı. Birden askeri tanıdı: Bu, bir sabah kendisiyle konuştuğu, askere yeni alınmış küçük Jules’dü. Ve kırmızı çillerle kaplı yumuşak, sapsarı yüz karşısında ansızın büyük bir acıma duydu. Bir süre önce ufuklarda köyünü arayan, donuk bakışlı mavi gözleri göğe dikilmişti. Pırıl pırıl bir güneş altında gördüğü Plogof nerdeydi acaba? Bu fırtınalı gecede uzaktan uzağa denizin uğultusu geliyordu kulağına. Ta yukarlarda esen rüzgâr, belki de o kumsalı yalayıp gelmişti. İki kadın, anayla kız kardeş ayakta durmuş, yele kapılan hotozlarını tutarak, aralarındaki onca uzaklığa karşın şu küçücük erkeğin o anda ne yaptığını görebilirlermiş gibi ufka bakıyorlardı. Şimdi artık ömürlerinin sonuna dek bekleyeceklerdi onu. Hey ulu Tanrım, yoksulların varlıklılar için birbirlerini öldürmesi ne iğrenç şeydi!

Ama cesedi yok etmek gerekiyordu, Etienne ilkin götürüp kanala atmayı düşündü. Ancak mutlaka bulunacağı aklına gelince vazgeçti. O zaman, sıkıntısı alabildiğine arttı, dakikalar geçiyordu, ne gibi bir karara varsındı

Tanrım? Birden kafasında şimşekler çaktı: Réquillart'a dek götürebilirse, bir daha çıkmamacasına oraya gömebilirdi cesedi.

— Gel buraya, dedi Jeanlin'e.

Çocuk çekiniyordu.

— Gelmem, yine döversin beni. Hem sonra başka işlerim var. İyi akşamlar.

Gerçekten de Voreux'de, yedek payandaların altındaki gizli oyukta Bébert ve Lydie'yle buluşacaktı. Büyük bir oyundu bu seferki, Belçikalı işçiler madene inerken kavga çıkar da adamların kemikleri kırılırsa hemen patırtıya karışabilmek için, geceyi evin dışında geçireceklerdi.

— Bana bak, diye yineledi Etienne, gel buraya, yoksa askerleri çağırırım, gelip kafanı keserler.

Jeanlin yaklaşırken Etienne cebinden mendilini, çıkardı, bıçağı olduğu yerde bırakıp askerin boynunu mendille sıkıca bağladı, böylece kanın akmasına engel olacaktı. Kar eriyordu, yerde ne kan lekesi, ne de boğuşmanın ayak izleri kalmıştı.

— Yapış şunun ayaklarına!

Jeanlin erin ayaklarına yapıştı, Etienne de tüfeği sırtına geçirdikten sonra adamı omuzlarından kavradı; böylece kayaları yuvarlamamaya çalışarak, tepeden inmeye başladılar. Neyse ki, ay yine buluta girmişti. Ama tam kanal boyunda ilerlerken yusyuvarlak ortaya çıkıverdi: Karakoldaki erlerin kendilerini görmeyişi tam bir mucizeydi. Ses çıkarmadan ilerliyor, ceset sürekli sallanıp yürüyüşlerini aksattığı için yüz metrede bir yere bırakmak zorunda kalıyorlardı. Tam Ré-quillart yolunun köşesinde işittikleri bir gürültü ikisini de oldukları yere çiviledi, devriye koluna yakalanmamak için kendilerini bir duvarın ardına zor attılar. Daha ileride başka biriyle karşılaştılar, ama adam sarhoştu, küfrederek uzaklaştı. Sonunda eski kuyunun başına geldiler, kan ter içindeydiler, sinirleri öylesine bozulmuştu ki, dişleri takır takır birbirine vuruyordu.

Etienne eri nefeslikten geçirmenin pek kolay olmayacağını düşünmüştü. Gerçekten korkunç bir iş oldu bu. Kendisi ağaç köklerine tutunarak aşağı inip cesedin basamakları kırık ilk iki sahanlığı aşmasına yardım ederken,

Jeanlin’in yukarıda kalıp askeri yavaş yavaş kaydırması gerekti. Bundan sonraki sahanlıklarda da aynı işi yapmak, önden inip cesedi karşılamak zorunda kaldı; böylece onu bütün ağırlığıyla tepesinde hissede hissede, otuz merdiven, yani iki yüz on metre indi. Tüfek belini yontuyordu, cimriliğinden oğlanın gidip mum parçasını getirmesine de izin vermemişti. Hem ne yararı vardı? Bu daracık bacada ışık işleri daha da güçleştirirdi. Bununla birlikte soluk soluğa yükleme yerine geldiklerinde küçüğü mumu almaya yolladı. Kendisi cesedin yanı başına çökmüş, karanlıklar içinde yüreği küt küt atarak bekliyordu.

Jeanlin ışıkla geri gelince, Etienne onu sorguya çekti, çocuk büyüklerin geçemeyeceği köşelere varana dek, madenin her yanını dolaşmıştı çünkü. Yeniden yola koyuldular, yıkılmakta olan bir dehlizde, aşağı yukarı bir kilometre sürüklediler cesedi. Sonunda tavan alçaldı, yarı çatlamış direklerin tuttuğu, ufalanan bir kayanın altındaydılar, diz çökmek zorunda kalmışlardı. Küçük askeri bu uzun tabuta yatırdılar, tüfeğini yanına uzattılar, sonra tekmeleyerek yarı çökük direkleri iyice yıktılar, az daha kendileri de toprak altında kalıyorlardı. Kaya hemen yarıldı, diz ve dirsekleri üzerinde geriye kaçacak zamanı zor buldular. Olup biteni merak eden Etienne geri dönüp baktığında, tavanın çöküşü sürüyor, korkunç ağırlığı altında yavaş yavaş eziyordu cesedi. Az sonra ortada toprağın derin kütlesinden başka bir şey kalmadı.

Evine, yani inine dönen Jeanlin, yorgunluktan bitkin halde kendini samanların üstüne attı ve mırıldandı:

— Aman be! Şöyle bir saat kestireyim, ufaklıklar beni bekler nasıl olsa.

Etienne bir parmak kalan mumu söndürmüştü. Onun da yorgunluktan iflahı kesilmişti, ama uykusu yoktu, insana acı veren düşünceler balyoz gibi iniyordu beynine. Az sonra karşılık veremediği, bir kurt gibi zihnini kemiren tek bir soru kaldı ortada: Bıçağı gırtlağına dayadığı halde, neden Chaval’i vuramamıştı da, şu yumurcak, adını bile bilmediği bir askeri boğazlamıştı? İşte bu öldürme yürekliliği, öldürme hakkı, bütün devrimci inançlarını allak bullak ediyordu. Korkağın teki miydi acaba? Oğlan saman yatağında horlamaya başlamıştı bile, işlediği cinayetin esrikliğine tutulmuş bir adamın horultusuydu bu. Ve midesi bulanan, sinirleri gerilen Etienne onun varlığından, horultusundan rahatsız oluyor, acı çekiyordu. Birden ürperdi, bir korku yeli belirdi yüzünde. Toprağın derinliklerinden gelen bir

hıçkırık işitmiş, biri kendisine sürtünüp geçmişti sanki. Oraya, tüfeğiyle birlikte kayaların altına yatırılan küçük asker geldi gözünün önüne, sırtı buz kesti, saçları diken diken oldu. Akıl alacak iş değildi, bütün maden inliyordu sanki, mumu yeniden yakmak zorunda kaldı, bu solgun ışıkta dehlizlerin ıssızlığını görünce yatıştı ancak.

Gözlerini yanmakta olan fitile dikti, bir çeyrek saat yine aynı kavgayı sürdürerek düşündü. Derken bir cızırtı oldu, havaya bir yanık kokusu yayıldı, fitil bitmek üzereydi, az sonra her yer yeniden karanlığa gömüldü. Yine titremeye başlamıştı, bu denli yüksek sesle horlamasına engel olmak üzere nerdeyse gidip tokatlayacaktı Jeanlin'i. Oğlanın varlığı öylesine çekilmez bir hâl almıştı ki, açık havaya çıkma gereksinmesiyle yerinden fırladı, arkasından soluk soluğa gelen biri varmışcasına dehlizleri ve nefesliği koşarak geçti.

Ancak yukarıda, Réquillart ocağının yıkıntıları arasında rahat bir soluk alabildi. Öldürme yürekliliğini gösteremediğine göre, kendisinin ölmesi gerekecekti; daha önce de zihnini kurcalamış olan bu ölüm fikri, son bir umut gibi yerleşiyordu kafasına. Akıllıca ölmek, devrim uğruna ölmek her şeyi sonuna erdirecek, hesabı iyi ya da kötü kapatacak, daha fazla düşünmesine engel olacaktı. Arkadaşları Borainlere başkaldırırlarsa, en önde yürüyecekti, böylece talih yüzüne güler de bir kurşun yerdi belki. Kararlı adımlarla Voreux'ye doğru yürüdü. Saat ikiydi, ocağı koruyan karakolun yerleştiği maden çavuşlarının odasından korkunç bir gürültü geliyordu. Nöbetçinin yok oluşu karakolu birbirine katmış, koşup yüzbaşıya haber vermişler, nöbet yeri ve çevresi inceden inceye gözden geçirildikten sonra, erin kaçtığı sonucuna varılmıştı. Karanlık bir köşeye gizlenip çevreyi kollayan Etienne, küçük askerin sözünü ettiği cumhuriyetçi yüzbaşıyı düşünüyordu. Kim bilir, belki de onu halktan yana geçirebilirlerdi; bölük tüfeklerin namlusunu yere çevirdi mi, kentsoylular hapı yuttu demekti. Bunun üzerine yeni bir düşe daldı, artık ölümü düşünmüyordu, hâlâ umut bağladığı yenginin ateşiyle, buzların çözülüşünün yarattığı çisenti altında, çamurlar içinde saatlerce bekledi.

Saat beşe dek, Borainlerin yolunu gözledi. Sonra işletmenin büyük bir kurnazlıkla onları Voreux'de yatırdığını anladı. İniş başlamıştı, İki Yüz Kırklar mahallesinden iki direniş gözcüsü gidip arkadaşlarına haber verip vermeme konusunda kararsızdılar. Etienne gidip oynanan oyunu anlattı

onlara, iki işçi mahalleye doğru koşarken, kendisi de cüruf yığınının ardında, kanalda tekne çekenlerin kullandığı dar yolda kaldı. Saat altıyı vurdu, kurşun rengi gök hafifçe aydınlanır, kızılımtrak bir şafakla ışırken, keçi yollarının birinde cüppesinin eteklerini toplayıp incecik bacaklarını açıkta bırakmış olan Papaz Ranvier göründü. Her pazartesi maden ocağının öte yakasındaki bir manastırda sabah duasına giderdi.

— Günaydın dostum, diye bağırdı güçlü bir sesle, o alev alev yanan gözleriyle delikanlıyı süzdükten sonra.

Ama Etienne karşılık vermedi. İlerde Voreux kulesinin ayakları arasında bir kadın görmüş, bunun Catherine olduğunu sanıp kaygıyla o yana seğirtmişti.

Catherine gece yarısından beri buzları eriyen yollarda sürtüyordu. Eve dönen ve onu yatakta bulan Chaval, bir tokatta ayağa kaldırmıştı kızı. Pencereden atılmak istemiyorsa, hemen kapının yolunu tutmasını söylemişti; kızcağız bacakları yediği tekmelerden çürük içinde kalarak, yarı çıplak aşağı inmiş, son bir şamarla dışarı atılmıştı. Bu hayvanca davranış serseme çevirmişti onu, yol kıyısındaki işaret taşlarından birine oturmuş, Chaval'in kendisini geri çağırmasını bekleyerek gözlerini eve dikmişti; çünkü olacak şey değildi bu, mutlaka kendisini gözlüyordu şu anda, sokak ortasında kimsesiz kaldığını, tir tir titrediğini görünce, seslenip yukarı çağıracaktı herhalde.

Ancak sokağa atılmış köpek gibi iki saat kıpırdamadan bekledikten ve tam anlamıyla buz kestikten sonra kalktı. Montsou'dan çıktı, epey gitti, geri geldi, ama ne kaldırımdan seslenebildi, ne de kapıyı çalabildi. En sonunda taş döşeli yola daldı, sağdaki anayola saptı, anasının evine dönmeyi düşünüyordu. Ancak evin önüne gelince öyle bir utandı ki, sımsıkı örtülü kepenkler ardındaki ağır uykuya karşın, komşulardan biri görür korkusuyla bahçeler boyunca gerisingeriye koşmaya başladı. Ondan sonra da serseri gibi dolaşmaya başladı, en küçük gürültüde yüreği yerinden oynuyor, bekçilere yakalanıp sokak kızı gibi, aklından çıkmayan o iğrenç yere, Marchiennes'deki geneleve götürüleceğini düşündükçe soğuk terler döküyordu. İki kez geçti Vo-

reux’den, karakoldan gelen seslerden ürktü, izlenip izlenmediğini anlamak için ardına baka baka, soluk soluğa uzaklaştı oradan. Réquillart yolu sarhoş doluydu, bununla birlikte birkaç saat önce geri çevirdiği adamı bulma umuduyla, dönüp dolaşıp oraya geliyordu.

Chaval o sabah işbaşı yapacaktı; onunla konuşmanın yararsızlığını bilmesine karşın, bu düşünce Catherine’i madene getirdi: Ama artık aralarında her şey bitmişti. Jean-Bart’da çalışma durmuştu; Chaval, işini bozar korkusuyla, Vo-

reux’ye gelirsen gebertirim seni diye gözdağı vermişti kıza. İyi ama ne yapsındı yani? Çekip gitsin, açlıktan gebersin, önüne çıkan erkeğe teslim olarak çürüsün müydü? Bacakları yorgunluktan bitmiş, beline dek çamura batmış, tekerlek izlerinden yürümeye çalışıyor, başıboş dolaşıp duruyordu. Eriyen karlar şimdi bir çamur seli halinde yollardan akıyor, kızcağız bu çamur deryasında boğuluyor, oturacak bir taş bile bulamıyordu.

Gün doğdu. Catherine sakına sakına cüruf yığınının köşesini dönen Chaval’in sırtını tanıdığı an, bir de baktı ki, Lydie’yle Bébert de yedek payanda yığınının altındaki kovuklarından çıkıyorlar. Jeanlin beni burada bekleyin dediği için eve dönmeye cesaret edememiş, geceyi orada geçirmişlerdi ve çete başı cinayetin verdiği sarhoşlukla Réguillart’da horlarken, iki çocuk da ısınmak için birbirlerine sarılmıştı. Rüzgâr meşe ve çınar ağacından kesilmiş direkler arasından hışımla esiyor, çocuklar kendi haline bırakılmış bir oduncu kulübesindeymişçesine tortop olup birbirlerine sarılıyorlardı. Lydie kocasından dayak yiyen küçük bir kadın gibi, hiçbir zaman ağzını açıp yakınamıyor, Bébert de çete başının suratına indirdiği şamarlara karşı koyma yürekliliğini gösteremiyordu; ama Jeanlin artık işi iyice ileri götürmüştü, zavallıları en tehlikeli serüvenlere sokuyor, sonra da elde edilen şeyleri paylaştırmıyordu; ikisinin de yüreği başkaldırma duygusuyla doluydu, sonunda madenci baba gelir ensenizde boza pişirir diye gözdağı vermiş olmasına karşın, kendilerini tutamayıp öpüştüler. Baktılar ki tokat falan gelmiyor, başka bir şey düşünmeden, bu okşayışa nicedir içlerine attıkları tutkuları, yüreklerindeki bütün ezikliği ve sevgiyi katarak usul usul öpüşmeye devam ettiler. Bütün gece işte böyle ısındılar, kimsenin bilmediği bu kovukta öylesine mutluydular ki, tavada kızartılmış börek yedikleri, şarap içtikleri Sainte-Barbe yortusunda bile bu türlüsünü tatmamışlardı.

Tiz bir boru sesi Catherine’i yerinden hoplattı. Ayaklarının ucunda yükseldi, Voreux karakolundaki erlerin silah başı yaptığını gördü. Etienne koşa koşa geliyordu, Bébert’le Lydie de kovuklarından dışarı fırlamışlardı. Ve daha ileride, gittikçe artan aydınlıkta öfkeyle ellerini kollarını sallayan kadınlı erkekli bir kalabalık, işçi mahallesinden aşağı iniyordu.

V

Voreux'de bütün kapılar kapatılmıştı; altmış er, tüfekleri ayaklarının dibinde, açık tutulan biricik kapının önünde bekliyordu, kayıt kabul odasına giden daracık merdiven bu kapının ardındaydı, maden çavuşlarının odasıyla soyunma odası da oraya bakıyordu. Yüzbaşı geriden hücuma uğramasınlar diye, erlerini iki sıra halinde tuğla duvarın önüne dizmişti.

İşçi mahallesinden inen kalabalık önce açıkta durdu. Çok çok otuz kişiydiler, hep bir ağızdan bağırıp çağırıyorlardı.

Alelacele başına bağladığı bir mendilin altında saçı başı uçuşan ve kucağında uyuyan Estelle'le ilk gelenlerden biri olan Maheude, ateşli bir sesle bağırıp duruyordu:

— Sakın kimseyi dışarı bırakmayın! Hepsini içeride kıstıralım!

Maheu bu sözü onaylarken Mouque Baba çıkageldi, Réquillart'dan geçmesine engel olmak istediler. Ama o direndi, atlarının acıktığını, devrime falan aldırmadığını söylüyordu. Ayrıca hayvanlardan biri ölmüştü, çıkarmak için kendisini bekliyorlardı. Etienne yaşlı ispiri arkadaşlarının arasından geçirdi, askerler de kuyuya inmesine izin verdiler. Bir çeyrek sonra direnişçi kalabalığı gittikçe büyüyüp tehdit edici bir hâl alırken zemin kattaki geniş kapı açıldı, hayvanın ölüsünü taşıyan birkaç kişi göründü, hâlâ yukarı çekildiği ağın içinde duran ve acınası bir et yığınına benzeyen leşi götürüp erimiş kar sularının oluşturduğu çamurlu gölcüğün ortasına bıraktılar. Şaşkınlık öyle büyüktü ki, adamların geri dönmesine, kapıyı örtüp desteklemelerine engel olamadılar. Hepsi yana bükülmüş ve öylece donup kalmış başından tanımıştı atı. Kulaktan kulağa bir fısıltı dolaştı.

— Trompette değil mi bu? Trompette.

Gerçekten de Trompette'ti bu. Aşağı indiğinden beri ortama alışamamıştı bir türlü. Hep neşesizdi, işten zevk almıyor, hiç durmadan ışığı arıyordu sanki. Bataille, madenin bu gedikli atı, on yıllık çalışmanın verdiği kadercilikle ona da bir parça uysallık aşılayabilmek üzere yanından geçerken dostça sürtünüyor, boynunu ısırıyorsa da olumlu bir sonuç elde edemiyordu. Tam tersine, bu okşayışlar yüreğine çöken üzüntüyü artırıyor, karanlıklarda ömür tüketmiş arkadaşın itirafları tüylerini diken diken

ediyordu ve iki hayvan her karşılaşıp kişneyişlerinde birbirlerine dert yanıyorlardı adeta, yaşlısı geçmişi anımsayamıyor, genciyse bir türlü unutamıyordu. Ahırda yemlikleri yan yanaydı, başları önde, solukları birbirlerinin yüzünü yalayarak yaşıyorlar, hiç durmadan gün ışığının, yeşil çayırların, beyaz yolların, uçsuz bucaksız uzayıp giden sapsarı ekinlerin düşünü görüyorlardı. Günün birinde Trompette yattığı yerde kan ter içinde can çekişmeye başlayınca, Bataille onun başına gelmiş, hıçkırığı andıran kısa ve kesik soluklarla vücudunu koklamalara başlamıştı. Gittikçe soğuduğunu hissediyordu, gökten düşen ve kendisine açık havada geçen gençliğini anımsatan taptaze, güzelim kokularla dolu bu dostun son neşe kırıntısını da alıp götürüyordu maden ocağı. Trompette'in kıpırdamaz olduğunu anlayınca, korkudan kişneyerek yularını koparmıştı.

Mouque sekiz gündür başçavuşu uyarıyordu. Ama tam da hasta bir ata bakılacak zamandı doğrusu! Ayrıca yönetici beyler hayvanların yerini değiştirmekten de pek hoşlanmıyorlardı. Oysa şimdi her şeye karşın yukarı çıkarılması gerekiyordu. Mouque bir gün önce yanına iki kişi alarak tam bir saat uğraşmış, hayvanı iyice bağlamıştı. Trompette'i kuyu başına götürme işini Bataille'a vermişlerdi. Yaşlı beygir, arkadaşını öyle dar bir dehlizde sürüklüyordu ki, zaman zaman derilerini soymak pahasına hızla asılmak zorunda kalıyordu; yorgunluktan bitkin bir halde başını sallayıp duruyor, adamın birinin kesip biçmek üzere beklediği bu et yığınının sürüklenişini dinliyordu. Yükleme yerinde koşumları çözüldüğü zaman, kederli bir bakışla çıkış hazırlıklarını, ölü atın çamur kuyusu üstündeki kalaslar üzerine yatırılışını, içine konduğu ağın kafeslerden birinin altına tutturuluşunu seyretti. En sonunda, yükleyiciler hayvan geliyor diye işaret verdiler, Bataille başını kaldırdı, önce yavaş yavaş yükselen, sonra bir daha dönmemecesine o karanlık delikte yitip giden arkadaşına baktı. Boynu havada kalmıştı, belki de o karışık hayvan belleği yeryüzündeki şeyleri anımsıyordu. Ama her şey bitmişti, arkadaşı hiçbirini göremeyecekti artık bunların, kendisi de yukarı çıkarken, işte böyle acınası bir et yığını halinde bağlanacaktı. Ayakları titremeye başladı, ta ötelerden, kırlardan gelen temiz hava onu boğuyordu; yavaş yavaş ahıra döndüğünde sarhoş gibiydi.

Yukarıda, maden ocağının avlusunda kömür işçileri Trompette'in ölüsü karşısında kederli yüzlerle dikiliyorlardı. Kadının biri alçak sesle:

— İnsanlar yine de talihli, kardeş, dedi, canı istediği zaman iner madene!

Derken, yeni bir dalga geldi işçi mahallesinden, ardında karısıyla Bouteloup olduğu halde en önde yürüyen Levaque avazı çıktığınca bağırıyordu:

— Kahrolsun Borainler! Ocağımızda yabancı istemeyiz! Kahrolsunlar! Kahrolsunlar!

Hepsi birden kapıya doğru saldırıyordu, Etienne araya girmek zorunda kaldı. Yüzbaşıya yaklaştı, ince uzun, çok çok yirmi sekiz yaşında, umutsuz ama kararlı yüzlü genç bir adamdı bu: Etienne durumu anlatıyor, onu kendilerinden yana çekmeye çalışıyor, yüzünde sözlerinin tepkisini yakalamaya uğraşıyordu. Yararsız bir kıyıma girişmenin, kendini tehlikeye atmanın gereği var mıydı? Hak ve adalet maden işçilerinden yana değil miydi? Hepsi kardeşti, pekâlâ anlaşabilirlerdi. Yüzbaşı, cumhuriyet sözünü duyunca sinirli bir el hareketi yapmıştı. Askerce bir sertlik içindeydi hâlâ, derken:

— Geri çekilin! Kuvvet kullanmak zorunda bırakmayın beni! diye bağırdı.

Etienne tam üç kez denedi bu işi. Arkasında arkadaşları homurdanıp duruyordu. Ortalıkta Bay Hennebeau'nun madende olduğu söylentisi dolaşıyordu; işçiler boynundan aşağı sallandıralım, bakalım kendi kömürünü kendisi çıkaracak mı diye bağrışıyorlardı. Ama bu söylenti asılsızdı, madende Négrel'le Dansaert'den başka kimse yoktu; onlar da bir ara gelip kayıt kabul odasının camında boy gösterdiler: Pierronne'la yakalanışından beri eski çalımını yitiren işçibaşı biraz geride duruyordu; mühendisse yiğitçe öne çıkmış, küçük, canlı gözlerini kalabalığa dikmiş, insanlara ve nesnelere horgörüyle bakıp bıyık altından sırıtıyordu. Onlar görünür görünmez yuh sesleri duyuldu, hemen geri çekildiler. Onların yerine Suvarin'in sarışın başı göründü. Bu sırada görevdeydi, grevden bu yana bir gün bile makinesinin başından ayrılmamıştı, çelik mavisi solgun gözlerinin dibinde ışıldayan bir saplantının tutsağı olmuş gibi, artık hiç ağzını açmıyordu.

— Geri çekilin! diye yineledi yüzbaşı yüksek sesle. Boş laf dinleyecek halim yok, madeni koruma buyruğu aldım, koruyacağım… Ve sakın adamlarımın üstüne yürümeye kalkmayın, hepinizi geri püskürtmeyi bilirim.

Kararlı sesine karşın, gittikçe kabaran işçi yığını karşısında duyduğu kaygıyla beti benzi uçuyordu. Öğleyin nöbet değiştirecekti; ama o zamana dek dayanamamaktan korkmuş, yardım istemek üzere madendeki katarcı oğlanlardan birini Montsou'ya yollamıştı.

Son sözleri küfürlerle karşılandı.

— Kahrolsun yabancılar! Borainlere ölüm!.. Kendi evimizin efendisi olmak istiyoruz!

Etienne umutları kırılmış olarak geri çekildi. Her şey bitmişti artık, dövüşüp ölmekten başka çare yoktu. Arkadaşlarına engel olmaktan vazgeçti, kalabalık küçük birliğin burnuna dayandı bir anda. Sayıları dört yüze yakındı, çevredeki işçi mahalleleri yavaş yavaş boşalıyor, işçiler koşarak geliyorlardı. Hep bir ağızdan bağırıyorlardı; Maheu'yle Levaque

askerlere çılgınca:

— Basın gidin buradan! Sizinle bir alışverişimiz yok bizim, basın gidin buradan! diyorlardı.

— Sizin üstünüze vazife değil bu, diye devam ediyordu Maheude. Bırakın, kendi işimizi kendimiz görelim.

Hemen onun arkasında duran Levaque'ın karısı daha sert bir sesle ekliyordu:

— Geçmek için sizi mi yiyelim yani? Basın gidin diye rica ediyoruz işte!

Derken Bébert'le birlikte kalabalığın arasına karışmış olan Lydie'nin incecik sesiyle:

— Dangalak sürüsüne bakın be! diye bağırdığı işitildi.

Birkaç adım ötede dikilen Catherine şaşkın şaşkın alnının karayazısı yüzünden yine içine düştüğü bu kavgayı seyrediyordu. Çektiği acı yetmiyor muydu sanki? Ne günah işlemişti acaba, hangi felaket böyle yakasına yapışmış bırakmıyordu? Daha dün direnişçilerin öfkesine akıl erdiremiyor, insan iki tokat yedi mi, usul usul yerine oturur diye düşünüyordu; oysa şimdi yüreği kinle nefretle kabarıyor, Etienne'in eskiden yatmazdan önce anlattıklarını anımsamaya çalışıyor, o anda askerlerin dediklerini işitmeye uğraşıyordu. Etienne askerlere arkadaşça davranıyor, onlara kendileri gibi halk çocuğu olduklarını, yoksulları sömürenlere karşı halkla birleşmeleri gerektiğini anlatıyordu.

Derken, kalabalık şöyle bir dalgalandı, yaşlı bir kadın insanları yararak ileri fırladı. İnsana korku verecek kadar sıska, kolları ve boynu çıplak Yanık Karı'ydı bu, öyle bir koşup gelmişti ki, ak saçları alnına düşmüş, gözlerini örtmüştü.

— Hey ulu Tanrım, geldim işte! diye kekeledi soluk soluğa. O satılık Pierron bodruma kapatmıştı beni!

Ve hiç beklemeden, zehir zemberek bir dille, ağız dolusu küfürler ederek askerlere saldırdı.

— Sizi gidi hergeleler, ırz düşmanları sizi! Efendilerinizin kıçını yalar, ancak yoksullara diklenirsiniz!

Bunun üzerine kalabalık da ona katıldı ve bir küfür yağmurudur başladı. Bazıları hâlâ: “Yaşasın askerler! Subay kuyuya!” diye bağırıyordu. Ama az sonra tek bir laf kaldı ortada: “Kahrolsun kırmızı pantolonlular!” Kardeşlik çağrılarını, dostça kandırma girişimlerini ağızlarını açmadan, kıllarını kıpırdatmadan dinlemiş olan askerler, küfür yağmuru karşısında da aynı soğukluğu gösteriyordu. Arkalarında duran yüzbaşı kılıcını çekmişti; kalabalık gittikçe yaklaşıp kendilerini duvara sıkıştırınca, süngü tak emrini verdi. Erler buyruğu yerine getirdi, bir anda iki sıra çelik uç dizildi direnişçilerin önüne.

— Ah, bok oğlu boklar, ah! diye uludu Yanık Karı gerilerden.

Ama az sonra hep birlikte ölümü falan hiçe sayan bir coşkunlukla geri geliyorlardı. Özellikle kadınlar koşuyor, Maheude’le Bayan Levaque avazları çıktığınca bağırıyorlardı:

— Hadi durmayın, öldürün bizi, öldürün! Hakkımızı istiyoruz biz!

Levaque ellerini paralama pahasına üçlü bir süngü demetine yapışmış sarsıyor, erlerin ellerinden almak için silahları kendine doğru çekiyordu; öfkenin on katına çıkardığı bir güçle tuttuğu gibi büküyordu tüfekleri, onun ardından gelmiş olduğu için canı sıkılan Bouteloup ise, bir köşede durmuş seyrediyordu.

— Hadi, görelim bakalım, yiğit misiniz değil misiniz? diye bağırıyordu Maheu.

Sonra ceketini açtı, gömleğini sıyırıp kömürle dövmelenmiş kıllı göğsünü önlerine gerdi. Süngülere doğru atılıyor, korkunç bir saldırganlık ve yiğitlikle erleri geriletiyordu. Süngülerden biri memesine saplanmış, bunun üzerine çılgına dönmüş, kaburgalarının çatırtısını duymak için daha çok girsin diye uğraşıyordu.

— Korkaklar, cesaret edemezsiniz ki… On bin işçi var ardımızda. Evet, bizi öldürürsünüz belki, ama daha on bin kişi var öldürülecek.

Askerlerin durumu gittikçe ciddileşiyordu, ancak son aşamada silah kullanmak için kesin buyruk almışlardı. İyi ama bu çılgınların kendi

kendilerini şişe geçirmelerine nasıl engel olabilirlerdi ki? Öte yandan aradaki açıklık da daralmış, çekile çekile gelip duvara dayanmışlardı. Bununla birlikte bir avuç er gittikçe kabaran insan seli karşısında iyi direniyor, yüzbaşının verdiği buyrukları soğukkanlılıkla yerine getiriyordu. Gözleri ışıl ışıl yanan, dudakları sinirli sinirli gerilmiş olan yüzbaşının tek korkusu, erlerin küfürler karşısında çığırlarından çıkmasıydı. Dört tel bıyığı havaya kalkmış zayıf ve genç bir çavuş, daha şimdiden kaygı verici bir biçimde gözlerini kırpıştırıp duruyordu. Hemen yanında duran, böyle bir sürü olaya katıla katıla teni güneşten yanıp köseleşmiş gedikli bir er, süngüsünün saman çöpü gibi kırılıverdiğini görünce, sapsarı kesilmişti. Askere yeni alınmışa benzeyen, üstünden toprak ve ekin kokusu silinmemiş başka bir er de kendilerine hergele ve ırz düşmanı diye bağrıldıkça hırsından kıpkırmızı kesiliyordu. Şiddet hareketlerinin sonu gelmiyor, yumruklar sıkılıyor, korkunç küfürler, gözdağları ve suçlamalar suratlara yağıyordu. Onları böyle kıpırtısız bir yüzle, askeri sıkıdüzenin kibirli ve kederli suskunluğu içinde tutabildiğine göre, verilen buyruğun alabildiğine güçlü olması gerekiyordu.

Çatışma kaçınılmaz hale geldiği sırada, birliğin arkasından, maden çavuşu Richomme'un iyi bir jandarmanınkini andıran o pamuk gibi ağarmış saçlarıyla, heyecan içerisinde dışarı çıktığı görüldü. Bağıra bağıra konuşuyordu.

— Hey ulu Tanrım, bu ne aptallık be! Böyle saçmalıklara izin veremeyiz!

Bunu dedikten sonra, süngülerle işçiler arasına fırladı.

— Arkadaşlar, beni dinleyin… Bilirsiniz, eski bir işçiyim ve her zaman sizden yana çıktım. Onun için Tanrı adına yemin ederim ki, sizlere dürüst davranılmazsa, kendim gidip işin doğrusunu yüzlerine haykıracağım şeflerin… Ama bu yaptığınız fazla işte, şu yiğit insanlara bağırıp küfretmeniz, karnınızı deştirmeye çalışmanız hiçbir işe yaramaz.

Kalabalık dinliyor, kararsızlık içinde bocalıyordu. Ancak ne yazık ki, yukarıda bızdık Négrel'in ince suratı göründü tam o sırada. Kendi gelecek yerde, çavuşlardan birini yolladığı için suçlandığını sanıyordu herhalde; başladı konuşmaya. Ama sözleri öyle bir uğultuyla karşılandı ki, omuz silkerek geri çekilmek zorunda kaldı. Richomme'un bundan sonraki çabaları, kendi adına yalvarıp yakarmaları, arkadaş arasında bu türlü

ricaların kabul edilmesi gerektiğini anlatmaya çalışması hiçbir işe yaramadı: İşçiler onu da geriye itiyor, ondan bile kuşkulanıyorlardı. Yine de direndi, aralarında kaldı.

— Hay lanet olsun! Gerekirse sizinle birlikte benim de kafamı kırsınlar, ama siz böyle aptallık ettikçe yanınızdan ayrılmayacağım!

Kendisine yardım etmesi için Etienne'e yalvardı, ama beriki elimden bir şey gelmez anlamında omuz silkti. Çok geçti artık, sayıları beş yüzü aşmıştı. Ve tabii yalnız öfkeliler, Borainleri kovmaya gelmiş olanlar yoktu orada; meraklılar seyre gelip dikiliyor, dalgacılar da dalgalarını geçmeye koşuyordu. Az ileride bir grubun ortasındaki Zacharie'yle Philomène olup bitenleri seyrediyorlardı, öylesine dertsizdiler ki çocuklarını, Achille'le Désirée'yi de yanlarına almışlardı. Derken, Réquillart'ın oradan yeni bir dalga koptu, Mouquet'yle Mou-quette de aralarındaydı: Oğlan hemen arkadaşı Zacharie'nin yanına gitti, kıkırdayarak omuzuna vurdu; kızsa heyecanlı heyecanlı, ön sıradaki kafası kızmışlar arasına koştu.

Bu arada yüzbaşı ikide bir Montsou yoluna bakıyordu. İstediği destek bir türlü gelmiyordu, altmış adamı daha çok dayanamazdı. Sonunda halkın gözünü korkutma düşüncesi geldi aklına, onların önünde silah doldurttu. Erler buyruğu yerine getirdi, ama heyecan yatışacağına artmış, bağrışmalar, dalga geçmeler çoğalmıştı.

— Hele şu aylak heriflere bakın, diye alay ediyordu başta Yanık Karı ve Bayan Levaque olmak üzere bütün kadınlar, nişan talimine gidiyorlar sanki!

Maheude uyanıp ağlamaya başlamış olan Estelle'i bağrına basmış ve erlere öylesine yaklaşmıştı ki, çavuş kucağında o yavrucakla ne yapmak istediğini sormak zorunda kaldı.

— Senin üstüne vazife mi? diye karşılık verdi Maheude. Yiğitsen ateş et bakalım!

Erkekler küçümseyen bir tavırla başlarını sallayıp duruyordu. Hiçbiri ateş edebileceklerine inanmıyordu.

— Kurşun yoktur bunların mermilerinde, dedi Levaque.

— Kazak mıyız biz be! diye bağırdı Maheu. Fransızlara ateş açılmaz, dinine yandığımın!

Daha başkaları Kırım seferine çıkıldığı zaman bile kurşundan korkmadıklarını haykırıyordu. Ve hep birlikte süngülerin üzerine yürüyorlardı. O an ateş edilse, halk ekin gibi biçilirdi.

En önde yürüyen Mouquette, askerlerin kadınların karnını deşmeye kalktığını düşündükçe, öfkesinden saçını başını yoluyordu. Bütün küfürlerini suratlarına tükürürcesine savurmuş, söyleyecek kötü lafı kalmamıştı, derken, ansızın en büyük silahını kullandı, dönüp kıçını gösterdi birliğe. İki eliyle eteklerini kaldırıyor, bacaklarını geriyor, kalçalarını şişiriyordu.

— Alın, hepiniz kıçımı yiyin! Üstelik daha demin yıkandım, inek sürüsü!

Yatıyor, kalkıyor, herkes payını alsın diye bir o yana, bir bu yana dönüyor, her seferinde avazı çıktığınca bağırıyordu.

— Al, bu subaya! Al, bu çavuşa! Alın bakalım, bu da erlere!

Korkunç bir gülüşme başladı, Bébert'le Lydie kasıklarını tuta tuta gülüyor, ciddi bir yüzle olacakları bekleyen Etienne bile bu hakaret dolu çıplaklığı alkışlıyordu. Şimdi herkes, gerek dalgacılar, gerek kavgacılar, sanki suratlarına edilmiş gibi, askerleri yuhalıyordu; yalnız aç açıkta, eski payandaların üstünde dikilen Catherine gülmüyor, boğazının düğümlendiğini, duyduğu nefretle kanının beynine çıktığını hissediyordu.

Derken bir itişip kakışma oldu. Adamlarının sinirlerini yatıştırmak isteyen yüzbaşı, birkaç kişiyi tutuklatmaya karar vermişti. Mouquette yay gibi fırladı, kendini arkadaşlarının bacakları arasına atarak kurtuldu. En kudurganlardan üç kişi, Levaque'la iki arkadaşı tutuklandı, maden çavuşlarının odasına götürülüp göz hapsine alındı.

Négrel'le Dansaeart yukarıdan yüzbaşıya içeri girip yanlarına gelmesi için sesleniyorlardı. Yüzbaşı buna yanaşmadı, kilitsiz kapıların bir yüklenişte açılacağını, ondan sonra eli kolu bağlı, silahsız yakalanmanın utancını tadacağını biliyordu. Birliği sabırsızlanmaya, homur homur homurdanmaya başlamıştı bile, şu baldırı çıplaklardan kaçacak değillerdi ya. Duvara sıkıştırılan, tüfekleri dolu altmış er yeniden direnişçi kalabalığına verdi yüzünü.

Önce derin bir sessizlik içinde, birkaç adım geriledi kalabalık. Direnişçiler hâlâ az önceki zorbalığın şaşkınlığındaydılar. Sonra bir ses yükseldi, tutsakların hemen salıverilmesini istedi. Bazıları götürülenlerin içeride boğazlandığını söylüyordu. Ve kimseden buyruk almadan, aynı öç alma gereksinmesiyle, hep birden yakınlardaki tuğla yığınlarına saldırdılar; tuğlaların kili o bölgeden sağlanıyor ve hemen oracıkta fırınlanıyordu. Çocuklar teker teker taşıyor, kadınlarsa eteklerini dolduruyordu. Az sonra herkesin ayağının dibinde bir yığınak oldu ve taş savaşı başladı.

İlk Yanık Karı başladı taş yağdırmaya. Tuğlaları o zayıf bacağında kırıyor, sonra iki eliyle birden savuruyordu. Bayan Levaque kollarını sıvamış, ancak pek tombul ve hantal olduğundan daha iyi vurabilmek için Bouteloup'nun yalvarıp yakarmalarına karşın, erlerin burnunun dibine yaklaşmıştı! Bouteloup, hazır kocası ortada yokken alıp götürürüm umuduyla, kadını kolundan çekiştirip duruyordu. Bütün kadınlar coşmuştu, tuğlaları tombul bacaklarında kırayım derken ellerini kanatmaktan bıkan Mouquette, şimdi artık olduğu gibi savuruyordu onları. Çocuklar da savaşa katılmıştı, Bébert, Lydie'ye tuğlaların nasıl fırlatılacağını gösteriyordu. Taşlar yağmur gibi yağıyor, koca koca tuğlalar düştükleri yerde boğuk sesler çıkarıyordu. Birden bütün bu çılgınlık arasında yumruklarını sıkıp havaya doğru sallayan, tuğlaları kırdıktan sonra, o incecik kollarının, olanca gücüyle askerlere savuran Catherine'i gördüler. Nedendir bilinmez, boğulacak gibi oluyor, herkesi ve her şeyi kırıp geçirmek arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Bitmeyecek miydi artık şu Tanrının cezası dertli ömür? Erkeği tarafından dövülüp sokağa atılmaktan, uyuz köpek gibi çamurlar içinde yuvarlanmaktan, kendisi gibi açlıktan nefesi kokan babasına gidip bir kaşık çorba bile isteyemeden yaşamaktan bıkmıştı. Hiçbir zaman düzelmeyecekti bu işler, tam tersine, kendini bildi bileli daha da kötüye gitmekteydi ve bu hırsla tuğlaları kırıyor, bütün o pislikleri temizlemekten başka bir şey düşünmeden sürekli savuruyor, gözleri kan çanağına dönmüş, kimin çenesini kırdığını görmüyordu bile.

Askerlerin önünde duran Etienne'in az kalsın kafası yarılıyordu. Kulağı şişmişti, hızla geriye döndü, tuğlanın Catherine'in ateşli ellerinden çıktığını anladı; ölüm pahasına yerinden kıpırdayamıyor, durmuş onu seyrediyordu. Birçokları da Etienne gibi kavganın heyecanıyla kendilerinden geçmiş, kollarını sarkıtmış, ortalık yerde dikiliyordu. Mouquet bir mantarın üzerindeki parayı bilyeyle düşürme oyununu seyrediyormuş gibi, atılan

tuğlaları gözlüyordu: Oo! Şu tam yerini buldu azizim! Ama beriki boşa gitti! Yine herkesle dalga geçiyor, olup bitenleri daha iyi seyretmek için babalarının sırtına çıkmak isteyen Achille'le Désirée'nin bu dileklerini yerine getirmedi diye karısı Philomène'le kavga eden Zacha-

rie’ye dirsek atıyordu. Daha ötede yol boyunca dizilmiş seyirciler vardı. Yamacın başında, işçi mahallesinin ağzında Bonnemort Baba görünmüş, bir bastona yaslanmış, kıpırdamadan duruyor, dimdik gölgesi pas rengi göğe vuruyordu.

Çavuş Richomme daha ilk tuğlalarda yine koşup askerlerle maden işçileri arasına dikilmişti. Birincilere yalvarıyor, ötekilere öğüt veriyor, yaralanırım falan diye aldırmıyordu, öyle büyük bir umutsuzluk içindeydi ki, gözlerinden iri yaşlar boşanıyordu. Şamata arasında sözleri duyulmuyor, yalnız ak düşmüş kalın bıyıklarının titrediği görülüyordu.

Bu arada tuğla yağmuru sıklaşmıştı, kadınlardan örnek alan erkekler de katılmıştı savaşa.

Birden Maheude, Maheu’nün gerilerde durduğunu fark etti. Elleri boş, suratı asıktı.

— Neyin var, ha? diye bağırdı. Bırakıyor musun onları? Arkadaşlarının hapse atılmasına göz mü yumacaksın?.. Ah, ah! Şu çocuk olmasa, gösterirdim ben sana!

Zırıl zırıl ağlayarak boynuna sarılan Estelle, Yanık Karı ile öbür kadınların yanına katılmasına engel oluyordu. Baktı ki kocası hiç oralı değil, ayağıyla birkaç tuğla itti bacaklarının arasına.

— Hey Tanrım, hey Tanrım, al şunları at be adam! Yüreklendirmek için herkesin ortasında suratına tükürmem mi gerek, ha?

Kıpkırmızı kesilen Maheu, tuğlaları kırdı ve savurdu. Karısı arkasına geçmiş sürekli sıkıştırıyor, adamcağızı şaşkına çeviriyor, sinirden gerilmiş kollarıyla kızını bağrına bastırmış öldür, gebert diye uluyordu; adam da durmadan ilerliyordu, sonunda süngülerle burun buruna geldi.

Küçük birlik bu taş yağmuru altında erimişti adeta. Neyse ki tuğlalar çok yukarı düşüyordu, duvar delik deşik olmuştu. Ne yapmalıydı, hey Tanrım? İçeri girmek, yüz geri etmek olasılığı bir anda kıpkırmızı yaptı yüzbaşının solgun yüzünü; ama artık bu da olası değildi, daha bir adım atmadan derilerini yüzerlerdi çünkü. Tuğlalardan biri şapkasının siperliğini kırmış, alnından kanlar akıyordu. Adamlarının çoğu yaralanmıştı ve artık buyruğun

falan işe yaramayacağını, kendi canını kurtarma içgüdüsünün ağır bastığını, erlerin kendilerinden geçtiklerini hissediyordu. Çavuş, bir hay lanet olsun savurmuştu, beze sarılmış balyoz gibi inen ve etlerini çürüten bir tuğla sol omuzunu çıkarmıştı galiba. İki taş yiyen acemi erin başparmaklarından biri ezilmiş, sağ dizi cayır cayır yanıyordu: Daha ne kadar böyle dayak yiyeceklerdi canım? Taşlardan biri güngörmüş yaşlı erin kasığına geldi, adamcağızın yanakları mosmor kesildi, elindeki silah titredi, ince zayıf kollarına doğru düştü. Yüzbaşı tam üç kez ateş emri vermeye kalktı. Sıkıntıdan boğazı düğümleniyor, birkaç saniye süren ardı arkası gelmez çatışmalar içinde, zihnindeki bütün düşünceler, görev duyguları, insan ve asker olarak taşıdığı bütün inançlar birbirine giriyordu. Taş yağmuru hızlandı, tam ağzını açıp: Ateş! diye bağıracaktı ki, silahlar kendiliğinden patladı, önce üç el, sonra beş el, derken bir yaylım ateşi, en sonunda da ortalık derin bir sessizliğe gömüldüğü sırada tek bir el silah sesi duyuldu.

Büyük bir şaşkınlık oldu. Erler ateş etmişti, direnişçi kalabalığı hâlâ gözlerine inanamıyor, ağzı açık bakıyordu. Ama az sonra kulak yırtan çığlıklar yükseldi, derken borazan da, ateş kes çaldı. Ve korkunç bir ürküntü kapladı herkesi, çamurlar içinde, yaylım ateşine tutulmuş koyun sürüsü gibi, çılgınca bir kaçış başladı.

Bébert'le Lydie, ilk üç elde birbirlerinin üstüne yığılmışlardı, küçük kız tam suratından, oğlansa sol omuzunun altından yaralanmıştı. Yıldırımla vurulmuşa dönen kız kıpırdamıyordu. Oğlansa kıvıl kıvıl kıvranıyor, can çekişme sırasında, geceledikleri kovukta yaptığı gibi kıza sarılmak, bağrına basmak istiyordu. Tam o sırada Réuillart'dan çıkıp gelen yüzü gözü uyumaktan şişmiş Jeanlin, barut dumanları arasından geçti, Bébert'in küçük sevgilisini kucakladıktan sonra can verişini gördü.

İkinci beş el ateşse Yanık Karı ile maden çavuşu Ri-

chomme'u yere sermişti. Zavallı işçi, arkadaşlarına durun diye yalvarırken sırtının ortasına kurşunu yemiş, dizüstü düşmüştü; sonra yana devrilmiş, gözlerinde hâlâ az önce döktüğü yaşlar, can çekişiyordu. Gırtlağından yaralanan yaşlı kadınsa, bir demet kuru çalı gibi küt diye yıkılmış, son anda kana boğulan sesiyle bir küfür daha savurmuştu.

O sırada yaylım ateşi ortalığı tarıyor, bir kıyıda durup kavgayla dalga geçenleri biçiyordu. Kurşunlardan biri Mou-quet'nin tam ağzına girdi ve onu Zacharie'yle Philomène'in ayakları dibine seriverdi, iki küçüğün yüzü gözü kan içinde kalmıştı. Aynı anda Mouquette de karnına iki kurşun yiyordu. Askerlerin silahları omuzladığını gören bu temiz yürekli kız, içgüdüyle, koru kendini diyerek Catherine'in önüne fırlamıştı; korkunç bir çığlık attı, sarsıntının etkisiyle sırtüstü yere serildi. Etienne koştu, kızı kucaklayıp götürmek istedi; ama o, eliyle, bırak bırak, her şey bitti artık dedi. Sonra sanki onları nihayet yan yana görmekten mutluluk duyuyormuş gibi gülümseyerek can verdi.

Tam her şey bitmiş gibiyken, kurşun yağmuru ta ötelerde, işçi mahallesinin evleri arasında yankılanıp eridiği sırada çok geç kalmış olan son tüfek tek başına patladı.

Kurşunu tam kalbine yiyen Maheu olduğu yerde döndü, kömür tozundan kapkara kesilmiş su birikintisine yüzüstü gömüldü.

Alıklaşan Maheude kocasının başına çöktü.

— Hey, efendi, kalk bakayım. Bir şeyin yok, değil mi ha?

Kucağındaki Estelle hareket etmesine engel oluyordu, kızı bir koltuğuna sıkıştırdı, erkeğinin yüzünü çevirdi.

— Konuşsana canım! Yaran nerende?

Adamın gözleri boş boş bakıyordu, ağzı kanlı köpükle doluydu. Kadın anladı, ölmüştü. Bunun üzerine, kızı bir paket gibi kolunun altında, çamurun ortasına çöktü, şaşkın gözlerle erkeğine bakmaya başladı.

Ocak kurtulmuştu. Yüzbaşı, aynı sinirli hareketle, taşlardan birinin parçaladığı şapkasını çıkarmış, sonra yeniden giymişti; ömrünün en büyük

felaketi karşısında aynı sapsarı, ama sert yüzle duruyordu; ağızlarını bıçak açmayan erleriyse tüfeklerini dolduruyorlardı. Kayıt kabul odasının penceresinde Négrel'le Dansaert'in korkulu yüzleri göründü. Suvarin hemen arkalarındaydı, alnında derin bir çizgi belirmişti, aklından çıkmayan tek düşünce şimdi bir gözdağı halinde bu çizgide toplanmıştı sanki. Ufkun öte yanında, yamacın başında dikilen Bonnemort Baba yerinden kıpırdamamış, bir eliyle bastonuna yaslanmış, öbürünüyse aşağıdaki yakınlarının kırımını daha iyi görebilmek için gözlerine siper etmişti. Yaralılar inliyor, düştükleri yerde kaskatı kesilen ölüler yavaş yavaş soğuyordu, buzların çözülüşüyle kirli kar kümeleri arasında yeniden ortaya çıkan ve mürekkep lekesini andıran kapkara çamura bulanmıştı hepsi. Ve yoksulluktan iyice zayıf düştükleri için daha da zavallılaşan bütün bu ufacık insan cesetleri arasında, kocaman, acınası bir et yığını halinde Trompette'in ölüsü yatıyordu.

Etienne ölmemişti. Yorgunluktan ve içini kaplayan büyük sıkıntıdan olduğu yere çöken Catherine'in yanında beklerken, çın çın öten bir sesle irkildi. Kilisedeki duasını bitirip dönmekte olan Papaz Ranvier'ydi bağıran, iki kolunu havaya kaldırmış, bir peygamber gibi, Tanrının bütün ilencini katillere yağdırıyordu. Hak ve adalet çağının elbet geleceğini söylüyor, yeryüzündeki talihsizleri, emekçileri kırdırmakla işlediği suçlara tüy diktiğine göre, kentsoylu sınıfın çok yakında ortadan kalkacağını haber veriyordu.

Yedinci Bölüm

I

Montsou’da patlayan tüfekler Paris’te korkunç yankılar uyandırmıştı. Dört gündür bütün muhalif gazeteler ateş püskürüyor, baş sayfalarda müthiş haberlere rastlanıyordu: Yirmi beş yaralı, ikisi çocuk, üçü kadın olmak üzere on dört ölü vardı; ayrıca tutuklananlar olmuştu. Levaque bir halk kahramanı haline gelmiş, sorgu yargıcına verdiği, eski bilgelerden kalmışa benzeyen kısa ve özlü karşılıklar dillerde dolaşmaya başlamıştı. Atılan kurşunlarla en duyarlı yerinden yaralanan imparatorluk, yaralarının ciddiliğini göstermemeye, hâlâ güçlüymüş gibi görünmeye uğraşıyordu. Aman canım, tatsız bir çatışmadan başka bir şey değildi bu, kamuoyu denen şeyi harekete geçiren Paris kaldırımlarından çok çok uzakta, kömür tozuna bulanmış bir ülkede meydana gelmiş, kısa zamanda unutulup gidecek sıradan bir olaydı nihayet. Yakında her şey unutulurdu. İşletmeye sorunu örtbas etme ve herkesin sinirlerini bozacak toplumsal bir yara biçimini alan şu tatsız direnişi sona erdirme buyruğu verilmişti.

Bunun üzerine çarşamba sabahı üç yönetim kurulu üyesi damladı Montsou’ya. Yüreği kan ağlayan, o güne dek başına gelen apansız felaketin yasından sıyrılamamış olan bu küçük kasaba, onların gelişiyle rahat bir soluk aldı, dertlerinin sona ereceğini sezip sevindi. Tam o günlerde hava da iyileşmiş, leylak tomurcuklarını çatlatan ılık bir şubat güneşi çıkmıştı. İşletmenin kapısı penceresi yeniden açılmış, kocaman yapı canlanmıştı; içeriden sevindirici haberler gelmekteydi, sayın yöneticilerin felakete çok üzüldükleri, işçi kardeşlere kucak açmaya hazır oldukları söyleniyordu. Tasarladıklarından daha sert inmiş olsa da, yumruğu salladıktan sonra birer kurtarıcı kesilmiş, iyilik perisi gibi ortalarda koşuşuyor, alabildiğine gecikmiş harika önlemler buluyorlardı. Önce sanki büyük bir iş yapıyormuşcasına, tantanayla Borainleri geri gönderdiler. Sonra yıldırdıkları işçileri daha fazla ürkütmemek için maden ocaklarındaki askeri birlikleri çektirdiler. Voreux’de nöbet tutarken sırra kadem basan asker sorununu da örtbas ettiler: Dört bir yana bakılmış, erin ne cesedi, ne de tüfeği bulunabilmişti, ortada cinayet kokusu dolaştığı halde, askerin kaçtığı sonucuna varılmıştı. Böylece yarın olabilecekleri düşündükçe ecel terleri dökmelerine karşın, şu köhne dünyanın en çıkmaz yollarına soktukları halk yığınlarının haklı ve önüne geçilmez vahşiliğini ağızlarına bile almadan, her şeyin üstüne sünger çektiler. Ayrıca işçilerle uzlaşma yolu aranırken,

işletme yine de kâr etmekteydi; Deneulin geri gelmiş, Bay Hennebeau'yle görüşmeye başlamıştı. Van-

dame'ın devri konusundaki pazarlık sürüyor, Deneulin'in önünde sonunda işletmenin yağlı önerilerini kabul edeceği söyleniyordu.

Ama en önemlisi, yönetim kurulu üyelerinin ocaklara astırdıkları duyurulardı. Bu sarı kâğıtlarda kocaman harflerle şunlar yazılıydı: "Son günlerde üzücü sonuçları görülmüş olan tatsız olayların, Montsoulu aklı başında, iyi niyetli işçileri yaşama olanaklarından yoksun bırakmasına razı değiliz. Bundan ötürü pazartesi günü bütün ocaklar açılacak, düzeltilmesi gereken konular, çalışma başladıktan sonra büyük bir iyi niyet ve titizlikle ele alınacaktır. Kısacası, yapılması mümkün ve doğru olan her şey yapılacaktır." On bin kömür işçisi o gün öğleye dek akın akın geçti bu duyuruların önünden. Hiçbiri bir şey demiyor, kimisi başını sallıyor, kimisi de okuduktan sonra kılını bile kıpırdatmadan, ayaklarını sürüye sürüye uzaklaşıyordu.

İki Yüz Kırklar Mahallesi önceleri inatla direnmişti. Maden ocağını kana boyayan arkadaşlarının ölümü bu mahalleyi ötekilerden ayırıyordu. Pierron'la on on iki yağcı arkadaşından başka Voreux'ye inen olmamıştı, mahalle halkı en küçük bir gösteri yapmadan, gözdağı falan vermeden, karanlık yüzlerle onların gidip gelişini izlemişti. Kilise duvarına yapıştırılan duyuruyu da sessiz bir güvensizlikle karşıladılar. Duyuruda daha önce yol verilmiş olan işçilerden söz edilmiyordu: İşletme onları işe almak istemiyor muydu acaba? Ve bu gizli ceza, en önde savaşanların işsiz kalacağı düşüncesi, kardeşçe bir dayanışmaya itiyordu onları. Pek tekin değildi bu duyurular, işin aslını öğrenmek gerekiyordu, ancak Parisli beyler daha açık konuşursa ineceklerdi madene. Korkunç bir sessizlik çökmüştü basık evlere, açlık bile umurlarında değildi artık, Azrail'in amansız tırpanı bir kez ortalıkta göründükten sonra, hepsi göz kırpmadan ölebilirdi.

Ama özellikle bir ev, Maheulerin evi kapkara bir yas, derin bir sessizlik içindeydi. Maheude, kocasını toprağa vereli beri ağzını açıp tek laf etmemişti. Kanlı günden sonra Etienne'in yorgunluktan bitmiş, çamura belenmiş Catherine'i eve getirmesine izin vermişti; yatağa yatırmak üzere, kızı delikanlının gözü önünde soyarken, gömleğinin kan içinde kaldığını görmüş, karnından yaralandığını sanmıştı. Ama az sonra durumu anladı, o korkunç günün heyecanıyla gelen gecikmiş kadınlığının kanıydı bu. Hey ulu Tanrım! Bir bu eksikti sanki, sonradan askerler gelip gebertsin diye

çocuk yapabilme yetisini kazanmak ne de güzel armağandı! O günden beri ne Catherine'le, ne de Etienne'le konuşuyordu. Delikanlı Réquillart'ın karanlık dehlizlerinde yaşamaktan öylesine bıkmıştı ki, yakalanma pahasına evde, Jeanlin'in yanında yatıyordu: Çünkü artık korkuyor, gördüğü onca ölüden sonra karanlıktan ürküyor, itiraf etmese de kayaların altında yatan küçük askeri düşündükçe tüyleri diken diken oluyordu. Öte yandan, uğradıkları bozgundan sonra hapishaneyi bir sığınak sayıyordu; oysa yanına bile yaklaşan yoktu, geçmek bilmeyen saatleri öldürmek için rastgele dolaşıyor, vücudunu nerde ve nasıl yoracağını şaşırıyordu. Maheude hiçbir şey dememekle birlikte, ara sıra, ne arıyorsunuz evimde anlamında ters ters bakıyordu onlara.

Yine üst üste yatıyorlardı, zavallı Alzire artık kamburunu ablasının böğrüne saplamadığı ve iki küçük Cathe-

rine’le yattığı için, onların yatağını Bonnemort Baba almıştı. Anne evin boşluğunu en çok ansızın genişleyen buz gibi yatağında duyuyordu. Boşluğu doldursun diye Estelle’i koynuna alıyordu, ama olmuyordu, erkeğinin yerini dolduramıyordu küçük kız ve kadıncağız saatlerce için için ağlıyordu. Günler yine eskisi gibi geçiyordu: Ne yiyecek ekmek bulabiliyorlar, ne de hepten kurtulabilmek üzere geberip gidiyorlardı; sağdan soldan buldukları yiyecek kırıntıları bu zavallı insanlara kötülük ediyor, çekilmez yaşamlarını uzatıyordu. Sözün kısası, erkeğinin yokluğu dışında her şey eski tas eski hamamdı.

Beşinci gün öğleden sonra, bu suskun kadını görmeye dayanamayan Etienne evden çıktı, işçi mahallesinin parke yolunda ağır ağır yürümeye başladı. Aylaklığa dayanamıyor, zihninde hep aynı kara düşünceler, başını öne eğip kollarını iki yanına sarkıtıyor, uzun gezintilere çıkıyordu. Yarım saat sonra, yüreğini saran sıkıntıyla mahalle halkının kendisini görmek için kapılara üşüştüğünü fark etti. Zaten iyice azalmış olan yetkesi, askerlerin yaylım ateşinden sonra toz olup uçmuştu, şimdi artık her yerde alev alev yanan bakışlarla karşılaşıyordu. Başını kaldırdığı an ters erkek bakışlarıyla yüz yüze geliyor, kadınlar da perdeleri aralayıp bakıyorlardı; henüz söze dökülmeyen bu suçlama, açlığın ve dökülen gözyaşlarının daha da irileştirdiği gözlerdeki amansız öfke elini ayağını dolaştırıyor, adımları birbirine karışıyordu. İlerledikçe, ardındaki sessiz suçlama artıyordu. O gün mahalle halkının kendisini yuhalamasından öylesine korktu ki, soğuk terler dökerek hemen eve döndü.

Ama Maheulerde karşılaştığı görünüm daha da korkunçtu. Bonnemort Baba kıyım günü iki komşu tarafından, değneği kırılmış, yaşlı bir ağaç gibi devrilip çamurlara belenmiş halde bulunup getirildiğinden beri, yanmayan sobanın başında, iskemlelerin birinde oturmaktaydı. Lénore’la Henri, kazınan midelerini avutmak için, bir gün önce lahana haşlanan tencereyi korkunç bir şamatayla kazırken, Maheude de Estelle’i masaya yatırmış, Catherine’i karşısına almış, yumruklarını burnuna doğru uzatıp haykırıyordu.

— De bakayım, Tanrının cezası, bir daha söyle bakayım az önce dediğini!

Catherine, Voreux'ye dönüp çalışmak istediğini söylemişti. Para kazanamamak, anasının evinde işe yaramayan baş belası bir hayvan gibi yaşamak, her geçen gün biraz daha ağrına gidiyordu; Chaval aksilik çıkarmazsa, salı günü işe başlamak istiyordu. Kekeleyerek yineledi tasarısını:

— Ne yapalım istiyorsun yani? Çalışmadan yaşanmaz ki! Hiç değilse ekmek parası çıkarırız.

Maheude kızın lafını ağzına tıktı.

— Bana bak, böyle bir halt edeni kendi ellerimle gebertirim… Yoo! İşte bu kadarı olmaz… Babayı öldürsünler, sonra çocuklarını işe alıp iliğini kemiğini kurutsunlar! Yeter be, yeter! Geçen gün toprağa verdiğim kocam gibi, hepinizi kara toprağa gömmeyi yeğ tutarım!

O ana kadarki suskunluğu, korkunç bir laf tufanına dönüşmüştü. Aman ne harika, ne harika! Catherine'imiz çalışsa çok çok otuz metelik alırdı; yönetici beylerimiz lütfedip bir iş verirlerse, bu haydut Jeanlin'in getireceği yirmi meteliği de buna eklediler mi, ederdi elli metelik. Beş boğaza elli metelik! Yumurcaklarsa, geleni mideye indirmekten başka bir işe yaramazlardı.

Büyükbaba dersen, düşerken bir iki tahtası kırılmıştı besbelli, o gün bu gündür ahmak gibiydi; belki de askerler yakınlarına ateş açınca keçileri kaçırmıştı.

— Öyle değil mi, baba? İliğinizi kemiğinizi sömürmediler mi, ha? Gerçi bileğin sağlam, ama sende de iş yok artık.

Bonnemort Baba, fersiz gözleriyle alık alık gelininin yüzüne bakıyordu. Gözünü bir noktaya dikip saatlerce kıpırdamadan oturuyor, evin içi temiz kalsın diye yanı başına koydukları kül dolu tabağa tükürmekten başka bir işe aklı ermiyordu.

— Şunun emeklilik işini de yoluna koyamadılar hâlâ, diye sürdürdü kadın konuşmasını; tutumumuzdan ötürü bundan sonra hiç vermeyeceklerine kalıbımı basarım… Yoo, hayır, hayır! O Tanrının cezası heriflerle alışverişimiz yok artık!

— İyi ama, duvarlara asılan… diyecek oldu Catherine.

— Bırak şimdi duvarlara asılan kâğıtları falan, kafamı kızdırma Tanrı aşkına!.. Bizi tuzağa düşürüp yutmak için bu da yeni bir oyun. Önce derimizi kalbura çevirir, sonra güler yüz gösterir deyyuslar!

— İyi ama, gidecek yerimiz mi var anne? Çalışmazsak bizi burada tutmazlar ki!

Maheude eliyle, ne anlama geldiği belli olmayan, sert bir hareket yaptı. Nereye mi giderlerdi? Kendisi de bilmiyor, hatta düşünmek bile istemiyordu, düşündükçe aklını kaçıracak gibi oluyordu çünkü. Başka bir yere, buranın dışında herhangi bir yere giderlerdi işte. O arada tencere takırtısı dayanılmaz hale gelmişti, kadıncağız hırsını çocuklardan aldı, bir güzel tokatladı Lénore'la Henri'yi. Yuvarlanıp masanın kıyısına gelmiş olan Estelle'in düşüşü, şamatayı son noktaya çıkardı. Anne bir temiz azarlayıp susturdu çocuğu: Düştüğü yerde geberseydi keşke! Alzire geldi aklına, ne olurdu hepsi onun gibi talihli çıkıp öbür dünyayı boylasaydı. Sonra ansızın başını duvara dayadı, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Etienne araya girmeyi göze alamıyor, bir köşede dikiliyordu. Artık hiç sözü geçmiyordu evde, çocuklar bile korkuyla kendisinden kaçıyordu. Ama talihsiz kadının gözyaşlarına yüreği dayanmadı, kendini tutamayıp mırıldandı:

— Yoo, umudunuzu kesmeyin canım! Bir çaresini buluruz elbet.

Kadın hiç oralı olmadı, birbirini izleyen cümlelerle, usul usul yakınmaya başlamıştı şimdi.

— Ah, ulu Tanrım, olacak iş mi bu? Bütün o iğrenç işler başlamadan önce her şey iyi kötü yürüyordu işte. Gerçi kuru ekmek yiyorduk, ama bir aradaydık hiç değilse… Be hey Tanrım, ne yaptık da kimimizi kara toprağa soktun, kimimizi de canımızdan bezdirdin?.. Gerçi doğru, dolap beygiri gibi durmadan çalışan bizdik, kârlar üleştirilirken okka altına gitmek, dünya nimetlerini tadamadan sürekli zenginlerin kesesini şişirmek, umutsuz kalmak gerçekten haksızlıktı. İnsanoğlu umudunu yitirdi mi, yaşamanın da tadı kalmıyor çünkü. Evet, bu düzen böyle süremezdi, azıcık soluk almalıydık… Ama böyle olacağını bileydik!.. Hak, adalet isterken, daha korkunç hallere düşmek olacak iş mi ulu Tanrım!

Derin derin iç çekiyor, göğsü inip kalkıyor, sesi sonsuz bir keder içinde boğulup gidiyordu.

— Ama yalancı iblisler adamın yakasını bırakmıyor ki, biraz dişinizi sıktınız mı, bütün bunlar düzelir diye masal anlatıyorlar insana… Zaten çektiklerimiz nah şuraya gelmiş, o zaman insanın aklı başından gidiyor, olmayacak şeyler istemeye başlıyorsun. Ben de sersemce düşlere kapıldım, herkesin kardeş kardeş yaşadığı bir dünyanın düşünü görüyordum, hani ne derler, ayaklarım yerden kesilmişti! Ama sonra öyle yüksekten düşmek daha da kötü oluyor… Doğru değildi anlattıkları masallar, gördüğümüzü sandığımız şeyler hayaldi. Hepsinin sonunda yine yoksulluk vardı, hem de istemediğin kadar! Üstüne üstlük bir de tüfekler vardı.

Etienne bu yakınmayı dinliyor, kadın ağladıkça yüreği parçalanıyor, içi sızlıyordu. Kapıldığı hayallerin doruğundan düşüp kolu kanadı kırılan Maheude'ü avutmak için ne diyeceğini bilemiyordu. Derken, kadın yeniden odanın ortasına geldi, Etienne'in gözlerinin içine bakmaya başladı; müthiş öfkeliydi, saygıyı, sizi bizi bir yana bırakıp haykırdı:

— Ya sen, hepimizin anasını belledikten sonra sen de mi madene dönelim istiyorsun, ha?.. Gerçi senin de kusurun yok. Ama senin yerinde olsam, arkadaşlarıma bunca kötülük ettiğim için, utancımdan yedi kat yerin dibine girer, geberip giderdim.

Etienne karşılık vermek istedi, sonra vazgeçti, umutsuzca omuz silkmekle yetindi: Çektiği acıdan ötürü tek bir sözünü bile anlayamayacak bu zavallı kadına açıklamalarda bulunmanın ne yararı vardı? Büyük bir üzüntüye kapıldı, dışarı çıkıp yürümeye başladı yine.

Ama dışarıda yeniden mahalle halkıyla yüz yüze geldi, erkekler kapılarda, kadınlar pencerelerde durmuş onu seyrediyorlardı. Dört gündür korkunç bir dedikodu fırtınası esiyor, tam bir ilenç kasırgası dolaşıyordu tepesinde. Yumruklar suratına doğru uzanıyor, anneler hınç dolu yüzlerle onu çocuklarına gösteriyor, yaşlılarsa gözünün içine baka baka yere tükürüyorlardı. Bozgundan sonraki çözülüş, ünün doruğuna çıktıktan sonraki düşüştü bu, boşu boşuna çekilmiş acıların doğurduğu ilençti. Açlığın ve ölümlerin bedelini ödüyordu.

Tam dışarı çıkarken, Piholomene'le birlikte eve gelmekte olan Zacharie'yle çarpıştı. Oğlan kötü kötü iğneledi onu.

— Bak hele! Beyimiz gittikçe semiriyor yahu, başkalarının kanı insanı besliyor besbelli!

O sırada Bayan Levaque'la Bouteloup da kapılarının önündeydiler. Kadın bir kurşunda yere serilmiş olan sevgili yavrusu Bébert'den söz açtı hemen, avaz avaz bağırıyordu:

— Evet, evet çocuklarımızı kırdıran birtakım alçaklar var aramızda. Yavrumu geri getirmek isteyen, gitsin gömüldüğü yerde arasın artık!

Ev boş kalmadığı, Bouteloup yanında olduğu için, hapisteki erkeğini çoktan unutmuştu. Ama birden o da aklına geldi, cırlak bir sesle devam etti:

— Ah canına yandığımın! Yiğitler içeride yatarken, alçak ve korkaklar elini kolunu sallayıp geziyor bu dünyada!

Etienne sıvışayım derken, bahçeler arasından koşup gelen Pierronne'un eline düştü. Kadın aşırı davranışlarıyla günün birinde kendisini bile darağacına gönderecek anasından kurtulduğu için sevinçliydi, Pierron'un piç kurusu kızı Lydie'ye de acıdığı yoktu elbet. Ancak bozuştuğu komşularıyla barışabilmek için, onlarla birlikte delikanlıya saldırıyordu.

— Ya sevgili anacığımın hesabını kim verecek, ha? Ya sevgili kızımınkini? Herkes görmüş, onlar kurşunu yerken, sen koşup arkalarına sinmişsin!

Ne yapsındı şimdi? Pierronne'un ve ötekilerin gırtlağına sarılsın, bütün mahalleliyle kavga mı etsindi? Etienne bir ara bunu bile düşündü. Kanı beynine çıkmış, kulakları uğulduyor, eski arkadaşlarına yamyam gözüyle bakıyor, onları böyle her şeyin suçunu kendisine yükleyecek kadar sersem ve ilkel gördükçe çıldıracak gibi oluyordu. Ne sersemlikti bu! Söz geçiremediği için tiksiniyordu hepsinden; onun da küfürlerine, sataşmalarına aldırmayıp adımlarını sıklaştırmakla yetindi. Az sonra koşar adım yürümeye başladı, önünden geçtiği her evden yuh sesleri yükseliyor, bütün mahalle halkı ardına düşmüş, gittikçe kabaran bir nefret dalgası halinde, gök gürültüsünü andıran bir uğultuyla üstüne yürüyordu. Bu uluyan insan kalabalığını ardında bırakıp mahalleden çıktığında beti benzi atmış,

gözleri korkudan dışarı uğramıştı. Yola çıkınca birçokları ardını bırakmıştı; ancak kimisi hâlâ geliyordu, derken inişin sonunda, Avantage'ın önünde, Voreux'den çıkmakta olan bir işçi grubuyla karşılaştı.

Mouque baba ile Chaval da çıkanlar arasındaydı. Zavallı ihtiyar, kızı Mouquette'le oğlu Mouquet'nin ölümünden sonra ağzını açıp laf edememiş, ağlayıp sızlamamış, madendeki at bakıcılığını sürdürmüştü. Ama Etienne'i görünce birden köpürdü, gözlerinden yaşlar boşandı, tütün çiğnemekten kapkara kesilmiş, kan çanağına dönmüş ağzından bir yığın küfür çıktı.

— Bok oğlu bok! Domuz herif! Öküz oğlu öküz!.. Dur hele, zavallı yavruların hesabını vereceksin bana, seni de öbür dünyaya yollayayım da gör!

Yerden bir tuğla kaptı, dizinde kırdı, iki parçayı da art arda Etienne'e savurdu.

— Evet, evet, temizleyelim keratayı! diye bağırıyordu zevkinden yerinde duramayan, öç alma fırsatını ele geçirdiği için ağzı kulaklarına varan Chaval. Gülme komşuna, gelir başına… Hadi bakalım, pis herif, uçkur düşkünü namussuz, şimdi kapana kıstırıldın işte!

Sonra o da yerden bir tuğla kapıp savurdu Etienne'e. Korkunç bir şamata başladı, hepsi birer tuğla kapmış, tıpkı askerlere yaptıkları gibi delikanlıya fırlatıyordu, oğlanı paralayacaklardı besbelli. Etienne şaşırmış, hiçbir yana kaçamıyor, yüzünü onlara dönmüş, sözle yatıştırmaya çalışıyordu. Bir zamanlar heyecanla dinledikleri söylevleri yinelemeye çabalıyordu. Eskiden, sadık bir koyun sürüsü gibi kendisine bağlı oldukları zaman bayıldıkları laflardı bunlar; ama kimsenin bunlara kulak astığı yoktu, atılan bir tuğlayla sol kolu ezilmiş, gerilemeye başlamıştı, büyük bir tehlike içindeydi, gelip Avantage'ın kapısına dayandı.

Rasseneur bir süredir kapıda dikiliyordu.

— Gir içeri, dedi yalnız.

Etienne gireyim mi girmeyeyim mi diye düşünüyor, onun evine sığınmak gücüne gidiyordu.

— Hadi gir, ben gider onları yatıştırırım.

Sonunda razı oldu, gidip salonun dibine saklandı, meyhaneci koca göbeğiyle kapıyı tutuyordu.

— Durun arkadaşlar, akıllıca hareket edelim… Biliyorsunuz, ben hiçbir zaman aldatmadım sizi. Ta başından beri, bağırıp çağırmadan, ölçülü davranmak gerektiğini söyledim; sözümü dinlemiş olsaydınız bu duruma düşmeyecektiniz elbet.

Omuzlarını ve göbeğini kıvıra kıvıra, uzun uzun anlattı, insanın sinirlerini yatıştıran ılık bir su gibi konuştu, bütün dil ustalığını gösterdi. Eski gücü geri geliyor, bundan bir ay önce yuhalanan, alçaklıkla suçlanan kendisi değilmiş gibi, yine kolayca hepsini etkiliyordu. Sağdan soldan sesler yükseliyordu: Tamam, çok doğru söylüyordu! Hepsi aynı görüşteydi zaten! Adam dediğin böyle konuşurdu işte! Derken korkunç bir alkış koptu.

Etienne salonun öbür yanında ezilip büzülüyor, olup bitenler yüreğini sızlatıyordu. O gün ormanda Rasseneur'ün kendisine: Halk dediğin iyilik nedir bilmez, yarın sana da yuh çeker! deyişini anımsıyordu. Ne sersemce bir barbarlıktı bu! Yaptığı hizmetleri nasıl da iğrenç bir biçimde unutmuşlardı! Durduğu yerde kendi kendini yiyip bitiren gözü kör bir güçtü halk. Ama kasaba halkının kendi öz davalarını rezil edişlerine kızışının altında, aslında kendi yıkılışının, beslediği bütün umutların acıklı bir biçimde sona erişinin üzüntüsü vardı. Hey ulu Tanrım, her şey böyle bir anda bitmiş miydi? Gürgenlerin altında sesine karşılık veren üç bin insanın haykırışını hatırlıyordu. O gün halkın kendisine gösterdiği sevgi elle tutulur, gözle görülür haldeydi, halk avucunun içindeydi, hepsinin efendisi olduğunu seziyordu. Çılgınca düşler kuruyordu: Montsou Kömür İşletmeleri ayaklarına kapanacak, daha sonra Paris'i ele geçirecek, belki milletvekili olacak. Meclis'te ilk işçi temsilcisi olarak vereceği söylev kentsoyluları oldukları yerde donduracaktı. Ama bütün bu umutlar kırılmıştı artık! Kurduğu düşlerden dört bir yanı nefretle çevrili, zavallı bir yaratık olarak uyanıyor, pek güvendiği halk taşa tutarak yola çıktığı noktaya getiriyordu onu.

Rasseneur'ün sesi duyuldu yine.

— Şiddet hiçbir zaman iyi sonuç vermemiştir arkadaşlar, dünyayı birgünde yıkıp yeni baştan yapamazsınız. Bir günde her şeyi değiştireceklerini söyleyenler ya şarlatan ya da alçaktırlar!

— Bravo! Bravo! diye bağrıştı dışarıdakiler.

İyi ama suçlu kimdi? İşte bu soru yiyip bitiriyordu Etienne'i. Gerçekte, acısını çektiği şu felaket, insanların yoksulluğu, bazılarının boğazlanışı, açlıktan bir deri bir kemik kalmış, bir lokma ekmeğe hasret şu kadınlarla çocuklar onun kusuru muydu? Bir akşam, daha başlarına bu felaketler gelmezden önce, bütün bu acıklı sahneler gözünün önüne gelmişti. Ama o anda artık çok geçti, bilinmeyen güç, arkadaşlarıyla birlikte onu da önüne katmış sürüklüyordu. Ayrıca hiçbir zaman arkadaşlarına yol göstermemiş, onlar kendisine yön vermiş, arkasından iten müthiş kalabalık olmasa aklının köşesinden geçiremeyeceği şeyler yaptırmıştı. Her şiddet hareketi karşısında ağzı bir karış açık kalmıştı, bunların hiçbirini önceden kestiremediği gibi, olmalarını da istememişti. Örneğin, kendisine körü körüne bağlı insanların günün birinde onu taş yağmuruna tutacakları aklına gelir miydi hiç? Bu kudurgan herifler, kendilerine hiç çalışmadan, yan gelip yatarak yaşamayı vaat ettiğini söylerken yalan atıyorlardı. Ve bu doğrulama sırasında, yüreğini yakan pişmanlığı dindirebilmek üzere akıl yürütürken, benliğinin ta derinlerinde öteden beri kafasını kurcalayan bir kuşku, yüklendiği görevin gerektirdiğince büyük bir adam olmadığı konusundaki kuşku yeniden depreşiyordu. Ama artık umudu kırılmıştı, arkadaşlarıyla dünyaları ayrılmıştı; halktan, yani karşı konmaz, kural ve kurama sığmaz, önüne geleni ezip geçen o müthiş güçten ürküyordu şimdi, içinde uyanan tiksinti, incelenen beğenilerinin verdiği sıkıntı, varlığını ağır ağır bir üst sınıfa yükseltmiş, yavaş yavaş halktan koparmıştı onu.

Tam o sırada yeni sevgi gösterileri Rasseneur'ün sesini bastırdı.

— Yaşasın Rasseneur! Adam diye bir o var zaten! Yaşa, var ol!

Kalabalık dağılırken meyhaneci kapıyı örtüp içeri girdi; iki adam sessizce bakıştılar, sonra birlikte omuz silktiler. Ve oturup birer kadeh bira yuvarladılar.

Aynı gün Piolaine Çiftliği'nde nişanlanan Négrel'le Cé-

cile için görkemli bir akşam yemeği veriliyordu. Grégoirelar, tam yirmi dört saattir yemek odasını cilalatmış, oturma odasının tozunu aldırmışlardı. Mélanie mutfağın başına geçmiş, kızartmaları yapıyor, kokusu çatıya yükselen sosları karıştırıyordu. Arabacı Francis'nin sofrada Honorine'e yardım etmesi kararlaştırılmıştı. Bahçıvanın karısı bulaşıkları yıkayacak, bahçıvan da konukları karşılayacaktı. Hali vakti yerinde insanları barındıran bu atadan kalma ev, kurulduğu günden beri böyle bir şölen görmemişti.

Her şey istenenden iyi oldu. Bayan Hennebeau, Cécile'e büyük yakınlık gösterdi; Montsou noteri, yaklaşan düğün onuruna kibarca kadeh kaldırma önerisinde bulunduğu andaysa Négrel'e bakıp gülümsedi. Bay Hennebeau o gece pek sevinçliydi. Neşesi kimsenin gözünden kaçmadı, dolaşan söylentilere göre, yeniden yönetim kurulunun gözüne girmişti, direnişi çekip çevirmekteki başarısı yüzünden pek yakında Legion d'honneur nişanı alacaktı. Hiç kimse son olaylara değinmek istemiyordu, ama hepsini saran genel neşede bir utku havası vardı; yemek bir yenginin kutlanışına dönüşüvermişti. Sıkıntılı günler geride kalmıştı, rahat ve huzur içinde yiyip içip yatabileceklerdi artık! Voreux'nün killi toprağının kanlarını güçlükle emdiği ölülere de kısaca değindiler; kaçınılmaz bir dersti bu! Az sonra Grégoirelar, her zamanki iyilikçi ve barışçı tavırlarıyla, şimdi artık hepimize düşen görev, işçi mahallelerindeki yaraları sarmaktır deyince, toptan duygulandılar. Grégoirelar yeniden birer iyilik perisi kesilmiş, yiğit maden işçilerinin kusurlarını bağışlıyor, daha şimdiden hepsini madende yüzlerce yıldır süren koyunluklarının yeni bir örneğini verirken görüyorlardı, işçilerden korkuları kalmayan Montsoulu hanımlar ve beyler ücret artışı sorununun büyük bir sakınımla ele alınması gerektiğine karar verdiler. Fırında kuzu yenirken, Bay Hennebeau cebinden bir mektup çıkarıp okudu, başrahip Papaz Ranvier'nin pek yakında başka bir yere aktarılacağını yazıyordu; bu haber hepsinin ağzını kulaklarına vardırdı. Bütün taşra kasaba ve kentlerinde, askerlere katiller diye bağıran bu din adamının öyküsü anlatılıyordu çünkü. Sıra tatlıya geldiğinde noter büyük bir yiğitlikle din konusunda özgürlükçü olduğunu açıklayıverdi.

Deneulin de iki kızıyla birlikte oradaydı. Bu şenlik içinde, yüreğine çöken yıkılış acısını gizlemeye çalışıyordu. O sabah elindeki Vandame bölgesi kömürlerinin işletilme hakkını Montsou İşletmesi'ne devreden anlaşmayı imzalamıştı. Köşeye kıstırıldığı, amansız koşullar gırtlağına bastırdığı için

yönetim kurulu üyelerine boyun eğmek zorunda kalmış, nicedir göz diktikleri yağlı parçayı ellerine teslim ederken, borçlarını ödeyecek parayı güç kurtarmıştı. Hatta son anda sanki büyük bir nimetmiş gibi, varını yoğunu yatırdığı Jean-Bart'ta aylıkla çalışan, sıradan bir denetleme mühendisi olmayı bile kabul etmişti. Küçük kişisel yatırımların sonu gelmişti, büyük sermaye denen doymak bilmez dev tarafından yutulan, bir çığ gibi yükselen büyük işletmelerin altında ezilen küçük sermayenin ölüm çanı çalmıştı. Grevin ceremesini kendisi çekiyordu. Bay Hennebeau'nun yakasına takılacak kırmızı nişana kadeh kaldırılırken, aslında kendi yıkımına içildiğini çok iyi biliyordu; yalnız bilmem kaçıncı kez elden geçirilmiş süslü giysileri içinde, uğradıkları bozgunu gülerek karşılayan, paraya pula önem vermeyen, erkek tavırlı, ama güzel kızları Lucie'yle Jeanne'ın yiğitliği azıcık su serpiyordu yüreğine.

Kahve için oturma odasına geçildiğinde Bay Grégoire yeğenini bir köşeye çekti, verdiği doğru karardan ötürü kutladı.

— Ne yaparsın? dedi, senin en büyük yanılgın elindeki Montsou hisse senedini Vandame'a yatırmak oldu. Paralanırcasına uğraşıp didindin ve o nankör iş bir anda yıkılıp gitti; oysa çekmecemde duran benim senet, bizi rahat rahat geçindirdiği gibi, torunlarımın çocuklarını da besleyecek.

II

Etienne pazar günü karanlık basar basmaz mahalleden sıvıştı. Yıldızlı, duru gökyüzünden mavi bir ışık yağıyordu yeryüzüne. Kanala doğru indi, Marchiennes'e giden kıyı yolunda ağır ağır yürümeye başladı. Eritilmiş gümüş gibi göz alabildiğine uzayıp giden bu dümdüz kıyılı akarsu boyundaki iki fersahlık çimenli yol başlıca gezinti yeriydi.

Yolda kendisinden başka kimse olmazdı çoğunlukla. Ama o gün gezinen başka birinin kendisine doğru geldiğini görünce canı sıkıldı. Yıldızların solgun ışığında, ancak burun buruna geldikleri zaman tanıyabildiler birbirlerini.

— Aa, sen miydin o! diye mırıldandı Etienne.

Suvarin başını sallamakla yetindi. Bir an karşılıklı dikildiler; sonra Marchiennes'e doğru yürümeye başladılar. Her biri ayrı bir âlemde, öbüründen fersahlarca ötede, kendi düşleriyle başbaşaydı.

— Gazetede Pluchart'ın Paris'te elde ettiği başarıyı okudun mu? diye sordu Etienne en sonunda. Halk kaldırımlarda birikip onu beklemiş, Belleville toplantısından çıkışta büyük bir gösteri yapmışlar kendisine… Gördün mü? Sesi kısık falan derken, aldı başını gitti. Bundan sonra dilediğini yapar artık.

Makineci omuz silkti. Ağzı kalabalık insanları, sırf çenesiyle para kazanmak için, baroya girer gibi siyasete atılanları müthiş hor görürdü.

Etienne o sıralarda Darwin'le uğraşıyordu. Halk için basılmış ucuz bir derlemeden, yalınlaştırılmış birtakım yazılarını okumuştu; pek de iyi anlayamadığı bu yazılardan, yoksulların ensesi kalınları, yani bütün gücü elinde bulunduran halkın bir avuç kentsoyluyu yiyip yutması gerektiği sonucuna varmıştı. O bunu söyler söylemez, Suvarin köpürdü, güçlü zayıf ayrımı gibi zırvalarıyla aristokrat felsefecilerin ekmeğine yağ süren Darwin adındaki bilimsel eşitsizlik kuramcısının görüşlerini kabul eden sosyalistlerin ahmaklığına verdi veriştirdi. Ama arkadaşı direniyor, bu konu üzerinde durmak istiyor, kuşkularını şöyle bir varsayımla dile getiriyordu: Eski köhne toplumun ortadan kaldırıldığını, son kırıntısına dek temizlendiğini kabul edelim diyordu; bu durumda, kurulacak yeni dünyanın

da eski haksızlıkların etkisinde kalıp yozlaşması, bazı insanların hasta, bazılarının sağlam, her şeye el koyanların günden güne daha becerikli, daha zeki kişiler olması, geri kalanlarınsa gittikçe ahmaklaşarak, tembelleşerek köle durumuna düşmesi olası değil miydi acaba? Makineci, sonsuza dek sürecek bir yoksulluğu varsayan bu düşünce karşısında şiddetle bağırdı, insanoğlu yeryüzünde hak ve adaleti gerçekleştiremeyecekse, toptan yok olsun çok daha iyiydi! Toplumlar çürüdükçe birbirlerine düşecekler, sonunda tek bir canlı kalmayacaktı yeryüzünde! Sonra ikisi de sustu.

Suvarin uzun süre başı önde, yumuşak çimenler üzerinde yürüdü, öyle dalgındı ki, çatı kenarında dolaşan uyurgezer rahatlığıyla kanalın tam kıyısından gidiyordu. Derken, birine toslamış gibi ansızın sıçradı. Gözlerini yerden kaldırdı, yüzü son derece solgundu; arkadaşına dönüp tatlı bir sesle:

— Onun ölümünü anlattım mı sana? dedi.

— Kimin ölümünü?

— Rusya'daki karımın.

Etienne genellikle duygularını açığa vurmayan, hem başkalarının acılarına, hem de kendi acılarına Stoacı bir kayıtsızlıkla bakan bu adamın sesindeki titrekliğe, ansızın beliren bu açılma gereksinmesine şaştı, eliyle, pek değil anlamında bir işaret yaptı. Kadının sevgilisi olduğunu ve Moskova'da asıldığını biliyordu yalnız.

— İşler istediğimiz gibi gitmedi, diyerek söze başladı Suvarin, mavi bir çizgi halinde uzayıp giden iki sıralı ağaç dizisi arasında akmakta olan gümüş renkli suya dikmişti gözlerini. Demiryolunu havaya uçurmak için tam on dört gün köstebek gibi yerin altında yaşadık; sonra imparatoru getiren değil de, bir yolcu treni havaya uçtu… Sonra Anuşka'yı yakaladılar. Her akşam köylü kadın kılığında yemek getiriyordu bize. Erkekler dikkati çektiği için, dinamitin fitilini ateşleyen de oydu… Halkın içine karışıp, tam altı gün başından sonuna izledim duruşmayı…

Sesi kısıldı, boğulurcasına öksürmeye başladı.

— İki kez, bağırmamak, dinleyicilerin üstünden atlayıp yanına koşmamak için kendimi güç tuttum. Ama neye yarardı ki? İçimizden birinin daha eksilmesi, savaşacak bir neferin yitirilmesi demekti: Ayrıca göz göze

geldiğimiz anlarda, o iri ve donuk gözleriyle bana, hayır, sakın bir çılgınlık yapayım deme dediğini seziyordum.

Yine öksürdü.

— Son gün ben de alandaydım… Yağmur yağıyordu, beceriksiz herifler, sağanak altında ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Daha önceki dört kişiyi tam yirmi dakikada asabildiler: ip koptu, dördüncünün işi yarım kaldı… Anuşka, dimdik, bir köşede bekliyordu… Beni göremiyor, bakışlarıyla durmadan aranıyordu. Yol kenarındaki taşlardan birine çıktım, o zaman beni gördü ve bir daha da bakışlarımız ayrılmadı. Öldüğü an bile bana bakıyordu… Şapkamı çıkarıp selam verdim, sonra oradan ayrıldım.

Yeni bir sessizlik oldu. Kanalın gümüş renkli izi göz alabildiğine uzayıp gidiyor, iki arkadaş, her biri kendi yalnızlığı içinde, adımlarını uydurmuş, sessizce yürüyorlardı. Akarsu ta ötelerde, ufukta göğü deliyor, ince, ışıklı bir delik açıyordu sanki.

— Aslında bu cezayı hak etmiştik, diye ekledi Suvarin. Sevişmemiz büyük bir yanılgıydı çünkü… Evet, evet, iyi ki öldü, onun toprağından yeni kahramanlar doğacak, ben de içimdeki korkudan kurtuldum… Hayır azizim! Hısım akraba, dost falan olmayacak! Başkalarının canını almak ya da kendi canını vermek gerektiği anda elini titretecek hiçbir şey olmayacak!

Etienne gecenin serinliğinde ürpererek durdu. Bu konuyu tartışmak istemiyordu:

— Epeyce yürüdük, dönelim mi? demekle yetindi.

Ağır ağır Voreux'ye yollandılar, birkaç adım gittikten sonra sordu:

— Yeni duyuruları gördün mü?

İşletmenin o sabah duvarlara astırdığı çarşaf gibi sarı kâğıtlardan söz ediyordu. İşletme bu kez daha açık seçik, daha yumuşak bir dil kullanıyor, ertesi gün madene inerlerse, daha önce işten çıkarılmış olanların da geri alınacağını vaat ediyordu. Geçmişin üstüne bir sünger çekilecek, en ağır suçlular bile bağışlanacaktı.

— Evet, gördüm, diye karşılık verdi makineci.

— Ee, ne diyorsun bu işe?

— Bu iş burada biter diyorum… Koyun sürüsü madene dönecek demektir. Hepiniz çok alçaksınız.

Etienne heyecanla arkadaşlarının savunmasına girişti: İnsan tek başına güçlü ve yürekli olabilirdi, ama açlıktan kırılan bir topluluk güçsüzdü. Ağır ağır Voreux'ye gelmişlerdi; maden ocağının karaltısı önünde konuşmayı sürdürdü, kendisi ölse işe dönmeyecekti; ama inecekleri suçlamıyordu. Sonra ortalıkta dolaşan bir söylentinin aslını öğrenmek istedi, dülgerler onarımı kestiklerine göre, kuyu içindeki kaplamaların gerçekten çok kötü durumda olup olmadığını sordu. Dediklerine göre, toprağın zorlaması yüzünden ana direkler bel vermiş, kafeslerden biri şöyle böyle beş metre sürtünüyormuş. Yine eski suskunluğuna gömülen Suvarin, kısa kısa karşılıklar veriyordu bu sorulara. Dün nöbet ondaymış, kafes gerçekten sürtünüyormuş, makineciler kafesi o bölgeden geçirebilmek için hızı iki katına çıkarmak zorunda kalıyorlarmış. Ama yöneticiler bütün uyarıları aynı sinirli cümleyle yanıtlamışlar: Kömür çıkarmak her şeyden önce gelirmiş, kuyu daha sonra rahat rahat onarılırmış nasıl olsa.

— İster misin kuyu göçsün? diye mırıldandı Etienne. İşte o zaman kıyak olur ha!

Gözlerini ocağa dikmiş olan ve karanlıkta yüzü seçilmeyen Suvarin, dingin bir sesle karşılık verdi:

— Madene inmelerini salık verdiğine göre, kuyu göçerse bunu ilkin arkadaşlar öğrenecek demektir.

Montsou kilisesinin çanı dokuzu vuruyordu; arkadaşı yatmak üzere ayrılırken, Suvarin elini uzatmadan ekledi:

— Hadi hoşça kal. Gidiyorum buradan.

— Ne, gidiyor musun?

— Evet, çalışma belgemi istedim, başka bir yere gidiyorum.

Bu habere şaşıran, heyecanlanan Etienne, alık alık yüzüne bakıyordu. İki saat yan yana dolaştıktan sonra, üstelik kılını kıpırdatmadan söylüyordu bunu; oysa bu apansız ayrılık haberi nasıl da üzmüştü Etienne'i. Onca

zaman arkadaşlık etmiş, birlikte acı çekmişlerdi; bir daha görüşmemek üzere ayrılmak mutlaka üzerdi insanı.

— Gidiyorsun demek, iyi ama nereye?

— Bilmiyorum, herhangi bir yere.

— Peki, yine görüşeceğiz, değil mi?

— Hayır, sanmam.

Sustular, diyecek başka bir şey bulamadan bir süre dikildiler.

— Eh, hadi hoşça kal!

— Güle güle!

Etienne mahalleye doğru yürürken, Suvarin geri döndü, yeniden kanal kıyısındaki yola daldı; amaçsızca, başı önde, karanlık geceden daha koyu, ama kıpırtılı bir gölge halinde, saatlerce tek başına dolaştı. Ara sıra duruyor, uzaktan saat kulesindeki çanın vuruşlarını sayıyordu. Tam gece yarısı kanal boyundaki çimenli yoldan ayrıldı, Voreux'ye doğru yürüdü.

O saatte ocak bomboş olurdu, gözleri uykusuzluktan şişmiş bir maden çavuşundan başka kimseye rastlamadı. Kazanlar sabah postası için ikide yakılacaktı. Sözüm ona unuttuğu bir ceketi almak için yukarı, soyundukları odaya çıktı. Ceketin içinde, sarılıp sarmalanmış olarak burgulu bir matkap, küçük ama sağlam bir testere, bir çekiç, bir de makas vardı. Bunları koltuğunun altına sıkıştırıp yürüdü. Ancak soyunma odasından çıkacak yerde, nefesliğe giden daracık yola daldı. Koltuğunun altında ceket, lamba yakmadan, derinliği merdiven sayısına göre hesaplayarak ağır ağır inmeye başladı. Kafesin üç yüz yetmiş dördüncü metrede kaplamaların beşinci bölmesine sürttüğünü biliyordu. Elli dördüncü merdivene gelince, eliyle sağı solu yokladı, tahtaların kabardığını hissetti. Tamam, burasıydı.

Bunun üzerine yapacağı şeyi inceden inceye hesaplamış iyi bir işçi gibi, büyük bir ustalık ve soğukkanlılıkla işe koyuldu. Kafesin inip çıktığı bölmeye geçebilmek için, ilkin nefesliğin tahta perdesinde testereyle bir delik açtı. Bir iki saniyede sönen kibritlerin ışığında kaplamaların durumunu, son onarımların katkısını inceledi.

Calais ile Valenciennes arasında maden kuyusu kazmak, vadinin en alçak kesiminde, toprağın katmanları arasında birikmiş olan suyu geçmek aklın alamayacağı kadar güçtü. Ancak fıçı gibi birbirine geçmiş kalın tahta ve direklerle örülmüş kaplamalar bu saldırgan suyu önleyebiliyor; kuyuyu derin ve karanlık dalgalarıyla canını almaya gelen yeraltı göllerinden ayırabiliyordu. Voreux'yu kazarken kaplamaları iki aşamalı yapmak zorunda kalmışlardı: Birinci kesim, tebeşirli katmanın hemen altındaki, sapır sapır dökülen, içi sünger gibi su dolu, beyaz killi ve kumlu bölgedeydi; ikinciyse kömür damarlarının hemen üstünde, su gibi akan, incecik sarı kumlu bölgedeydi; kuzeyli kömür işçilerinin düşlerine giren Çavlan, yani güneşten üç yüz üç yüz elli metre uzakta, yerin yedi kat dibinde uzanıp giden, adı sanı ve derinliği bilinmeyen, fırtınalı, kasırgalı yeraltı denizi de işte bu kesimdeydi. Kaplamalar genellikle iyi dayanırdı bu korkunç basınca. Madencilerin bütün korkusu, gittikçe su dolan eski ocağın dehlizlerindendi, onlar bir çöktü mü halleri dumandı. Yukarıdan aşağı sıralanan çeşitli sert katmanlarda zaman zaman birtakım çatlamalar oluyor, bunlar yavaş yavaş gelip kaplamalara dayanıyor, direkleri itip kuyunun içine doğru esnetiyorlardı; en büyük tehlike buydu zaten, kaplamalar göçer de kuyuyu su basarsa, bütün ocak bir anda çöküverirdi.

Açtığı pencereye ata biner gibi oturan Suvarin, kaplamaların beşinci bölmesinde ciddi bir bozukluk saptadı. Tahtalar ana iskeletin dışına doğru esnemişti; hatta yerlerinden çıkanlar bile vardı. Kaplamaların katranlı kıtıkla tıkanmış aralıklarından madencilerin "pichoux" adını verdikleri sızıntılar başlamıştı. İşi üstünkörü yapan dülgerler, köşelere demir bağlar atmakla yetinmiş, bunların bütün vidalarını bile takmamışlardı. Kaplamaların ardına Çavlan'ın sürüp getirdiği kum yığınlarıyla doluydu herhalde.

Suvarin köşebentlerin vidalarını matkabın ucuyla gevşetti, ilk basınçta fırlayacak duruma getirdi. Çılgınca bir gözü peklikti bu, belki yirmi kez boşluğa uçma, yüz seksen metre derinliğindeki kuyunun dibini boylama tehlikesiyle karşılaştı. Kafeslerin gidip geldiği kılavuz direklere tutunuyor; boşlukta belli aralıklarla çakılmış yatay bağlarda dolaşıyor, oradan oraya kayıyor, oturuyor, ölümü hiçe sayan insanların rahatlığı içinde, bir dizi ya da dirseği üzerinde iki büklüm çalışıyordu. Üflesen gidecekti, üç kez tam düşmek üzereyken tutundu, ama hiç umursamadı. Önce eliyle yokluyor, sonra çalışmaya başlıyor, kibriti ancak kaygan direklerde yönünü şaşırdığı

zaman yakıyordu. Vidaları gevşettikten sonra direklere saldırdı; bu kez atıldığı tehlike daha da büyüklü tabii. Bütün ötekileri tutan ana direği arayıp bulmuştu; şimdi yalnız onunla uğraşıyor, direnci azalsın diye orasını burasını matkapla deliyor, testereliyor, durmadan inceltiyordu; o arada açtığı deliklerden fışkıran buz gibi su gözlerine doluyor, soğuk bir duş yaptırıyordu ona. Yaktığı iki kibrit hemen söndü. Her yanı sırılsıklamdı artık, sonu bilinmeyen zifiri karanlık bir kuyuya gömülmüştü sanki.

İşte o zaman iyiden iyiye çıldırdı. Bilinmeyenin korkunç soluğu suratını yalıyor, başını döndürüyordu, yaman bir sağanağa tutulan karanlık kuyu tam bir yakıp yıkma nöbetine düşürmüştü onu. Rastgele saldırıyor, matkapla, testereyle, elinin erdiği yere bir yara açıyor, kuyuyu hemen o anda kendi tepesine geçirme arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Ve tiksindiği canlı bir yaratığın karnını deşiyormuşcasına, matkabı hırsla kaplamalara daldırıyordu. Onca insanın kanına girdiği halde doymak bilmeyen Voreux adlı bu canavarı gebertecekti artık! Aletlerin açtığı yaralardan fışkıran kanın hışırtısı duyuluyor, Suvarin kıvrılıp bükülüyor, inip çıkıyor, inip çıkıyor, bir çan kulesinde uçuşan yarasaların kanat sesine benzeyen hışırtılar arasında, inanılmaz bir mucizeyle direklerde dolaşıyordu.

Az sonra çılgınca davranmaktan utanıp yatıştı. Soğukkanlı olmak çok daha iyi değil miydi? Durdu, rahat bir soluk aldı, nefesliğe döndü, kestiği parçayı yerine koydu. Bu kadarı yeterdi, hemen koşup onaracakları büyük bir yıkımla herkesi ayağa kaldırmak istemiyordu. Hayvanın karnı deşilmişti nasıl olsa, bakalım akşama çıkacak mıydı; üstelik imzasını da atmıştı, canavarın eceliyle ölmediğini, dünya âlem korku içinde öğrenecekti böylece. Telaşa kapılmadan aygıtlarını topladı, yine ceketine sardı, ağır ağır yukarı çıkmaya başladı. Kimselere görünmeksizin madenden ayrıldıktan sonra, gidip giysilerini değiştirmeye bile gerek görmedi. Saat üçü vuruyordu. Yolun bir köşesine dikildi, beklemeye başladı.

Tam bu sırada, bütün gece gözünü kırpmamış olan Etienne, odanın koyu karanlığında hafif bir gürültü duyup irkildi. Küçüklerin hafif soluğu, Bonnemort Baba'yla Ma-

heude’ün horultusu açık seçik duyuluyordu; yanında yatan Jeanlin’se flüt gibi ince uzun bir ses çıkarıyordu. Düş görmüştü herhalde, tam yorganı başına çekmek üzereyken gürültü yine başladı. Ot minderin çıtırtısıydı bu, biri kalkıyordu galiba. Catherine’in ayakyoluna gitmeye hazırlandığını sandı.

— Sen misin, neyin var? diye sordu alçak sesle.

Karşılık alamadı, ötekilerin horultusu sürüyordu. Şöyle beş dakika çıt çıkmadı. Sonra yeni bir çıtırtı duyuldu. Bu kez artık emindi, kalktı, usul usul odayı geçti, karşıki yatağı bulabilmek için ellerini uzatıp yokladı. Genç kızı soluğunu kesmiş, kulağı kirişte, yatağının ucunda oturur bulunca ağzı bir karış açık kaldı.

— İyi ama, neden karşılık vermiyorsun bana? Hem sonra ne yapıyorsun böyle?

Kız en sonunda:

— Kalkıyorum, dedi.

— Bu saatte mi!

— Evet, madene gidiyorum.

Catherine verdiği kararın nedenlerini açıklarken, soluğu kesilen Etienne yatağın kıyısına çöktü. Böyle aylak oturmak, durmadan kendisini suçlayan bakışlar altında yaşamak ağrına gidiyordu; madende Chaval’den dayak yemek bin kat daha iyiydi; anası getireceği parayı istemezse, gider ayrı bir ev tutardı, yeterince büyümüştü artık.

— Hadi bırak da giyineyim şimdi. Ve bana iyilik etmek istiyorsan, sakın kimseye bir şey söyleme, olur mu?

Ama Etienne yerinden kıpırdamıyor, kızın beline sarılmış, üzüntüyle, acıyarak saçlarını okşuyordu. Henüz soğumamış yatağın kıyısında gecelikle birbirlerine sarılmış, vücutlarının yangınını birbirlerine aktarıyorlardı. Kız ilkin kurtulmak istemiş, sonra o da oğlanın boynuna sarılmış, sessizce ağlamaya başlamıştı. Bir türlü doyuramadıkları mutsuz sevgilerini düşünüyor, başka bir arzu duymadan, öylece oturuyorlardı. Her şey geri

gelmemecesine geçip gitmiş miydi acaba? Yoksa artık elleri kolları bağlı olmadığına göre, günün birinde cesaret edip sevişebilecekler miydi? Utanıp sıkılmalarını, kendilerinin bile pek iyi anlayamadıkları bir sürü düşünce yüzünden birleşmelerini engelleyen garip sıkıntıyı ortadan kaldırabilmek için küçücük bir dürtü yetecekti aslında.

— Hadi git artık, diye mırıldandı genç kız. Işık yakmak istemiyorum, annem uyanır… Vakit geldi, bırak da gideyim.

Etienne hiç oralı olmuyor, yüreğinde yaman bir keder, kızı göğsüne bastırmaya devam ediyordu. Karşı konmaz bir dinginlik gereksinmesi, bir mutluluk özlemi belirmişti içinde; evlendiklerini, birlikte yaşayıp ölmekten başka bir amaçları olmaksızın minicik bir ev açtıklarını düşlüyordu. Kuru ekmeğe bile razıydı; hatta bir kişilik yiyecek bulsalar onu da Catherine'e verecekti. Daha başka ne isterdi ki? Ayrıca yaşam bundan fazlasına değer miydi?

Kızsa çıplak kollarını oğlanın boynundan sıyırmıştı bile.

— Rica ederim, bırak artık.

Bunun üzerine delikanlı içten gelen bir coşkunlukla:

— Ben de seninle geliyorum, dedi kızın kulağına.

Ve en çok kendisi şaştı böyle bir laf edebilmiş olmasına. Ölsem madene inmem diye yemin etmişti, aklından bile geçirmediği, bir dakika bile üstünde durmadığı halde, nerden çıkmıştı bu apansız karar? Ancak bunu söyler söylemez öyle bir dinginliğe ermiş, içindeki kuşkular öylesine inanılmaz bir biçimde eriyip gitmişti ki, bir raslantı sonucu iyileşen ve çektiği acılardan kurtulan insanlar gibi kulaklarına inanamamakla birlikte verdiği kararda direniyordu. Genç kız, madende işiteceği kötü sözlere aldırmadan, bunu sırf kendisi için yaptığını anlayıp karşı çıktığı zaman, kararından dönmedi. Her şey vız geliyordu artık, duvarlara yapıştırılan duyurularda herkesin bağışlanacağı vaat edilmişti, bu yeterdi ona.

— Çalışmak istiyorum, o kadar… Hadi durma, giyin de gidelim; aman dikkat et, gürültü çıkarma.

Karanlıkta sakına sakına giyindiler. Genç kız giysilerini bir gün önceden hazırlamıştı: delikanlı da dolapların birinden bir ceketle bir pantolon aldı;

gerdeli yerinden oynatıp gürültü ederiz diye yıkanmadılar. Herkes mışıl mışıl uyuyordu, yalnız aşağı inebilmek için annenin yattığı koridordan geçmeleri gerekiyordu. Yolda aksi gibi bir iskemleye çarptılar. Kadın uyandı, yarı uyur yarı uyanık seslendi:

— Hey! Kim var orada?

Catherine olduğu yerde kalmış, korkuyla Etienne’in eline yapışmıştı.

— Korkmayın, benim, dedi delikanlı. Bunaldım da hava almaya çıkıyorum.

— Peki, peki.

Maheude az sonra yeniden uyudu. Catherine hâlâ kıpırdamaya cesaret edemiyordu. Neyse sonunda aşağı indiler, bir gün önce Montsoulu bir hanımın verdiği ekmekten artanı paylaştılar… Usulca kapıyı çekip çıktılar.

Suvarin, Avantage’ın önündeki yol kavşağında dikiliyordu. Yarım saattir karanlık bir köşeye sinmiş, koyun sürüsü gibi tıpış tıpış madene dönen kömür işçilerini seyrediyordu. Mezbahaya giren hayvanları sayan kasap gibi sayıyordu onları… Çoklukları karşısında ağzı açık kalmıştı, bütün karamsarlığına karşın, içlerinden bunca alçak çıkacağını ummamıştı. Kuyruk uzadıkça uzuyor, Suvarin ışıl ışıl yanan gözleriyle onları izliyor, çenesi kenetleniyor, dişleri gittikçe sıkılıyordu.

Birden yüreği hop etti. Önünden geçen ve yüzlerini göremediği insanlar arasında birini yürüyüşünden tanır gibi olmuştu. Gidip koluna yapıştı.

— Nereye böyle?

Müthiş heyecanlanan Etienne, soruya karşılık verecek yerde saçma sapan bir şeyler geveledi.

— Aa! Sen daha gitmedin mi yahu?

Sonra itiraf etti, madene dönüyordu. Gerçi yemin etmişti, ama belki de yüz yıl sonra gerçekleşecek şeyleri beklerken eli kolu bağlı oturamazdı ya; ayrıca birtakım kişisel nedenler vardı işin içinde.

Suvarin, ürpererek dinledi onu. Omuzundan tutup mahalleye doğru itti.

— Hemen eve dön! Hemen eve dön diyorum sana!

Olup biteni merak eden Catherine yanlarına gelince, birden onu da tanıdı. Etienne direniyor, davranışlarına karışmaya kimsenin hakkı olmadığını söylüyordu. Makineci bir ona, bir genç kıza baktı; sonra umutsuz bir el hareketi yaptı, geri çekildi. Bir adam bir kızı sevdi mi ondan hayır gelmezdi artık: Gözü kapalı ateşe atardı kendini. Belki de bir an ta ötelerde, Moskova'da asılan sevgilisi gelmişti gözünün önüne; onu hem başkalarının, hem kendisinin yaşamı konusunda karar vermekte özgür kılan en son bağın kopuşunu anımsamıştı.

— Peki, git hadi, demekle yetindi.

Bu işe canı sıkılan Etienne'se bir türlü gidemiyor, böyle kırgın ayrılmamak için özür yerine geçecek tatlı bir söz arıyordu.

— Ee, hâlâ gitmeye kararlı mısın?

— Evet.

— Peki, reis ver elini sıkayım bari. İyi yolculuklar! Ne olur kızma bana.

Beriki buz gibi bir el uzattı ona. Ne dostu olmalıydı insanın, ne de karısı.

— Hadi, bu defa tamam, hoşça kal!

— Güle güle.

Suvarin gizlendiği karanlık köşeden hiç kıpırdamaksızın, Voreux'ye doğru yürüyen Catherine'le Etienne'e baktı uzun uzun.

III

Saat dörtte iniş başladı. Lamba odasındaki kayıt defterinin başına oturan Dansaert, gelen her işçinin adını işaretleyip bir lamba veriyordu. Duyurulardaki sözü tutup, hiç ses çıkarmadan her geleni kabul ediyordu. Ama gişenin önünde Etienne’le Catherine’i görünce kıpkırmızı kesildi, sizi alamıyorum demek üzereyken vazgeçti, vay, vay en güçlümüz de hizaya geldi ha, demekle yetindi. Aman efendim, ne büyük şerefti işletme için, Montsou aslanı kendisinden iş istemeye geliyordu! Etienne sesini çıkarmadı, lambasını kaptı, tumbacı kızla birlikte kuyu başına yürüdü.

Catherine, daha çok kayıt kabul odasındaki arkadaşların laf atmasından korkuyordu. Nitekim içeri girer girmez, yirmiye yakın işçiyle birlikte kafesin boşaltılmasını bekleyen Chaval ilişti gözüne. Delikanlı tam kızgınlıkla Catherine’in üstüne yürürken, arkadan gelen Etienne’i görüp olduğu yere çakılıp kaldı. Ve saldırgan bir tavırla dalga geçmeye başladı. Eh, kendisinden boşalan ve daha sıcaklığı gitmemiş yeri şimdi başkaları alıyordu demek; aman ne iyiydi ne iyiydi, başı dertten kurtulurdu hiç değilse! Beyimiz artık maldan hoşlanıyorsa, bu kendi bileceği işti elbet! Bütün bu küçümseyici lafların ardında müthiş bir kıskançlık gizliydi aslında, gözlerinden alev fışkırıyordu. Öbür işçilerse gözlerini yere dikmişler, ses çıkarmadan, kıpırdamadan bekleşiyorlardı. Yeni gelenlere şöyle kaçamak bir bakış atmakla yetindiler; sonra lambaları ellerinde, sırtlarındaki incecik ceketle hangarın bir başından girip öbür başından çıkan esintide titreşerek, öfkesiz bakışlarını yeniden kuyuya çevirdiler.

Derken kafes geldi, sürgüler üstüne yerleşti, hadi binin dediler. Catherine’le Etienne, Pierron’la iki kazmacının bindiği vagona tıkıştılar. Chaval, yandaki vagonda Mouque Baba’ya işletmenin eline geçen fırsatı kullanıp birtakım bozguncuları temizlememekle yanlış iş yaptığını söylüyordu bağıra bağıra; eski köpeksi yaşamına dönmüş olan yaşlı at bakıcısıysa, çocuklarının acısını unutmuş, eliyle aldırma canım anlamında bir hareket yapıyordu.

Asansör sürgülerden ayrıldı, karanlık kuyuya daldılar. Hiçbiri konuşmuyordu artık. Yolun üçte ikisini geçtikten sonra, birden müthiş bir

sürtünme oldu. Demir kafes çatırdadı, herkes birbirinin kucağına yuvarlandı.

— Hay dinine yandığımın! diye söylendi Etienne, hepimizin pestilini çıkaracaklar sonunda! Şu boktan kaplamayla hepimiz madende kalacağız galiba. Üstelik utanmadan onarttık diyorlar!

O arada kafes sürtünmeden kurtulmuştu. Şimdi sağanak altında aşağı doğru iniyorlardı, sızan su öylesine çoktu ki, işçiler kaygıyla şıpırtıyı dinliyorlardı. Kaplama aralarında böylesine kaçak vardı demek!

Birkaç gündür onarım işiyle uğraşmış olan Pierron'a bu nedir yahu diye sorduklarında, beriki işletmeye dil uzatmak olur korkusuyla kaygısını açığa vurmaktan kaçındı:

— Korkmayın canım, tehlike yok! dedi. Her zaman böyledir bu. Aralıkları iyi kıtıklayamadılar herhalde.

Dökülen su tepelerinde trampet çalıp duruyordu, en alt yükleme noktasına vardıklarında, sızıntı tam bir sağanak halini almıştı. Maden çavuşlarının hiçbiri nefeslikten yukarı çıkıp kaplamalara bakmayı akıl etmemişti. Şimdilik su tulumbası yetiyordu, gece de onarımcılar gelir, eklemleri gözden geçirirlerdi. Dehlizlerde işin düzene konması epey güç oluyordu. Mühendis kazı yerlerine dönülmezden önce, bütün kazmacıların beş gün süreyle payanda onarımında çalıştırılmasını kararlaştırmıştı. Her yanda göçük tehlikesi vardı, dehlizler öylesine bakımsız kalmıştı ki, kimi yerde aşağı yukarı yüz metrelik kesimin payandalarının elden geçirilmesi gerekiyordu. Onun için de işçiler bölüklere ayrılmış, her bölüğün başına bir çavuş verilmişti; bu bölükler en çok zarar gören yerlerde çalıştırılıyordu. İniş sona erdiğinde üç yüz yirmi iki kişinin, yani toplam işçi sayısının aşağı yukarı yarısının işbaşı yaptığı görüldü.

Chaval, Etienne'le Catherine'in bulunduğu bölüğe düşmüştü; ama bir rastlantı değildi bu, dağıtım sırasında hep gerilere saklanmış, ayrıca o bölüğe girebilmek için maden çavuşunu sıkıştırmıştı. Bu takım madenin kuzey kesiminde, yükleme yerinden üç kilometre ötede, Dix-Huit-Pouces damarındaki dehlizlerden birinde göçüğü temizlemeye gitti. Göçen kayalara kazma kürekle saldırdılar. Etienne, Chaval ve beş arkadaşı toprağı temizliyor, iki katarcı oğlanla Catherine de döküntüleri vargelin başına

taşıyorlardı. Çavuş başlarından ayrılmadığı için pek konuşamıyorlardı. Bununla birlikte, tumbacı kızın eski ve yeni sevgilileri az daha kapışıyordu. Eski sevgili, istemem artık bu kaltağı demesine karşın hâlâ kızla uğraşıyor, durmadan itip kakıyordu zavallıyı; yeni sevgili en sonunda, kızı rahat bırak, yoksa eşek sudan gelene kadar döverim seni diye gözdağı vermişti. Bakışlarıyla birbirlerini yiyorlardı adeta, arkadaşları koşup ayırmak zorunda kaldılar.

Saat sekize doğru Dansaert gelip çalışmaları inceledi. Sinirleri pek bozuktu, çavuşu haşladı: Olmuyordu, olmuyordu! Payandaların zamanında değiştirilmesi gerekirdi, iş miydi yani şu yapılan! Mühendis beyle birlikte geri geleceğim diyerek uzaklaştı. Sabahtan beri Négrel'i bekliyor, neden böyle geciktiğini anlayamıyordu.

Bir saat daha geçti. Çavuş toprak kaldırma işini bıraktırmış, adamların hepsini payandaların değiştirilmesine vermişti. Tumbacı kızla katarcı oğlanlar bile toprak taşımayı bırakmış, payandalamaya yardım ediyor, ağaç destekleri hazırlayıp getiriyorlardı. Bu dehliz madenin en uzak köşelerinden biriydi, burada çalışan takım öncü birlik gibiydi, öbür takımlarla bağlantıları kopuktu. İki üç kez, ta uzaklardan gelen ve bir koşuşmayı andıran gürültüye kulak kabartmışlardı: Bu da nesiydi? Dehlizler boşalıyor, bütün işçiler koşarak yukarı çıkıyordu sanki. Ama az sonra gürültü kesildi, derin bir sessizlik çöktü madene ve bizimkiler kulaklarını sağır eden çekiç sesleri arasında yeniden işe koyuldular. Az sonra payandalamayı bırakıp yine toprak kaldırmaya giriştiler, vagonlar sefere başladı.

Catherine ilk seferden büyük bir korkuyla döndü: Eğimli dehlizin başında kimseyi bulamamıştı.

— Seslendim, seslendim, karşılık veren olmadı, herkes kirişi kırmış galiba.

Bu haber bomba gibi patladı, on işçi ellerindeki kazma kürekleri atıp koşmaya başladı. Yükleme yerinden bunca uzakta kimsesiz bırakılmış olma düşüncesi akıllarını başlarından almıştı. Yalnız lambalarını almışlardı, erkekler, çocuklar ve tumbacı kız, birerli kolda durmadan koşuyorlardı; çavuşun bile sinirleri bozulmuş, sonu gelmemecesine uzayıp giden ıssız dehlizlerde sessizliğin verdiği korkuyla avazı çıktığınca bağırıyordu. Tek bir canlıya rastlayamıyorlardı, ne olmuştu acaba? Hangi büyük tehlike

bütün işçileri böyle bir anda kaçırmıştı? Tehlikenin bilinmeyişi, görmedikleri halde tepelerinde hissettikleri ölümden duydukları korkuyu artırıyordu.

Yükleme yerine yaklaştıklarında üstlerine gelen bir selle karşılaştılar. Bir anda dizlerine dek suya gömüldüler; artık koşamıyor, bir dakikalık gecikmenin canlarına mal olacağını bildikleri halde suyu güçlükle yarıyorlardı.

— Hay lanet olsun, kuyu kaplamaları patladı mutlaka! diye bağırdı Etienne. Günün birinde sular altında kalıp gebereceğiz demiştim ben size!

Pierron ocağa indiğinden beri her an artan bir kaygıyla kuyudaki sağanağı gözlüyordu. İki işçiyle birlikte vagonları asansöre yüklerken başını kaldırıp yukarı baktıkça yüzüne iri iri damlalar düşüyor, kulakları yukarıdan dökülen çavlanın gök gürültüsünü andıran sesiyle uğulduyordu. Ayaklarının altındaki çamur kuyusunun gittikçe dolduğunu hissedince tüyleri diken diken oldu: Su tahta döşemeyi aşmış, demir kaplamalara yayılmaya başlamıştı bile; bu tulumbaların akan suyu boşaltmaya yetmediğini gösteriyordu. Tulumbanın yorgun bir sesle homurdandığını işitiyordu. Bunun üzerine gidip Dansaert'e haber verdi, beriki bir küfür savurduktan sonra, mühendisi bekleyeceğiz dedi. Pierron iki kez daha uyardı işçibaşını, ama omuz silkişten başka bir yanıt alamadı. Ne yapalım yani! Su yükseliyorsa yükselsindi, onun elinden gelen bir şey var mıydı?

Bir ara Bataille'ı angaryaya götüren Mouque Baba çıkageldi; yükleme noktasına girer girmez iki eliyle dizginlere yapışmak zorunda kaldı, uyurgezer hayvan başını kuyuya doğru uzatmış, havayı kokladıktan sonra acı acı kişnemiş ve şaha kalkmıştı çünkü.

— Ne var, ne oluyor üstadım, neden ürktün böyle?.. Haa, sudan korktun galiba. Hadi gel bakayım, senin işin değil bu.

Ama hayvancağız tir tir titriyordu. İhtiyarı çekip zorla ana dehlize götürdü.

Mouque Baba'yla Bataille dehlize daldıkları sırada, önce korkunç bir çatırtı, sonra çarpa çarpa düşen bir şeyin sesi duyuldu. Kaplamaların bir parçası kopmuş, ta yüz seksen metreden sağa sola çarparak düşüyordu. Pierron'la yükleyiciler hemen kenara kaçtılar, meşe parçası vagonlardan

birinin üstüne düşüp yamyassı etti. Aynı anda açılan gedikten oluk gibi su boşaldı. Dansaert yukarı çıkıp bakayım dedi; ama daha sözünü bitirmeden, ikinci parça kopup aşağı yuvarlandı. Bu gözle görülür elle tutulur tehlike karşısında kararını verdi, işçilerin hemen yukarı çıkarılmasını emretti, çavuşları da dehlizlere haber vermeye gönderdi.

Ondan sonra korkunç bir itiş kakıştır başladı. Her dehlizden bir bölük işçi sökün ediyor, gelenler hep birlikte kafeslere saldırıyorlardı. Bir an önce çıkabilmek için birbirlerini itiyor, yere düşeni ezip geçiyorlardı. Nefeslikten çıkmaya kalkan birkaç kişi az sonra geri döndü, yol tıkalıydı. Kafesin her gidiş gelişinde müthiş bir umutsuzluk baş gösteriyordu: Kafes bu sefer de geçebilmişti, ama parçalanan kaplamalar yüzünden bakalım gelecek sefer geçebilecek miydi? Çok geçmeden kafeslerden birinin tavanı delindi, kılavuz direkler arasında gidip gelmez oldu ve bırakıldı, ikinci kafes de öyle çok sürtüyordu ki, yakında çelik tel kopardı herhalde. Oysa yüze yakın insan vardı yukarı çıkacak, hepsi kan ter içinde, yarı bellerine dek suya gömülmüş, soluk soluğa koşuşuyor, asansörün parmaklıklarına yapışıyorlardı. İki kişi düşen kaplama parçaları altında can verdi. Asansörün bir yanına tutunan üçüncü kişi elli metreden çamur kuyusuna düşüp balçığa gömüldü.

Dansaert çıkışı düzene koymaya uğraşıyordu. Eline bir kazma almış, söz dinlemeyenin beynini dağıtırım diye bağırıyordu; işçileri sıraya sokmaya çalışıyor, bütün arkadaşlarını bindirdikten sonra yükleyicilerin çıkacaklarını söylüyordu. Ama kimsenin bu laflara kulak astığı yoktu, herkesten önce sıvışmak isteyen, beti benzi atmış olan Pierron’un koluna yapışmak zorunda kaldı. Her sefer bir iki tokat atıp adamı asansörden uzaklaştırması gerekiyordu. Oysa korkudan kendi dişleri de birbirine vuruyordu, birkaç dakika sonra sulara gömüleceklerine kuşku yoktu: yukarıda kaplama diye bir şey kalmamıştı herhalde, korkunç tahta ve su yağmuru aralıksız sürüyordu. En sonunda dayanamadı, asansöre doğru koşmakta olan iki üç işçiyi yana itti, korkudan fal taşı gibi açılmış gözlerle vagonlardan birine atladı, Pierron da ardından tabii. Ve asansör hareket etti.

Etienne’le Chaval’in bulunduğu takım tam bu sırada yükleme yerine girdi. Asansörün ağır ağır yükseldiğini gördüler, heyecanla koştular; ama kaplamaları alıp götüren son bir çatırtı üzerine, geri çekilmek zorunda kaldılar: Kuyu iyice tıkanmıştı, asansör geri dönemezdi. Catherine hüngür

hüngür ağlıyor, Chaval durmadan küfrediyordu. On beş yirmi kişiydiler, yöneticiler onları göz göre göre aşağıda bırakacak değildi ya! Bataille’ı hiç acele etmeden oraya getirmiş olan Mouque Baba da yanlarındaydı, ihtiyar bakıcısıyla yaşlı beygir, şaşkın şaşkın, durmadan yükselen suya bakıyorlardı. Su kasıklarına gelmişti bile. Dişlerini sıkı sıkı kenetleyip susan Etienne, Catherine’i kucağına almış, havaya kaldırmıştı. Yirmi kişi başlarını yukarı çevirmiş, bir yandan köpek gibi uluyor, bir yandan da artık hiçbir yardımın gelemeyeceği sellerin götürdüğü tıkalı kuyuya bakıyorlardı.

Dansaert yukarı çıkınca koşa koşa gelmiş olan Négrel’le karşılaştı. Bayan Hennebeau o gün daha sabahtan oğlana yapışmış, alacağı sepet konusunda kendisini fikir versin diye yanında alıkoymuştu.

— Ne var, ne oluyor kuzum? diye bağırdı daha uzaktan.

— Ocak hapı yuttu, diye karşılık verdi işçibaşı.

Sonra, kekeleyerek başlarına gelen felaketi anlattı, durumun ciddiliğine inanamayan mühendis, onu dinlerken omuz silkiyordu: Hadi canım sen de! Kaplama dediğin öyle iki saat içinde göçer miydi hiç? Abartıyorlardı mutlaka, kendisi gidip görmeliydi durumu.

— Aşağıda kimse kalmadı, değil mi?

Dansaert alı al, moru mor olmuştu. Hayır, kimse kalmamıştı. Daha doğrusu, öyle sanıyordu. Ancak bazı işçiler gecikmiş olabilirdi.

— Hay, köpoğlu köpek! diye bağırdı Négrel, peki sen neden çıktın öyleyse? İnsan adamlarını bırakır da çıkar mı!

Hemen lambaların sayılmasını istedi. Sabah üç yüz yirmi iki lamba dağıtılmıştı; oysa şimdi topu topu yüz elli lamba vardı ortada; ancak işçilerin kimisi itişip kakışma sırasında lambalarını düşürdüklerini itiraf ediyordu. Yoklama yapalım dediler, ama bu da bir işe yaramadı: işçilerin kimisi çıkar çıkmaz tüymüş, kimisi adını bile duyamayacak hale gelmişti. Hiç kimse kimin eksik olduğunu bilemiyordu. Yirmi ya da kırk kişiydiler. Yalnız mühendisin artık kuşkusu kalmamıştı: Adamların bir kısmı hâlâ aşağıdaydı; nitekim kuyunun başına gelip eğildiğiniz zaman, molozlarla tıkanan ocaktan şarıl şarıl akan suyun sesine karşın, birtakım çığlıklar duyuluyordu.

Négrel ilk iş olarak Bay Hennebeau’ya haber gönderip ocağı kapatmak istedi. Ama geç kalınıştı, kuyudaki çatırtılar arkalarından kovalıyormuşcasına evlerine koşan kömür işçileri bütün mahalleyi ayağa kaldırmıştı; çoluk çocuk, genç yaşlı, kadın erkek bütün mahalle halkı korkunç çığlıklar atarak, ağlaşarak bayırdan aşağı akıyordu. Ayakbağı olacakları için madene girmelerini önlemek üzere bir sıra gözcü dikmek gerekti, işçilerin çoğu gidip üstlerindekileri çıkaracak yerde, az daha içinde kalacakları kuyunun başında durmuş, büyülenmiş gibi o korkunç deliğe bakıyorlardı. Çılgına dönen kadınlarsa bunların çevresini almış, yalvarıp yakarıyor, aşağıda kalanların adlarını soruyorlardı. Bilmem kim kalanlar arasında mıydı? Ya şu? Ya bu? Adamlar hiçbir şey bilmiyor, zangır zangır titriyor, kekeliyor, hâlâ gözlerinin önünden gitmeyen o müthiş görünümü kovmak istercesine, çılgınca ellerini kollarını sallıyorlardı. Kalabalık hızla büyüyor, yoldan yürek paralayan ağlaşmalar geliyordu. Yukarıda, cüruf yığınının tepesinde, Bonnemort’un derme çatma taş kulübesinde de adamın biri yere çökmüş, olup biteni seyrediyordu: henüz oradan uzaklaşmamış olan Suvarin’di bu.

— Adları isteriz! Adları isteriz! diye bağrışıyordu ağlamaktan sesleri kısılmış kadınlar.

Négrel bir ara kapıya çıktı, kısa bir konuşma yaptı:

— Adları öğrenir öğrenmez açıklayacağız. Yalnız henüz hiçbir şey yitirilmiş değil, hepsini kurtaracağız… Şimdi aşağı iniyorum.

Bunun üzerine halk sesini kesip beklemeye başladı. Mühendis gerçekten de büyük bir gözü peklikle aşağı inmeye hazırlanıyordu. Asansörü söktürmüş, çelik telin ucuna bir kömür fıçısı bağlatmıştı; elindeki lamba belki yolda söner diye de fıçının altına ikinci bir lamba astırmıştı.

Betleri benizleri uçmuş maden çavuşları koşarak bu hazırlıkları yapıyorlardı.

— Dansaert, siz de benimle gelin, dedi Négrel kararlı bir sesle.

Sonra bütün çavuşların korkudan titrediğini, işçibaşının da ayakta sallandığını görünce elinin tersiyle itti onu.

— Hayır, hayır, istemez, boşuna işimi aksatırsınız… Kendim ineyim daha iyi.

Çelik telin ucunda sallanan fıçıya binmişti bile; bir elinde lambası, öbüründe işaret halatı vardı, makineciye seslendi:

— Hadi bakalım, yavaş yavaş indirin!

Makine makaraları açmaya başladı ve Négrel aşağıda kalan zavallıların çığlıklarıyla inleyen kuyuya daldı.

Yukarı kesimde hiçbir şey yoktu. Kaplamaların birinci bölgesinin sapasağlam olduğunu gördü. Kuyunun ortasında sallanıyor, bir o yana bir bu yana dönüyor, kaplamaları aydınlatıp bakıyordu: Tahtalar arasından sızan su öylesine azdı ki, lambanın alevi titremiyordu bile. Ama üç yüzüncü metrede ikinci kesime gelince tahminleri doğru çıktı, fıçı bir anda su doldu. Bundan sonra, fıçının altına astırdığı, kendisinden önce inen ikinci lambanın ışığından yararlanabildi ancak. Ve bütün yiğitliğine karşın, hasarın büyüklüğü karşısında ürperdi. Kala kala birkaç tahta parçası kalmış, bütün kaplamalar, çerçeveleriyle birlikte aşağı uçmuştu; toprakta açılan kocaman deliklerden incecik sarı kumlar oluk gibi kuyuya akıyordu; Çavlan'ın, yani bilinmeyen fırtına ve kasırgalarla dolu yeraltı denizinin sularıysa, açılan deliklerden bir tesviye havuzundan boşalırcasına dökülüyordu. Durmadan büyüyen delikler arasında, tepesine dökülen sular altında döne döne biraz daha indi, lambanın kırmızı alevi öylesine az ışık veriyordu ki, ta ötelerde, dev gibi gölgelerin oynaştığı yerde, sokakları, yol kavşaklarıyla, yıkılmış bir kent gördüğünü sanıyordu. Bu kuyunun işi bitikti azizim. Tek bir umudu kalmıştı, ölümle pençeleşen adamlarını kurtarmayı denemek, indikçe çığlıkları daha açık seçik işitiyordu; ama az sonra durmak zorunda kaldı, aşılmaz bir engel çıkmıştı karşısına, kalın kılavuz direkleri, nefesliği kuyudan ayıran tahta perde, su tulumbasının boruları kopmuş, üst üste yığılmıştı. Arap saçına benzeyen bu karışık yumağı yüreği daralarak seyrederken ansızın çığlıklar kesildi. Zavallıcıklar suyun hızla yükselişiyle ya boğulup ölmüş ya da dehlizle sürüklenmişlerdi.

Négrel en sonunda kendisini yukarı çekmeleri için işaret vermek zorunda kaldı. Sonra ikinci bir işaretle az yukarıda fıçıyı durdurttu. Bu apansız kazanın nedeni hâlâ kocaman bir soru halinde kafasında yatmaktaydı. Durumu anlamak istiyordu, ayakta kalan birkaç tahtayı inceledi. Uzaktan

görebildiği birtakım kertik ve kesikler dikkatini çekti. Aşırı nem yüzünden lambası sönmek üzereydi, elleriyle yoklayınca testere ya da matkapla açılmış olan yaraları, o korkunç ve bilinçli çalışmayı açık seçik gördü. Bile bile hazırlanmıştı bu yıkım. Ağzı açık bakarken, son bir çatırtıyla boşluğa uçan kaplamalar az daha onu da alıp götürüyordu. Yiğitliğinden eser kalmamıştı artık, bunu yapan adamı düşündükçe, işlediği cinayet kadar büyük olması gereken o dev gibi yaratık hâlâ orada, karanlığın içinde saklanıyormuş gibi tüyleri diken diken oluyor, bütün kötülüklerin kaynağı olan iblisle burun buruna gelmişcesine soğuk terler döküyordu. İşaret halatına asılmakla kalmayıp ayrıca çekin beni diye bağırdı; tam sırasıydı zaten, çünkü yüz metre yukarıda kaplamaların üst kesiminin de göçmek üzere olduğunu gördü: Köşebentler yavaş yavaş açılmakta, tahtalar arasındaki kıtıklar fırladığından oluk gibi su fışkırmaktaydı. Kuyunun son saati çalmıştı, bir iki saat içinde bütün kaplamalar göçecek ve kuyu gümbür gümbür yıkılacaktı.

Yukarıda Bay Hennebeau heyecandan kıvranarak Négrel’i bekliyordu.

— Ee, ne var ne yok? diye sordu.

Ama korkudan dili tutulan mühendis ağzını bile açamıyordu. Dizlerinin bağı çözülmüşü.

— Hey Tanrım, olacak iş mi bu! Görülmüş şey değil… Konuşsana canım! İnceledin mi kuyuyu?

Négrel korkulu gözlerle çevresini süzüyor, başıyla evet diyordu. Kendilerini dinleyen çavuşların yanında konuşmak istemedi, dayısını alıp on metre öteye götürdü, sonra bu uzaklığı da az buldu, biraz daha yürüdü, kulağına eğilip alçak sesle bu işin bilerek hazırlandığını, kaplamaların matkapla delindiğini, testereyle kesildiğini, ocağın tam can evinden vurulduğunu, son anlarını yaşadığını anlattı. Beti benzi atan müdür de ahlakdışı çapkınlıkları ve suçları gizlemeye alışmış insanların doğal davranışıyla hemen sesini alçaltmıştı. Montsoulu on bin kömür işçisinin önünde korkusunu açığa vurmanın gereği yoktu: Daha sonra oturur, gereğini görüşürlerdi. Şimdi kafa kafaya vermiş, oraya inen, kendini boşluğa sallandıran, belki yirmi kez ölümle burun buruna gelen ve bu korkunç işi yapan adamın akıl almaz yürekliliği karşısında yıldırımla vurulmuş gibi fısır fısır konuşuyorlardı. Hatta yakıp yıkmaktan başka bir

amaç gütmeyen bu çılgınca gözü pekliğe akılları ermiyor, gerçeğin açık açık ortada oluşuna karşın, tıpkı otuz metre yüksekliğinde duvarları aşarak hapishaneden kaçan mahpusların varlığına inanmadıkları gibi, bu işe de inanmak istemiyorlardı.

Maden çavuşlarının yanına döndüğünde, sinirli bir çekilme belirmişti Bay Hennebeau'nun suratında. Eliyle umutsuzluğunu belli eden bir hareket yaptı ve ocağın hemen boşaltılmasını emretti, işçiler artık hiçbir şeyin kurtaramayacağı kocaman tuğla yapılara baka baka, sanki bir cenaze törenindeymişler gibi, kederli bir yüzle, sessizce ocağın avlusunu boşalttılar.

Kayıt kabul odasından en son çıkan müdürle mühendis inatla yinelenen o çığlıkla karşılaştılar:

— Adları isteriz! Adlar! Adlar!

Maheude de gelmiş, kadınlar arasına katılmıştı. Gece işittiği gürültünün anlamını şimdi çıkarıyordu ancak, kızıyla kiracısı birlikte evden çıkmışlardı demek ve şu anda hiç kuşkusuz aşağıdaydılar; önce, oh olsun, kalpsizlere, alçaklara böylesi layıktır diye bağırmış, sonra koşa koşa gelmiş, heyecandan tir tir titreyerek en önde dikiliyordu. Artık acaba mı diye umutlanmaya da cesaret edemiyordu, adlar konusunda çevresinde yapılan tartışmalar yeterince aydınlatıyordu onu. Evet, evet, Catherine aşağıdaydı, Etienne de öyle, bir iki arkadaşın daha adı sayılıyordu sonra. Ama ötekiler konusunda pek bir anlaşmaya varılamıyordu. Hayır, hayır, o yoktu, şu vardı, hah! Chaval aşağıdaydı işte, oysa katarcı oğlanlardan biri onunla birlikte yukarı çıktık diye yemin ediyordu. Yakınları tehlikede olmadığı halde, Bayan Levaque'la Pier-rone da saçlarını başlarını yoluyor, en az öbür kadınlar kadar bağrışıyorlardı. İlk çıkanlardan biri de Zacharie'ydi, oğlan her zamanki dalgacılığını bir yana bırakmış, ağlayarak koşmuş, anasıyla karısını kucaklamıştı; şimdi de anasının yanında durmuş, birlikte titreşiyor, kız kardeşi için umulmadık bir ilgi gösteriyor, yöneticiler adları resmi olarak açıklamadıkça onun aşağıda olduğuna inanmak istemiyordu.

— Adları isteriz! Tanrı aşkına adları verin!

Sinirleri bozulan Négrel, kalabalığın madene girmesine engel olan gözcülere bağırdı:

— Susturun şunları be! Yürek mi dayanır buna! Aşağıda kalanları biz biliyor muyuz sanki?!

Kazadan bu yana iki saat geçmişti. İlk anların heyecanı içinde hiç kimse öbür kuyuyu, atadan kalma Réquillart'ı düşünmemişti. Bay Hennebeau kurtarma işine oradan başlanacağını söylerken, ansızın bir haber yayıldı kulaktan kulağa: Az önce yıllardır kullanılmayan eski nefeslikten beş işçi çıkmış, sular altında kalıp boğulmaktan zor kurtulmuşlardı; çıkanlar arasında Mouque Baba da vardı, adını duyanlar epey şaşırmıştı, hiç kimse onun madende olduğunu ummuyordu çünkü. Kaçıp kurtulan beş işçinin anlattıkları herkesi kedere boğdu: Yollarını şaşıran, göçükler yüzünden dehlizlerde mahpus kalan on beş arkadaşları kendilerini izleyememişti, onları kurtarmanın çaresi yoktu artık, Réquillart'da bile su on metreyi bulmuştu çünkü. Böylece bütün adlar öğrenildi, ortalık boğazlanan insan çığlıklarıyla dolmuştu.

— Susturun şunları! diye bağırıyordu çılgına dönen Négrel. Hemen geri sürün hepsini! Evet, evet, yüz metre geriye gitsinler! Maden her an çökebilir, ölüm tehlikesi var, çabuk uzaklaştırın hepsini!

Bir de bu zavallı insanlarla boğuşmak zorunda kaldılar. Hepsi felaketlerin daha bitmediğini, ölenlerin adlarının kendilerinden gizlendiğini sanıyorlardı: Maden çavuşları kuyunun az sonra bütün maden alanını yutacağını anlatabilmek için epey ter döktüler. Bu haber hepsinin iliklerini dondurdu, adım adım geri çekilmeye razı oldular; bununla birlikte yine de gözcüleri artırmak gerekti, bütün söylenenlere karşın, büyülenmiş gibi hep kuyunun başına dönmek istiyorlardı. Bütün işçi mahallelerinden, hatta Montsou'dan gelen bine yakın insan yol üstünde itişip kakışıyordu. Ve yukarıda, cüruf yığınının tepesinde dikilen sarı saçlı, ince yüzlü adam, açık mavi gözlerini madene dikmiş, sabırsızlığını yenmek için birbiri ardından sigara yakıyordu.

Bundan sonra bekleme dönemi başladı. Öğlen olduğu halde hiçbiri yerinden kıpırdamıyor, karınlarını doyurmak bile akıllarına gelmiyordu. Hafif sisli, koyu kurşuni gökyüzünde pas rengi bulutlar ağır ağır akıyordu. Rasseneur'ün bahçesindeki iri köpek kalabalığın uğultusundan ürkmüş, aralıksız havlıyordu. Halk dört bir yana yayılmış, yüz metre uzakta durup maden çukurunu çepeçevre kuşatmıştı. Bu kocaman halkanın ortasında Voreux vardı. Madende ne bir canlı, ne bir gürültü kalmıştı, ıssız bir çöl

gibiydi; açık bırakılmış kapılar pencereler, yapıların terk edilmişliğini gösteriyordu; içeride unutulmuş kızıl tüylü bir kedi, bu ıssızlığın ardında yatan tehlikeyi sezmiş olacak ki, merdivenlerin birinden aşağı atladı, bir saniyede görünmez oldu. Jeneratörleri besleyen fırınlar henüz bütünüyle sönmemişti herhalde, uzun tuğla bacadan pas rengi bulutlara doğru ince bir duman çıkıyordu; maden kulesinin tepesindeki gösterge, rüzgâr estikçe acı sesler çıkararak sağa sola dönüyor, bir süre sonra toprağa gömülecek kapkara yapılardan bu iç karartıcı gıcırtıdan başka ses çıkmıyordu.

Saat ikide henüz hiçbir şey olmamıştı. Bay Hennebeau, Négrel ve komşu kuyulardan gelen mühendisler, halkın önünde siyah şapkaları ve redingotlarıyla ayrı bir grup oluşturmuşlardı; bacaklarına karasular indiği, yorgunluktan ateşleri yükseldiği, bu korkunç yıkımı elleri kolları bağlı seyretmekten sinirleri bozulduğu halde, yerlerinden ayrılamıyor, can vermek üzere olan bir hastanın başındaymışlar gibi zaman zaman kısık sesle birkaç laf ediyorlardı. Üst kesimdeki kaplamalar da göçtü besbelli, çünkü ansızın korkunç bir çatırtı, arkasından boşluğa yuvarlanan tahtaların gümbürtüsü işitildi, sonra yine her yan derin bir sessizliğe gömüldü. Yara gittikçe genişliyordu mutlaka: Aşağıdan başlayan kayma yukarı doğru çıkıyor, yüzeye yaklaşıyor olmalıydı. Négrel sinirli bir sabırsızlık içindeydi, ne olacaksa bir an önce olsun istiyordu, o müthiş sessizlikte tek başına madene doğru yürümeye kalkınca, hemen koşup omuzuna yapıştılar. Neye yarardı gidip görmek? Hiçbir şeyi önleyemezdi nasıl olsa. Tam o sırada gözcüleri atlatan yaşlı bir madenci soyunma odasına doğru koştu, az sonra sakin sakin geri geldi: Tahta ayakkabılarını almaya gitmiş meğer.

Saat üçü vurdu. Hâlâ hiçbir kıpırtı yoktu. Sağanak halinde yağan yağmur halkı sırılsıklam etmiş, ama bir adım bile geriletememişti. Rasseneur'ün köpeği yeniden ulumaya başlamıştı. İlk sarsıntı ancak üçü yirmi gece duyuldu. Sağlam yapısıyla hâlâ ayakta duran Voreux şöyle bir sallandı. Az sonra ikinci bir sarsıntı geldi ve uzun bir haykırış çıktı ağızlardan: Damı katran sıvalı ayıklama hangarı, iki yana yalpa vurduktan sonra, korkunç bir çatırtıyla yıkılmıştı. Hangarın ağırlığı altında çatma direkleri yerinden fırlamış, sürtünmenin çokluğundan kulakları sağır eden çatırtılar arasında kıvılcımlar saçılmıştı havaya. Bundan sonra sarsıntıların ardı arkası gelmedi artık, toprak yeraltındaki çökmelerin etkisiyle, yanardağ patlamalarından önceki gibi uğulduyordu. Rasseneur'ün köpeği havlamayı kesmiş, yaklaşan felaketi seziyormuşcasına acı acı, kesik kesik uluyordu; kadın erkek, çoluk

çocuk, bütün halk, hepsini yerinden hoplatan sarsıntılar karşısında bağırmaktan kendilerini alamıyorlardı. On dakika içinde kulenin arduvaz damı çöktü, kayıt kabul odasıyla makine dairesinin duvarları çatladı, kocaman yarıklar açıldı. Sonra ansızın sarsıntı kesildi, yıkılma durdu, derin bir sessizlik çöktü her yana.

Voreux tam bir saat düşman uçaklarınca bombalanmış gibi bir yıkıntı halinde öylece kaldı. Halk artık bağırmıyor, genişleyen seyirci çemberi, ses çıkarmadan maden çukuruna bakıyordu. Çöken ayıklama odasının kalın direkleri arasında kırılmış kömür kepçeleri, ezilmiş huniler göze çarpıyordu. Hele kayıt kabul hangarındaki hasar pek büyüktü, koskoca duvarlar yıkılmış, bir tuğla yığını haline gelmişti. Çelik telin sarıldığı makaraları taşıyan demir direk eğrilmiş, yarı yarıya toprağa gömülmüştü; kafeslerden biri çelik telin ucunda, havada asılı kalmıştı; kömür vagonları, demir döşemeler, merdivenler birbirine girmişti. Bir mucize sonucu hiçbir şey olmayan lamba odası raflarda dizi dizi küçük, parlak lambalarıyla sol yanda duruyordu. Ortasından ikiye ayrılan makine dairesinin tam göbeğinde, geniş tabanı üstünde lök gibi oturan makine göze çarpıyordu: Bakırlar ışıldıyor, çelik kısımlar bükülmez bir kolu andırıyor, bükülüp kalmış olan piston kolu sırtüstü yatmış, gücünden emin bir devin dizine benziyordu.

Bay Hennebeau bu bir saatlik aradan epey umutlandı. Yeraltındaki kaynaşma bitmişti herhalde, böylece makine ile yapıların bazıları kurtulmuş oluyordu. Ama hâlâ kimsenin ocağa yaklaşmasına izin vermiyor, yarım saat daha bekleyelim diyordu. Bekleyiş dayanılmaz hale gelmişti, yürekler yeni bir umutla daralıyor, hepsinin nabzı küt küt atıyordu. Ufukta belirip yaklaşan kapkara bir bulut, ortalığı erkenden karartmıştı, yeraltı kasırgasından sonra, onun yeryüzündeki kalıntılarına hüzünlü bir karanlık çöküyordu. Sabahın yedisinden beri oradaydılar, ne bir lokma bir şey yemiş, ne bir yere kıpırdamışlardı.

Tam mühendisler madene doğru yürürken yeni ve korkunç bir sarsıntı hepsini geri püskürttü. Yerin altından patlamalar geliyor, ocak bir topçu alayınca ateşe tutuluyordu sanki. Yukarıdaysa ayakta kalmış olan yapılar çöküyor, yerle bir oluyordu. Yaman bir burgaç ilkin ayıklama odasıyla kayıt kabul odasının kalıntılarını alıp götürdü. Ondan sonra buhar kazanlarının bulunduğu oda çöktü ve gözden silindi. Bunun ardından su tulumbasının

can çekişmekte olduğu kare biçimindeki küçük kule gülle yemiş bir adam gibi yüzüstü devrildi. Ve işte o zaman korkunç bir şeye tanık oldular, koskocaman makine kalın tabanıyla birlikte yerinden fırlamış, kolunu bacağını sallayarak ölümle pençeleşiyordu: Makine önce şöyle bir öne geldi, ayağa kalkmak istercesine dev gibi dizini, piston kolunu uzattı; ama başaramadı, topraklar başına yıkıldı, her yanı ezildi, son nefesini verdi. Şimdi artık yalnız fırtınaya tutulmuş gibi sallanan otuz metre boyundaki kocaman baca ayaktaydı. Herkes dağılacağını, toz haline geleceğini beklerken, ansızın yer yarıldı ve baca, eriyen kocaman bir mum gibi bir anda toprağa gömüldü; en küçük bir noktası, paratonerin ucu bile dışarıda kalmadı. Artık her şey bitmişti, kovuğunda çöreklenip yatan, insan etiyle beslenen canavarın derin ve ürkünç soluğu duyulmaz olmuştu. Voreux olduğu gibi toprağa gömülmüştü.

Bunun üzerine halk bağrışarak kaçıştı. Kadınlar ellerini yüzlerine örtmüş, çığlık çığlığa koşuyorlardı. Korku yeli kuru bir yaprak gibi önüne katıp dağıttı erkekleri. Hiçbiri bağırmak istemiyor, ama gözlerinin önünde açılan koskocaman uçurum karşısında kendilerini tutamıyor, kollarını havaya kaldırıp avazları çıktığınca bağırıyorlardı. On beş metre derinliğindeki sönmüş yanardağ ağzı kanala dek uzanıyordu, genişliği en az kırk metreydi. Yapılardan sonra dev gibi kulesi, asma köprüleri, rayları, üç vagonluk katarıyla koca avlu toprağa gömülmüştü; o arada yedek payandalar, bir yığın kesilip hazırlanmış ağaç destek, saman çöpü gibi yutulmuştu. Çukurun dibinde direklerin, tuğlaların, demir ve alçıların oluşturduğu, tufanın üst üste yığdığı, birbirine geçirdiği döküntülerden başka bir şey görünmüyordu. Ve çukur gittikçe büyüyor, genişliyor, yanlardan çatlayıp ta ötelere, tarlalara dek uzanıyordu. Hatta bunlardan biri ön duvarı çatlamış olan Rasseneur'ün meyhanesine varmıştı. İşe bak, sonunda işçi mahallesi de mi göçüp gidecekti ne? Bulutların bile ezmek istercesine tepelerine çöktüğü bu akşam saatinde nereye sığınırlardı sonra?

Négrel, bu korkunç görünüm karşısında acı acı inledi. Gerilere kaçmış olan Bay Hennebeau ağlıyordu. Oysa felaket daha bitmemişti, az sonra kanalın duvarlarından biri çatladı ve içindeki su, fokur fokur kaynayan bir dere gibi yarıklara boşaldı. Yarığa dökülen sular derin bir vadinin dibinde eriyip giden küçücük bir çavlanın suları gibi göze bile görünmüyordu. Maden ocağı gelen suyu içiyor, dehlizler yüzyıllarca yetecek kadar suya boğuluyordu. Kısa sürede yanardağ ağzı doldu, Voreux'nün yerinde şimdi

dibinde ilençli kentlerin yattığı göllere benzer çamurlu bir göl vardı. Korkulu bir sessizlik kaplamıştı her yanı, toprağın derinliklerine doğru akmakta olan suyun homurtusundan başka bir şey duyulmuyordu.

İşte o zaman, yerinden oynamış olan cüruf yığınının tepesindeki taş kulübede oturan Suvarin ayağa kalktı. Dipte can çekişmekte olan tonlarca ağırlıktaki toprak yığınına bakıp hıçkıran Maheude'le Zacharie'yi uzaktan tanımıştı. Ağzındaki son sigara kalıntısını üfleyip fırlattı; sonra dönüp arkasına bakmadan, iyice bastıran karanlığa dalıp uzaklaştı. Az sonra gölgesi gecenin karanlığında eridi. Ta ötelere, bilinmeyen yerlere gidiyordu. Hiç istifini bozmadan, dinamitin bulunduğu her yerde kentleri ve insanları havaya uçurmaya gidiyordu. Son saatlerini yaşamakta olan kentsoylu sınıf her adım atışında ayağının altındaki toprağın havaya uçtuğunu gördüğü zaman, bunu yapan Suvarin'den başkası olmayacaktı.

IV

Voreux'nün yıkıldığı gece, olay gazetelere geçmeden yönetim kurulunu aydınlatmak isteyen Hennebeau Paris'e hareket etti. Ertesi gün geri döndüğünde her zamanki gibi titiz bir yönetici, serinkanlı bir memurdu. Sorumluluktan kurtulduğu belliydi, gözden düşmek şöyle dursun, kendisine verilecek onur nişanıyla ilgili karar olaydan yirmi dört saat sonra imzalandı.

Müdüre bir şey olmadı, ama işletme yediği korkunç darbeyle epey sarsıldı. Önemli olan toprağa gömülen birkaç milyon frank değil, işletmenin aldığı yaraydı, kuyularından birinin çökmesinden sonra halkta uyanan ve gittikçe büyüyen ürküntüydü. Can evinden vurulan işletme yine susmak zorunda kalmıştı. Bu ürkünç olayı kurcalamanın yararı var mıydı? Bu işi yapan alçak bulunsa bile, korkunç kahramanlığıyla kafaları bulandıracaktı; bir sürü kundakçı ve katil türetecek bu herifi zavallı bir kurban durumuna getirmenin ne gereği vardı öyleyse? Ayrıca işletme gerçek suçlunun kim olabileceğini kestiremiyor, tek bir adamın bu işi başaracak yiğitliği gösteremeyeceğini düşünüyordu. Korktukları da buydu, maden kuyularını içine alan ve gittikçe genişleyen bir tehlike çemberi vardı demek. Müdür geniş bir casus şebekesi kurup olaya karışması olasılığı bulunan tehlikeli kişilerin gürültüsüzce, teker teker işten atılması emrini almıştı. Büyük bir siyasal oyun saydıkları bu temizlikle yetindiler.

İlk atılan işçibaşı Dansaert oldu. Pierronne'la koyun koyuna yakalanışından beri işletmede kalması güçleşmişti zaten. Tehlike anında adamlarını cephede bırakıp kaçan bölük komutanı gibi, herkesten önce madenden kaçmış olması bahane edildi. Ayrıca kendisinden hiç hoşlanmayan işçilere de bir ödün verilmiş oluyordu.

Ancak bütün sakınımlara karşın halk arasında birtakım söylentiler dolaşıyordu; müdürlük direnişçilerin bir fıçı barutla madeni havaya uçurdukları söylentisini yalanlamak üzere gazetelerden birine düzeltme göndermek zorunda kaldı. Çok hızlı bir incelemeden sonra devlet mühendisi içkaplamaların toprak kayması yüzünden göçtüğü sonucuna varıvermiş; işletme de bu sonucu kabullenip susmayı, bakım eksikliği suçunu yüklenmeyi yeğlemişti. Üçüncü günden sonra olay Paris basınında büyük gürültü koparmaya, üç sütun üzerinden verilmeye başladı: Şimdi

artık başlıca konu madende can çekişmekte olan işçilerdi; gelen haberler her sabah kahvaltı sofralarında yutarcasına okunuyordu. Montsoulu hanımlarla beyler Voreux adını duyar duymaz sararıyor, korkudan küçük dillerini yutuyor, en yiğitlerin bile kulaktan kulağa fısıldamaktan çekindiği bir efsane doğuyordu yavaş yavaş. Bu arada bütün bölge halkı kurbanlarla ilgileniyor, ailece çöken kuyunun başına gidiliyor, toprak altında kalan zavallıların tepesine olanca ağırlığıyla çöken yıkıntılar karşısında, bu tatsız olayın uyandırdığı dehşet dile getiriliyordu.

Bölge mühendisliğine atanan Deneulin işe başladığının ertesi gün bu korkunç felaketle karşılaşmıştı; ilk olarak kanalı kendi yatağına döndürme işine giriştiler, çünkü sel her geçen dakika zararı artırıyordu. Yapılacak şey çoktu, yüze yakın adamla hemen bir bent kurmaya başladılar. Su öylesine azgındı ki, kurdukları bendi iki kez yıktı. Deneulin su tulumbasının yerleştirilmesiyle uğraşıyordu, zorlu bir kavgaydı bu, yitirilmiş topraklar adım adım geri alınacaktı.

O arada üzerinde en çok durulan konu yeraltında kalan işçilerin kurtarılmasıydı. Négrel insanüstü bir çaba harcıyordu, hani on kolu olsa, onuyla da çalışacaktı; bütün işçiler kardeşçe bir dayanışma içinde yardıma koşuyorlardı. Grevi çoktan unutmuş, ücret artışı falan gibi günlük dertleri bir kenara bırakmışlardı; arkadaşları ölüm tehlikesindeyken hiçbir şey verilmese de kelle koltukta çalışırlardı. Hepsi birer kazma kürek kapıp gelmiş, heyecandan titreyerek, kazılacak yerin gösterilmesini bekliyorlardı. Kazadan sonra sinirleri bozulan, gördükleri korkulu düşlerle soğuk terler döken, korkudan hastalanan işçilerin çoğu sabah erkenden kalkıyor, öç almak istercesine, hırsla toprağa saldırmak istiyorlardı. Ama ne yazık ki iş, ne yapmalı, aşağı nasıl inmeli, kayalara ne yandan saldırmalı gibi sorulara geldi mi, hepsinin eli kolu bağlanıyordu.

Négrel madende kalan on beş kişinin çoktan boğularak ya da zehirlenerek öldüğü, hiçbirinin yaşamadığı kanısındaydı; ancak maden kazalarında kural toprak altında kalanların hâlâ yaşadığını düşünerek hareket etmeyi gerektirdiğinden o da öyle davranıyordu. En önemli sorun, nereye sığınmış olabileceklerini kestirmekti. Görüşlerini sorduğu maden çavuşları ve eski madenciler aynı noktada birleşiyordu: Arkadaşları, üzerlerine gelen su yüzünden, dehlizden kaçmış, bir damardan öbürüne çıkmış ve sonunda en üst dehlizlerden birine sıkışıp kalmışlardı herhalde. Bu olasılık Mouque

Baba'nın verdiği bilgiye de uyuyordu; ihtiyarın karman çorman anlatımına göre, o çılgınca kaçış sırasında hepsi bir yana dağılmış, ikişer üçer, çeşitli kademelere serpilmişlerdi. Yalnız buraya dek bir noktada birleşen görüşler, kazıya nerden başlamak gerektiğine gelince birbirinden ayrılıyordu. En yakın dehliz yüz elli metre derinlikte olduğuna göre, bir kuyu açmak düşünülemezdi. Geriye Voreux'ye giden biricik yol, yani Réquillart kalıyordu. Talihsizliğe bakın ki, orayı da su basmış, eski ocağın Voreux'yle bağlantısı kesilmiş, birinci yükleme yerine açılan bazı dehlizlerden başka geçit kalmamıştı. Suyun boşaltılmasıysa birkaç yıl sürecekti; en iyisi gidip dehlizlere bakmaktı, tehlikedeki arkadaşlarının sığındıkları dehlizler bunlardan birine açılıyordu belki.

Mantıksal olarak bu noktaya gelebilmek için, daha bir sürü uygulanması olanaksız tasarı üzerinde tartışıp hepsini teker teker elemişlerdi.

Bunun üzerine Négrel tozlu arşivleri karıştırdı, iki ocağın planlarını buldu, kazıların hangi noktadan başlatılması gerektiğini araştırdı. Bu av yavaş yavaş onu da sarıyor, insanlara ve nesnelere alaycı bir gözle bakmasına karşın, içinde bir ateş uyanıyor, kendini bu işe adıyordu. İlk zorluk Réquillart'a inerken belirdi: Kuyunun ağzını açmak için üvez ağacını devirmek, yabanerikleriyle akdikenleri kökünden kazımak zorunda kaldılar; ayrıca merdivenleri de onarmak gerekti. Ondan sonra, tam anlamıyla körebe oyunu başladı. On işçiyle kuyuya inen mühendis, ellerindeki kazmaları gösterdiği yerlere vurduruyordu; sonra o derin sessizlik içinde, hepsi ayrı ayrı kulaklarını kömür damarına dayıyor, uzaklardan gelen bir karşılık var mı diye dinliyordu. Girilebilen bütün dehlizleri dolaştılar, ne bir ses, ne bir nefes. Umutsuzluk iyice artmıştı: nereyi kazmalıydı? Kimsecikler karşılık vermediğine göre, kime doğru yürüyeceklerdi? Buna karşın, günden güne artan sıkıntının verdiği sinirli hava içinde direniyor, durmadan arıyorlardı.

Maheude ilk günden beri gün ışır ışımaz Réquillart'a geliyordu. Kuyu başındaki kalın direklerden birine oturuyor, akşama dek yerinden kıpırdamıyordu. İşçilerden biri yukarı çıkınca, bakışlarıyla sorguya çekiyordu adamı: Hiçbir haber yok muydu? Hayır, yoktu! Bunun üzerine olduğu yere çöküyor, duygularını belli etmeyen ciddi bir yüzle, tek söz etmeden beklemeye başlıyordu. Sığınağının işgal edildiğini gören Jeanlin'se tilki yuvalarını bulmakta usta bir tazı gibi telaşlı telaşlı kuyunun çevresinde dolanıyordu: Kayaların altına yatırdıkları küçük askeri düşünüyor, o

güzelim uykunun bozulmasından korkuyordu; oysa madenin bu köşesi sular altında kaldığından, araştırmalar soldaki batı dehlizinde yapılıyordu. Philomène ilk günler arama tarama takımında çalışan Zacharie'ye eşlik etmeye gelmiş, sonra boş yere soğukta kıkırdamaktan usanmıştı; evde kalıyor, hiçbir işle uğraşmayan aylak karılar gibi öksüre öksüre akşamlara dek dolanıyordu. Buna karşılık Zacharie yemeden içmeden kesilmiş, kız kardeşini bulabilmek için taş toprak yiyecek hale gelmişti. Geceleri bağırarak uyanıyor, düşünde Catherine'i görüyor, açlıktan bir deri bir kemik kalmış, yardım istemekten sesi kısılmış kızın çığlıklarıyla hopluyordu. İki kez, hah işte burada, soluk alıp verişini işitiyorum diyerek, buyruk falan dinlemeden kazıya girişmişti. Mühendis artık aşağı inmesine izin vermiyor, o da yanına yaklaştırılmadığı kuyunun çevresinden ayrılmıyor, bir şeyler yapamadığı için gelip anasının yanına bile çökemiyor, dolap beygiri gibi dönüp duruyordu.

Arama başlayalı üç gün olmuştu. Umudu tükenen Négrel o akşam bu işten vazgeçmeye karar vermişti. Öğleyin yemekten sonra yeni ve son bir denemeye girişmek üzere adamlarıyla birlikte geri geldiğinde, Zacharie'nin alı al, moru mor bir yüzle bağırıp çağırarak, elini kolunu sallayarak madenden fırladığını gördü, şaşırıp kaldı.

— Buldum, buldum! Catherine'i buldum! Cevap verdi bana! Hadi durmayın, koşun!

Bekçiyi atlatıp merdivenlerden aşağı süzülmüş, aşağıda, Guillaume damarının birinci dehlizinde duvara vurmuş, yanıt almıştı, yeminler ederek herkese bunun doğruluğunu anlatmaya çalışıyordu.

— İyi ama, söylediğin yerden tam iki kez geçtik, dedi bu masala inanmayan Négrel. Neyse, yine de iner bakarız.

Maheude bile ayağa kalkmıştı; aşağı inmesine güçlükle engel oldular. Bunun üzerine gözlerini o karanlık deliğe dikti, ayakta beklemeye başladı.

Aşağı inince Négrel kendisi bir kazma aldı, uzun aralıklarla üç kez vurdu duvara; sonra aman ses çıkarmayın diyerek kulağını damara dayadı. Hiçbir şey duyamadı, başını salladı: Zavallı oğlan düş görmüştü mutlaka. Öfkesinden çılgına dönen Zacharie kazmaya yapışıp talihini denedi ve yine karşılık aldı, gözleri ışıldıyor, sevinçten elleri ayakları titriyordu. Bunun

üzerine bütün işçiler sırayla aynı denemeye giriştiler: Hepsinin yüzü gülüyor, ta derinlerden gelen karşılığı duyuyorlardı. Mühendis şaşırmıştı, kulağını bir daha duvara dayadı, en sonunda iyice derinlerden gelen, hava kadar hafif düzenli üç vuruşu, tehlike halinde damara vuran kömür işçilerinin işaretini o da işitti.

Yanlarındaki maden çavuşu, kazaya uğrayanlarla aralarındaki uzaklığı elli metre tahmin ediyordu. Buna karşın, ellerini uzatsalar değeceklermiş gibi sevinçten uçuyorlardı. Négrel hemen kazıyı başlatmak zorunda kaldı.

Zacharie yukarı çıkıp Maheude'ün yanına koştu, sevinçle birbirlerine sarıldılar.

— O kadar heveslenmeyin, demek kalpsizliğini gösterdi o gün sırf meraktan şöyle bir dolaşmaya çıkmış olan Pierronne. Catherine orada değilse çok üzülürsünüz sonra.

Dediği doğruydu, Catherine belki de başka yerdeydi.

— Yıkıl git başımdan! diye bağırdı çılgına dönen Zacharie. Orada işte, adım gibi biliyorum ki orada!

Maheude yine sesini kesmiş, o ciddi yüzünü takınmış, eski yerine çökmüştü. Yeniden beklemeye başladı.

Haber Montsou'ya yayılır yayılmaz, büyük bir kalabalık toplandı kuyunun çevresine. Kimsenin bir şey gördüğü yoktu, ama yine de dikiliyordu işte, rahat çalışabilmek için bu meraklı sürüsünü kuyu başından uzaklaştırmak zorunda kaldılar. Aşağıda çalışma aralıksız sürüyordu. Mühendis bir engelle karşılaşılır belki diye, madende kalan işçilerin bulunduğu tahmin edilen noktaya doğru, eğimli üç ayrı yol kazdırıyordu. Kazıları yollar çok dar tutulduğundan, ancak bir işçi çalışabiliyordu; iki saatte bir nöbet değiştiriliyordu; çıkan taş toprak, arkaya doğru sıralanmış işçilerce elden ele aktarılıp yukarı gönderiliyordu. İlk günler kazı çok iyi gitti: Bir günde on metre yol aldılar.

Zacharie, kazı işinde çalışacak seçme işçiler arasına girme hakkını elde etmişti. Kazı bir onur sorunu halinde büyük bir yarışa yol açmıştı. İki saatlik angaryası dolup da yerine başkasını vermek istediklerinde kafa tutuyordu. Arkadaşlarının sırasını almak istiyor, kazmayı bırakmaya

yanaşmıyordu. Onun çalıştığı yol kısa sürede öbür iki yolu geçmişti, öyle bir hırsla damara saldırıyordu ki, daracık sıçanyolundan, madene bir demirci körüğü sokulmuş gibi sesler geliyordu. Yüzü gözü kömür tozuna bulandığı, çamur içinde kaldığı, yorgunluktan başı dönmeye başladığı anda dışarı çekip battaniyeye sarmak zorunda kalıyorlardı. Az sonra yorgunluktan ayakta sallanmasına karşın yeniden daracık deliğe dalıyor ve boğuk kazma sesleri, kesik hıhlamalar, önüne çıkan dağı devirmeye hazır kudurgan saldırı yeniden başlıyordu. Ama talihsizliğe bakın ki, kömür tabakası gittikçe sertleşiyordu, eskisi kadar hızlı ilerleyemediği için sinirinden iki kazma kırdı. Bir insanın zor sığdığı daracık, havasız delikte sıcaklık gittikçe artıyor, müthiş sıkıntı veriyordu. Gerçi küçük bir el vantilatörü aralıksız çalışıyordu, ama yine de açılan deliği havalandırmaya yetmiyordu, tam üç kez gazdan bayılan arkadaşlarını bacaklarından tutup dışarı çekmek zorunda kaldılar.

Négrel, bütün gün işçilerin yanından ayrılmıyordu. Yemekleri bile aşağı indiriliyor, ara sıra pelerinine sarınıyor, bir saman yığını üstünde azıcık kestiriyordu. Gittikçe daha açık seçik duydukları işaretler, yeraltında kalmış arkadaşlarının yakarışları cesaretlerini artırıyor, daha hızlı ilerlemelerini sağlıyordu. Verdikleri işaret şimdi artık açıkça duyuluyor, bir armonikanın tuşlarına vuruluyormuşcasına, ezgili bir ses geliyordu kulaklarına. Yönlerini buna göre ayarlıyor, birliklerin savaşta top sesine bakarak ilerleyişi gibi, o billur gibi sese bakarak kazıyorlardı. Négrel her işçi değiştirilişinde sıçanyoluna iniyor, duvara üç kez vuruyor, sonra kulağını verip dinliyordu; şimdiye dek kulağını her dayayışta daha hızlı ilerlemelerini isteyen o sabırsız işareti duymuştu. Artık kuşkusu kalmamıştı, doğru yoldaydılar; ancak son derece yavaş ilerliyorlardı. Vaktinde yetişemeyeceklerdi galiba. İlk iki gün on üç metre kazmışlardı; üçüncü gün beş metreye, dördüncü gün üç metreye düşmüşlerdi. Damar sertleşmiş, katmanlar sıkılaşmıştı, şimdi artık ancak iki metre kazabiliyorlardı. Dokuzuncu gün, insanüstü çabalarla, otuz iki metrelik yol almışlardı ve aşağı yukarı yirmi metre daha kazmaları gerekeceğini tahmin ediyorlardı. Yeraltı mahpuslarının on ikinci günü başlıyordu, o buz gibi, karanlık evrende geçirilen, aç susuz on iki yirmi dört saat! Bu korkunç düşünce gözleri yaşartıyor, kazma sallayan kollara güç veriyordu. Zavallıcıkların bundan fazla yaşaması olanaksızdı, nitekim dünden beri vuruşlar da zayıflamıştı, her an kesilecek diye ödleri patlıyordu. Maheude düzenli olarak her gün geliyor, kuyunun başındaki

yerini alıyordu. Evde yalnız bırakamayacağı için Estelle’i de kucağında taşıyordu. Böylece çalışmaları adım adım izliyor, umutları ve umut kırıklıklarını paylaşıyordu. Kuyu başında biriken halk, hatta Montsoulular heyecanla bekliyor, çeşitli yorumlar yapılıyordu. Bütün bölgenin yüreği orada, ocakta atıyordu sanki.

Dokuzuncu gün, öğle yemeğine çağrılan Zacharie’den ses çıkmadı. Çılgın gibiydi, hırsla kazma sallayıp duruyordu. Bir ara dışarı çıkmış olan Négrel de söz geçiremedi oğlana; aşağıda bir maden çavuşuyla üç işçi bırakıp yemeğe gittiler. O arada çevresini pek iyi göremeyen ve lambanın oynak alevinin işini geciktirmesine sinirlenen Zacharie büyük bir sakınmazlıkla fitili çıkardı. Oysa kazılan sıçanyolunda grizu kaçakları saptandığı, havalandırılamayan daracık dehlizde gaz birikmeye başladığı için lambalar açılmasın diye kesin buyruk verilmişti. Ansızın yer gök inledi, sıçanyolundan kesmeli gülle yerleştirilmiş bir topun ağzından çıkana benzer bir alev fışkırdı. Dehliz baştan başa tutuşturulmuş barut gibi yanıyordu. Alev kasırgası maden çavuşuyla üç işçiyi sürükleyip götürdü, kaya ve ağaç parçaları püskürterek kuyunun ağzından dışarı fışkırdı. Bekleşenler kaçıştı, Maheude bile korkup ağlamaya başlayan Estelle’i bağrına bastırıp ayağa fırladı.

Négrel’le birlikte yemeğe gidenler geri döndüklerinde müthiş kızdılar. Acımasız yüreğinin sersemce hevesleri uğruna sevgili yavrularını harcayan bir üvey anayı döver gibi, toprağı tekmelediler. Canlarını dişlerine takıp çalışıyor, arkadaşlarının yardımına koşmaya uğraşıyor, buna karşılık yeni kurbanlar veriyorlardı! Ölüm tehlikesi içinde, insanüstü çabalar harcayarak üç saat didindikten sonra dehlize girebildiklerinde pek acıklı bir görünümle karşılaştılar. Maden çavuşuyla işçiler gerçi ölmemişti ama sözün en gerçek anlamıyla kavrulmuşlardı, her yanları yanık et kokuyordu; hiç durmadan uluyor, ne olur öldürün bizi diye yalvarıyorlardı. İşçilerden biri direniş sırasında Gaston Marie’deki su tulumbasına son kürek vuruşunu indirip kıran adamdı; öbür ikisininse askerleri taşa tutarken soyulan, kesilen parmaklarında hâlâ yara izleri vardı. Bekleyen halk işçiler geçirilirken korkuyla iki yana açıldı.

Maheude ayakta bekliyordu. En sonunda Zacharie’nin cesedi göründü. Giysileri yanmış, vücudu tanınmaz hale gelmiş, kaskatı kesilip kömürleşmişti. Patlama sırasında başı uçmuştu. Maheude ağlayıp

sızlamadan sedyenin ardına düştü. Kucağında mışıl mışıl uyuyan Estelle'le tragedyalardaki yaslı analar gibi yürüyor, darmadağınık saçları rüzgârda uçuşuyordu. Haberi alan Philomène'se önce neye uğradığını şaşırdı, sonra hüngür hüngür ağlayarak içini döktü. Maheude hemen Réquillart'a döndü; oğlunu toprağa vermiş, toprak altındaki kızını beklemeye koşmuştu.

Üç gün daha geçti. Akıl almaz güçlükler arasında kurtarma işine girişmişlerdi yeniden. Neyse ki, patlamadan ötürü sıçanyoluna giden dehlizler tıkanmamıştı; ancak içerideki hava alabildiğine ağırlaşmış, dört bir yanı kaplayan zehirli gazlar ciğerleri yakmaya başlamıştı, yeni vantilatörler getirmek zorunda kaldılar. Şimdi artık yirmi dakikada bir nöbet değiştiriliyordu. Durmadan ilerliyorlardı, arkadaşlarıyla aralarından çok çok on metrelik bir yol kalmış olmalıydı. Yalnız artık eski heyecanları kalmamıştı, sırf öç almak için kazma sallıyorlardı; sesler kesilmiş, yeraltı mahpuslarının verdiği o hafif, ama belirgin işaret duyulmaz olmuştu. Kurtarma çalışmalarının on ikinci, ocağın çöküşünün on beşinci günü, sabahın ilk saatlerinden beri tam bir ölüm sessizliği kaplamıştı her yanı.

Yeni kaza Montsoululuların merakını kamçılamıştı, bütün kentsoylular her gün kuyuyu gezmeye geliyorlardı, öyle ki sonunda Grégoirelar bile dayanamayıp meraklı kervanına katıldılar. Ortak bir gezinti düzenlendi, onlar kendi arabalarıyla Voreux'ye gelecek, Bayan Hennebeau da Jeanne'la Lucie'yi alacaktı. Deneulin onlara yapılan işleri gösterecek, sonra Réquillart'a gidilecek, Négrel'den açılan yolların durumu, hâlâ umut besleyip beslemediği öğrenilecekti. Ve akşam yemeği bir arada yenecekti.

Grégoirelar kızları Cécile'le birlikte çöken maden ocağına geldiklerinde, Bayan Hennebeau'yü kendilerini bekler buldular; sırtında deniz mavisi bir giysi vardı, elindeki şemsiyeyle solgun şubat güneşinden korunuyordu. Hava açık ve bahar gibi ılıktı. Bay Hennebeau yarım kulakla Deneulin'in dereyi eski yatağına döndürebilmek için neler yaptıklarını anlatışını dinliyordu. Resim defterini yanından eksik etmeyen Jeanne, önündeki konunun çekiciliği karşısında kendinden geçmiş, hemen çalışmaya başlamıştı; Lucie'yse kız kardeşinin oturduğu kömür vagonunun yanında dikiliyor, "harika!" deyip duruyordu. Henüz tamamlanmamış olan bendin çeşitli yerlerinden taşan sular köpürerek, göçen maden ocağının bıraktığı boşluğa dökülüyordu. Bununla birlikte yanardağ ağzı yavaş yavaş boşalıyor, toprak emdiği için su düzeyi alçalıyor, en dipteki korkunç

yıkıntılar ortaya çıkıyordu. Çukur, güneşli günün masmavi göğü altında, tam bir çirkef kuyusuna, çöken ve çamurlara belenen bir kent kalıntısına benziyordu.

— Bütün şu çirkin şeyleri görmek için mi kalkıp geldik yani! diye bağırdı düş kırıklığına uğrayan Bay Grégoire.

Yanaklarından kan fışkıracak kadar sağlıklı bir kız olan Cécile, temiz havaya çıkmanın sevinciyle gülüyor, oynuyor, onunla bununla şakalaşıyordu; Bayan Hennebeau'ysa tiksintiyle yüzünü buruşturup mırıldanıyordu:

— Doğrusu hiç de iç açıcı bir görünüm değil.

Bunun üzerine iki mühendis gülmeye başladılar. Konukların ilgisini çekebilmek için alıp her yanı gezdirdiler, su tulumbalarının gördüğü işi, kazık çakmakta olan kocaman tokmağın çalışmasını anlattılar. Ama hanımefendiler gittikçe huysuzlanıyordu. Kuyunun yeni baştan kurulabilmesi, ocaktaki suyun boşaltılması için, tulumbaların altı yedi yıl durmadan çalışması gerekeceğini öğrenince ürperdiler. Hayır, hayır, onlara göre işler değildi bunlar, insan gece rahat uyuyamazdı!

— Biz gidelim artık, dedi arabasına doğru yürüyen Bayan Hennebeau.

Jeanne'la Lucie bağrıştılar. Nasıl, bu kadar çabuk mu! İyi ama, resme daha yeni başlamışlardı. En iyisi biz kalalım dediler, babaları onları yemeğe getirirdi nasıl olsa.

Gidip Négrel'le konuşmak isteyen Bay Hennebeau, bunun üzerine tek başına karısının yanına kuruldu.

— Eh, öyleyse biz gidelim, dedi Bay Grégoire. Siz yürüyün, bizim işçi mahallesinde beş dakikalık işimiz var, arkanızdan yetişiriz… Hatta belki de sizden önce Réquillart'da oluruz.

Bayan Grégoire'la Cécile'i arabaya bindirdi, kendisi de bindi; müdürün arabası kanal boyuna vururken, bunlarınki de işçi mahallesine giden yokuşu çıkmaya başladı.

Gezinti sırasında bir de iyilik yapıp görevlerini yerine getirmek istiyorlardı. Zacharie'nin ölümünü duyunca, artık adları dillere destan olan

Maheu ailesine yürekten acımışlardı. Gerçi kudurmuş bir köpek gibi vurdurdukları babaya, o asker katili haydut herife hiç yanmıyorlardı. Ancak kocasının ardından oğlunu da yitiren, kızıysa belki şu anda yeraltında iskelet haline gelmiş olan zavallı ana yüreklerini sızlatıyordu; ayrıca dediklerine göre, kayınbabası kötürüm kalmış, bir göçük sonucu küçük oğlunun iki bacağı birden kırılmış, kızlarından biri grev sırasında açlıktan ölmüştü. Gerçi aile bozguncu düşünceleriyle bütün o felaketleri hak etmişti, ama onlar bu zavallı insanlara yine de yardım ellerini uzatarak gönüllerinin yüceliğini göstermek, her şeyin üstüne sünger çekip barışmaya kararlı olduklarını belli etmek istiyorlardı. Arabanın oturulacak yerlerinden birinin altında özenle sarılıp sarmalanmış iki paket vardı.

Yaşlı bir kadın gösterdi onlara Maheulerin evini, ikinci blok, 16 numara. Grégoirelar arabadan inip ellerinde paketlerle kapıya dayandılar, bir iki tıkırdattılar, baktılar ki açan yok, bu kez yumrukladılar, ama boşuna: Kapkara bir yasın bürüdüğü, çoktan terk edilmiş, karanlık, buz gibi bir konuta benzeyen evden iç karartıcı sesler geliyordu.

— Evde yoklar galiba, dedi umutları kırılan Cécile. Ne tatsız iş! İyi ama ne yapacağız şimdi bunları?

Birden yandaki evin kapısı açıldı, Bayan Levaque göründü.

— Şey hanımefendi, beyefendi çok affedersiniz! Özür dilerim küçükhanım!.. Komşuları mı aradınız? Evde yoklar efendim, Réquillart’dalar…

Korkunç bir laf kalabalığı arasında, Maheulerin başına geleni anlatmaya başladı, insanların birbirlerine yardımcı olması gerektiğini, anne gidip aşağıda bekleyebilsin diye, Lé-nore’la Henri’ye kendisinin baktığını söylüyordu. Gözleri paketlerde, büyük bir açgözlülükle bakıyor, kendi dul kızından, yoksulluklarından söz ediyordu. Sonra istemeye istemeye:

— Anahtar bende, dedi. Beyefendiyle hanımefendi ille de istiyorlarsa… Büyükbaba da içeride zaten…

Grégoirelar şaşkın şaşkın kadının yüzüne baktılar. İşe bak, büyükbaba içerideydi demek! İyi ama iki saattir kapıyı çalıyorlar, kimsecikler karşılık vermiyordu. Uyuyor muydu acaba? Bayan Levaque kapıyı açmaya razı olduğunda, şaşkınlıktan donakaldılar.

Bonnemort Baba içerideydi, buz gibi sobanın başındaki iskemleye tünemiş, fal taşı gibi açık gözlerini bir noktaya dikmiş oturuyordu. Bir zamanlar sesiyle odayı dolduran guguklu saat, çam ağacından yapılmış yemek dolabı falan satıldığı için çevresi bomboştu; duvarların yeşilimtırak çıplaklığında pembe dudaklarıyla soğuk soğuk sırıtan imparatorla imparatoriçenin resimlerinden başka bir şey kalmamıştı. İhtiyar kılını bile kıpırdatmamış, kapıdan giren keskin ışıkta gelenleri görmüyormuş gibi, gözünü kırpmadan alık alık bakıyordu. Ayaklarının dibinde kedilerin pislemesi için yerleştirilen çanaklara benzer, kül dolu bir tabak vardı.

— Kusuruna bakmayın, dedi Bayan Levaque ezile büzüle. Kafasında bir iki tahta noksan herhalde. Tam on beş gündür ağzını açıp laf etmiyor.

O sırada, korkunç bir öksürük nöbetine tutulmuştu Bonnemort öksüreyim derken bağırsaklarını tükürecekti sanki; sonunda, koyu kara bir balgam tükürdü kül dolu tabağa. Kül ıslandı, kapkara bir topak oluşturdu, maden ocağındaki bütün kömürü yutmuş, şimdi gırtlağından söküp çıkarıyordu sanki. Son zamanlarda işte böyle, ancak tükürmek için kıpırdıyordu.

Zihinleri allak bullak olan, mideleri bulanan Grégoirelar, her şeye karşın yüreklendirici, tatlı bir iki laf etmek istiyorlardı.

— Ee, baba dedi Bay Grégoire, nezle olduk galiba?

Gözlerini duvara dikmiş olan ihtiyar, dönüp bakmadı bile. Ve yine yoğun bir sessizlik çöktü odaya.

— Ihlamur kaynatıp içirmeli size, dedi anne Grégoire.

İhtiyar kaskatı suskunluğunu bozmadı.

— Şey, babacığım, diye mırıldandı Cécile, bu adamcağızın sakat olduğunu söylediler, ama biz unuttuk galiba…

Pek heyecanlıydı, sözünü bitiremedi. Paketten çıkardığı iki şişe şarapla bir tencere yemeği masanın üstüne koymuş, ikinci paketi açmış, ondan da kocaman bir çift ayakkabı çıkarmıştı. Büyükbabaya getirmişlerdi bunları, pabuçların her birini bir eline almış, bundan sonra hiç yürüyemeyecek olan ihtiyarın davul gibi şişmiş ayaklarına bakıyordu.

— Evet babacığım, bu ayakkabılar gerçekten de biraz geç kaldı galiba, ne dersiniz? diyerek ortalığı neşelendirmeye çalıştı Bay Grégoire. Neyse canım, zararı yok, yine de işe yarar.

Bunun üzerine, Cécile, telaşla götürüp ayakkabıları duvarın dibine bıraktı. Bütün sakınımına karşın, yere koyarken kabaralar gürültü çıkardı ve kocaman pabuçlar yoksul odanın içinde diken gibi göze batmaya başladı.

— Hadi canım siz de! diye bağırdı yercesine ayakkabılara bakan Bayan Levaque, boşuna uğraşmayın, teşekkür falan bilmez bu adam! Haşa huzurdan, öküzün birine gözlük taksanız, çok daha iyi ederdiniz.

Ve ağzını açmışken başladı yakınmaya, durumuna acındırıp Grégoireları evine götürebilmek için dil dökmeye girişti. En sonunda bir bahane buldu: Aman görseniz ne uslu, ne şirin çocuklardı Lénore'la Henri! Üstelik bir de akıllıydılar ki, ne sorsanız, melek gibi karşılık veriyorlardı. Beyefendiyle hanımefendi dilediklerini sorabilirlerdi onlara.

— Hadi kızım, geliyor musun? diye sordu bu odadan kurtulacağına sevinen baba.

— Evet, evet, siz gidin, ben de arkanızdan geliyorum, diye karşılık verdi Cécile.

Böylece Cécile'le Bonnemort yalnız kaldılar. Aslında korkudan ödü patlamasına karşın, büyülenmiş gibi oradan ayrılamıyor, bu ihtiyarı bir yerlerden tanıdığını sanıyordu: Şu kanı çekilmiş, kömür lekeleriyle dolu, dört köşe suratı nerde görmüştü acaba? Ve birden anımsadı, dört bir yanını kuşatmış, avaz avaz bağıran kalabalık geldi gözünün önüne, boğazına sarılan buz gibi iki eli anımsadı. Evet, oydu, aynı adamdı; dizlerinin üstüne koyduğu, yaşına karşın sağlam kalmış, bütün gücünü bileklere vermiş ellerini seyrediyordu. Bonnemort da hafifçe canlanmış, alık alık kızın yüzüne bakıyordu. Yanaklarına kan geliyor, kıyısından kara bir salya süzülen dudakları sinirli sinirli titriyordu. Biri çiçek gibi taze, ırkının bütün rahatlığı içinde büyümüş, uzun tembellik yıllarıyla semirmiş, öbürüyse babadan oğula sürüp giden yüz yıllık açlığın ve öldürücü çalışmanın sonunda eriyip bitmiş, yaşamaktan bıkmış, acınası bir hayvan kadar çirkin, her yanı şişmiş bu iki insan yine karşı karşıyaydılar işte.

On dakika sonra Cécile’in gelmeyişine şaşan Grégoirelar Maheulere döndüklerinde, korkunç bir çığlık attılar. Kızları yüzü gözü mosmor yerde yatıyordu, boğulmuştu. Boynunda çelik gibi parmakların kırmızı izi vardı. Kanı çekilmiş bacakları üzerinde duramayan Bonnemort’sa bir daha kalkmamacasına, hemen yanına serilmişti. Elleri hâlâ kıskaç gibiydi, ardına dek açık gözleriyle alık alık dünyaya bakıyordu. Düşerken kül tabağını kırmış, küller ortalığa yayılmış, kapkara balgamlar odayı rezil etmişti; kocaman, yeni kunduralarsa duvar dibinde parlıyorlardı.

Hiçbir zaman bütünüyle anlayamadılar olup biteni. Cé-cile neden ihtiyarın burnunun dibine sokulmuştu? Çivilenmiş gibi kıpırdamadan oturan Bonnemort nasıl olup da kızın boğazına sarılmıştı?

Ancak yapıştıktan sonra, olanca gücüyle sıkmış, kızın bağırmasına bile fırsat bırakmamış, birlikte yere yuvarlanmışlar, can verene dek ellerini açmamıştı. İki evi ayıran incecik duvardan ne bir gürültü, ne bir inilti geçmişti. Kızın pamuk gibi boynu karşısında adamcağızın çıldırdığına, karşı konmaz bir öldürme etkisine kapıldığına karar vermek zorunda kaldılar. Yıllarca, hiç düşünmeden, ancak söyleneni yaparak yaşamış olan bu sessiz ve kötürüm ihtiyarın böyle bir saldırganlığa kalkışabilmiş olmasına herkes şaştı. Kendisinin bile bilmediği, yılların biriktirdiği korkunç hınç, bir anda beynine vurmuştu besbelli! Korku ve yılgı, bu işi getirip bilinçsizliğe bağlayıverdi: Sersemin birinin işlediği bilinçsiz bir cinayetti bu.

Grégoirelar diz çökmüş, hüngür hüngür ağlıyorlardı, acıları sonsuzdu. Yıllarca bekledikleri, olduktan sonra dünyanın bütün nimetlerini önüne serdikleri, uyurken ayaklarının ucuna basa basa gidip seyrettikleri, yeterince beslendiğine, topladığına bir türlü inanamadıkları, taptıkları sevgili kızları gitmişti işte! Bütün yaşamları sönmüştü artık, onsuz yaşamanın ne anlamı vardı?

Bayan Levaque da ne yapacağını şaşırmış, bağırıp duruyordu:

— Ah çılgın bunak, ah! Nasıl yaptın bu işi? Hey ulu Tanrım, kimin aklına gelirdi, kimin!.. Maheude de ancak akşama döner kardeş! Ne dersiniz, gidip çağırsam mı?

Kolları kanadları kırılan anayla babanın karşılık verecek halleri yoktu. Beriki sorup duruyordu:

— Ne dersiniz, ha?.. Gideyim, gideyim.

Tam çıkarken kunduralar ilişti gözüne. Bütün mahalle ayağa kalkmış, kapının önünde bir sürü insan birikmişti. Belki de yürütürlerdi pabuçları. Ayrıca Maheulerde onları giyecek adam da yoktu artık. Usulca alıp götürdü. Boute-

loup’ya tam gelirlerdi mutlaka.

Hennebeaular, Réquillart’da Négrel’le birlikte uzun süre Grégoireları beklediler. Mühendis madenden çıkmış, ayrıntılı bilgi vermişti: O akşam yeraltında kalanların yanına varmayı umuyorlardı; ama olsa olsa cesetlerini bulacaklardı herhalde, ölüm sessizliği sürüyordu çünkü. Maheude de mühendisin hemen arkasındaki ağaç direğin üstüne oturmuş, kireç gibi bir yüzle anlatılanları dinliyordu; tam bu sırada Bayan Levaque geldi, ihtiyarın yediği haltı haber verdi. Zavallı kadın hiçbir şey demedi, sabırsızlığını ve sinirlendiğini açığa vuran bir el hareketi yapmakla yetindi. Sonra kalkıp komşusunun ardına düştü.

Bayan Hennebeau haber üzerine az kalsın bayılıyordu. Aman Tanrım, bu ne korkunç şeydi böyle! Daha bir saat önce cıvıldaşan, en neşeli günlerinden birini yaşayan Cé-cile’cik gitmişti demek? Bay Hennebeau yatıştırmak için karısını ihtiyar Mouque’nin barakasına sokmak zorunda kaldı. Birbirine dolaşan elleriyle mintanını açıyordu; açılan mintandan yayılan misk gibi koku başını döndürüyordu. Kadın tasarladığı düğünü yarıda bırakan bu apansız ölümün verdiği korkuyla, gözyaşları içinde Négrel’e sarılırken, büyük bir kaygıdan kurtulan koca da onların böyle kucak kucağa dövünüşlerine bakıyordu. Bu umulmadık felaket işlerini yoluna koymuştu, yeğen gidince karısı arabacıya düşer diye korktuğundan, Négrel’in evde kalmış olmasına seviniyordu.

V

Aşağıda bırakılan zavallılar, kuyunun dibinde korku içinde bağrışıyorlardı. Su karınlarına çıkmıştı. Selin gürültüsü kulaklarını sağır ediyor, kopup aşağı yuvarlanan son kaplama parçaları dünyanın sonunun geldiği sanısını uyandırıyordu içlerinde; ama asıl korkuncu, ahırdaki atların kişnemesiydi, boğazlanmak üzere olan hayvanlarınkine benzer, kolay kolay unutulmayacak, müthiş bir ölüm çığlığıydı bu kişnemeler.

Mouque, Bataille'ı bırakmıştı. Yaşlı hayvan orada durmuş, fal taşı gibi açılmış gözlerini durmadan yükselen suya dikmiş, titreyerek bakıyordu. Yükleme yeri hızla dolmaktaydı, kubbe biçimindeki tavanda yanmaya devam eden üç lambanın kırmızı ışığında yeşilimtrak suyun gittikçe yükseldiği görülüyordu. Hayvancağız suyun karnına geldiğini hisseder hissetmez koşmaya başladı, çılgınca bir hızla ana dehlizlerden birine dalıp gözden yitti.

İşte o zaman bir kaçışmadır başladı, insanlar da hayvanın ardına düştüler.

— Burada yenecek bir halt kalmadı! diye bağırıyordu Mouque. Gidip Réquillart'ı denemeli.

Su geçidi tıkamadan yetişebilirlerse, komşu ocaktan dışarı çıkabilecekleri düşüncesi vardı yalnız kafalarında. Yirmisi birden art arda dizilmiş, su söndürmesin diye lambalarını havaya kaldırıyor, itişip kakışarak koşuyorlardı. Neyse ki dehliz hafifçe yükselerek gidiyordu, su düzeyinde bir değişiklik olmadan, dalgalarla boğuşa boğuşa, aşağı yukarı iki yüz metre yol aldılar. Bu yolunu yordamını şaşırmış insanların bütün eski kör inançları uyanıyordu şimdi, toprak anayı yardıma çağırıyorlardı: Atardamarlarından biri kesildiği için, vücudundaki kanı böyle üstlerine fışkırtarak öç alan toprak anaydı çünkü. Yaşlı bir işçi, unutulmuş dualar mırıldanıyor, madendeki kötü ruhları kovmak için başparmaklarını dışa doğru kıvırıyordu.

Ama ilk yol kavşağında anlaşmazlık çıktı. At bakıcısı sola gidelim diyor, ötekilerse sağdan gidilirse yolun kısalacağına yemin ediyorlardı. Bir dakikayı böylece harcadılar.

— Eh, siz isterseniz burada kalıp geberin, bana ne be! diye hayvanca bağırdı Chaval. Ben şuradan gidiyorum.

Sağdaki yola daldı, iki arkadaşı da ardından. Ötekilerse Réquillart'da ömür tüketmiş Mouque Baba'nın arkasına takıldılar. Ama o da duraksıyor, nereye sapacağını şaşırıyordu. Akılları başlarından gitmişti, en eski işçiler bile dehlizleri tanıyamıyordu, bütün yollar birbirine karışıp arap saçına dönmüştü sanki. Her yol ayrımında kararsızlık hepsini oldukları yere mıhlıyor, bununla birlikte hemen bir karara varmak gerekiyordu.

Etienne yorgunlukla korkunun inme indirmişe döndürdüğü Catherine yüzünden en geriden geliyordu. Ona kalsa Chaval'le birlikte sağdaki yola sapacaktı, çünkü bunun daha kestirme olduğuna inanıyordu; ancak yeraltında kalmak pahasına delikanlının ardına düşmemişti. Bu arada dağılma sürüyordu, şimdi artık yalnız yedi kişiydiler Mouque Baba'nın ardında.

— Boynuma sarıl, ben seni taşırım, dedi Etienne genç kızın gittikçe güçten düştüğünü görerek.

— Hayır, olmaz, bırak artık beni, diye mırıldandı kız, gücüm kalmadı, tez elden geberip gitmek çok daha iyi.

Ötekilerden elli metre kadar geride kalmışlardı, bütün direnmelerine karşın kıza sarılmış sürüklemeye çalışıyordu ki, ansızın dehliz tıkandı: kocaman bir kaya parçası göçmüş, onları arkadaşlarından ayırmıştı. Su baskını kayaları ıslatmaya başlamıştı bile, dört bir yanda çöküntüler oluyordu. Geri dönmek zorunda kaldılar. Ondan sonra artık ne yana gittiklerini şaşırdılar. Her umut sönmüştü, Réquillart yoluyla yukarı çıkma düşüncesini bir yana bırakmak gerekiyordu. Biricik umutları üst katlardaki damarlara sığınmak, sular çekilirse yukarıdakilerin gelip kendilerini kurtarmasını beklemekti.

Derken Etienne, Guillaume damarını tanıdı.

— Güzeel! dedi, nerde olduğumuzu biliyorum artık. Hay lanet olsun, doğru yoldaymışız demek, ama gel de çık şimdi!.. Bana bak, dosdoğru gidelim, bacadan tırmanırız.

Su göğüslerine çıkmıştı, çok ağır yürüyorlardı. Ellerinde ışık oldukça umutlarını yitirmeyeceklerdi; gazyağını saklayıp sonradan öbürüne boşaltmak üzere lambalardan birini söndürdüler. Tam bacaya varacakları sırada, arkadan gelen bir gürültü ikisini de geri döndürdü. Yolları tıkandığı için arkadaşları geri mi geliyordu acaba? Köpük gibi bir soluk uzaklarda homurdanıp duruyordu, bir su şapırtısı içinde kendilerine doğru gelen fırtınanın ne olduğunu çözemiyorlardı bir türlü, iriyarı, beyazımsı bir kitlenin karanlıklardan çıkıp, daracık payandalar arasından ezilircesine geçerek yanlarına gelmeye çalıştığını görünce bir çığlık attılar.

Bataille'dı gelen. Yükleme yerinden yola çıktıktan sonra karanlık dehlizlerde çılgınca koşmuştu. On iki yıldır yaşadığı bu yeraltı kentinde yolunu ezbere biliyor gibiydi, ömrünü tükettiği şu sonsuz karanlıkta gözleri çok iyi görüyordu. Başını kısıp, ayaklarını toplayarak, iriyarı gövdesinin doldurduğu o daracık yollarda koşuyor, koşuyordu. Yollar birbirini izliyor, kavşaklar hiç durmadan çatallaşıyor, ama o bir an bile duraksamıyordu. Nereye gidiyordu acaba? Belki de ta ötelere, gençlik yıllarına, Scarpe deresinin kıyısındaki doğduğu değirmene, gökyüzünde kocaman bir lahana gibi yanmakta olan güneşin belli belirsiz anısına gidiyordu. Yaşamak istiyor, hayvansı belleği canlanıyor, yeniden yayla havası alıp verme isteği içini yakıyor, ışıklı, sıcak gökkubbe altında uzanan yeryüzüne çıkabileceği deliğe doğru götürüyordu. Ve onca yıllık boyun eğişin altında bir başkaldırı filizleniyor, dallanıp budaklanıp yüzeye çıkıyordu: Ocak gözlerini kör ettikten sonra, şimdi de canına kıymak üzereydi.

Ardından kovalayan su butlarını dövüyor, sağrılarını ısırıyordu. Ama dehlizler gittikçe daralıyor, tavan alçalıyor, duvarlar sıkışıyordu. Buna karşın koşuyor, orasını burasını yırtıyor, bacaklarından deri parçaları bırakıyordu payanda çıkıntılarında. Maden ocağı dört bir yandan üstüne yürüyor, onu avucuna alıp boğmak istiyordu sanki.

Etienne'le Catherine geri dönüp baktıklarında kayalar arasına sıkışıp kaldığını gördüler. Tökezlemiş, ön ayaklarının ikisini birden kırmıştı. Son bir çabayla birkaç metre daha sürüklendi; ama karnı daracık yerden geçmiyordu, toprak sımsıkı sarılmış, elini ayağını bağlamıştı zavallının. Kanlı başı uzandı, yuvalarından dışarı uğramış iri gözleriyle bir delik aradı. Su hızla yükseliyordu, daha önce ahırdaki atların kopardıkları çığlığa benzer, korkunç, hırıltılı bir sesle kişnemeye başladı. Gün ışığından uzakta,

yerin yedi kat dibinde çırpınan, kolu kanadı kırık, kıpırdayacak hali kalmamış bu yaşlı hayvanın can çekişmesi gerçekten müthişti. Kederli haykırışı bir türlü dinmiyor, sular yelesini örtüyor, ileri uzattığı ve ardına dek açtığı ağzından korkunç bir hırıltı çıkıyordu. Derken son bir kişneme, sonra su doldurulan bir fıçının gürültüsüne benzer bir ses duyuldu. Ve ardından derin bir sessizlik kapladı her yanı.

— Ah, ulu Tanrım! Çabuk götür beni buradan, diye hıçkırıyordu Catherine. Ah, ulu Tanrım! Korkuyorum, ölmek istemiyorum… Çabuk götür beni, çabuk!

Ölümle yüz yüze gelmişti. Can çekişen Bataille'ı görmezden önce hiçbir şey, ne çöken kuyu, ne su altında kalan ocak bu korkuyu vermemişti ona. Hayvanın sesi hâlâ kulaklarındaydı, beyni bu sesle çınlıyor, bütün vücudu zangır zangır titriyordu.

— Götür beni buradan, götür!

Etienne kızın beline sarılmış, sürüklercesine çekip götürüyordu. Ayrıca tam zamanıydı, bacaya çıktıklarında omuzlarına dek ıslanmışlardı. Delikanlının kıza yardım etmesi gerekiyordu, direklere tutunacak gücü kalmamıştı çünkü. Üç kez elinden kurtulacağını, altlarında uğuldayıp duran karanlık denize gömüleceğini sandı. Henüz suyun ulaşamadığı ilk dehlize varınca, rahat bir soluk alabildiler. Derken su boy gösterdi, daha yukarı tırmanmak zorunda kaldılar. Ve bu yükseliş saatlerce sürdü, kabaran su onları bir dehlizden ötekine atıyor, durmadan yükselmeye zorluyordu. Altıncı dehlizde verdikleri mola yeni bir umut alevi yaktı içlerinde, su düzeyinin olduğu yerde kaldığını sandılar. Ama az sonra daha hızlı bir yükseliş başladı, yedinci dehlize, oradan da sekizinciye tırmanmak gereğini duydular. Şimdi artık tek bir dehliz kalmıştı çıkılacak, oraya geldikten sonra suyun kazandığı her santimetreyi kaygıyla izlemeye başladılar. Suyun kabarması durmazsa, tıpkı yaşlı beygir gibi kafaları tavana vuracak, gırtlakları su dolacak, geberip gideceklerdi.

Tavanın her yanından patır patır toprak dökülüyordu. Yıllardır bağırsakları kurumuş olan koca maden, karnına dolan oluk gibi suyun altında çatırdıyordu. Sıkışan hava dehlizlerin dibine toplanıyor, sonra yarılan kayalarla yerinden oynayan katmanlar arasında müthiş sesler çıkararak patlıyordu. İnsanın tüylerini diken diken eden bir yeraltı tufanıydı

bu, toprağın altını üstüne getiren, dağları ovaların dibine gömen eski tufanların küçük bir parçasıydı.

Bu sürekli çöküntüyle şaşkına dönen, oturduğu yerde sallanan Catherine, ellerini kavuşturuyor, hiç durmadan aynı sözü yineliyordu:

— Ölmek istemiyorum… Ölmek istemiyorum…

Etienne onu yatıştırmak için suyun artık olduğu yerde durduğuna yemin ediyordu. Aşağı yukarı on saattir kaçmaktaydılar, yakında yardımlarına koşacaklardı mutlaka. Ama bu on saat lafını rastgele söylüyordu, zaman kavramını yitirmişti çünkü. Gerçekte Guillaume damarlarındaki tırmanma tam bir günlerini almıştı.

Giysileri sırıl sıklamdı, titreyerek bir köşeye çöktüler. Kız utanıp sıkılmayı aklından geçirmeden, giysilerini sıkmak üzere soyundu; sonra yeniden giyindi, ceketle pantolonu sırtında kurudular. Kızın ayakları çıplaktı, delikanlı kendi tahta ayakkabılarını zorla ona giydirdi. Şimdi oturup sabırla bekleyebilirlerdi artık, lambayı kısmış, gece lambasınınkine benzer zayıf bir ışık bırakmıştı yalnız. Ama mideleri sancılar içindeydi, birden açlıktan öldüklerini fark ettiler. O ana dek yaşadıklarının bile farkında değillerdi. Felaket sırasında öğlen yemeklerini yememişlerdi daha, ellerini sırtlarına attıklarında tereyağlı ekmeklerini suyla şişmiş, çorba haline gelmiş buldular. Delikanlının ekmeğin yarısını almaya razı olması için kızın öfkelenmesi gerekti. Kızcağız ekmeğini yer yemez, yorgunluktan o buz gibi yerde uyuyup kaldı. Delikanlıysa gözlerinden uyku aktığı halde, başını ellerinin arasına almış, onu bekliyordu. Böyle kaç saat geçti acaba? Hiç bilemiyordu. Bildiği bir şey varsa, baca deliğinden o kara ve kıpırtılı suyun, yani üstlerine sıçramak üzere hiç durmadan sırtını kabartan yırtıcı hayvanın baş gösterdiğiydi. İlkin ince bir çizgi belirdi, kıvrak bir yılan kayalara uzandı; sonra gittikçe yükselen homurtulu bir domuz sırtına dönüştü; az sonra suyla kucaklaştılar, uyumakta olan genç kızın ayakları ıslandı. Delikanlı büyük bir sıkıntı içinde, acaba kızı uyandırsam mı, uyandırmasam mı diye düşünüyordu. Onu bu tatlı uykudan uyandırmak, içinde sallandığı temiz havalı, güneşli düş beşiğinden kaldırmak, hiçbir şeyin farkında olmamanın güzelim huzurundan yoksun bırakmak gaddarlık değil miydi? Ayrıca nereye kaçabilirlerdi ki? Kafasını çatlatırcasına bir çıkış yolu arıyordu, birden damarın bu kesimindeki eğimli dehlizin bir üst kattaki yükleme yerine giden dehlize açıldığını anımsadı. Bu bir kurtuluş yolu

olabilirdi işte. Suyun yükselişini gözleyip, kendilerini oradan kovacağı ana dek Catherine'in uyumasına izin verdi. En sonunda usulca sarstı, kız sıçrayarak uyandı.

— Nerdeyiz, ne oluyoruz? Ah, ulu Tanrım! Doğru, buradayız!.. Hey Tanrım, Tanrım, yine mi başladı!

Bulundukları yeri anımsamış, az sonra öleceklerini düşünüp avaz avaz bağırıyordu.

— Hayır, hayır, korkma, sakin ol, diye mırıldandı delikanlı. Yemin ederim ki çıkacağız buradan.

Eğimli dehlize varabilmek için yeniden omuzlarına dek suya dalıp iki büklüm yürümek zorunda kaldılar. Ve sonra baştan aşağı payandalanmış yüz metreye yakın vargel dehlizi boyunca çok tehlikeli bir tırmanmaya giriştiler. Önce vagonlardan birini sağlama almak için çelik tele asıldılar: Onlar yukarı çıkarken tepedeki vagon aşağı inerse beyinlerini dağıtıverirdi. Ama tel yerinden bile oynamadı, bir engele takılmıştı herhalde. Başlarına dert açabilecek tele asılmayı göze alamayıp, kaygan direklere tırnaklarını geçirerek tehlikeli tırmanmaya başladılar. Delikanlı geriden geliyor, kızın elleri kan içinde kalıp kayınca, başıyla ona destek oluyordu. Birden dehlizin yarısında moloz yığınlarına çarptılar kafalarını. Toprak kaymıştı, çöküntüler daha ileri gitmelerini engelliyordu. Neyse ki durdukları yerde bir kapı vardı, oradan dehlizlerin birine çıktılar.

Çıkar çıkmaz karşılarında bir ışık görünce ağızları bir karış açık kaldı. Adamın biri kızgın kızgın bağırıyordu;

— Hah, al sana benim kadar salak birileri daha! Chaval'di bu, göçük eğimli dehlizi tıkayınca, orada mahpus kalmıştı; kendisiyle birlikte yola çıkan iki arkadaşıysa beyinleri dağıldığından yarı yolda dökülmüşlerdi. Dirseğinden yaralanan Chaval gözünü karartmış, emekleyerek geri dönmüş, hem lambalarını, hem de ekmeklerini almıştı. Tam kaçarken son bir göçük ardındaki yolu da tıkamıştı.

Daha onları görür görmez, yerin dibinden çıkan bu insanlarla ekmeğini paylaşmayacağına yemin etti. Hatta elinden gelse ikisini de gebertirdi. Sonra gelenleri tanıdı, öfkesi yatıştı, acı acı gülmeye başladı.

— Haa, sen misin Catherine’ciğim! Burnunu kırdın, erkeğinin yanına dönmek istedin herhalde. İyi, iyi! Birlikte kutlarız şimdi bu dönüşü.

Etienne’i görmezlikten geliyordu. Beriki, delikanlıyla karşılaşmanın verdiği şaşkınlık içinde kendisine sığınan tumbacı kızı korumak için bir harekette bulundu. Bununla birlikte durumu olduğu gibi kabul etmek gerekiyordu. Bir saat önce dostça ayrılmışlar gibi arkadaşına:

— Dehlizin sonuna baktın mı? diye sormakla yetindi. Yan damarlardan geçemez miyiz acaba?

Chaval hâlâ dalga geçiyordu.

— Pöh! Yan damarlar ha! Onlar da çökmüş azizim, iki duvar arasında sıkıştık kaldık, tam bir fare kapanı yani… Ama eğer iyi bir dalgıçsan, eğimli dehlizden geçip gidebilirsin tabii.

Gerçekten de su durmadan yükseliyor, şıpırtısı duyuluyordu. Geri dönüş yolu çoktan kesilmişti. Chaval haklıydı, tam bir fare kapanıydı burası, hatırı sayılır göçüklerin önden arkadan kestiği bir dehliz parçasına hapsolmuşlardı. Tek bir çıkış yolu yoktu, üçü de kapana sıkışmıştı.

— Ee, kalıyorsun galiba, diye ekledi Chaval alaylı bir sesle. Hadi, hadi yapacağın en akıllıca iş bu zaten; ayrıca beni rahat bırakırsan, ben de ağzımı açıp tek bir laf etmem sana. İkimize de yetecek yer var burada… Bakalım hangimiz daha önce geberip gidecek; hiç ummuyorum ya, yardıma gelirlerse o başka tabii.

Delikanlı:

— İşaret versek duyarlar belki, diye karşılık verdi.

— Ben yoruldum işaret vermekten… Al! Bir de sen dene şu taşla.

Etienne, Chaval’in daha önce vura vura ufaladığı kumtaşını aldı, toprak altında kalan madencilerin yerlerini belli etmek üzere kullandıkları işareti vermeye, belli aralıklarla duvara üç kez vurmaya başladı. Sonra kulağını dayayıp dinliyordu. Tam yirmi kez denedi bunu. Hiçbir karşılık alamıyordu.

O arada Chaval, büyük bir soğukkanlılıkla kendine bir yer hazırlamaya girişmişti. Önce elindeki üç lambayı duvar dibine yerleştirdi: yalnız biri

yanıyordu, ötekileri ileride kullanacaktı. Ondan sonra geri kalan iki öğünlük ekmeği bir direk parçasının üstüne koydu. Yemek dolabıydı burası, akıllı davranırsa daha iki günlük yiyeceği var demekti. Sonra Ca-therine'e dönüp:

— Bak, Catherine'ciğim, dedi, karnın çok acıkırsa, bunların yarısı senin.

Genç kız sesini çıkarmıyordu. Yeniden iki erkeğin arasına düştüğü için acısı bir kat artmıştı.

Böylece, korkunç bir yaşam başladı. Birbirlerinden birkaç adım ötede oturan Chaval'le Etienne ağızlarını açıp tek laf konuşmuyorlardı. Birincinin uyuması üzerine, ikinci kendi lambasını söndürdü, çünkü gereksiz bir harcamaydı artık yanması; sonra yine eski suskunluklarına gömüldüler. Eski sevgilisinin bakışlarından işkillenen Catherine, Etienne'in yanına uzanmıştı. Saatler geçiyor, durmadan yükselen suyun hafif şıpırtısı duyuluyordu ve ara sıra ta derinlerden gelen boğuk sarsıntılarla uzak yankılar, madendeki son çökmeleri haber veriyordu. Lambanın gazı bitip de ikinciyi yakmak gerektiği zaman, grizu kokusu bir an tüylerini ürpertti; ama karanlıkta oturmaktansa, bir anda uçup gitmek yeğdi; neyse hiçbir şey olmadı, demek ki grizu yoktu. Yeniden uzandılar, saatler aynı hızla akmaya başladı.

Duydukları bir ses üzerine Etienne'le Catherine heyecanla başlarını kaldırdılar. Chaval yemek yemeye karar vermişti: Ekmeklerden birini ikiye bölmüş, hepsini birden yutmamak için ağır ağır çiğniyordu. Açlıktan karınları gurulduyan berikiler oturup onu seyre koyuldular.

— Gerçekten istemiyor musun? dedi, Chaval kışkırtıcı bir sesle tumbacı kıza. Hata ediyorsun.

Kız dayanamam diye, gözlerini yere indirmişti, midesi öyle bir sancı içindeydi ki, gözleri yaşarıyordu. Ama oğlanın kendisinden ne istediğini biliyordu; daha o sabah ensesinde duymuştu alev gibi soluğunu: Hele kızı ötekinin yanında görünce, yine o çılgın arzulardan birine tutulmuştu. Catherine kendisini çağıran bakışlardaki yangını çok iyi tanıyordu, ananın kiracısıyla aşna fişne ediyorsun diyerek yumruklarını sıkıp üstüne yürüdüğü anlarda gözlerini bürüyen kıskançlık ateşiydi bu. Ve kızcağız ona dönerek, can çekişmekte oldukları bu daracık mağarada iki erkeği gırtlak gırtlağa getirmek istemiyor, bunu düşündükçe tir tir titriyordu. Hey ulu Tanrım! Son saatlerini dostça yaşayamaz mıydılar?

Etienne'se Chaval'den bir lokma ekmek dilenmektense açlıktan ölmeye razıydı. Sessizlik uzayıp gidiyordu, birbiri ardından hiçbir umut getirmeksizin tekdüze biçimde akıp giden dakikaların ağırlığı içinde vakit geçmek bilmiyordu. Tam yirmi dört saattir birlikte mahpustular. İkinci lamba da sönmek üzereydi, üçüncüyü yaktılar.

Chaval öbür ekmeği ikiye bölüp homurdandı:

— Hadi aptal, inat etme de ye!

Catherine tepeden tırnağa ürperdi. Etienne kızı rahat bırakmak için arkasını dönmüştü. Baktı ki kıpırdamıyor, alçak sesle:

— Hadi yavrum, dedi, git ye.

İşte o zaman zaten güçlükle tuttuğu yaşlar ip gibi boşandı. Uzun uzun ağladı, yerinden kalkmaya bile gücü yetmiyor, bütün vücudunu saran bir acıyla kıvranıyor, gerçekten aç olup olmadığını bile bilemiyordu. Etienne ayağa kalkmış, bir aşağı bir yukarı gidip geliyor, ömrünün geri kalan kısmını burada, tiksindiği rakibinin burnunun dibinde geçirmek zorunda kaldığı için öfkeden deliye dönmüş, sürekli işaret veriyordu. Hey ulu Tanrım! Birbirlerinden uzakta geberecek kadar bile yer yoktu işte! On adım atmadan geri dönmek ve bu herifle burun buruna gelmek zorundaydı. Ve yeraltında bile paylaşamadıkları şu zavallı kızcağız en uzun yaşayanın olacaktı, kendisi önce göçüp giderse bu herif yine alacaktı onu. Vakit geçmek bilmiyor, saatler saatleri kovalıyor, insanı insanlığından çıkaran iç içelik, ciğerlerden çıkan zehirli gazlar, birbirlerinin gözü önünde giderilen doğal gereksinmeler yüzünden gittikçe çekilmez hale geliyordu. Tam iki kez, vura vura açacakmış gibi yumruklarını sıkıp kayalara saldırdı.

Yeni bir gün bitmek üzereydi, Chaval Catherine'in yanına oturmuş, son ekmeğin yarısını onunla paylaşıyordu. Kızcağız lokmaları güçlükle çiğniyor, oğlansa kıza öbür erkeğin gözü önünde bir kez daha sahip olmadan ölmek istemeyen kıskanç sevgili inadıyla, verdiği her lokmayı bir sürü okşayışla ödetiyordu ona. Kolunu kaldıracak gücü kalmayan Ca-

therine hiç sesini çıkarmıyordu. Ama beline sarılmaya kalkınca yakındı.

— Öf! Yapma ne olur, kemiklerimi kırıyorsun.

Etienne sinirden tir tir titriyordu, olup biteni görmemek için başını direklerden birine dayamıştı. Kızın yakınmasını duyunca, hışımla fırlayıp geldi.

— Hay dinine yandığımın, rahat bırak şu kızı be!

— Senin üstüne vazife mi? dedi Chaval. Karım değil mi, dilediğimi yaparım!

Bunu derken sırf inat olsun diye kızı kendine çekti, kızıl bıyıklarını dudaklarının üstüne bastırdı ve ekledi:

— Hadi bakalım, yaylan! Aşağı doğru yürü de durumumuz nedir bir bak hele.

Ama Etienne dudakları bembeyaz kesilmiş, bağırıyordu:

— Bırak diyorum sana, yoksa gebertirim!

Chaval hemen ayağa fırladı, sesinin ıslık gibi çıkışından, arkadaşının bu işi bitirmeye karar verdiğini anlamıştı. Ölüm çok yavaş geliyordu. İçlerinden birinin hemen o anda ortadan kalkması gerekiyordu. Az sonra birlikte yan yana uzanacakları toprağın yedi kat dibinde o eski kavgaya başlamak üzereydiler ve yerleri öylesine dardı ki, ellerinin derilerini yüzmeyi göze almadıkça şöyle rahatça yumruk bile sallayamazlardı.

— Dikkat et, diye homurdandı Chaval. Bu sefer çiğ çiğ yiyeceğim seni.

İşte o an Etienne'in gözü döndü. Gözlerini kan bürüdü, boğazına da kan hücum etmişti. Öldürme tutkusu depreşmişti yine, gelip boğazında düğümlenen yaman bir öksürük nöbetine yol açan bir kan kızışması, karşı konmaz, bedensel bir gereksinmeydi bu. Yavaş yavaş arttı, atadan gelme hücre bozukluğunun etkisiyle istencinin dışına taştı. Duvardaki bir şist tabakasına yapıştı, sağa sola çekiştirdi, ağır olmasına karşın tutup yerinden kopardı. Sonra iki eliyle kavradı, öfkeden on katına çıkan bir güçle Chaval'in beynine indirdi.

Beriki geri sıçrayacak zamanı bulamadı. Yüzü ezildi, kafatası yarıldı, yere serildi. Beyni dağılmış, tavana sıçramıştı, başından bir kaynaktan boşanırcasına koyu kırmızı bir sıvı fışkırıyordu. Az sonra yerde küçük bir göl oluştu, lambanın alevi bunun içinde yansıdı. Dört bir yanı duvarla çevrili küçük kovuk yavaş yavaş karanlığa bürünüyor, yerde yatan ceset kara bir kümbeti andırıyordu.

Etienne eğilmiş, fal taşı gibi açılmış gözlerle cesede bakıyordu. Sonunda olan olmuş, öldürmüştü işte. O güne kadarki çabaları karmakarışık aklına geliyor, damarlarında uyumakta olan zehire, atalarının ağır ağır biriktirdiği alkole karşı giriştiği o boş kavgayı düşünüyordu. Oysa şu anda sarhoş değildi, başı yalnız açlıktan dönüyordu, ama atalarının ayyaşlığı yetmişti cinayeti işlemesine. Korkudan saçları diken dikendi ve eğitilmiş yanının başkaldırmasına karşın, garip bir sevinç, nicedir ayakta bekleyen ve sonunda doyurulan hayvansı iştahın verdiği sevinç yüreğini küt küt attırıyordu. Derken gururlandı, güçlünün duyduğu övünçtü bu. Gırtlağı bıçakla deşilen, bir çocuk tarafından öldürülen küçük asker geldi gözünün önüne. Kendisi de adam öldürmüştü işte.

Catherine’se ayakta durmuş, uzun uzun inliyordu.

— Hey ulu Tanrım! Öldü, öldü…

— Acıyor musun ona? diye sordu Etienne haşin bir sesle.

Kızın soluğu kesilmişti, kekeliyordu. Derken, sendeleyerek delikanlının kollarına attı kendini.

— Ah! Beni de öldür, ne olur! İkimiz de ölelim!

Kollarını arkadan dolamış, Etienne’in omuzlarına asılıyor, genç adam da ona sarılıyor, böylece ölürüz belki diye umuyorlardı. Ama ölümün hiç acelesi yoktu, kollarını çözmek zorunda kaldılar. Sonra kız elleriyle yüzünü örterken, delikanlı her şeye karşın yaşamaları gereken daracık alanı temizlemek üzere Chaval’in cesedini sürükledi, götürüp eğimli dehlize attı. Ayaklarına dolaşan bir cesetle yaşayamazlardı ya! Ve ölünün dört bir yana köpükler saçarak suya gömülüşünü duyunca korkuyla irkildiler. O koskoca çukur da dolmuştu demek? Nitekim az sonra suyu da gördüler, dehlize çıktı çünkü.

Bundan sonra yeni bir savaş başladı. Son lambayı yakmışlardı, lamba düzenli ve inatçı bir biçimde yükselen suyu aydınlatarak yanıp bitiyordu. Su ilkin topuklarına çıktı, sonra dizlerini ıslattı. Bulundukları dehlizin başı yukarı doğruydu, gidip en uca sığındılar, böylece bir iki saat kazandılar. Ama su arkalarından yetişti, bellerine dek gömüldüler. Ayakta durmuş, sırtlarını duvara vermiş, suyun durmadan yükselişine bakıyorlardı. Ağızlarına gelince her şey bitmiş olacaktı. Tavana astıkları lamba küçük dalgacıkların hızlı çalkantısını sarı bir ışıkla aydınlatıyordu; lambanın alevi gittikçe soldu, bir süre sonra kabaran sularla birlikte artıyora benzeyen karanlık tarafından kemirilen ve gittikçe küçülen bir yarım daireden başka bir şey göremez oldular; derken, her yanlarını karanlık bürüdü: Lamba içindeki son gazı da tükürdükten sonra sönmüştü. Bir daha güneş yüzü görmeden uykuya varacakları toprağın dibinde tam ve mutlu bir gece başlamıştı artık.

— Hay lanet olsun! diye bir küfür savurdu Etienne alçak sesle.

Catherine sanki karanlık gelip kendisini kapacakmış gibi delikanlıya sokulmuştu. Kısık sesle madencilerin ünlü lafını yineledi:

— Ölüm geldi mi, lambayı söndürür.

Bununla birlikte içgüdüleri tehlike karşısında direnmeyi sürdürüyordu, yeni bir yaşama ateşi uyandı içlerinde. Delikanlı lambanın kulpuyla şist tabakasını kazmaya koyuldu, kız da tırnaklarıyla ona yardım ediyordu. Şöyle yüksekçe bir set kazdılar, kendilerini buraya atıp bacaklarını sarkıtarak oturduklarında, iki büklüm durmak zorunda kaldılar, çünkü dehlizin tavanı iyice tepelerindeydi. Su şimdi yalnız tabanlarını donduruyordu; ama çok geçmeden karşı konmaz bir biçimde aralıksız yükseldiğini, ayak bileklerini, baldırlarını, dizlerini kestiğini hissettiler. Pek düz kazamadıkları kovuk ıslanıp öyle kaygan bir hâl almıştı ki, kaymamak için sıkı sıkı tutunmak zorunda kalıyorlardı. Her şeyin sonu gelmişti artık, bu tünekte en küçük bir hareket yapmaya cesaret edemeden, yorgun, bitkin, aç susuz, ışıksız ve ekmeksiz daha ne kadar dayanabilirlerdi ki? Özellikle ölümün gelişini görmelerine engel olan karanlıktan şikâyetçiydiler. Derin bir sessizlik kaplamıştı her yanı, ağzına dek su dolan maden artık kıpırdamıyordu. Altlarında dehlizler boyunca o sessiz yükselişini sürdüren, gittikçe kabaran kapkara denizin verdiği tedirginlikten başka bir şey yoktu.

Saatler saatleri kovalıyor, hepsi birbirinden karanlık bu saatler içerisinde gittikçe zaman kavramını yitiriyor, geçen süreyi kesinlikle hesaplayamadan bekliyorlardı. Aslında dakikaları saate çevirmesi gereken bu işkence, onları alıp koştururcasına bu evrenden uzaklaştırıyordu. İki gün bir geceden beri yeraltındayız sanıyorlardı, oysa üç gün dolmuştu. Her türlü yardım umudu yitip gitmişti, kimsecikler yerlerini bilmiyordu, kimsecikler oraya gelemezdi, sular canlarını bağışlasa bile açlık işlerini bitirecekti. Son bir kez işaret vermek geldi akıllarına; ama taş sular altında kalmıştı. Ayrıca kim duyacaktı ki?

Karayazgısına boyun eğen Catherine, zonklayan başını maden duvarına yaslamıştı birden sıçradı.

— Dinle bak! dedi.

Etienne ilkin durmadan yükselen suyun çıkardığı hafif sesten söz ediyor sandı. Kızı yatıştırmak için yalan söyledi;

— Yok canım, ben bacaklarımı oynatıyorum.

— Hayır, hayır, o değil… Öteden gelen sesi dinle!

Bunu derken kulağını kömür damarına dayıyordu. Etienne durumu kavradı, o da kulağını duvara dayadı. Birkaç saniyelik bekleme soluklarını kesti. Sonra çok derinden, zayıf, aralıklı üç vuruş duydular. Ama hâlâ kuşkuluydular, kulakları uğulduyordu, belki de katmanlar arasındaki çatlamalardı bunlar. Üstelik neyle karşılık vereceklerini de bilmiyorlardı.

Etienne’in aklına yeni bir çare geldi.

— Tahta ayakkabıların var. Ayaklarını yukarı çek, tabanıyla vur bakalım.

Kız söyleneni yaptı, madencilerin bilinen işaretini verdi; sonra dinlediler ve ta ötelerden gelen üç vuruşu yeniden duydular. Yirmi kez tekrarladılar bu işi, yirmi kez karşılık aldılar. Dengelerini yitirip düşmek pahasına, hem ağlıyor, hem sevinçle kucaklaşıyorlardı. Arkadaşları madene inmişti sonunda, yardıma geliyorlardı. Kurtarıcılar onları oradan çekip çıkarmak üzere parmaklarını uzattılar mı kayaları delebileceklermiş gibi, müthiş bir sevinç ve neşe, beklemenin verdiği bütün acıları, uzun süre karşılık alamayan işaretlerin doğurduğu öfkeyi silip süpürüyordu.

— Nasıl, nasıl! diye bağırdı kız sevinçle, başımı duvara yaslamış olmam büyük bir talih, değil mi?

— Oho! Sende de kulak var canım! diyordu delikanlı. Ben olsam, hiçbir şey duymazdım.

Ondan sonra nöbet tutmaya başladılar, içlerinden biri dinliyor, en küçük işarete karşılık veriyordu. Çok geçmeden kazma sesleri duymaya başladılar: Yanlarına gelmek için çalışmaya başlamışlardı demek, bir yol açıyorlardı. En küçük gürültüyü kaçırmıyorlardı. Ama çok geçmeden sevinçleri kursaklarında kaldı. Birbirlerini kandırmak için gülmeleri boşunaydı, yavaş yavaş yeniden umutsuzluğa kapılıyorlardı. İlkin karşılıklı bir sürü açıklamaya girişmişlerdi: Herhalde Réquillart'dan geliyorlardı, açılan dehliz dosdoğru damara iniyordu, belki de birkaç yol kazılıyordu, çünkü kazma sallayan üç kişi vardı. Sonra gittikçe daha az konuşur oldular, arkadaşlarıyla aralarındaki uzaklığı anlayınca da, konuşmayı falan bıraktılar. Sessizce düşünüyor, bir işçinin bu kadar yolu bilmem kaç günde ancak kazabileceğini hesaplıyorlardı. Hiçbir zaman vaktinde ulaşamayacaklardı yanlarına, o güne dek çoktan nalları dikmiş olurlardı. Ve suratları bir karış asık, gittikçe artan sıkıntı içinde birbirlerine tek söz söylemeye cesaret edemeden, umutsuzca, sırf yukarıdakilere hâlâ yaşadıklarını anlatmak gereksinmesiyle, tahta ayakkabının tabanıyla işaret veriyorlardı.

Bir gün geçti aradan, derken ikincisi. Tam altı gündür yeraltındaydılar. Dizlerinde çakılıp kalan su ne yükseliyor, ne alçalıyordu ve bacakları bu buz gibi banyoda eriyordu adeta. Bir saat için bacaklarını toplayabilirlerdi aslında; ama o zaman da durumları öylesine rahatsızlaşıyordu ki, kasıklarına bıçaklar saplanıyor, sonunda yine aşağı sarkıtmak zorunda kalıyorlardı. On dakikada bir kalçalarını oynatıp kaygan kaya üzerinde kendilerini yukarı çekiyorlardı. Kömür çıkıntıları bellerini deliyor, kafalarını yarmamak için eğmek zorunda kaldıklarından boyunlarında bıçak gibi keskin, sürekli bir acı hissediyorlardı. Sıkıntıları gittikçe artıyor, sıkışıp kaldıkları o avuç içi kadar yerdeki hava günden güne boğucu bir hâl alıyordu. Boğuklaşan sesleri, çok uzaktan geliyormuş gibi çıkıyordu. Kulakları uğuldamaya başlamıştı, çılgınca çalınan bir tehlike çanını, ardı arkası gelmez bir sağanak altında alabildiğine koşan bir sürünün ayak seslerini dinler gibi oluyorlardı.

Catherine ilkin korkunç bir açlık çekti. Kaskatı kesilmiş ellerini boğazına götürüyor, bir kerpetenle midesi yerinden sökülüyormuş gibi derin derin soluyor, iç parçalayıcı bir sesle sürekli inliyordu. Aynı acıyla kıvranan Etienne telaşla karanlığı yokluyordu, derken parmakları hemen yakınındaki yarı çürümüş bir direk parçasına rastladı, tırnakları ağaca battı. Hemen bir parça koparıp tumbacı kıza verdi, kız bir anda mideye indirdi bunu. İki gün bu kurt yenikli tahtayla yaşadılar, tümünü yiyip bitirdiler, bittiğine üzüldüler, ötekilere saldırdılar, ama bunlar henüz çürümemişti, tutunca kopmuyorlardı. Acıları bir kat daha artmıştı, sırtlarındaki giysileri yiyemediklerine müthiş kızıyorlardı. Delikanlının belindeki kayış açlıklarını azıcık yatıştırdı. Oğlan dişleriyle bundan bir parça koparıyor, kıza veriyor, o da hırsla çiğniyor, yutmaya çalışıyordu. Böylece çeneleri boş durmuyor, bir şeyler yediklerini sanıyorlardı. Kemer de bitince kumaşlara geçtiler, saatlerce kumaş emiyorlardı.

Ama çok geçmeden şiddetli sancılar kesildi, açlık artık derin, belli belirsiz bir acı, vücutlarındaki gücün ağır ve sürekli bir biçimde tükenişi olup çıktı. Diledikleri kadar suları bulunmasa, çoktan öbür dünyayı boylayacaklardı. Azıcık eğilmeleri yetiyor, avuçlayıp içiyorlardı ve bu işi art arda belki yirmi kez yineliyorlardı, içleri öylesine yanıyordu ki, madeni dolduran bütün su az gelecekti sanki.

Yedinci gün Catherine su içmek için eğildiğinde, eli tam önünde yüzmekte olan bir şeye takıldı.

— Hey, şuna bak hele… Bu da nesi?

Etienne karanlığı yokladı.

— Hiçbir şey anlamadım, bir havalandırma kapısı açılmış gibi.

Kız eğilip su içti, ama tam ikinci avucu alacağı sırada ceset gelip eline değdi.

— Aman Tanrım, o!

— Kim o?

— Biliyorsun canım, o işte!.. Bıyıklarına değdim!

Eğimli dehlizden yukarı çıkan, kabaran sularla ta yanlarına gelen Chaval'in cesediydi bu. Etienne kolunu uzattı, bıyıklarını, ezilmiş burnunu hissetti hemen; tiksinti ile korku karışımı bir duyguyla ürperdi. Korkunç bir mide bulantısına kapılan Catherine, ağzındaki suyu tükürmüştü. Kan içmiş gibi hissediyordu kendini, önündeki metrelerce derinlikteki suyun hepsi bu adamın kanıydı sanki.

— Dur bakayım, diye kekeledi Etienne, geldiği yere göndereyim şunu.

Bir tekme savurdu, ceset uzaklaştı. Ama az sonra yine ayaklarının dibine geldiğini hissettiler.

— Hey Tanrının cezası, hey! Git be adam!

Üçüncü denemeden sonra Etienne onunla uğraşmaktan vazgeçti. Bir akıntı sürekli geri getiriyordu cesedi. Chaval gitmek istemiyor, orada onlarla kalmakta direniyordu. Korkunç bir arkadaştı bu, sonunda havayı da zehirledi. Tam on iki saat direndiler, ölümü göze alıp bir damla su içmediler; ancak ertesi gün susuzluk ağır bastı, boyun eğdiler: Bununla birlikte içerken cesedi öteye itiyorlardı. Beynini dağıtmak da bir işe yaramamıştı, o inatçı kıskançlığıyla yine aralarına giriyordu işte. Ölü de olsa yanlarından ayrılmayacak, birleşmelerini engelleyecekti.

Bir gün, sonra bir gün daha geçti. Suyun her çalkantısında Etienne öldürdüğü adamdan, ben buradayım demek isteyen bir arkadaşın dürtüsüne benzer bir dirsek yiyordu. Ve her seferinde tepeden tırnağa titriyordu. Kızıl bıyıkları, ezilmiş suratı, şişmiş, morarmış vücuduyla gözlerinin önünden gitmiyordu bir türlü. Derken her şeyi unutuyordu, onu öldürmemişti zaten, Chaval suda yüzüyor, bacağını ısırmaya hazırlanıyordu. Catherine şimdi de ağlama nöbetlerine tutulmuştu, ardı arkası gelmeden, uzun uzun ağlıyor, sonunda bitkin düşüyordu. En sonunda bir daha uyanmamacasına dalıp gitti. Delikanlı onu uyandırıyor, kızcağız bir iki laf geveliyor, sonra daha gözlerini bile aralamadan yeniden uykuya dalıyordu: Düşüp boğulmasın diye kolunu beline dolamıştı. Şimdi arkadaşlarının işaretine kendisi karşılık veriyordu. Kazma sesleri yaklaşıyor, hemen arkasında hissediyordu vuruşları. Ama onun da gücü tükeniyordu. İşaret verme konusundaki direngenliğini yitirmişti. Orada olduğunu biliyorlardı ya, kendini daha çok yormanın ne gereği vardı? Ayrıca gelip gelmemeleri onu da

ilgilendirmiyordu artık. Bekleyişin verdiği sersemlik içinde saatlerce neyi beklediğini bile unutuyordu.

Derken yeni bir umutla azıcık canlandılar. Su alçalıyordu, Chaval'in cesedi uzaklaşmıştı. Dokuz gündür onları kurtarmaya uğraşıyorlardı, ilk kez dehlizde bir iki adım atacak duruma gelmişlerdi, derken müthiş bir sarsıntıyla yere serildiler. El yordamıyla birbirlerini buldular, sımsıkı sarıldılar, olup biteni kavrayamıyor, felaket yeniden başlıyor sanıyorlardı. Ses soluk kesilmiş, kazmalar inip kalkmaz olmuştu.

Büzüştükleri köşede yan yana otururlarken, Catherine hafif hafif gülmeye başladı.

— Dışarıda hava kim bilir ne güzeldir!.. Hadi gel, çıkalım buradan.

Etienne ilkin bu çılgınlığa karşı koymak istedi. Ama kızınkinden pek de sağlam olmayan kafası bu bulaşıcı hastalığa dayanamıyordu, sonunda gerçekle gerçekdışı olanı ayıramaz hale geldi. Bütün duyuları laçkalaşmıştı, hele ateşler içinde yanan, şimdi de hiç durmadan konuşan, elini kolunu oynatan Catherine'inkiler. Kulaklarının uğultusu akarsu şırıltısı, kuş sesi halini almıştı; ayaklarının altında ezilen çimenlerin çıkardığı keskin kokuyu duyuyor, gözlerinin önünde alabildiğine uzayıp giden sarı lekeler uçuşuyor, kendini güneşli bir günde kanal boyunda sanıyordu.

— Hava sıcacık, değil mi?.. Kollarına al beni, bir daha hiç ayrılmayalım! Ah! Hiç, ama hiç ayrılmayalım!

Etienne onu bağrına basıyor, Catherine de delikanlıyı uzun uzun okşuyor, mutlu bir genç kız gibi durmadan konuşuyordu:

— Ne budalalık ettik bunca zaman beklemekle! Daha ilk günden senin olacaktım ben, ama sen beni anlamadın, surat astın… Sonra hani o uyuyamadığımız, birbirimizin kollarına atılmak için yanıp tutuşarak, kulak kesilip soluk alışlarımızı dinlediğimiz geceleri anımsıyor musun?

Kızın neşesi ona da bulaştı, sessiz sevgilerinin anısıyla eğlenmeye başladı.

— Bir keresinde tokatlamıştın beni; evet, evet! Hem de iki yanağımdan birden!

— Seviyordum çünkü seni! diye mırıldandı kız. Biliyor musun, seni düşünmeyi yasaklamıştım kendime; Catherine yavrum, bu iş bitti artık diyordum; ama aslında önünde sonunda birbirimizin olacağımızı biliyordum… Bir rastlantıya, ufacık bir talihe bakıyordu bu iş, öyle değil mi?

Delikanlının sırtından soğuk terler boşandı, korkulu düşü kafasından söküp atmak istedi, sonra ağır ağır:

— Gelecekten umut kesilmez, her şeyin yeniden başlayabilmesi için azıcık talih yeter, dedi.

— Öyleyse beni alıyorsun, hem de bir daha bırakmamacasına, değil mi?

Bunu derken de hafif bir baygınlık geçirip kollarından kayar gibi oldu. Büyük bir korkuya kapılan Etienne tutup onu bağrına bastı.

— Çok mu acı çekiyorsun?

Kızcağız, şaşkın, doğrulup oturdu.

— Yoo, acı falan duymuyorum… Neden sordun?

Bu soru onu daldığı düşlerden uyandırmıştı. Çılgın gibi karanlıklara baktı, parmaklarını kırarcasına büktü, yeniden hıçkırmaya başladı.

— Tanrım! Ah ulu Tanrım! Bu ne karanlık!

Ne sarı ekinler, ne ot kokusu, ne tarlakuşlarının şarkısı, ne de kocaman kızgın güneş kalmıştı ortada; göçmüş, sulara gömülmüş maden ocağı, leş gibi kokan karanlık, bilmem kaç gündür içinde can çekiştikleri kovuğun ötesinden berisinden damlayan suların şıpırtısı vardı yalnız karşısında. Duyularının allak bullak oluşu boş inançları canlanmıştı; Kara Adam'ı, yıllar önce ölmüş olan ve kötü yola sapan kızların boynunu koparmak üzere madene dönen eski kömür işçisini görüyordu.

— Dinle bak, işitiyor musun?

— Yoo, hayır, hiçbir şey işitmiyorum.

— Şey, Kara Adam'ı bilmiyor musun? Bak! İşte orada… Toprak, kesilen atardamarın öcünü almak için vücudundaki bütün kanı boşalttı madene;

Kara Adam da orada işte, görüyor musun? Bak! Geceden daha kara… Ah! Korkuyorum, korkuyorum!

Sustu, tir tir titriyordu. Sonra alçak sesle ekledi:

— Yoo, hayır, yine öteki bu.

— Hangi öteki?

— Yanımızdaki canım, hani şu artık yaşamayan adam.

Chaval gözünün önünden gitmiyor, ondan abuk subuk söz ediyor, köpeksi yaşamlarını, yalnız bir gün Jean-Bart'da kendisine güler yüz gösterdiğini, onun dışında hep horlandığını, dayak yediğini, Chaval'ın kendisini önce eşek sudan gelene dek dövdüğünü, sonra ölesiye sevip okşadığını anlatıyordu.

— Geliyor diyorum sana, birlikte yaşamamıza engel olmaya geliyor işte!.. Kıskançlık nöbeti tuttu yine… Ah! Yalvarırım, kov onu yanımızdan, sakla beni, koynunda sakla beni!

Hızla uzanıp boynuna sarıldı, dudaklarını aradı, kendininkileri yapıştırdı onların üstüne. Karanlıklar aydınlandı birden, güneşi gördü yine, sevdalı kızların dingin gülüşüne kavuştu yeniden. Delikanlı lime lime dökülmüş ceket ve pantolonuyla onu böyle yarı çıplak kollarında bulunca ürperdi, ansızın uyanan erkekliğiyle kıza sarıldı. Ve o mezarın dibinde, o çamur yatakta gerdeğe girdiler sonunda, mutluluğa ermeden ölmemek, ille de yaşamak ve son kez yeni bir canlı varlık yaratmak gereksinmesiydi bu. Her şeyden umut kestikleri anda ölümün kollarında seviştiler.

Ondan sonra hiçbir şey olmadı. Etienne aynı köşede yere oturmuş, artık hiç kıpırdamayan Catherine'i dizlerine yatırmıştı. Saatler saatleri kovaladı. Uzun süre kızın uyuduğunu sandı; sonra elini uzatıp yokladı, buz gibiydi kız, ölmüştü. Bununla birlikte delikanlı, uyandırırım korkusuyla hiç kıpırdamıyordu. Kadın olarak ilk kendisiyle yattığını gebe kalacağını düşündükçe içi ısınıyordu. Zaman zaman onunla birlikte çekip gitme isteği, ileride birlikte yapacakları şeyleri düşünmenin sevinci de beliriyordu zihninde, ama bunlar öyle belli belirsiz düşüncelerdi ki, tıpkı tepesinde dolaşan uyku gibi şöyle bir alnına değip geçiyorlardı. Gittikçe zayıflıyor, kızın o buz gibi katılığıyla uyuyan bir çocuk gibi dizinde yatıp yatmadığını

anlamak üzere uzattığı elini hareket ettirecek gücü zor buluyordu. Her şey içleşmiş, karanlık bile yok olup gitmişti, hiçbir yerde değildi artık, zamanın ve uzayın dışındaydı. Başının hemen yanında bir şeyler inip kalkıyor, şiddeti artan vuruşlar duyuyordu; ama müthiş bir yorgunlukla kolu kanadı kırılmış olduğundan ilkin gidip bu seslere karşılık vermeye üşenmişti; şimdiyse hiçbir şey bilmiyor, yalnız kendisini yürür görüyor, tahta ayakkabılarının çıkardığı hafif tıkırtıyı işitir gibi oluyordu. İki gün geçti, kız yerinden kıpırdamamıştı, robot gibi elini uzatıyor, onu öyle sakin sakin yatar bulunca rahatlıyordu.

Etienne bir sarsıntı hissetti. Birtakım sesler duyuluyor, kayalar ayaklarının dibinde yuvarlanıyordu. Bir lamba görünce kendini tutamayıp ağladı. Kamaşan gözleri ışıktan ayrılmıyor, karanlığa küçücük bir leke düşüren bu kırmızımtırak noktanın verdiği coşkunlukla bakmaya doyamıyordu. Ama arkadaşları gelmiş kendisini kucaklayıp götürüyorlardı, sımsıkı kenetli çenesini açıp ağzına kaşık kaşık sıcak çorba akıtmalarına ses çıkarmadı. Ancak Réquillart ocağının dehlizinde önüne dikilen adamlardan birini, mühendis Négrel'i tanıyabildi ve bu iki insan, başkaldıran işçiyle dalgacı mühendis birbirlerinin boynuna sarıldılar, ta içlerinde yatan insanlığın derin heyecanıyla hıçkıra hıçkıra ağladılar. Anlatılmaz bir hüzündü bu, kuşaklar boyu sürüp giden yoksulluğun, insan yaşamının görebileceği acıların son noktasıydı.

Yukarıda, Catherine'in ölüsü başına çöken Maheude birbiri ardından önce sonu gelmez uzun bir çığlık, sonra bir çığlık, sonra bir çığlık daha kopardı. O arada birkaç ceset daha çıkarılmış yan yana uzatılmıştı; göçük altında kaldığı sanılan Chaval'in cesedi, bir katarcı oğlan ve beyinleri dağılmış, karınları davul gibi şişmiş iki kazmacı. Toplanan halk arasındaki kadınların aklı başından gitmiş, üstlerini başlarını paralıyor, yüzlerini gözlerini tırmalıyorlardı.

Biraz beslendikten ve gözleri ışığa alıştıktan sonra yukarı çıkarılan bir deri bir kemik kalmış Etienne'in saçları bembeyaz olmuştu; herkes bu ihtiyarı görünce ürperiyor, iki yana çekilip yol veriyordu. Maheude de ağlayıp sızlamayı bırakmış, yuvalarından uğrayacakmış gibi açılmış gözlerini dikmiş, alık alık ona bakıyordu.

VI

Saat sabahın dördüydü. Serin nisan gecesi güneşin doğuşu yaklaştıkça yumuşuyordu. Dupduru gökyüzünde yıldızlar göz kırpıyor, doğuda hafif bir tan kızıllığı beliriyordu. Derin bir uykuya varmış olan karanlık ovada uyanış öncesinin belli belirsiz kıpırtısı, küçücük bir esinti vardı.

Etienne uzun adımlarla Vandame yolunda ilerliyordu. Montsou hastanesinde altı hafta yatmıştı. Gerçi yüzü hâlâ sapsarıydı ve pek zayıftı, ama ayağa kalkacak kadar güç kazanınca hemen yola çıkmıştı. Ocaklarından başka bir şey düşünmeyen ve birbiri ardından bir sürü işçisini sepetleyen işletme, Etienne'e de artık kendisini çalıştıramayacağını haber vermişti. O arada kendisine yüz franklık bir yardım yapılıyor, ayrıca bundan böyle kaldıramazsın denerek maden işçiliğinden ayrılması salık veriliyordu. Bizimki yüz franklık yardımı reddetmişti. Pluchart'dan kendisini Paris'e çağıran bir mektup almıştı zaten, içinde yol parası vardı. Yıllardır kurduğu düş gerçekleşiyordu sonunda. Hastaneden çıkınca son geceyi Désir'in dul karısının işlettiği Bon-Joyeux'de geçirmişti. O sabah erkenden kalkmış, yola koyulmuştu, şimdi artık tek bir isteği vardı: Arkadaşlarla vedalaştıktan sonra gidip Marchiennes'den trene binmek.

Etienne gittikçe pembeleşen yolda bir an durdu. Erken gelen ilkbaharın tertemiz havasını ciğerlere doldurmak cana can katıyordu. Sabah güzel olacağa benziyordu. Gün yavaş yavaş ağarıyor, toprak da güneşle birlikte uykusundan uyanıyordu. Gecenin üstüne örttüğü sis perdesinden sıyrılmakta olan ve göz alabildiğine uzayıp giden ovaya şöyle bir baktı, elindeki kızılcık sopasını yere vura vura yeniden yürümeye başladı. Kurtarıldığı günden beri pek kimseyi görmemişti, Maheude hastaneye bir kez gelmiş, bir daha görünmemişti, vakti olmamıştı herhalde. Ama o İki Yüz Kırklar Mahallesi'nin şimdi toptan Jean-Bart'da çalıştığını, bu arada Ma-heude'ün de işe girdiğini biliyordu.

Issız yollar yavaş yavaş kalabalıklaşıyor, sessiz, solgun yüzlü işçiler geçiyordu Etienne'in yanından. İşittiğine göre işletme kazandığı yengiyi alabildiğine kötüye kullanıyordu. İki buçuk aylık grevden sonra açlığa dayanamayıp ocaklara döndüklerinde, arkadaş kanına bulandığı için daha da iğrençleşmiş olan o gizli ücret indirimini, yani payandalamaya ayrı ücret

verilmesini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Böylece bir saatlik emekleri çalınıyor, ettikleri yeminler bozduruluyor, boyun eğmenin acısı yumruk gibi içlerine oturuyordu. Mirou'da, Madeleine'de, Crèvecoeur'da, Victoire'da, kısacası bütün ocaklarda işbaşı yapılmıştı. İnsanlar sabahın sisinde o karanlık yollar boyunca kesimevine götürülen koyunlar gibi, başları önde, ayaklarını sürüye sürüye akıp gidiyorlardı, incecik giysiler içinde titreşiyor, ellerini koltuklarının altına kıstırıp kalçalarını kıvıra kıvıra, omuzlarını büzerek yürüyor, gömlekle ceket arasına sıkıştırılmış azıklar sırtlarını kamburlaştırıyordu. Ve toplu halde, çevrelerine bakmadan, gülümsemeden, konuşmadan madene dönen bu karaltıların dişlerini sıktıkları, yüreklerinin kinle dolu olduğu, sırf karın doyurmak için boyun eğdikleri seziliyordu.

Etienne ocağa yaklaştıkça sayılarının arttığını görüyordu. Hemen hepsi tek başına yürüyor, küme halinde gelenler bile, kendilerinden ve yanlarındakilerden bıkmış gibi birbirlerinin ardına düşüp tek sıra oluyorlardı. Soluk alnının altında gözleri alev alev yanan, son derece yaşlı bir işçi ilişti gözüne.

Gençten biriyse körük gibi soluyordu. Çoğunun tahta ayakkabıları ellerindeydi; yün çoraplı ayaklarının çıkardığı ses hemen hiç işitilmiyordu. Arkası gelmeyen bu ırmak, başlarını öne eğip geri dönen, kavgaya yeniden başlamak, öç almak gerektiğini düşünüp içten içe köpüren bir bozgun ordusuydu.

Etienne oraya geldiğinde Jean-Bart karanlıktan sıyrılmak üzereydi, asma köprülerin ayaklarına asılmış olan fenerler ağaran güne karşın hâlâ yanıyordu. Alacakaranlık yapıların üstünde kızıla çalan, sorguç biçiminde bir duman vardı.

Etienne ayıklama odasına giden merdivenden çıkıp büyük hangara doğru yürüdü.

İniş başlamıştı, işçiler küme küme soyunma odasından çıkıyorlardı. Bütün o hayhuy, gürültü patırtı arasında bir an durdu. Kömür vagonlarının tekerlekleri demir döşemeyi sarsıyor, makaralar dönüyor, inip kalkan işaret çekicinin gürültüsü, haykırışlar ve zil sesleri arasında çelik telleri sarıp sarıp boşaltıyordu; o günkü insan eti payını yutmakta olan canavar yine karşısındaydı işte, asansörler inip çıkıyor, doymak bilmez devin gırtlağından aşağı durmadan insan taşıyordu. Kazadan sonra madene karşı sinirli bir tiksinti uyanmıştı içinde. Kuyuya inen asansörler bağırsaklarını söküp götürüyorlardı sanki. Bu kuyu çileden çıkarıyordu onu, başını çevirmek zorunda kaldı.

Gazı tükenmiş fenerlerin şöyle böyle aydınlattığı geniş hangarda bir tek tanıdık yüz göremiyordu. Kuyu başında bekleyen çıplak ayaklı, eli lambalı madenciler, iri ve kaygılı gözlerle ona bakıyor, sonra gözlerini kaçırıyor, utanarak geriliyorlardı. Pek çoğu Etienne'i tanıyordu herhalde ve ona kızmıyorlardı, tam tersine kendilerini korkaklıkla suçlar diye çekiniyorlardı, işçilerin bu tutumu yüreğini sızlattı, bir süre önce kendisini taşa tuttuklarını unutmuştu, onları yeniden birer kahraman yapma, halkı, yani kendi başını yiyen doğal gücü çekip çevirme umudu beliriyordu içinde.

Asansör yeni bir insan yükü aldı, bu takım gidip de yerine başkaları gelince, grev sırasında yanından ayrılmamış, ölürüm de bu kavgayı bırakmam diye yemin etmiş olan yiğit insanlardan biri çarptı gözüne.

— Sen de ha! diye söylendi sinirli bir sesle.

İşçi sarardı, dudakları titremeye başladı; sonra, kusura bakma anlamında bir el hareketi yapıp:

— N'eylersin? Çoluk çocuk ekmek bekliyor, dedi.

Şimdi artık soyunma odasından sökün eden işçilerin hemen hepsini tanıyordu.

— Sen de ha! Sen de! Sen de!

Hepsi tir tir titriyor, boğuk bir sesle geveliyordu:

— Anama bakıyorum… Çocuklarım var… Ekmek parası kazanmak zorundayım.

Asansör bir türlü gelmek bilmiyor, işçiler bir karış suratla asansörü bekliyor, uğradıkları bozgundan müthiş utanıyor, birbirlerinin yüzüne bakmaktan kaçınıyor, gözlerini kuyudan ayırmıyorlardı.

— Maheude nerelerde acaba? diye sordu Etienne.

Karşılık vermediler. İçlerinden biri, az sonra gelir anlamında bir işaret yaptı. Ötekiler kollarını havaya kaldırdılar, kadıncağıza öylesine acıyorlardı ki, nerdeyse ağlayacaklardı: Vah, zavallıcık, vah! Ne büyük bir sıkıntı içindeydi! Sonra yine aynı suskunluğa gömüldüler ve arkadaşları veda etmek üzere elini uzattığı zaman hepsi yenilmiş olmanın verdiği öfkeyi, öç alma umudunun ateşini dile getiren bir içtenlikle bu eli sıktılar. Asansör gelmişti, bindiler, karanlık kuyuya daldılar, canavar hepsini yuttu.

Tam o sırada maden çavuşlarına özgü şişesiz lambasını şapkasının derisine tutturmuş olan Pierron göründü. Sekiz gündür yükleme işçilerinin başında çavuştu, onu gören kaçıyordu, bu yeni görev iyice burnunu büyütmüştü. Etienne'i görünce bozuldu, ama yine de yaklaştı, delikanlının vedaya geldiğini öğrenince pek sevindi. Konuşmaya başladılar. Karısı, kendisine büyük bir lütufta bulunan sayın yöneticilerin izniyle Progres birahanesinin başına geçmişti. Lafını yarıda kesip, hayvanların pisliğini vaktinde yukarı çıkarmamış olan Mouque Baba'yı haşladı, yaşlı adam omuzlarını kısmış, onu dinliyordu. Madene inerken, bu azarın utancı içinde o da gelip Etienne'in elini sıktı, içe atılmış öfkenin tutuşturduğu, gelecekteki başkaldırıların heyecanıyla titreyen, uzun bir el sıkıştı bu. Avucunda titreyen el, çocuklarının ölümünü bile unutup kendisini bağışlayan şu adam Etienne'e pek dokundu, hiçbir şey demeden asansöre binip gözden yitene dek ardından baktı.

— Maheude bu sabah işe gelmiyor mu? diye sordu bir süre sonra.

Pierron, önce duymazlıktan geldi, bu uğursuz ad başına türlü işler açıyordu çünkü. Sonra işçilerden birine bir şey buyurmak üzere uzaklaşırken geri döndü:

— Haa, Maheude mü? İşte geliyor, dedi.

Gerçekten de Maheude elinde lambası, sırtında işçi ceketiyle pantolonu, başına yemenisiyle soyunma odasından çıkmış, kendisine doğru geliyordu. Felekten kötü bir sille yiyen bu zavallı kadına acıyan işletme, bütün ilkeleri çiğneyip, kırk yaşında madene inmesine izin vermişti; tumbacılık yapamayacağı için, kuzey kesiminde, Tartaret'nin tam altındaki cehennem gibi sıcak, havasız dehlizlerdeki küçük vantilatörün başına oturtulmuştu. Tam on saat fırın gibi bir dehlizde, kırk derecede, derisi kavrulana, beline sancılar girene dek vantilatör kolunu çeviriyordu.

Etienne onu böyle, nemin yıpratıp şişirdiği göğsü ve karnıyla erkek giysileri içinde insanın yüreğini sızlatan bir durumda görünce heyecandan eli ayağına dolaştı, kekeliyor, yola çıkmadan gelip kendisine veda etmek islediğini doğru dürüst anlatamıyordu.

Kadınsa onu dinlemiyor, sürekli yüzüne bakıyordu, sonunda büyük bir içtenlikte:

— Beni burada görünce şaşırdın, değil mi? dedi. Haklısın, madene inmeye kalkanı kendi ellerimle geberteceğimi söylüyordum; oysa şimdi ben kendim iniyorum madene, bu durumda önce kendimi boğazlamam gerekirdi, değil mi?.. Ah, ah! Evde çocuklarla dede olmasa çoktan yapardım bu işi!

Sonra her zamanki yorgun ve kısık sesiyle anlatmaya devam etti. Özür falan dilemiyor, yalnızca olanları aktarıyordu, az daha açlıktan öleceklerdi, en sonunda mahalleden de atmasınlar diye çalışmaya karar vermişti.

— Büyükbaba nasıl? diye sordu Etienne.

— Kimseye bir şey demeden, uslu uslu oturuyor… Ama hepten aklını kaçırdı artık… Yaptığı işten ceza yemedi, biliyor musun? Akıl hastanesine yerleştirelim dediler, ama ben istemedim, orada hesabını görüverirler diye… Ama yine de ceza yedik sayılır, aylık bağlamayacaklar çünkü, işletmedeki beylerden biri dedi ki, aylık bağlanırsa ayıp olurmuş.

— Jeanlin çalışıyor mu?

— Hee, pek sayın baylar ona da yukarıda bir iş buldular. Yirmi metelik alıyor… Eh, Tanrıya şükür, beterin beteri vardır! Kendilerinin de dediği

gibi, yöneticiler çok iyi davrandı canım bana… Çocuk alacak yirmi metelik, ben de otuz, eder elli metelik. Altı nüfus olmasak, pekâlâ geçinir giderdik. Estelle de yemeğe başladı artık, ama asıl kötülük şurada. Lé-nore'la Henri ancak dört beş yıl sonra madene inebilecek.

Etienne duyduğu acıyı bir el hareketiyle dile getirmekten kendini alamadı.

— Onlar da mı!

Hafif bir kırmızılık kapladı Maheude'ün solgun yüzünü, gözleri ışıl ışıl yanıyordu. Ama omuzları, üstünde yazgısının olanca ağırlığı varmışcasına çökmüştü.

— Eeh, n'eylersin kardeş? Gidenlerden sonra sıra bunlarda… Büyükler orada can verdi, şimdi sıra küçüklerde.

Kömür vagonlarını itmekte olan kırıcılar gelip geçerken kadını rahatsız ediyorlardı. Tozlu pencerelerden sızan hafif ışık tavanda sallanan lambaların aydınlığını karartmıştı; her üç dakikada bir makine sarsılıyor, çelik teller gidip geliyor, asansörler durmadan kuyuya adam taşıyordu.

Hadi bakalım dalgacılar, çabuk olun! diye bağırdı Pierron. Tez binin şu vagonlara, yoksa inme işi bitmeyecek bugün.

Bunu derken Maheude'e bakıyor, ama kadın hiç oralı olmuyordu. Onlar konuşurken üç asansör dolup gitmişti; derken uykudan uyanırcasına, Etienne'in ilk sözünü anımsadı ve sordu.

— Gidiyorsun demek?

— Evet, bugün.

— Haklısın, fırsatını bulur bulmaz buradan kaçmalı insan… Görüştüğümüze sevindim, böylece sana kızmadığımı bilmiş olursun. Bir ara, hani şu kıyımdan sonra, bıraksalar paralardım seni. Ama insan sonradan düşünüyor, hiç kimsenin bunda suçu olmadığını anlıyor, öyle değil mi, ha?.. Hayır, hayır, suç sende değil, bizde.

Ölülerinin, kocasının, Zacharie'sinin, Catherine'ciğinin verdiği rahatlıkla konuşuyordu şimdi; yalnız Alzire aklına gelince gözleri doldu. Eski akıllı uslu haline, eski dinginliğine kavuşmuştu, her şeyi soğukkanlılıkla ele

alıyordu. Onca yoksul insanın canını almış olmak kentsoyluların yanına kalmazdı elbet. Günün birinde mutlaka bunun hesabını vereceklerdi. Tanrı hiçbir şeyi cezasız bırakmazdı çünkü. Hatta kimsenin elini sürmesine gerek kalmayacak, yapı kendiliğinden çökecek, bugün işçilere silah çeken askerler, yarın aynı silahlarla işverenleri tarayacaktı. Yüzlerce yıldır sürüp gelen boyun eğme alışkanlığı, şu anda bellerini büken sürü düzeni sarsılmış, haksızlığın daha çok süremeyeceği, iyileri kayıran Tanrı öldüyse, onun yerine yoksulların öcünü alacak yeni bir Tanrının geleceği inancı uyanmıştı içinde.

Kuşkuyla çevresine bakıyor, alçak sesle konuşuyordu.

Pierron yanlarına yaklaşınca sesini yükselterek ekledi:

— Eh, gidiyorsun demek? Eve uğra da öteberini al… İki gömleğin, üç mendilin, bir de eski pantolonun var.

Etienne eskicilerin elinden kurtulmuş birkaç parça şeyi almayacağını gösteren bir hareket yaptı.

— Hayır, hayır, hiç gereği yok, çocukların işine yarar belki… Ben Paris'te başımın çaresine bakarım.

O arada asansör iki sefer daha yapmıştı, Pierron bu kez doğrudan doğruya Maheude'e seslendi.

— Hey, bana bak, aşağıdakiler sizi bekliyor! Bitmedi mi konuşmanız?

Ama kadın yine oralı olmadı, sırtını döndü çavuşa. Bu satılık kerataya da ne oluyordu yani? İşçilerin madene inip inmemesi onun üstüne vazife miydi! Yükleme yerindeki adamları bile tiksiniyordu ondan. Elinde lambası orada dikiliyor, yaklaşan bahara karşın hâlâ buz gibi esen hangarda çivi keserek, aşağı inmemekte direniyordu. Etienne'in de, onun da söyleyecek sözleri kalmamıştı. Karşılıklı dikiliyor, büyük bir heyecan içinde bir şeyler daha söylemek istiyorlardı sanki.

Sonunda kadın başladı söze.

— Levaque'ın karısı gebe, Levaque hâlâ kodeste, o çıkana dek Bouteloup dolduruyor yerini.

— Yaa! Ama doğru, Bouteloup var.

— Haa, bunu anlattım mıydı sana?.. Bizim Philomène alıp başını gitti.

— Nasıl alıp başını gitti?

— Bayağı, Pas-de-Calaisli bir madenciyle kaçtı, iki veledini başıma bırakır diye korktum, ama onları da götürmüş… Nasıl? Durmadan kan kusan, dilini yutmuş gibi ağzını açıp tek laf etmeyen bir karıdan hiç bunu bekler miydin, ha!

Bir an düşündü, sonra ağır ağır ekledi:

— Oysa benim için neler dediler!.. Bilirsin, seninle yattığım söyleniyordu. Hey gidi hey! Daha genç olaydım, kocamın ölümünden sonra olurdu belki, ne dersin? Ama yine de böyle bir işe kalkışmamış olduğumuza seviniyorum, sonra çok pişman olurduk çünkü.

— Haklısın, pişman olurduk, demekle yetindi Etienne.

Bundan sonra başka bir şey konuşmadılar artık. Asansör gelmiş, onu bekliyordu, hadi yürü, ceza yiyeceksin diye bağırıyorlardı. O zaman gitmeye karar verdi, delikanlının elini sıktı. Etienne pek duygulanmıştı, gözlerini dikmiş, bu erimiş bitmiş kadına, mavi yemeninin kenarlarından taşan ak saçlarına, ceketle pantolona sığmayan, biçimi bozulmuş, doğurgan vücuduna bakıyordu. Bu son tokalaşmada, yeniden direnişe başlayacakları güne dek kendisinden ayrılan arkadaşlarının sessiz, ama anlamlı vedası gizliydi. Delikanlı çok iyi seziyordu bunu, kadının gözlerinde dingin bir inanç vardı. Pek yakında yine buluşacaklar, bu kez işi kökünden kesip atacaklardı.

— Amma tembel karısın be! diye bağırdı Pierron.

Maheude itiş kakış arasında dört arkadaşıyla vagonlardan birine doluştu. Halata asılıp insan geliyor diye işaret verdiler, asansör sürgülerden ayrılıp karanlık kuyuya daldı; az sonra çelik telin hızlı akışından başka bir şey görünmez oldu.

Bunun üzerine Etienne de ocaktan ayrıldı. Çıkarken ayıklama hangarının dibinde, kocaman bir kömür yığını üstünde bacaklarını açmış oturan biri ilişti gözüne. “Kömürün pisliklerini temizleme” işinde çalıştırılan Jeanlin’di bu. Kocaman bir kömür parçasını alıyor, dizlerinin arasına sıkıştırıyor, elindeki çekiçle şist kalıntılarını temizliyordu; çevresinde öyle kalın bir toz bulutu vardı ki, oğlan kepçe kulaklı, küçük yeşil gözlü, maymunumsu yüzünü kaldırıp bakmasaydı,

Etienne'in onu tanıması olanaksızdı. Delikanlıya bakıp şeytanca güldü, bir vuruşta kömürü kırdı, çıkan kapkara bulut içinde görünmez oldu.

Etienne dışarı çıktıktan sonra bir süre dalgın dalgın yürüdü. Bin bir düşünce dolaşıyordu zihninde. Derken açık havanın, masmavi göğün farkına vardı, derin bir soluk aldı. Güneş savaştan yengiyle çıkmış bir kumandan gibi belirmişti ufukta ve bütün ovayı bir cıvıltıdır kaplamıştı. Uçsuz bucaksız vadinin üstünde doğudan batıya altın tozundan bir ırmak akıyordu. Sıcacık yaşam, toprağın iç çekişleri, kuşların cıvıltısı, ağaçların ve akarsuların tatlı mırıltısıyla gençlik aşısı gibi dört bir yana yayılıyor, bütün canlıları kavrıyordu. Güzel şeydi yaşamak, köhne dünya bir bahar daha yaşamak istiyordu.

Etienne adımlarını yavaşlattı, gönlünde yeni bir umut, yeni mevsimin sevinci, sağa sola bakınarak yürümeye başladı. Geçmişi düşünüyor, madende edindiği yaman deneyimle olgunlaşmış, güçlenmiş buluyordu kendini. Eğitimi tamamlanmıştı, toplumun yarattığı ve yargıladığı, yine aynı topluma savaş açmış bir devrimci, silahlı bir işçi olarak oradan ayrılıyordu. Pluchart'ın yanına gideceğini, onun gibi sözü geçen bir önder olacağını düşündükçe içi içine sığmıyor, daha şimdiden çekeceği söylevleri tasarlıyor, onlara çekidüzen veriyordu. Çalışma programını genişletecekti, onu sınıfından koparıp ayıran kentsoylu incelikler bu sınıftan iyice nefret etmesine yol açmıştı. Kokularından yüz metre öteye kaçtığı yoksul işçileri yüceltmek istiyor, onları insanlığın sığınacağı biricik soylu ve güçlü, büyük bir şaşmaz varlık diye göstermeyi tasarlıyordu. Daha şimdiden meclis kürsüsünde görüyordu kendini, eğer kendi kendisini yiyip bitirmezse, halkla zafere ulaşacakları günü düşlüyordu.

Ta yukarlardan gelen bir tarlakuşunun sesi dikkatini çekti, başını göğe çevirdi. Geceden kalan son sis dalgası, küçük, kızıl bulutlar, göğün dupduru maviliğinde erimekteydi; birden Suvarin'le Rasseneur geldi gözünün önüne. Şurası bir gerçekti ki, herkes başa geçmeye uğraştı mı, işler iyice sarpa sarıyordu. Nitekim, ünlü Enternasyonal de dünyayı kökünden değiştirebilecekten, o korkunç ordusu iç çatışmalarla eriyip dağıldığından, güçsüzlükten can vermek üzereydi. Darwin haklı mıydı acaba? Dünya insan türünün yaşaması ve güzelleşmesi için güçlülerin zayıfları yuttuğu bir savaş alanı mıydı? Elindeki bilgiye güvenen bir adamın rahatlığı içinde kestirip

atmasına karşın, yine de yüreğini kemiren bir kurt vardı. Ama aklına gelen yeni bir düşünce bütün kaygılarını bastırdı, neşesini buldu: İlk konuşmasında yine o eski kuramsal açıklamayı ele alacaktı. İlle de bir sınıfın öbürünü yemesi gerekiyorsa, çok daha yeni ve canlı bir sınıf olan emekçi halkın zevke eğlenceye dalıp çürümüş olan kentsoylu sınıfı yemesi daha akla yakın değil miydi? Belki kan dökülecek, ama sonunda yepyeni bir toplum ortaya çıkacaktı. Yaşlanmış ulusları canlandıracak bu barbarca saldırıyı isteyişte aslında pek yakında patlak verecek gerçek devrime, emekçi halkın devrimine duyulan şaşmaz inanç gizliydi; bu devrim şu anda gökyüzünü kana boyayan güneş gibi yüzyılın son günlerinde bütün dünyayı tutuşturacaktı.

Bir yandan düşler kuruyor, bir yandan da elindeki kızılcık sopasıyla yoldaki taşlara vura vura yürüyordu; gözlerini çevirdiğinde ovadaki bütün tanıdık yerleri karşısında buldu. İşte Fourche-aux-Boeufs, maden ocaklarının yıkıldığı gün tam bu noktada yönetimi yeniden ele aldığını anımsadı. Bugünse o öldürücü, hayvanca çalışma iki kuruş karşılığında yeniden başlıyordu. Hemen orada, ayaklarının altında, yedi yüz metre derinde durmadan inip kalkan kazmaların boğuk sesini duyar gibi oluyordu: Az önce gördüğü arkadaşları, kapkara yüzlü arkadaşları sessiz bir hınçla kazma sallıyorlardı. Bu kez yenilmişlerdi kuşkusuz, bir sürü ölü vermiş, paraca zarara uğramışlardı; ama Paris Voreux'de patlayan tüfekleri unutmayacak, açılan yaradan imparatorluğun kanı da akacaktı; gerçi sanayi bunalımı sona ermiş, fabrikalar birer birer açılmaya başlamıştı, ancak uzlaşma umudu da yitirilmiş, savaş daha amansız hale gelmişti. Kömür işçileri gerçek sayılarını görmüş, eylem içinde güçlerini sınamış, hak ve adalet isteriz çığlıklarıyla bütün Fransız emekçilerini uyandırmışlardı. Nitekim yenilgileri hiç kimseyi kandırmamıştı; Montsoulu kentsoylular grevden sonra beliren o sessiz tedirginlik içinde dönüp geriye bakıyor, sonlarının kaçınılmaz bir biçimde yaklaşmakta olduğunu görüyorlardı, işçilerin suskunluğu aslında en büyük tehlikeydi. Devrimin belki de yarın yeniden patlak vereceğini, yardımlaşma sandığının değerini anlayan işçilerin bu örgütü güçlendirdikten sonra açlık korkusu çekmeden, hep birlikte aylarca sürecek yeni grevlere girişebileceklerini çok iyi biliyorlardı. Yıkılmakta olan toplum, bu seferlik basit bir omuz vuruşuyla tehlikeyi atlatmıştı; ancak ayaklarının altındaki toprağın sarsıntısını hepsi duymuştu, daha başka saldırıların gelmekte olduğunu ve bu işin zaten ayakta zor duran

eski toplumsal yapı, Voreux gibi yerin yedi kat dibine gömülene dek süreceğini seziyorlardı.

Etienne sola, Joiselle yoluna saptı. Ve hemen anımsadı, işte tam burada direnişçi alayının Gaston-Marie'ye yürümesini önlemişti. Daha ötede, güneşin parlak ışınları arasında birkaç maden kulesi görünüyordu: Sağda Mirou, solda yan yana Madeleine'le Crèvecoeur. Çalışma harıl harıl sürüyor, duyduğunu sandığı kazma sesleri şimdi bütün ovayı kaplıyordu. Gün ışığında cıvıldaşan yolların, köylerin, tarlaların hemen altında durmadan inen kazmalar, bir daha, bir daha: Yeraltı hapishanesindeki o karanlık angarya, tonlarca kaya altında ezilen, acı ve uzun iç çekişlerini duyabilmek için daha önceden orada olduklarını bilmeniz gereken binlerce insanın didinişi. Şu anda girişilen şiddet hareketlerinin belki de evrimi hızlandırmadığını düşünüyordu. Kesilen çelik teller, sökülen demiryolları, kırılan lambalar, ne gereksiz şeylerdi bütün bunlar! Önüne geleni yakıp yıkan çılgın bir kalabalık halinde üç mil koşmak devrime ne de çok şey katardı yani! El yordamıyla da olsa, yasal kavganın günün birinde çok daha etkili olacağını seziyordu. Kafası olgunlaşıyordu, duyduğu kinin doğurduğu çılgınlıktan kurtulmuştu. Evet, Maheude sağduyusuyla ne de güzel söylemişti: Çok yaman olacaktı bu seferki vuruş; akıllıca dayanışmak, birbirini tanımak ve yasalar izin verdiği gün sendika kurmak; sonra dayanışma sağlandığı gün bir avuç asalağın karşısına sayıları milyonları bulan bir emekçi ordusu halinde çıkmak, yönetime el koymak, suyun başına geçmek, efendi olmak! Ah, hak ve adalet perisi o gün uykudan uyanacaktı işte! Avının başına çöken, patlayana dek yiyen, bilinmeyen, uzak mı uzak bir yerdeki otağının dibinde gizlenen, zavallı emekçilerin, yüzünü bile görmeden kanlarıyla canlarıyla besledikleri korkunç canavar da o saat geberip gidecekti.

Etienne tam bu sırada Vandame yolundan parke taşlı anayola çıkıyordu. Montsou sağda, yamacın ardında kalmış, görünmez olmuştu. Tam karşısındaysa üç tulumbanın aralıksız çalışıp içindeki suyu boşaltmaya uğraştığı ilençli maden ocağı Voreux'nün kalıntıları vardı. Daha ileride, ufukta öbür maden ocakları, Victoire, Saint-Thomas ve

Feutry-Cantel; kuzeye doğruysa sabahın duru maviliğinde tütmekte olan kocaman yüksek fırın bacalarıyla kok fırınları göze çarpıyordu. Daha iki kilometre yolu vardı, sekiz trenini kaçırmamak için adımlarını sıklaştırması gerekiyordu.

Ayaklarının altındaki, ta derinlerden gelen inatçı kazma sesleri aralıksız sürüyordu. Arkadaşlarının hepsi oradaydı, her adımda onların gürültüsünü duyuyordu. Şu pancar tarlasının altında iki büklüm oturan, kesik soluğu vantilatörün homurtusuna karışan kadın Maheude değil miydi? Sağda solda, her yanda sarı başaklar, yemyeşil çitler, körpecik ağaçlar altında daha başka tanıdık yüzler görür gibi oluyordu. Nisan güneşi olanca görkemiyle gökyüzündeki tahtına kurulmuş, dört bir yana ışık saçıyor, doğum sancılarıyla kıvranan toprağı ısıtıyordu. Toprak ananın verimli bağrından yaşam fışkırıyor, tomurcuklar çatlayıp yeşil yaprak halini alıyor, tarlalar başvermek için sabırsızlanan tohumların itişiyle ürperiyordu. Tohumlar şişiyor, çatlıyor, ısıya ve ışığa kavuşmak üzere toprağı yarıp dışarı fırlıyordu. Özsuyu büyük bir coşkunluk içinde hışır hışır yükseliyor, çatlayan tomurcukların sesi yeryüzünü kaplayan bitmez tükenmez bir öpücük halinde uzayıp gidiyordu. Arkadaşları durmadan kazma sallıyor, her an yüzeye yaklaşıyormuşlar gibi kazma sesleri gittikçe belirginleşiyordu. Cana can katan o nisan sabahında gökteki alevli yıldızın gönderdiği ışınlarla yanıp tutuşan uçsuz bucaksız ovanın dört bir yanından derin bir uğultu yükseliyordu. İnsan bitiyordu topraktan, gelecek yüzyılda ürün vermek üzere yavaş yavaş filizlenen, pek yakında yerküreyi sarsarak başverecek olan, öç almak için yanıp tutuşan, kapkara bir insan ordusu boy atıyordu.

DİPNOTLAR

[1] Tatlı ölüm (ç.n.)

[2] Kavga (ç.n.)

[3] Öç alıcı (ç.n.)

[4] Yeşil tepe (ç.n.)